СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ДРУДА.

БЕОГРАД:
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
љуб. м. давидовића.
1909.

AP
56
S67
knj. 22

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

1086979

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТ ДРУГЕ

ЗА ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1909.

СВЕСКА ПРВА.

Страна

Пауци. Роман, I, од Ива Ћипика 1
Писма из Солуна. III, од Јелене Димитријевић . . 13
Мој живот. Приповетка, I, од Антона Чехова . . 22
Зимска песма. Песма од Владимира Станимировића 31
Два сонета. Песма од Владимира Станимировића . 32
Развиће и Ренесанс, од Др. Вилхелма Оствалда . 34
Краљевић Марко у српским народним приповијеткама, од Др. Владимира Ћоровића 43
Књижевни Преглед:
Историја старих југословенских књижевности, од Др. Матије Мурка, од Др. Владимира Ћоровића 51
Позоришни Преглед:
Хаци Лоја, од Бранислава Нушића. — Бартел Туразер од Фимта Лангмана. — Смрт Веле Нигринове, од Милана Предића 58
Уметнички Преглед:
Чајковсково вече у Народном Позоришту, од Стевана Христића 62
Научни Преглед:
Српске књиге у старој румунској библиографији, I, од Радослава Грујића 66

Страна

Политички Преглед:

Нови Труски Парламенат, од Иностраног . . 70

Оцене и Прикази:

Књижевна писма Митрополита Стевана Стратимировића, од Радослава Грујића, од Др. Јована Скерлића 74

Белешке:

Књижевност: Пауци. — Поводом оцене Г. Др. Матије Мурка. — Кроз живот. — Иван Југовић у новој светлости. — Доситеј Обрадовић у манастиру. — Васпитање у породици 76

Друштва и Установе: Српска Књижевна Задруга 79

СВЕСКА ДРУГА.

Пауци. Роман, (Крај), од Ива Ћипика 81

Писма из Солуна, IV, од Јелене Димитријевић . . 88

Мој живот. Приповетка, II, од Антона Чехова . . 97

Песме у прози, од Косте Петровића 105

Зашто се више не купују романи, од Франкофила (Уроша Петровића) 108

Краљевић Марко у српским народним приповиједткама, (Крај), од Др. Владимира Ћоровића . 119

Позоришни Преглед:

Јесења Киша, од Бранислава Нушића, од Милана Предића 125

Научни Преглед:

Српске књиге у старој румунској библиографији, (Крај), од Радослава Грујића . . . 132

Политички Преглед:

Финансиски положај у Бугарској, од Иностраног 136

Страна

Оцене и Прикази:

На низбрдици, од Благоја Недића, од Милана Грола 140

Змај Јован Јовановић и Ђорђе Рајковић, од Др. Тихомира Остојића, од Др. Јована Скерлића 142

Васкресење, од Милорада Петровића, од Др. Јована Скерлића 145

Београд за време рата Аустрије и Русије против Порте (1787—1792), од Тодора Стефановића Виловског, од Др. Михаила Гавриловића 146

Истина о положају у Маћедонији, од Антона Страшимирова, од Јована М. Јовановића 148

Белешке:

Књижевност: Са Јадрана. — Лазарица. — Српске народне пословице и разне изреке. — Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку. — Српска штампа у Америци. — О српским књижевницима у сарајевској „Nadi“. — Преглед најновије српске књижевности у једном немачком часопису. — Прототип Тургењевљева Инсарова. — Приповетка Светозара Ћоровића у бугарском преводу. — Књиге Матице Словеначке. — Русија и Источно питање 150

Друштва и Установе: Књижевни конкурс Матице Српске 158

Читуља: Лаза Комарчић 159

СВЕСКА ТРЕЋА.

Црне Ријеке. Приповетка од Вељка Милићевића . 161

Писма из Солуна, V, од Јелене Димитријевић . . 171

Мој живот. Приповетка, III, од Антона Чехова . . 179

Страна

Прве Ноћи... Песма од Милорада М. Петровића . 186
Зима ми је, Нано. Песма од Милорада М. Петровића 187
Хоћу. Песма од Ивана Ј. Маринковића 188
О задатку Универзитета на просвећивању и моралном препороћају народа, од Саве Урошевића 189
Бели Цигани у Србији, од Др. Тихомира Ђорђевића 202
Ситни Прилози:
Матавуљеви први књижевни покушаји, од Бошка Деснице 210
Позоришни Преглед:
Г-ђа Мара Таборска и њено ступање пред нашу публику, од Милана Предића 214
Уметнички Преглед:
Свадбени дарови, од Антона Дворжака, од Стевана Христића 217
Политички Преглед:
Дарданелско питање, од Иностраног . . . 219
Оцене и Прикази:
Нови род, од И. С. Тургењева, превод Мартина Ловренчевића, од Др. Јована Максимовића 224
Хрватска повијест, од Ферде Шишића, од Др. Јована Радонића 225
Руска струја у књижевности српске обнове од П. А. Заболотског, од Др. Јована Скерлића 226
Monumentum Ancyranum, од Др. Николе Вулића, од Др. Веселина Чајкановића . . . 228
Белешке:
Књижевност: Ново издање „Горског Вијенца". — Модерно робље. — Дечје песме Змајеве. — Чезнући и Маштања. — Америчко Српство. — „Босанска Вила" у 1908 години. — Успомене о Матавуљу. — Допуне српскохрватској библиографији о Едмонду Де Амичису. — Бугарске маћедонске старине. — Један разлог за деобу задруге 230
Друштва и Установе: Матица Српска . . . 240

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

Страна

Немоћ. Приповетка, I, од Божа Ловрића 241
Писма из Солуна, VI, од Јелене Димитријевић . . 253
Мој живот. Приповетка, IV, од Антона Чехова . . 258
Исељеници. Песма од Рикарда Каталинића . . . 267
Finale. Песма од Рикарда Каталинића 268
Ново лето. Песма од Велимира Рајића 269
О књижевној настави у нашим средњим школама, од X (Павла Поповића) 270
Стогодишњица Дарвинова, од Доброслава Ружића 277
Два спомен-дана науке о развићу, од Др. Л. Платсеа 286
Ситни Прилози:
Дарвин у српској науци и књижевности, од Уроша Јонића 293
Позоришни Преглед:
Дорћолска посла, од Илије Станојевића, од Милана Предића 298
Уметнички Преглед:
Продана Невеста у Народном Позоришту, од Стевана Христића 303
Политички Преглед:
Крит. — Мисир. — Индија, од Иностраног . 306
Оцене и Прикази:
Нада, од Др. Јована Скерлића 310
Пушкинов живот и стварања, од В. Сиповског, од А. И. Јацимирског 314
Белешке:
Књижевност: Књига Сонета. — О „Горском Вијенцу“ у словеначком преводу. — Пројект железнице Дунав—Ниш—Јадранско Море . 317
Друштва и Установе: Српска Књижевна Задруга 320

СВЕСКА ПЕТА.

Немоћ. Приповетка, II, од Божа Ловрића 321
Писма из Солуна, VII, од Јелене Димитријевић . 332

Страна

Мој живот. Приповетка, V, од Антона Чехова . . 337
* * * (Ни године ми не дадоше знати..). Песма од Данице Марковић 349
Путем. Песма од Рикарда Николића 350
Балада о луначном коњу. Песма од Јана Каспровића 352
Једна заборављена школа, од Љубомира Павловића 355
Цртица о старој словенској култури, од Др. Ника Жупанића 364

Ситни Прилози:

Оглед библиографије о Циганима, од Др. Тихомира Ђорђевића 367

Позоришни Преглед:

Канцеларисko време, од Чедомира Поповића, од Милана Предића 371

Научни Преглед:

Славистички часопис, од Јана Розвадовског, од Др. Александра Белића 375

Политички Преглед:

Нова Турска, од Иностраног 380

Оцене и Прикази:

Уљудба прастарог свијета, од Стјепана Кућака, од Др. Тихомира Ђорђевића . . . 385
Бугарске народне песме, од Јелене Јанкова, од Др. Тихомира Ђорђевића 386
Народна епика босанских Мухамеданаца, од Др. Матије Мурка, од Александра Арнаутовића 387

Белешке:

Књижевност: Из српске књижевности. — Један хрватски превод с талијанскога. — Једна бугарска оцена о новим песмама Алексе Шантића. — Источна криза 391
Друштва и Установе: Српска Краљевска Академија. — Матица Српска. — Српска Књижевна Задруга. — Чиновништво у Србији и Српска Књижевна Задруга. — Чупићева Задужбина 394

СВЕСКА ШЕСТА.

Страна

Немоћ. Приповетка, (Крај), од Божа Ловрића . . 401
Писма из Солуна, VIII, од Јелене Димитријевић . 415
Мој живот. Приповетка, VI, од Антона Чехова . 421
Ја ћу теби причи... Песма од Владимира Станимировића 429
На мору... Песма од Хајнриха Хајнеа 431
Строфе из туђине. Песма од Георга Хервега . . 432
Наши људи, од Љубомира Павловића 434
Милтон, I, од Томе Маколеа 446

Књижевни Преглед:
Горски Вијенац, ново издање Др. Милана Решетара, од Драгутина Костића 458

Позоришни Преглед:
Морал Госпође Дулске, од Габриеле Запољске, од Милана Предића 467

Политички Преглед:
Турска и Бугарска, од Иностраног 470

Оцене и Прикази:
Песме од Војислава Ј. Илића, млађег, од Др. Јована Скерлића 474

Белешке:
Књижевност: Дубровачка Трилогија. — Француски романтичари и српска народна поезија. — Манекина у југословенској литератури. 478
Друштва и Установе: Српска Краљевска Академија. — Матица Српска 479

СВЕСКА СЕДМА.

Лукин Вир. Приповетка, I, од Григорија Божовића . 481
Писма из Солуна, IX, од Јелене Димитријевић . . 487
Мој живот. Приповетка, VII, од Антона Чехова . 495
Из „Песама Незадовољеника и Роба“. Песме од Нестора Жучног 502

Страна

Из „Опалих листова". Песма од Нестора Жучног. 509
Петар Јанковић, од Др. Јована Цвијића 512
Милтон, II, од Томе Маколеа 517
Ситни Прилози:
Белешка о књижевном раду Петра Руњанина, од Др. Николе Радојчића 529
Књижевни Преглед:
У чему се састоји уметничка проза, од Густава Лансона, од Др. Уроша Петровића . . . 531
Позоришни Преглед:
Свети Пламен, од Павла Хервие, од Милана Предића 536
Уметнички Преглед:
Концерат ученика Српске Музичке Школе, од Станислава Биничког 543
Духовни концерат певачког друштва „Станковић", од Стевана Христића 544
Политички Преглед:
Срби у Турској. — У Персији, од Иностраног 547
Оцене и Прикази:
Српске Школе (од 1718—1739 године), од Радослава Грујића, од Др. Јована Скерлића. 551
Музеј Достојевскога при Царском руском музеју у Москви од А. Достојевске, од А И. Јацимирског 554
Белешке:
Књижевност: Песме Нестора Жучног. — Енглеска библиографија о Источном питању. — Систем историске антропологије балканских народа. — Манастир Савина. — Вилхелм II 556
Читуља: Петар Јанковић 560

СВЕСКА ОСМА.

Лукин Вир. Приповетка. (Крај), од Григорија Божовића 561

Страна

Писма из Солуна. (Крај) од Јелене Димитријевић. 566
Мој живот. Приповетка, VIII, од Антона Чехова . 578
За животом. Песма од Косте Петровића 585
Сонет. Песма од Силиа Придома 586
Кајање. Песма од Силиа Придома 587
Једна књижевна зараза, од Др. Јована Скерлића . 589
Милтон, III, од Томе Маколеа 599
Ситни Прилози:
Библиографија о Стевану Сремцу, I, од Уроша Јонића 608
Позоришни Преглед:
Снови, од Миливоја Предића, од Милана Предића 616
Уметнички Преглед:
Концерат у Народном Позоришту, од Стевана Христића 621
Научни Преглед:
Дело Карла Маркса, од Вернера Combарта, од Др. Милорада Недељковића 626
Оцене и Прикази:
Балканске приче, од Роде Роде, од Павла Стевановића 632
Белешке:
Књижевност: Јова Муншкатировић. — Радови Г. Др. Милоја Васића 636
Друштва и Установе: Матица Српска. — Српска Књижевна Задруга 638

СВЕСКА ДЕВЕТА.

Кад руже цветају. Приповетка од Милутина Ускоковића 641
Мој живот. Приповетка, IX, од Антона Чехова . 651
Једна успомена. Песма од Данице Марковић . . 657
Лорелај. Песма од Хајнриха Хајнеа 659
Краљевина Бугарска, од Др. Милана Милојевића . 660
Алцернон Чарлс Свинберн од Д. Хелибертона Лоа. 670

Страна

Ситни Прилози:

Библиографија о Стевану Сремцу, (Крај), од Уроша Јонића 678

Позоришни Преглед:

Госпођица Жозета, моја жена, од Пола Гавоа и Ришара Шарвеа, од Милана Предића . 686

Научни Преглед:

Дело Карла Маркса, од Вернера Сомбарта, (Крај) од Др. Милорада Недељковића . . 690

Политички Преглед:

Бугарска и Турска, од Иностраног 700

Оцене и Прикази:

Висока војничка дисциплина, од Милоша М. Васића, од Тодора Павловића 704

Земљесопственички односи у Србији према Душановом Законику, од Лазара Марковића, од Др. Владимира Ђорђевића 713

Белешке:

Књижевност: Научна полемика о српским или хрватским дијалектима. — Мисли о физијоетнологији. — Увод у историју васпитних теорија. — О научном духу у проучавању књижевности. — Србија описана Србима. — Турска обнова 715

Друштва и Установе: Годишња скупштина Српске Књижевне Задруге 719

СВЕСКА ДЕСЕТА.

Приче које су изгубиле равнотежу, од Станислава Винавера 721

Мој живот. Приповетка, XIII, од Антона Чехова . 735

Ноћ је тако тиха, поезије пуна. Песма од Рикарда Каталинића Јеретова . . . . . .

Паламчанка. Песма од Владимира Станимировића . 742

Једнакост свега, од Бранка Лазаревића 744

Страна

Социјална психологија Херцеговаца, од Др. Јевта Дедијера 745
Милтон, IV, од Томе Маколеа 759
Позоришни Преглед:
Утопљено Звоно, од Герхарда Хауптмана, у преводу Ристе Одавића, од Милана Предића 772
Уметнички Преглед:
Друга изложба друштва „Ладе“, од Милана Предића 774
Двадесетпетогодишњица Г. Стевана Мокрањца, од Стевана Христића 779
Научни Преглед:
Историја Босне и Херцеговине од Станоја Станојевића, од Јована Томића 783
Абдул Хамид-Мехмед V, од Иностраног . . . 790
Оцене и Прикази:
Словенске новеле и повести, од Др. Франа Илешића, од Милоша Ивковића 795
Белешке:
Књижевност: Поводом критике Г. Ј. Томића. — Вукова преписка 798
Друштва и Установе: Матица Српска. — Српска Краљевска Академија 799

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

Вечерњи посљедак. Приповетка, I, од Светозара Ћоровића 801
Мој живот. Приповетка, XIII, од Антона Чехова . 806
Ђурђевско јутро. Песма од Милорада Петровића . 817
Пада киша. Песма од Милорада Петровића . . . 818
Извор пјесме. Песма од Анастазијуса Грина . . . 819
Настава српског језика у средњим школама, од Милоша Ивковића 821
Милтон, (Крај), од Томе Маколеа 823

Страна

Књижевни Преглед:

Нови правци у српској књижевности, од Драгутина Илића, од Др. Јована Скерлића . . 836

Уметнички Преглед:

Емил Жак-Далкроз, од Стевана Христића . . 842

Науни Преглед:

Историја Босне и Херцеговине од Станоја Станојевића, од Јована Томића 846

Политички Преглед:

Језично питање у Далмацији. — Угарска криза. — Турско-бугарски односи, од Иностраног. 856

Оцене и Прикази:

Прилози за историју Срба у Угарској, од Димитрија Витковића, од Др. Николе Радојчића 859

Албанија и Источно Питање, од Кнеза Алберта Гике, од Јована Јовановића 864

Синдикализам и Демократија, од Ш. Буглеа, од Немање Вукићевића 866

Белешке:

Књижевност: Двестотинита свеска „Српског Књижевног Гласника“. — „Милош Обреновић“. — Мостарска „Мала Библиотека“. — „Моји познаници“. — Двадесет приповедака. — „Зашто“. — Књиге из Црне Горе. — Један превод из чешке прозе. — Македонија и Турска Револуција. — Куцовлашко Питање 869

Друштва и Установе: Српска Књижевна Задруга 879

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

Вечерњи посједак. Приповетка, (Крај), од Светозара Ћоровића 881

Мој живот. Приповетка, XII, од Антона Чехова . 887

На измаку маја. Песма од Милорада Петровића . 894

Страна

Дон Кихот. Песма од Станислава Винавера . . . 895
Света Цецилија. Песма од Агнесе Мигел 897
Џорџ Мередит (1828—1909), од Давида Хелибертона Лоа 899
Књижевна Анархија, од Жоржа Пелисјеа 910
Ситни Прилози:
Јагодина од XVI до XVIII века, од Емила Цветића 919
Из страних књижевности:
„Моја књига“, од Жила Мишлеа 927
Позоришни Преглед:
Дани Г-ђице Ане Крњићеве: Салома Оскара Уајлда и Крадљивац од Анриа Бернстена. — Госпођа Таборска по други пут . . . 932
Уметнички Преглед:
Уметничко-Занатска Школа у Београду, од Бранка Таназовића 941
Научни Преглед:
Систем историјске антропологије балканских народа од Др. Ника Жупанића, од Милана Митића 944
Политички Преглед:
Положај у Турској, од Иностраног 950
Оцене и Прикази:
Две књиге Г. Ж. О. Дачића о народним читаоницама и књижницама 954
Белешке:
Књижевност: Историја опадања Турске моћи до XIX века и фазе Источног Питања до садашњег времена 958
Уметност: Продаја слика на овогодишњој изложби „Ладе“ 958
Друштва и Установе: Српска Краљевска Академија. — Матица Српска 995

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXII, број 1. — 1 јануар, 1909.

ПАУЦИ.

...Код кућe Раде нађе Марка, Машина човјека. Ово задњих дана долази неколико пута, и удара му у очи, тражећи да му поврати оно узајмљених десет талијера, премда му је камате о светој Кате поштено подмирио и јесенас узора му оно оранице испод куће.

Марко сједи код ватре, замишљен, пуши лулу Радина духана, што му га стара понуди, јер рече да нема чиме да напуни.

Раде, кад га спази код ватре чисто, се наљути. Жена подметне сједалицу, да приђе к ватри. Сједе, гледа у ватру, и ћути. Жене стрепе, језа их хвата, знаду зашто је пошао у варош, па кад је мрзовољан и опоро ћути, слуте на зло: биће да је господар на њ још љут! А прије одласка у варош, стара га опоминьаше, да буде са господаром питоме бесједе: — „Сине мој“, вељаше својим старачким сувим гласом: „умиљато јање и двије мајке сасне!“ Стара није ни слутити могла, да је господар бацио око на њихове земље: није њена кућа још на то спала!

И Марко ћути и премишља како ће згодније да заподјене разговор, а кад Божица скиде са ватре бакру и умијеша пуру, одложи лулу и прихвати са кућном чељади да руча.

Од када је чуо у вароши, што газда Јово смишља да уради од Раде, боји се за својих десет талијера. Неколико пута, био је на суду да приупита; и не стиди се, што га са суда чиновници и послужници гоне, док га виде.

Кад одложи кашику, затражи дувана да запали, и, запаливши, гледајући у ватру, вели: — Прошло је подне!

— Прошло... — прогунђа Раде и од јарости дође му да се са Марком гркљани у својој кући.

Пошао би кући...

— Како те воља! — уздржавши се на оку миран, одговори Раде.

— Али знаш, радо би да ми повратиш оно пара... потреба ми је!

— Није ти понестало, болан, жита у кући — опази Раде — А мене сада гони хиљаду потреба... Пусти ме док зло преко главе пређе...

— Потреба ми, срећне ми! А и углављени рок минуо... Не измичи, брате, поштено ти их дадох... Поврати ми их...

— Марко! — бојиш се зар да не изгубиш твојих десет талијера...

— Није баш то.. али...

— Пусти! — пресјече Раде.. Божице! донеси твој ћердан!

Жена ћутке пође до свога ковчега, отвори га и извади ћердан. Носећи га звекне сребро. Раде га прими из жениних руку:

— На! — вели Марку — узми га у залог, па да је твој ако ти о светој Кати не повратим новац... Узми брате, па иди!

Маркове очи засјаше и маши се ћердана.

— Ето, вели, све једно, био код мене или код тебе... а немој, брате, до свете Кате, дуго је, већ нека стоји до Ружарице... Је ли право?

— Какогођ хоћеш! — мане руком Раде.

Марко смота ђердан и стави га за припашај. Маши се ватре да припали лулу, а, одилазећи с врата, вели:

— Болан не био, Раде, све једно је, био ђердан код мене, или код тебе!...

На Ради је још торба, није је спртио са себе, док је Марко у кући био, јер у новац, што је, одређен за газду неће да дира, а путем из вароши одлучио је још из чега, поштогођ, избити.

— Што бијаше, Раде, у вароши код господара? — упита мати забринута, док је Марко из куће изишао.

— Зло, мајко! није већ оно наш господар, већ најгрђи душманин!...

— Немој тако, синко! ваљао нам је гдјекад; ја увијек мислим: довешће до јаме, али неће у јаму...

— Хоће, вала, таман у бездану — рече као за се Раде.

— Али неће што је намислио! — трже се. — Неће Бога ми! Не дам земље из руку, до велике невоље... Не дам је, па макар је крвљу морао откупити! Није она моја... дјетиња је — и показа кретом главе на старијега. — Да, дјетиња! Њима остаје. — Није она као прљави скитачки новац, што свугдје допре!...

— Умири се, сине! — мири га стара. — А што вели господар?

— Што вели? Не питај!... Хоће све у један мах...

— А колико је?

— Што је вајда да ти кажем!... Ни ја толике силе не могу да смислим... Ваљало би новац мјерити као жито на варичака! На зло слути!... Сатјераће нас са топрага... — изговори тише и, часом, ућута.

— Не нагли, сине, биће да плаши, да што више избије... Не нагли!

— Да не наглим?... Али неће што је намислио, опет ти велим, макар ја земљу својом крвљу откупио! Е неће... и диже се и пође по кући.

Жене поплашене гледају за њим, мора да му је догорјело, кад је онако најарен. Јест понапрасите на-

рави, али зна издржати: повратит је, а кад љутина не попушта — зло је!

Божица стиче ватру; двоје дјеце ваде запретане крумпијере из жераве, котрљају их по кући да се охладе а кад негдје заметну се, нашавши их слатко се смију. Стара, гледајући у ватру, кашљуца, и премишљајући о Радиној љутини, паде јој на памет њен свекар, дјед његов, стари Раде, што уби свога комшију, јер пребразди његову ораницу. Уби га на мјесту, кад суд не досуди, како он мишљаше да је право. Из мисли трже се, јер унук мали Илија затражи, да му баба ољушти крумпијер; стара узе дијете у крило и неколико пута, милујући га, пољуби га у сјајне, испитљиве, детиње очи.

...И спушта се зимња дуга ноћ и увлачи се у кућу. Раде гледа кроз отворена врата на поље; осјећа ноћ и како она јаче пада и савлађује сутонску свјетлост, онако и његова душа чемернија је, и као да се по мало гаси у њему оно што толиком ватром пламтијаше у снажној младости живота му — увијеке, од када је за се сазнао... А како је раније такове ноћи слашћу у животу дочекао код распламтјеле ватре; у бакри вари, а он се до Божице грије и њихови јаки животи дирају се, мирни, сигурни што им дуга зимња ноћ носи... И сјети се љета и планине, и бијесне и плашљиве Маше... Али сада највише жао му Божице, послушне, безкарне, и старе, паметне мајке. А кад му дођоше на памет дјеца, окрете се нагло да их види, као да се за њих од чега боји, и сједе уз ватру.

Двоје дјеце испред баке мирно једу крумпијер, Раде погледи старијега по глави, а млађега стави преда се, да се огрије. А сваки пут кад погледа на Божицу заобљену, са краћим кутима кошуље с прије да — помисли: — треће је дијете на путу... и неизказано тешко му је...

Диже се и пође да положи крави, нека бар она не гладује, крави хранитељици дјеце, и полажући сијено пожали друго своје благо распродано: ко зна што је од њега?

— Мајко, бојим се зла! — сажали Божица, кад Рад изиђе... Бог се расрди на нас... и сам он зна што нас чека?...

— Уфајмо у мајку божју, Божице!... Неће нас она запустити...

Кад се Раде поврати, стара Смиљана извади из хамбара плећку суве овновине, већ на по оглођану, и пружи је Ради да вечера.

— Пресмочи са крухом — вели му.

Али Раде неће да се ничега дохвати. Тада стара помњом опипа меса с кости и подијели га дјеци, а Ради пружи очишћену плећку:

— Де, види, Раде — замоли — има ли зла у њој?

Раде се насмија преко воље:

— Одавна већ ја не вјерујем у гатке — одговори замишљен.

— Не ваља тако, Раде, нису то гатке — свјетује стара. У свакој ствари, сине, Бог је свој знак оставио! и то рекавши очито се сневесели, што је Раде не послуша и плећку спреми опет у хамбар.

Те вечери ни Раде ни жене ничега се не окусише само два соколића сити до своје баке полегоше.

Раде сву ноћ није ока стискао, треба да се постара на сваки начин да газду измири: све ће продати из куће и, оно што му је најнужније, само да земље спаси. Чврсто одлучи продати: и жито, и сијено, и суву овновину над огњиштем, једини мрс у кући; чак не поштеди ни краве, дјетиње хранитељице. Рачуна у глави, колико ће по прилици пара добити, али никако да се задовољи са срачунатом свотом: мало је! — помислио би, и опет стао рачунати.

Жена тек што склопи очи, изнебуха прене се и тада прислушкиваше да ли Раде спава. Тако цијеле сатове отворених очију гледају обоје у тмицу, а осјећају да их једна брига бије.

При зору Раде не диже се као обично, да од старе узме старијега сина к себи у кревет, да с њиме разго-

вара и шали се, док сване, већ се јави жени и каза јој да иде к дјеци; помешће их...

— Зар си дријемовна? — упита је.

— Нијесам — одговори жена. — Диже се и пође к огњишту. Отпрета ватру, и са угарцима испири је и наложи. Па леже уз дјецу, што су обгрљена под кабаницом уз баку лежала.

Раде даље премишљаше... и тек што назрије сиву, зимњу јутарњу свјетлост кроз пукотине врата, диже се и приђе к ватри.

Посједавши неко вријеме, одлучи да пође по селу да пазари жито и остале ноћас смишљене ствари.

Диже се и отвори врата.

Јутро осване кишно, а заваљало југо, те испод греда и литица планине тугаљиво хуји и набацује шкропећи. Раде, заогрнут кабаницом, гонећи пред собом краву, упути се низа село. Жена с врата гледа за њим, жао јој краве, али не рече ни цигле ријечи. Раде се устави код ковача. Ковач је позната претрга и код њега се људи купе, па ће с њима погодити ствари за продају, како право буде. Неће му се да завири у сваку кућу; и ако није при невољи срамоте, ипак га је стид скитати се усколо носећ своју потребу на пазар. А и познаје своје сумјештане. Премда он није ни каматар, ни правдач, а поштене је бесједе, ипак биће их, који ће се у себи наслађивати злу што га снађе.

Привеза краву до кућних врата, па уђе. У кући нађе неколико људи, што дођоше с послом, да им ковач алат кљене. Помажу ковачу при радњи, и док он туче по усијаном гвожђу гледају како искре врцају испод јакога ударца и, гледајући разговарају.

И Раде неко вријеме гледа и не рече за што је дошао, док један од сељака, што бијаше на поље изишао, не упита га, куд ће с кравом по овоме времену.

— Догнао сам је, да је продам! — одговори Раде.

Ковач престаде тући и повири на врата, да краву види.

— Је ли збиља на продају? — упита.

— Дашто да јест! — рече један од сељака — да куд ће с њоме.

— А што питаш за њу? — обрати се к Ради.

Раде рече цијену, али ковач, вели:

— Пуно је, и на ново удара по гвожђу, као да не мари даље погађати.

— Имам и друге неке ствари да продам — вели Раде.

— Што друго?

— Казаћу ти, само ако имаш вољу да купиш.

— А што ти продаваш, Раде, сада кад није земан опази стари Ждрале,... твој отац није био такав!...

— Потреба ми...

— Да, да му је потреба — потврди један други времешан човјек. И надода: — Прикупља човјек паре, да зајази ону бездану јаму у вароши...

— Не зајази оно нико! — сјети се Ждрале. А јесте ли чули? Синоћ у кочији дође нека жена са дијететом; довео их надстојник Васо и увео их у кућу. За њима стигоше двоја кола крцата робе. Веле да је она жена, „шињора“ газдина, а дијете његово копиле... Бог би га знао?

— А ми мишљасмо да се кућа гради за школу — опази ковач.

— Каква школа? има десет година, да траје кућу. Нијесу лацмани будале, болан... Не даду они нама да знамо што и они... Пропали би... А имају и право! Гдје је то? разлаже Ждрале.

Ковач хтједе да још нешто рече, али му Раде пресјече бесједу.

— Хоћеш ли пазарити? — упита га.

— Хоћу, ако ми иде у рачун...

— Одмах паре да знаш, потреба ми је...

И редом Раде казива што продаје.

Код сваке ствари ковач цјенка се, а Раде попушта, само да сврши што прије.

— Прави си циганин? — вели ковачу Ждрале, кад видје да би хтјео краву од Раде у бесцјење купити... и набаци талијер преко њега.

— Али треба бројити одмах паре — насмија се ковач. Је ли, Раде.

Раде потврди.

— Кад је тако... Ето вас... Па што урадите, мени је право! — прегори Ждрале добар пазар.

Погодише се за све, углаве, да ће ковач вечерас новац донијети и даде Ради капару.

Раде изиђе, а на раскршћу у двоумице је, где да окрене. Паде му на памет: дакле, дошла је та жена, што ће да загосподари газдиним имањем на селу.

Говорило се о томе док се кућа градила, али није се вјеровало. Многи мишљаху, да газда кућу гради за школу и учитеља, и ето преварише се и овога пута.

Скрене ка млиновима. У по пута упита се: — Што ћу тамо?, али ипак иде, гоњен бесвјесно неком неодољивом радозналошћу.

Устави се поврх нове куће под циглом; ред двоструких стакала у прочељи затворен је, а кућна врата отворена. Погледавши боље спази Васу у дворишту у друштву двају сељака. Настојник стоји код големих ковчега, а она два сељака износе из њих разну робу и пренашају у кућу. У то појави се на вратима госпођа, омотана, вуненом, топлом марамом: нешто с прага рече Васи и к њему приђе. За њом дотрча дјечак, огрнут кабаницом.

У шуму пада слапа над млиницама и у заваљалој јужини, губе се њихове ријечи, не може да их разабере, а желео би знати о чему говоре. Жена ухвативши дјечака за руку оде од Васе. Раде гледа, како хода по дворишту; витка је и висока, и прати је очима, док се у кућу не поврати. Дакле то је та нова господарица! И већ ето у кућу се усели, и шета се по дворишту што се сучељује са његовом најбољим земљама.

Приспоњен уза зид премишљајући, упоређује своју кућу потлеушицу и грijаницу, са овом, новом, големом и згодном кућом. И овакове — помисли — раскућују наше сељачке... И колико наших треба да пропаде, да се подигне једна од ових големих? Да, уз оваку кућу

треба газда нових земаља... и бацио око на моје земље, да с њиме загосподари ова његова јараница, „шињора“, а њено копиле, бјеснећ, да са стијенама с њих гони моју дјецу!...

— А неће, Бога ми! — откиде се Ради из душе. — Неће док је живе главе... Неће, човјештва ми! Неко мора да је крвљу откупи!... Али одмах паде му на памет: — Што могу да урадим? — и слеже се у њему јарост, и наступи језива стрепња.

Још док се ова кућа градила, заметашаваше се у њему сумња, што слутијаше на зло. И неколико пута кад је била већ под кровом дође му мисао, да је ноћу упали. Нема тому дуго, што је код њих то у обичаја било, и тада често ноћу чија појата, кућа или јâра, засвијетлила би, као свијетњак у очи Ивањ-дана. Али и томе закон на пут стаде и, мјесто што се људи тада освећиваху по своме ћефу, насладом, гледајући у пламен, што прождираше добро душманиново, сада се освећују законом у руци, парбећи се као женетине по судовима, трошећи за то пошљедњу пару... Па ето ни то не помаже свакоме? Њега суд осуди, а он с њиме не може да се свети! А светити се треба, ако неће ради себе, а оно мора ради своје дјеце, и опет враћајући се кући, дође му у памет, да неко треба да земљу, ако до тога дође, крвљу откупи, јер друкчије он је из руку не да... И причврстивши у себи ту мисао, би му лакше. Али само за мало. Док дође кући, угледавши жене и своја два сина, гдје се играју око огњишта, оставља га јарост и занос и увиђе да снага попусти; — и, привукавши себи синове, стаде их миловати, као никада до тада. Тек што окуси пуре изиђе из куће. Јужина једнако завалила преко поља и хући око кућа и голих дрвета. Устави се код празне штале... и забринут, махнувши руком у празно, пође даље. Идући кроз старе храстове прорећене на ријетко, дође му на памет да их сасјече: и из њих могла би се која пара избити! И код те помисли учини му се да је сваки храст живо чељаде; кад паде под сјекиром већ га нема!

Упути се узбрдицом и лутајући пут га доведе к јари, гдје је љети благо спраћао. Празна је, врата расклимао вјетар, и над њима виси саломљена грана дрвета, вјетар с њоме замахује одмјерено, уједначено тамо-амо... Што ћу овде? — помисли и враћа се истим путем.

Кад кући дође, насмија се туробно, кад га старији син упита: — Гдје, си ћаћа, био?... што од куће бјежиш?

Остали дио дана просједио је код ватре пушећи лулу за лулом и разговарајући испрекидано са женом и мајком по коју ријеч, која би се отиснула мимо главне мисли, што му се увријеживаше поступце у мождане.

Пред вече ишчекује ковача да, прама погодби, новац донесе, али ковача не би. А већ се подобро бјаше смркло, кад у кућу бане Маша. Тек што поздрави, зовну Божицу на страну и из њедара извади сложени ђердан, Радин залог Марку. Вели јој:

— Ево ти га, Божице, и јест твој!

— Не смијем узети га без Раде...

Ђердан звекне... Раде се диже и пође ка женама.

— Што даће, Машо? — упита.

— Донесох Божици ђердан, нашла га у Марковој соби, познала сам, да је њезин...

— У залоги је...

— Знам.

— Али ја не могу од тебе примити га, док га парама не откупим.

— Ја ћу га откупити за те, или ћу ти испоручити... насмија се Маша. Па дајући га Божици вели: Узми га, твој је!

Али Божица неће да пружи руке, већ у Раду гледа.

— Понеси га натраг, Машо, теби исто вала — смисливши, рече Раде одлучно. Понеси га натраг, молим те!

— Зар сам ти тешка, Раде? — изговори жена, проблиједивши, и сневеселивши се.

— Нијеси Машо, као ни она — и показа руком на Божицу... Али није земан разговору, иди и понеси натраг ђердан!

Па погледавши у Божицу као сјети се нечему, и предомисливши се вели:

— Чекај, Машо.

Па пође своме ковчегу, отвори га. изнесе торбу прама пламену од ватре и позвавши Машу да ближе приђе извади из ње завежљај круна и изброји Маши на руку десет талијера пара.

— Ево, дај Марку новац и фала ти!... Узми!

Па, узевши из Машиних руку ђердан даде га Божици:

— На, твој је! Буд што моје пропада, нека је твоје на мјесту!

— Са Богом, Машо, са Богом! и опет ти фала!

— Са Богом, Раде!

...Те ноћи првим зном заспа тврдо, само за кратко вријеме, а кад се прене, протегну се и зијевну, али истога часа, представи му се у памети несрећа и зло што га снађе, очито, одијелито... И неисказана бол обвлада с њиме и уби у њему разбори наду и премишљање. А док се помолио кроз пукотине дан, диже се, узе кабаницу и пође ка вратима.

— Куд ћеш, сине, раније? — упита стара, сувим гласом кашљуцајући.

— Имам посала у селу — одговори Раде и изиђе.

Зимњи дан рађа се бистар, чист и леден. Преко ноћ дуне сјеверац и испод литица и греда планине хуји, и гони пред собом још поједекоји, одијелити сиви облак.

Раде пође ка млиницама, да обиђе своје оранице, што се сучељују са двориштем и баштом нове газдине куће. Гледа у бразде што леже спокојно ишчекујући пролетно сунце. Али се дуго не задржа, већ окретно с камена на камен прескачући, пређе преко гара. Дође на своју ливаду и гледа како низ јаруга тече вода. Млинар га видје, како је двапут око ње прошао, уставио се и некамо упорно гледао. Раде се загледао у одбљесак висова планине у ријеци. Познаје тачно нека мјеста и сину му пред очима Маша, пећина, одгорјак и — зами-

слио се... На ивици ливаде стајаше дуго, као да га је шум слапа успавао и ослушкујући и гледајући у воду, главна мисао потајала се, и мимо њу сијасет других мисли из дјетиње добе — рађа се... Али, заправо, нису то мисли, већ уломци расејаних мисли, као уломци неба, облака и ведрине и дрвета, што се у ријеци одразују.

— Ту сам, кад сам дијете био, ловио раке! — помисли гледајући огољеле, прозебле врбе што на вјетру над ријеком дрхте... И одатле испод врба, однио двијема цурицама кошуље, док се у ријеци купаше и не хтједох их повратити, док нијесу голе к мени дошле...

— Али што је то? — трже се — мене обвладало, чисто подјетињио, као да сам памећу сметнуо!

И одмјереним кораком поврати се преко гара к млиницама. Униђе у млин и вели млинару:

— Заборавио сам духан код куће, де, твоју кесу да напуним.

Машицама прихвати жераву и запали и пушећи загледа се у витлове...

— Хтједе да изиђе, али угледавши млинарев брус, сјети се: трже нож из корица за припашајем и наоштри га. Па узевши са тлеха комад дрвета окуша је ли оштар и, ставивши га у корице, изиђе из млина, не одговоривши ни ријечи млинару, који га зовну да се огрије.

(Свршиће се)

Иво Ћипико.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ТРЕЋЕ ПИСМО.

Солун, 14 августа 1903.

Мила моја Луџа,

Од раног јутра несносна врућина. Бриза с мора долази нам тек по подне. Цела кућа скроз и скроз отворена, а ја се промаје и не сећам, него бирам место где би се могло радити. У нашој соби хладовина, али није доста видно; из споредне улице досадна вика и врева; лепи салончић с балконом на мору није празан: две младе, снаха и заова, претекле ме, ту селе да раде, да тесне некакву свилену блузу. Која је од њих две ослабила у Солуну ја не могу да опазим, па ипак, рекла бих да је снаха. Она је Европљанка и врло симпатична: ово дана кад сам овде седела пишући, она је улазила нечујно као дух, поздрављала ме лаким климањем главе, седала према мени не дишући. Али заова, она ме никад не поздрави ни погледом и ако је Гркиња. А Гркиње и Туркиње, овде, тако поздрављају стране жене, било у чаршији или махали, било у трамвају или лађици, и тако се с њима разговарају, и тако се од њих растају. Ко је од кога ово научио? Свакако млађе од старијих, Туркиње од Гркиња.

Ја добих собу на другом спрату, према мору; пре подне је овде опет мало хладовина; а врева не допире до мене, само шуштање мора; и узнемире ме, с времена на време, лађе, које ја, ваљда због гласа, различито замишљам, неку као лава, а неку као сирену...

У прошлом ти писму, чини ми се, рекох да сам многе Туркиње посетила, старе у старом Солуну, поред текија и напуштених турских гробља, чак испод Чауш Манастира што доминира Солун, у кућама с кафезима и високом оградом, са софама и терасама према мору разливеном у даљини, где се поред зелене лозе црвене шйпци као јабуке; и младе, или боље да кажем како саме кажу, *нове* у новом Солуну, који наши зову Кампања, Грци Пиргос, то јест Кула, Вила, а Турци Јалилар (Јалије) што ће рећи Летње Куће, Виле. Пре десет година, у овој пространој долини била је подигнута само Беледија (Општински Суд); пре осам година, кад сам ја последњи пут била у Солуну, дизале су се виле на мору. А сад, читава та велика долина покривена је кућама: нова варош, од старе на брегу сасвим различита и по својој физиономији и по типу кућа. И цела физиономија и свака појединa црта њена оставља на онога ко познаје турске градове у Европи и у Азији дубок и чудан утисак. Ова нова варош у целини не личи на турске вароши, а у појединостима ипак се види да је турска. Поред тога што се на сваком кораку не сретне по какав турски споменик, турбе или текија, опкољена гробљем, хамам, покривен маховином, чесма и џамија, не виде се кафези и оградни зидови — главно обележје сваке турске вароши. Тек само гдегде кафези, тек једва негде двориште ограђено зидом; па и ти зидови нису као у старом Солуну — високи. Свуд шалоне, пред вече широм отворене заједно с прозорима као на хришћанским кућама; свуд гвоздене ниске филарете, те се лепо виде баште, а у главној улици; врло дугачкој и врло лепој, где јуре трамваји, читави паркови, који окружују дивне виле и палате; место софа и ћошкова свуд балкони, на свакој кући, по два, по три, по неколико. И овде се као онамо, горе, сретају хоџе, дервиши, софте, и турске жене: све у чаршафима; али ти чаршафи нових, разликују се од чаршафа старих по крају: нису то просто набране скуње, једна доле а друга дигнута на главу, него европски сашивене, у многих по

најновијој парискоj моди, те се лепо види оно што је Кораном забрањено: контуре тела... А горе? Место дигнуте друге сукње један комад свиле, укројен, позади на струку прикачен, али испод појаса, те се појас види као у хришћанака, и ако се он рачуна један део онога што не сме да види мушко око. И тај комад свиле, црн као и сукња, који оне зову „пелерина“, дигнут је на главу, исприкачиван иглама више „бауша“, поврх *печета*, то јест црног вела; а пече, подигнуто, посувраћено преко главе, те се види цело лице, и виде се уши и минђуше, и види се врат!... Неке нису у чаршафу него у *јелдрму*, то ест у „штаубмантилу“, како ову горњу хаљину зову наши „добри“ суседи; а на глави им *башјорти*, то јест ј„фиши и ешарп“, како се ово зове твојим језиком, моја Луjза. Овако обучене иду само по комшилуку; али ти, живећи у нашој земљи, схватила си да се на Оријенту у комшилук рачуна цела махала. Овако, готово развијене, иду само овде и у Цариграду. Па ипак овде у нечему су напреднији: у Цариграду још кафези, још зидови чак и у предграђима где су људи као Европљани, где су жене европски образоване. Али и *нове* су у нечему сасвим као *старе:* иду улицом без људи, људи им се не јављају међу собом не говоре, или ако што и проговоре, полако, и гледају се. У тим њихним погледима њихна је душа. Ове лепе, осетљиве жене, што улицом, и ако су откривена лица, личе на сени умрлих, имају душу. И та је душа хтела да се зна е постоји, па се отимала, бунила, и види шта је све за кратко време постигла!... Јесте, моја Луjза, у тим њихним погледима њихна је душа. Мени су ти погледи познати с Босфора и с многобројних цараградских пијаса (шеталишта). На Босфору, на малим хитрим лађама иза завеса — саме су жене; на пијасама и људи... Шетајући се на Јалијама пред вече, и код оних на улици и оних поред отворених прозора, с башјорти преко косе, ја сам нашла те душине разговоре. Знају ли све за грчку Сафо, ове лепе, осетљиве, пуне душе жене?...

С турским женама су и турске девојчице: као наше, просто ни по чему турске, само што су без шешира. Има их и одраслих, Бога ми од четрнаест петнаест година. Каква грдна промена и у овоме! Изгледа да су сасвим прошла времена кад су их родитељи завијали у осмој а удавали у деветој и десетој. Богу хвала кад су прошла! И сад ми падне терет на душу кад се сетим оне десетогодишње женске деце с дугачким сукњама; удате... Цивилизација и ово избацила као ортаке... Али ортака још има, чак и у Солуну, где се душе жена отимају и буне.

Од нових, прво посетих једну младу и лепу, Рахимбеговицу, чији је дед био Немац а отац Турчин, изгнаник. Муж јој је у Комитету. Она је сасвим нова, у свему Европљанка, у оделу, у манирима, у сваком покрету. Француски говори као Парижанка, као ти, моја Лујза. Њена је палата на обали морској последња, сасвим усамљена. Осим мора што шушти запљускујући јој зидове, она ништа више не чује. Туга ме обузе кад је у пространој кући, тумарајући по многобројним собама, европски намештеним, нађосмо саму. Али она није била тужна; на њену се лицу сијала радост — очарана је слободом. „*Oh, mon Dieu, la Liberté*!“ — Па што се радујете, кад сте ви као и пре?“ „Како, Мадам... Отац ми је био у изгнанству...“ Али она, нова, не назва ово велико дело делом Божјим, него „féerique“; она, нова, рече да су сви од изненадне велике радости још као пијани; она, нова, осуди оне што су се у прогласу Устава заборавиле и с барјачићима у рукама викале улицама: „Живела слобода!“ — осуди их као стара! „Жена не сме да се радошћу толико опије те да заборави да је жена.“ Премда, она зна да се толико нису могле заборавити Османлике. „То су биле Донме: оне су, поред осталог, засипале официре конфетима. „Њих је, Мадам, много, — више од половине. Оне јуре улицама готово откривене главе, голих руку до лактова.“ — Ја сам чула да хоћете да се развијете.“ Она порумене и рече: „*О, non, Madame*! *Ce n'est pas la vérité*! *Jamais, jamais. О, non, Madame*!

Nos hommes, nos maris ne veulent pas le permettre". — Па зар ни они што су у Европи учили?". „Они најмање: јер у Европи као студенти, они се нису могли упознати с поштеним, него с кокотама, те стога имају убеђење, да што год је женскиње развијено, све је непоштено." Нисам чула, од ње него од једне њене пријатељице, да јој је муж врло љубоморан; и да је она упамтила дан кад је проглашен Устав. Била се извезла до Бејаз-Куле, па спазивши да јој се ближи Енвер-бој, место да спусти вео, она у брзини подигла чаршаф на уста, те јој се видела блуза: то дознао њен муж, и у вече: „*Il lui a fait une scène*". „Да се развијете неће допустити ваши људи; а ви..." „Ми? Никако... Ми то нећемо. Нама је у чаршафу сасвим добро." Ах, колико је ово било искрено! После неколико минута она рече: „Како тако, тек ми смо и даље апсенице, и даље морамо да чувамо свој кавез". Ја се загледах у ову лепу тицу у кавезу, и тражих јој очи, душу њену, да ми та душа право каже: како би тици било кад би излетела, да ли би умела да лети, или би на највишу грану, па на најнижу, па на траву, где би је рашчерупале грабљивице...

Једна љубазна Гркиња, Госпођа Паскалидес, одведе ме једној турској мајорици. Затекосмо је с новинама и с карикатурама. Она је срећна што је извршено велико дело, а буни се против шпијуна и издајица; па нам показа Изет-пашу као змију, Фехми-пашу као медведа, Ахмед-пашу као „каба-шакала". Каза нам да је султан-Хамид прогласио себе за шефа младотурака. „Ах, Мадам, да није то учинио, он би остао усамљен, сасвим сам. Младотурци официри извојевали су слободу и њему, и принчевима... Да човек од чуда не дође к себи кад чује, кад прочита да наши принчеви излазе — ишли у Позориште!" — Оволики узвици, а никако не чух да викну: Живео Султан!" „Зато, Мадам, што су то много викали." — И он сад само ћути!" „Зато што је много говорио." — И ништа не ради!" „Зато што је много радио, ни дању ни ноћу није седео беспослен, по сву ноћ није спавао, само

смишљао шта ће да уради, какво зло. Овоме отров или гајтан, ономе затвор или прогонство. Сад веле само плаче. Зар да су га убили? То не би била никаква казна. Овако: тело свесно, а без душе. Јуче силан, данас... ништа. Да нам странци реформишу Државу и мичу један по један део наше Отаџбине. Ми ћемо, кад смо се ослободили деспота, сами.“ И показа ми карикатуру: Турчин на коњу кога за вођице држи Енглез, па к њему окренут Рус с кнутом, па уз њега Француз с кесама, па иза њега један сусед..., прикрада се: Грк, Јерменин, Јеврејин и Бугарин, чуде се... Србина нема!... И ту, наравно, највише говорисмо о развијању. Она ми рече, смејући се, да сам јој ја шеста од недеље... „Ви, Мадам, једна Францускиња, и четири Енглескиње: сваки дан по један интервју“. И то дошло отуд што неки новинар слагао да смо се развиле. Нећемо се развити, него ћемо се друкче завити: опет јашмак и фереџа.“ Једва чека, вели, ту промену, те неће моћи Донме готово развијене, да их брукају. „Оне су и дрске: на проглас Устава, њих су официри поздрављали барјачићима, оне су официре отпоздрављале конфетима. Странци видели, па мислили да су то Османлике. Устав смо добили готово без крви, (само се просула крв неколико шпијуна и издајица); за ово би се крв пролила потоцима. О развијању жена чули хоџе и дервиши, па ишли у Комитет и претили крвавим демонстрацијама. Устав не преиначује веру, него да смо сви пред законом једнаки: нема више Турчин, Грк, Бугарин, Јеврејин...“ Ово све с бог-зна каквим задовољством изговарају. „О, Мадам!“ рече задовољно. „Имамо слободу; слободно помињемо: слобода, месец, звезда. Нисмо смели штампати реч *звезда* зато што се тако зове палата тиранина Абдул-Хамида. А на два комада су пребивене маказе оне тиранке што се зове Цензура. Мој муж није затваран ни протериван, те да из мене говори моје огорчено Ја. Из мене говори кћи Турске, огорчена на зла Турској чињена...“ Дође јој муж, мајор, члан Комитета; говори са мном о спољној политици;

помену конфедерацију балканских народа. „Чим уредимо ово велико што смо започели, одмах ћемо мислити на враћање својих провинција...“

Један официр из Комитета замоли ме да посетим харем његова старијег друга Џемал-беја, кајмакама (потпуковника). Наравно, и овај харем је на Јалијама, јер ту највише седе чиновници. Пуна соба жена: њихов празник „кандил“. Знале су за мој долазак, па су се, зацело, бирале лепе. Осим две, све Цариградјанке, официрске жене и кћери. Све нове. Ко би рекао да су то турске жене! Све обучене као ми; девојке очешљане као наше девојке, с црним машнама као твоја Булка. Све говоре француски, осим домаћице. Од свих најлепша домаћица: мајка јој Черкескиња. Мислио би човек да су Европљанке, да се не поздрављају турски (темена, темена); и кад не би оволико волеле Турску; кад не би о њој говориле као кћери о мајци; кад се не би свом душом радовале њену препорођају; кад је не би са сузом у оку браниле од напада туђинаца. Старе су фанатици... „Кад би неко пошао на Стамбол, на Врата Блаженства: стогодишњи би се старци исправили, од четрдесет дана деца проходала би, само би се онда жене развиле — све би пошло за Санџаги-Шерифом (пророковом заставом) да брани, да не дâ Стамбол, Цара градова!“ Тако је једном једна старотуркиња викала, а после раздерала хаљину на прсима, зарикала. Нове су патриотке: оне своју Отаџбину воле паметно... И разговарају се по турски, док једна говори, друге слушају. Говориле смо о француској литератури. „Много и радо читамо све, само не Лотијеву *Азијаду:* у њој ништа стварно.“ — А *Разочаране?*“ Оне ни за ово не признадоше да је што стварно; само рекоше да је књига написана врло лепо... Па и с њима говорих о развијању. Једне рекоше да би се пре убиле но што би се развиле. Друге да никад не би изишле из куће. Кад овако говоре старотуркиње, ја им верујем; новима не, никако. Узалуд су ми доказивале како је у Корану, да им мушко ни руку не

види, и гласа не чује, и да јашмаком крију косу а широком хаљином контуре тела; и да оне не маре што се кћи Мухамедова с људима разговарала, ја им не верујем. И ако не знају Европу, из књига знају како живе европске жене, и неприродно би било да и оне не пожеле нешто живота. Оне сад не живе но животаре: затворене, саме; у њихне одаје споља ни жена не погледа, и ако су прозори без кафеза и отворени.

Овде, колико су се год пута собна врата отворила, толико су се пута гошће муслиманке тргле и подигле чаршаф на лице. Ја сам се сећала да је код куће домаћин, те их је могао видети кад се отворе врата. Највише се крijаше једна, што кад говори турски, изговара као ја. Млада, отмена, официрска жена: „Одакле ли је?“ мислила сам. И најпосле она мени српски: „Ја умијем као ви, Госпођо.“ Радосно изненађена рекох: „Ви сте“... — Из Херцег-Босне. Кћи сам Али-Мехмед-паше Ризванбеговића, унука сам Али-Галиб-пашина. У Мостару сам се родила и била до своје седме. Мој покојни отац говораше ми: Ама зар ти мислиш да си Туркиња? па ми се смијаше. И говорио ми да крв није вода, а ја то никад нисам осетила као данас, кад сам с вама“... Турске су жене радознало слушале говор њима непознат, и питале како се то разговарамо. Ја сам им одговорила: „Српски.“ Оне су нас зачуђено гледале .. ах, Луjза, замисли Једна брзо: „Као на Криту... Тамо муслимани не знају турски, сви говоре грчки. У Јањини хоџе у џамијама службу служе на грчком; а кад неки муслиманин пође у турски суд, он поведе тумача“. — Е тако исто у нас,“ рече Ризванбеговићева и лако порумене. Једна брзо окрете разговор на развијање, и ватрено ми доказиваше: зато што се крију од мушких, у њих нема певачица, кафешантанских жена, и непоштених. Ја се на ово слатко насмејах. Признадох јој да ради тога нема првих и других. Али трећих... У ком народу њих нема? Више мање, истина... Слободно је у очи погледах кад рекох да ја Туркиње добро познајем, те она не продужи.

Нисам се преварила: Џемал-бој је код куће. Њему ме одведе његова женица. Озбиљан човек. Ово дана био у Цариграду као делегат, па се вратио мало „souffrant“, зато је данас код куће. Говорисмо мало о политици и мало о развијању жена. Он вели да њих није завио деспотизам него религија, те их Устав не може развити. Ја у сваком Турчину, кад о овоме говори, видим љубоморна мужа, човека егоисту... Кад се с њим праштах, он рече жени да ме нека ханума одведе женском члану отоманског Комитета Јединства и Напретка, Ђулистан-хануми. Мени срце од радости залупа; јер ту хануму младотурци много помињу, називају је својим другом и помоћником, и казују да је она вредна сарадница њихова листа. Опростих се са свима, давши Ризванбеговићевој реч да ћу је посетити; па с мајком Машук-ефендије, потпоручника, пођох да... Али за данас доста, моја Лујза: све већа врућина, све теже писати.

Изгледам писмо од вас и љубим вас. Јова вас срдачно поздравља.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

Управник ми рече: „Држим вас само из поштовања према ваше уваженом оцу, иначе бисте ми ви давно излетели". Ја му одговорих: „Сувише ми ласкате, ваша преузвишености, кад мислите да ја умем летети". И онда чух, како рече: „Уклоните овог господина — он ми вређа живце".

После два дана отпустише ме. И тако сам ја, за све време, како ме сматрају за одраслог, на велики јед мога оца, варошког архитекте, променио девет дужности. Служио сам по разним надлештвима, али су све те дужности биле налик једна на другу, као капље воде: морао сам седети, писати, слушати глупе или грубе примедбе и чекати, кад ће ме отпустити.

Отац је, кад му приђох, седео дубоко у наслоњачи, са затвореним очима. Његово лице, мршаво, сухо, с плавим преливањем на обријаним местима (по лицу је био налик на старог католичког оргуљаша), изражаваше смиреност и покорност. Не одговарајући на мој поздрав, и не отварајући очи, рече:

— Да је жива моја драга жена, а твоја мати, твој би живот био за њу извор непрестане туге. У њеној прерано смрти видим промисао Божји. Молим те, несрећниче, — настави он, отварајући очи — научи ме: шта да радим с тобом?

Пре, док сам био млађи, моји су рођаци и познаници знали, шта да раде са мном: једни би ме савето-

вали да ступим у добровољце; други — у апотеку, трећи — у телеграф; али сад, кад ми је већ прошло двадесет пет година и појавиле се чак седе власи на слепим очима, и кад сам већ био и у добровољцима, и у фармацајтима, и у телеграфу, све земаљско за мене као да је било већ исцрпено, те ме нису већ ни саветовали, него би само уздисали или махали главом.

— Шта ти мислиш о себи? — настави отац. — У твојим годинама млади људи имају већ сталан положај у друштву. А погледај шта си ти: пролетер, просјак, живиш оцу на врату!

И, по обичају, стаде говорити о томе, како садашњи млади људи пропадају, пропадају од неверовања, материјализма и сувишног високоумља, и како треба забранити дилетантске представе, јер оне одвраћају младе људе од вере и дужности.

— Сутра ћемо отићи заједно, и ти ћеш се оправсати пред управником и обећати му, да ћеш служити савесно, — заврши он. Ни једног јединог дана не треба да си без друштвеног положаја.

— Молим вас да ме саслушате, — рекох ја снуждено, не надајући се ничем добром од овог разговора. — То што ви зовете друштвени положај, то је привилегија капитала и образовања. Сиромашни и необразовани људи зарађују себи кору хлеба физичким радом, и ја не видим разлог, зашто баш ја да будем изузетак.

— Ти кад почнеш говорити о физичком раду, онда то испада глупо и бљутаво! — рече отац раздражено. — Разумеј, тупоглавче један, разумеј, празна главо, да ти, осим грубе физичке снаге, имаш још дух Божји, свети огањ, који те у највећем степену одликује од магарца или од гмизаваца и приближује божанству. Најбољи су људи радили читаве хиљаде година да би човечанству прибавили тај огањ. Твој прадед Полозњев, генерал, борио се на Бородину, дед ти је био песник, беседник и вођа племства, стриц — педагог, напослетку, ја, твој отац

— архитекта! Сви су Полозњеви чували тај свети огањ за то, да га ти угасиш!

— Треба бити правичан, рекох ја. — Физички рад подносе милиони људи.

— Па нека их! Они ништа друго и не знају да раде! Физичким радом може да се занима свако, па и највећа будала и злочинац — тај је рад особина, по којој се распознаје роб и варварин, — међутим како је мало њих, којима је овај огањ пао у део!

Настављати овај разговор било је бескорисно. Отац је обожавао себе, и за њега је било убедљиво само оно, што је говорио он сам. А уз то сам знао врло добро, да се он није изражавао тако охоло о грубом раду само стога, што је хтео да одбрани свети огањ, него што се бојао да не ступим у раднике и да не дам повода свој вароши да о мени говори; а особито, сви су моји вршњаци давно већ свршили Универзитет и били на добром путу, син управника књиговодства Државне Банке био је већ колешки асесор, а ја, јединац, био сам нико и ништа! Настављати разговор било је бескорисно и непријатно, али сам ја једнако седео и слабо одговарао, надајући се, да ће ме, најзад, разумети. Та цело је питање било просто и јасно, и само се тицало начина, како да зарадим кору хлеба, али они ту простоту нису видели, већ су ми говорили, сладуњаво заокругљујући своје реченице, о Бородину, о светом огњу, о деди, заборављеном песнику, који је некад писао рђаве и неискрене стихове, грубо су ме називали празном главом и тупоглавцем. А како сам хтео да ме разумеју! Не обзирући се ни на што, оца и сестру волим, и у мени се од детињства укоренила навика да их питам за савет, укоренила се тако чврсто да ја једва кадгод ако се од ње ослободим; био ја прав или крив, ја се стално бојим да их не наљутим, бојим се, да мом оцу тек наједаред не поцрвени његов мршави врат и да га не удари капља.

— Седети у загушљивој соби, — проговорих ја: — преписивати, такмичити се машином за писање, за човека

мојих година стидно је и срамно. Може ли ту бити речи о светом огњу!

— Ипак је то умни рад, — рече отац. — Али доста, прекинимо овај разговор, и у сваком случају, у напред ти кажем: ако не ступиш опет у службу и учиниш по својим презреним склоностима, онда ћемо те ја и моја кћи лишити своје љубави. Лишићу те наследства — кунем ти се истинитим Богом!

Сасвим искрено, да бих показао сву чистоту побуда, којима сам се хтео руководити у целом свом животу, ја рекох:

— Питање о наследству нема за мене важности. Унапред се одричем свега.

Од некуд, сасвим изненада за мене, ове речи веома увредише оца. Он сав поцрвене.

— Да се ниси усудио тако са мном да говориш, глупаче! — викну танким, пискавим гласом: — Невалъалче! — И брзо и вешто, вичним покретом удари ме по образу једном и други пут. — Ти си се стао заборављати!

У детињству сам, кад би ме отац био, морао стајати право, руку опружених низ швове, и гледати му у лице. И сад, кад ме је био, сасвим се изгубих и, као да је моје детињство једнако још трајало, исправих се да му гледам право у очи. Отац ми је био стар и врло мршав, али су, по свој прилици, његове танке мишице биле јаке, као кајиши, јер су ме његови ударци веома болели.

Измакох се натраг у предсобље, и онде он дохвати свој кишобран и неколико ме пута удари по глави и по плећима; у тај мах сестра отвори врата из гостинске собе да види, каква је то ларма, али се одмах окрете са изразом ужаса и жалости, не рекавши у моју одбрану ни речи.

Намера моја, да се не враћам у канцеларију, већ да почнем нов радни живот, била је у мени непоколебљива. Остајало је само да изберем врсту занимања — и то ми

није изгледало особито тешко, пошто ми се чинило, да сам врло снажан, издржљив, способан за најтежи рад. Предстојао ми је једнолики радни живот с гладовањем, смрадом и грубим животним околностима, с непрестаном мишљу о заради и о кори хлеба. И ко зна? — враћајући се с рада Великом Племићском улицом, ја ћу, можда, не једном још позавидети инжењеру Должикову, који живи од умног рада, али сад мислити о тим мојим будућим незгодама беше ми пријатно. Некад бих маштао о духовној делатности, замишљајући себе час као учитеља, час као лекара, час као писца, — али су маште и остале маште. Наклоност према умним насладама, — на пример према позоришту или читању, — код мене је била развијена до страсти, но да ли сам имао способности за умни рад, — не знам. У гимназији сам осећао несавладљиву одвратност према грчком језику, тако да су ме морали извадити из четвртог разреда. Дуго су ишли репетитори и спремали ме за пети разред, после сам служио по разним надлештвима, проводећи већи део дана сасвим узалуд, и говорили су ми, да је то — умни рад; за моју делатност у сфери школској и службеној није требало ни напрезања ума, ни талента, ни личних способност, ни творачког талента духа: она је била машина; а такав умни рад ја стављам испод физичког, презирем га и не мислим, да он ма и за један једини тренутак може служити као оправдање беспосленог, безбрижног живота, пошто сâм он није ништа друго, до обмана, једна врста те беспослености. По свој вероватности, за прави умни рад нисам знао никада.

Наступи вече. Ми смо становали у Великој Племићској улици — то је била главна улица у вароши, и њом би се у вече шетао наш beau monde, јер није било ваљаног варошког парка. Та је дивна улица делом замењивала парк, пошто су јој са обе стране расле тополе, које су пријатно мирисале, особито после кише, и иза тараба и плотова нагињало се багрење, високо жбуње јоргована, дивље вишње, јаблани. Мајски сутон, нежно

младо зеленило с преливима, мирис јоргована, зујање гунделља, тишина, топло — како је све то ново и како необично, ма да се пролеће понавља сваке године! Стајао сам крај баштенских вратанаца и посматрао шетаче. С већином сам од њих растао и некад смо се заједно играли, али сад би их моја близина могла збунити, јер сам био одевен бедно, не по моди, и због мојих врло уских панталона и великих, незграпних ципела, говорило се, да сам увео у танке ните. А уз то сам у вароши имао рђаву репутацију зато, што нисам имао друштвени положај и што сам често играо билијара по јевтиним крчмама, и још зато можда, што су ме, без икаквог повода од моје стране, водили два пут жандармском официру.

У великој кући преко пута, код инжењера Должикова, свираху на клавиру. Поче се смркавати, и на небу затрепташе звезде. Ево, одговарајући на поздраве, полако прође отац у старом цилиндру са широким ободом превијеним на горе, под руку са сестром.

— Погледај! — говорио је сестри, показујући на небо оним истим амбрелом, којим ме је малопре тукао, — Погледај на небо! Звезде, па и најмање, — све су то светови! Како је ништаван човек према васиони!

И говорио је ово таквим тоном, као да му је изванредно мило и пријатно, што је тако ништаван. Да неспособна човека! На жалост, он је код нас био једини архитект, и за последњих 15—20 година, колико се ја сећам, у вароши није била сграђена ниједна ваљана кућа. Кад би му наручили план, онда би обично цртао најпре дворницу и гостинску собу; као што су некад институтке могле играти само од пећи, тако је и његова уметничка идеја могла постати и развијати се само од дворнице и гостинске собе. Уз њих би доцртао трпезарију, дечју собу, кабинет, састављајући собе вратима, и после би се све оне-неизбежно показале пролазне, и у свакој би била по двоја, чак по троја излишна врата. По свој прилици идеја му је била нејасна, до крајности збркана, куса; сваки пут, као осећајући, да нешто недо-

стаје, прибегавао би разним дозидцима, стављајући их један уз други, и ја као сад видим уска предсобља, уске ходничиће, криве мале степенице што воде у међуспратове, где се може стајати само ако се човек сагне и где је место пода — три огромна степена као клупе за знојење у купатилима; а кујна је неизоставно под кућом, са сводовима и са цигланим подом. Фасада има упоран, тврд израз, линије сухе, несигурне, кров низак, припљеснут, а на дебелим, као од колача направљеним, димњацима, обично су калпаци од жице с црним шкрипећим ветроказом. И од некуд све те куће, што их је отац сградио налик једну на другу, нејасно ми напоминьаху његов цилиндар, његов потиљак, сух и упоран. Временом се у вароши навикоше на недаровитост мога оца, она се укорени и постаде наш стил.

Тај је стил отац унео и у живот моје сестре. Да почнем тим, што јој је дао име Клеопатра, (као што је мени дао име Мисаило). Кад је још била девојчица, плашио ју је причама о звездама, о древним мудрацима, о нашим претцима, надугачко јој је и нашироко објашњавао шта је то живот, шта је то дужност; и сад, кад јој је било већ 26 година, наставио је то исто, допуштајући јој да иде под руку само с њим јединим, и уображавајући од некуд да се раније или доцније мора јавити приличан, млад човек, који ће пожелети да ступи с њом у брак из уважења према његовим личним способностима. А она је обожавала оца, бојала га се и веровала у његов необични ум.

Сасвим се смрче, и улица мало по мало опусти. У кући, што је преко пута беше умукла свирка; отвори се широм капија и нашом се улицом, мазећи се, меко звечећи прапорцима, крете тројка. То је инжењер с ћерком отишао да се провоза. Време да се спава!

У кући сам имао своју собу, али сам живео у дворишту у колиби, под једним кровом са цигланом шупом, коју су сазидали некад, вероватно, за чување амова, — по зидовима су били забивене велике куке, — а сад је

била сувишна, и отац је ево већ тридесет година остављао у њој своје новине, које је за нешто повезивао по полгођима и није допуштао никоме да их дира. Живећи овде, ређе сам падао у очи оцу и његовим гостима, и чинило ми се да ако не станујем у правој соби и не идем сваки дан у кућу на ручак, онда очеве речи, да му живим на врату, неће тобож звучати тако увредљиво.

Очекивала ме је сестра. Она ми је кришом од оца донела вечеру: мали залогајчић хладне телетине и кришку хлеба. У нашој се кући често понављало: „новци рачун воле", „копјејка рубљу чува" и томе слично, и сестра, пригњављена тим бљутавостима, старала се само о том, како да смањи расходе, и зато смо се хранили рђаво. Ставивши тањир на сто, седе на моју постељу и заплака се.

— Мисаило, — рече она: — шта радиш ти с нама?

Није скривала лице, сузе су јој капале на груди и на руке, и израз јој је био тужан. Паде на јастук и пусти сузама на вољу, тресући се свим телом и гушећи се од плача.

— Опет си оставио службу... — проговори она. — О, како је то ужасно!

Као нарочито, у мојој лампици беше изгорео већ сав петролеј, она се пушила, канећи се да се угаси, и стари су клинови на зидовима гледали сурово, а сенке су им трептале.

— Поштеди нас! — рече сестра, устајући. — Отац је у страшној тузи, а ја сам болесна, полудећу. Шта ће с тобом бити? — питаше, ридајући и пружајући ми руке руке. — Молим те, преклињем те, именом наше покојне мајке молим те: иди опет у службу!

— Не могу, Клеопатра! рекох осећајући, да још мало — и ја ћу се предати. — Не могу!

— Зашто? — настави сестра. Зашто? Но, ако се ниси слагао са начелником, тражи себи друго место. На пример, зашто не би отишао на железничку пругу да служиш? Ја сам мало час говорила с Ањутом Благовом,

она уверава, да ће те примити на жељезничку пругу, и чак је обећала да поради за тебе. Тако ти Бога, Мисаило, промисли! Промисли, преклињем те!

Говорили смо још мало, и ја се предадох. Рекох, да ми још ни једном није долазила у главу мисао о служби на жељезничкој прузи, која се тад градила, и да сам, у осталом, готов покушати.

Она се радосно осмехну кроз сузе и стиште ми руку па је после једнако још даље, плакала, тако да се није могла зауставити, а ја одох у кухињу по петролеј.

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиша С. Бугевац).

ЗИМСКА ПЕСМА.

Преко голих брда јутрос се разлегла
Језовита песма студени и циче.
Зар икада цвеће овим пољем ниче?
Зар ће опет дрва лишћем да се диче?
И у мојој души љута зима стегла.

Окићене снегом оголеле гране:
Илузија цветног, мирисног априла.
Све дише чистотом, као да је била
Сарана времена трулога и гнила,
Као да смо светле дочелали дане.

Волим ту тишину, кад се мрзне волим,
Кад идилске избе ледно цвеће реси.
Исмејани моји романтички греси,
Сарањени боли, спомени и беси:
Само ти остала са погледом холим.

Ти, ледна погледа, најлепша међ свима,
Велика к'о туга, к'о природа бела.
Ћутиш, к'о што ћути околина цела,
Као да те судба мог живота клела:
Чиста си, и бела, и хладна, к'о зима...

Владимир Станимировић.

ДВА СОНЕТА.

I

Однела си ми младост крадом собом.
Ал' зашто ниси и сећање на њу?
Спомен на доба, кад сам у чекању
И бол и радост делио са тобом.

Бунован, дуги сан мину у часу,
Горак и презрив уздах ми се оте.
У свету нове сагледах лепоте,
Ал' борба свима редом снове расу.

Уморни људи, гледам, брижно ходе
Свуд око мене, мирно крст свој носе.
Сви срећу своју од живота просе.

Живот их лаже, па их шаље гробу,
И од природе ствара им грдобу.
И мене, видим, истим путем воде...

II

Волео сам, с тобом, и боле ми младе.
Ко тица из гнезда песма ми излета
Из срца. Ти беше и извор и мета
За све моје жеље, планове и наде.

Сад царује некад жељен тако дуго
Равнодушан, дубок мир, без узбуђења.
Нема дневних снова, нема ноћних бдења,
Ал' пусто и празно... Ја бих нешто друго.

Лаж је да, излечен, нови живот трајем.
Као твоја љубав мој је осмех лажан.
Волео бих више да се за све кајем.

Ил', к'о некад срећан, сад да будем снажан,
Да ме осећање, без циља и мете,
Једино забавља к'о играчка дете.

Владимир Станимировић.

РАЗВИЋЕ И РЕНЕСАНС.

Задуго ми је била скривена чињеница: да је историјски догађај такозвани Ренесанс или Препород био у ствари прекид или поремећај, којим је снажно и дубоко погажено дотадашње природно развиће у извесним областима. Погледајмо, ради примера, на талијанско сликарство XIV столећа. Ђото нам показује парче сопственог и унутрашњег развића сликарства. Ослобођење од уских стега наслеђених византијских изразних облика отпочиње са најлепшим надама. Потиском дуго уздржаване потребе, продире живот у област уметности. И поред детињске неумешности у средствима, која се, на пример, одаје у безуспешној борби за приближном перспективном истинитошћу у излагању, ипак је сликарство успело да освоји другу важну област: израз душевног живота у лицу и покретима. Први овлашни покушаји да се покрети срца уметношћу открију посматрачу стога се танано осећају. Овај правац уметничког стварања може се запазити и пратити и у Рафајловим делима из младости.

Но шта се разви одатле? Посматрајмо појаве без традиционог дивљења, као ваљани гледаоци и истраживачи, и тада ћемо видети ово: откриће остатака античке пластике у Риму разорава једним махом оно природно развиће. Место да се тражи израз душевног живота, како је оно доба испуњавао, од једанпут се примају и примењују готови изразни облици душевног живота давно минулога доба, као неки непостижни и апсолутни узори. Последица беше: позоришно, неискрено, па и лажно

излагање. Истакнути циљ — проналазак изразних облика за живот сопственога доба — био би пре и лакше постигнут, да се није ударило странпутицом, привидно пречицом, а у ствари заводницом, која је заваравала уметнике да приме за готово нешто што се имало тек постићи, да би тако задовољили жудње и потребе свога доба. Уметност доби, у правом смислу речи, камење место хлеба; то је потврђено ускоро наступелим опадањем талијанског сликарства и пластике, подешаваним према античким узорима. Ну етиологија, узрок постанка, ове болести, досад је вазда тражен сасвим другде. Жива и весела остаде само она грана уметности, која се бавила испитивањем и савлађивањем проблема светлости и боја, налазећи најбоље развиће у млетачком сликарству. У овој грани видимо у ствари непрекидно развиће, које допире до садашњице. Јер, овде није било античких традиција, пошто су грчке слике, срећом, у току времена практично потпуно пропале, докле је, међутим, издржљивије градиво пластичких творевина пркосило разорним утицајима времена и ратова, те стога, на жалост сувише рано, откривено.

И кад ове црте пропратимо до најновијег доба, наћи ћемо исти резултат. Неколики, накнадно пронађени остатци античког сликарства не изражавају неки одређени стил, то јест, не показују нарочите путеве, како су решавани проблеми уметности и како би их ваљало у будуће решавати. На крају крајева, ми имамо данас сликарску уметност која цвета, у којој се живот садашњице, наш сопствени живот, који нас усрећава и уцвељава, у коме ми сачињавамо један делић, на најразноврсније начине изражава. Истина, ни овде нисмо остали слободни од античких утицаја, али је данас свугде примљено уверење: да нам ти утицаји нису донели благослова; да су уметнички производи некога доба у толико хладнији, неплоднији, досаднији, удаљенији од живота, у колико се више то доба покушавало у уметности приближити антици.

С друге стране стојимо са пластиком, у суштини, још на земљишту Ренесанса, то јест, поништености самосталног развића, услед античког идеала. Стога немамо још ни данас праве пластичке уметности, мада имамо за то почетака са пуно нада. Бацимо само један поглед на дивне вајарске творевине, што их је створила француска и немачка уметност до XV столећа, и упоредимо их са жалосним опадањем доцнијих векова. Овде беше поникла, као оно у талијанском сликарству, самоникла уметност у најлепшем пвету. Ту се срећно и плодно остваривахy необуздана мисаона маштанија северњачка и најстрожа правилност црквених облика, у којима тадашња уметност живљаше и мораде живети. И као пролетњи мраз дође тада антички узор и разори све ове клице. Тек у најновије доба почињу уметници да се присећају своје праве задаће, а имена Менјеа и Клингера показују, да је наше ванредно плодно доба и овде понова прикупило довољно унутрашње енергије, да би потражило и нашло израза свога сопственога бића.

Треба ли да говорим о примењеној уметности, нарочито о архитектури? Овде постаје ствар безукусна. Класични стил грчкога храма са његовим каменим стубовима, са његовим каменим кровом, па и сваком ситницом декоративног украса, није ништа друго до сурогат уметности, преношење облика, првобитно смишљених и изведених у дрвету, на камен, на градиво сасвим другачих особина. Пошто је у нас камен скупљи од дрвета, то нам изгледа ова ствар као племенитија. Али ко пажљиво пропутује данас јужне земље, приметиће како имућни грађани тамошњи, да би импоновали својим суседима, обоје и окрече своје камене куће тако, да изгледају као дрвене. Услед сиромаштва у шумама јужних крајева, тамо је дрво племенитије градиво. а камен лошије. Обрнуто, готско грађевинарство је сасвим изникло из природе употребљеног градива, домаћег камена и опеке, и стоји стога по унутрашњој, органској вредности несравњено више изнад оних слепо обожаваних узора. Покушајте.

на пример, да изложите без предрасуда утицају Валхале у Регенсбургу, са њеном жалосном унутрашњом празноћом — упркос свему литерарном украсу — па затим ступите у једну готску цркву, макар то не била саборна црква у Келну, и ви ћете доживети разлику између вештачке и живе уметности, да то никад нећете заборавити.

И на овоме пољу заслуга је нашега доба, што смо се ослободили својевољног ропства — најгорег од свију — античком идеалу. Својим силним напретцима, техника је помоћу својих нових градива, нарочито гвожђа и стакла, створила сасвим нове захтеве и могућности; она је умела да оствари у својим грађевинама, без обзира на историјски, свој стил: сетимо се на пример без предрасуда дивота неке модерне жељезничке станице. То исто начело стила продире свуда и у приватне грађевине, у свакидашње предмете за употребу, у све облике нашег спољашњег живота. Што дуги векови нису могли постићи, то је успело наше доба да оствари: нарочит говор облика, који даје нашем животу облик уметнички, то јест који крепи наша осећања.

Што је напред речено о античком узору уопште, то важи наравно у истој мери о сваком историјском стилу. Наопаким васпитањем заслужени смисао према уметности у данашњег образованог филистра не зна ни дан-дањи за већу похвалу, него кад вели: „пун стил," чиме он мисли на мање више успело потраживање неком прошлом или страном узору, било да је то старонемачки, или јапански, или енглески. Ови јадни људи не знају више, шта им се непосредно допада, и морају се стога држати неког историјског или етнографског угледа, да би имали какав било ослонац. Они нису никад долазили или се не усуђују поверовати: да је уметност ради тога, да јој се радујемо, и то целом лествицом угодних осећања, од најозбиљнијег одушевљења до најлуђе шале, да уметност стога нема другог критерија, већ којом јачином може да нас се косне. И стога их морамо оставити при том старинском, преживелом схватању умет-

ности, докле не добије реч млађе покољење са здравијим осећањем.

Зар да се, према томе, осврћемо на уметност? Тако ће ми се пребацивати срдито. Но, кад се сетимо опаких пустошења, што их је извршио историзам у уметности, онда би то био барем покушај пун наде, кад бисмо ударили супротним путем. А ко посматра уметнички живот нашега доба мирним и симпатичним погледима, тај мора признати, да је и најрадикалније окретање од сваколике традиције, што важи као начело великих и моћних уметничких група, донело више користи него штете. Кад би такозвана велика уметничка блага Европе, све државне и владалачке галерије из Париза, Берлина, Мадрида, Дрезде и тако даље, првом згодном приликом била продата у Америку, онда би тим било поможено свима суделовачима. Јер, будући је продирање антике у своје време спречило самоникло развијање наше уметности, то је морало изнова почето да стварамо. И ми смо на најбољем путу за то. Американима би пак, у њихову тражењу сопствене уметности, (коју они желе да подигну смешном, врло високом заштитном царином), тачније проучавање прошлих ступњева било од велике помоћи. Јер у овој области важи подједнако Фурјеов биолошки основни закон, наиме, да свако индивидуално развиће мора укратко да прође кроз низ развића рода. Ми смо ово прешли у претераној мери, толико да смо добили потпуну утрнулост функција, стога нека би се нови, будући власници опаметили да приреде себи у разумној мери ово утицање.

Јер са уметношћу требало би да буде исто што и са науком. Ток развића у обеју једнак је по суштини. Обе освајају нове области унутрашњег и спољашњег света у корист својих сврха, и то са општим послетком: кад појединац буде срећан да учини неко освајање, онда и целина има право да то усвоји као заједничко добро укупне науке, односно укупне уметности, што она доиста и чини. Тако се сећам да сам пре двадесет година спазио у Народној Галерији једну слику од Фликела, на

којој су први пут представљене сунчане сенке на мркој подини букове шуме веома изразито. Непосвећени посматрачи видели су само учин; уметнички другови пак ускоро су утврдили на чему се заснива овај учин, и стога се идућих година могле виђати небројене одличне слике са сунчаним сенкама у буковим шумама. Слично се дешава вазда, и кад пада у очи, онда се то назива нарочитом школом или правцем у уметности.

Да се запитамо сада, како се понашала наука према оном наглом продирању антике у мисаони круг северних народа? На то се може одговорити: да је наука имала снажнији и прибранији организам, јер се у њој не може познати паралелни ток са ренесансом уметности. Уобичајено поређење полета обеју области у XV столећт не одговара никако стварним одношајима. Јер млада наука је успела да се одржи у својим стеченим стазама и да успешно одбија захтеве антике у многим правцима. То је било у првоме реду стога, што ти утицаји нису дошли тако изненада као у уметности. Напротив, остатци грчке и римске књижевности провлачили су се кроза цео Средњи Век, и кад се у оно доба поче јављати нов дух, тада је он имао пред собом познатога, донекле посусталог противника. У Галилејевим „Разговорима," пометени Симплиције јавља се као представник Аристотелове физике, како се она тада поимала, и борба „нове науке" била је свесно управљена противу тврђаве класичких предања.

Али ова не беше тада свестрано освојена. Кад се сетимо, на пример, да је геометрија све до почетка Деветнаестога Века била научно веома запарложена, докле се, међутим, анализа беше силно развила, нарочито Лајбницем и Њутном, онда се ласно могу познати наведени утицаји. У геометрији представљаше Евклид опширан узор, докле о анализи немађаху ни Грци ни Римљани никаква појма. Зато беше развиће ове последње слободно, докле је она прва спречавана у развићу својим античким узором. То је веома поучан пример о античком утицању, који се тиче двеју веома блиских наука, од којих је једна.

геометрија. имала, у почетку утакмице, голем мегдан. Нигде се не истиче толико јасно: *да су развиће и Ренесанс две посве супротне појаве.*

Ова излагања не траже да буду примљена као посве нова, јер морам признати да ми није сасвим у памети. шта је у њима мој сопствени рад, а шта присећање из заборављених извора. Стога не полажем толико права на ауторство у овим мислима, колико ми је стало до тога, да читаоце убедим о стварној тачности ових разматрања. Нарочито ће се овом приликом сетити сваки познавалац Ничеов на његова „Несувремена посматрања", где се млади мислилац жалио на историзам, који је непријатељски расположен према животу. Овде се први пут буни његово самостално расуђивање противу традиционог поштовања старине. Ниче беше поникао из класичне филологије, и стога је поучно, како се овде први пут препао од своје филолошке божанствености. „Има један ступањ преживања, историског смисла, при којем се све што је живо оштети, па и пропада, било да је то човек, народ или култура". Ну мало даље опет се испољава филолог, јер Ниче се жали „како су историски радници неправедни према ономе, што иза њих лежи, како познају само једно право, право онога што треба сада да буде". Неправедни према прошлости! Па да се запитамо баш: какво право има заиста прошлост! Какво би право она уопште могла имати? Њена свеколика вредност и тражбина састоји се у томе, што је из ње постала садашњост. Но, у колико се погодбе нашега живота непрекидно мењају, у толико је не само наше право, него и важна дужност, да најбрже и најтемељније отклонимо оне погледе, који више не одговарају новим условима опстанка. Ипак се и у Ничеа помаља на другом месту, у поглављу о омладини, нови правац мишљења. „Трагајући за опасностима историјскога правца, ми смо били највећма изложени свима овим опасностима; и ми сами носимо трагове пажња, које су спопале човека новијега доба услед превелике мере историског смисла, и сама ова расправа

показује своје модерно обележје слабе личности. Па ипак се уздам у моћ одушевљења, која место генија управља мојим бродићем, ја се уздам у младост, да ме је поуздано водила, када ме сада нагони да протестујем противу историског васпитања омладине у модерноме друштву. Протестујући, тражим да човек пре свега проучи живот, и само у служби живота употреби историју. Човек мора бити млад да разуме овај протест; покрај данашње омладине, која тако рано остари, човек не може бити довољно млад, да би осетио против чега се управо протестује. Ако треба времена, као што Гибон рече, и то врло много времена, да би пропао један свет, то треба исто тако времена, али још много више, да би у Немачкој, у „земљи поступности", пропао неки лажан појам. Па ипак: данас има можда сто људи више него пре сто година, који знају шта је поезија; можда ће кроз сто година доцније бити опет сто људи више, који ће међутим научити шта је култура. За данас пак Немци немају културе, ма колико о њој говорили и поносили се. Доцнијим покољењима изгледаће данашње хвалисање Немаца својим „образовањем" исто тако невероватно и сулудасто, као нама негда призната класичност књижевника Готшеда, или сматрање Рамлера за немачког Пиндара. Њима ће изгледати данашње образовање као веома површно и лажно знање. Површно и лажно стога, што се трпи противуречје између живота и образованости, што се превиђа обележје образованости правих културних народа: да култура може израсти и исцветати само из живота, докле је она у Немаца притврђена као цвет од хартије, или преливена као шећерни слој, те стога мора увек остати лажна и неплодна. Међутим, немачко васпитање омладине нарочито полази са овог лажног и неплодног појма културе. Његов резултат је, кад се посматра чисто емпириски, исторично-естетички образовани ћифта, мудријашки и свезналички брбљивац о држави, цркви и уметности, чулно примало за хиљаде осећајних накалемака, незаситљиви желудац, који при свем томе опет не зна, шта је

истинска глад и жеђ. Да је такво васпитање, са онаким циљем и оваким резултатима, противно природи, то осећа само инстинкт омладине, јер је у ње још природни инстинкт, који се тек доцније вештачки и насилно саломи онаким васпитањем".

Трећина једнога столећа већ је протекла, откако су горње речи поникле из једног намученог срца, па колико су међутим ствари пошле на боље? Неутешно мало. Још увек је највећа мера до које могу заступници природних наука. који највише трпе са ове неприродности образовне сврхе, да се осоколе: да полугласно помену, како њихова наука не садржи баш мању образовну вредност него ли старокласична настава. Но, да старофилолошка настава нема толике образовне вредности, да би се могла мерити са наставом из природних наука, већ да она има управ негативну вредност по образовање, јер се од ње више заглупи него ли умудри, у то је велика већина наших савременика уверена из дубине душе. Но ко се усуди да тако што јавно искаже, тај навлачи на себе друштвену осуду, која је готова за свакога, ко издаје јавне тајне.

Пре кратког времена имао сам прилике да говорим у овом смислу у Бечу пред неких пет стотина слушалаца. Никада нисам у своме прилично дугом животу, као јавни говорник, толико и тако бурно прекидан дуготрајним одобравањем, као тада; никада нисам пре тога осетио свесно уверење, да сам изговорио потпуно оно, што је мислио и осећао многобројни збор, који преда мном беше. То ми је доказ, да ипак идемо унапред. За човека, који је превалио подне свога века, особено је уживање, кад упозна у садашњици баш оно време, у коме би он тако радо живео, докле се он са својим сопственим добом вазда осећао у противуречју. Но, можда је ово најмоћније средство да се појединац изведе из свести о својој личности и да се узвиси до свести о човечанству.

Др. Вилхелм Оствалд.

(С немачког превео Н. Ј. Н.).

КРАЉЕВИЋ МАРКО
У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА.

Др. Т. Маретић говори опет овако: „Meni se sve čini, da je Marko mogao biti čoviek neobične tjelesne jakosti, pa su se možda već za njegova života ili kratko vrijeme poslije njegove smrti raznosila po narodu od usta do usta gdjekoja njegova djela, kojima je dokazao veliku svoju jakost; ali istom njekoliko decenija poslije njegove smrti, kada se već zaboravilo, kakav je Marko bio prema Turcima, kakav li prema Srbima, počele su se priče s drugijeh junaka prepijevati na Marka, najprije valjada različna junačka djela, a poslije i drugo koješta, što bi u Markovo vrijeme sav narod držao za izmišljotinu. Tako je Marko postao po malo najznatniji junak narodnoga pjevanja“.[1] Не појмим од куд оволико много прескакања, неопажања онога, што се готово само од себе намеће, и од куд онако необјашњених контрадикција? Прије свега, зашто је потребно да се „istom njekoliko decenija poslije njegove smrti“ започне о Марку пјевати и преносити приче с другијех јунака на њ? Зашто сплести то двоје, суштином различно уједно, тако лако, без одлагања, као нешто, о чем не може бити сумње? Ако се за живота његова и послије смрти причало о њему, дивили му се, хвалили га, онда није било потребно чекати неколико деценија, па тек онда слободно, без зазора моћи јавно пјевати и хвалити снагу његову, — то се могло догодити одмах. Његови поданици, којима је без сумње било боље од оних, преко чијих су се земаља војске кр-

[1] Kosovski junaci i dogadjaji u narodnoj epici, Rad XCVII, стр. 72.

виле, нијесу имали разлога да се боје, да прећуте оно, што је било за хвале. Да се послије неколико деценија иза његове смрти причало о њему с више фантазије и да се мијешало његово име с именима других јунака, лежи у самој природи ствари: послије неколико деценија заборави се много што-шта од истине, много уђе збрке и мијешања, а послије много и фантазије, неког легендарног, фантастичног тона. То се догађало у своје доба и у ученијим класама: узмите само биографије Стефана Немање и Светога Саве, које су писане од луди њима блиских. И онда, како то наивно фиксира Г. Маретић: „poćele su se priče prepijevati... najprije valjada različna junačka djela, a poslije i drugo koješta, što bi u Markovo vrijeme sav narod držao za izmišljotinu". Није ли много ближе памети рећи, да су нека Маркова јуначка дјела дала с почетка повода да им се апликују и друга, која он није учинио и да је то ишло од стварања тих Маркових дјела, непосредно иза догађаја, све више у напријед губећи од истине, сјећања, тачности и спајајући се с новим догађајима (што их је могао учинити и неко други, као на пријмер, витез Марко, на кога је указао Г. Јован Томић). И увећавајући се фантазијом и слушањем о другим јунацима. И онди, ако су већ та дјела била таква, да се већ и за живота Маркова могло о њима причати, (od usta do usta), онда зашто је потребно чекати на неколико деценија, па да се онда истом започне не славити њега директно пјесмом него само „prepijevati" приче, онако ваљда, ко у првом разреду учи се граматика, а у другом синтакса.

Требало је, по мом мишљењу, ондашње прилике узети у обзир и значај и важност једнога владара, коме је било до мира својих поданика. Било је то доба страшно, пуно крви, насиља, отимачине. Иза битке на Марици описује живим бојама Исаија зло стање у земљи. То је било гоњење од Турака, од њихове бијесне и разуздане војске, ага, силеџија. Они су господарили крајевима, у које су ушли, глобили, били, робили онај прега-

жени свијет. Били су тако чести типови обијесних харачлија и силеџија, као Арап прекоморац, кога „Косово и пољи и храни," или онај под Солуном, што иште:

све на двора по јалова овна,
по фуруну хљеба бијелога,
и по товар вина црвенога,
и по кондир жежене ракије,
и по двадес жутијех дуката,
и по једну лијепу дјевојку,
ја дјевојку, ја невјесту младу.
којано је скоро доведена,
доведена још нељубљена,

Сјетило се само злогласног Бика Рудничког из првих времена прошлог стољећа! У тим данима Марко је могао да стече љубав народну, штитећи га од тих бијесних силеџија, чувајући своје поданике, свој народ. Он је у то доба, можда, бивао строг, неумољив против зулумћара, прогонио их, убијао, да његов народ види, да га Марко не да. И то му је могло задобити љубав народну и очувати име. Јер ми одиста видимо Марка тако често као бранитеља потиштених, као једину узданицу сиротиње. „Тешко Србљем, гдје им није Марка", тај значајни завршетак пјесме „Турци не даду пити у славу Божју"[1] казује нам врло много, као и завршетак друге једне пјесме:

Бог да живи Марка Краљевића
и његову остарјелу мајку,
која нам је јунака родила,
да нас јунак од Турака брани.

или:

Бог да живи Краљевића Марка,
који земљу од зла избавио,
који сатре земљи зулумћара.

Уз то, можда, његова снага, лично јунаштво задивљавало је све, с којима је долазио у додир, па је и то давало довољно материјала за добар глас његов. И онај

[1] Тих. Остојић: Краљевић Марко у народним песмама, II, Нови Сад 1904. стр. 13.

живот његов, какав нам се представља као живот свих авантуриста, није тако без примјера. Ја, по Х. Тену[1] наводим само Бенвенута Челинија. Исти као Марко, али онај гори Марко, што убија механџије, разбојнике, господу, чак и жене, свуда гдје стигне. Таки су у оно доба били витезови, јунаци, господари. Доба, кад је владало право пјеснице, Faustrecht, кад је био бољи, ко је јачи, бјешњи.

Кад је био на Косову, вели народна пјесма, он не хтједе да се туче. Мајци вели:

бијах мајко у турској ордији,
ал' ја своје сабље не скрвавих,
нит' помогох тамо ни овамо,
Турком не шћах, својима не смједох,
већ ја одох у гору зелену.

Народ му, дакле, не даје оно, што он у тако значајном часу није. Јунак, витез Марко, заштитник сиротиње, милостив и ганутљив, авантуриста, — то је слика његова. Добром гласу заштитника сиротиње додао се и онај о јунаштвима његовим, која је народ могао гледати, и то је, по мом мишљењу, оно, што га је истакло. И то и прије Косова, и послије њега, али онда још више, кад доиста не бјеше „кнеза, ни вожда", кад цвијет српских витезова изгибе на Косову и кад их мало оста да земљу и народ бране. Милош је идеалнији, јер погибе уз свог кнеза честитога бранећи царство, а Марко је популарнији, спасавајући и штитећи обеглављени народ. Као политички владалац — оно, што је Халански у њему хтио да нађе — он не би стекао тај нимбус и погрешно је схватити значај његов по политичкој ситуацији ондашњој. Као владалац Марко није бољи од осталих ондашњих вазала, и то му не би створило славу, ни то ни судбина његова у историји. Он је само као човјек, са својим личним, и то чисто својим, особинама стекао

[1] Philosophie de l' art., I, Paris, 1904, стр. 194.

популарност и љубав народну.[1] А најприродније је, да су се све те пјесме и сва традиција с правим, условним елементима, с истином, развили у тим крајевима, гдје је Марко живио и радио, и да се одатле ширила даље генералишући се. Марко је, у неколико, сличан Роланду, том идеалу хришћанског витеза на Западу, који и бије Сарацене и иде у бој, да помаже њихову војску. Народ његова краја појимао је му је ситуацију и налазио и оправдања за њ.

Управо то, што је Марко и ако турска удворица био ипак српска узданица, што је у свакој прилици штитио своје људе, и учинило је, да је Марко сматран од народа, као типични бранилац његов, његово уздање. То је, природно, давало довољно разлога, да се лични култ његов све више диже, да му се придају сви атрибути, које може имати један јунак народни. И управо то, лични нимбус, њега као бранитеља и заштитника, као представника свих оних идеја и жеља народних, давао му је услова,

[1] П. С. Срећковић написао је у „Споменику“ С. К. А. XXXVI. „Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку“. Какве је курпозне закључке он правио, нека покаже овај примјер. Из пјесме о Краљевићу Марку и Муси Кесеџији он изводи: а) да Муса није Турчин, него Хришћанин, б.) да је он служио цара турскога, в.) да Краљевић Марко није имао шта јести и да је био у заточењу, г.) да није наследио краљевину, д.) да је био у животу „рђавоме“ и да је био мегданџија и за цара дебело мегдане, што ће рећи, да је био у служби султановој, е.) да је друга властела била незадовољна, што је Марко Краљевић био у служби султанској, (стр. 32.). А Муса то је Мл'са, муж кнез Лазареве сестре Драгиње, који послије погибије хтједе узети Скопље (јер је Лазар заузео све градове на Косову) и у Клисури ниже Качаника, Марко га дочека и „захте, да му се Муса уклони с пута (на царство) или да му се поклони, т. ј. или да га призна за свог господара“. (Стр. 34.). Споменимо, да је Г. Јован Томић ушао у траг личностима Мусе и Ђеме Брђанина, и да ћемо на скоро имати изнесене, по једном новом и срећном методу, студије његове у том питању. Како је и Јован Рајић рђаво схватио традицију о Марку види се из ових ријечи: „А ако се узме за истину, што се о њему пева у простим песмама, наћемо га, да је био продрљив насилник и подла пијаница, осим других бестидности“. (Панчевачко издање Браће Јовановића: „Мрњавчевићи и Грбљановићи“ I. стр. 17.

да буде схваћен као инкарнација националног јунака, да се у њему, оличеном идеалу јунака, изразе све оне латентне струје једног народа, који тешко пати и који се нада. Његово име, које се за живота његова проносило од уста до уста са хвалом ради пожртвованости и прегнућа, преживело га је. А иза његове смрти, не нађе се јунак у оним крајевима, који би га достојно наслиједио, и с тога се та слава није дала засјенити којом новом. Марково се добро име и иза његове смрти спомињало с болом, што је нестало носиоца његова и с надом, да ће такав доћи. Марко је тако спомињан у свакој прилици, где је Србину било тешко и гдје се узалуд обртао да нађе кога, који да га пожали, па колико и да помогне.

Он је јунак, који долази у свакој прилици, у свима крајевима и у свако доба. Иде у Млетке, у земљу Мађарску, у Бугарској се жени, у Арапској војује, по Приморју ломи винограде Љутице Богдана, рођен је у Скадру, робује у Сарајеву, а умеће се по Мостару. У исто доба другује с Милошем Обилићем, иде у сватове Сибињанин Јанку и од некуда долази и са скадарским везиром Махмутом. Ове анахронистичке погрешке сретамо и у другим народним пјесмама, оне су им обичне и карактеристичне и објашњују се преносом, миграцијама. Исправљати их, као што чине Г. Г. Стојан Новаковић и Тихомир Остојић значило би одузимати данас један од најкарактеристичних момената народне традиције и прерађивати народне пјесме, што није ни од потребе, нити од користи. Особито нема смисла исправљати једне, а постављати таке исте неисправљене и правити на тај начин једну још већу пометњу пометених појмова. Или, што је чинио један од исправљача, изоставити у пјесми о косовском боју име Херцега Стјепана, што није био у косовској битци, а ипак оставити име краља Вукашина!

*

О смрти Марка Краљевића прича се у народу необично много. Народна пјесма до душе вели:

тебе нитко Шарца отет' неће,
нит' ти можеш умријети Марко,
од јунака ни од оштре сабље,
од топуза ни од бојна копља,
ти с' не бојиш на земљи јунака:
већ ћеш болан, умријети Марко,
ја од Бога од старог крвника.

а то се и видило. Он је добијао по седамдесет рана, у једној му је рани једном било три мушке педи, па он ипак не умрије од тога. Он, у опште, прича народ није ни умро. „Једни веле, — каже Вук[1] — да га је негдје у селу Ровинама убио некакав Каравлашки војвода Мирчета златном стријелом у уста, кад су се Турци били с Каравласима; други казују да му се у таковоме боју заглибио Шарац у некакој бари код Дунава и да су ондје обојица пропали; у крајини Неготинској приповиједа се да је то било у једној бари ондје близу Неготина испод извора Царичине; ондје има и сад бара и зидине од старе цркве, за коју говоре да је била начињена на гробу Маркову. Трећи кажу да је у такоме боју толико људи изгинуло да су по крви попливали коњи и људи, па Марко онда пружио руке к небу и рекао: „Боже, што ћу ја сад!“ На то се Бог смиловао и некаквијем чуднијем начином пренио и њега и Шарца у некакву пећину, у којој и сад обојица живе: он заборавивши своју сабљу под греду или је ударивши у камен легао те заспао, па једнако спава; пред Шарцем стоји мало маховине од које помало једе, а сабља све помало излази испод греде или из камена, па кад Шарац маховину поједе и сабља испод греде или из камена испадне, овда ће се и он пробудити и опет на свијет изаћи. Једни говоре да је он у ту пећину побјегао кад је први пут видео пушку и пошавши да је огледа (да ли је истина онака као што се приповједа) пробио из ње сам себи длан, па онда рекао: „Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољега јунака“. И у збирци браће Миладиноваца вели се, да је

[1] Живот и обичаји народа српскога. Беч 1867. стр 241.

Марко жив, и да је говорио с једним Прилепчанином. Он је у једној красној кући на једном пустом острову. Марко га је лијепо примио и рекао му да ће скоро доћи вријеме „да шетатъ тоїй пакъ по земи“. (Спом. дјело, стр. 528.). И овдје се вели, да је видевши пушку отишао од свијета, јер и дијете може да убије најбољег јунака.

У збирци Вука Врчевића[1] има прича, како се Херцеговац срео с Краљевићем Марком. Марко му попио и платио сво вино, које је овај гонио и рече му, да чека само згодну прилику, да опет дође међу Србе. Марко је изгледао „колико данашња четири човјека, сиједе браде до ниже паса, а бркове бацио про рамена те му висе низ леђа“.

У Остојића (спомјенуто дјело III, страна 50) вели се: „Народ у Прилепу прича да је Марко и сад у животу. Он је заронио у сиње море заједно са својим Шарцем и оружјем и тамо борави у једној соби на дну мора. Кад тимари својега Шарца путници на мору јасно чују његово чешало. У поноћ, у глуво доба, долази Марко у свој град и узима из амбара зоб за Шарца“.

(Свршиће се)

Владимир Ћоровић.

[1] Српске народне приповијетке, понајвише кратке и шаљиве. Биоград 1868. стр. 106.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, von Dr. M. Murko. Leipzig, 1908.

Већ од много година осјећа се потреба за једном добром, тачном, књижевно написаном историјом југословенских књижевности, а српске и хрватске на посе, јер старији радови, Јагићев и Новаковићев, данас више не могу више да задовоље, а новији радови, на пример Брозов и Грчићев, стоје и ван науке и ван књижевности. Стога је појава ове књиге од значаја по нас, и ако ни она не доноси оно, што се од ње надало. Г. М. Мурко, који је из старе књижевности дао само једну ствар, студију *О седам мудраца*, радио је на једном пољу, гдје није имао увијек ни стручног схватања, ни детаљног познавања предмета и гдје се више него игдје тражи права филолошка акрибија. Он има мјестимице и тачних опажања и добра излагања, књига му се да употребити, али је још увијек далеко од тога да значи један дефинитиван добитак. А писана је, по самом признању Г. Мурка, са нарочитим претензијама, са жељом, да буде један научни компендиј.

Има велик број и стварних и општих примједаба, које се дају учинити овом дјелу Г. Мурка. Прије свега, у уводним партијама оно није ни боље, ни стручније од обичних новинарских чланака, и по својим разлозима и по свом говору. Чудно је, кад један стручан филолог, говорећи о националним границама у Маћедонији, мјесто

научних разлога и стручних примједаба говори како ће ту диобу изводити дипломати и стратези, без обзира на чијој је страни правда. То знамо сви, чак и они најнеинтелигентнији репортери политичких новина, и то нам тек није требао да казује један университетски професор, који пише стручан компендиј за странце и за нас. Колико он и при томе има тачно познавање показује му најбоље она невјероватна тврдња да су Срби религиозно-социјално искључиви! (wegen ihrer religiös-sozialen Exklusivität).

Али оно, што у првом реду чини ову књигу на много мјеста недовољно научном, то је оскудица добре логичне везе и једна чудновата брзина у закључивањима. Ево примјера за то:

„„Бискуп Хрватске“ није с почетка имао стално сједиште, него је ишао са својим кнезовима и краљевима, чији је тајник (Kanzler) био: према крају деветог стољећа налазимо у овом својству бискупа нинског, а средином 11. стољећа бискупа книнског. Али већина бискупа налазила се увијек у романским приморским градовима, и надбискупску власт над свом Далмацијом и Хрватском („све до обале Дунава“) захтијеваше већ око 852 сплетска црква, која је средином седмог стољећа нашла своје средиште као насљедница Салоне у некадашњем Јупитеровом храму. Из тог одношаја постају појмљиве жестоке борбе за славенску литургију у 10. и 11. стољећу“. (Страна 32).

Ја не мислим, да је то добро и тачно. Из тог одношаја не постаје то појмљиво, него из разлога много дубљих и много замашнијих. Исто је тако мало тачна тврдња, да је словенски црквени језик био „заштитни зид устајалости и назадка, у заједници са православном црквом“. (стр. 45.); то је, у опште, једна од таквих тврдња, изговорених том аподиктичношћу, које писцу директно одузимају право на дискусију. Не мора човјек бити ни мало клерикалан, па у овом питању бити одлучно другог мишљења: јер разлози због којих су југословенски православни народи заостали у општој и књижевној култури

није био у језику, него у другим моментима. Једини чист клерикал, кога смо ми имали то је био Стеван Стратимировић, опасан и штетан у исто вријеме, и само за њ и његово доба може да буде осуде због зла дјела са намјером.

За занимљиву логику у објашњавањима ево примјера:

„Пошто се овај Константин (бугарски, из првог доба) чешће замјењује са Константином филозофом, т. ј. са светим Ћирилом и једним бугарско-српским писцем из прве половине 15. стољећа, то би могла још нека дела, поименце један предговор еванђелију, да припадају њему".[1]

Је ли ово научни разлог за то? Само због тога да му се могу приписати друга дјела?

Он вели на стр. 64. за *Шестоднев* Јована Екзарха, да је то „ein grosses Originalwerk, richtiger eine Kompilation". Шта то значи у једног писца, који пише један научни компендијум са претензијама? Какво је то мијешање појмова? Ако је компилација, као што јест, онда се ни у ком случају, ни под каквим видом, не може за њ рећи, да је „ориганално дјело". Његово резоновање да тужбе преписивача на нејасност руских текстова не дају добру свједоџбу за њих, изговорено је у вјетар и мало значи. То и данас не би било никакво чудо, а у оно доба још мање.

Нетачности и непотпутности у извјесним фактима и тврдњама има приличан број. Тако, међу осталим, она, да првобитни текст Ћирилове биографије није био грчки. Он вели, да је то мало вјероватно само не каже своје разлоге због чега. Не знам, шта му значи, да су се Срби за Душаново вријеме оцијепили од православне црквене заједнице. Зар је православна црквена заједница инкор-

[1] У оригиналу то мјесто гласи дословце овако: „Da dieser Konstantin öfters mit Konstantin dem Philosophen, d. h. mit dem heiligen Cyrill und einem bulgarisch-serbischen Schriftsteller aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, verwechselt wird, so dürften noch einige andere Schriften, namentlich eine Vorrede zum Evangelium, ihm gehörlln". (стр. 63.).

порисана у цариградској патријаршији и да иступ из ње значи и иступ из црквене заједнице православне? И ја мислим, са Сиркуом, да је покрет за реформу превода и рукописа наших потекао из Свете Горе, и да је Еутимије добио тамо први подстицај за тај рад. Г. Мурко тај генитални моменат читаве акције прелази врло површно, не улазећи ни мало у његова питања. Не на крају XII столећа да стара књижевност добија ново средиште у Србији, него ка почетку XIII столећа, и то не у Србији, него у Светој Гори, у Хилендару. Г. Мурко тврди, да је 1217 папски легат крунисао Стевана Првовјенчаног; у нас међу тим, зна се, да је то учинио Св. Саво. Пошто се закалуђерио Стеван Првовенчани, Г. Мурко вели, да се тај обичај у династији Немањића понављао чешће: ја знам још само два случаја, од којих један (краљ Радослав) није извршен с добром вољом. Нетачно је, да су светогорски калуђери били нерасположени спрам Душана, напротив они су се и највише и најчешће обраћали њему, и он их је најобилатије помагао. Утицај његов у Св. Гори био је веома велик и патријарси су нарочитим забранама устајали тамо против Срба. Наивно је данас, послије студија и података, које је дао Бјелокуров, говорити, како је Ђуро Крижанић у Русији први проповиједао панславизам и за то (dafür!) послат у Сибир. Мисија Крижанићева имала је други циљ и његова судбина није судбина једног потпуно невиног и одушевљеног проповједника словенске мисли. Да споменемо да није овако несигуран факат (по некима, вели Г. Мурко), да је Филотејев манастир у Св. Гори био под Душановим и српским утицајем. Априла месеца 1346 дајући му једну хрисовуљу цар Душан вели за тај манастир: *σεβαστία μου ἡ τῆς βασιλείας μου*. А Душанов епитет „Силни" не значи der Starke него der Mächtige!

Има извјесних партија и момената, који су објашњени и изнесени недовољно јасно, непотпуно; у свему је Г. Мурко ишао за данашњом литературом (али нити потпуно, нити досљедно) и питања, која су дотле била обра-

њена и у њега су свијетлија. Својих примједаба има Г. Мурко врло мало, а свога схватања готово ни мало. О записима и натписима у старим рукописима он и не говори, нити их истиче, и ако баш у њима има по некад врло занимљивих ствари. За сву стару југословенску литературу, која је врло оскудна оригиналним поетичним стварима, познати записи монахије Евдокије од важности су и не смеју остати неистакнути. А стари су записи занимљиви и иначе као један документат више за општи утицај грчки чак и у стварима, гдје је могло да буде више оригиналности. Његово излагање о Богумилима оскудно је и не доноси ништа ново. И већ садт иза Фикерова дјела о фундагнагитима и оних текстова, који су тамо саопштени, оно је застарило, јер овдје има и нових допуна и доста свјетлијих момената. За матицу југословенске и православне словенске књижевности, за Свету Гору, за живот и организацију у њој, за један интимнији и ближи поглед, он не осећа потребе; све, што је о том речено у десетак реди не прелази старе и уобичајене фразе. О нашој хагиографској књижевности у ужем смислу Г. Мурко нема ни десет ријечи, а о хронографској није казао у свем ни оно, што се већ до сада зна. Он не зна за, у главном, тачну поставку Г. Ст. Станојевића о склопу Немањине биографије Првовјенчанога; о патријарху Пајсију, једној од најзанимљивијих личности у првој половини XVII столећа, он говори свега у шест реди. Те се све ствари не би могле замјерити неком ко пише само један прије̇глед старе књижевности, али за оног ко даје читаво дјело о њој, мора бити тражење веће и мјера оштрија.

Али најслабије стоје у овој књизи библиографски податци, литература предмета. За један научни компендиј са претензијама то је управо главни услов. Историја руске књижевности од Пипина и византијске од Крумбахера имају у томе једну од најбољих особина; то је оно, што их чини неопходним и важним. И за домаће и за стране од огромне је вриједности, кад уз сваку значајнију пар-

тију и личност имају наведено једно или два од главних дјела, што раде о њима. То је општи и оправдани захтјев публике, кад се већ хоће да даје библиографија. Г. Мурко вели, да је морао из извјесних разлога да напусти доношење библиографских података, али да су „die wichtigsten Hilfsmittel", најважнија дјела, ипак наведени. То, међу тим, није истина. Овдје, да споменем само нека: нема класичног Јагићевога дјела о постанку словенске књижевности, нема наведених његових истраживања о историји словенске граматике, нема Радченкове књиге о средњој бугарској књижевности, Сиркуове студије о реформној акцији, нема Порфиројеве историје Св. Горе, Поливкине студије о физиологу, нема Новаковићева Душанова Законика, нема Љуб. Стојановића о старим српским штампаријама, не спомиње се да је Руварчева она оштроумна хипотеза о Макарију штампару, и тако даље. Али је за то брижљиво спомињао своје радове и о кући и о столу у Јужних Словена, чак и своју оцјену поводом дисертације Г. Ћурчина „Српска народна пјесма у њемачкој књижевности". Он је у том ишао тако далеко, да је говорећи о једној Облаковој тврдњи за маћедонске дијалекте, мјесто да наведе капиталне његове „Маћедонске студије", цитирао своје дјело о Облаку! И због тога, да што чешће спомене себе, он је изостављао друге и што је најгоре: редовно није наводио текстове писаца и издања. А то је оно, што је у овакој литератури најглавније и што се нипошто не смије изоставити. Какве је користи некоме, ко се, на примјер, интересује за Душанов Законик, што ће овдје прочитати неколико реди о томе, кад одатле не може дознати ни гдје да нађе текст његов, ни који је најкритичнији. А кад и наведе кога из литературе, то није увијек оно, што је најбоље. Он ће да наведе за нашу црквену архитектуру, поред Валтровића, не познату студију Г. Андре Стефановића, него Г. Божидара Николајевића; мјесто Шишићеве новије обране Томе Архиђакона, он наводи већ застарјелу Рачкога.

Према овоме дјело Г. Мурке не значи много за науку, а тешко да ће и широкој публици бити од *праве* користи. Неринг, пишући о Брикнеровој *Историји пољске књижевности*, рекао је, да се то може написати друкчије, али боље никако. За Г. Мурка не важи ни један од оба дијела ове реченице: дјело је и могло и требало да буде написано друкчије, а боље свакако.

Др. Владимир Ћоровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Хаџи-Лоја“ од Бранислава Нушића. — „Бартел Туразер“ од Фимта Лангмана. — Смрт Велђ Нигринове.

„Хаџи-Лоја“ је комад за прилику, и писан је са свима слабостима које су тим стварима допуштене, и са многим које то нису. Та најнижа врста драмске књижевности је управо увек само представа, и одговара најпростијој драмској потреби коју има шира публика, а то је, да види представљену у природној величини, како се креће и живи, ону особу која она зна и воли. То је првобитни основ драме: то је било главно уживање још оне масе која је гледала митске јунаке старе трагедије и оне која је уживала у средњевековним мистеријама да чита на одећи глумаца „ово је Дева“, а „ово је Јосиф“.

Комадима за прилику се може увек опростити наивност, празнина и чак лажан укус, све особине које они имају и тамо где се негују више него код нас. Уопште, у ту се врсту не може унети и није се до сад унело ништа велико ни добро. Али зато баш, кад је реч о Босни и Херцеговини, врло је сумњиво да је тако што требало и писати: та врста је сувише уског обима и ниског тона да може узети у се ма и један део од онога што ми сви осећамо данас. Мислити, шта више, да је допуштено унети ма шта у такав комад, то је већ питање књижевничког и грађанског морала.

„Хаџи-Лоја“ Г. Нушића није чак ни пристојан комад своје врсте, и ми сумњамо да и у Београду има публике

којој се он може управити. У првом делу, главни јунак ређа најпознатија општа места о слози Срба и тај део протиче, као какав патриотски „Натан Мудри“, у расматрањима о једнакости свих вера пред националним осећајима. Слабост његова је у томе што та идеја остаје увек само политичка и новинарска по висини стила, и нигде се не додирује са поезијом, као што је то случај са другом једном идејом у Шантићевом „Под-Маглом“. Да је писац изабрао да представи сцену, како један отресити Босанац чита својим друговима тајно добављени српски лист, јамачно би више успео и био мање досадан. Овако осећајући и сам да му је јунак сувише политичар, а цела ствар мало драматична и поетична, он хоће да дигне тон и свршава са једном дугом пуцњавом, с којом комад улази у драму и поезију. То је патетични његов део, и писац се на њему задржава са очитим задовољством. У том је он, у осталом, имао потпуно право, као што је и публика без сумње гледала тај други део као лепши и главни.

Ма колико да смо били унапред готови опростити „Хаџи Лоји,“ он ипак није ни на висини своје врсте, а са оном пуцњавом као са главним својим делом, он не припада ни позорници. У њему заиста нема ничега. После свега, ми смо уверени да су га глумци могли сами одиграти без помоћи текста пишчевог. Он дакле у ствари и не постоји.

„Бартел Туразер“ од Филипа Лангмана је писан под утицајем реалистичког и натуралистичког правца, кога су створили у Немачкој Французи, Скандинавци и Руси. Он подсећа на неколико најбољих узора те школе, и има овде онде коју јаку, сочну сцену, снажно отргнуту из живота оних који су „лишени наследства.“ Ипак је цео комад чудна смеша свих тих утицаја, тако да је сасвим немогуће ухватити му симбол и дознати шта је писац уопште хтео. Предмет је у главном историја поштеног радника који пада до кривоклетства, нагнан бедом и бо-

лешћу једног детета, али интерес драме се преноси час на гомилу бедних људи а час остаје на њему. Комад се креће од „Кривоклетника" Анценгруберовог до Хауптманових „Ткача." У најбољој сцени, тамо где се развијају анималне страсти и излаже беда масе радника који штрајкују, и испред којих жена Туразерова брани свога мужа, очајно, с убеђењем, као женка која брани своје легло, ма да зна да је крив, комад Лангманов подсећа на „Ткаче" и диже завесу над општом невољом једног слоја људи. Затим се драма опет враћа једном јунаку: Туразер не ће да ужива у плодовима своје лажне заклетве као и Анценгруберов сељак. Али док се овај последњи дотле развија силом свога карактера, из себе самога, јунак Филипа Лангмана је на то нагнат утицајем с поља, смрћу свога детета. Писац осећа да је издао технику своје школе из немоћи да остане у њој, и да би дао колико толико натуралистичне боје своме средству, он наглашава да је дете Туразерово умрло што је много јело од колача купљених за грешни новац. Тако је он мислио да сачува реалну везу догађаја и да остане у „доследном натурализму." Кажњени отац се труди да одмери тежину злочина и казне, губи се заједно са писцем у испитивање узрока и последица, док га дух његовог детета не спасе из те филозофске невоље. Том сценом, која подсећа на слике Удеове и његове Исусе међу сељацима, писац је постао реакционар који се враћа романтизму и сентименталности, и он долуњује преглед свих праваца немачке драме. На то се своди његов комад, који је збир свих начина натуралне школе.

Осим овога шареница, писац показује и ту слабост да осећа нарочиту нежност спрам свега што му падне на памет да стави у драму, ма да то не припада у њу. На крају комада долази између несрећног оца и оне жене која је била осуђена због њега до нежних излива и ми дознајемо, ма да не знамо шта ће нам све то, да су се они волели и да Бартел мисли да би с њом био срећнији него са својом женом, која је у главном

крива што се он одлучио на лажну заклетву. Ми помишљамо опет да писац скреће свој комад другим путем и питамо се да ли га нисмо дотле криво разумели, и да ли комад није драма рђавих бракова а не драма бедних људи или једног бедног човека. Толико исто је писац невешт кад хоће да оба детета умру, ма да је само о једном било говора, а друго уопште било непотребно. Све те наивности и сва та неспретност значе одсутност сваке драмске концентрације и чине „Бартела Туразера" невештим делом једног талента који не зна шта хоће и којим путем да удари.

Г-ђица Вела Нигринова. Смрћу наше најчувеније глумице изгубило је Народно Позориште једину снагу која је успешно играла у женским улогама већег стила. Вела Нигринова је за то једина могла имати и способности и потребну дикцију и фигуру. Као призната наша трагеткиња, она је имала темперамента увек, а била врло добра кад се он слагао са темпераментом потребним за улогу. Ма да је њена смрт била, на жалост, одавно очекивана од свих пријатеља нашег Позоришта, она их је ипак све узбудила и оставила им жалосну перспективу за нашу позоришну уметност.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Чајковскове вече у Народном Позоришту.

Држећи се Рајнекеове изреке да на концерту не треба гледати ко свира, већ шта се свира, говорићу само о Чајковскоме и његовим композицијама.

О Чајковсковим духовним композицијама може се рећи да су врло интересантне, и по својој форми и обради. Но ове композиције, не достижу висину највећега композитора црквене музике: Себастијана Баха. Сама верска дубина није код Чајковскога толика, колика је код Баха. Чајковски је више светски и формалистичан, но и с те, формалистичке стране не може се он мерити са кантором Бахом. Па ипак, и ако није ни из близа достигао Баха, Чајковски је дао и у духовној музици дела високе уметничке вредности, као што је дао и у световној музици. Херувимска је песма најбољи доказ тога.

Други део програма дао нам је два одломка из богате Чајковскове симфонијске литературе: фантастичну увертиру „Ромео и Јулија" и два става из патетичне симфоније. У колико је Чајковски успео да музички представи Шекспировога Ромеа, тешко је рећи. Свакојако ова увертира спада у најбоље музички представљену Шекспирову замисао о Ромеу и Јулији. Белини и Гуно (Gounod) су писали читаве опере, па нису умели да нас увере да су то Шекспирови Ромео и Јулија. Белинијева Јулија пева вратоломне „колоратуре"; Гунова Јулија меће све могуће шминке и сјајне, дречеће наките традиционалног „оперскога начина."

Чајковски је далеко од свега тога. Он нам не квари илузију Шекспирове драме, јер се он задовољава само оркестром, тако да ми заборављамо да то „треба да буде“ Ромео и Јулија и уживамо чисто музикалним уживањем.

Патетична симфонија даје нам још потпуније музикално уживање. Овде, Чајковски још мање мора да мисли да „треба“ ово или оно да каже, те се слободно креће у чисто музичким границама. Док је у увертири Ромео и Јулија Чајковски хтео да буде објективан, у патетичној симфонији био је субјективан. Он полази од самога себе. Он нам даје своје оригиналне мисли.

Штета је што је музика тако тајанствена уметност, тако тешко приступачна ширем кругу, јер све оне естетичке лепоте, које су нарочито брижљиво неговали музичари из Шуманове школе, биће готово скривене немузичарима, бар за дуго. Нарочито у овоме своме последњем делу, патетичној симфонији, дао је Чајковски ваљда све што је његов гениј могао дати. Као да је знао да му је судбина последњи пут дала реч, те је у овоме делу Чајковски кристализовао сву своју уметност. Али ова симфонија написана је нарочитим језиком. — Чајковсковим језиком, и ми ћемо тек онда моћи разумети оне силне музичке мисли у овој симфонији, ако смо предходно чули друге његове композиције, лакше и приступачније ширем кругу. Наша публика није имала прилике предходно да чује Чајковскога као симфоничара, зато тешко да је одиста разумела она два става, која су из патетичне симфоније свирана.

Нашој публици непознат је Чајковсков концерт за виолину, један од најлепших концерата у свој литератури. Њој је непознат симфониски спев „Франческа да Римини.“ И толике друге симфониске и коморне композиције код нас су непознате. Али све дотле, докле бар један део ових композиција не чујемо, не можемо разумети чисто уметничке лепоте патетичне симфоније.

„Евгеније Оњегин“, чији је либрето написан по Пушкиновом истоименом роману у стиховима, компонирао

је Чајковски по молби директора конзерваторијума у Москви, Николе Рубинштајна, за годишњи испит оперског одељења.

Истога дана, 13 фебруара 1881, кад је Москва у конзерваторијуму слушала „Оњегина", Петроград је слушао нову оперу Чајковског „Орлеанку девојку." — Успех у Петрограду био је незнатан. — И доцнија представа „Оњегина" у Петрограду пропала је, тако, да је Чајковски хтео да ради сасвим у другом правцу своје будуће драмске композиције. После некога времена „Оњегин" је доживео васкрсење, и од тога доба он је прошао готову сву Европу.

И ако је Чајковски био савремен, и неки његови савременици сматрали га чак и за револуционара, ипак није могао да се сложи са Вагнеровим мишљењем у оперском питању. Ма да је студирао Вагнерове партије, био присутан свечаном отварању позоришта у Бајрајту и слушао цео „Нибелунген", ипак Чајковски није могао да разуме Вагнера и остао је према њему, његовим теоријама и уметничким радовима хладан, и радио је своје опере више у старом стилу, са дуетима, терцетима, аријама, финалима и другим, већ у старој форми, потребним нумерама.

Па ипак је Вагнер имао неки мали утицај на Чајковскога у драмској музици. Јер Чајковсков оркестар у „Оњегину" је слободан, одвојен од певача. — И ако Чајковски није баш усвојио Вагнеров принцип, ипак неке мотиве у Оњегину сматра за главне и проплеће их кроз целу оперу. И поред тога, што је облик његове опере бар у пола стари, моћи ће и сваки објективан Вагнеријанац да је слуша и да ужива у чисто музичким лепотама, којима Чајковскова опера обилује.

Друге су његове знатније опере: „Опричник", „Ковач Вакула", „Мазепа", „Пик-дама" и „Јоланта". „Пикдама", за коју је либрето написао брат Чајковскога, Модест, по новели Пушкиновој, друга је опера која је доживела славу „Оњегина". Ова је опера на првој представи имала бољу судбину но „Оњегин", јер је њен успех

био тријумф за композитора, који је тада славио двајстпетогодишњи јубилеј музичкога рада. После девет година Чајковски се био решио да пише опет оперу у лирскоме правцу, и његова лирска опера „Пик-дама," по јачини израза такмичи се са „Оњегином." Али сам текст много смета овој опери. Јер, сцене су распарчане и без тесне везе једна с другом. Радња је доста развучена, а личности недовољно разрађене; неке сцене, непотребне самој радњи, унесене су само ради театралнога ефекта.

Чајковски, и ако није у опери дао ништа новога што се тиче облика, дао је руску драмску оперу од велике, чисто музичке, вредности.

Ми се данас у опште налазимо у фази, кад се српска уметничка музика тек ствара. Кроз ту фазу, пуну борбе и лутања, прошли су сви народи код којих се музика развијала. Кроз ту фазу прошли су прошлога столећа и Руси. Имена Березовскога, Бортњанскога, Даргомирскога, Варламова, Сјерова и Глинке, чине историју тога доба, које је доцније створило младо-руску школу у именима Чајковскога, Балакирева, Музогорскога, Бороћина, Римског-Корсакова, Глазунова, и других.

Али ми смо данас у много срећнијем положају. Имајући пред собом као пример два велика словенска народа, Русе и Чеха, ми не морамо предходно пролазити кроз фазе борбе и лутања, да бисмо упутили обраду наше музике у духу народном и словенском.

Стеван К. Христић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Bibliografia Românésca veche 1508.—1830. De Joan Biani şi Nerva Hodoş. — Tomul I. 1508.—1716. Editiunea Academiei Romane. Bucuresci. Stabilimentul grafic J. V. Socec. 1903. — IX. 571 p. — 4°.

Недавно ми је дошло до руку ово интересантно и врло лепо израђено дело двојице вредних библиотекара Румунске Академије Наука у Букурешту. За нас има оно, поред опште научне вредности, и свој специјални значај, јер нам у извесном прегледу, са знатним бројем управо вештачки израђених фотографских снимака, пружа слику рада и неколицине наших људи на развитку штампарске вештине међу Румунима. А у исто доба пружа нам ово дело и могућност, да упоређењем, бар извесних фотографских снимака, разних старих издања румунских штампарија, са дотичним ранијим издањима истих књига у нашим штампаријама, тачније и поузданије установимо одношај у коме су стајале извесне наше штампарије, а нарочито цетињска и горажданска[1], према првим румунским

[1] Узгред ћу само споменути, на основу упоређења, не само снимака него и оригинала, трговишких издања Требника и Апостола од 1545 и 1547 године са издањима горажданске штампарије. Служабником од 1519, Псалтиром од 1521 и Требником од 1523, и неких других околности, да је сасвим поуздана тврдња, да је горажданску штампарију око 1544 пренео у Трговиште логотет Димитрије Љубавић, унук оснивача њена Божидара Горажданина. — А што се тиче цетињске штампарије, лако је могуће, да је и с њоме сличан процес био, али не могу ништа поуздано утврдити, јер нисам имао при руци ни оригинала ни извесних снимака, да их са дотичним снимцима у овоме делу упоредим.

штампаријама у Трговишту. На исти начин биће нам, помоћу овога дела, много лакше одредити још и сав утицај, што су га имале наше штампарије и њихове едиције, из краја XV и током целог XVI века, како на прве основе, тако и на цео даљи рад румунских штампарија и на њихова издања. Стога и наглашујем, већ одмах овде, да је једна од највећих грешака издавача овога дела, што су пропустили те односаје како треба проучити, истаћи и научно утврдити, јер није могуће да их нису опазили, када су опазили и нарочито истакли везу између трговишког Макаријевог Четворојеванђеља од 1512 и београдског од 1552 године (стр. 20), — а међу тим у разним другим издањима има и много маркантнијих палеографских и других обележја, која јасно говоре о тесној вези извесних румунских и наших издања.

Што се тиче техничке стране овога дела — она је управо примерна и служи на част Румунској Академији Наука, о чијем је трошку угледало света. А и с обзиром на садржај овога дела можемо само констатовати чињеницу, да су аутори свој посао у главном ваљано свршили и према постављеној задаћи пружили прилично добар и скоро потпун хронолошки преглед, с кратким палеографским описом, свију сачуваних и познатих издања старих румунских штампарија на црквено-словенском, румунском и грчком језику, додавши му уједно и кратке описе неколико едиција на ђурђијанском и арапском језику, штампаних у Трифлису и Алепо, са назначењем, да их је штампао овај или онај Угро-Влах[1], за овог или оног влашког господара.

Далеко би нас одвело, да и у најкраћим цртама изнесемо сав садржај овога дела, те ћемо се ограничити само на она издања, која за нас, као Србе, имају нарочити интерес. Стога ћу и од издања на црквено-словен-

[1] Тако је на пример 1710 издао у Тифлису један ђурђијански службеник неки Михајло Стефановић (Michail Stefanesvili-Stefanovici), за кога се каже да је Угро-Влах, а по свој прилици беше Србин из Угро-Влашке (р. 483—4).

ском језику споменути овде само она издања, која стоје у извесној вези са нашом прошлошћу; а од издања на другим језицима навешћу само она, за која држим, да су изишла из руку Срба штампара.

Прва књига, што је изашла из прве румунске штампарије, — коју је првих година XVI века основао у Трговишту Србин јеромонах Макарије, — беше Служабник, штампан на црквено-словенском језику, у молдавовлашкој редакцији, са доста србизама. Изашао је из штампе 1508 (стр. 1—8). Једина два до сада позната примерка овога Служабника налазе се у Букурешту — у Централној и Академској Библиотеци. Карактеристично је, да је текст овога Служабника од речи до речи потпуно једнак са нашим најстаријим Служабником, штампаним у Млецима 1 јула 1519, у штампарији Божидара Горажданина, која је за тим пренесена у Горажду, а касније у Трговиште. Осим садржаја, слаже се у оба ова Служабника и сигнатура и број кватерниона (овде је 16); док је издање Служабника војводе Божидара Вуковића, у Млецима 1519 или 1520, много опсежније и износи пуних 30 кватерниона.

Напомињем да ми је чудновато, што аутори овога дела не унесоше ни овде, нити на ком другом месту, опис једног Четворојеванђеља, које је по свој прилици изашло изе те прве румунске штампарије — можда још и пре него поменути Службник, за кога се држи да је прва књига штампана међу Румунима. Шта више, они о овом Четворојеванђељу не спомињу нигде ништа ни једном речју, и ако га је И. Каратајев доста опширно описао, у свом познатом делу: „Описаніе славяно-русскихъ книгъ“ (Петроград, 1883, Т. I., бр. 28), и истакао своје уверење, да је та књига морала штампана бити „у рану епоху, негде на Словенском Југу.“ Један примерак тога Четворојеванђеља нашао сам у Владичанској Библиотеци у Пакрацу, камо је доспео из Сомбора, али ни у њему нема првог ни последњег листа, те се неда ништа поуздано одредити о његову пореклу. Ну, на основу тога, што је

штампан црквено-словенским језиком, у молдаво-влашкој редакцији, са доста србизама, и што има исти ред слова и све остале палеографске знаке, шта више и сасвим исту виньету пред Теофилактовим предговором, као и на првом листу трговиштског Служабника од 1508 године, то држим, да је морао потећи из исте штампарије из које је и поменути Служабник. — А можда не би била без основа и претпоставка, да је то за право Четворојеванђеље Макаријево, а оно друго од 1512 да је само друго издање овога, — слично као што беше и са едицијама Божидара Вуковића, у другом издању Јеронима Загуровића.

У тој првој штампарији румунској штампао је Макарије 1510 године и Октоих (страна 8—9), а 1512 године и једно Четворојеванђеље. Октоих је описан само са пар речи и без снимака, док је Четворојеванђеље описано врло подробно и приказано са неколико ванредно добро израђених фотографских снимака (страна 9—21).

Од нарочитога је интереса Требник или Молитавник, што га издадоше у Трговишту 1545 године, за угровлашког војводе Петра, логотет Димитрије Љубавић и инок Мојсије (страна 23—29). Овај Требник сасвим је једнак, како по садржају, тако и по свима палеографским знацима, са нашим Требником, што је штампан у Горажду 1523; а пошто у њему није, као што је у свима другим случајевима, редакција српска измешана са молдаво-влашком, него је у целости неизмењена остала, то држим да је лако могуће, да овај Гребник није штампан у Трговишту, него да је заједно са штампаријом готов из Горажда донет, па му у Трговишту само предговор доштампан и додан.

(Свршиће се)

Радослав М. Грујић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

НОВИ ТУРСКИ ПАРЛАМЕНАТ.

Најзад 5 децембра 1909 године састао се турски Парламенат на основу Устава од 1879 године, који је повраћен месеца јула 1908 године. Избори за ову Народну Скупштину отпочети су још месеца септембра. Избори су вршени на основу изборнога закона који прописује посредни начин бирања. 250—500 бирача бирали су једнога посланика. Изборни окрузи су одговарали областима санџака. На сваких 50.000 становника мушких долазио је по један посланик. У санџацима где је било мање од 50.000 становника а више од 25.000, биран је један посланик; у санџацима са 126.000 мушких глава бирана су два; у санџацима са 175.000 мушких глава бирана су три посланика, и т. д. Бирачи су били независни отомански поданици, који уживају сва грађанска права, који имају 25 година а плаћају порезу. Бирани су морали имати тридесет година, а избори су вршени пред нарочитим одборима, више мање без учешћа политичких власти. У саму изборну борбу морао је ући за добар део етнички елемент. Између Муслимана, Грка и Јермена, а нарочито између Турака и Грка дошло је на више места до врло оштрих сукоба. Највише је било питања око деобе изборних срезова, које су бирачки одбори, састављени од Мухамедоваца, удешавали тако да Муслиманима обезбеде велику већину у овој Народној Скупштини. Када су сукоби претили да добију велике размере, онда су Младо-

турски комитети ступили у преговоре са националним групама и дошло се до споразума, који је имао за основу пропорционално представљање. Наравно, да се одступало на много места од тога споразума, али, у главноме, постигло се да су избори извршени више на миру. До 5 децембра резултати избора нису били познати за целу царевину. Али познато је да ће бити отприлике свега 250 посланика за другу Народну Скупштину. Од ових 250 посланика изабрано је до 5 децембра 150 Муслимана, 33 Хришћана. Посланички мандати су овако подељени међу Хришћане: 20 Грка, 5 Јермена, 4 Бугарина, 4 Србина; један Куцовлах, и најзад 3 Јевреја. Одмах се види да су Хришћани постигли врло незнатне резултате Они су у толико незнатнији што су они сви боље организовани, јер су њихове црквена и школска организација исто толико јаке колико у другоме свету политичке организације; што је осећање народносно много јаче развијено, и што су сви Хришћани у Турској навикнути да раде, агитују за своје ствари. Али, кад се узме у обзир да су бирачки одбори били у рукама Муслимана, а ови у рукама младотурских одбора; да су међу Хришћанима развијене унутрашње несугласице до највећега степена; да су бирачке листе за Хришћане биле састављене према пореским пријавама за војницу, које нису никада биле тачне, — онда се може појмити за што су Хришћани овако несразмерно представљени у турскоме царламенту.

Што се тиче сенатора, њих треба по Уставу да бира Султан, и то доживотно, а њихов би број требао да буде раван једној трећини посланика; дакле, отприлике 80 доживотних сенатора. То питање до отварања Народне Скупштине није било решено.

По политичкој боји турска Народна Скупштина је за сада овако састављена. Две трећине муслимана народних посланика, ако не и три трећине, чланови су младотурскога комитета „Јединство и Напредак," који су извршили јулску мирну револуцију. За њих се може рећи готово да су господари ситуације. Њихове су присталице

најмногобројније у отоманској империји и међу Муслиманима и међу Хришћанима. То ће, дакле, бити већина. Опозиција ће бити у мањини, а њу сачињавају уједињени либерали, присталице принца Сабах-едина, који су махом чиновници, а њихове идеје су у политици више конзервативне, него ли либералне. Што се тиче присталица старога режима, реакционара, њих је тако мало да ће им утицај бити сасвим незнатан за рад Народне Скупштине. Поред ове три партије, биће још неколико независних народних посланика Муслимана. А Хришћани ће се држати јамачно повучено за прво време.

Младотурци су, као што је раније писано на овоме месту, изнели један програм којему главна задаћа треба да буде оснажење и обезбеђење садањега политичкога курса, уставнога режима (укидање члана 113 устава, прогонства, конфискације имања, преких судова, ванредних стања; ојачање учешћа народа у састављању сената; слобода збора, договора, удруживања; проширење изборнога права, итд.). Другим речима: ревизија Устава од 1876 године. Уједињени либерали, којима нагињу више људи из данашње Тамил-пашине владе, немају једног јасног, одређенога програма. Њина је основа децентрализацијони систем управе државне, који се не гледа добрим оком у Турској. Старотурци народни посланици, међу којима нема људи од начела, њих везује само прошлост, за сада ће се држати више експектативе. Народне групе биће подељене по својим симпатијама, јер о једној споразумној акцији народносној у турској скупштинске неће моћи бити још речи. Међу њима, бугарски посланици су за програм Сабах-единов, јер он највише приближава њиховој тежњи за аутономијом Маћедоније. Али, има и Грка и Јермена, који су с уједињеним либералим. Српски посланици, по традицији Срба у опште, природно ће бити уз демократски програм Младотурака.

Влада Тамил-паше је изнела свој програм још у лето 1908 године; њен програм је, као што је једном речено, више реформистички унутра и врло обиман, ако

ће и неизводљив сад одмах. Она хоће из основа измењену целу централну државну управу и поред тога добре финансије, јаку сувоземну војску, довољну флоту, и повраћај Турске у ред осталих Великих Сила.

Према саставу Народне Скупштине свакојако ће и њен рад бити главније уставотворан него и законодаван. Младотурци хоће да најпре утврде ове две ствари, изменивши устав од 1876 године: народни суверенитет и министарску одговорност пред Народним Представништвом. Ако реше тај практични проблем, и то нарочито одмах у почетку рада парламентског, онда ће сви остали проблеми државне управе (буџет, преустројетво војске, народнога образовања, судска организација, административна управа и томе слично) бити сами од себе решени. На томе ће се питању решити и питање читавога режима од јула 1908 године. Он је пробни камен хоће ли се напред или натраг. Све што су младотурци најбоље одљуди имали ушло је у данашњу турску Народну Скупштину: са њима је војска и већи део народа, али ни изненађена нису искључена. Тамил-паша је политичар свога доба и школе старога режима. Хилми-паша, бивши главни инспектор румелијских вилајета, сада министар унутрашњих дела, европски образован и оријенталски и мудар државник, вешто је сачувао своју оданост према Султану и показао се неопходан Младотурцима. Ако он на своме данашњем послу покаже онолико мудрости и искрености, колико је показао као генерални инспектор у Маћедонији и делу Старе Србије, онда ће с новим режимом у Турској бити што и с европским реформама у Турској. А то не треба желети ни Младотурцима ни Турској.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Радослав М. Грујић: Књижевна писма Митрополита Стевана Стратимировића. Сремске Карловци, 1908.

У нашој политичкој и књижевној историји мало је периода о којима има толико драгоценог и неиспитаног материјала, а о којима се тако мало писало и тако мало зна, као што је то случај са XVII и XVIII веком. Оно што је необјашњиво у нашој националној науци, то је да је такав и толики материјал недотакнут стојао на расположењу неколиким поколењима српске интелигенције у Јужној Угарској, која, са малим изузетком, ништа није учинила за испитивање народне прошлости. Монографију о историји српског народа у Угарској израдио је један Француз, а само неколико тренутака, у засебним књигама и расправама, разрађивали су Ђорђе Рајковић, Манојло Грбић, Димитрије Руварац и Милутин Јакшић. Толики професори измењали су се у току целога једнога века, у карловачкој богословији, а ми још немамо тако потребну историју Уније међу Србима у XVIII веку!

Један од писаца међу нашим сународницима с оне стране Саве и Дунава који чини врло частан изузетак јесте Г. Радослав Грујић, који са библиоманском страшћу проучава нашу црквену и књижевну прошлост, и који је, са Г. Димитријем Руварцем, најбољи познавалац ондашњих архива. Он је до сада објавио цео један низ историјских прилога, који нису познати широкој публици, али који су врло корисне тековине наше новије науке. У својим истраживањима по неисцрпној Митрополитско-

Патријаршијској Архиви у Сремским Карловцима, где неиспитане леже цела два века наше прошлости. Г. Грујић је, између осталога, наишао на двадесет и једно писмо Митрополита Стевана Стратимировића, који је, од 1790 до 1837, са много ауторитета стајао на челу српске цркве, и који се од обичних црквених великодостојника, и ранијих и познијих, одликовао научним образовањем и ширим књижевним интересовањем. После Јагићеве публикације „Новия письма Добровскаго, Копитара и другихъ югозападныхъ Славянъ“ (Петроград, 1897), Др. Јован Радонић је нарочито истакао књижеван значај Стратимировићев у својим „Прилошцима историји словенског препорођаја“ (Нови Сад, 1900). О Стратимировићу, као и толиким важним просветним радницима нашим, ми немамо монографије, и зато су добро дошли нови прилози које је Г. Грујић ископао из архива.

То су писма писана у добу између 1794 до 1819, и то махом школским и књижевним радницима српским на крају XVIII и почетком XIX века, Стевану Вујановском, Авраму Мразовићу, Глигорију Трлајићу, Павлу Соларићу, и другима. Књижевни историчар наћи ће у њима неколико нових биографских и библиографских појединости, до сада непознатих, или рђаво познатих. У преписци са Глигоријем Трлајићем и Георгијом Захаријевићем, учитељем грчких школа у Земуну, има неколико занимљивих појединости о стварању нашег књижевног језика.

Једна примедба само. Г. Грујић за писмо под бројем XIII вели да је писано „неком директору Обрадовићу“. Тај Обрадовић јесте Григорије Обрадовић, синовац Доситеја Обрадовић, који је био директор православних српских и влашких школа у Тамишком Банату, и који је и штампао неколико књига.

Јован Скерлић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Пауци.“ — Од овога броја „Српски Књижевни Гласник“ почиње доносити завршетак најновијег социјалног романа Ива Ћипика. Овај раније објављени роман изићи ће ове јесени у издању Српске Књижевне Задруге, и свакако ће бити једна од најзанимљивијих и најважнијих књижевних новина српских у години која сада започиње.

Поводом оцене књиге Г. Др. М. Мурка. — Доносећи у овом броју реферат Г. Др. Владимира Ћоровића о „Историји старијих југословенских књижевности“ од Г. Др. М. Мурка, сматрамо за потребно изјавити ово. Ми сматрамо књигу Г. Мурка за важнију појаву у нашој науци, и мило нам је да о њој одмах донесемо реферат од нашег вредног сарадника Г. Ћоровића. Само, ми налазимо да у њему има извесних замерака које, ма колико имале основа, не могу пасти на терет Г. Мурку. Примера ради наводимо да Г. Ћоровић замера Г. Мурку што је у библиографији, која је иначе непотпуна, „брижљиво споменуо своје радове“, па „чак и своју оцену поводом дисертације Г. Ћурчина. Да је оцена о којој је реч и проста оцена, Г. Мурко би имао несумњиво права да је забележи у библиографији. Али она има доста нових података, налазака и погледа, те се може донекле сматрати чак за студију о датом предмету, (о српским народним песмама), и Г. Мурко је према томе имао још више права да је у своју библиографију унесе. Овакви примери показују да књига Г. Мурка може ипак бити боља него што би по реферату Г. Ћоровића изгледала. То често бива, и због тога ми сматрамо да често књига није пот-

пуно оцењена једним рефератом, него је потребно да више познавалаца напишу сваки свој реферат те је тек онда у тим рефератима обухваћена потпуна и свестрана оцена дела. Код књиге Г. Мурка држимо да може бити исти случај, те се, према обећању које смо добили, надамо ускоро донети још један реферат о њој од не мање компетентног нашег сарадника. Тај нови реферат не би потро мишљење Г. Ђоровића, него би заједно с њим допустио да се створи просечна оцена о делу Г. Мурка.

П. П.

„Кроз живот". — У приказивању почетничких стихова, „Српски Књижевни Гласник" се држао начела да је о слабим почетцима боље и не говорити но рђаво говорити, јер воља, рад и књижевне амбиције увек заслужују обзира. „Песме и проза" Г. Жарка Лазаревића, које су изишле у засебној књиги под општим насловом „Кроз живот", имају извесних врлина којим заслужују да се, ако ништа друго, а оно бар као појава забележе. Г. Лазаревић има извесне опште књижевне углађености, није неписмен и стихови су му прилично глатки и правилни. Али, ипак, те песме немају ничега особеног и особитог да се са похвалом на њима заустави. Песник је у врло општим осећањима и у оној општој књижевној фразеологији, која тако једнолико чини готово целу нашу најмлађу поезију. После прочитане целе збирке ових стихова утисак остаје сасвим блед и неодређен, а ниједна нова мисао, ниједно оригинално осећање, ниједан крепак и рељефан израз не задржава се у сећању.

X.

Иван Југовић у новој светлости. — Иван Југовић (Јован Савић) заузимао је угледно место у просветној историји обновљене Србије. Са Доситејем Обрадовићем он је основао Велику Школу у Београду, Вук Караџић сматрао га је за једнога од најученијих и најпаметнијих Срба, а Сима Милутиновић назвао га је „Српским Соломоном" и „Српским Питом." Прошле године, када се прослављала стогодишњица београдске Велике Школе, упоредо са Доситејем, прослављен је и Иван Југовић, и Министарство Просвете расписало је велику награду за израду Југовићеве биографије.

Такав Иван Југовић изгледа, али у стварности он је био другачи Г. Драгутин Костић публиковао је у 351

броју „Дневног Листа“ подлистак „Иван Југовић.“ За те своје „напомене потоњем биографу његовом,“ Г. Костић се користио исписима из бечкога Државног Архива, који се сада налазе у библиотеци Српске Краљевске Акакадемије у Београду. У њима је он нашао једну ствар коју нико није слутио. Овај „попечитељ просвјешченија“ обновљење Србије био је у добу од 1810 до 1812 сталан агент бечке владе. Он је преко команде у Петроварадину слао доставе о свему раду у Србији, па чак и о седницама у Правитељствујушчем Совјету којима је присуствовао.

У тим доставама има један леп нов податак о Доситеју Обрадовићу, којега је Југовић мрзео и називао „познатим старим пробисветом“. На једној седници Совјета, Доситеј је предлагао да се тајно пошље човек у Аустрију, те да наговара младе Србе који се школују у Бечу и Пешти да пређу у Србију и да почну по европски уређивати српске судове и администрацију земље. Л.

Доситеј Обрадовић у манастиру. — 1907 године Г. Др. Тихомир Остојић штампао је своју опширну студију из културне и књижевне историје српске „Доситеј Обрадовић у Хопову“. О тој ваљаној књизи било је опширније речи у „Српском Књижевног Гласнику“. Сада је Г. Остојић ту своју књигу скратио, изоставио из ње све што се у опште тиче српског калуђерства у XVIII веку, а узео и заокруглио, местимично и попунио само оно што се тиче бављења Доситеја Обрадовића у Хопову, и под именом „Dositheus Obradović's Klosterjahre“ штампао у XXX књизи „Archiv für Slavische Philologie“ (1908). Својим истраживањима Г. Остојић је дошао до сасвим нових резултата о Доситијевом животу у манастиру, и добро је учинио што је своје резултате изнео и пред свет који или никако или слабо чита српски. Л.

L'éducation dans la famille, les péchés des parents, P. F. Thomas, 1908, 8⁰, 255 страна, Félix Alcan éditeurs, Paris. — Мане нашега домаћега васпитања су, види се, исте и у Француској (рђаво физичко васпитање, рђави примери, лаж у кући, недостатак дисциплине, школа и ђак, васпитање умно, васпитање воље, после школе, и тако даље). Писац их је добро све запазио и приказао, још да је, као добар педагог, показао за све

и начин да се оне предупреде, сузбијају и уништавају, ова књига би била исто тако добра као и још једна књига истог писца „Васпитање осећања“ *(Education des sentiments,* 1902; 8⁰, 287 страна, 5 frcs, Félix Alcan éditeur, Paris). За родитеље и учитеље, нарочито за васпитаче, једна добра књига. J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Главни одбор имао је састанак 16 децембра 1908. На њему је, после примања записника, одата пошта пок. архимандриту Филарету Петровићу, који је основао свој фонд у Задрузи за награду њених издања; затим је благајник реферовао о кретању задругара, којих је до 15 децембра било 3200 чланова, па о Задругину дуговању и потраживању; г-ђи Јелисавети Марковић из Крагујевца није одобрено аконто хонорара за превод Базенове *Породице Оберле*, пошто о том преводу није донета дефинитивна одлука; Г. Јовану Довезенском из Куманова одлучено је поклонити за народне читаонице по пет комада од свих књига Задругиних, којих би било више од сто примерака, петнаест комада „Лазарице“ (III издање) и по сто комада од обе свеске Народне Књиге.

Књижевни одсек имао је састанак 20 децембра 1908 год. На њему су, после примања записника, прочитане нове понуде за издања Задругина: 1) Г. Лука Зрнић, професор Реалке, нуди Задрузи свој састав „Српске Бачке Дружине. Понуда није примљена, јер тај састав, према плану који је изложио Г. Зрнић, излази из круга Задругиних издања; 2) понуда Г. Рикарда Николића из Трогира, да му Задруга изда збирку досадашњих књижевних радова, није могла бити примљена, јер би збирка, према распореду по којем Задруга издаје збирке штампаних радова појединих новијих књижевника дошла на ред после неколико година; 3) Г. Симеон Кончар, учитељ у Карлобагу, нуди своје преводе са словеначког, драму *Слијепа љубав* и приповетку Јосипа Јурчића *Липе*: драма, према усменом реферату члана Драг. Костића, није могла бити примљена, јер и није књижевничког смера него чисто педагошког, (како треба децу васпитавати), те не улази у круг Задругиних издања; приповетка *Липе*, дата је на реферовање члану Г. Павлу Поповићу. 4) понуда Г. Ми-

хаила Ђорђевића, да му Задруга изда превод романа *Адолф* од Бенжамена Констана, није примљена, јер је исти превод штампан недавно у „Српском Књижевном Гласнику"; 5) Г. Милан Гајић, професор у Нишу, нуди свој превод „Поука о моралу" од Жига Пајоа; превод је дат на реферовање члановима, Г. Г. Јовану Скерлићу и Боривоју Поповићу.

Затим је, по дужем разговору, одлучено предложити Главном Одбору: да Задруга у идућој години распише конкурс за оригинално белетристично дело (приповетку, роман, драму, спев, путопис) у величини обичне Задругине књиге редовног издања: хонорар примљеном делу утврђен је до 100 динара по табаку; рок, 1 јануар 1910 године. За наредно, XVIII коло, (евентуално и XIX и даља кола) одређена су ова дела: 1.) Војислава Ј. Илића „Песме", књ. II; 2) Ивана С. Тургењева „Ловчеви записи", књ. II у преводу Др. Јована Максимовића (са поговором преводиочевим о писцу); 3.) роман „Пауци" од Ива Ћипика; 4.) једна књига Милана Ж. Милићевића, коју је одређен да изабере или састави члан Г. Јер. Живановић; 5.) Јована Ст. Поповића *Драмски списи*, св. III, у коју ће ући до сад нештампане комедије Поповићеве „Родољупци", „Превара за превару", „Волшебни магарац" и друго 6.) Милорада Митровића „Песме"; 7.) Борисава Станковића, збирка приповедака и слика, „Из мога краја", допуњена и неколиким новим; 8.) Јакова Игњатовића роман „Вечити младожења". — Даље одређивање списа, према одлуци последње Скупштине, наставиће се на наредним састанцима. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXII, број 2. — 16 јануар, 1909.

ПАУЦИ.

(Крај).

Код ручка, тек је окусио пуре, одмах запалио, и цијелога дана, гледајући у ватру, пушио лулу за лулом.

Пред ноћ нестрпљиво ишчекиваше ковача, а кад га видје, чисто се трже као иза полусна.

— Ево пара, Раде! — вели појан ковач. — И броји их... — Ево ти их... Али нека ти не буде жао, мала ти вајда од њих... Газда накастио да те раскући... — Па не би Бог!...

— Ко вели? — пресјече га Раде и диже се.

— Веле варошани...

— Видјећемо! плане Раде и очи му синуше. — Не дам земље, док ми је глава жива!... Не дам је до Бога!

— Пусти Раде, синко! што слушаш туђе људе — умјеша се стара.

Али Раду ковачеве ријечи разјарише, и у срцби одлучи, да даље не чека. Већ сутра још поћи ће к газди, па нек превали, куд је накренула!

Код вечере стара моли га, да се с чиме заложи сварила му неколико јаја. Али ни мајчине молбе не скло-, нише га. Тек, окусивши, брани се:

— Не могу, мајко, сваки залогај пада ми тешко, као да неко у ме олово трпа...

Бацио се на кревет, раније но обично. Није ни изуо мокре обуће. У кревету сили се да мисли сведе на сутрашњи дан, да премишља, да разложи .. да завири до краја у оно, што га сутра чека, и чини му се, да га то трагање по самоме себи, кријепи, снажи, али залуду сили се... Сада долазе му у памет ситне, незнатне ствари живота; што ће му оне? — Чуди се сам себи, па, не средивши прама жељи својих мисли, ухвати га полусан, и заспи.

...У сну нашао се наједном у некаквој жућкастој бари, усред поља. Газећ преко ње, мало по мало упада у блато и тешко вуче ноге за собом; али сили се и иде напријед, а све више и више запада. И већ једва издиже ноге и даље пропада; али ипак рекао би снага га не издаје, близу је краја, изићи ће... Кад изненада упаде дубоко у прљаву, каљаву воду... Шаш и некакова сагњила трава, што влагом заудара, испреплела му се између ноге и руку, а већ му је вода до грла... Гуши се... Натеже се свом снагом да се извуче на ливаду, на суво... А близу је краја. Пружа руке да се чега дохвати... Зној га од муке пробио, викао би, али не може уста да отвори... Кад однекле, у тој муци, на ивици баре, на суву, обрете се газда Јово.

Распружио руке изнад себе, а у свакој руци држи по неколико јаја... У смртоме страху напреже се Раде, да га замоли, да му помогне; али ријечи не може да изговори... Очима упиљио у њ и пружа му руке, да га из баре извуче. Газда прилази ближе, онако тежак, узвртио се, хтјео би да му помогне, али једнако држи руке изнад себе и у рукама су му јаја... Обазире се уоколо, да их негдје положи на сигурно, али никако, да их из руке испусти. А Ради дошло до грла, и гуши се...

Напреже сву снагу, да му каже да баци јаја из руку, да му помогне, јер сада ће главу изгубити... Но залуду...

И у то, тешко дишући, изнојен, пробуди се... и у полусну грчевито ухвати за руку жену, што до њега спаваше.

— Раде, зар си будан? — упита га жена.

— Будан..., е, будан... што?...

Цијеле ноћи већ није заспао посвему од ружнога сна, и премишљајући мало по мало мисли долазе му разабранije, јасније. — Одсјече ми главу! — помисли, и истресе се од боли. Али, док бол попусти, мисли: — Ићи ћу док сване к газди, молиће га, да паре прими на рачун и да обустави дражбу; није могуће да неће бити мекши, кад види онолики новац... И с том мишљу, тјеши се!... Али за час појави се сумња: — А ако не хтједе?

— Убићу га — помисли. — Да, убићу га! — понови одлучно,... и осјети да му је лакше.

— И право је да погине од туђе руке — оправдава избившу мисао. — Колико је здравих, снажних људи уништио, раскућио, а зашто? Бар да му од њихових земаља бјаше потреба. Да их ужива; али што? Никада није ни био на њивама, ливадама... одгојцима... Зар он зна што је земља? Па, по чему да буде земља његова, је ли му дједовина, је ли је својим знојем игда наквасио?

— Ни свога порода нема... Коме ће оставити своје грдно благо, коме подијелити земље?... Зар да све остане ономе копилету?... А ко зна и је ли његово?

И дуго учини му се као да гледа пред собом оно дијете, заогрнуто дјетињом кабаницом, како скаче по његовој ораници... И дођу му на памет његова дјеца...

— Али — трже се — о чему ја сада премишљам? И паде му на ум: — Да га убијем, што би тада било? — И на то питање, колеба се у мислима.

— Да га убијем, не би земља пала у његове руке... Па?

— Предаћу се суду, и суд ме неће осудити. Је ли могуће да ме осуде, кад не убивам ради себе, већ да

сачувам дједовину својој дјеци? Могао би и побјећи преко границе? Али се одмах предомисли: — Не, то није могуће данас, од кад је мудри Швабо и тамо засјео... — Их! блажена она времена, док је одмах преко планине турско било... Убиј крива, па се похајдучи... и свети се!... — Али гдје је то данас? Данас те туку, кињe на сваки начин, гуле са законом у руци... и не даду ти да плачеш... Зар није тако? И премишљајући о томе, опет срдба избива и освета јавља се; осјећа је, и тада му је лакше. Зар није газда покојнога оца варао? Веле: ко умије њему двије... Добро! Али што ради закон да одбрани оне који не умију? Што ради да заштити сирочад? — и помисли на своју дјецу. — Гледа и мирно пушта, да раде од нас они што могу и умију, што их је воља!... Тако је! А зар смо ми криви што не умијемо? У њиховим рукама је и знање и закон... То двоје, и у газдиним је рукама. Гони ме с мога прага законом у руци... Да, у њега је знање и закон!... а у мене?... — Нож! — помисли. — Е, неће, бога ми, што је намислио, или ако баш хоће мора да је крвљу плати! Зар не вриједи више моје земље: оранице, ливаде, одгојци од његова увела живота? Зар да ме земља прокуне, што је не осветих.. Та дјед мој уби свога комшију за саму једну бразду... а ја да је пустим... њу... ради које дјед ми бјаше главу заложио?... Нећу је пустити без крви, нећу Бога ми! — изрече гласно.

— Зар клапиш, Раде? — јави се стара. — Спавај синко!

Али Раде узбуђен мислима и не мисли на спавање, већ се диже и прије ка огњишту. Жена ћутке диже се за њим и успири ватру.

Раде гледајући у пламен, мекша;... и наједном учини му се да се безразложно срди: газда ће бити бољи, примиће новац на рачун, а послије што Бог да!

И премишљајући о томе пође ка своме ковчегу, отвори га и узме из њега торбу.

При свјетлости пламена, броји новац, раздијели га према вриједности и опет у торбу слаже.

Устаде, а стара Смиљана пође своме ковчегу и, вративши се, вели Ради:

— Ево ти понеси и ових пет талијера и три здраве плете господару, кажи да га стара поздравља и да ће се Богу молити за душу му, — и уручи стари новац у синовље руке. И свјетује га:

— Не љути га, синко, мирно с њиме, умекшаће се... није звијер!... А да! — сјети се. — Немај стра, да му дара понесеш;... сувотни смо остали, Раде, као нигда!

Раде се упрти, и, прије но ће из куће изићи, погледа на дјецу, што обгрљени под кабаницом спавају, млађи је одгрнут. Раде сагне се и с једним крајем кабанице покри малога Иву, и изиђе.

— Са Богом! зажелише жене на одласку.

*

Раде, гоњен нестрпљивошћу, којој се и сам чудио, није ни обазрио се на нову кућу, ни свратио у млин, већ у хитњи прешао гар и журио се преко поља ка варошу.

Није са ничим на чисту, нема сређених мисли у глави, и, као што је поље јутарњом маглом обавио, онако су и његове мисли магловите, нејасне.

Кад изиђе на цесту, још је узбуђенији, једнако двоуми о ономе што мисли да ће се догодити... и треба да се догоди!... Али што? — и никако да себи даде чиста одговора...

Пред варошом стиже комшијска кола, претоварена големим старим бријестом; кола цвиле, ломе се, а волови једва вуку; балван предуг, тежак, људи не могу с њиме владати низбрдицом и кола запаше у јаругу. Људи смишљају, што да се уради, муче се и натежу да кола из јаруге на цесту привуку, али никако не могу.

— Де, Раде, помози! — вели му комшија Анте.

Раде погледа људе као у чуду, баци са себе кабаницу и, угазивши с једном ногом у јаругу, одупре с леђима; људи помогоше и с натегом кола повукоше.

— Фала ти, Раде! — вели му Анте. — Да не би тебе, никада краја!

Раде пође напријед. Пролазећи мимо икону светога Николе хришћанскога, прекрсти се по навади.

У дућану чека господара, и, чекајући, разгледа дућанске ствари, слуша што људи говоре, и у разговор убацује по коју своју ријеч...

Дуго је чекао, а кад видје да газда силази, уђе у писарницу и за собом повуче враташца.

— Донесох све што имам — вели, док господар сједа за стô. — И мајка те поздравља и шаље ти од своје стране пет талијера и три плете... Ево свих пара! — вели, спртивши се. И држећи торбу у руци упита:

— У што ћеш да их преручим?

— Је ли све? — упита газда, на око безбрижан.

Раде не одговори, већ мјесто одговора, унесе свој поглед газди у очи.

Газда не издржа дуго погледа Радина, и сјети се, да су овако као у Раде ужагрене очи биле у покојнога Илије, кад оно к њему дође да прекупи баштину покојнога синовца Нике. Али, помисли, Радине јаче се сјакте... А Ради се учини да сада не гледа свога господара пред собом, већ некаква дебела човјека, блиједа у образу, отпуштена подвојка, и би му одвратно, гадно, и, окренувши главу, пљуне на страну.

— Је ли све? — понови газда.

Раде не одговори ни по други пут, већ вади новац из торбе и полаже га на сто, и извадивши из торбе пошљедњи завежљај вели газди:

— Броји! Има га доста!

— Ајде, де, да видимо — говори газда — дријеши завежљаје, и броји.

Док броји, Раде га гледа, а у ушима звекће му сребрени новац, и гледајући у новац и у газдине набухнуле прсте, опет му је одвратно... гадно,... и видивши да је газда добројио, упита га:

— Је ли доста?

— Није овдје, брате, ни пети дио! — узврати газда

— То је све што имам! — говори Раде. — Молим те за остало причекај, прими! не гони ме!... није ти за главу!... — сасу све наједном, језиво, испрекидано....

Говори, а осјећа у себи да је већ прекасно, и осјећа да се потајана мисао појављује... и пламено чело и слијепе очи обухвата и док допре сажиже... И не згража се и лакше му је...

— Је ли доста?

— Није, брате, ни пет пута оволико.

— Баш није!

— Не!

— Теби није нигда доста! — трже се Раде, и треном истрже нож из корица, за припашајем, поодмакнувши се, замахне свом снагом и рине га газди у прса.

— На! Је ли ти сада доста? — повика, и осјети, како ледено гвожђе, утисну се дубоко у месо, и, закренувши ножем, шкргутну...

Газда у одбрану диже руке према њему, и из нутрине пусти језиви крик... А Раде, држећи го нож у руци, отвори враташца, и, звијерајући очима уоколо, изиђе из дућана.

Иво Ћипико.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ЧЕТВРТО ПИСМО.

Солун, 17 августа 1908.

Мила моја Лујза.

Јутром сам обично нестрпљива, и расејана, очекујем да неко куцне и да рекне: Пошта!, а кад, после осам, Јова уђе и учини ми се да ме сажаљиво погледа, ја се растужим: нема ништа ни од кога... Јутрос се обрадовах: јавила си ми се ти, и моја Љуба, и Љубица, и Марица. Све тражите да вам пишем о солунском весељу, не о моме расположењу! А ја: као да имам двоје очи или две душе, па ми је у Солуну час све лепо, а час ружно; бежала бих у непознати крај неки, међу непознате људе. Али ти ћеш рећи: Добро, добро, то је твоја стара песма, него шта би с Ђулистан-ханумом.

Ево шта би. Кад се опростих с Џемал-бејовим харемом, ја с Машук-ефендијином мајком кроз некакве улице и многе уличице, преко једне велике пољане, по прашини до чланака, по врућини да се умре...; и замисли, ни ми би тешко нити осећах физичкога умора: тера ме напред нешто из мене саме. Али како ми би, моја Лујза, кад, после толиког хода, стигосмо пред једну црвену вилу, и кад Цариградјанка, мој вођ, залупавши на врата једанпут тихо, двапут јаче, три пут још јаче, како ми би кад се из куће не појави нико! Смрче ми се. „Ах, Мадам, Ђулистан-ханум није код куће: доцкан је, а празник, па зацело изишла да се прошета“.

— Па да лупамо још, Ханум, да кажемо слушкињи да смо долазиле. Лупасмо, али нигде живе душе, пуста кућа, пуст цео овај крај. Мени све теже, жао ми што је не нађох. Цариграђанка виде то па рече да дођем сутра у осам по турски (наше пола три) и да јој кажем ко ме је њој послао. „Је ли љубазна?“ — Не знам, Мадам; ја сам је чула, али је никад нисам видела“. Видесмо једно лепо Туре; ханума га омилова руком па рече: „Душо моја, ти зацело познајеш Ђулистан-хануму?“ — Познајем је, Ханум. И ми седимо у овој кући, горе“. „Е па, чедо, кажи јој кад дође да ју је тражила једна мадам, послали је официри, и да ће јој опет доћи, сутра у осам. Мадам је Срп (Српкиња)“, заврши шапатом, да не бих ја чула; а лепо Туре подиже обрвице, уозбиљи се и отеже: „Ааа! Срп!“ Ја потпуно појмих његову озбиљност, јер се овде сад и ми помињемо. Много захвалих Цариграђанки, па пођох с Туретом, што говори француски као Францушче, преко некакве баштованџинице, за коју ми оно рече да се зове „Тефтердарова Башта“. Каза ми да му је отац виши инжињер, да му је мајка из Смирне, да он учи у француској школи, и изведе ме на друм, код трамваја... А ја, пропустих три трамваја, што јуре муњевитом брзином, загледајући турске жене, које се у гомилама враћаху из шетње: све ми се чинило да ћу у некој познати Ђулистан-хануму! А њену слику имам још како је преда мном поменуше официри: педесетих година, сасвим турске физиономије, и ако говори француски. Али ове што промицаху мимо мене, поздрављајући ме дугим погледима, беху младе, с танким веловима преко великих „бауша“ косе (које не спуштаху на лице ни кад им се ближаше човек), и белих лепих руку украшених чипкама од кратких рукава блузе, руку без рукавица, те ми се чинило да хоће њиховом лепотом да кокетују... Неке се разговараху и кикотаху, и то ме расвести: ово нису *нове:* ово су оне, озлоглашене међу Османликама — Донме. И још мало постојах и радознало посматрах те веселе лепе младе жене, истурчене Јеврејке, па врло невесела ухватих трамвај.

Сутра-дан, у осам по турски (по такој врућини у ово доба! пола три), и после дуже вожње, угледах Тефтердарову Башту. Непријатно ми што идем сама непознатој, и смишљам чиме да почнем. „Послао ме Џемал-бој, потпуковник...“ Никад ми се рука није теже дигла ни лакше лупнула на врата. Али нисам ни мало чекала: отвори ми једна Европљанка..., гувернанта место слушкиње. Јавих јој се, и хтедох мимо њу, а она се осмехну и рече: „Мадам Ас'м-бој, Ђулистан-Исмет“. Ја не умедох да се приберем и да се и сама представим. Једва ако има тридесет. Рахим-бејовица је дама, Ризванбеговићева племићка, Џемал-бејовица лепотица, Ђулистан-Исмет-ханум обична интелигентна, европски образована жена.

Кад смо селе у салону, европски намештену, с клавиром, с француским и енглеским књигама, с много свезака часописа *Review of Review,* ја сам чекала да она почне, као домаћица; али кад она ћути, ја почех, на француском, ко ме је послао, извињавајући се што је узнемирујем непозната. Она ми одговори, на француском, али мислећи се, да ме очекивала с необичним нестрпљењем, јер дете јој казало да су ме послали официри и да сам Српкиња.

— Ја сам, Ханум, хтела у Европу, па сам окренула пут на ову страну, и то просто стога што сам у новинама читала један допис из Солуна, да како је Устав проглашен, овде турске жене иду развијене, шетају се с људима... Ја одавно познајем те затворене тице, те сам волела да их видим чим су пуштене у слободу, излетеле из кафеза, — умеју ли да лете. Она се јетко насмеја и рече:

— Quel mensonge! И још једна лаж, да је један новинар интервјуисао турске жене у харему! У харем не може мушко... Тај допис је преведен на све језике; и чини ми се да нема француских новина без њега. „Један наш колега ушао у харем и интервјуисао ту и ту хануму... Ђулистан-ханума васпитава сама своју децу“. Па шта је то необично? У нас мајка васпитава децу. Тај допис је довео у Солун пуно странкиња, а оне заредиле из харема у харем

на интервју; па пошто смо им непознате, оне нас посматрају свака друкчијим очима, по својој интелигенцији и расположењу према нама, па шаљу дописе, у Европу, који нас често задиве. А која не може да уђе у харем, пише онако како је обавештавају вође. Јуче и мени дође једна Енглескиња, и показа ми слике у некаквим америчким новинама. „О, Боже, зар смо то ми?!“ Па каква чудна ношња, костими! Шта све може фантазија!

— Ја, Ханум, нисам дошла да вас интервјуишем. Вас поминьу заједно с вашим новим јунацима, и ја... дошла сам да вас видим.

— Ви можете, Мадам, пошто нас познајете. Ја ћу вам одговарати искрено.

— Одакле сте, Ханум?

— Рођена сам у Босни, али ми отац није Босанац, него је био тамо са службом. Кћи сам Теуфик-беја, мајора, који је био дуго у прогонству, па тамо и умро. Одрасла сам у Цариграду, и удала се.

— Француски сте учили код куће?

— У школи. Али ја не говорим течно француски. Ја сам учила на енглеском језику, у Америчкој Школи, у Цариграду; од осме до удаје била сам у интернату; и прва сам Туркиња с дипломом. Отац ми је желео да учим за доктора, али, сиромах, толико у прогонству...

— Који стран језик још говорите?

— Немачки, а говорим и грчки и јерменски.

— Шест језика... Ви сте полиглот.

Она се насмеја.

— И велики патриот, како чујем.

— Ја волим своју земљу.

— И члан сте Отоманског Комитета *Јединства и Напретка?*

— Не само члан, него сам и секретар и тумач; и сарађујем на њихном листу... на нашем, пошто сам и ја члан; и радим за стране новине; преводим из њих...

— Има ли у Комитету још много жена? Је ли из Комитета она што је за слободом црно носила?

— Црно није ниједна носила. Ви знате да ми не носимо црно ни за умрлима; ми само завијамо у црно срце... А у Комитету је Зишан-ханум (већ двадесет година), и Мифтедет-ханум, њена кћи, па Емине-Семије-ханум, па Мадам Нуритим-бej, па Самије-ханум, па Сенијеханум, и још неке. Биле смо растурене, па смо се пре три године организовале. Емине-Семије-ханум је била у Серезу, Самије-ханум је и сад у Скопљу...; с мужевима. они су тамо у служби... Све смо Цариградянке.

— А шта вам је ово на клавиру? питах и устадох да загледам: на пољу белом (боја револуције им) украшено као везом црвеним крупним турским словима (ово је уоквирено златним оквиром).

— То ми је захвалница за рад, рече скромно.

— А слика овог младића више захвалнице?

— Мецид-ефендија, син Абдул-Азисов... Њега желимо за султана.

— Где сте држали седнице?

— Овде, у мојој кући, с људима; њима смо помагале, радиле смо тамо где они нису могли, да нам Држава добије Устав, Отаџбина Слободу. Зато што су у мојој кући биле седнице, нисам држала слушкињу, да нас не шпијунира, не изда. Од шпијуна и издајица зазирали смо на сваком кораку; а њих је било много. Па још сам сама, а имам децу.

У собу уђоше две девојчице, лепе као луткице, у ампиријима, с тракама у коси.

— То су моје кћери, Мадам.

— Које сами васпитавате...

— Учим их... обе говоре енглески и свирају у пијано. Ја сам не само мајка, но и учитељица, јер нећу да држим гувернанту. У нас су гувернанте обично Францускиње; али највише, на жалост... Јер што је у Француској било добро, то није хтело оставити своју просвећену и слободну земљу, па доћи овамо где је био мрак и владао деспотизам, где се није смела ни изустити слобода. Највише такве дођу, и за несрећу пуне нашој жен-

ској деци главу о слободи жене, која ни у једној честитој француској породици не постоји. А те наше несрећне девојчице уче језик и слушају чудне приче од својих заблуделих учитељица, осећају дуго време у харему, преврћу очима и уздишу за временом кад ће моћи бацити чаршаф и вео и метнути на главу шешир; јер турске жене све носе што Европљанке, само не шешир. Та једна наша женска деца харем називају апсаном а себе апсеницама. Моју децу ћу дати у француску школу, али ћу их учити да воле све што је наше, како се никад не би осетила несрећна. Ја им још сад описујем све добре стране нашега затвора, нарочито наше горње хаљине чаршафа... Ја сам те добре стране његове описивала и јуче Енглескињи.. Чаршаф је добар, Мадам, и с моралног, и с економног, и с практичног гледишта. С моралног: ако смо лепе, он нас штити од насртљивих људи; ако смо ружне, он нам уштеди бол да ће нас људи видети и окренути главу од нас; и што је главно: он не допушта да нам у кућу долазе „пријатељи". С економног: можемо га носити у све четири сезоне; и не морамо на улици имати по најновијој моди хаљину. С практичног: можемо га обући поврх ноћне хаљине, те уштедети себи труд око гиздања... Ја на француском језику не умем тако... Ја ћу вам на енглеском лепше ово описати... Јуче сам Енглескињи дивно, да је она пала у одушевљење и узвикнула: *„Oh, Madame! Your „charshaf" has so many good qualities, that in this instant I wished to dress it!"*.

— Чија је идеја да се развијете, и у опште има ли је?

— Има је. Емине-Семије-хануме, и још неких. Она је на ову идеју дошла дружећи се с једном Францускињом, а више како је пре две године била у Берлину. Али, Мадам, све Францускиње не буне нас Међу Францускињама и ја имам одличних пријатељица, које врло волим. Гласови о развијању проћули се по целом свету: странци их разнели. Ја сам написала један чланак да то демантујем, и да кажем ко су то што... Мадам, Устав нам није

да развијемо лице, него да развијемо дух, да га ослободимо и да му дамо полета. Наш дух је био у ланцима.

Ја се сетих шта сам видела у једном њихном излогу. Велика лутка представља Турску оковану у ланце, а њој пришла друга велика лутка, официр — па јој скида оков, те ланце.

— Имате ли, Ханум, књижевних листова?

— Имали смо један женски, на коме су сарађивале кћери Џевдет-пашине, Фатма-Алије и Емине-Семије, па Фатма-Фахреназа... и ја сам радила. Али тиранка Цензура брисала нам је негде реч, негде реченицу, негде читав став. Понекад, ја нисам могла познати своје рођено дело: осакаћено, нагрђено.

— Имате ли, Ханум, женских друштава?

Она уздахну и рече:

— Немамо. Није се ни смело ни могло радити. Сад се договарамо... Имаћемо, Мадам, хумана женска друштва, само док се мало приберемо... Ова изненадна радост збунила нас, опила нас, како ли да кажем. Ми можемо да радимо, то смо доказале. Ми хоћемо да радимо на добро и напредак наше земље.

— А јесте ли ви феминискиња?

— У нас има њих доста... И ја сам по мало, али не као Американке.

— И ви се, турске жене, искрено радујете Уставу, Слободи, и ако је у вашем друштву, по харемима све остало по старом?

— Радујемо се заиста искрено, прво као мајке мушке деце, па као жене, па као кћери и сестре. Наши синови, мужеви, оцеви и браћа за једну слободоумну реч били су затварани, прогањани, умирали су у прогонству, у жељи и болу за својим најмилијим. Моја старија девојчица, којој је сад осма година, чује ово дана „слобода, слобода", и не знајући појам те речи, молила ме да јој га објасним. Ја сам јој објашњавала; њена детиња памет овако је разумела: „Мајчице, ја знам шта је то: ми се више нећемо бојати да ће наш добри отац бити затворен".

— А као мајке женске деце?

— Женској деци нам је у чаршафу добро.

Ова образована, интелигентна, озбиљна и љубазна жена задржала ме читава два сата; и пошто нема слушкиње служила ме сирупом сама; и изјавила је жељу дала да се дописујемо; а да бих јој, док сам овде, опет дошла, ми на читање једну књигу, *La Femme*.

Ја бих, моја Луџза, овде могла да завршим; али имам још нешто.

Кад прођох задовољна мимо Ђулистан-Исмет-ханумину кућу, ја сретох две турске жене у црним свиленим чаршафима. Биле су откривена лица, па кад су се мени приближиле, покрише га црним густим печетом. Мени ово би зачудо, као да ће да се сретну с човеком! Задржаше ме. Једна поче течно и чисто француски:

— Ви, Мадам, идете од Ђулистан-хануме?

— Отуд идем, Ханум.

— Јесте ли говориле о развијању турских жена?

— Највише о томе.

— Је ли Ђулистан-ханума и данас пред вама као јуче пред Енглескињом певала оду чаршафу?

— Хвалила га... његове добре стране...

— О, Мадам, и та образована, толико интелигентна, најслободоумнија наша жена — неискрена! Деспотизам деспота Абдул-Хамида васпитао нас да смо неискрене: да у пријатељу гледамо непријатеља; да покаткад посумњамо у благост и милосрдност Бога. Ах, ах, ах, Мадам! Да је та интелигентна искрена, кроз њена би уста, јуче и данас, проговорило толико милиона њених сестара; она би заплакала душом свију муслиманских жена у кућу затворених а на улици опремљених као за карневал. Није истина да нас је затворила наша лепа пророкова вера: *затворио нас је егоизам наших мужева*. Ах, Мадам, наши су мужеви љубоморни: *што је њихно да нико не види*. Она има добра мужа, кога воли, па и због тога, да не би њега вређала, она није хтела да буде искрена ни кад је смела. Да је искрена, она би заплакала не као

жена, него као мајка женске деце, јер она је добра мајка... Ми се радујемо овој слободи, али не потпуно: наше кћери и даље остају апсенице, и даље морају да чувају свој кафез... Али, Мадам, и нама ће да прекипи. Међу новима је пуно спремних за преврат: наши људи су нас наоружали — просвећеношћу... Револуција младотурака је с белим заставама; револуција младотуркиња биће с крвавим... Најстарији старци придружили се младотурцима, па заједно пљескају кад се узвикне: Живела слобода! Најстарије старице придружиће се младотуркињама, нама *новим*, кад... Мадам! нећемо више да смо апсенице! и нећемо довека да смо: мушкој деци мајке а женској маћехе!...

Оне ме оставише; а ја, изненађена оваким говором, какав никад ни у једном харему нисам чула, и дубоко потресена, продужих пут. И окренух се, као да ће ми оне рећи довиђења: до виђења у новој револуцији!...

Мила, мила Лујза, до виђења!...

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(2)

II

Међу пријатељима дилетантских представа, концерата и живих слика с добротворном сврхом, прво је место у вароши припадало Ажогинима, који су живели у својој кући у Великој Племићској улици; они су увек давали просторије и чак су узимали на себе све бриге и трошкове. Ова богата спахијска породица имала је у округу око три хиљаде десетине с раскошним домом, али село нису волели и живели су и зими и лети у вароши. Састојала се од мајке, високе, сухоњаве, деликатне даме, која је носила кратке косе, кратак жакетић и просту сукњу по енглески, — и три кћери, које, кад би о њима говорили, нису називали по именима већ просто: старија, средња и млађа. Све су оне имале ружне, оштре подбратке, биле су кратковиде, погурене, одевене онако као и мати, непријатно су шушкале у говору, па ипак би, без обзира на то, обавезно учествовале у свакој представи и стално би радиле нешто с добротворном сврхом — представљале би, читале, певале. Биле су веома озбиљне и никад се нису осмехнуле, и чак су у водвиљима с певањем играле без најмање веселости, са озбиљним изгледом, као да се баве књиговодством.

Ја сам волео наше представе, а нарочито пробе, честе, мало бесмислене, шумне, после којих би нам давали вечеру. У избирању комада и у подељивању улога

ја нисам узимао никаквог учешћа. На мени је лежао закулисни део. Ја сам малао декорације, преписивао улоге, суфлирао, шминкао, и на мени је такође било да удешавам разне ефекте, као што је гром, певање славуја и тако даље. Пошто нисам имао друштвени положај ни уљудно одело, то би се на пробама држао усамљен, у сенци кулиса, и стидљиво бих ћутао.

Декорације бих малао код Ажогиних у шупи или на дворишту. Помагао би ми молер, или како се сам називао, предузимач молерских радова, Иванов Андреја, човек педесетих година, висок, врло мршав и блед, упалих груди, упалих слепих очију и с плавим испод очију, мало чак страшан по изгледу. Боловао је од неке изнуравајуће болести, и сваке би јесени и пролеће говорили о њему, да ће отићи на онај свет, али би он, пошто полежи, устао и после би говорио с чуђењем: „А ја опет нисам умро!“

У вароши су га звали Ротква и говорили, да му је то право породично име. Он је волео позориште онако, као ја, и само што би дочуо, да ми намеравамо приредити представу, бацио би сав свој рад па би отишао Ажогинима да мала декорације.

Сутра дан по објашњењу са сестром, ја сам од јутра до мрака радио код Ажогиних. Проба беше одређена за седам часова у вече, и на читав час пре почетка у дворници већ беху на окупу сви дилетанти, и по позорници су ходале старија, средња и млађа, и читаху из свешчица. У дугачком црвенкастом огртачу и са шалом, омотаним око врата, Ротква је већ стајао, прислонив се главом о зид, и гледао на позорницу с побожним изразом. Ажогина-мати прилазила би час једном, час другом госту и говорила сваком штогод пријатно. Имала је манир да оштро гледа у лице и да говори тихо, као тајом.

— Зацело, тешко је малати декорације, — рече тихо, прилазећи ми. — Ја сам баш сад говорила с госпођом Муфке о празноверицама, и видела сам, како сте ушли. Боже мој, ја сам се сав, сав свој живот борила

с празноверицама! Да бих убедила послугу, какве су залуднице све те њихове бојазни, ја код себе увек палим три свеће и све своје важније послове почињем тринаестог.

Дође кћи инжењера Должикова, лепа, пуна плавуша, обучена, како се говорило код нас, у све париско. Она није играла, али су на репетицијама стављали за њу столицу, и представе не би почели пре, док се она не појави у првом реду, сијајући и избезумљујући све својим елегантним оделом. Њој је, као персони из престонице, било допуштено да за време пробе ставља примедбе, и стављала их је с милим, снисходљивим осмехом, и очевидно је било, да је на наше представе гледала, као на дечју забаву. О њој се говорило, да је учила певање у петроградском конзерваторију, и тобож је чак целе зиме певала у приватној опери. Она ми се веома допадала, и обично на пробама и за време представе не бих скидао ока с ње.

Већ узех свеску, да почнем суфлирање, кад се изненада појави сестра. Не скидајући огртач и шешир, приђе ми и рече:

— Молим те, хајдемо!

Пођох. Иза позорнице, на вратима, стајаше Ањута Благово, такође у шеширу, с тамним велом. То је била кћи потпредседника суда, који је служио у нашој вароши одавна, готово од самог оснивања окружног суда. Пошто је била висока раста и лепо развијена, то се њено учествовање у живим сликама сматрало за обавезно, и кад би представљала неку вилу или Славу, лице би јој горело од стида; али у представама није учествовала, а свратила би на репетицију само за тренутак, по неком послу, и не би улазила у дворницу. И сад се видело, да је свратила само за тренутак.

— Мој отац говорио је о вама, — рече она сухо, не гледајући у мене и црвенећи. — Должиков вам је обећао место на железничкој прузи. Одите к њему сутра, биће код куће.

Ја се поклоних и захвалих на старању.

— А то можете оставити, — рече, показујући на свеску.

Она и сестра пријоше Ажогиној и тренут-два шапташу с њом, погледајући на мене. Саветоваху се о нечем.

— Доиста, — рече Ажогина тихо, прилазећи ми и оштро гледајући у лице: — доиста, ако вас то одвраћа од озбиљних послова, — извуче ми свеску из руку: — онда можете предати некоме другом. Не узнемирујте се, драги пријатељу, идите с Богом.

Опростим се с њом и изађем збуњен. Силазећи низ степенице, видех како одлазе сестра и Ањута Благово; живо су разговарале о нечем, ваљда о мом ступању на железничку пругу, и журиле су се. Сестра раније никад није била на репетицијама, и сад ју је, вероватно, мучила савест, и бојала се, да отац не дозна, како је без његове дозволе била код Ажогиних.

Отидем Должикову другог дана, око један час. Лакеј ме проведе у врло лепу собу, која је инжењеру била гостинска соба и, у исти мах, кабинет за рад. Ту је све било меко, лепо и за тако ненавикнутог човека, као што сам ја, чак чудновато. Скупоцене простирке, огромне наслоњаче, бронза, слике, златни и плишани рамови; на фотографијама, разбацаним по зидовима, налазе се врло лепе жене, паметна, дивна лица, слободне позе; из гостинске собе воде врата право у врт, на балкон, види се јоргован, види се сто, постављен за ручак, много боца, букет ружа, мирише пролеће и скупе цигаре, мирише срећа — и све, изгледа, очевидно хоће да каже, да је, ето, живео човек, потрудио се и достигао, најзад, срећу, која је могућа на земљи. За писаћим столом седела је инжињерова кћи па читала новине.

— Ви оцу? — запита она. — Он се тушира, сад ће доћи. Седите дотле, молим вас.

Седох.

— А ви, чини ми се, станујете преко пута нас? — запита она, опет, после неког ћутања.

— Да.

— Ја од досаде сваки дан гледам кроз прозор, већ ви ћете извинити, — настави она, гледајући у новине: и често видим вас и вашу сестру. Она има тако добар прибран израз лица.

Уђе Должиков. Брисао је убрусом врат.

— Папа, monsieur Полозњев, — рече кћи.

— Да, да, говорио ми је Благово, — живо ми се он окрете, не пружајући ми руку. — Него, слушајте, шта вам ја могу дати? Каква ја места имам? Чудни сте ви људи, господо! — настави он јако и таквим тоном, као да ме укорева. — Долазите ми вас двадесет на дан, уобразили људи, да ја имам департман! Ја имам линију, господо, имам робијашке радове; мени су нужни механичари, бравари, копачи, столари, дрводеље, а међутим ви сви можете само да седите и да пишете, више ништа! Сви сте ви писари!

И од њега замириса на мене она срећа, која и од његових простирака и наслоњача. Пун, здрав, румених образа, широких груди, умивен, у цицаној кошуљи и у шароварима, као порцелански кочијаш у играчкама. Имао је округлу, кудраву браду — и ни једне седе власи, нос кукаст, а очи тамне, јасне, невине.

— Шта ви умете да радите? — настави он. — Ништа не умете! Ја сам инжењер, ја сам обезбеђен човек, али, пре но што су ми дали пругу, ја сам дуго радио тешке послове, и био сам машиниста, две године радио сам у Белгији, као прост подмазивач. Расудите сами, драги мој, какав вам могу дати?

— Сасвим; тако је то... — промрмљах веома смућен, не подносећи његове јасне, невине очи.

— Бар, умете ли руковати апаратом? — запита, промислив се.

— Да, ја сам служио у телеграфу.

— Хм... Но, после ћемо видети. — А ви, међу тим, идите у Дубечњу. Тамо ми већ један седи, али ужасно ћубре.

— А у чему ће бити моја дужност?

— То ћемо видети после. Ви, међу тим, идите, ја ћу наредити. Само, молим вас, код мене се не сме пијанчити, нити ме узнемиравати каквим молбама. Истераћу.

Оде од мене и главом ми чак није климнуо. Поклоним се њему и његовој кћери, која је читала новине, и изиђем. На души ми је било толико тешко, да нисам могао изговорити ни речи, кад је сестра стала питати, како ме је примио инжењер.

Да идем у Дубечњу, устадох рано ујутру, с изласком сунца. У нашој Великој Племићској улици није било ни живе душе, сви су још спавали, и моји су кораци одјекивали усамљено и глухо. Тополе покривене росом, испуњавале су ваздух нежним мирисом. Волео сам своју родну варош. Изгледала ми је тако лепа и топла! Волео сам ово зеленило, тиха сунчана јутра, брујање наших звона; али људе, с којима сам живео у овој вароши, беху ми несносни, туђи и некад чак одвратни. Нисам их ни волео ни разумевао.

Ја нисам могао разумети, за што и од чега живе свих ових шездесет и пет хиљада људи. Знао сам, да Кимра[1] живи од чизама, да Тула прави самоваре и оружје, да је Одеса варош са пристаништем, али шта је наша варош и шта она прави — нисам знао. Велика Племићска и још две улице живеле су од готовог капитала и од плате, што је примају чиновници с благајне; али од чега је живело осталих осам улица, које су ишле упоредо око три врсте и ишчезавале иза брега, — то је за мене увек била нерешљива загонетка. А како су живели, ти људи, срамота је казати! Ни парка, ни позоришта, ни уређеног оркестра; у варошку су и клупску библиотеку ишли само дечаци Јевреји, те су журнали и нове књиге месецима лежали нерасечени; богаташи и интелигентни људи спавали су у загушљивим, тесним собама, на дрвеним креветима пуним стеницама, децу су држали у одвратно прљавим просторијама, тако званим дечјим собама, а слуге,

[1] Варош на Волги, средиште реона у ком ради преко 16.000 чизмара.

чак и оне старе и поштоване, спавале су у кухињи на поду и покривале се дроњцима. Кад је мрс по кућама је ударало на боршч,[1] а кад је пост — на јесетру, пржену на маслу од сунцокрета. Јели су неукусно, пили нездраву воду. У општинском одбору, код губернатора, код митрополита, свуда по кућама годинама се говорило о том, да у вароши немамо добре и јевтине воде и да свакако треба позајмити од државне касе двеста хиљада за водовод; врло богати људи, којих је човек могао набрајати код нас у вароши око тридесет и који би, дешавало се, губили на картама читава имања, такође су пили рђаву воду и целог века ватрено говорили о зајму — и ја то нисам могао разумети; мени се чинило да би било простије узети и извадити тих двеста хиљада из свога џепа.

У целој вароши нисам знао ни једног јединог поштеног човека. Мој је отац примао мито и уображавао, да му то дају из уживања према његовим душевним особинама; да би прелазили из разреда у разрез, гимназисти су ступали на храну код својих учитеља, а ови су узимали од њих силан новац; жена војног начелника за време рекрутовања узимала је мито од рекрута и чак је допуштала да је часте, и једном у цркви није могла устати после клечања, јер је била пијана; у време рекрутовања узимаху и лекари, а варошки лекар и ветеринар беху ударили намет на месарнице и крчме: у окружној школи трговали су са сведочанствима о свршеном трећем разреду; намесници су узимали од потчињеног свештенства и црквених тутора; у варошкој, и мештанској управи,[2] у физикату и у свима осталим управама викали су за сваким молиоцем: — „Треба захвалити!“ — и молилац би се вратио да дâ 30—40 копејака. А они, који мито нису узимали, као на пример, чиновници у

[1] Чорба од цвекли (кува се од цвекли, меса и свињске масти).

[2] Мештани су најнижи ред варошких становника (ситни трговци, занатлије, надничари, и т. д.).

суду, били су надувени, пружали су два прста, одликовали се хладноћом и површним суђењем, много се картали, много пили, женили се богато и, ван сваке сумње, на околину су имали штетан, развраћајући утицај. Само је од девојака вејала морална чистота; већина је од њих имала увишене тежње, поштене, чисте душе; али оне нису разумевале живот и веровале су, да се мито даје из уживања према душевним особинама, и, после удаје, брзо су стариле, клонуле и безнадно су тонуле у калу ниског, ситно-варошког живота.

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиша С. Бутевац).

ПЕСМЕ У ПРОЗИ.

НАДА.

Наслоњена на једну подсечену врбу, упрла је своје тамне очи рибарева жена у мирне и бескрајне воде. Она усамљена очекује свога мужа који се тако отиснуо давно.

Врбе се нагле води да се огледају и кидају жуто лишће, као жена прве седе власи. Хоризонт се скупља, повлачи, уступа пред навалом ноћи. Небо је отворило многобројне очи које се блистају и сјаје.

Наслоњена на једну подсечену врбу упрла је своје тамне очи рибарева жена у мирне и бескрајне воде. Она усамљена очекује свога мужа који се тако отиснуо давно.

Небо је окренуло своје многобројне очи. Боје се одвајају, рашчишћене од мрачног пепела. Дан је издигнуо небо, и видик се опустио. Покропљене врбе пробудиле се и дремљиво шуморе.

Наслоњена на једну подсечену врбу упрла је своје тамне очи рибарева жена у мирне и бескрајне воде. На трепавицама блиста јој се роса. Она усамљена очекује свога мужа који се тако отиснуо давно.

СЕЋАЊЕ.

Ја радо идем у један храм, који као да је пуштен са небеса, око кога круже облаци шума.

Тај храм, напуштен тако давно, превучен је многим пепелом времена, и нико не иде у њега. Четири бора, као вековни стражари, чувају га, и ћуте, као да ослушкују.

Унутра, у храму, вечерњи дах се разлио за сва времена. Угашена кандила пред иконама, које се једва назиру и виде, покривена су прахом који је постао таман и велики.

Само пред ликом светитељке једне виси зелено кандило које вечито гори и које тако озарава лепо бледу главу ове насликане жене.

Кад год идем у овај храм ја сам пред иконом ове лепе жене која ме увек тако благо гледа. Ја јој шаљем дуге молитве које чудно одјекују по овој вечерњој тмини.

И тада, увек, као благослов, са старог звоника забрује звоно које удара и куца као моје срце.

ЖИВОТ.

Затворили су ме у најтежу тамницу, као последњег роба. Из прљавих, дебелих зидова пиште вода, и, као сузе, спушта се на мало сламе што су ми дали као постељу. Кроз гвоздену решетку на прозору једва се пробијају и просејавају снопови зракова који нечујно увиру у таму. По тамним угловима расула се паучина, и бледа киша туге просула се по целоме простору. Целу тамницу огрнула је нека тешка боја која гуши, умара, трује,

Пришао сам клонуо вратима, да их отворим. Закључана нису се помицала. Лупао сам, викао, али се врата нису отварала.

Попео сам се на прозор, и, кроз решетку, тражио да ме пусте, да изиђем, да одем далеко одавде, где је све гробно и тамно.

На пољу је било тако лепо, тако свеже. Дан је давно отпустио звезде које се повукле у плаве одаје да отпочину дневни сан. Сунчев дах загрејао земљу која се, као скоро утуљено згариште, дими и пуши. Кукурузне шуме повијају се и шуморе. По небеском плаветнилу расули се облачни жбунови који, као бледе сенке, лагано умиру.

Ја сам био жудан овог топлог сунца, ове бескрајне слободе која никад не умире, никад не престаје.

Стегао сам решетку и тресао снажно, да је раскинем, да полетим у ову слободу, у овај ваздух пун свежине и живота, као помаман.

Али решетка је била непобедива, и није попуштала. Само по каткад мине поред ње мрачни и неми стражар са бајонетом који се силно блиста према сунцу.

УТРВЕНЕ СТАЗЕ.

Стазе беле, праве, засуте ситно истуцаним шљунком, којима иду гомиле људи са ропском послушношћу и слепилом, за мене немају дражи.

Ја не волим ове утрвене стазе што све воде једној одређеној мети, којој сви грђу са сигурношћу и без стрепње.

Ја не волим ове утрвене стазе које су нам одмах, од рођења, наметнуте, као кврге које коче разум и стежу срце.

Мени је досадно ићи овим удешеним стазама, овешталим, јасним, где је све одређено, као на дану.

Ја бих путање нејасне, нове, свеже, које воде метама непронађеним, мутним, које воде неким непознатим шумама где лишће тако чудно шуми а орлови се тако високо пењу.

Ја бих неке стазе непознате, ненаговештене, које нису постојале, које нису никад постојале.

Коста Петровић.

ЗАШТО СЕ ВИШЕ НЕ КУПУЈУ РОМАНИ.

(ИЗ САВРЕМЕНОГ ФРАНЦУСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЖИВОТА).

Да се песници више не читају, ако су се уопште кадгод и читали, ствар је сваком позната и не треба данас томе тражити узроке. Сили Придом, члан Академије један од највећих и најрадије читаних савремених француских песника, после четрдесет година књижевног рада, на крају свога живота, имао је три хиљаде динара годишње ренте од својих дела — колико би имао да је само половину тога времена аутоматски радио на деловодном протоколу. И то је био Сили Придом. Другим песницима остало је да читају једне друге, и то најчешће примерке песама које су измењали међу собом. Осталим људима „борба за живот“ и „дух времена“ не остављају времена за поетску сањарију. Оно мало потребе за „идеалом“ које има данашње поколење, тежње да изиђе ван себе, да се дигне ван земље, изгледа да је музика узела на себе да подмири, и то је учинила на рачун поезије.

Али у последње време не говори се више само о кризи поезије него се говори уопште о кризи књиге. Са свих се страна чују и читају жалбе да се књиге више не купују и да је књижарски крах ту. Срећом, те су жалбе и бојазни за сада претеране, и ако се може данас с правом говорити још о каквој кризи у књижевном и књижарском свету, сем о кризи песама, то је о кризи романа и приповетке.

Спорити овај факт немогућно је: цифре су ту које то не допуштају. Тим поводом париски *Преглед*, у једном

од својих последњих бројева, дао је неколико интересантних објашњења и обавештења које ми саопштавамо својим читаоцима.

Ниједан од данашњих романсиера међу онима који уживају највећи глас и који се највише читају, па ма којем књижевном правцу они припадали, Пол Бурже, Рене Базен, Абел Херман, Марсел Прево, Анри Лавдан, Пол и Виктор Маргерит, и тако даље — ниједан од њих не штампа се у онолико примерака у колико су се штампали, пре двадесет и пет година, романсиери који су онда били највише цењени и читани.

Докле је, на пример, последњи роман Пола Буржеа, *Емигрант*, који је изишао крајем 1906, достигао данас, после две године, тек 43.000, дотле су *Земља* и *Нана*, романи Емила Золе, у првом издању достигли цифру од 100.000.

Али да оставимо Буржеа за кога се може рећи да има своју, ограничену публику. Узмимо Виктора Маргерита. Ако има романа коме се могла прорицати судбина романа Золина, *Нане*, то је последњи роман Виктора Маргерита, *Проституткиња*. Предмет, пажња с којом је рађен, таленат писчев, његово име, све је обећавало велику пробу овом роману. И шта видимо? Док је *Нана* после шест месеца достигла 150 издања, дотле је *Проституткиња* после годину дана тек на 17 издању. Као што видите, има разлике.

Ствар је јасна, романи се више не купују. Као што је пре неколико година речено на овом истом месту: „*Ово* је убило *оно*“, новине су убиле књигу.

Преплављена новинама и часописима, јевтиним и актуелним, да оставимо на страну спортове који јој све више узимају времена, публика нема више кад да чита романе. Ако човек не стигне да прочита подлиске у својим новинама које плаћа пет пара, — да не рачунамо целе романе, који каткада излазе у једном броју у магазинима по врло јевтину цену — зашто би он, без неког нарочитог, тако рећи личног, интереса, платио три ди-

пара за једно дело исте вредности и често од истог писца које има у своме подлиску за пет пара, — нарочито кад нема времена да га прочита.

Каже се, обично, да нема читања без књиге. То је истина донекле, ако хоћете. Али обратите пажњу на то какве књиге купују људи који имају библиотеку, који воле да читају, речју људи који купују књиге. Они врло ретко купују најновије романе. Они најчешће купују дела историјска, критичка, уметничка, путописна, научна, или, кад већ купују романе, то су романи старијих, познатих романсиера, чија су дела њих надживела: Балзак, Стендал, Флобер, Мопасан, Доде, и тако даље.

Узгред буди речено, како су, релативно, ретки они романсиери који се тако надживе! Колико их је међу онима који су, за један тренутак, били славни и изгледали намењени бесмртности, заборављено после десет година, кад нису били заборављени одмах сутра дан по својој смрти? Какав пример и каква лекција за све наше данашње „геније“ и бесмртнике!

„Зар нисте чули, пише Албер Сем, у свом последњем делу посвећеном „Књизи“, зар нисте чули да се романи Жорж Сандове, који су некада тако радо били читани, не читају више, као ни романи Золини, који су се, пре неколико година, продавали у стотине хиљаде примерака? И мислите ли ви да ће потомство имати времена и одважности да прочита Золиних тридесет или четрдесет свезака од којих свака има по седам до осам стотина страна збијеног текста?“

*

С друге стране, данас сваки који хоће да пише, почиње романом, као да нема других књижевних родова. Међутим, ко је год посматрао пажљиво последње књижевне појаве приметио је да је публика, ако је рђаво или никако примала романе, лепо примила књиге посвећене књижевној критици (на пример *Жан Жин Русо* од Жил Леметра) или анегдотичној историји и историјским мемоарима.

Да би доскочили рђавој прођи своје робе, господа романсијери довијали су се како су могли и умели.

Једни су помислили да ако се романи, чак и најбољих писаца, продају рђаво, остаје још средство да их публикују што више, да би на тај начин надокнадили оно што су изгубили на рђавој прођи. Због тога су се браћа, рођаци, супрузи (и ако нас књижевна историја свију епоха и свију народа учи да ниједно истински велико дело није плод сурадништва) удруживали и стали писати заједно да би, публикујући што више, што пре популарисали своје име и што пре стекли пара.

Други, вештији или даровитији, потражили су у позоришту компенсације за своје књижарске поразе и, најчешће, били су богато награђени: такав је случај са Полом Хервијем, Абелом Херманом, Марселом Превом, Хенрионом Лавданом, Полом Буржеом и многим другим.

Трећи су притицали крајњим средствима, не устручавајући се ни од чега, апсолутно ни од чега, ни од скандала, да би привукли муштерију. Тешко је овде говорити о свима овим начинима којима су се служили поједини писци, тако су далеко они ишли; ми ћемо поменути само два случаја, примера ради.

Један од ових приповедача, под изговором да прича своју аутобиографију, говорио нам је о пороцима своје матере као последње јавне женске и уверавао је читаоца да га је она прва обавестила о том чему служи једна таква жена. И покрај свега тога, овај поучан роман није направио никакву галаму, и име пишчево остало је и даље апсолутно непознато. Један други цинички нам је описао љубав између једне матере и њеног сина. И при свем том, овај је роман остао непримећен.

Издавачи са своје стране чине такође све што могу да би привукли расејаног пролазника. Корице су на књигама немогућних боја, текст је пун слика „рађених по природи“ и врло сугестивних. Али то све ништа не помаже: на све то публика остаје ладна, равнодушна. Ве-

њина оваких издавача — готово увек мале фирме без имена — брзо банкротирају, или се претварају у не увек најчаснија предузећа.

*

Ми више не читамо, ми више немамо времена да читамо романе, нарочито најновије романе, па било да је тај најновији роман једно узор дело или последњи продукат каквог писца који је заражен „литературисом“.

Издавачима је добро познато ово стање ствари. Због тога су велике фирме, оне које једино могу да обезбеде пролаз једној књизи, херметички затворене за све новодошавше романсиере. Оне се држе старијих писаца, чија дела издају већ из раније, „својих писаца“, како их називају, констатујући, на жалост, и овде како број читалаца пада из дана у дан.

Има чак издавача који су сасвим напустили издавања романа. Било је једно време кад је издавач Данти, за време шест зимских месеци, сваког дана избацивао на пијацу по један роман, са лепим ружичастим, зеленкастим или лила корицама, а данас? Данас он више не издаје романе. Такав је исти случај са многим другим издавачима мање познатим.

Али, намеће се једно питање, зашто не спустити цену роману (3·50) и на тај начин не окушати срећу? То су исто рекли многи париски издавачи и учинили су. Тако смо ми, у последње време, имали колекције од 2 динара, од 1 динар, од 0,95, 0,60, 0,50, 0,30, 0,20, чак 0,10, и није потребно рећи да се књига од 20 пара продаје лакше него књига од 3 динара. Али је тако исто јасно да су у овом случају и ауторови хонорари спали на минимум, ако је уопште и остало што за хонораре код тако ниских цена.

Неће бити излишно да у неколико речи објаснимо у чему се састоје хонорари француских романописаца.

Разуме се по себи да у оваким стварима није свеједно да ли је реч о једном познатом писцу, с утврђеним

гласом, или се тиче једног новодошавшег писца, чији је успех само једна нада.

Обично, издавач који је узео на себе све трошкове око штампања, издавања и растурања једног романа — једног новог романа од 3·50 динара, — даје писцу за прво издање, од 1500 или 2000 примерака, десет од сто од цене на корицама, то јест 0,35, у најмању руку; врло често та се цифра пење на 0,40, 0,45, чак 0,50. За друго издање, од 2000 до 5000 примерака, хонорар се пење на 0,50 или 0,60 од примерка. За даља издања, ова се цифра може попети до 0,80 од примерка.

Али овај израз „од примерка" није потпун, није прецизан; у уговорима између издавача и писца увек је овај израз допуњен „од примерка штампаног" или „од примерка проданог", и ова додана реч од великог је значаја.

Јер, ако је писац плаћен „по штампаном примерку", ствар је врло проста: чим је штампање довршено, он прима суму која му припада према броју штампаних примерака. Али ако је писац плаћен „по проданом примерку", исплата његова романа може бити одложена на неограничено време. Он треба да чека да се сви примерци његове књиге, растурени по целој Француској и по целом свету, а који су остали непродани, врате натраг код издавача, што може каткад да траје врло дуго и претпоставља многу преписку.

Обично, изузевши специјална дела као што су, на пример, докторске тезе, овај је последњи начин публикацији редак код великих фирми.

Друге фирме које га практикују, врше то обично на ова два начина:

1, Писац узима на себе све трошкове око издања своје књиге и предаје готову књигу издавачу, који за своје трошкове око растурања и продаје, за себе, узима 40 до 60 од сто од продаје.

2, Писац оставља издавачу да му он изда књигу и потом му плати што је коштало издање. Али ко не види

да у овом случају писац може бити жртва издавачева, нарочито ако је издавач у исто време и штампар? Због тога су више пута књижевници тражили законску заштиту против оваких евентуалности, захтевајући да издавач не може бити у исто време и штампар.

*

Ми смо рекли да су се, у последње време, поред књиге од 3·50 динара, појавиле и јефтиније књиге, од којих нарочиту пажњу заслужује колекција илустрованих романа, велике осмине, од 0,95, коју издаје издавач Фајар. Овај је покушај имао доста добар успех, и, као што то обично бива у свакој индустрији, за њим су се одмах појавила слична предузећа (Калман Леви, Мишо и тако даље). Јер ако је у овом случају писац добијао мање од примерка, он је то надокнађивао на броју примерака, који је овде био знатно већи. Тако веле да је Марсел Прево, који је био издан у овој колекцији, добио од издавача сто хиљада динара.

Али то је само један редак случај. Јер, најпре, већина ових колекција од 0.95 издаје само познате писце а никако почетнике, — што и објашњава њин релативан успех, јер нове писце не би нико куповао. Потом, разуме се по себи, да и овим издањима јако сметају разна периодична издања као што су *Je sais tout, La Vie Heureuse, Femina, Lecture pour tous*, и тако даље, и тако даље. Најзад, додајмо да ова издања имају врло незгодан формат за библиотеку; да би олакшали илустрацију ових књига, издавачи су били принуђени дати им један формат који је од њих направио брошуре и часописе. А ко зна шта значи дуга традиција француских формата од 3·50 и француска рутина овде као и иначе, разумеће тешкоће на које наилази ова новина.

*

Остаје још да један млад писац који је написао један добар роман рачуна на критику, на анонсе, на хиљаду видова које може да узме реклама.

Али, и у овом погледу, на све стране, наилазимо на немогућности или на тешкоће.

Најпре, сви велики листови престали су да се баве критиком. С основом или без основа, тек они сматрају књижара као свога ривала и конкурента, и тако се и понашају према њему. Истина је да постоји једно друштво књижевних критичара, али нема критике: новине, већина бар, — има и овде изузетака — неће да говоре о новим књигама. Ево шта се вели тим поводом у рапорту поднесеним последњој скупштини књижевних критичара:

„...Прво питање које се намеће нашој пажњи, наше животно питање, јесте да нађемо пута да добијемо од свију директора новина „књижевну рубрику", да бисмо на тај начин оборили овај зид, у неку руку непрелазљив, који раздваја младе писце од публике".

Потом се даље излаже како је друштво критичара у том циљу учинило нужне кораке код издавача и књижара, али да је код неких од њих наишло на отпор који је долазио од страха који су имали издавачи да не компромитују своје добре односе са штампом, која им је тако потребна. Другим речима, ствари су остале како су биле.

Најзад, остаје још реклама. Али у овом погледу толико се злоупотребљавала хипербола; речи: узор-дело, слава, геније; епитети: јединствен на свету, неупоредљив, диван, тако су се расипале сваким поводом и без икаког повода, да је, на крају крајева и сасвим природно, публика постала неповерљива спрам ових дитирамбичних похвала, и да је прелазила преко њих слежући раменима, и не читајући их.

Међутим, било их је, међу овим рекламама, доста досетљивих, као што је, на пример, ова из *Журнала* од 17 априла 1907:

„Једна девојка од својих шеснаест година била је јуче жртва једне необичне крађе. Док је она ишла улицом де ла Пе, читајући неку књигу, један кесарош дигао јој је

ручну торбицу. Пролазници који су то приметили, ухвате овога и предаду га у руке жандармима. Изгледа чудновато на први мах да девојка није ништа приметила. Међутим, ствар постаје разумљива кад се зна да је она читала *Луду љубав*, последњи роман од X... који је издала књижара Z".

Да би једна књижарска реклама заиста имала резултата, ми не видимо бољег начина него што је следећи:

„Један амерички романсијер (у погледу реклама палма ће увек припадати Барнумовим саплеменицима) обећао је недавно 25.000 динара ономе ко му буде послао најбољу критику његовог последњег романа. Непотребно је казати колики је број практичних Јенкиа наједанпут осетио у себи критичког дара. Књига је брзо достигла педесето издање".

На несрећу ово средство није на домашају свачије кесе; али нам оно очито доказује да је, у Америци као и у Европи, по речи Сент-Бевовој, „новац живац и бог данашње литературе".

Ту скоро један од критикованих писаца, Вили, аутор *Клодине*, протестовао је најенергичније како су га једне новине могле уздизати до неба на првој страни, док су га, на следећој страни, спуштале у блато. На првој страни изишла је била његова плаћена анонса, на другој страни била је критика од некупљеног сарадника.

Данас се дотле иде са тим плаћеним анонсама, да се на њих троше капитали.

Октав Узан, у једној интересантној анкети посвећеној *Декаденци књига (La Revue,* 15 априла 1906, страна 577) вели тим поводом ово: „Хиперпродукција је створила најневероватнији трговачки шарлатанизам. Има писаца који праве толике трошкове око рекламе да би њих могли покрити само ако би продали 20.000 до 30.000 примерака својих књига. Они купују хронике на првој страни, у првом ступцу, плаћају психолошке портрете, интервјуе, једном речју, дижу невероватну ларму око своје личности, само да би привукли на себе пажњу".

Најзад, ако млади романсијери не могу да рачунају на продају својих књига, могу ли бар да рачунају на публикацију својих дела у подлистцима појединих новина.

На жалост, и то је немогућно. И овде је хиперпродукција голика да велики листови, чак и најбогатији, све мање и мање плаћају романе које публикују у својим подлисцима[1]: има их чак који наплаћују публикацију подлистака, и увек се нађе богатих аматера, нарочито међу великим госпођама, који се не устежу да добро плате да би видели своју прозу растурену у стотине хиљада примерака.

И потом, не треба заборавити да право литерарне својине не траје у Француској дуже од педесет година, то јест да новине имају право да донесу бесплатно и издавачи да издаду бесплатно дела свију оних књижевника који су умрли пре педесет година. И онда можете замислити какав неисцрпан извор, из године у годину све богатији, имају новине и издавачи на расположењу! Колико романа, и од сваке руке, и то све забадава!

Зашто би, молим вас, онда директори новина плаћали ишта, ма и један су ред (тарифа прештампавања у Паризу), кад они могу да имају забадава узор дела, истина не најновија, али због тога баш боља, ако хоћете, по оној речи да треба претпоставити старо вино, старе књиге и старе пријатеље; и после, која нису дела, позната млађим генерацијама.

[1] Има новина, чак међу најпознатијим, које плаћају хонорар за подлиске у огласима. Један подлистак, на пример, процењен је 0,15 од реда, и збир његових редова представља суму од 2000 динара. Место да прими ових 2000 динара у новцу, писац подлиска биће плаћен у редовима, то јест, он ће имати права да да у те новине огласа за 2000 динара. Ако он нема својих огласа, он има да нађе муштерију. Наравно да сви ови редови немају исту вредност: редови на првој страни коштају 20 до 30 динара, редови на последњој страни 10 динара.

Јер, не треба се варати, ма колико изгледало невероватно, Александар Дима, његова *Три Мускетара*, његов *Монте-Кристо*, нису досадили целом свету, нису ни познати сваком. Деца, младићи, сви они који се отварају за интелектуалан живот, читају их још радо. И онда, зашто би новине плаћале нове, непознате снаге кад оне имају забадава старе, опробане?

Франкофил.

КРАЉЕВИЋ МАРКО
У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА.

(Крај)

Јован Б. Војиновић забиљежио је причу: „Зар Краљевић Марко још живи?[1] Први дио приче незанимљив је за нас, — тиче се једног лопова, — него само други дио. Тај лопов бачен у воду у једном сандуку, спасе се, убивши вука, који је пришао сандуку и вукао га по стијењу. У пустињи, где је био довучен, нађе он једног крупног старца са великом сиједом брадом. Кад га старац упита одакле је, а овај рече из Скопља, тада га тај старац Марко поче распитивати о свему и свачему. И овом обећава да ће доћи међу Србе и да ће Турци бјежати пред њим преко сињег мора.

У *Zori Dalmatinskoj*, 1845, има пјесма „Смрт Марка Краљевића“, Смрт дође због Маркове љубавнице, Кларе јединице, која иде за неког Иву капетана. Кад Иво оде у војску Марко му попали дворе и зароби љубу. Иво кад се врати зове Марка на мејдан и погуби га.

Једна једина пјесма има нешто историјскога у себи, а то је *Бој на Ровинама*[2]. Мурат скупио војску, и међу њима Марко и Андрија Краљевићи, и крене на Караулашку на војводу Мирчету. На Ровинама дође до боја. Марко се превуче у влашко одијело, пребегне Мирчети у удари силно с њим на Турке. Ту је и погинуо.

[1] Српске народне приповијетке. Београд, 1869.

[2] Димитрије Алексић: Српске народне јуначке песме и народне приповедке. Београд, 1871.

У смјеси тих разних мотива и верзија најинтересантнија је свакако она, како Марко није умро, него спава. То је вјеровање за јунака, за бесмртност његову и веже се уз популарне личности свега свијета. Споменимо само старог Фридриха Барбаросу, па грчко народно вјеровање.[1] Ни у нас није везано за самог Марка. У Црној Гори прича се то исто и о Иви Црнојевићу, па је по том један Пољак, Карло Пјењсковски, спјевао баладу о Иви, „сутрашњем цару од Адрије“, како спава до извесног, потребног часа.[2] Не баш тако, као јунака али као бесмртника држи народ у неким крајевима и Св. Саву, и чак не вјерује, да су га Турци спалили. Он је жив, само је анђеоског лика као светитељ. (Босанска Вила, 1901, стр. 212).

Оно вјеровање о пушци, изгледа ми, да је врло ново и има обиљежје учене комбинације. Потекло је више из усменог компаровања, него из традиције, која би имала да се на нешто ослања. Говор, да је данас лично јунаштво бескорисно, да је пушка оружје, којим се оно искључује, учинио је, да се оно вјерује и преноси у уста самом Марку. Занимљиво је, да се у једној народној пјесми Марко овако заклиње:

Докле ј' мени пушка тудешкиња
И докле ми сабља мисиркиња.[3]

За онај мотив, да Марков Шарац плаче и посрће идући Урвином планином, налази А. Афанасјев паралелу у Ахилу и Ксанфу.[4] Тако им се предсказује скори крај.

Изузевши ону пјесму из Zore Dalmatinske, нетипичну и посве равнодушну, ми овдје наилазимо на једно заним-

[1] Andreas Karkawitzas: Griechische Volkserzählungen (Un. Bibl.) стр. 38.

[2] Вила 1868. стр. 600.

[3] Благоје Стојадиновић: Српске народне песме. Београд, 1869. (У пјесми: „Краљевић Марко и Перишa војвода“).

[4] А. Аѳанасьевъ, II, Москва, 1856. стр. 178.

љиво подударање. Све те народне приче кажу нам, да ће Марко доћи, да он још живи. Психолошки је објашњава та појава у свих народа: вјеровање у бесмртност, вјечност њихових најпопуларнијих јунака; симболично тумачено то је вјеровање у своју рођену снагу. И док тај општи тон преовлађује у причи, пјесма нам једна даје једно историјско сјећање, а друга једну идеалну слику народног јунака, и уз то једну јаку индивидуализацију. (Како светогорац Васо умирује сапутника: „Лакше, синко, да га не пробудиш, јер је Марко иза сна зловољан"). Фрапантни појави! Традиција једног истог народа, условљена, без мало, истим елементима, па опет та дисхармонија и то тако очита! И не појимајући да то тумачим психичким особинама, јер држим да би рад био илузоран, ја застајем, да упрем прстом у тај појав. Како да то схватамо? Чим да то објаснимо?

И док сам у почетку ове своје студије истакао ту разлику између пјесме и приче, ту разлику неког дубљег и јачег разлога, ја сам био свјестан двога. Знао сам, прије свега, да је солуција тог проблема замашна и да иде ван граница науке у којој радим, и друго, да ипак можда не ће бити притом у питању толико психички, колико социолошки и етнички моменти. У низу оних диференција, које сам истицао до сад, ријешење је ишло лако. Мотиви, или су били употребљени и у народној пјесми, макар у једној и тим, дакле, потврђивали наше мишљење, да нема ниједног мотива благодарнијег, типичнијег и индувидуалнијег, који није прешао и у пјесму; или су били у опште непоетични у природи својој, оскудни мотивом. Али овдје је случај много тежи. Мотив о бесмртности јунаковој, о његовом сну благодаран је и тако чест. Како онда да није ушао у пјесму? Како није ушао незнам, међу тим није штете, што није ушао. Пјесма о његовој смрти у Урвини планини љепша је по идеји својој и има у себи нешто ефективније, по мало и побожније. Њему Вила јавља, да он не може погинути од људске руке, то је за једног јунака најбоље и највише, што се да рећи.

Он сам себе спрема за смрт, као јунак с болом али с поносом и са жељом, да његов вјерни пратилац не буде понижен сијече његову главу и ломи своје оружје, и онда, као добар Хришћанин, препоручује се цркви и умире у слободи божијој, под танким јелама на Урвини планини. У пјесми тој, која је и по идеји и по форми пуна оне просте, класичне љепоте народне поезије, ја видим достојан свршетак једне грандиозне епопеје живота. У другој оној пјесми има историјског сјећања и у мјесту и у лицима, и од значаја је с те стране.

*

Ја ресумирам читав овај преглед овако. Марко Краљевић у народној поезији тип је индивидуалан и карактеристичан. Он поред свег шарених ситуација, у којима се налази и поред најразноврснијих фуниција, које обавља има у главном сачувану типичност свога карактера. Кад Марко васпитан од онако честите мајке тежи правди, говори истину и против оца и сваког другог, то је природно. Од тог он не уступа, а ако и усгупи он се с тога љуто каје и прима оштре прекоре од мајке. (У оној пјесми с Арапком дјевојком). Као племенит јунак он спасава народ од зулумћара, избавља робље, пази сиротињу, и чак и свом побратиму пребацује, кад овај то не чини. То су индивидуалне особине, приличе Марку онаквом, какав је с почетка представљен и везане су готово само с њим. И с тога је природно, да пјевач у тим ситуацијама, гдје треба одлучности, племенитости и тог успјеха добра васпитања у осјећању изводи Марка, и то само Марка. Он, и нико други, без зазора каже на коме је царство; све до Иве кнеза од Семберије он је јунак, што спасава робље; он је једини од наших јунака, који поштује матер више свега, и чини оно, што му она каже. Као јунак он има и коња јунака, коња, који се често другима не да ни прихватити, него се сам води и проводи, и често и спасава Марка. Марко пије. То је и опет једини наш јунак, који онако пије и онолико пије, и он и Шарац његов. Марко је љут, не трпи неправде и бори

се против зла, гдје год може. Он је, најпослије, и наш јунак, који помаже турског цара и служи у његовој војсци. Он има својих личних ћефова, својих нарочитих особина. Све то, заједно, слаже се у својој основи и представља нам њега јасно, чисто.

Пјесме све, наравно, не слажу се и има их, у којима је он једно сасвим индиферентно лице. Једном тако популарном имену, као што је његово придаје се свега и свачега. Он као и Јанковић Стојан долази послије много година на удају женину; он као Грчић Манојло промијени дјецу на крштењу.[1] То није ништа необично. То бива и на другој страни, и лако се објашњава оним, што горе рекосмо: уопштавањем, преношењем. Уз то треба имати на уму, да долази извјестна стагнација, умор, оскудица пјесничког стварања услијед разних социјалних, теренских прилика; и да и отуд долази бркање имена, изблиједјелост радње. Тако, на примјер. „Источна Србија била је терен непрестаних миграција и њено насеље представља разбивен тип. Због тога је тамо историјска традиција уопште слаба, а епска песма, која народу замењује писану историју, по готову ишчилела. Тамо је слаба чак и локална традиција с историјским елементима не из давне него и из нешто старије прошлости".[2] У маси случајева не сачува се знање о јунаку и његове особине, него само његово име, звук његов, и онда није чудо, што традиција често за њ веже све, што има да даде у епскоме елементу. И Марко наш, тај чисто српски јунак, јединствен је. Г. Попов отворено признаје: „образътъ на Марка Кралевича у насъ не е достигналъ до онзи идеалъ, който успѣ да създаде сърбскиятъ юнашки епосъ". (Спомјенуто дјело, страна 267). А занимљива је за национално осјећање, за србизам његов и она прича, како је један Ла-

[1] Обје пјесме у збирци: „Краљевић Марко у осам народних пјесама". Издање Браће М. Поповића.

[2] Јован Томић у „Српском Књижевном Гласнику" (1907) XIX, 5, страна 376.

тинин опијевао Марка као латинског јунака, а један Турчин љутит завикао: „Шут' болан! Ми га турчили четири стотине година па га не могли потурчити, а ти да га за један дан полатиниш!“[1]

Шта видимо, међу тим, у народним приповијеткама? Да ли је ту Марко типичан и индивидуалан онако, има ли ишта у њима од историјског Марка, макар само по којој успомени? Ништа. Једно шаренило из кога нема ни један моменат чисто његов. Добијање снаге од виле има и Ђерђелез Алија, сан и наду Иво Црнојевић, и сила других. Гдје је ту ма један националан моменат, ма једна српска црта? Је ли у свему томе избило ишта од неке нарочите особине Маркове, да ли има ма и нешто индивидуалније? Из свега овога прегледа, из читавога низа, добија се на све кратак и аподиктичан одговор: — не!

У задње доба опажамо, да народне пјесме прелазе у приче. Имали смо један случај овдје раније, а то потврђује и Г. Др. Тихомир Ђорђевић, износећи причу о Краљевићу Марку и Милошу Обилићу, кога је вила због љепшег пјевања устријелила и причу, и како је Марко хтио сестру да узме; обје су постале из пјесама. Сељаци су, вели он, слушали то уз гусле „и да је знају многи његови парњаци, али је ниједан не зна певати“.[2] А то показује један природан процес, који је Г. Маретић схватио обратно.

*

Ми смо овим прегледом, држим, доста јасно указали на један занимљив проблем у нашој народној традицији. Ми смо за његову базу дали примјере и јасну ситуацију, али смо при солуцији стали, не хтијући се упуштати у оно што нам је, да речемо Бјерсоновим ријечима, изнад снаге.

Др. Владимир Ћоровић.

[1] А. Гилфердингъ: Босния, Герцеговина и Старая Сербія, С. Петербургъ, 1859, страна 422.

[2] Српски Народ, 1905, страна 13.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Јесења Киша“ од Бранислава Нушића.

Предмет овога комада је добро нађен, потпуно књижеван и драмски врло благодаран, али су, природно, све добре особине једног предмета, као таквог, увек уједно и тешки захтеви. За писца „Јесење Кише“ оне су биле највише само ово друго.

По својој причи, комад је трагедија једне жене, чија је душа препуна безобзирне, болесне тежње за срећом и љубављу, и која мисли да се то све даје освојити једним злочином, да се сме оснивати на једном гробу. Та судбоносна мисао биће трагична грешка, цела драма ће бити развијање у коме ће се изводити немогућност да се буде срећан после једног злочина, а катастрофа која ће уништити јунака, ниђи ће из те клице коју је смрт оставила у његовој души. Његова судбина је баш та прекомерна, необуздана жеља за животом. Поред ове обавезе да обрађује такав један предмет највишег реда, писац нам обећава, у наслову, да ће цео комад стојати под симболом: „јесења киша“, да ће он бити основна боја душе његове јунакиње, као неки шири, општи мотив и даљни, тамни узрок њене радње. Јесења киша ће бити прави декор, који ће се провидети иза стварних кулиса, отприлике као што се у „Розмерсхолму“ види из собе Розмерове и Ребекине мост са кога је скочила жена пасторова.

Једног хладног, јесењег дана, Катарина, млада жена, заробљена у болесничкој соби свога старог мужа, осећа

између два привиђења смрти, оног у природи и оног у њеном животу са једним полу мртвим човеком, луду, несавладљиву жељу за ведрим, сјајним пуним животом; њен муж јој се чини зао дух који јој сише младост, вуче за собом у гроб; она треба да му пружи лек да га тренутно ослободи од опасности, али остаје на месту, са леком у руци, и гледа на прозору у оловно јесење небо, на каљав пут и црно грање оголелих дрва, и пушта мужа да умире.

У томе је осећајна подлога карактера из које треба да се развије његова психологија, и писац себи ставља двоструки задатак: да постави на ноге такву једну особу, и да целој драми да један општи тон. У драми која има такав програм има прилике да се изведе један драмски врло богат и плодан случај, да се покаже моћ дубоког сликања душе, поред тога, способност да се цео комад сведе на једну уметничку целину, једну лирску подлогу. Задатак је многостран и тежак; на жалост, у литератури не важи исто правило као и животу: да смеле срећа помаже, и Г. Нушић, натоваривши овакав терет на своја плећа, био је немоћан да га понесе преко свих тешкоћа и опасности, спотицао се кадгод је поштено хтео да их савлада, али их је најчешће обилазио и задовољавао се да вуче свој племенити терет по земљи, у свој недовољности своје психологије и свог безбојног, тупог стила. „Јесења Киша“ има само великих намера, али нам нигде не даје да осетимо трагичну чар карактера једне жене која греши због свога дивљег, сировог инстинкта за животом, нити ону поетичну позадину коју тај карактер има и која је одређена унапред насловом и тренутком од када почиње права радња.

Цела драма је изведена овлаш, само назначена, и вреди у ствари по ономе што је требало да буде, а не по ономе што је. Јунакиња комада, Катарина, није нигде оживљена каквом снажном, дубљом цртом нити је уопште логичан карактер. Када она, после злочина, ступа у живот, писац нам не каже ништа о томе како се у њеној души мири и меша једна с другом нада на срећу и успо-

мена на злочин. Она нам се чини као обичан, хладан зликовац, који је чудновато несвестан свог дела, јер оно на њену душу није ништа оставило, нити је чак та душа таква која би била способна да преболе једну грижу савести. Та несугласица је јасна у даљем развитку.

У другом чину она се враћа са претреса, на коме је била ослобођена, својој кући, и све што се с њоме догодило чини да се она само осећа нејасно уморна и неодређено сентиментална. Њој се чини, ма да нам писац не каже на основу које лажне идеје и по коме праву, да стоји ипак више од света који је окружује: она се грози од несвесне покварености једног лажног сведока и скривене, ниске себичности њених познаника. Са мало мање искуства, ви бисте рекли да је Катарина заиста невина жена која је страдала, и никако не бисте у њој могли видети жену која је смела да понесе терет убиства и лежи на својој души да би само била слободна и отела за себе свој део среће на земљи. Писац очевидно бежи од правог предмета, као што и за катастрофу, са које ће пропасти Катаринин сан о новом животу, он бира сукоб са спољним, обичним светом и његовим идејама, дакле прибегава лакшем, спољашњем средству, да би само изашао из дужности психолога јаких душа. Његова јунакиња признаје младом адвокату који је њу бранио на суду, да је она заиста убила свога мужа и да је то учинила за њега. Он, као човек без амбиције да има трагичну душу и као доктор права поред тога, гурне је од себе, не пристаје ни да је саслуша, и она увиди да ће изгубити оно због чега је постала злочинац.

Тада ова жена, која је била довољно енергична да се спасе убиством од некадањег суморног, болничког живота, не налази ништа друго но да се узда у време и на утисак који треба да произведе на младог доктора њене хаљине, које она носи у боји коју он воли. Чудновато млако средство за темпераменат какав она мора бити, али врло јасно признање слабости пишчеве. Он своју јунакињу, уместо да је све пластичније и интен-

зивније развија, свлачи, у ствари, све ниже и ниже, на домак својих моћи. Катарина иде свугде за младим човеком, моли домаћичне забаве да позивају и њега, изгледа да хоће да га компромитује и тиме нагна на попуштање. Она постаје смешна, наметљива, интриганткиња, и с толико трагичне боје колико и ма која жена тровачица из новинарских извештаја о каквом чувеном брачном злочину, чиме се наслађују, као што знате, извесни читаоци великих листова. И сада, када је требало наћи решење ситуације, писац мисли да ће допринети њеној трагичности ако учини да Катарина сама мора да ожени човека кога воли: у томе је казна за њену кривицу. Млади адвокат боји се света и тражи од жене која је убила човека за њега да га ожени једном девојком, ма којом, јер он ипак само њу воли, као што писац понавља, ма да се ничим не користи у тој околности. Он хоће да узме ма коју девојку, на пример ону која њега воли. Тај случајни брак је ипак срећан, и, гледајући срећу која је требала да буде њена, Катарина увиђа да се она злочином не може освојити. Пред искупљеним целим друштвом, у кући младог пара који се не либи ни мало да пред њом излаже сву своју срећу (а он је њу ипак волео и његова жена ипак све зна), јунакиња Г. Нушића хоће сама себе да казни, признаје све, хоће да се преда опет суду; па, кад јој се докаже да ће сада бити ослобођена, у што верујемо на реч писцу првог, онолико документованог чина, она одлази на гроб свога мужа, не казујући шта мисли тамо да учини.

Као што видите, та жена која је умела онако дивље, неразмишљено да жуди за животом и која више пута то потврђује речима, пушта се у ствари догађајима на вољу, не уме више да се буни и не растрза окове своје судбине. Писац је одредио карактер улози, али је нигде није извео на позорници, у делу. Управо он изгледа да није смео да се тога подухвати. Његова психологија главног јунака је невешта, пуна празнина, сасвим неизведена. Писац бежи од праве тешкоће, скреће са пута и његов комад

сваки час добија нове идеје, које се опет губе и замењују другим. Од сликара душе, он постаје још и критичар писаног закона и друштва.

То друштво се често помиње; у његовој пресуди најпосле и лежи казна. То нам остаје да закључимо, док писац изгледа да ставља трагику час у саму душу јунака, при чем не успева, час у тај сукоб са друштвом, при чем не успева толико исто. Јер то друштво је само празна реч коју писац баца овде онде, да би се поверовало у једну тезу комада, и та је реч празна, и значи као и цео комад: само неиспуњен програм. У „Јесењој киши" писац нам износи свет Стевана Сремца, неколико смешних београдских прилика, који занимају својом комиком и чија се ситна психологија састоји у досеткама које они праве, и тај, на такав начин и у том смислу одређен свет треба да буде јавно мишљење, да представља једну традицију и један морал, да се попне до достојанства судије за злочин главног јунака. Осим тога, то друштво треба да образује, у трећем чину, и салон, који ће да комаду да неки извесни европски спољни изглед. Г. Нушић познаје и уме да изнесе на свој, нарочити начин једну врсту људи; она истина нема ничега што би је могло довести у додир са каквом трагичном особом, али то писцу не смета да тај свет стави близу ње и у непосредан додир с њом. Типична таква сцена је она у четвртом чину, када једни исти, доброћудни, смешни људи играју карата и забављају се на свој, наивни начин, па уставши од игре, постају од једном свечане судије који изричу казну друштва над Катарином. Г. Нушићу није сметало да од истих људи начини публику судских претреса и сведока, који су били занимљиви као карикатуре мало-варошких госпођа, који чине доцније салон, и да од исте жене, која је дошла одмах у другом чину да наплати једну малу меницу покојног мужа Катарининог и чини јој привидно посету из пријатељства, начини даму која држи у трећем чину забаву од тридесет или четрдесет особа. Писац употребљава онај једини

свет којим он располаже час као средину драме, час као средину комедије.

Ипак су такве сцене у којима писац остаје веран својој књижевничкој прошлости боље и више успеле. Оне управо изгледају главни, стварни, и једини неусиљени делови „Јесење Кише", тако да се може пре мислити да они други сметају овима, него да ови нису за њих. Писац се осећа међу својим познаницима које он разуме и уме да представи: он је тада пријатнији, и даје утисак срећног, расположеног човека који се спасао од једне тешке дужности; он изгледа да се боји од сувише великог стаса своје јунакиње, да бежи од ње као дете од лутке коју је само направило. И онда, редовно после сваког неуспелог покушаја да се изведе психологија главне особе, долази по нека смешна цена, по једна шала или какав комичан тип, као накнада коју нам за Г. Нушића, писца „Јесење Кише" даје Г. Нушић, Бен-Акиба: Арлекино ступа на позорницу да својим прапорцима разоноди гледаоце од тешке трагике која је у предмету.

И као што писац уступа испред главног проблема, решава га којекако, или га уопште не додирује, тако исто нема ничега што оправдава симболику наслова. На крају, истина, писац се баца у трошак да унесе у комад мало поезије. Катарина прича шта је све осетила онога дана када је гледала кроз прозор на језовити јесењи дан, а њен муж умирао иза њених леђа. На том се месту згуснула сва лирика. то је све што писац одржава од обећања које је дао насловом, да ће провести кроз комад јединство утиска, и тај наслов, на тако безбојној или бојом комедије превученој драми, подсећа на оне натписе на неким радњама, који треба да заједмче „њину" отменост: „овде се говори француски" или „овде се говори енглески". Толико и исто вреди и отприлике на тај начин треба да заједмчи књижевну отменост и наслов Г. Нушићев његовом комаду: „Јесења Киша"; овде ће бити много тона; овде ће се говорити језиком поезије.

Али особе Г. Нушићеве не говоре таквим језиком и управо немају шта да кажу. Као што нема ни истините студије, тако исто нема ни једног дијалога пуног значаја, ни једне силне речи. Све што се у „Јесењој Киши“ говори не иде даље од оркестра и пада натраг, на даске позорнице, где и остаје. У сцени у којој Катарина хоће да задржи љубљеног човека да не оде, она налази да му каже врдо мало ствари, управо она га само три пут зове по имену: „Душане! Душане!“ Ниједна бујна, плаховита, развијена реченица не открива дно душе те страсне и несрећне жене. Цела ствар је изговорена једним немуштим језиком, изгледа да се одиграва, без смисла и везе за гледаоца, иза једне преграде од стакла.

„Јесења Киша“, са својим предметом вишег драмског реда, али необрађеним, са неколико не нових, али ипак необележених или непотребних типова, са оном својом скрпљеном, шареном, немогућом средином, подражава на чудно наиван начин општу физиономију једне добре, књижевне, да рекнемо европске драме, али је у ствари савршено празна, потпуно промашена и скроз лажна. То чини да у њој има нечега нарочито привидног, нечег због чега нам она личи само на једну просту књижевну отсену.

Г-ђа Вавра, опет један гост који нам је дошао из Хрватског Земаљског Казалишта, показивала је очевидан труд да својом игром допуни писца. Она је све учинила да својој улози да целине, да се успе кретати у уском обиму сиромашне обраде карактера, и приметно је одвајала, нарочито од наших уметница, које су дорасле, чак и за те улоге у „Јесењој киши“ отприлике толико исто колико и њен писац за један трагичан предмет. Ипак нам се чини да Г-ђа Вавра има више способности, или управо бољих особина, за класичну драму и њену јаку мимику. Она нарочито сувише прави ефекта очима, што без сумње више приличи каквој Клитемнестри или Федри него једној модерној, салонској жени.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Bibliografia Românéscă veche 1508.—1830. De Joan Biani şi Nerva Hodoş. — Tomul I. 1508.—1716. Editiunea Academiei Romane. Bucuresci. Stabilimentul grafic J. V. Socec. 1903. — IX. 571 p. — 4°.

(Крај.)

О знаменитом апостолу логотета Димитрија, који је 1547 изашао у Трговишту у два издања — прво за угро влашког војводе Мирча II (1546—1554), а друго за молдавског војводе Илијашка II (1546—1551) — говори се у овом делу на два места. — Ни једно од тих издања немају у Букурешту, па је зато овај апостол испрва, (страна 29—31), само просто описан био, по Шафарику, управо. Коратајеву, Пикоу и Сави Хилендарцу, јер аутори нису знали за чланак Г. Љубомира Стојановића у Јагићеву „Архиву“ (XXIII, страна 209). Касније су, из дела Јацимирског: „Новый трудъ по старой славянской библиграфіи“ (Петроград. 1898, страна 26), сазнали за Стојановићев чланак и скинули снимке са примерака у Српској Краљевској Академији, те их приложили у додатку (страна 514—516), уз подробнији опис свих палеографских особина.

Из исте штампарије изашао је око 1550 године и један триод-пентикостар, али доста немарно израђен, у коме је пуно интересантних илустрација из живота Христова (страна 31—43). Многобројне илустрације, како из ове, тако и из других богослужбених књига, снимљене у овом делу, могу у неколико послужити и за проучавање

наше старе иконографије. Утицај је несумњив. Ја сам, на пример, нашао неколико старих слика по црквама у Беловарској Жупанији, које су сасвим истога типа са онима, што се налазе у Божидареву Зборнику-Празничном Минеју од 1536—38 и у дивот-издању Вићентијева Псалтира од 1546.

Значајно је, да исти рез слова, који сретосмо прво у гораждској а за тим у трговишкој штампарији, од 1560 налазимо и у једној штампарији румунској у Брашову. По томе нема сумње, да је наша гораждска штампарија послужила за пример и брашовској штампарији, ако можда није из Трговишта, током шестог деценија XVI века, и цела у Брашов пренесена; јер таквих слова од то доба не налазимо више у Трговишту, док у Брашову од 1560—1561 године, па све до под крај XVI века, штампају тим словима, ђакон Кореси и његов син Шербан, разне богослужбене књиге на ондашњем црквено-словенском и румунском језику. Њима су, већим делом, за њихова издања богослужбених књига, послужила млетачка издања Божидара и Виценца Вуковића, те су их и просто прештампавали; а интересантно је да су они чак и предговоре и поговоре, па и у самим румунским језиком штампаним књигама, писали и штампали српским језиком и чистом српско-словенском редакцијом. Шта више, метали су словенске наслове и на чисто румунским књигама. Тако, на пример, једна румунским језиком штампана књига 1580 носи наслов: „Поученіа избрана от светога евангелија“ (страна 87) и других. То је, по свој прилици, било и зато, што је у то доба у Ердељу било доста Срба, па је, како изгледа, и тадашњи митрополит ердељски Генадије био Србин...

Као прво издање Коресијево спомиње се једно румунско Четворојеванђеље 1560—1 године (43—46), а као друго, исто то Четворојеванђеље на словенском језику 1562 године (46—49). За тим Апостол румунски 1563(?) (49), Тумачење Јеванђеље и Требник румунски 1464 (51—52). А посебице је за нас интересантан Зборник

(Празнични Минеј), што га је Кореси 1580 прештампао са Божидарева Зборника од 1536—8, по налогу ердељског митрополита Генадија, и то чистом српском редакцијом (81—85).

Последње Кореснјево издање јесте Јеванђелистар од 1583 (99), а његова сина Шербана — Служабник и Псалтир од 1583, за које се такођер послужио Божидаревим издањем, па је чак и виљету узео са насловног листа из Божидарева издања (99—102).

Године 1644 штампано је у манастиру Говори (у Малој Влашкој) једно Четворојеванђеље на румунском језику, у чијем се поговору, као раденици на њему спомињу: „Joan Кунотович, типограф Рус с ученики; Прока Станчович, кревец от Римник от велокна; Тодор Димитровић, *Срб* от Римник дела олт; Лупин Димитровић, попец от Лукавац“ (страна 144—147). А године 1646 штампали су у Трговишту један словенски Служабник: *Прокоп Станчовић* и *Радул Стојковић* (страна 158), који по свој прилици такођер беху Срби; а лако је могуће да је био Србин и неки монах *Данило Андријан* из Панониje, који је превео на румунски језик и 1652 године штампао у Трговишту један Номоканон. У самом Номоканону се вели, да је преведен: „от јелинскаго на прости влашки језик трудољубијем худејшаго в расодерцех Данила Андријана Панонскија“ (страна 190—203)“.

И најпосле, у почетку XVIII века налазимо такођер неколико имена и презимена румунских штампара, за која би могли рећи да су српска. Тако је 1700 године неки *Георгије Радовић* штампао у „Сњегову“ румунско дело „Inventatur crestinesci“ (страна 890)“, а 1712 у Трговишту — Октоих, румунски, али ћирилицом. Исти штампар штампао је у Трговишту 1713 „Молитвеник“, 1714 „Капете де порунк“ (страна 485, 492), 1715 „Часослов“ (страна 495) и 1703 штампао је у Бужеи румунски Псалтир — *Gheorghie Nicolaovici* (страна 540—1); а од 1703; штампа у Римнику многе богослужбене и друге књиге на румунском језику, ћириловским словима, као и једну

грчку (панегирик Светом Николи). „*Михаил Иштвановић* „хипођаконул типографул" (страна 380, 375—6, 467—9, 478, 484 и 541—543)". 1714 штампао је у Јашу „Синопсис" (страна 494); неки *Јеремија Марковић*, а 1715 штампа исти, а на истом месту, румунски Служабник — ћирилицом. Последњи штампар међу Румунима до 1716, за кога се још може претпоставити да је Србин био, беше неки *Стојко Јаковић*, који је 1715 године штампао грчким језиком „Историју Јерусалимских Патријарха", по налогу војводе Стевана Кантакузина и јерусалимског патријарха Хрисанта.

Нема сумње, да је и кроз цео XVIII век, а по свој прилици и почетком XIX века, међу Румунима било Срба, и ако можда ређе него у пређашњим вековима, који су се бавили штампањем богослужбених и других књига, — а нарочито у штампарији у Римнику, где су у првој половини XVIII века штампане и неке школске књиге, (Буквар и Граматика), за Србе у Митрополији Београдско-Карловачкој. Више о томе, свакако, дознаћемо из друге свеске овог занимљивог дела, која ће обухватити сву румунску библиографију, на разним језицима, од 1716 до 1830 године.

Служило би на част Српској Краљевској Академији, а целом Српском Народу био би понос и пред другим народима, када би она предузела да се изради и изда слично овакво дело; јер ми смо први били, међу православним народима, који основасмо штампарије, па помогосмо и другим народима да до штампарија и штампаних књига дођу.

Радослав М. Грујић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ФИНАНСИЈСКИ ПОЛОЖАЈ У БУГАРСКОЈ.

Данашње демократско министарство у Бугарској изнело је у Народноме Собрању данашњи финансиски положај Бугарске и финансиску управу од 1903 године до 1908 године.

За 1903 годину држава је потрошила, (без трошкова за градњу железница државних и за изванредне војне набавке), стварно ове суме:

По буџету: 98,768.430 динара; на основу члана 162 устава (по коме владалац може да указом нареди издатке из државне благајнице, но с тим да не пређу суму од 300.000 динара) 406.973 динара; ванредних кредита 2,828.150 дин. Свега је утрошено 1903 године 102,003.554 динара. — За ту годину држава је фактички имала прихода: 98,133.562 динара. Према томе 1903 године утрошено је више него што је примљено 3,871.970 динара.

За 1904 годину држава је учинила фактички ове расходе: по буџету 106 000.000 динара; по члану 126 устава, 811.651 динара; ванредни кредити 2,546.975 динара; стари дугови 4.214.100 динара. Свега је расхода било 114,439.432 динара. У тој години било је прихода 113,955.934 динара. Према томе 1094 године утрошено је 434.437 динара више него што је примљена.

У 1905 години држава је потрошила ове суме: По буџету 111,905.950 динара; по чл. 126 устава 916.529 динара; ванредних кредита 1,450.337 динара; ванредних

кредита од зајмова на страни и у земљи 22,306.117 динара; других кредита 3,132.470 динара; старијих дугова 1,537.827 динара. Свега је потрошила 141,255.475 динара. Приходи у тој години били су у суми од 124 029.497 динара. Дефицит би дакле био у суми 17,245.981. Кад се покрију унутрашњи са спољашњим зајмовима, јавиће се суфицит од 600.000 динара.

У години 1906 фактички су државни расходи били ови: по буџету 114,748.953 динара; по чл. 126 устава 936.215 динара; ванредни кредити 685,986 динара; ванредни кредити утрошени на основу непостојећих суфицита 7,287.941 динар; ванредни кредити од унутрашњих зајмова и зајмова на страни 10,580.650 динара; старих дугова 4.239.837 динара. Свега је било државних расхода 146.029.289 динара. Фактички прихода је било у тој години 132,753.939 динара. — Према томе дефицит од 13,278.304 динара. Када се покрију трошкови унутрашњих спољних зајмова, онда ће остати један чист дефицит од 6,053.220 динара.

Година 1907 је овако стајала с расходима. По буџету за ту годину 119,715.750 динара; по чл. 126 устава 957.266 динара; по закону о државноме буџету 8,683.920 динара; изванредни кредити на основу непостојећих суфицита 6,108.890 динара; ванредни кредити од унутрашњих зајмова и оних са стране 26,253.015 динара; од других кредита 9,387.118 динара; трошкови око зајмова 4,537 548 динара. Свега је у тој години било расхода 175,829 509 динара. А са приходима је стајало овако: свега 146.721.104 динара. Према томе дефицит од 29,108.504 динара. Ако се пребију унутрашњи са спољним зајмовима и трошкови око њих онда остаје сув дефицит од 16,011.055 динара.

Година 1908 је још карактеристичнија. Државни расходи су до 1 децембра прошле године овако стојали. По буџету је предвиђено 127,235.700 динара; по чл. 126 Устава 1,800.000 динара; по закону о државноме буџету 11,131.780 динара; ванредних кредита на основу вероватних сувишака 4,008.940 динара; ванредних кредита по

зајмовима учињеним на страни и унутра 81,530.032 динара: других кредита 17,428.662 динара; недостали кредити 19,381.708 динара. Расхода је било свега 261,710 032 динара. Државни приходи су те године били доспели до 147,000.000 динара. Пошто се пребију трошкови унутрашњих зајмова са зајмовима на страни остане чист дефицит од 57,544.560 динира — што ће рећи да је буџет расхода за 1908 годину у истини 204,164.472 динара.

Из свега досада изнесенога изићи ће да је од 1903 године до 15 децембра 1908 године створен дефицит од 82,983.205 динара.

Сем овога дефицита има и један други. За нове железнице одређена је сума од 48,620.870 динара, ангажована је до 15 децембра прошле године 79,768.068 динара, те се и ту јавља дефицит државни у 114,000.000 динара. На овај начин имаће један дефицит државни у 114,000.000 динара.

Кад се овоме додаду летећи дугови, којима садањи министар финансија није могао да ухвати тачну цифру, онда ће све да се сведе на 120,000.000 динара, које треба једним зајмом покрити. И то 66,000.000 динара требаће одмах исплатити, 23,000.000 доцније, остатак кад се потпуно утврди колика је права цифра летећих дугова.

Овакву слику финансиског стања оцртао је сам бугарски министар финансија Г. Салабашев, на основу података које је узео из својега министарства. Опозиција, која није ни мало добро расположена према садањем бугарскоме кабинету, сматра да је овај експозе тачан, а нарочито онај где министар тврди да је бивши министар финансија из последњега кабинета неверно износио Народноме Собрању стање финансија.

Један француски стручњак за финансијске ствари на Балкану са своје стране то стање обележио је овако:

Бугарски државни папири продају се овако на парискоj берзи:

Обвезнице зајма од 1896 године по 494 динара
„ „ „ 1902 „ „ 497 „

Обвезнице зајма од 1904 године по 477 динара
„ „ „ 1906 „ „ 432 „

Као што се види оне стоје доста добро. Али боље неће стајати, остављајући баш на страну компликације на Балкану, и претпостављајући баш на страну компликације на Балкану, и предпостављајући да ће се све на миру свршити. Неће, јер сама бугарска влада каже да јој треба један зајам од ефективних 200 милијуна. Треба јој 82,000.000 да исплати Турској железнице и трибут румелијски, а 118,000.000 за најпреће државне дугове. Кад влада бугарска каже да јој треба 200,000.000 динара, значи да је то најмање што јој треба. Тешко је веровати да ће Турска пристати само на суму од 82 милијуна динара оштете коју нуди бугарска а друго и сам министар Салабашев признаје да није још на чисто колика је права цифра летећих дугова осталих иза последње бугарске владе. Веровати да ће се то постићи са 120.000.000 динара тешко је, тим пре што је Бугарска од 1 јануара 1904 до 1 јануара 1908 године учинила на страни зајам од 159 милијуна динара. И тако је попела свој државни дуг од 311.000.000 динара на 470 милијуна, што значи да га је увеличала са 50%. Бугарска је за последње четири године била држава која је највише дугова учинила на свету.

Сем овога, има још нешто, а то је што у току 1908 године трговински биланц јако пошао назад, пао као никад до сад. Унос је много већи него извоз, што ће рећи да ће, да се одржи равнотежа, требати послати у иностранство велику количину злата, којега Бугарска данас нема.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Благоје Т. Недић: На низбрдици, драмске слике из живота простога сељака, у три чина с певањем. Београд 1908 године.

Као 131 књига Коларчеве Задужбине објављен је комад Г. Благоја Т. Недића, који је пре три године под истим насловом представљан у Народном Позоришту. Дело је названо „драмским сликама из живота српског сељака“ по томе што је оно у истини скуп подвојених слика, а израђено је у сценичном облику зато што се он учинио писцу као најпогоднији за циљ коме је оно намењено.

Јер, овај комад има, пре књижевне, другу једну тенденцију. Сликајући, на супрот срећном идиличном селу које још преовлађује у сеоској приповетци и драми, село у пропадању, писац у своме комаду мање се заустављa на индивидуализму личности но на развијању типичних црта које он има намеру нарочито истаћи. Главна идеја комаду је: да сељак, поред осталих узрока, пропада и с тога што нагло напушта своју народну ношњу, дело својих руку, и троши се на куповање „страних крпа“. Кад се то надметање и мајмунисање с куповним оделом доведе у везу са осталим неразвијеним економским приликама, у којима повећана радиност на каквим другим странама није ничим накнадила ову сеоску раскош, и, нарочито када се доведе у везу с другим несрећним приликама необразованости и неписмености сељака, злоупотреба

паланачких зеленаша и несавесних власти, — ова једна мана често пута је полазно зло за пропаст читавих сеоских домова.

Тако га је бар схватио Г. Недић, сликајући га у несрећној историји некога Тодора Марјановића, домаћина из једног села у Левчу, из данашњег доба. У шест слика (Полазак на жетву. — С мобе на вечеру. — У дућану. — На сабору пред манастиром. — У среској канцеларији. — Продаја), изнесен је цео ток пропадања једног доброг домаћина, који није могао одолети заразном утицају средине. Комад почиње идилом, једног свежег сеоског јутра, о поласку на жетву, пуном слике здравља, чедности, полета за рад и песме. У другој слици је вечерња идила, о повратку са жетве, опет пуна живота, песме, и с љубавним сценама. У овим првим двема сликама воде се већ разговори о сеоској ношњи, и једновремено с љубавним историјама и просидбама, износе се већ прохтеви жена за куповну моду. У трећој слици газда Тодор је већ у радњи Перице дућанџије, у четвртој са својом накинђуреном женскадијом на вашару пред манастиром, у петој у среској канцеларији, у шестој он се мртав помиње само, — и имање му иде на добош.

У комаду, разуме се, све је то поступније развијено, испуњено карактеристичним појединостима и прошарано епизодама, и не показује се у оволикој мери наивно намештено како је то у сувом набрајању чинова, али је и тамо очевидно тенденциозно и једнострано. Тај дидактичан карактер комада ни писац не крије, јер га је и он био намењо једној нарочитој представи у част конгреса Земљорадничких Задруга.

Претежно из тих разлога примила га је без сумње у своја издања и Коларчева Задужбина. Књижевно Уметнички Одбор Народног Позоришта примио га је у начелу као један покушај више новог сликања села, од како позорница има још непрестано тако мало и тако једнолике снимке. Поред све узаности основне идеје, једностраности која је често насилно навијана и остала опажана, поред

све несавршености форме у којој нема ни неке књижевне индивидуалности ни у опште особитог рељефа, изразитости слика ни поезије и ефеката стила, у комаду „На низбрдици“, као у најновијим покушајима друштвене драме, осмелило се поћи нешто реалистичнијим путем, и у томе је главна вредност његова. Г. Благоје Т. Недић није ни песник ни драматичар, али добро познаје село и положај, и често пута и у најсувљим фотографским снимцима успева начинити ефекат ни мало слабији од рељефног сликара каквог писца који би показао од свега више уобразиље и више стила. Зато је нарочито добар пример трећа слика „У дућану“, која је на позорници имала истинског успеха.

У књизи комад „На низбрдици“ више је можда на своме месту но на позорници, кад се има на уму тенденција његова и публика којој је намењен. М. Грол.

Др. Тихомир Остојић: Змај Јован Јовановић и Ђорђе Рајковић. На основу писама и других извора. (Оштампано из „Летописа Матице Српске“). Нови Сад, 1908.

Нигде се можда није тако дуго живело од општих места као у нашој историји књижевности. За читав низ година о појединим писцима се знало по једном оскудном биографском чланку, из којега се цео свет обавештавао, или по једној површној књижевној студији, коју је сваки наводио. Као и са толиким писцима нашим, такав је случај био и са Змајом Јованом Јовановићем, чије су песме увек толико имале читалаца, али о коме се непрестано знало само оно што се налазило у предговору његовој „Певанији“. Тек по засебним студијама, као што је ова о којој је овде реч, моћи ће се доћи до потпуне слике живота песникова и тачних идеја о његовој целокупној књижевној делатности.

Г. Остојић је наишао на добар необјављен материјал, на 15 Змајевих писама која се находе у хартијама Ђорђа Рајковића, писца данас готово сасвим заборављена,

али једнога од највреднијих књижевних радника и једнога од најинтелигентнијих истраживалаца у нашој књижевној и културној историји XVIII и прве половине XIX века. Шездесетих година прошлога века, Змај и Рајковић били су у врло добрим односима и „склопили неку врсту књижевног побратимства". Г. Остојић је узео на се да изближе испита односе двојице наших писаца, и своја разматрања поделио је у шест глава, у којима је изнео почетак тога пријатељства, заједнички рад на „Јавору", „Комарцу", „Хумористи", „Змају", „Преклапалу", „Рену", „Матици", историју Змајевих превода „Толдије", „Толдијине старости" и „Песама Мирце Схафија".

У тим излагањима има доста нових и занимљивих појединости, које ће добро доћи за израду монографије о Змају и историји књижевнога покрета од шездесетих година, која се свакодневно попуњава. Тако је овде први пут изнета историја првога покретања „Јавора" 1863 године, и „Матице" 1865, што је било познато само у одломцима. Из извештаја који је Змај, као надзорник пештанског Текелијанума, поднео Матици Српској, види се да је он започео и водио књижевну делатност првог омладинског поколења, које се формирало у „Преодници". За Змајев рад на политичкој сатири овде има нових података. У 1 броју „Змаја" за 1866 годину, песник је изнео цео програм своје сатиричне поезије: „Ал' док се коров и коприва не истреби, не може се добро семе сејати; док се лажни апостоли не открију, не може истинита наука процвасти; док се ропски духови не изобличе, не може се родољубље узвисити; док се кукавице не исмеју, не могу јунаци у правој светлости сијнути; док се дремеж не прошиба, неће се свеснији живот разбудити; док се шерети не поругају, тешко ће се стални карактери развити; док се опаки обичаји не продрмају, неће се добри укоренити; док се не надрикњиге прстом не покаже, не може се право знање и наука раширити...." У још необјављеном писму А. Пајевићу, Змај говори о својој либералној и омладинској де-

латности у „Змају“: „Онда нас је велика мисао руководила да грмимо и севамо, да спаваче и одлагаче будимо, подстичемо, да се спремамо за решење источнога, то јест, српскога питања...“

Књижевна занимљивост је неуспех код „Матице Српске“ Змајеве баладе „Три хајдука“, једне од најпопуларнијих и највећма превођених балада српске уметничке поезије. 1866 године Матица је расписала награду од 5 цесарских дуката за најбољу баладу. Змај, анонимно, пошље на оцену своја „Три хајдука“. Матичин оцењивач Јоксим Новић Оточанин, заборавом прегажени песник „Лазарице“, овако је оценио: „Идеја је, ако и није баш оригинална, лијепа, али је слабо поетички схваћена, а још више је покварена скованим ријечима“, и предлаже да се врати писцу, па „да је поправи и да прозу поезијом замијени“... Књижевно Одељење Матичино, примило је ту оцену, и увело у свој записник „да прочитана балада није тако песнички изведена, да би заслужила да се у „Летопису“ штампа...“

Они који се жале како се данас мање чита но некада, и како ми данас мање маримо за књигу но наши стари, нека процене ову чињеницу: 1867 године, у цветно доба омладинства, Змај, већ прослављен песник српски, издао је позив на претплату за свој превод „Толдијину старост“. За годину дана јавило се свега 40 претплатника, и песник продужујући рок претплате, пише: „А други пут кад буде вике, да књижевници ништа не раде, нека се бар зна и зашто не раде“.

Како је Змај преводио Боденштета најбоље се види из овога места из једног ,овде први пут објављеног писма: „неке сам песме из Боденштета превео, неке сам по њему прерадио, — а има их богме и које сам Мирзи Шафију подмето, за које се он срдити неће, јер није жив, а није никад жив ни био. То је фингират појета коме је Боденштет своје песме подмето, а што не би и ја неке моје, које су у том духу, па не кваре хармонију“. Г. Остојић није приметио да се те речи из

приватног писма писанога 1869 године налазе у пишчеву предговору *Песама Мирзе Шафији*, изданим 1871 године.

У опште, корисна студија Г. Остојића врло много говори о Змају, толико да у ствари не одговара самом наслову. Г. Остојића је Змај толико занимао да је овде, и ако узгред, проучавао и тачност његових превода из Арања. Он их суди доста неповољно. J. C.

Милорад М. Петровић: Васкресење. Београд, 1908.

У једноме скорашњем чланку у овом часопису било је речи о уметничкој неузбудљивости и равнодушном „олимпизму“ наших млађих песника, посреди ових судбоносних догађаја. Добар део наших песника као да су за програм узели речи Теофила Готјеа: „Песник треба да види људске ствари као што би их видео какав бог са висине свога Олимпа, да се оне одблесну у његовим мирним и неодређеним зеницама, и да им са потпуном равнодушношћу дâ виши живот форме“. Један од бољих песника наших који тако не мисле јесте и Г. Милорад Петровић, он је изишао са малом збирком патриотских песама, испеваних под дубоким утиском последњих догађаја.

„Васкресење“ то су осам краћих родољубивих песама, од којих је свака посвећена по ком угледнијем Србину из разних крајева српских. Уводна песма „Молитва“, посвећена Алекси Шантићу, даје ноту целе збирке:

О заблистај ведра, чиста и прозирна,
Душо моја српска...

И бацивши поглед на страдалничку прошлост српског народа, призивајући Бога, који је дужан помоћи оне који пате, песник патетично узвикује:

Ако је и клетва, ње је доста било, —
Отац целог света вечито не куне;
Жртава и патње премного је било,
Гробови су пуни, костурнице пуне.

Дванаест колена, све једно за другим,
Сви до оца, унук до седога деда,
Клечало је, Боже, столовима дугим,
И сад ево клечи, и у тебе гледа:
Подигни их, Боже!...

Иначе, збирка има глатких стихова који иду у бољу песничку реторику. Г. Петровић овом збирком показује гипкост свога песничкога талента. Он, који у „Сељанчицама“ има сасвим свој манир и свој стих, овде је успешно имитовао версификацију и тон Милана Ракића (нарочито у песми „Устајте мртви“). Ракић, и ако је мало писао, врши сталан и јак утицај на млађе који данас певају, са више или мање успеха, али свакако са мало оригиналности. J. C.

Belgrad während des Krieges Oesterreichs und Russlands gegen die Pforte (1787—1792) von Th. R. von Stefanović — Vilovsky. 68 стр. in — 8⁰, Беч, 1908.

Ова студија о Београду од 1787—1792 оштампана је из *Beiträgen zur neueren Geschichte Oesterreichs* у свесци за децембар 1908. У њој писац наставља своја ранија истраживања о Београду под аустријском влашћу, о којима је већ била реч у *Српском Књижевном Гласнику*.

Ова нова студија има четири одељка. У првоме се износи историја савеза између Јосифа II и Катарине II против Порте, са доста опширним погледом на европску политичку ситуацију до почетка аустро-турског рата.

У другом одељку говори се о ратним припремама, специјално о везама аустријских пограничних власти са поглавицама српскога народа у Босни и у Београдском Пашалуку, који је тада жељно ишчекивао аустријску војску, у нади да ће га она за увек ослободити турскога јарма. Даље се износи организација српскога фрајкора, узалудни покушаји Аустријанаца да препадом и без крви заузму Београд, најзад сам рат, започет јануара 1788, који у почетку није био славан за Аустрију, све док није 1789

предузео команду фелдмаршал Лаудон. Он је срећно заузео Београд у септембру те године. При опсади је било употребљено 62 070 људи и 365 топова; турска посада износила је 9000 људи са 456 топова.

У трећем одељку изнесена је оријенталска физиономија Београда кад је заузет. Од зграда на које је Аустрија од 1717—1739 потрошила силан новац, мало је што је остало, њихов су материјал Турци употребили за зидање својих станова и за београдску калдрму; широке и праве улице учиниле су место сокачићима и ћорбуџацима; место торњева многих хришћанских цркава дизала су се у небо витка минарета турских џамија.

Дизање и поправљање Београда отпочело је одмах: поправљана су утврђења, зидане су нове зграде и просецане улице. Насељеници пак навале долазити у маси. То су били Срби, Мађари и Немци из Угарске, поглавито шићарџије и авантуристи, те бечка влада, која је хтела да Београд насели Србима — јер су они, према средини, имали највише могућности да та варош процвета — нареди да се Срби могу слободно насељавати, а да се насељеници других народности пуштају тек кад докажу да су имућни или да имају занат од кога могу пристојно живети. У исто време Јосиф II је забрањивао и католички прозелитизам, који је од 1717—1739 давао повода оправданим тужбама од стране српског народа. Овакав рад имао је за последицу брзи полет Београда, који је привукао многе виђене трговачке куће из Аустрије и Угарске да оснују своје филијале у њему и у Земуну.

Али, у скоро Јосиф II је увидео да му Србија и Београд неће остати: Пруска је била готова пре да загази у рат него да допусти да се Аустрија, њена супарница, прошири на рачун Турске; унутрашње тешкоће у самој царевини претиле су да још више компликују Јосифов положај. Под притиском такве политичке ситуације Јосиф II је и завршио свој живот, фебруара 1790.

У четвртом одељку писац износи политику новога монарха, Леополда II, коме је остало само да ликвидира

политику свога брата, ако је хтео да извуче земљу из спољашњих и унутрашњих тешкоћа. Он је то и учинио миром у Свиштову, који је закључен између њега и Порте на основу status quo ante bellum (4 августа, по новом календару 1791 године). Неуспех Аустрије натерао је Русију, која је била срећнија у рату против Порте, да се задовољи мањим добитком; она је закључила мир у Јашу 9 јануара (н. к.) 1792, којим је добила Оџаков и земљу између Буга и Дњестра.

Тако се свршио последњи покушај Аустрије да добије Србију и Београд од Турске. Београдско становништво, српско и страно, изишло је за Аустријанцима, а народ у Србији, незадовољан и разочаран, остао је да чека нове догађаје.

То је укратко садржина ове расправе, која је израђена поглавито по неиздатим документима, који се чувају у Дворској и Ратној Архиви у Бечу. Сам тај факат довољан је да истакне пишчеву заслугу за историју наше престонице. Иначе расправа је написана прегледно, занимљиво и лаким стилом; писац је нарочито вешто повезао диспаратне стране свога предмета, то јест спољашњу политику Аустрије, локалну историју Београда и рад Аустријанаца у Србији. М. Г.

Истината по полажението въ Македония. Антон Страшимиров. Софија, 1908, 39 стр. Издање листа „Одрински Гласъ“. —

Узрок револуције, право стање ствари у вилајетима битољскоме и солунскоме, као и делу косовског, и прорицање шта ће бити у Маћедонији, — то је хтео да изнесе овај бугарски поета и слободњак. Наведени су узроци који свуда бивају повод револуцијама: рђаво економско стање, јавна и лична несигурност, културна запуштеност, уништавење свакога покушаја за напретком. Ти узроци су постојали у истини у Турској, и то за све народности у њој, дакле и за Грке и за Србе. Кад је да се отима,

пали, убија, није се правила никаква разлика међу Хришћанима из три вилајета. Па, ипак, револуција није била општа; није ју прихватило све становништво бугарско, грчко и српско. Револуција није успела, баш за то. Значи, да није имала дубока корена у становништву; да је насилно изазвана. Дакле, има других разлога који су изазвали устанак од 1903 године, и ти су узроци спољни. Они су у Бугарској били. Револуција је отуда спремана, само су се преварили они који су је водили мислећи да је 1903 године било време да се у Маћедонији обнови нешто налик на пловдивски превrат од 1885 године. Можда се и нису варали, може бити их је на то нагнао страх да еволуционистичка политика Срба и Грка, не уништи резултате исте такве политике Бугара. Ово може бити чак и вероватније кад се узме у обзир начело бугарске званичне политике у Маћедонскоме Питању: аутономија и анексија Маћедоније. Држање званичне Бугарске и Маћедонаца ексархиста (конституционалиста, аутономиста, па и санданиста) према стању у Турској, чини ствар још вероватнијом. Обоје су ненаклоњени новоме режиму у отоманској царевини; чак и непријатељски нерасположени. Главни узрок устанку од 1903 јесте тежња званичне Бугарске да присаједини и Маћедонију као некад Источну Румелију. — Не може се учинити друге замерке изложеноме правоме стању ствари у овој књижици, до те што Г. Страшимиров није поткрепио казивања своја најкарактеристичнијим примерима, што је могао учинити тако лако и тим пре, јер је књижица ресултат неколикомесечнога личнога рада. — Прорицање да ће нестати четовања, а доћи нека опште грађанска револуција без проливање многе крви, коју ће опет водити Бугари, испунило се само у толико што су револуцију без крви подигли Турци, господари Маћедоније. То Г. Страшимиров, као и многи други, није предвидео. J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Са Јадрана“. — Познати хрватски песник Рикард Каталинић Јеретов издао је, у врло лепом издању, своју нову збирку стихова „Sa Jadrana“ (Задар, 1908). То су песме испеване у добу од 1902 до 1908, и добрим делом су пригодне и патриотске садржине („Hrvatskoj“, „Istri“, „Rodu“, „Crvenkapi“, „Sveučilišnom pjevačkom klubu u Zagrebu“, „Zadarskom Sokolu“, „Matku Mandiću“, и тако даље). У том реду песама је и познат песнички одговор талијанском песнику Габриелу Д'Анунциу, који је у „Nave“ опевао Јадранско Море као талијанско језеро и нимало песнички и нимало деликатно изгрдио „словенске лупеже“ и „хрватске курјаке“ далматинских и истранских обала. У „Legendi tužne braće“ и „Mir, braćo, mir!“ разумно се опева тако потребна слога српско-хрватскога народа:

Мир, браћо, мир
Нама слоге треба,
Ми немамо своје
Соли, ни ти хљеба.
Мир, браћо, мир.

„Sa Jadrana“ је збирка добронамерних и родољубивих песама, са поштеним осећањима и искреном љубављу према својој нацији, али са нешто старијим духом и тоном, од прилике онако како су некада певали Змај и Трнски. Језик песников је добар, и утешна је чињеница да разлика између језика српске и хрватске уметничке поезије, која је још пре двадесет година била знатна, данас постаје све мања и мања, и слободно је предвидети да је у скорој будућности неће никако ни бити. Код Г. Каталинића има неколико ритмова који добро звуче, који су код нас мало познати и који би се корисно дали раширити и у нашој поезији. Такав је ритам у

Poputnici „Zoranića“, који удара као добош у војничком маршу:

За нашу ријеч, за мајчин глас
Сви напред: један пламен,
У њој нам само рода спас
И будућности знамен!

Без ње нам стоји род и крај
Ко отсјечена грана,
У њој нам прошли цијели сјај
И зора бољих дана!

И нека грми туђи гром
И стрпјела нека бије:
И с нашом ријечи саздат дом,
Ил без ње нек нас нијe!

J. C.

„Лазарица“. — Популарни спев, у духу народних песама, „Лазарица“ Г. Срете Стојковића, која је изашла у издању Српске Књижевне Задруге, имао је знатна успеха код велике читалачке публике, као и „Лазарица“ Јоксима Новића Отосчанина пре шездесет година. Г. Стојковић дао је и треће издање свога спева, у коме је додато цело једно ново певање, на два места проширено већим допунама, а исто тако и у појединостима, нарочито у версификацији, прилично је мењана и поправљана. „Овим је епопеја, вели писац у напомени на крају књиге, увећана са више од осам стотина стихова. У њој је сада обухваћена сва народна поезија о косовском бoју и косовским јунацима у обиму и задатку који је епопеји постављен. Стога се може рећи да је Лазарица у овом издању потпуна“.

К.

Српске народне пословице и разне изреке. — У Окланду (Калифорнија) наштампане су „Српке народне пословице и разне изреке“ (8°, 1907, стр. 233 + XIV), које су средили Милош Л. Поповић и Вељко Радојевић. Ово је књига I, у којој су: „Примјене, клетве и заклетве у народној фрасеологији“. Сређивачи су имали намеру да по примеру Г. Стојана Новаковића, који је 1877 године уредио „Српске народне загонетке“ среде српске пословице. Намера је врло похвална, али је овом књигом циљ промашен, и у погледу потпуности извора, и у погледу начина сређивања, и у погледу издања. И ако је пример

Г. Новаковића, који је средио загонетке по одгонетљајима, био згодан за загонетке, он није био за подражавање код пословица. Сређивачи су покушали да на сличној основи среде примене, по ономе што је у њих битно и да сведу сродне или варианте под поједине речи, које би као биле њихов кључ. Али им је ова намера остала потпуно неизведена. Клетве и заклетве су сређене азбучним редом, што их чини релативно бољима у погледу сређивања. Сређивачи, види се, нису знали како се сређују збирке пословица. Овај посао, који су они покушали, у нас тек има да се изврши, на другој, солиднијој основи, ако хоћемо да одговоримо једној научној потреби.

Т. Ђ.

Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку. — У издању Матице Српске, а под горњим насловом, Г. Др. Јован Радонић штампао је прву књигу својих важних историјских докумената. (Нови Сад, 1908, 8°, страна 144). У овој збирци је приличан број до сада необјављених докумената, који се налазе махом у збирци Г. Радонића, или у архиви Српске Краљевске Академије, у Ратном Архиву и Архиву Дворске Коморе у Бечу, Мађарском Краљевском Архиву у Пешти, Јегарском Архиву, Архиву Министарства спољних послова у Москви. Сви ови списи садрже важне драгоцене појединости за историју Срба у Угарској. Нарочито на недовољно познат живот грофа Ђорђа Бранковића, „последњег деспота" српског, ова акта бацају сасвим нову светлост. Г. Радонић је овај посао почео изводити са савесношћу и стручношћу којом се увек одликовао. Неразумљиво је само какви су то „експедициони обзири" били због којих је штампање ове збирке прекинуто по среди, тако да је други део, са предговором и прегледом садржине, остављен за другу свеску? Н.

Српска штампа у Америци. — Српски исељеници у Сједињеним Северо-Америчким Државама имају приличан број својих гласила. У току 1908 изилазило је 7 српских листова у Америци: 1) „Лесковац" у Њу-Јорку; година VIII; излази сваког четвртка; власник и уредник Душан Поповић; 2) „Србин", у Пуеблу; година VII; излази сваког петка; власник и уредник Рада Порубовић; 3) „Српски Родољуб" у Њу-Јорку; година VII; изилази сваке суботе; власник и уредник Јово Томановић; 4.

„Американски Србобран“ у Питсбургу; година IV; излази сваког уторника; уредник Чеда Павић; 5) „Уједињено Српство“ у Чикагу; година III; излази сваког четвртка; управитељ листа Иво Паландачић; 6) „Балкан“ у Чикагу; година II; излази сваког четвртка; власник српска штампарија „Балкан“, уредник П. Стијачић; 7) „Борба Балкана“ у Ст. Лујзу; година I; излази сваког 5 и 20 у месецу; власник Срби из Ст. Лујзе, уредник М. Јевтић. — Сем тога у Америци има две српске књижаре: у Стилтону књижара Војислава Јовановића и у Чикагу Душана Поповића и Друга, која је почела издавати низ популарних издања „Народна Књижница „Балкана““. Н.

О српским књижевницима у сарајевској „Nadi“. — Смрт Силвија Краљчевића Хрвати су ожалили како је овај песник великог талента и великог родољубља одиста и заслуживао. После његове смрти, хрватски часописи и листови почели су доносити цео један низ прилога о песникову животу и раду. Једну такву „Uspomenu na Kranjčevića“ донео је и загребачки књижевни(?) часопис „Hrvatska Smotra“. Непознати писац описује своју посету 1901 године песнику у Сарајеву. У тој успомени има ова занимљива анегдота. Краљчевић своме госту показује једну песму коју је поправљао: „Видите ову пјесму, читајте рукопис; сад изволите прочитати поправак, па што мислите? Чигова је ова пјесма? Припослао ју неки гимназијалац „Србин“ [„Hrvatska Smotra“ је орган странке Г. Др. Франка, која сматра да Срби и не постоје, и зато је у њој облигатно писање мрског имена Србин под наводницама], и — мора у штампу. Морам да ју исправим, али не овако, како читате поправак, јер би тада била моја пјесма; морам нагрдити своју пјесму, затајити своја чувства и — пјевати за туђе име...“ Није могао даље. И ја сам под дојмом његова погледа мучао као заливен. Послије се неколико часова примирио. Што је на ствари? Хрватски су књижевници писали у „Nadu“, док „Срби“ врло мало. (Познато је, да је „Nada“ излазила башка ћирилицом, башка латиницом). Ну морало је бити и „србских“ прилога. Така била заповијед. Али одакле, кад вићенији не ће да припошаљу? Мора да буде! И нашла се нека пискарала, па они принијели своје књижевне „радове“ за „Nadu“ — а сва им вредност била папир, на којем су написани. И Краљчевић је морао то

изправљати, само да буде и „Срба“ писаца. И он је морао затајити сам себе, своје мисли нагрђивати, ал се није смјело знати, да је изправљено. И он је морао „српске књижевнике“ стварати, познате само по „Nadi“. То је покојног Краљчевића силно пекло, то га је душило...“

Н.

Преглед најновије српске књижевности у једном немачком часопису. — Берлински часопис *Из страних језика* (*Aus fremden Zungen*), — у последњој својој свесци, посвећује своју рубрику књижевни преглед (Literarische Rundschau) српској књижевности. Г. Др. Илија Ивачковић започео је у чланку „Из српске књижевности (1906—1908)“ преглед наше књижевности у последњим трима годинама. Немајући претензија да дâ монографију, студију, или оглед, Г. Ивачковић, у главном добро обавештен, хтео је да прикаже Немцима наше писце из 1906, 1907 и 1908 год., и његов чланак има чисто информативан карактер. У свом покушају Г. Ивачковић је, у опште узев, успео, али има, ипак, и недостатака. У чланку, у другом његовом делу, где се говори о савременим приповедачима и о роману, требало је споменути и Вељка Милићевића и Вељка Петровића. Кад је била реч о Борисаву Станковићу, Петру Кочићу, Милутину Ускоковићу, Иву Ћипику и другим млађим приповедачима, требало је навести главнија дела њихова, а не на рачун знатнијих истицати дела мање вредности. Тако код Борисава Станковића истакнута је новела *Покојникова жена*, а *Стари Дани* и *Божји људи* нису ни споменути. Затим, требало је о млађим приповедачима више рећи, поред све оскудице у простору. У толико пре што је преглед књижевности из 1906 до 1908 године, из времена кад су приповедачи, прилично опширно приказани у првом делу чланка Г. Ивачковића, већ скоро престали радити, или се једва јављали, а на њихово место дошли млађи. У доброј сразмери приказао је Г. Ивачковић Стевана Сремца, обележио са неколико речи његов хумор и сатиру, и истакао га као писца живота у малој вароши; врло тачно наглашено је да је понајвећа заслуга Павла Марковића Адамова не у приповетци, како се то раније сматрало, него у покретању и одржавању *Бранкова Кола;* Милована Глишића истакао је приказивач као творца реалистичке приповетке, добра преводиоца и знаоца језика; а Симу Матавуљу признао је таленат и интелигентност.

Два су узрока са којих се неки писац преводи или се о њему пише на ком страном језику: Писац је добар, његова дела имају књижевну вредност, то је једно; друго, писцу треба рекламе, и он нађе начина да је прибави, и један начин то је што успе да му се дело преведе на који стран језик, или се прикаже. У овом другом случају преводиоцу, приказивачу треба рећи хвала; у првом не. Код нас је други случај. Српска књижевност, бар у погледу приповетке, може само с правом захтевати да се о њој води рачуна.

Часопис *Из страних језика*, као што му и назив показује, има за смер да на немачки језик преводи радове из туђих књижевности. Као разлог настојања таквог часописа наводи се то што „ниједан Немац — ма како он интересантно писао путописне белешке — не може да пружи онаку пластичну слику културе у једног другог народа, какву може да прикаже песник тог народа". И тај разлог је оправдан, и он је тачан; но, у исто време то подсећа и на једну другу ствар. Ниједан књижевни историчар не може приказати дело једног писца и самог писца онако како се могу они сами приказати. И због тога, баш због програма часописа, овом прегледу требало је да буде повод нека — подразумева се добар избор — добро и тачно преведена приповетка Сима Матавуља, Петра Кочића, Борисава Станковића или Милутина Ускоковића („Под Арњевима", на пример). Уосталом, овај чланак може бити повод превођењу. Сам Г. Ивачковић могао би, уверени смо, учинити добар избор и превести гдекоје, макар и омање, српске приповетке. Тако, би Немци могли видети да има приповедака исто тако, па и много више успелих, него што су оне изишле раније овде-онде по немачким часописима и недавно у књизи *Aus dem Balkanwinkel*, збирци приповедака балканских народа, коју је средио Др. Карл Дитрих.

А. А.

Прототип Тургењевљева Инсарова. — Г. Др. Никола Бобчев држао је септембра прошле године у Пловдиву на „Тургењевљевом јутру", интересантно предавање о прототипу једне од најзанимљивијих личности у Тургењева, Инсарову у „Накануне". То предавање Г. Бобчева донео је софиски „Славянски Гласъ" (књига V—VI за 1908), под насловом „Нѣколко думи за прототипа на Турге-

невиh Инсаровъ — българина Никола Катрановъ“. Тургењев је имао обичај да, под промењеним именима, у својим романима црта живе људе. Тако је Бакунина из млађих година приказао у Рудину; млади паланачки лекар Димитријев послужио му је као тип „нихилиста“ Базарова у „Оцевима и Деци“, тако је Варвара Павловна Лаврецка у „Племићском Гнезду“ израђена према Г-ђи А. Ј. Головачевој-Панајевој и према првој жени Огарева, рођеној Рослављевој. Тако је Инсарова у „Накануне“ Тургењев израдио према Бугарину Николи Катранову, родом Свиштовцу. Њега је Тургењев познао 1855 године, као студента московског универзитета, где се и својом даровитошћу и својим великим родољубљем одликовао међу својим школским друговима. Г. Бобчев, говорећи о Инсарову, вели да је то „тип нашег културно-политичког радника из доба до Ослобођења“, човека од оне врсте од које су били Љубен Каравелов, Христо Ботев, Левски, Славејков, браћа Миладиновци, и други. Х.

Приповетка Светозара Ћоровића у бугарском преводу. — „Българска Сбирка“, поред свих рђавих политичких прилика које на насрећу поново владају између Срба и Бугара, продужује радити на српско-бугарском књижевном упознавању. У 1 свесци за 1909 годину Вл. К. Б. превео је приповетку Светозара Ћоровића „Съ баба“, из циклуса „Комшије“. Превод је успео.

Н.

Књиге Матице Словеначке. — У своме колу књига за 1908 годину Словеначка Матица пружила је својим члановима неколико добрих књига. Матица је уступила довољно места научним стварима, више но што је то било прошле године. Као „Забавна Књижница“, XX свеска, изишла је драма у четири чина од Зофке Кведер-Јеловшека „Amerikanci“, и три приповетке Милана Пугеља („Hrizantema in Cimbas“, „Anžiček“ и „Evelina in Lina“). У серији превода, ушао је први део Гетеовог „Фауста“; преводилац је Антон Фунтек. Пред препевом налази се предговор о самој легенди о Фаусту, о Гетеовом „Фаусту“ и о словеначком преводу. У „Кнезовој књижници, као XV свеска, штампан је краћи чланак Др. Јанка Шлебингера „Ватрослав Јагић“. Чланак је написан поводом седамдесетогодишњице Ватрослава Јагића, и ту је дата укратко

његова биографија и преглед његовог књижевног рада. У истој књизи су и приповетке „Novo življenje“ од Ивана Цанкара и „Dve nevesti“ од Цветка Голара. Под уредништвом Др. Карела Штрекеља, професора универзитета у Грацу, изишле су „Slovenske narodne pesme“, V део (од 6733—6896). Све су песме краће, испод сваке је бележено из кога је краја песма, ко је забележио, а испод многих се налазе ноте како се те песме певају. Од Фердинанда Сајдла изишла је друга свеска „Kamniške ali Savinjske Alpe“, као пети део зборника „Словеначка Земља“. У књизи се налазе неколико карата брижљиво израђених и слике појединих крајева из Крањске. У X свесци „Зборника“, под уредништвом Др. Франа Илешића, изишао је „Трубаров Зборник“. Из тога зборника који је испуњен само научним стварима, највише вреди помена расправа Др. Франа Илешића о Трубару и његовом добу. Као и сваке године, тако и ове, Словеначка Матица пружила је једну књигу из хрватске књижевности, као што Матица Хрватска у колу својих издања сваке године издаје по један оригинал из словеначке књижевности. Ту књигу и ове године уредио је Др. Фран Илешић, и у њој је само приповетка Владимира Назора „Veli Jože“. У. Ц.

Русия и Источния въпросъ. Д. Христов, део I од пада Цариграда до руско-турскога рата под Катарином II. Софија, 1905, Ст. Атаносов, стр. 234, 8°. — И у Бугарској, као и у Србији и Црној Гори, има политичара који су уверени да Русија није искрени пријатељ балканских Словена, и да је Русија на Балкану водила увек само завојевачку политику. Када су се 1905 године стале рећати руске недаће за недаћом на Далеком Истоку, ти су се политичари у Бугарској користили тиме да своје политичке назоре поткрепе и прошире међу Бугаре. Г. Д. Христов, један трезвен политичар и парламентарац, који не дели то мишљење, хтео је да бугарски народ упозна са улогом Русије у Источноме Питању и докаже да она није водила само завојевачку политику на Балкану. И он закључује да Бугарска треба да иде напоредо, уз Русију, у свима питањима спољне политике. Ова књига је, као што се види горе, само један део историје Источнога Питања и руске спољне Политике на блискоме Истоку. Други делови ове књиге нису изишли до данас. Тешко је погодити зашто. Не би требало да изненади

никога, ако би се чуло да је то због кризе коју добре књиге преживљују у Бугарској. Нама се чини да је Г. Христов погрешио што је, баш зарад постављене себи сврхе, овако на широко почео писати о овоме питању. За шири читалачки свет требало је написати књигу величине које и ова, и у њу метнути све што је потребно, обраћајући нарочиту пажњу на последњи период Источнога Питања (1870—1896) и радњу Русије у њему. Овако какс је почео, ако изда све делове ове књиге, промашиће задатак. Једну велику књигу о раду и држању Русије у Источноме Питању могао је написати један Рус, као што је и написао Жигарев: „Руская политика въ восточномъ вопросю", 1896, св. I и II.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Књижевни Конкурс Матице Српске. — Матица Српска расписује за 1909 годину:

I. Награду до 1000 круна, из задужбине Јована Наке В. С. Миклушког, за роман, приповетку или драму из српског живота;

II. Награду до 50 дуката, из задужбине Јована Остојића и жене му Терезије рођ. Зозук, за монографију из историје Срба;

III. Наградом од 50—80 круна по штампаном табаку награђују се без нарочитог расписа саставци за Летопис или Књиге Матице Српске. Наградом од 25—40 круна по штампаном табаку саставци за Књиге за народ. Господа писци умољавају се, да удесе да им рукопис за Летопис не пређе три штампана табака, за Књиге Матице Српске десет, а за Књиге за народ пет. Пређу ли рукописи тако одређен број штампаних табака, задржава Матица Српска себи право, да о њима донесе своју одлуку.

Дела на расписану награду (под I и II) не могу писци подносити под својим именом, него треба да их означе натписом или знаком. Име, презиме, положај и место становања морају писци у засебном писму написати, писмо запечатити и обележити га оним истим знаком или натписом, који је споља на самом делу. Само ће се она писма отворити, на којима је исти натпис или знак, који је и на награђеним делима. Остала писма и дела остају до даље одлуке.

Награда се издаје онда, кад писац поднесе дело нештампано или ако пристане, да му се, уз уговор, дело штампа у издањима Матичиним. У првом случају мора писац дело издати за годину дана и Матици поднети 25 комада. Дела која се штампају у Летопису могу писци, после публиковиња у Летопису, о свом трошку прештампати или оштампати посебице. Према суми преосталог новца наградиће Матица Српска такође и дела, која су већ штампана.

ЧИТУЉА.

Лаза Комарчић. — Има људи који од детињства заволе књижевност, имају о њој високо мишљење и живо желе да у њој што ураде. Ако не могу да одговоре својој жељи у мери у којој чине напор за то, није им замерити: то су често људи који су у врло рђавим књижевним приликама били. Нарочито им није замерити, ако на тежак посао падну, ако се подухвате нечега с чиме би и други јачи запињали. Напротив, ствар је за похвалу, и скоро је дирљиво видети човека који с поштовањем слуша упутства меродавних, чини све да се тих упутстава што боље држи, и труди се врло брижљиво да постигне успех; то нарочито важи у овом времену кад слушање паметних упутстава и брижљивост у раду нису увек врлина књижевника. Такви људи учине извесне услуге књижевности. Ако не створе дела трајне вредности, они крче пут, или бар разгазе стазу, поред тога што покажу леп пример добре воље. Један од таквих радника на нашој књижевности био је и Лаза Комарчић.

Рођен 9 јануара 1839 у Плевљима, Комарчић је још дететом прешао у Србију, где је до смрти остао. Из генерације оних књижевника који су се регрутовали у врло некњижевним слојевима, и Комарчић је био шегерт, терзија, сеоски механџија, поред тога што је једно време био сеоски учитељ. Он је дуго имао таква некњижевна занимања или службу ван књижевнога центра, док 1880 не постаде коректор Државне Штампарије у Београду, а убрзо уредник скоро основаног „Видела“. Као уредник он је био у добром положају, у сређеним и повољним условима за рад и живот. Он је у „Виделу“ писао политичке чланке, приповетке и друго. Сам уреднички посао његов имао је доброг успеха; познато је да је „Видело“ било један од најбољих уређених старијих листова

наших. Доцније 1896, при распуштању напредне странке и престанку „Видела“, Комарчић је, заједно са својом повећом породицом, остао на улици, упућен само на своје књижевне радове и новинарску употребљивост. То значи: био је у потпуној беди. Наравно да је тада морао уређивати „Српски Завет“ 1897 и писати „Претке и потомке“ 1901. Беда је та дуго трајала, и давно није било књижевника који је толико дуго остао ван сваких нормалних услова за живот као Комарчић. Добар и несебичан, он је заслужио бољу судбину. Умро је 9 јануара ове године, баш кад је навршио седамдесету годину.

Његов књижевни рад у ужем смислу сав је у приповеткама и романима; и то много више у другима него у првима. Ово су његова дела: „Драгоцена огрлица“, роман, 1880; — „Мој кочијаш, слике из 1883 године“, 1887; — „Бездушници“, роман, 1889; — „Један разорен ум“, роман, 1893; — „Два аманета“, 1893; — „Приповетке (Записник једног покојника; Последње због ом; Шах мат“) 1894; — „Претци и потомци, историске слике“, 1901; — „Једна угашена звезда, илустровани роман“, 1902; — „Мученици за слободу“, роман, 1907. Комарчић је изабрао роман за своје поље рада, а то је данас најтежи књижевни род у нас. Он није успео у њему, али нису успели ни бољи од њега у томе; мислим на Јанка Веселиновића и Светолика Ранковића. Ипак се у његовим делима налази листова и страна у којима има погођених слика из наших села и нарочито паланака. У његовим делима је и леп језик, што често није случај у књижевника данашње, у многом погледу „узнемирене генерације“.

П. П.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 3. — 1 фебруар, 1909.

ЦРНЕ РИЈЕКЕ.

Чим би појео своје парче сира, на свршетку ручка, при којем се највише чуо звонки гласић малог Жарка, адвокат Раде Николић палио је своју трабуку и тјерао је малог да тражи књиге за школу, облачио капут, узимао из ћошка тежак сребрн штап и остављао собу, са једним мирним и обичним „Због ом, Јелена!“, на који му је његова жена истим мирним тоном отпоздрављала. На степеницама тромо лутаху још неко вријеме његови спори кораци и чуло се жагорење Жарково; потом их је Јелена видјела с прозора гдје излазе на улицу: Раде, одебео, кратак, са ситним корацима; дим који одбија из цигаре обавија му лице и црну кратку браду; Жарко, са црном кожном торбицом за књиге на леђима, уз њега немирно скакуће, док му отац намјешта мараму око врата. Жарко ће у школу, а Раде не смије да пропусти своју свакодневну партију тарока с пензионисаним мајор-Николом, апотекаром Јоцом, и Јеврејином Шварцом.

Волела је кад остане сама. Онда се изгуби онај непомични, мали, лажни осмијак њезиних усница: њезино

држање изгуби сву укоченост; око јој се замути; — онда може, не бојећи се ничијих погледа ни ничијих питања, да сједне на канапе, да подними главу у руке, и да мисли.

Мисао јој одлута у дјетињство, у сниску собицу малог родитељског дома с једноставним и старинским намјештајем; у дну стола, утонуо у фотељу њезин отац, са дугачком сиједом брадом која пада по новинама које чита кроз наочари, прогунђа нешто, прође руком кроз дугу бијелу косу, и наставља читање. Напољу чује се материн глас која спрема вечеру. Јелена сједи на другом крају стола, и преврће неку дебелу књигу са сликама.

Њу прође језа кад се сјети старца свештеника који још живи, послије смрти своје жене а њене матере, обневидио, код најстарије кћери. Што би она дала кад би могла да му приступи кошчатој и сувој руци да је цјелива! Да јој је само да чује његову ријеч гдје тражи нешто од ње. Како је далеко то слатко дјетињство кад је он узимаше на кољена, и кад она сакриваше своје лице у његовој дугој мекој бради. И овом собом њој се учини да прође мирис кадионице и босиљка.

Вазда га памти тако сиједог. Њезине три сестре већ бијаху одрасле дјевојке кад се она родила, и она их памти као удате, јер се све три удадоше у једној години. Од мушке дјеце ни једно се не могаде уздржати у животу, на велику жалост попа Стевана.

За њу је отац био светиња као онај светац са иконе на дувару. Поп Стеван ријетко се када смијао; ријеч му је била оштра и тешка, и његовој ријечи није било поговора. Село га је волело и слушало, и све би било изгинуло на једну његову ријеч. Кажу, кад је био млад, нико није умио појахати коња, ни гађати из пушке, ни одбацити каменом као он. Држао је увек троје или четворо новине. Вјечно је нешто очекивао, и осиједио у томе чекању. Власти га нису волеле; стално им је изгледао сумњив. Предстојник је ријетко свраћао у село. Тек с вре-

мена на вријеме бану жандари, преврну кућу, не нађу ништа, и врате се.

Једно послије подне, већ је била дјевојка, уђе у њихову авлију један младић с плавим брчићима и плавим очима, поздрави је, и упита за оца. Она престаде да игра са старим гавраном, порумени, збуни се, и рече да ће отац ускоро доћи; отишао је неким послом у општину. Понуди га у кућу гдје га мати дочека, и он им се представи: Иван Митровић, професор из оближње вароши. Чуо је да у њиховој цркви има неколико занимљивих записа, па је дошао да их испише.

У то дође и поп Стеван, и обрадова се кад угледа Ивана Митровића.

— Добио сам ваше писмо неки дан, и одмах сам погодио да сте то ви. Добро дошли. Ја сам вас очекивао још од неки дан.

И срдачно се рукова с њим, не хтијући ни да чује да се Иван врати исте вечери. Не даде му ни да оде да извади записе тога дана. Проведоше тако уз вино и разговор до вечере.

Поп Стеван давно није био добре воље као те вечери. Говорили су дуго и много, и то цијело вријеме о политици. Старац се расположио и пио око поноћи братимство с Иваном.

Јелени се допадаше тај младић који је тако брзо задобио оца, и који је говорио и изгледао друкчије него сеоски писари и учитељи. Она слушаше цијеле вечери њихов разговор, трудећи се да га разумије; руменећи и обарајући очи кад би на њу пао поглед Иванов.

И сутра дан су се мало зближили; он јој је питао за књиге које је читала, препоручио јој неколико нових књига, и обећао да јој их пошље што није заборавио. Она се мало ослободила, и пратила је оца и Ивана у цркву гдје он правио неке исписе цијело јутро.

Растали су се љубазно и пријатељски; поп Стеван га је позвао скоро у госте, и Иван се радо одазвао по-

зиву. Тога пута он је запроси за жену. Старац зовну Јелену у собу, каза јој што је на ствари, и запита је да ли пристаје. Она је читала на лицу очеву колико он жели тај пристанак. И она се није бранила, остављајући оцу на вољу да одлучи. Исте вечери слављен је прстен.

Мјесец дана иза тога, свадба је протутњала, и она је постала жена Иванова.

Занесен својом науком и заузет партијским радом, поред посла у школи, Иван Митровић није нашао никад довољно времена ни прилике да придобије Јелену сасвим за себе. Прије свадбе он то није могао учинити, јер никада не бијаху дуже на само, осим што су измијењали неколико плашљивих ријечи и плашљивих пољубаца. Послије свадбе — свадбени пут нису могли правити, јер Ивану влада није хтјеха дозволити одсуство — промијенио се само њихов одношај што су постали муж и жена. Обоје су били млади, плашљиви, неискусни, и остали су и доцније туђи једно према другом. Она га је поштовала и волила као брата, али он није умио да пробуди љубав у њезином срцу, нити да нађе начина да искаже све што према њој осјећа.

И њој се чинило да све оно што је она сањала у дну своје дјевојачке душе, да су то само снови које је хладна јава збрисала за увијек, и мјесто среће којој се надала, она почињаше осјећати горчину разочарења које јој троваше душу. Поред тога, болила ју је и увријеђена таштина, које има у сваком срцу ма како оно било добро, што јој Иван не поклања довољно пажње. Она, ма да је постала жена, у души је остала дјевојче које је научено да му се тепа и да буде мажено.

Најгоре је било што је она ту своју тугу крила, и ако ју је Иван прочитав у њезиним очима. И кад ју је он питао и молио да му каже што има на души, она се клела да јој није ништа, и да је то туга за родитељском кућом. Он је повјеровао, мислећи да ће то проћи с временом.

А њу ништа није могло разонодити, ни рад, ни неколико пријатељица које је стекла у кругу Иванових пријатеља. Долазила јој толико пута луда жеља да побјегне оцу, ма да то никад не би смјела учинити од страха пред старцем који јој не би опростио ту глупу шалу и дјетињарију. И она је очајавала, прелазила из собе у собу, премјештала се са столице на столицу, са фотеље на канапе, узимала једну књигу, мијењала је; једна страховита досада, грозна и празна, тиштала је и морила.

И можда јој је та досада која је узимала облике чудовишта, можда јој је она пришаптала, силом натурила, усадила у срце кобну мисао да је Иван не воли. Она се сматрала за најнесрећнију и најбједнију жену на свијету.

Једино се осјећала пријатније кад би долазио к Ивану адвокат Раде Николић. Њих двојица бијаху стари, нераздвојни другови из дјетињства и из истог мјеста; дијелили су их само политички погледи ради којих не припадаху истој партији. Њихове политичке дискусије трајаху по читаве сате.

Да ли из сажаљења према њезиној меланхолији коју је можда примјетио, или из обичне мушке жеље према младој и свјежој жени која је била сачувала дјевојачке облике и кретње, — она то онда није знала — Раде Николић успио је да јој се приближи, дискретно, с пријатељским занимањем, без себичних жеља — бар тако је изгледало — не пропуштајући никада да јој не каже коју малу срдачну ријеч. Или је долазио прије Ивана, и увијек је имао нешто да јој каже, исприча, на добар и весео начин, с безазленим шалама. И она се тако била навикла на њега да јој је било необично кад би прошао који дан да он не дође.

Да ли је Иван примјетио ту њезину наклоност коју она нити је подржавала нити потискивала, не видећи у њој ништа зло нити ишта друго осим пријатељства, она није знала. Бар он то није никад показао. Само јој се чинио мало замишљенији него обично, али да ли је

његова замишљеност долазила с тога или од других његових и туђих брига, и то је за њу била тајна.

Дошао је нагло и неочекивано тај за њу страшни догађај који она ни у сну није снивала. Ох, како јој изгледа глуп и убиствен тај сумрачни дан са сниским небом, један од посљедњих јесенских, кад се већ наслућује зима!

У пећи се још није ложило, али она се утоплила, и сједила поред прозора. Иван је требао доћи кући да је негдје изведе, и она га је чекала обучена и спремна за излазак, гледајући без занимања по којег ријетког пролазника.

Није га спазила кад је прошао улицом, није га чула кад је куцао на врата, није примјетила кад је ушао у собу и приближио се њој, и лагано јој спустио руку на раме. Она се престрашено тргла, окренула се и изненађено рекла на његов поздрав:

— А ја сам мислила да је Иван. Већ одавно треба да дође. Он тако увијек закасни. У осталом, причекајте; можемо изићи заједно. То јест, ако немате каквог посла?

— Напротив, — рече Раде Николић, сједајући на столицу према њој, — ја немам посла, али Иван је заузет и не може доћи, и рекао ми да вам то кажем. Вјероватно, неће доћи ни на вечеру; дошао му је неки познаник, пријатељ, шта ли...

Њезино лице се смрачи, и нешто јој заигра око усница. Раде Николић није пропустио да види ни кратки нервозни гест њезине мале руке.

— Ти његови познаници, пријатељи... цијели свијет осим мене... А ја, с дана у дан, буљим кроз исти прозор на исту калдрму, сама, напуштена...

— Иван је добар..., рече Раде Николић и погледа је једним чудним погледом.

Она тај поглед не примјети. Али све је у њој дрхтало и тресло се од узбуђења; она силом задржаваше сузе.

— Иван је добар..., понови она иронично и горко. И онда се оте из њезиних уста једна претјерана оптужба Ивана, у којој је она од најситнијих пропуштања видјела злочине; увеличавала незнатне ствари; жалила родитељски дом; говорила о Ивановој хладноћи, равнодушности, немару. И све се то свршило у једном потоку суза.

Раде Николић је ћутао. Он није више нашао ниједне ријечи у одбрану свога најбољег пријатеља. Имао је изглед као да и он учествује у њезином болу. Чак му се отео уздах.

И кад јој се он приближи и узе за руку, она узбуђена, усталасана, у очајању, не марећи више за ништа и за никога, она се пусти и не одгурну га. Њој је било свеједно у томе часу; она није располагала собом; и Раде Николић није пропустио то њезино расположење да га не искористи на један низак начин, као лопов који краде док газда спава или лежи пијан.

Кад ју је оставио саму у мрачној соби, она немађаше снаге да се дигне, ни да хладно мисли на оно што се догодило. Она је бјежала од тих мисли као што се бјежи испред ватре или испред поплаве. Слушкиња хтједе да донесе лампу, она рече нека је однесе натраг. Кад хтједе да донесе вечеру, она одби, рекавши да неће ни она вечерати кад Иван није ту. И тако остаде до неко доба ноћи, дрхћући од зиме, изгарајући од унутарње ватре, мисли, прекора.

И кад је Иван дошао, он се запрепастио да је нађе тако обучену, с косом и одијелом у нереду, с измореним лицем као да је боловала. Па кад она на прво његово питање не одговори ништа, његове очи се испунише сумњом, његово лице се прели болом, сви му мишићи на лицу заиграше, и глас промукну.

А она муцаше кроз сузе, у грозници, ријечи без везе, али које су све казивале.

Он више не рече ништа, сруши се у фотељу, покри лице рукама, па се онда нагло диже и лаганим корацима прије̇ђе у другу собу, и затвори за собом врата.

Она се лагано издиже. То је био један моменат страховите тишине. Црна мисао јој прође кроз главу. Она скочи, и тек што ухвати за кваку на вратима собе у коју је Иван ушао, затрешта пуцањ, и у одјек зидова с којих се стресаше малтер, умијеша се њезин врисак.

Било је доцкан.

Раде Николић држао је надгробни говор за који кажу да је био необично дирљив, готово једно ремек дјело говорничке вјештине. Новине су га донијеле *in extenso*.

Иза тога Јелена се склониле код своје најмлађе сестре, преживљавајући тешке дане и бесане ноћи. Боловала је цијеле зиме, и за три мјесеца остарила за пет година. Свијет није за дуго престао да се бави поводом самоубиства Иванова, и нагађао га више или мање, наравно са много увеличавања.

А стари поп Стеван, кога су сви штедили и пред којим се нико не би усудио да проговори о гријеху његове кћери, назрео је истину одмах први дан, и није хтио више ни да чује за Јелену. Кажу да је на њега смрт Иванова страшно дјеловала, јер га је волио као сина. Од тога дана постао је мрачнији и ћутљивији него икад.

И оговарање свијета које је пробијало зидове куће у којој је Јелена становала, и презир очев и срамота пред старцем, и терет на коме је била својој сестри чији муж не бијаше особито имућан, — све јој је то тешко падало. Али сама себи падаше најтеже, јер болест и несрећа истрошили су и изоштрили њезине живце.

Тај блиједи и замишљени човјек који је био њезин муж, и који је у часу очајања до којега је она довела, подигао руку на себе и ишчезнуо за себе самога, за њу је живио. Онај страховити пуцањ, чији одјек вјечно живи у њезиним ушима, казао јој је гласније и јасније него и једна ријеч колико ју је љубио тај човјек којега она није умјела разумети ни приближити к себи, ни открити

му своје срце. Бар да јој је био казао једну опору ријеч, презир, гнушање; да ју је ударао, газио, она би још могла поднијети. И она је уљепшавала његову слику сваки дан, и сада је свака његова ријеч које се она сјећала и у себи понављала, била пуна нежности и љубави. А она није имала слуха да чује, ни мозга да разумије, ни срца да осјети. И сад је бацала сву кривицу на себе, и себи пребацивала немар равнодушност, и прекор што га није волела.

Чинило јој се да га сада лудо воли послије његове смрти, исто колико мрзи и презире човјека који је употребио час кад је била слаба и бесвјесна. И за њу је био тај мртви човјек којега она није умјела волети за живота, једина њезина љубав која се тако трагично и глупо свршила, свршила да започне, бацајући једну гробну сјенку на њезин живот.

Кад је прошло нешто више од годину дана од Иванове смрти, дошао је изненада Раде Николић с којим се више није никад хтјела да види, и без околишања и образлагања запроси је за жену. Остављена од свију, не могући остати дуже на терету својој сестри која имађаше пуну кућу дјеце, а немајући довољно снаге ни храбрости да сврши са животом, она је пристала.

Живи с њиме већ девет година; родила му је двоје дјеце од које је једно остало на животу, и не може се потужити на мужа. Он добро зна да она није заборавила Ивана, и да га можда још увијек помало воли. Али не зна да њему није никад опростила. О Ивану избегавају да говоре. У друштво нигдје не одлазе.

У соби се смрачило; на улици се спуштала магла. Она уздахну и одмаче од прозора. Жарко се већ морао вратити из школе. У мислима можда га није спазила кад је ушао у кућу. Али чудно јој је било да се не чује његов глас, или да није утрчао у собу да је потражи и да јој прича о школи.

Она устаде и пође у другу собу. Мали је стајао крај прозора и трудио се да уочи потезе једног лица чију је фотографију држао у рукама. Она је узе и лако врисну: фотографија је била Иванова.

И у томе часу пред њом се отвори један нови, дугачки и трновити пут страдања; до сада је страдала као жена, није далеко доба кад ће почети да страда као мати.

И грлећи дијете, она отискиваше од себе ту кобну и страшну мисао.

Вељко Милићевић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ПЕТО ПИСМО.

Солун, 23 августа 1908.

Мила моја Лујза,

Већ четврта недеља како сам у Солуну, а у њему се још ништа не мења. По вароши још траје весеље; још се дочекују и испраћају гости; још се држе патриотски говори и узвикује живела слобода; још се свира Марсељеза и поздравља при почетку и по свршетку пљескањем; још се продају карте, брошеви, кокарде и барјачићи с Енвер-бејовом сликом; још стотинама дечака, и издрпаних и лепо обучених, зову купце за новине из свега грла; а само се једно вече продаваху солунски *Le Progès* и париски *Le Matin* на магарцу, и за њих се зваху купци меденицом; и само се једно вече ношаше *Ћемал-Бејов Сан*[1] пред каванама, по чаршији, и крај мора, и викаше се на сав глас, да одјекује Олимп: „Ћемал-Бејов-Сааан!“ од чега Младотурци добијаху дрхтавицу, а после, прибирајући се и трљајући очи, питаху се: „Је ли ово сан?“ По харемима се још читају новине с највећом радозналошћу и задовољством: још се уз деф, ут или пијано пева Марсељеза и Маршеви Слободе; још се зидови украшавају белим барјачићима и Михтад-пашиним, Ћемал-бејовим и Енвер-бејовим

[1] Књигу ову написао је Ћемал-беј, највећи турски песник; али се до прогласа Устава није смела ни поменути, а камо ли штампана продавати, овако јавно. Тај се његов сан, веле, сад испунио.

сликама; још се пита: је ли ово сан, најлепши сан што се икад снио; и још се претреса питање о развијању турских жена; још се доказује да то питање нису покренули муслимани него странци; и још се објашњава како је по Корану њихно завијање, и зашто је; још се старотуркиње заклињу, да кад би се развиле не би изишле из куће па макар живеле по сто једну, а нове вичу да би се пре убиле, но што би се развиле... „Грехота на страну; али срамота...!“

Али и ако се не ради да се турске жене развију, оно им се спрема нов пропис одела: *фереџа* и *јашмак* замениће им *чаршаф* и *пече*.

Мадам Vérand доцкан је дошла са својим писмом у *Le Progrès de Salonique*. Да се промени хаљина за улицу турских жена, неће бити њена идеја, него неколико образованих Туркиња. Напослетку, оно није увек једнако. Оно је мењано и раније, кад се на Устав није смело ни помислити а слобода се желела тајно. Пре шеснаест година, постојао је запт на чаршаф, који је Емине-Семије-ханум, кад је држала говор у Бејаз-Кули, назвала „la robe grotesque“, а странци га обично зову „domino“, на који странкиње вичу, а оне га, што га носе, како изгледа не мрзе. Постојао је запт на чаршаф и пече зато што се „у овај костим могло обући мушко, какав издајник отаџбине, и отићи у — Јилдиз“! У Јилдиз, све до Устава (како је сад, не питах) турске жене смеле суући само кад су биле у фереџи и јашмаку. Пре четрнаест година, ја у Цариграду нисам могла видети ниједне турске жене (осим по коју просјакињу) у чаршафу, с печетом. Фереџа, црна највише, врло укусно скројена, и јашмак, бео као снег а танак као паучина, да им се лепо могла видети коса, и накит. Цариграданке су јашмак дивно намештале, с укусом интелигентних и цивилизованих жена, с много женске кокетерије. Био је од белог крутог муслина, горе направљен као капот, доле метнут на уста, па закачен, позади, иглама; а намештале су га сасвим лежерно, те су лице криле само кад су хтеле, намицале су га на очи

и смицале с очију према потреби, или просто по вољи, често кад су хтеле да кокетују: оборе ли главу, покривене су им очи и уста; подигну ли је, откривено им је све лице...

Фереџа је широка, те им је, по Корану, крила контуре тела, и онда се нису појављивале грешне жеље у срцу људи... А чаршаф, „la robe grotesque", domino? У Солуну је горе скраћен, доле сужен, те се сваки контур лепо види, те се у срцима људи... Не то није по Корану, како су ову хаљину фине прекројиле. А у простих је и сад првобитна: две широке сукње, па једна доле, друга дигнута на главу. Што се тиче печета, и у нових је густо. Дижу га, и спуштају сваки час, кад хоће, кад налазе да треба да га спусте: мимо каванске тротоаре пуне људи, и чаршијом, или кад к њима иде човек, али не сваки човек: девојка кад види младића, нарочито онога који јој се допада, не спусти га, прође мимо њега сасвим откривена лица... Пре је, и по хладовини, и усред зиме, играо ову улогу, то јест крио и показивао лице сунцобран; а сад га, видим, често и не отварају, а неке га и не носе ни кад ће од врућине да им проври мозак!

Кад Мадам Vérand онако жали турске жене, да ли мисли на Солуњанке од увек готово слободне, а од неколико година на Јалијама по кућама као хришћанским што не походе суседе кроз капицике, јер их у Солуну и нема, што се поваздан шетају покривене косе, истина, али откривена лица, уста, седе крај мора до неко доба ноћи удишући свеж морски ваздух слободно; или мисли на оне апсенице, робиње у унутрашњости Турске, по малим градовима, што највећи део живота проведу затворене у кућу куд једва допре покоји сунчев зрак? Да ли је Мадам Vérand видела оне турске жене у дебелој горњој хаљини и усред лета, а у свако доба године откривеног једног ока само — да назру пут? У њихна плућа заиста никад не допре чист ваздух; њихно лице никад не омилује поветарац.

И баш од мужева тих робиња не сме се, за сад, ни помислити на развијање. Они би се побунили пре хоџа и дервиша. Ти су мужеви фанатици Турци и дивљаци Арнаути. Сад, кад су под оружјем дошли у Солун да се „поклоне“ слободи, па видели солунске Туркиње, Арнаути су побеснели, и веле да су ишли Меру на протест, са страшним претњама. То солунске Туркиње причају и мало се прибојавају и уверавају сваку стрâну женску стрâну (јер мушку не могу), да би се пре убиле но што би се развиле...

Костиме ће лако променити, али друго... Оне не смеју с људима на улици, па ни у кући. Ја сам у многе хареме ушла, па свуд: жене, жене, саме жене! То ми некад није било необично; али сад сам се одучила; сад налазим е је ово неприродно. Први пут сам сажаљевала све, нарочито „просвећене заточенице“. Прошло је време кад је жена урачунавана у „les bêtes de somme“. И прошло је време кад је мужу била „предмет за уживање“. И прошло је време кад је сматрана као ствар, и да нема душе. Од пре неколико година, далеко од харема, ја сам се њих често сећала и мислила на једну крупну измену у њихову животу, на једно велико преуређење, тврдо верујући да би то многа добра донело баш њиховим људима. И, онда, не би морали даљу бежати од куће кад пред вратима виде непознату женску обућу; не би морали ноћу седети у кавани, кад им жена прави посело за пријатељице. Мени је ово сад, у Солуну, долазило на памет по који пут; а од пре две вечери, ја само на то мислим, смишљам: како да се почне, и ко да почне. Жене, наравно, али да ли саме Туркиње или... И чух па се врло обрадовах: почеле саме. Скупиле се неколико њих, интелигентних и слободних, и написале молбу... Коме? Још се не зна... Зацело највећем хероју из турске револуције, младоме, пуноме душе Енвербеју. Ма шта да се деси, штрајк каквих радника, или... сви иду њему као доброме владару или праведноме судији .. Скупиле се, написале молбу: да излазе из куће

с мужем, с братом, са својима; да примају у кућу људе, да с њима седе, разговарају се; да од њих приме поздрав на улици као мојсијевке и хришћанке... И гледах да пронађем те јуначне жене, на тој молби потписане, па не могох. Можда су пустиле тај глас саме, да би покренуле своје људе на размишљање.

А ја на ову крупну измену мислим непрестано од дана Султанова ступања на престо... Дошло вече, варош је у мору светлости, нарочито код Бејаз-Куле, музика на све стране; башта *Јединство* пуна света, па дивно окићена заставама, па у њој неколике музике, ракетле, бенгалска ватра; а дуж обале њене каик до каика из којих се ори песма... Ми смо ишли полако кроз светину, гледали осветљење и весеље. Не уђосмо одмах у башту, јер ја хтедох да се прошетам поред ограде до мора. И каква чудна и жалосна слика! Уз ограду није једна турска жена, но стотину, у црним чаршафима као домина, у сенци као сенке, без лица, или као ноћне авети: једне седе на зид од ограде, друге стоје, наслониле око уз гвожђе, па гледају у башту не дишући, без сумње уздишући, плачући душом, проливајући сузе из срца: у башти су њихни синови, њихна браћа, њихни оцеви, и што је најгоре — њихни мужеви. Никад ми се нису учиниле оволико достојне сажаљења. У њима сам видела понижен цео женски род. Боље да им је забрањено да дођу овде, уз плот, кад им је забрањено унутра. И узех да вичем: срамота! да протествујем; али кад бих опоменута е је боље да ћутим, кад видех да баш ништа не могу за „наше сестре муслиманке", како каже Мадам Vérand, да не могу ништа за жене потчињене и понижене, од којих њихни мужеви траже дужности не дајући им права, и које, за њихну несрећу, да би теже подносиле понижење, њихни оцеви просвећују дајући им у руке лучу, књиге просвећених народа — ја заплаках. Ти знаш, моја Луџза, да ја у овоме нисам сасвим жена, не заплачем за макар шта... Цело вече била сам као убивена; с пуно жучи погледала сам у сваког човека с фесом, као да су

то све Турци, као да у фесу нема Грка и Јевреја; и цело вече сам жалила оне девојчице што су биле обучене европски а гологлаве. Зато што немају шешир, ја сам знала да су то турске девојчице. Било их је и прилично одраслих. Седеле су с људима, отац их је довео, или брат... Оне су, како се мени учинило, или како сам ја осетила, биле тужне. „До године овде не смемо — имаћемо чаршаф. До године ћемо уз плот — с мајком и сестрама...“ Ја се реших да сутра-дан молим младотурке официре, што су отаџбини извојевали слободу, милостиве људе што за жене немају милости: да се сете е ово женама није дошло из светог Корана већ из глава љубоморних мужева. С људима је седела Фатма кћи Мухамедова. Кад свану, — ништа! То није што сам из расе која се брзо загрева и расхлађује, него: шта могу ја! Ја сам дете малога народа. Ја сам кћи мајке некад и саме робиње, потчињаване и понижаване. Али, што не могу ја, ми Српкиње, то могу твоје сународнице, то могу Францускиње, кћери великога народа, којима мајке нису робовале: у њих многе нове упиру очи. Идеја за слободу дошла им је из ове просвећене земље, од учитеља људима, од учитељица женама. У Француској су Младотурци слободно радили за слободу своје отаџбине, и сад из захвалности према њеним синовима и кћерима, према њој, у данима своје највеће радости свирају и певају њену ратну песму, одајући јој више поште но својој химни. Нека им дође отуд идеја, подстрек за другу слободу само од жена само за жене: да не гледају више кроз плот где се њихови мужеви веселе. И у мислима сам им говорила: „О ви, нове, из нове Турске, обратите се овим духовитим и слободним женама, које су вам први пут поменуле слободу и за дуги низ година објашњавале вам шта је она! Те духовите и слободне жене умеју да моле, и да буне... Оне ће вас научити... Зашто се бојите хоџа, и дервиша, и Арнаута? Колико је њих према женама у пространој турској царевини?...“ Али не, ја ћу овде, у новој Турској, из куће у кућу, новим Туркињама.

Оне су имале много куражи и енергије зато што су имале много љубави: да раде с људима за слободу своје отаџбине, да им буду за дуго помоћнице и сараднице на великом делу, ћутећи, чувајући тајну на дну душе. Ја ћу ићи њима; оне ће имати храбрости да раде с турским женама за турске жене...

И под тим дубоким утиском одох младотурском женском другу и сараднику... По други пут јој одох и рекох: „Ханум, ја не жалим што се нећете развити. Да вам не би била откривена коса, како прописује Коран, место дебеле црне свиле или вунене материје, чаршафа, метнућете на главу танки бели муслин, јашмак; и, Ханум, што ће вам шешир, он жене често накарађује а мужеве гура у дуг... Јашмак не кошта готово ништа, а у њему ћете изгледати лепше и бићете здравије. А на ову измену ваши ће људи пристати; јер кад сте здраве ви, жене њихове, и деца ће им бити здрава. Али, Ханум, то је за тело. А за душу... И испричах јој шта сам видела код Бејаз-Куле. Она, како се мени учини, поцрвене, уозбиљи се и рече: „То досад није било... ја нисам чула". — То су Донме, Мадам", рече једна стара Солуњанка, што бејаше у посети код нове. „Нису Донме, Ханум, ове су имале густа печа, а неке сам познала — по деци: Османлике су. Прошло је време кад ваше младе жене нису смеле без пратилице ни преко пута у комшилук", рекох, па се окретох новој: „Зар није згодан тренутак, у овој општој радости да радите... да сте с људима?" Она се изненади, поћута мало па озбиљно и мирно рече: „Још не, Мадам, рано је. Једна велика већина наших жена потпуно је необразована, те стога није спремна за овако наглу велику промену у животу. Кад би наједанпут с људима, оне би .. Ја нећу даље, јер ви погађате. Треба их за ово припремати, васпитавати, па полако, полако..."

Ја одох разочарана. Ко ће их васпитати? Ја не сумњам у нове; оне много могу, доказале су, али их је мало: шака песка у море.... Па ипак, мислила сам путем, питање за ослобођење турске жене покренуто је.

а за сад је и то доста... Кад у мојој соби, на столу, *Le Progrès de Salonique*. Поглед ми паде на чланчић: „Харем и Вео“. Ја читах: „Ви мислите да ће на три ударца револуције, бум, бум, бум, пасти сви велови као завеса у Позоришту. Варате се, господине, не уништава се у нас тако брзо један обичај који се датира од Мухамеда“. Тако говори један Турчин, а други вели: „У почетку револуције једна турска жена — не од нижих — смела се показати на пријему немачке Амбасаде у Цариграду не само откривена лица, него и деколтована; и још шта више: њу је пратио њен муж“. Трећи додаје: „И ова револуција непочиње од јуче. Она се од јуче појавила на улицама, у друштву; а у духу становништва је одавно. И она ће бити, видећете, као пожар стамболски“... Ја оставих новине задовољна: и људи о томе говоре, не само жене, а то је добар знак.

Прими с децом много срдачних поздрава. Љубим вас.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(3)

III

У нашој се околини градила железничка пруга. У очи празника су по вароши у гомилама ишли одрпанци, које су звали „железница“ и којих се бојаху Често сам имао прилике да видим, како неког одрпанца с окрвављеним лицем, без капе, воде у полицију, а позади као стваран доказ, носе самовар или скоро опрано, још мокро рубље. „Железница“ се обично купила око крчми и на трговима; пила је, јела, ружно је псовала и сваку је женску лаког понашања, која поред ње прође, испраћала јаким звиждањем. Наше дућанџије, да би позабавиле ове гладне рите, појиле су псе и мачке ракијом, или би привезале псу о реп канту од петролеја, ударише би у звиждање, и пас би јурио улицом лупајући кантом, скичећи од ужаса; чинило му се, да га узастопце гони неко чудовиште, трчао би далеко иза вароши, у поље и тамо би га издала снага: и код нас је у вароши било неколико паса, што су једнако дрхтали, с подавијеним репом, о којима се говорило, да нису поднели такву забаву — сишли су с ума.

Станица се градила на пет врста од вароши. Говорило се, да су инжењери тражили педесет хиљада мита, па да пруга буде уза саму варош, али је варошка управа присгајала да дâ само четрдесет, разишли се у десет хиљада, и сад су се варошани кајали, јер је ва-

лало спровести до станице друм, који је по предрачуну коштао скупље. По целој су пруги били већ положени прагови и шине, и ишли су службени возови, што су возили материјал за грађење и раднике, и задржавање је било само иза мостова, које је градио Должиков, а понегде још нису биле готове станице.

Дубечна — тако се звала наша прва станица — била је на седамнаест врста од вароши. Ишао сам пешке. Јасно се зеленило озимо жито и јарица, обасјани јутарњим сунцем. Место је било равно, весело, и у даљини се јасно оцртавала жељезничка станица, брежуљци, далеке усадбе...[1] Како је лепо било ту у слободи! И како сам хтео да ме прожма сазнање слободе, макар само овог јутра, да не мислим о оном, шта се радило у вароши, да не мислим о својим невољама, да ми се не једе! Ништа ми тако није сметало живети, као оштро осећање глади, кад су се моје најбоље мисли чудно мешале с мислима о хељданој каши, о котлетима, о прженој риби. Ево стојим сам у пољу и гледам у вис шеву, која се обесила у ваздуху на једном месту и пева, као у хистерији, а овамо мислим: „Ала би сад било лепо појести хлеба с маслом!“ Или ево седнем украј пута и склапам очи, да одахнем, да прислушкујем овај чудесни мајски шум, а пада ми на ум, како мирише врућ кромпир. Према свом великом расту и снажном саставу, ја сам добијао уопште мало да једем, и зато сам, може бити, одлично разумевао, зашто толики људи раде само за кору хлеба и могу да говоре само о јелу.

У Дубечни су малтерисали изнутра станицу и градили горњи дрвени спрат за пумпу. Било је топло, ударало је на креч, и радници су се тромо вукли по гомилама иверја и парчади од камења и цигаља; близу своје стражаре спаваше скретничар, а сунце му је пекло право у лице. Ни једног дрвета. Слабо је зујала телеграфска

[1] Спахиска кућа на селу са пољопривредним зградама, баштом, и т. д.

жица, и на њој се где-где одмараху јастреби. Вукући се такође по гомилама, не знајући, шта да радим, присећао сам се, како ми је инжењер на моје питање, у чему ће бити моје дужности, одговорио: „Тамо ћемо видети". Али шта се могло видети у овој пустињи? Зидари су говорили о десетару и о неком Федоту Васиљеву, ја нисам разумевао и маломе по мало обузе досада, — досада физичка, кад осећаш своје руке, ноге и своје велико тело и не знаш, шта да радиш с њима, куда да се деваш.

Ходајући тако бар једно два сахата, приметим, да од станице некуд на десно од пруге иду телеграфски стубови и после се једно две врсте свршују код беле камене ограде; радници рекоше, да је тамо канцеларија, и ја се, најзад, досетих, да тамо баш и треба да идем.

Ово је била врло стара, давно запуштена усадба. Ограда од белог шупљикавог камена већ је оронула и порушила се местимице, а на крилу, које је својим слепим зидом излазило у поље, кров је био зарђао, и на њему су се где-где сијале закрпе од лима. Кроз капију се видело пространо двориште, обрасло у корову, и стара господска кућа с капцима на прозорима и са високим кровом, црвеним од рђе. Са обе су стране куће, десно и лево, стајала два истоветна крила; на једноме су преко прозорâ биле закуцане даске, а око другога, са отвореним прозорима, висило је рубље на ужету и ходала су телад. Последњи је телеграфски стуб стајао у дворишту, а жица је од њега ишла на прозор онога кућног крила, што је својим слепим зидом излазило у поље. Врата су била отворена и ја уђем. За столом је код телеграфног апарата седео неки господин тамне, кудраве главе, у краткој блузи од платна за једрила; он ме сурово, попреко погледа, али се одмах осмехну и рече:

— Здраво, вајдице!

То је био Иван Чепраков, мој друг из гимназије, кога су истерали из другог разреда што је пушио дуван. Ми смо заједно некада, с јесени, ловили штиглице, зебе,

и тустокљуне, па их продавали на тргу рано ујутру, кад су наши родитељи још спавали. Ми бисмо вребали где ће стати чворци кад лете, па их гађали ситним драмлијама, онда бисмо покупили рањене, и једни би код нас умирали у страшним мукама (ја се још дан-данји сећам како су ноћу јечали код мене у кавезу), а оне друге, што би оздравили, продавали смо и при том се дрско клели, да су то све сами мужјаци. Некако ми једном на тргу остаде само један чворак, кога сам дуго нудио купцима и, најзад, продао за копјејку. „Опет је вајдица!“ — рекох себи за утеху, остављајући ту копјејку, и од тог ме времена мангупчићи и гимназисти прозваше вајдица; а и сад би ме још мангупчићи и дућанције по неки пут тако дирали, и ако се, осим мене, нико већ није ни сећао, откуд је произашао тај надимак.

Чепраков није био јаког састава: ускогруд, погурен, дугоног. Кравата права узица, прсника сасвим није ни било, а ципеле горе од мојих — с кривим потпетицама. Ретко је трептао очима и имао је нагао израз, као да се спрема да нешто шчепа, и једнако се врпољио.

— Та стани, молим те, — говорио је, врпољећи се. — Та слушај! А о чему ли сам оно мало пре говорио?

Упустисмо се у разговор. Сазнао сам, да је имање, у коме сам сад био, још недавно припадало Чепраковима и тек је прошле јесени прешло на инжењера Должикова, који је мислио, да је пробитачније држати новце у земљи, но у хартијама, и већ је купио у нашем крају три прилична имања с преносом дуга; мати Чепракова је при продаји уговорила да има права живети у једном од бочних крила још две године и измолила је за сина место у канцеларији.

— Како и још да не купи! рече Чепраков о инжењеру. — Колико само дере с предузимача! Дере са свакога!

После ме поведе да ручам, решив разметљиво, да ја живим с њим удвоје у крилу, а да се храним код његове матере.

— Она је циција, — рече он — али ти неће узети много.

У малим собама, где му је живела мати, било је врло тесно; све су оне, па и ходници и предсобље, биле закрчене намештајем, што су га овамо пренели из велике куће, кад је продато имање; и намештај је био стари, од црвена дрвета. Госпођа Чепракова, врло пуна, средовечна дама, с косим кинеским очима, седела је крај прозора у великој наслоњачи и плела дугачку женску чарапу. Примила ме је с церемонијама.

— Ово је, мама, Полозњев, — представи ме Чепраков. — Он ће овде бити са службом.

— Ви сте племић? — запита она чудноватим, непријатним гласом. Мени се учинило, као да јој у грлу клокоће сало.

— Да, — одговорих.

— Седите.

Ручак је био рђав. Изнели су пирог с горким тварогом и млечну супу. Јелена Никифоровна, домаћица, за све време некако чудновато се подмигивала час једним час другим оком. Говорила је, јела, али је у целој њеној појави било већ нешто мртвачко и чак као да се осећао задах лешине. Живот је у њој тињао, тињало је и сазнање, да је она — госпођа-спахиница, која је некад имала своје сељаке, да је она — генералица, коју је послуга морала називати преузвишеност; и кад би ти жалосни остаци живота запламтели у њој на магновење, онда би говорила сину:

— Жане, не држи тако нож!

Или би ми говорила, тешко дишући, пренемажући се као домаћица, која жели да забави госта:

— А ми смо, знате, продали своје имање. На послетку, жао нам је, привикли смо се овде, али је Должиков обећао да постави Жана за старешину станице Дубечне, те тако нећемо одлазити одавде, живећемо ту на станици, а то је свеједно, што и на имању. Инжињер је тако добар! Јел'те, и ви налазите да је он врло леп?

Још недавно су Чепракови живели богато, али се после генералове смрти све изменило. Јелена Никифоровна стала се свађати са суседима, стала се судити, не доплаћивати надзорницима и радницима; једнако се бојала да је не опљачкају — за неких десет година Дубечна је постала таква да се није могла познати.

Позади велике куће био је стари врт, већ подивљао, зарастао у корову и шипражју. Прођох се по тераси, још јакој и лепој; кроз стаклена се врата видела соба са паркетним подом, по свој прилици, гостинска соба; старински клавир, а на зидовима слике у широким рамовима од црвеног дрвета — и више ништа. Од негдашњих цветних леја остали су цели божури и макови, који су подизали из траве своје беле и јасно црвене главе; по стазама су, испружајући се, сметајући један другом, расли млади кленови и брестови, што су их краве већ начеле.

Било је густо, врт је изгледао непроходан, али је то само близу куће, где су још стајале тополе, борови и старе липе вршњакиње, што су остале нетакнуте од негдашњих алеја, а даље су иза њих врт рашчистили за сенокос, и ту већ није ударала јара, паучина није улазила у уста и у очи, пиркао је ветрић; што даље у дубину, то је пространије и већ су расле на том простору вишње, шљиве, широки јаблани, нагрђени подупирачима и гангреном, и крушке тако високе, да чисто човек неби веровао да су то крушке. Тај су део врта узимале под аренду наше варошке дућанџике, а чувао га од лопова и чворака неки лудак, сељак, који је живео у колеби.

Прорећујући се све више, прелазећи у праву ливаду, врт се спуштао према реци, обраслој зеленим рогозом и врбљаком; код воденичне бране био је јаз, дубок и пун риба, срдито је клопарала мала воденица са сламеним кровом, помамно су крекетале жабе. По води, глаткој, као огледало, по каткад би ишли кругови, и уздрхтавали речни љиљани, што би их затресла весела риба. С оне стране речице био је заселак Дубечна. Тихи, плаветни јаз

мамио је к себи, обећавајући хладовину и мир. И сад је све то — и јаз, и воденица, и згодне обале, било инжењерово!

И тако поче моја нова служба. Примао сам телеграме и отправљао их даље, писао сам разне вести и преписивао начисто требовања, потраживања и извештаје, што су нам их слали у канцеларију неписмени десетари и мајстори. Али већи део дана ништа нисам радио, него сам ходао по соби чекајући телеграм, или бих оставио у кућном крилу дечка, а сам бих одлазио у врт и шетао се, док не дотрчи дечко да каже, како куца апарат. Ручавао сам код госпође Чепракове. Месо су износили врло ретко, јела су сва била с млеком, а средом и петком — посна, и у те су се дане износили на сто ружичасти тањири, које су звали посни тањири. Чепракова се непрестано подмигивала — то је код њe била таква навика, и у њеном сам присуству увек постајао зловољан.

Пошто у крилу није било рада ни за једнога, то Чепраков није ништа ни радио, него је само спавао или одлазио са оружјем на јаз да бије патке. У вече се напијао у селу или на станици, и пре но што би легао да спава, огледао се у огледалцету и викао:

— Здраво, Иване Чепракове!

Кад би се опио, био је врло блед и једнако трљао руке и смејао се, управо хрзао: хи-хи-хи! Из бестидности би се скидао го и трчао по пољу. Јео је муве и говорио да су накиселе.

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиниша С. Бућевац).

ПРВЕ НОЋИ...

(ИЗ ЗБИРКЕ „СЕЉАНЧИЦЕ“).

Како ти је било ноћи прве,
Кад отиде драги у солдате?
Како ти је било ноћи прве,
Када драга не беше уза те?

Је си л' им'о под јастуком смиља,
А над главом цвећа мирисавна,
У јастуку пролетњега биља,
Је л' ти била постеља неравна?

Је л' ти било, као мени што је,
Да се срце на две поле кида?
Срце моје — је л' и срце твоје,
А горела душа од раскида?

Милорад М. Петровић.

ЗИМА МИ ЈЕ, НАНО.

(ИЗ ЗБИРКЕ „СЕЉАЦИ“).

Снег, цича и зима,
Сви пути засути,
Оголело шибље,
Под теретом гибље.
Не виде се наше
Поље узорано;
Не види се брда...
Је л' ти зима, рано?...

Снег, цича и зима,
Ал' онај што има:
У тору и кошу
И гојнога вошу,
Ком је све то дано
Благује у благу,
А ми чедо мсје?...
Је л' ти зима, рано?...

Година је равна,
О, ал' лете дани,
Од кад ти бабајка
Судбина сахрани;
Како нам је наше
Благо закопано,
Година је дана...
Је л' ти зима, рано?...

Зима ми је, нано...

Милорад М. Петровић.

Х О Ћ У.

Хоћу да речем
Реч која стреса небесне своде;
Хоћу да певам
Да грмну са мном земље и воде;
Хоћу да познам
Топлину, нежност далека склада;
Хоћу да владам
Осмејком раја, очајем ада;
Хоћу да видим
И јужно сунце над морем леда;
Хоћу да стварам
Светове нове, не бледа чеда!

Иван Ј. Маринковић.

О ЗАДАТКУ УНИВЕРЗИТЕТА

НА ПРОСВЕЋИВАЊУ И МОРАЛНОМ ПРЕПОРОЂАЈУ НАРОДА.[1]

Ректорска дужност која ми је ове школске године поверењем мојих уважених другова додељена, доноси ми и ту нарочиту част, да могу данас пред узвишеном личношћу Вашег Величанства, пред Вашим Височанством и пред осталим одличним гостима нашим узети реч, и, по својим скромним способностима, приказати, једну од актуелних идеја каквима атмосфера нашега Универзитета, никада није оскудна. Али пре свега, одзивам се радо жељи наставничког колегијума и универзитетских ученика, да, у име њихово, коме придружујем и своје, изјављујем дубоку захвалност Његовом Величанству Краљу и Његовом Височанству Престолонаследнику на високој пажњи коју, и овом приликом, присуством својим, указују нашем Универзитету, и да изјавим топлу благодарност свима осталим гостима, који су се нашем срдачном позиву љубазно одазвали да присуствују овој традиционалној прослави наше Школе.

Размишљајући о теми свога данашњег говора, ја сам морао водити рачуна о тешком времену у коме ове године прослављамо свету успомену Светог Саве. И то ме је определило да, са овога места, на данашњи дан, изнесем у своме говору неколике мисли о задатку који, у

[1] Ректорска беседа, говорена 14 јануара ове године, на светосавској прослави на Универзитету.

народној борби има да врши наша највиша културна установа, наш српски Универзитет.

Свима нам је познато, да су задаће данашњих светских Универзитета веома простране, и да то не потиче само отуда, што су они живи извори науке и перманентне творнице интелектуалне снаге данашњега света, већ и стога, што је наука данас врло дубоко продрла у све врсте људске активности. У њеној широкој примени, наука данас управља пословима у пољи и у гори, на суву и на води, у великим индустријским радионицама као и у производњама најелементарније врсте. И са те тако интимне везе између великих научних центара и свеколиког практичног живота, обим делања и утицаја данашњих универзизета проширен је до те мере, да се овој, управо, и не могу одређивати неке сталне границе.

А када је тако пространи делокруг универзитетског рада код народâ који су давно збринули своје националне бриге, те се данас могу културно развијати у потпуно нормалним приликама, онда, без сумње, такав делокруг не може бити ни мало ужи, кад се имају у виду задаће додељене нашем Универзитету. Створен силом стварних потреба нашег културног развића и неодложних националних захтева целог нашег племена, српски Универзитет је, на сваки начин, позван, да, у првоме реду, посвети своју пажњу обрађивању оних наука које носе више-мање национални карактер. Али то не значи, да би с истом готовошћу требало усвојити и оно, у овоме смислу потенцирано гледиште, по коме би научни рад нашег Универзитета требао да се креће искључиво у оквиру националних наука; и по коме, не би требало трошити снагу на интензивнијем неговању наука општега значаја, пошто су нам, како се тврди, средства недовољна да би с успехом могли развијати потребну активност у више праваца. Далеко од тога, да поричем разлоге о јаче наглашеном националном обележју нашег Универзитета, држим, ипак, да се тако скучен задатак, какав се по правилу намењује само појединим специјалним

институцијама, не сме намењивати једном пуном Универзитету — нашем не сме у толико пре, што је једини у народу српском. Јер, ма како били мали бројем, ма како били заузети радом на националним наукама и другим националним пословима, и ма како били оскудни моћним материјалним средствима, која су покретач свега, па и интензивног научног рада, ми се, ипак, не смемо издвајати из кола осталих културних народа. Ми се морамо бавити и неговањем опште, космополитске науке; бавићемо се њоме по својој моћи, према средствима којима располажемо, сразмерно времену које нам преостаје од пречих задаћа — али се, ипак, и њоме морамо бавити, јер хоћемо с правом да носимо име културног народа, јер хоћемо, и дужни смо, развијати све интелектуалне способности наше нацнје.

Али поред рада на вашој настави, и рада на науци, српски Универзитет је данас, и још за дуго време, позван, да један велики део своје радне енергије употреби на послове, који му истина нису прописани ни законом ни уредбама, али који су стицајем наших општих националних прилика постали пречи од свега осталога. У великој борби за национални опстанак, која је српском народу тако немилосрдно досуђена, њему су неопходно потребна извесна одбранбена преимућства, која ће га оспособити за ту борбу и учинити га непобедним. То је неумитни захтев вечног закона о животу и смрти, захтев закона селекције, по коме данас један народ може водити успешно борбу за опстанак само тако, ако су у њему просвећеност и култура захватиле широке слојеве друштва, и ако је у томе друштву ниво моралних принципа уздигнутог до висине класичног стојицизма. Спремати народ у томе правцу, наоружати га тим врлинама, заштити га таквим штитом, јесте и мора бити за дуже време једна од главних задаћа и дужности нашега Универзитета. Он ваља да приступи хитно томе послу: ваља да га организује, да га уведе у живот, и да ту даде

такав импулс, како би у томе правцу изазвао један велики и снажан покрет и преокрет у народу.

Могло би се, донекле, с правом приметити, да је наш Универзитет још врло млада установа, да је још у стању формирања, те би овакво расипање његове снаге у више праваца могло штетно утицати на његово консолидовање и на интензивност његових научних послова. На сваки начин, поступна еволуција није никада за одбацивање, и њоме се треба увек користити — када је то могућно. Али не треба заборавити, да су наше политичке и националне прилике изузетне, да смо ми на броду који бура бије, и где се сваки појединац као и сви скупа морају прихватати послова и не мерећи снаге своје. Ако би моментано и наступило какво затишје, оно ипак не треба да нас превари и да нас успава: напротив, такве моменте ваља корисно употребити на брзо појачање оних позиција које нам нису довољно јаке.

Затишје пре данашње буре ми нисмо паметно искористили. Али у животу народа, исто као и у животу појединаца, ваља да наиђе какав силан потрес, ваља, како се то у обичном говору драстички каже, „ударити главом о зид“, па да се сваки прене, да се обрне лево и десно, и да се реши на процену ситуације у којој се налази. И ми смо, заиста, данас пренули, пренули смо сви као један човек, и полетели на кров нашега брода. Али док ће многима после првих критичких момената можда поново овладати стара заборавност и индоленција, српски Универзитет ће, уверен сам, остати стално под утиском страшне истине, да је брод Србије и Српства у перманентној опасности.

Мислим да ме уважене колеге, а још мање наши млади ученици, неће демантовати, ако будем тврдио, да је на нашем Универзитету, одмах, у првим моментима садашње националне кризе, прострујала мисао, да се без оклевања ваља у свима правцима спремати за дугу и тешку борбу. Одмах је за свакога било јасно, да није довољно ма и најсавесније вршити дужности само под

кровом ове куће, већ да ваља развити интензиван рад и ван школе, то јест, ступити у што ближи контакт с народом и узети живог учешћа на културном напретку и моралном препорођају његовом. За све је било јасно, да је српски Универзитет пре свакога другога позван да пропагира уверење: да српски народ мора у просвећености и култури тражити спаса својој националној и политичкој егзистенцији; да у вишим моралним особинама треба да нађе отпорну моћ снаге своје; да у здравом и крепком породичном животу ваља да црпи виталну моћ расе своје; да од спремне, савесне и поштене интелигенције своје треба да добије поуке о правилним погледима на националне задатке, на државу, на друштво, веру, морал, и тако даље. — Универзитетска омладина, која је у свако доба готова да нађе на пут прогреса и препорођаја, прихватиће, у то смо сви уверени, ове идеје својих наставника и биће им највреснији пионер у будућности.

Али не треба изгубити из вида, да с народом и у народу могу на оваквим идејама само они људи с успехом радити, који поред довољно високог образовања располажу и дубоким познавањем народне масе. Јер на ову се само тако може утицати, она се само тако може придобити и повести к извесном циљу, ако се буду добро познавале њене добре и рђаве стране, њене наклоности и антипатије, њене навике и обичаји, њене потребе и захтеви, па се на основу таквог познавања буде подесио целокупан програм и метод рада. А таква искуства не добијају се у школама, већ у честом непосредном општењу с народом и пажљивим проматрањем све га што чини његов целокупни живот.

Исто тако ваља унапред знати, да је поље на коме се има радити веома запарложено. Очистити га и култивисати није лако. Наш народ је непросвећен, а непросвећеност повлачи за собом читаву поворку свакојаких предрасуда, порока, рђавих навика и рђавих обичаја; наш народ је неповерљив, јер је искуством стекао многа ра-

зочарања; народ је у многоме чему необавештен, или, управо, рђаво обавештен, са чега су му појмови о правима и дужностима у држави, у општини, у друштву, и погледи на просвету, религију, морал помућени, искварени и изопачени; најзад, у народу је прилично ухватила корена и једна врста штетне самообмане, јер му се из себичних циљева повлађивало и тамо, где томе није било места, и придаване су му такве квалификације о зрелости и свести, каквима се не могу поносити ни они народи који већ одавно стоје на врхунцу културе и просвећености. Ваља, дакле, унапред очекивати, да ће први кораци на путу народног просвећивања и обавештавања бити од сваке руке мучни и тешки; да ће се поред многих препона, последицâ неповерења и укорењених навика, доћи у сукоб с противним интересима појединаца, а можда и организованих група; и да ће се, вероватно, у току рада морати савлађивати немарност баш оних, који су у првоме реду позвани да нови покрет помажу и подржавају. Али када сваки буде на све унапред спреман; када буде приступао послу свестан да га за то не очекују награде него жртве; да ће семе које ће сејати пасти: једно на плодну земљу а друго на суви камен; једном речи, када сваки пође на посао као апостол вере своје, онда несавладљивих препона не може бити, а чудотворна моћ знања и просвећености учиниће, да проклија и донесе плода и оно семе, које је пало на земљу мртвицу и камен суви.

Нови правац рада захтева и нове људе, свеже раднике. Ови неће и не смеју личити на оне свима нама добро познате веснике наше унутрашње подвојености, који се од времена на време, у последње доба све чешће, појављују у народу, тражећи наједнако да овај буде нека врста судије међу њиховим вечито завађеним таборима. То морају бити други људи, људи од позитивног рада и дела, људи који ће долазити као несебични учитељи и примирителји а не као парничари, људи који ће радити на облагорођавању, а не на подивљалости нарави. Да

такве људе може дати у првоме реду наш Универзитет, не треба нарочито истицати. То лежи у самом личном склопу његовом, у његовој организацији и у природи послова којима се бави. Наставници Универзитета, у улози културних мисионара, не би наишли на непознате им терене, нити би се за њих могло казати да нису дорасли пословима који их тамо чекају. Јер они су ти, који најбоље познају: историју, језик, обичаје и остале карактерне особине народног живота; који стално прате развој просвећености и куртуре његове; који проучавају његове правне односе, привредну, економску и финансијску моћ, — једном речи, који у свима правцима проучавају народ и природу земље на којој тај народ живи. А када се има у виду и то, да је Универзитет по своме ауторитету најподеснији да мобилише и све друге снаге које могу корисно сарађивати на истакнутим идејама, онда за сваког мора бити јасно, да је наш Универзитет у неку руку предестиниран да буде иницијатор и организатор једног таквог културног и препорођајног покрета.

Од дана свога ослобођења Србија је тежила и радила да стане у ред других културних држава. Али се без устезања може рећи, да се у низу минулих година није урадило на културноме пољу онолико колико се могло урадити, нити се постигло оно што се могло постићи. Ми сви добро знамо, да у Србији има народних школа, али да нам је ипак народ неписмен и непросвећен; да има цркава и манастира, али да у народу нема правог хришћанског морала; да има закона, прописа и уредаба, али да народ није надахнут осећајем о неумитности њиховој; да нам је народ највећим делом земљорадник и сточар, али да немамо рационалне земљорадње и рационалног сточарства. У опште, ми смо у свима правцима имали и данас имамо само форме, али не и садржине; ми смо у свима правцима радили, али ни у једноме нисмо дошли до повољних резултата. Овај неповољни биланс наше целокупне активности објашњава се често, без дубљег размишљања, неспособношћу наше нације за

крупним културним пословима, неспособношћу њеном за интензивним и истрајним радом. Међутим, ако би се дубљим опажањима потражили узроци овим фактима, онда би се видело, да они не леже у неком урођеном дефекту наше масе, већ у оној општој несрећености са којом се сусретамо на сваком кораку у нашем државном, јавном и друштвеном животу и у одсуству оних битних услова културе, без којих је немогућан сталан прогрес ни у којем правцу.

На прагу другог столећа нашег слободног државног живота, ми морамо, богатији знањем и искуством од наших претходника, радити боље и интензивније, да бисмо урадили више и брже. А као подстрек томе прегалаштву, нека нам служи ничим неприкривена стварност, да је наш међународни положај до невероватности тежак, и да, поред тога, пред нама стално стоје две тешке дужности: спасавати себе и своју државну независност, и спасавати Српство као племенску целину. Узвишеном позиву: „нек сваки врши своју дужност!“, ми ћемо са овога места, са Универзитета, савесно одговорити, ако радом својим учинимо, да нам народ буде просвећен, културан, економски осигуран и морално пропороћен. Јер само такав, он ће моћи издржати борбу која му је досуђена, моћи ће ширити около себе пространу сферу националног утицаја, и постати неодољив привлачни центар за своје отргнуте сународнике.

Са нашим данашњим културним и моралним багажом, то ваља отворено признати, ми нисмо спремни да одговоримо свом високом националном позиву. Ни школа, ни црква, ни општина, ни привредна и економска снага, ни све остало, не стоји нам на чврстим ногама; свуда се огледа један огроман дефицит у паметно срачунатој срећености, у професионалној спремности, у правилном и строгом појимању дужности и тако даље. Погледајмо, макар само у пролазу, неке од наших јавних установа, нарочито неке од оних које су својим функцијама у

тесној вези са животом народним, па су дакле, и од непосредног утицаја на њ. Погледајмо, пре других, нашу народну школу и основну наставу, пак ћемо се уверити: да у нашим народним школама раде сразмерно добро спремни учитељи, да су им оцене о раду и успеху просечно врло задовољавајуће; да су нам школе добро посећене; и да се у њима уче бистра и приљежна деца. Али би смо се у исти мах уверили и о томе: да је српски учитељ већином заражен најнижом партијском политиком, на штету свога ауторитета, на штету свога благородног позива у школи и ван ове, и на штету свог личног рада и образовања; уверили би смо се, да је рад учитеља у школи преко целе године остављен без надзора и без директиве; уверили би смо се, да је за све народне школе у земљи, за варошке као и за сеоске, за оне у престоници као и за оне у Звижду, у Поречу, у Пчињи, у Старом Влаху и Копаонику, програм рада исти, као да оне свуда служе истоме циљу, и као да су свуда услови живота исти. Пак би смо се, даље, уверили, да народ, и ако свесно и искрено тврди да је неписмен човек „слеп код очију", да ипак зато врло нерадо даје децу у школу и да зато има врло јаких и оправданих разлога; уверили би смо се, најзад, да се писменост у народу врло споро шири, и да народна школа, оваква каква је данас, није у стању да ову унесе и учврсти у народу као сталну културну тековину.

Мени није циљ да дубље улазим у расматрање рада на нашој основној настави; хтео сам само да покажем неколиким опажајима, да нам она, као што напред поменух, не стоји на чврстим ногама, и да све дотле неће показати очекиваног успеха, док се не прилагоди потребама онога света у чијој средини ради.

Али за потребе широког народног просвећивања и то није довољно. Поред добре основне школе ваља да постоји и добро организован рад једне, тако да је назовем, опште школе, школе народног просвећивања, чија улога има да отпочне одмах чим је завршена улога основне

наставе. Тим даљим радом прихватио би се и сачувао од пропасти онај малени капитал који је изнет из основне школе, стално би се увећавао и развијао, и тим начином би корисно био употребљен у циљу ширења општег народног просвећивања. Ако се неби тако радило, ако би се и даље продужила досадашња бесплодна пракса, онда нека се нико не чуди што од рада наших народних школа и даље неће бити велике користи, и што ће и у будуће бити људи који ће веровати, да је у овој земљи више учињено за народну писменост каплар у касарни но учитељ у школи.

Оно што нам школа има да даде у циљу народног просвећивања, народна црква је дужна дати у циљу ширења и утврђивања основних принципа хришћанског морала. Међутим, наша је црква у овој својој битној задаћи веома заостала. С друге стране, она није успела да одржи и учврсти у народној маси ни ону чисту, безазлену религиозност, која је тако потребна и тако корисна једноме народу у раном периоду његовог културног развића. Код нас је религија сведена на скуп неколиких обреда, који су озакоњени и таксирани, и које мора сваки испунити ради доцнијих потреба у животу. Свештенство нам је веома застало у образовању, те није дорасло да културнијим члановима друштва буде, „пастир добри“, учитељ душе и проповедник виших моралних доктрина; а код масе народне није кадро да развија и одржава оне чисте религиозне осећаје, који су у ранијим временима били једна од главних одлика нашег патријахалног живота, који су замењивали у народу свест о националности и челичили га до пожртвовања у дугој борби „за крст часни и слободу златну“. — Моје је уверење, да један народ мора бити васпитан у вери својих предака. Основ тога васпитања мора се поставити у самој породици, а црква, доцније, има да развије те основе до обима више моралне философије. Но за то нам породица мора бити јаче просвећена и културнија, а црква бити на висини свога задатка.

Општина је трећа јавна функција, која стоји у непосредном контакту с народом, и попут школе и цркве може утицати на њ врло корисно или врло штетно. Успех школе и рад цркве нисмо могли истаћи као угледне; општина и њен рад заслужују то још у мањој мери. Врло важне културне и економске задаће једне општине захтевају, да њеним пословима руководе просвећени, честити и енергични људи, људи који су се интелектуалним и моралним особинама истакли изнад општег нивоа своје средине. Међутим, свима нам је добро познато, да код нас тако није, и да поменуте врлине нису критеријум по коме се поверава управљање народном кућом. Општине су нам претворене у партијске тврђаве, које стоје стално на ратној нози према брату-непријатељу побеђеном у борби куглицама. И зато су нам општине слабе, немоћне и неспособне за иницијативу корисног и напредног, што би се још могло сматрати као повољна околност према оним случајевима — јер и таквих има — где сама општина, (разумем представнике њене), утиче на своју средину деструктивно и деморалишући. Изгледа, да се сасвим изгубило из вида, да је општина темељ на коме се диже државна зграда, и да се на трулим темељима не подижу здраве и солидне грађевине.

Пођимо само још један корак даље, и ма на коју страну, лак ћемо се уверити, да свуда постоји онај огромни дефицит, о коме мало пре бејаше реч. И сасвим доследно, што год је нижи културни ниво оних, у чијим рукама лежи судбина некога рада, у толико је овај назаднији, и у толико већи дефицит показује. О томе нам је сведок дагашње стање наше пољопривреде, главног нерва у општој народној и државној економији. Јесенас је на конгресу Земљорадничких Задруга, у Аранђеловцу. Г. професор Ј. Стокласа држао једно значајно предавање, у коме је на основу својих студија, и на основу статистике и упоређивања с другим културним земљама, показао и доказао, да је принос наше најглавније при-

вредне гране, земљорадње, „страховито мали“. Дефицит који отуда сваке године трпимо, скоро је невероватан. Земља, која је, по речима ученога професора, створена да даје највећи принос од свога земљишта, губи сваке године само на производњи жита око 150 милиуна динара. Ако би ове године, пред једним таквим конгресом држао слично предавање какав професор сточарства, а идуће године какав професор воћарства, уверен сам, да би се годишњи привредни дефицит Србије, само по овим гранама производње, утврдио бар на 500%, а и више.

Међутим, српски је пољопривредник вредан, и не штеди снагу своју радећи; земља наша Богом је створена да од тога рада даје највеће приносе — па, ипак, тај се принос показује „страховито мали“. Школовани агрономи знају директне материјалне узроке томе неуспеху и губитку, и знају како се ови могу да отклоне; али савети њихови остају несаслушани, јер онај коме се упућују није кадар да их разуме. Као што у почетку свога говора поменух, наука данас управља свима гранама људске активности. У пољопривреди, пак, она сваким даном толико шири свој утицај, она до те мере постаје њен суверен, да модерни пољопривредник само по рецептима њених лабораторија може с успехом радити своје послове. Код нас, дакле, где је сваки земљорадник у исти мах и господар земљишта на коме ради, мора сваки бар до те мере бити приступачан саветима науке, мора бити бар толико просвећен, да би могао схватити најелементарнија упутства науке и користити се њеним резултатима. Без тога услова ми не можемо имати рационалне пољопривреде, а без ове биће нам увек слаб главни извор народног благостања и државне моћи.

У једној овакој свечаној прилици ја немам права да говором својим замарам дуже време благонаклону пажњу наших одличних гостију. Али се надам, да сам и овим што сам рекао, успео доста јасно нагласити једну од битних дужности нашега Универзитета, и приказати

стварне ситуације бар оних наших установа и послова, који су од непосредног значаја за просвећеност, морал и благостање народа. Те ситуације, као што смо видели, нису повољне, али од нас и не треба тражити да их улепшавамо или да их прикривамо, јер смо ми дужношћу позвани, да са наших катедара, у свакој прилици, износимо само истине, па ма оне биле и горке. У осталом, само се тако може поправити оно што није добро, и лечити оно што је болесно. На томе путу поправљања и сталног културног прогреса српској радној интелигенцији предстоје врло трудни послови, јер су потребе наше малене Србије врло велике, а тековине су њене и сувише скромне. Да би могла очувати себе, и помоћи својима около себе, она мора имати: мудрих државника, вићених научника, вредних учитеља у школама, убеђених проповедника у црквама, спремних војсковођа и одушевљених војника у касарнама; њој су потребни умешни трговци, предузимљиви индустријалци, вешће занатлије и културни пољопривредници. А такав кадар може се мобилисати само из оног народа, у коме су просвећеност и виша култура захватиле све слојеве друштва, и оспособиле га: да мисли и процењује својом памећу, да посматра својим очима, и да се ослања на своју снагу.

Једном је са овога места казато, да ће српски Универзитет бити кула светлиља, са које ће светлост науке продирати и у најзабаченије кутове српства. То не треба и не сме да остане само једна лепа фраза, већ мора постати стварност, дело. Радити на томе делу дужност је сваког просвећеног Србина, а у првоме реду наставника нашег Универзитета и његове омладине. Они већ сами собом чине једну колосалну интелектуалну снагу, која добро организованим и енергичним радом може да даде силан импулс културном напретку и моралном препорођају нашега народа.

Сава Урошевић.

БЕЛИ ЦИГАНИ У СРБИЈИ.

У западној Србији, у неколиким местима, станује једна особита врста Цигана, која се у многоме разликује од других Цигана.

Ње има:

Број	МЕСТО	Број кућа	Мушких	Женских	Свега	ПРИМЕДБА
1	У вароши Шапцу (округ подрин.)		214	232	446	
2	„ „ Лозници „ „		195	177	272	
3	„ „ Крупњу „ „		84	89	173	
4	„ „ Љубовији „ „	3	8	7	15	У државној статистици обележени су сви зворнички Цигани као Турци.
5	„ селу М. Зворнику „	око 10			[60]	
6	„ вароши Ужицу „ ужички)	2	11	10	21	
7	„ „ Б. Башти „ „	4	20	13	33	
8	„ „ Ивањици „ „		32	29	61	
9	„ „ Пожези „ „	5	10	4	14	
10	„ селу Рогачици „ „	4	13	9	22	
11	„ „ Пљескову „ „	15	11	18	29	Овде је у статистици погрешка, јер је цело село око 15 кућа насељено самим Циганима.
12	„ вароши Ваљеву „ ваљевски)	1			[6]	У статистици није означена.
13	„ „ Обреновцу „ „	2			[12]	У статистици их нема.
14	„ „ Чачку „ чачански)	4—5	17	8	25	По уверавању Шабачких Цигана, крагујевачки су Цигани пре 5—6 година покрштени, због тога су ваљда у статици смешани с другима хришћанским Циганима.
15	„ „ Крагујевцу „ крагујев.)	око 20			[120]	
	Свега . . .				1309	

Ја сам ове Цигане посетио само у Крупњу (17 маја, 1908) и у Шапцу (20 маја, 1908), и од њих сам прибележио и остала места где их има, јер они своју врсту добро знају и разликују је од других врста Цигана. Они су ми дали податке и о броју њихових кућа у појединим другим местима у Србији. Податке пак о броју душа повадио сам из Статистичког Одељења Министарства Народне Привреде, из рубрике „Цигани мухамеданске вере". Податци добивени усмено од Цигана мало се слажу са онима у Државној Статистици. Грешака може бити и у циганском казивању, али су оне још очевидније у Државној Статистици. Тако 1 кућа Цигана у Ваљеву и 2 у Обреновцу нису ни забележене. У Малом Зворнику сви су Мухамеданци обележени као Турци, а о десетак циганских кућа нема ни речи. У Пљескову око 15 циганских кућа не могу ни у ком случају износити само 29 душа. Крагујевачке Цигане преко 20 кућа нисам могао бројно из Статистике ни забележити, јер је њихов број помешан са хришћанским Циганима са свим друге врсте. Због тога се укупан број ових Цигана може само приближно тачно казати. И ја држим да их, рачунајући по 6 душа на кућу и онде где им број у Статистици није обележен, јер толико излази кад се просечно узме њихово бројно стање где су обележене и куће и душе, може бити преко 1300 душа, баш кад би Пљесково оставили са овако редукцираним бројем Цигана.

Ови су Цигани пореклом из Босне И ако многи од њих и у Крупњу и у Шапцу тврде да су староседеоци (Крупањски Цигани тврде да су они и засновали Крупањ: „Крупањ су Цигани први закопали") ипак међу њима постоји и традиција да су им најстарији некада из Босне дошли. Сем тога за неке се фамилије зна и кад су се из Босне доселиле. Најзад ови Цигани нису ништа друго до познати босански *Бели Цигани* (Бијели Цигани). Ово се име међу њима готово са свим изгубило. Млађи о њему не знају ништа, и на питање зове ли их ко тим именом одговарају да их нико тако не зове. Старији

међу тим памте да су их тако звали пре педесет година, и да у Босни Цигане, као што су они, тако зову и данас. Сами пак себе називају просто *Цигани*.

Гдегод у Србији ових Цигана има говоре само српски, и то заносећи нешто на босански, и тиме се говором помало разликују од Срба с којима су у једном месту. Цигански су језик давно заборавили. Никаква традиција међу њима не живи, која би казивала, да су ма кад цигански говорили. Од цигањског језика нисам могао наћи у њих ни једне речи, ни реченице, ни изреке, и ако сам их с те стране тачно испитивао. Знајући да се стари изрази најдуже чувају у формулама, које бајалице при бајању употребљавају, питао сам и о томе, па ми рекоше, да бајалице употребљавају нека бајања, која говоре неким чудним језиком. У њима има и српских речи, али ипак не може све да се разуме. С бајалицама нисам могао сам говорити, али биће да је у њиховим басмама последњи траг некадашњег њиховог цигањског језика. Због оваквога стања ствари са њиховим језиком, они тврде да никад нису ни говорили цигански, већ да са свим други Цигани тим говором говоре.

Сви су вере мухамеданске. У Шапцу и Лозници имају чак и по једног оџу, који им врши верске обреде. Џамија немају. У Крупњу је до пре 6 година постојала стара, и, од како су Турци из Крупња отишли, батаљена џамија, па је тада порушена. И ако није служила, Цигани врло жале што је срушена. Како они немају ни оџе, нити ишта што би их опоминьало на ислам, ту су џамију сматрали још као једину светињу.

У Шапцу су сви сунећени, исто тако казују и за Лозничане. Кад се накупи доста деце за сунет зову *бербира* из Босне, те их сунети, што се, као год и у Турака, врши са великом свечаношћу. У Крупњу су само старији људи сунећени. Од пре 45 година се не сунете, јер им је скупо звати бербера са стране.

Око порођаја, колико сам могао разабрати, нема много обичаја. Породиља се зове *бабињара*. Под њу

простиру сена, а под детињу главу међу гребене и простирач. После три дана, због урока, пришивају детету на капицу *урочицу*. То је фигурица од шареног стаклета, другојача за мушко, другојача за женско дете. Деци надевају имена сами отац или мати. Имена су чисто турска; мушка: Аган, Алија, Ађо, Асан, Ашин, Бајро, *Драги*, Ејуб, Зејнил, Јусо, Каранфил, Кујо, Латиф, Медо, Мејо, Миго, Мујко, Мујо, Наиф, Нуко, Омер, Осман, Ризван, Русто, Рушид, Рушо, Салко, Селим, Семиз, Синан, Смајо, Сулејман, Суљо, Сумбул, Хасан, Хашин, Шајин, Шејо, Ћело и тако даље; женска: Абида, Ајкуна, Ајкуша, Ата, Атица, Булка, Гига, Дака, Дерва, Дервија, Ђулка, Ђулса, Елма, Елфија, Зорка, Ибиша, Ибриша, Ика, Јула, Када, Кадифа, Лајка, Маца, Мејра, Муша, Наза, Нелка, Нефа, Рума, Садифа, Сеара, Севда, Срмија, Шаза, Шерија, и тако даље. — Ако се детету доцније име не би допало може га само променити. Ако је дете слабуњаво онда му родитељи просто промене име, не бирајући нарочитих симболичних имена, која штите од болештина.[1]

Око свадбе има прилично обичаја и церемонија, али су сви турски. Ма ког дана довео момак себи девојку чека среду, па јој тог дана каква старија жена боји косу. Боја се гради од растопљене шишке, растока и каранфила у ракији. У четвртак се млади скида боја (то јест, мије се) па је онда кније која другарица и умота јој руке у повесмо. Удовице и распуштенице се сад при удаји не книју. У старије време су се и оне книле, ако су се удавале за момке, а данас се не книју ни у том случају. У петак иде младожења с младом у *ђердек* (ложницу). Свадбено весеље почиње у петак и траје два до три дана. Пази се на то да млада при удаји испадне поштена.

[1] Срби сељаци око Крупња својој деци кад болују надевају турска имена: Мујо, Ађо, Ајкуна и тако даље, па их тако и зову; али права имена остају и даље као званична пред влашћу, у школи, у војсци, и тако даље.

Најглавнији су празници *Бајрам* и *Рамазан*, који се славе по турски. У Крупњу славе Цигани и Велики Петак као тежак празник. У очи тога дана иду на гробље и деле мртвима за душу. У старије време су се на Велики Петак и веселили и играли, али им је то од скора забрањено, јер хришћанска вера тога дана забрањује свако весеље.

Код крупањских Цигана постоји једна особита врста *побратимства*. Кад ко сања да се дави, или да га је снашло друго какво зло, па му се у исто време јави у сну који Циганин, а он му рекне: „По Богу, брате, одбрани ме!“ и овај га одбрани, онда га сутра дан потражи, каже му како га је у сну избавио, дарује га: пешкиром, чарапама или чим било, почасти га, пољуби се с њим, и тиме постају побратими. Од тада се они боље пазе но да су прави род и не жене се у међусобном роду. Код њих има у овом смислу и пословица: „Пређе по Богу него по роду“. Побратимством се могу везати и мушки са женскима и обратно, а исто се тако и женскиње може посестримити.

Самртни обичаји турски су. У ранија времена чим би ко умро одмах би га и сахранили, сад се мртваци сахрањују тек после 24 часа. Мртваца не купају чим умре већ пред сахрањивање. После купања затворе мртвацу, као год и Турци, све рупе на телу памуком, па га метну у *табут* (сандук) и носе на *мезарлук* (гробље). Мртвац се сахрањује без сандука. Сандук је један и служи за сваког мртваца. Имућнији простиру у гроб асуру, а сиромашнији простиру у гроб мало сена. У Шапцу и Лозници при сахрањивању чита молитве ода, у другим местима оду позива само онај ко може да му плати пут. У Крупњу у место оде чита молитве један ондашњи Циганин, који их зна. У другим местима сахрањивање бива и без тога.

О физичким и душевним особинама ових Цигана не могу рећи готово ништа. За то је потребно дужих и детаљнијих студија. Оно што је о физичким особинама

Белих Цигана у Босни рекао Глик[1] не знам колико одговара нашима. На први поглед изгледа да су средњега раста. Боје су различите од чисто отворене па до потпуно мрке, али отворена боја канда преовлађује. Кад би их човек гледао у групи, а не би знао да су Цигани, мучно би рекао да су Цигани. Међу њима има и врло лепих и мушких и женских типова.

Кад човек уђе у њихову малу осети да је међу веселим и безбрижним становништвом. Чује се песма и музика, ларма деце, вика, смеј, као што је то свуда међу Циганима. Као и остале врсте Цигана, и ови нису нимало вредни у послу.

Бели Цигани сви су настањени. Међу њима нити ко памти нити прича да су кад год били скитачи. Живе одвојено од Срба у засебним малама. У Шапцу се њихова мала зове *Циган-мала*, у Крупњу — *Крупањ-мала* или *Циган-мала*.[2] Куће су им тескобне, ниске и врло збијене; у Крупњу су чак са свим збијене. У неким, нарочито имућнијим, кућама у Шапцу већ је уведен приличан ред и чистота, али је у већини ипак онако као и свуда међу Циганима: неред и прљавштина. Куће су им снабдевеније потребама но у других Цигана. Они имају и постеља, и постељних ствари, и посуђа и свега у већој мери но други, у свему томе врло оскудни, Цигани, нарочито у Источној Србији.

Одело им је код мушких и турско и немачко, где што чак и мешовито. Нарочито код старијих има доста турског одела, али га је све мање и мање. Млађи носе одело готово потпуно онако као и српска им околина. Код женскиња преовлађује турско одело без фереце.

[1] „Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und Herzegovina“ von Dr. Leopold Glück (Separat-Abdruk aus „Wissenschaftliche Mitteilung aus Bosnien und Herzegovina“, V Bd, 1897). Wien, 1897.

[2] У Крупњу су још две мале у којима живе Срби, то су: *Турска чаршија* и *Марића чаршија*.

Жене и девојке не сакривају лице, и ако су муслиманске вере.

У ранije време имали су шабачки Цигани једног *малбашу* или кмета, који је водио надзор над њима, данас имају само једног изабраног одборничког заменика. Ради одржања реда држи општина у Циган-мали једног од својих позорника.

Храна им је проста и скромна. Као и остали Муслимани не једу свињетине, али се не уздржавају ни од каквог пића.

Бракове склапају само међу собом, никад и са Србима.

Бели Цигани различитог су занимања. У Шапцу су највише свирачи: имају четири главне и три ситније свирачке дружине. Сем тога има их који и појединачно иду те свирају и од тога живе. Чувена је свирачка дружина шабачких Цигана Цицварића, која не свира само у Шапцу, већ долази и у Београд и иде и у друге вароши Србије, Босне и Срема. Свирачке дружине Белих Цигана имају од инструмената: виолине, обично две шаркије и дајире, док код других Цигана свирача нема ни шаркија ни дајирета, већ је у место тога контрабас.[1] — У Крупњу су свирачи свега петорица.

После свирача у Шапцу највише има *шмитова* (поткивача). Њих има осам дућана, које зову *радионицама*. Обичних ковача нема. У Крупњу има седам ковача.

Сем тога у Шапцу су четворица фијакеристе, око петнаесторице кочијаши са простим колима са по једним или са по два коња, који превозе сиромашније путнике и терете.

За тим долазе: џамбаси: у Шапцу око десет до дванаест, у Крупњу четворица; дућанџија: у Шапцу че-

[1] Дружина Васе Андалије и друге циганске свирачке дружине које имају контрабасове, и које се ван Шапца знају као шабачке дружине, нису из Шапца. То су дружине влашких Цигана из околине. Андалија је из Дреновца, а остале су дружине из Табановића, Дувањшта и других села око Шапца.

тири дућана у којима се продаје ситнији бакалски еспап, три касапнице у којима се не продаје свињско месо и две кафане. У Крупњу нема дућанџија, али су готово сви тамошњи Цигани ћумураши: граде дрвени угаљ, па га продају ковачима и публици иначе.

И у Шапцу и у Крупњу велики део Цигана иде и у надницу, те раде било пољске било друге какве послове.

Крупањске Циганке још иду о благданима и просе по околним селима. Сваки им радо удељује. У прошњу иду, али много ређе, и људи.

Тих. Р. Ђорђевић.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

МАТАВУЉЕВИ ПРВИ КЊИЖЕВНИ ПОКУШАЈИ.

Читајући у задњој свесци „Летописа Матице Српске“ успомене и биљешке о Сими Матавуљу од Г. Марка Цара, сјетио сам се једног сасвим непознатог, али веома занимљивог Матавуљева дописа задарском „Narodnom Listu“. Како тај допис пада у доба Матавуљева учитељевања на Исламу, имам разлога да мислим, е је то, ако не баш први, свакако један међу његовим првим штампаним саставцима у прози. Писан је очито без икаквих књижевних претензија, али ипак може да буде од извјесне користи за проучавање Матавуљева дјела, јер се већ у том првом прозном саставу опажају — дакако још у заметку — све оне списатељске особине, које су касније постале одликом и карактеристиком зрелог приповједача. Већ у тој првој и скоро бесвесној работи може да се назре клица и оне његове наклоности к посматрању спољашњег, видљивога свијета, оног неодољивог напона да у свему тражи и истиче комичну страну и његове љубави према особном стилу и лијепом писању.

Допис је објављен у броју 26, година XIII, „Narodnog Lista“ (1 травња, 1874), и ево га у цјелини:

„Ислам 26 ожујка.

На 18 овога дан бијаше управ пролетни. Около 10 сати пред подне стиже улак, да пароброд приспјева тамо на $11^1/_2$, а да ће с мртвим тјелом кнеза Јанковића,

задњег потомка врлог котарског јунака Стојана, кренута из града по подне.[1] Сад наступи обћи метеж и гунгула. Кмети се довикиваху; дјечурлија дотјера коње из паше, који се вриштећи разидоше по сеоским улицама. До мало опет, осим оних што бијаху дошли, угледаше се читаве чете људи, који по различитим путевима, долазаху из оближних села и варошица; ту си се могао нагледати различног ношења, како који бијаху из велебитског приморја, из Котара или из Буковице. За овима опет зачу се клопот коња, рзање коња и колица; то су одличније особе из речених мјеста. Еле, за тули час силни се народ сплијеве и утабори око куле Јанковића.

У толикој мјешанији простаклука, уз сву пристојност што је пригода захтјевала, морала се збити штогод и смијешна. Једном на пример нестаде узде; никако се утјешити за губитком, него најбољим разлозима на свијету сиромах захтјеваше свакога преметнути. Други опет, лијеп старац, али зерумачврљен, љутио се до злобога што неће да понесу Стојанову сабљу при спроводу; видило се да је он хлепио за том почасти, а с тога се можда и заодјео гиздаво.

Неки су представљали чудноватe приече и препирали се; један од њих, заклачив чудан разлог, повика: ваља видити хоће ли цар допустити да га пренесу!

У том начелник новски, изашав из куле, махну руком, те као чаробном шипком утиша гунгулу. Браћо — рече кроз највећи мук — треба да покажемо задњу почаст покојнику; треба да сви одемо на цесту, на сусрет. На те ријечи неста сваке препирке, неста граје; сва свјетина крену једним махом. Пјешаци, коњи, колица, све замагли кроз прашину слиједећи црном дугачком крсту. Иће се близу три миље меканим коловозом, док се из Ислама дође на широку цесту што води у Задар. Ту на распућу заустави се народ; простији посједају по

[1] Кнез Јанковић умро је у Трсту, камо је био пошао на лијечење.

ледини са страна цесте, остали почну одати горе и доље. Из даљега морали су путници сумњати да није каква засиједа; кад би пак примакли, говор би се утишао, лица би преузела озбиљнији израз. Није се пролазећим рачило питати шта је ни како је, него би пројурили што брже. После два сата чекања указа се на цести, од стране Задра, као једна црна пикња. Завлада мртва тишина: сви се издигоше на врх прсти ножина, гледајући тамо. — Јест! — шапнуше сви у глас. — Пикња примаче мало, па наједном сврну с цеста и одмигуља преко поља. Није! — рекоше опет — и свак се поврати на првашње мјесто. Домало угледа се друга пикња, па још једна и друга за њом. Овај пут да буде најситнија буба прозујала, чула би се међу чекаоцим. Мало по мало разабра се црна носиљка положена на колицим; за њом иђаху двие кочије. Људи почну примицат се средини цесте, за боље нагледат се, и тако се сплету. У то мала поворка уђе међу поремећене редове, а из задње кочије залелека женски глас.... Напријед! — викну неко — и многим на велико чудо, ко да из земље изниче, разави се силна тробојница: за њом поредаше се пратиоци. Сунце се нагибало к западу, расвијетљујући задњим зрацима тај чудни призор. Видјети оне издаље коњанике са заставом, за њима кметове у најстаријем одјелу (кајачки), па дворне људе лијепо одјевене, па лагане кочије препуне господе — тај сукоб војничкога и патетичнога, простог и елегантног — све је то причињало најчаробни утисак. Али што се напријед ишло, призор је бивао то љепши. Око бијеле цркве на сланици Кашићкој, видјела се силна врева. Кад се подњу домаће сав тај народ сиђе и придружи се к спроводу. Опет мало сметње, мало галаме, али на брзо успостави се ред; ноге корацаху као слепљене. Те тако уз тужно зујање звона, спровод досука к цркви Јанковића у први сутон: Молитве, обреди, посмртни говори, све је то трајало сат и по. Затим уз жалосни клик, када преко шест сто грла једногласно заори: Лака ти земља! — задњега Јанковића снимише с одра и

положише пред олтаром у гробницу отаца његових! — Из цркве по мјесечини, која је већ сјала, свјетина навре „на подушје“. Све бијаше препуно; авлије, одаје, трије-мови, донапокон и хамбар куле. Пошто су јело раскла-дили, слуге донесоше вино. Почеше подушне здравице: Здрав за покој душе! и тако даље.... Али и томе био је брзо крај. Около 10½ ноћи свјетина се изсука; одлич-нији гости дигоше се из дворане и полијегаше; свијеће се погасише једна за другом, — само кроз муклу ноћ могао си чути јецање сросричимо црне удовице задњег потомка Стојана јунака“.

Бошко Десница.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Г-ђа Мара Таборска и њено ступање пред нашу публику.

И Г-ђа Таборска нам долази из Хрватске, из Осечког Позоришта. Од неког доба Српско Народно Позориште је могло бити пуно само ако је у њему играла која уметница из Троједнице, а до скоро наше најпознатије име на позоришној листи је подсећало на те пределе, у којима живи наше племе у ширем смислу речи. И Г-ђица Хржићева и Г-ђа Вавра и сад Г-ђа Таборска, и ако не све Хрватице, дошле су нам преко Хрватске као да нам тим путем мора долазити из Европе глумачка уметност. То је истина једино што тим путем добијамо; у осталоме смо ми одавно, доносећи штогод из Европе, почели прескакати стару границу. Некада је она била посредник у свему; сад изгледа да је то остала скоро само у глумаштву. Глумци су последњи редови оне војске коју је пре сто година повео Доситеј преко Саве.

Овај последњи период прекосавског посредовања обећава да ће бити дуг и та чињеница мами на размишљање сваког љубитеља општих идеја о новим расама и о реду по коме оне морају примати, једну по једну, разне тековине културе. Заиста, оно што је разликовало и Г-ђицу Хржићеву и Г-ђе Вавру и Таборску од наших глумица, то је општи, школован, углађен и интелигентан утисак које њине игре остављају, нешто што их је приближавало појму глумице који има остали свет. Ни оне нису досезале врло високо, али су нас увек одмориле од мучног

и непријатног утиска невеште, укалупљене игре већине наших женских снага.

И Г-ђа Таборска, која мисли да остане као редовна чланица наше трупе, играла је пристојно добро и сасвим пријатно. Она је ступила у Сардуовом „Разведимо се“ и у Војновићевом „Смрт Мајке Југовића“, хотећи тиме да покаже широко размакнуте границе својих способности.

У улози Сиприене у „Разведимо се“ она је била увек забавна, пуна покрета, мимике и гласног смеха. Њена игра је била сливена, није дала да се у њој опажа напор, што је за публику најнепријатнији и најуморнији призор. У једној комедији без икакве дубине и човечанске истиности, то су потпуно довољни услови. Комад Сардуов није комедија друштва, или је то једино по причи а не по извођењу; у сваком случају он дејствује само спољашње, изазивајући произвољним заплетом најнемогућније односе и изврнутим улогама заплете сасвим примитивне комике. Комад циља и изилази на то да је скуп карикатура особа и ситуација. Г-ђа Таборска је играла скоро увек Сиприену као јунакињу водвиља који има само нешто од комедије: она је умела бити размажена, празна, неозбиљна млада жена с којом муж поступа као с болесним дететом. Колико је Сиприена далеко од једне Полете, јунакиње једног дијалога Г-ђе Жип који носи скоро исти наслов „Око развода брака“ и има скоро исти садржај! Полета је мало чудовиште, млађа сестра Бекове „Парижанке“, мање савршена и мање опасна, али жива и пластична. Сиприена не излази из оквира простог оруђа којим највештији позоришни забављач насмејава публику. Зато је не треба озбиљно узимати, Г-ђа Таборска је по некад то учинила. Међутим, хтети ићи даље од писца је скоро увек непријатно толико исто колико не моћи га стићи. Сиприенине фразе о модерним браковима, које она баца свом мужу у лице, су, смешне јер су узете на срећу из оне богате библиотеке коју је она склопила о томе предмету. Г-ђа Таборска је у у првом чину играла сувише озбиљно, скоро трагично, што

је погрешка, јер не зна тон комада. Треба играти тако да Сиприена одмах изгледа као жена којој су правне и друштвене расправе помутиле мисли, дакле као Дон Кихот развода брака.

У другом делу, када почиње да се свети, Сиприена Г-ђе Таборске била је напротив сувише раскалашна и разуздана. Она се нарочито врло гласно смеје, по мало без разлога, и често непријатно за наше уши.

У „Смрти Мајке Југовића", која је у стиховима, Г-ђа Таборска је говорила наш десетерац са доста општег разумевања. На жалост, честе грешке у изговарању наших консонаната су кариле утисак. Она је играла Анђелију, младу жену последњег Југовића, који се вратио кући са бојишта, она одлази тамо наново, покоравајући се правилима дома Југовића. Анђелија Г-ђе Таборске је била елегична у првом чину и умела је да погоди тон и пад стихова; мање добра је била у другом, кад се Дамњан враћа и кад је у тој сцени која подсећа на који Вагнеров оперски либрето требало развити снажну, патетичну дикцију. Г-ђа Таборска је била без сумње спречена непоузданошћу у језику и њени десетерци су били донекле неспретни и спутани.

Први комад „Разведимо се" је незгодан као проба, јер нема карактера и праве студије; други комад је опет од оних који се најређе јављају на нашој позорници. Избор пробних улога је дакле рђав и не допушта крајње образовање мишљења које треба да имамо о Г-ђи Таборској, а које ипак изгледа да ће бити само добро.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„Свадбени дарови“, од Антона Дворжака.

Концерат Београдског Певачког Друштва у Народном Позоришту био је један од највећих концерата у овој сезони.

Цело вече било је испуњено Дворжаковом драматичном кантатом „Свадбени дарови“. Текст, иначе слаб, написан је по балади, која подсећа на Биргерову „Леонору“. Има у њему места, која су бесмислена и смешна према нашим данашњим појмовима о односу текста према музици. На пример, хор и соло певају на једном месту како неко куца на врата, и сви најозбиљније певају по неколико „дум, дум, дум“. Ово пева хор да би представио куцање на вратима и поред тога што је оркестар ту и што би он могао лепше, реалније, музикалније и паметније да представи куцање на вратима. Чудновато је да Дворжак, који је оркестром представљао много компликованија места, није дао оркестру илустрацију тако простога ефекта као што је куцање.

И овде и на многим другим местима, Дворжак је доказао да није драматичар. Линије његових тема не пењу се до кулминације и немају довољно драматичности и патоса у суштини својој. На оним местима где је требало представити идилу и мирну хармонију природе, Дворжак је далеко више успео.

И поред тога што има пуно лепих места, целокупан утисак није толико велики. Осећа се нека монотонија, и ако Дворжак мења у току комада стил. Можда је баш

ово мењање стила допринело неодређености карактера ове кантате. У појединим нумерама Дворжак се издваја од свога „националнога“ правца и улази у сасвим Бетовенов стил, и то само с поља — по маниpима — јер је музичка садржина на много нижем нивоу. Ова места, и ако подсећају на музику великога класичара, ипак не изазивају оне утиске, које смо имали код Бетовенове музике.

Даље, сувишно понављање онога мотива у квинти e^2—a^1 изазива монотонију. Целој композицији недостаје велика дубина. Ова је музика са врло лепим местима, но ипак доста безбојна, те не може дати трајнога утиска. О самоме извођењу може се рећи у опште да је било добро. Наравно, било је неких недостатака, за које су саме уметничке прилике, код нас, криве. Јер треба имати на уму да су солисте тога вечера били само аматери, а не професионални певачи. и то се осећало и поред свега труда и, мање више, тачнога певања.

Г-ђца Софија Предићева певала је своју партију са разумевањем и са онолико гласа колико га има и у колико он може код нас бити обрађен. Г. Мијат Мијатовић има природан добар глас, који би требао да се школује. На многим местима његов нас је глас натеривао да заборављамо на недостатке школе. Г. Миливој Предић има ону добру страну правога певача: да ствар узима озбиљно и да лепо и разговетно изговара текст. Тембр његовога гласа је више баритон-тенор. Школом би се могао знатно повећати доста мали обим његовога гласа.

Хор је био добар, само је певао без доста нианса — све у *forte*. Хор и оркестар су се држали у главноме заједно и ако не баш врло чврсто, што се да објаснити малим бројем проба и ретким певањем наших хорова са оркестром. Г. Стевану Мокрањцу, који је управљао концертом, може се честитати на успеху са његовим одличним хором.

С. Христић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ДАРДАНЕЛСКО ПИТАЊЕ.

Саставни део Источнога Питања чини питање о Дарданелима, и то не најмањи део. Кад год се Источне Питање потрзало, постављено је и питање о пролазу кроз Босфор и Дарданеле. Од како су Турци Цариградом завладали, отада постоји ово питање, и оно је у неку руку и саставни део Турскога Питања. Са решењем овога, решиће се оно прво.

До 1700 године Црно Море је било затворено море. Чим су Руси заузели Азовско Море, одмах је био отворен пут за Црно Море и Русија стално настојава да постане господар Црнога Мора. Цео XVIII век представља борбу између Русије и Турске о слободној пловидби по Црноме Море. По београдскоме уговору од 1739 године Црно Море је било затворено Русима; они нису могли у њему имати ни војне ни трговачке бродове. Тек после успешнога ратовања рускога 1774 године, по Кучук-Кајнарџијском уговору, Руси добијају приступ у Црно Море; њихови трговачки бродова могу да излазе чак у Мраморно Море. Али, војни бродови не могу још. Јашким уговором о миру 1792 године, Руси се утврђују на обалама Црнога Мора; оно остаје истина још затворено море, али више се не сматра само као турско море. Русија и и Европа почињу га сматрати и као руско море. Па према томе, сматра се, да Русија има право изићи из њега кад год хоће, а никога не пуштати у њега кад хоће.

Крајем XVIII и почетком XIX века, отварају се први пут Дарданели руској флоти. Када дође до уговора у Тилзиту, замало што и Цариград и Дарданели не падоше у руке Русима. То је био први покушај. Други пут, 1807, Енглеска флота прође силом кроз Дарданеле, али брзо и изиђе. 1809 године је потписан уговор, према коме се Енглеска обвезује да неће никада ући у Мраморно Море, а Султан изјављује опет да ће затворити Дарданеле свима ратним бродовима.

Од овога доба се јасно поставља дарданелско питање. Оно је непрестано у рукама Русије и Енглеске, и Турска се њиме служи да задобије пријатељство, често и савез ове или оне европске државе, отварајући или затварајући Дарданеле или Црно Море.

Када Ибрахим-паша постаде господар Сирије, пад Цариграда изгледао је неизбежан. Султан Махмуд I, чији је престо могао да дође па и дошао у питање, закључи с царом Николом уговор о савезу уУнкрај-Скелеси 1833 године. По томе уговору Црно Море постаје руско море, а Дарданели су затворени за све друге бродове споља, сем за руске војне и трговачке бродове. Енглеска од тога доба није имала никаква мира, јер овим уговором Русија је учинила предпоследњи корак за освојење Цариграда. И за то је 1840 године потписана, на нарочито навaљивање Енглеске, лондонска конвенција која уништава ункјар-скелески уговор, јер се у њој, као и у конвенцији о мореузима 1841 године поставља као на чело међу европскога народнога права затварање мореуза. Турска, не само што је морала затворита Дарданеле, него је дужна била да их никоме не отвара. Руска флотила опет остаде непокретна, затворена у Црноме Мору. С правом је речено да је ова конвенција била само противу Русије утврђена.

Кад се догоди Кримски Рат, то се најбоље потврди. Енглеска и француска флота, противу изречне одредбе конвенције о мореузима, прође кроз Дарданеле, уђе у Црно Море и бомбардира Севастопољ.

По Парискоме уговору од 1856 године, Црно Море је неутрализовано. Русија не само што није смела имати поморске ратне арсенале, него је била ограничена на само онолико лаких бродова колико је најпотребније за поморску полицију. Црно Море постаје нека врста аутономнога мора, под контролом европских сила. То стање је трајало све до 1870 године. А те године Русија се једним актом њенога Министра Иностраних Дела ослобађа тешке одредбе Парискога Уговора, изјављујући да се руска влада више не сматра обавезном да испуњава оно што јој је наметнуто у погледу Црнога Мора. Због овога се састаје 1871 године једна конференција у Лондону. На тој конференцији неутрализација Црнога Мора бива укинута; руска влада могла је имати поморске арсенале и флоту. Али, питање о слободноме пролазу кроз мореузе остаје нејасно. У члану 2 Протокола речено је „да Султан може у мирно доба допустити пролаз кроз мореузе бродовима пријатељских и савезничких држава онда кад Блиставна Порта нађе за потребно како би обезбедила испуњење одредаба Парискога Уговора". Овај члан није одређивао боље и тачније дужности и права Турске. Је ли била она обавезна да пусти кроз Дарданеле и у Босфор свачију флоту Сила потписница Конференције, или је она могла посебним споразумима допуштати, по вољи, овој или оној европској флоти, улаз у Дарданеле?

У Сан-Стефански Уговор Русија је унела један члан по коме би се вратила на одредбе Уговора Ункјар-Скелесиског. Али, на Берлинскоме Конгресу то питање није дискутовано. Енглези су учинили једну изјаву по којој би Султан био слободан да отвара и затвара страној флоти улаз и излаз у Дарданеле кад буде хтео. Русија је дала другу изјаву по којој нико не може, баш и с овлашћењем Султановим, са флотом ући у Црно Море, као и да се друге могу, у противноме случају, противити с правом. Друге су силе ћутале, и на томе је остало, с тим да је члан 63 Берлинскога Уговора одређивао „да

одредбе Парискога Уговора 1856 и Лондонске Конвенције 1871 остају у важности". Кад је се 1885 године дискутовано питање о разграничавању Русије с Авганистаном, лорд Сализбери је у Горњем Дому Енглеске објаснио своју изјаву учињену на Берлинскоме Конгресу, на тај начин да Енглеска има права, на случај рата с Русијом, да уђе с флотом својом у Црно Море, а да друге Силе не могу ни протестовати ни интервенисати. Десет година доцније и Руси су објаснили изјаву грофа Шувалова на Берлинскоме Конгресу односно Дарданела. По тој изјави, Русија би могла у мирно доба да прође кроз Дарданеле са својим ратним бродовима, али да Русија не жели укидање оних одредаба међународних уговора које се односе на улаз и излаз из Црног Мора.

Овако неодређено стање није се изменило до данас. Године 1902 Руси су покушали да, са пристанком Султановим, из Кронштата пошљу своја четири торпиљера у Црно Море, и покушај им је, најзад, испао за руком. Енглези су устали противу тога поступка, и ако су и 1878 године у Берлину и 1885 године у Лондону њихови званични представници, противно Русима, тврдили да је само Султан властан дати допуст за пролаз кроз Дарданеле у Црно Море. За време руско-јапанскога рата питање о пролазу руских бродова из Црнога Мора кроз Босфор и Дарданеле, неколико је пута имало врло оштри облик. Једном због пролаза 7 бродова руске црноморске добровољне флоте, за мало није дошло до сукоба између руске и енглеске флоте на самоме излазу из Дарданела.

Међународним уговорима није се успело досада да регулише овај део Источнога Питања. Око њега су се у главноме за последњих сто година парничили Руси и Енглези преко Турске. И једино питање из којега су Турци излазили читави то је било питање о мореузима. Макар да је највише географски положај отоманске престонице много допринео томе као и очувању целокупности царевине.

Могућно је да ће се то питање моћи најзад расправити на тај начин што ће се отворити дарданелски пролази флоти целога света. Данас нису Русија и Турска саме у Црноме Мору. Ту су себи направиле место Румунија, која има већ нешто флотиле у Црноме Мору, па и Бугарска је са своје стране створила нешто флоте у Бургасу. То све мења положај и значај мореуза дарданелскога и пролаза босфорскога. На будућој европској конференцији, могућно је, питање дарданелско опет ће доћи на решавање.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

I. S. Turgenjev: Novi rod (Nov). Preveo Martin Lovrenčević, Zagreb, 1908. (Slavenska Knjižnica, izdaje Matica Hrvatska, knjiga 16).

Одавна започети посао око издавања одабраних поетичких производа словенских књижевности Матица Хрватска без престанка продужује. Издавши већ неколико Тургењевљевих важнијих дела, дала је ове године својим члановима и последњи роман незаборављеног, у Русији још увек много уважаваног И. С. Тургењева. Упоређење овога превода са оригиналом показује да је Г. Ловренчевић, у главном, познат са језиком са кога преводи, но у исти мах опажа се и то да му, овда-онда, цео обим појединих речи и фраза није познат, те неки пут даје не тачан, но само приближан превод. Ређи су случајеви да су поједине речи сасвим нетачно преведене. Услед тога се за овај превод не може рећи да је потпуно добар и у уметничком погледу тачан. Скелет, груба основа, општи потези, овде-онде и уметничке појединости овог Тургењевљевог романа пренети су, истина, у целини у ово хрватско издање, али поетички детаљи, стилске лепоте, које су у сваком песничком делу, а нарочито у Тургењевљевом, од пресудне важности, чешће одсуствују у њему. Тургењевљеве лепоте у језику, његова јединствена, у истину класична вештина у сликању, његова мајсторска градња појединих реченица и њихових низова — од свега тога прешло је у превод Г. Ловренчевића сразмерно доста мало.

Но крај свих тих недостатака, овај превод ипак није на одмет, овда онда он зна бити и леп, те ће моћи хрватске читаоце упознати са садржином а унеколико и са уметничким врлинама овог знаменитог романа.

J. M.

Hrvatska povijest Ferde Šišica II knjiga. Zagreb, 1908..

Професор хрватске историје на загребачком Универзитету издао је недавно другу књигу хрватске историје. Ова друга књига, доведена је до наших дана, почиње са излагањем догађаја после катастрофе на Мухачу, 1526, када су Турци преплавили Угарску и када је уједно аустријски надвојвода Фердинанд ударао темељ величини хабзбуршке куће. У тим данима стварања хабзбуршке куће помогли су Хрвати Фердинанду I да се утврди против Јована Запоље у Угарској, признавши га почетком 1527 за свога краља. Професор Шишић детаљно приказује овај важан период, само нам се чини да превиђа важну улогу Срба у Угарској од којих је већи део (тако звани цар Јован, деспот српски Бериславић, Бакићи и други) пристајао уз Фердинанда, те му на тај начин много помогао да се у критичној 1527 с успехом одржао против Запоље, кога је истакла мађарска национална партија. За похвалу је да се писац није повео за ранијим хрватским историјама, онде где је говор о важној улози Срба у хрватској прошлости. Ранији хрватски историци не само да Србима неће да признају никакве улоге у хрватској историји него их и не спомињу, а ако их и спомену, називају их потпуно неоправданим називом — Власима, како Србе чешће зову аустријски званични документи. Шишић је много ширих груди од својих претходника. Он, на основу до сада непознатих докумената из Бечког Државног Архива, утврђује неоправданост овога назива, истичући да се балкански досељеници у XVI и XVII веку и у аустријским службеним списима јасно називају Србима (die Sirfen, Rasciani sive Servia-

ni atque Valachi quos vulgo zrbscky vocant). Но на жалост Шишић није умео бити објективан када говори о становништву Босне и Херцеговине. По њему је становништво тих крајева, које се оданде иселило у Хрватску, и Славонију, било „katoličkoga zakona". Но ако су досељеници у Жумберку били римокатолици и Хрвати, као што Шишић хоће, зашто је онда римокатоличка пропаганда у Жумберку имала пуне руке посла, приводећи и ове дошљаке у крило Уније? Када се већ покојни Рачки као каноник и присни пријатељ Штросмајера, великога Југословена али и великога римокатолика, није могао у својим студијама отети утицају римокатолицизма, зар млађа научна генерација још никако нема толико снаге да се опрости овога штетнога утицаја, те да на основу мирне и трезвене анализе извора и чињеница долази до чистих и истинитих резултата? Међу млађим хрватским историцима одвојио је од осталих професор Шишић својом лепом спремом и необичном вредноћом. Желети би било да се овај темељити научник не поводи у својим радовима тако често за моментаним потребама, као што се два-три пута већ десило, него нека му је истина преча од свега.

J. P.

П. А. Заболотскій: Очерки русскаго вліянія въ славянскихъ литературахъ новаго времени. I, Русская струя въ литературѣ сербскаго возрожденія. Варшава, 1908.

Док су у исцрпним монографијама испитани утицаји страних књижевности на руску књижевност, дотле је врло мало изучаван руски утицај на романске, германске и словенске књижевности. Г. П. А. Заболотски узео је на себе да попуни један део те празнине, да испита какав и колики је утицај руске књижевности на остале словенске књижевности. Низ тих својих изуча-

вања Г. Заболотски почиње српском књижевношћу, од краја XVII па све до друге половине XIX века. Од свију словенских народа Срби су највећма стајали под руским утицајем, везани са Русима религиозним и културним везама више но северо-западни и остали јужни Словени, више но православни Бугари, код којих књижевни живот почиње се јаче јављати тек око половине XIX века.

Пошто је прегледао какви су били српско-руски односи на крају XVII и почетком XVIII века, Г. Заболотски износи утицај руске писмености на стварање српске књижевности код угарских Срба у добу око 1730. У засебним главама прегледани су српски календари и алманаси и руски елементи у њима, као и утицај руских часописа на прве српске листове и часописе. Исто тако су засебно проучени српски писци из доба стварања нове српске књижевности.

Г. Заболотски греши што XVIII век и прву половину XIX века наше књижевности назива „обновом". Како између наше старије књижевности, која је управо писменост, и нове књижевности, створене у XVIII веку, нема везе, то не може бити речи ни о каквој „обнови" но само о стварању српске књижевности. Затим, дало би се замерити Г. Заболотском што је цео посао радио више аналитички но синтетички, и сувише се ограничио на појединачно прегледање чега има руског, било по садржини било по извору, у старијим српским публикацијама, а није тај утицај синтетички одредио и прецизовао на разним пољима и у разним правцима.

Иначе, Г. Заболотски је у свој посао унео много рада, показао је познавање српских извора и разумевање српске књижевности. Местимично, као што је готово редовно случај у књигама у којима се доказује каква општа идеја, Г. Заболотски је ишао даље у својим генерализацијама, и случајне појаве узимао као сталне и поуздане. Но књига је тако богата прегледно изложеним материјалом, да је неопходна не само онима који изуча-

вају руску књижевност и њене утицаје на стране књижевности но и онима који историјски проучавају српску књижевност и елементе који су у њен састав улазили.

J. C.

Д-р. Никола Вулић: Monumentum Ancyranum. (Српска Краљевска Академија, Глас 78, (1908), стр. 1—59).

„Monumentum Ancyranum" је један од најдрагоценијих споменика из римске историјске књижевности. То је „политички тестамент" Августов, у 34 главе, од кога је једна копија, урезана на камену, нађена у некадашњој Галатији, у Ангири (сад Ангора). Једно од питања, која су се јавиле са најбољим, Момзеновим издањем („Res gestae divi Augusti. Berlin, 1883), је питање о *композицији* споменика. Против јединства изјаснио се, у последње време, Корнеман. По њему би Август овај свој index rerum написао не у један мах, већ у различитим размацима времена, тако да би се у споменику могло одвојити неколико слојева разнога датума. Г. Вулић подвргава Корнеманове разлоге једној свестраној критици, и долази до негативних резултата. Не упуштајући се у питање да ли је споменик написан у једном или у више момената, Г. Вулић констатује да је Корнеманова теорија без основа и да се не може одржати.

Рад Г. Вулића је интересантан и у сваком погледу врло поуздан. Monumentum Ancyranum није једини литерарни споменик са којим је такозвана виша критика, прелазећи на место субјективно земљиште, претрпела бродолом. Да не идем даље, шта би нам остало на пример од Хомера, ако бисмо уклонили све што су модерни критичари огласили за интерполације? Г. Вулића је заслуга што је, бар код овог једног случаја, показао колико је неоснована та субјективна хиперкритика. Аргументација у расправи је веома брижљива и убедљива. Г. Вулић није устукнуо пред многобројним и, на први поглед, сасвим

основаним разлозима Корнемановим, него их, истрајно и сигурно, редом напада и с потпуним успехом побија. На овај је начин питање о Monumentum Ancyranum ушло у сасвим нову фазу, или боље, враћено на прави пут, па би се зато могло само пожелети да Г. Вулићеви резултати не остану неприступачни и ширим круговима класичних филолога.

В. Ч.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Ново издање „Горског Вијенца“. — У Београду, у лепом и солидном издању књижаре С. Б. Цвијановића изишло је ново издање класичног дела српске књижевности „Горског Вијенца“ (1909, 8, страна LIX, 166; цена 2·50 динара). И ово издање приредио је Г. Др. Милан Решетар, професор Универзитета у Бечу. По реду излажења ово је шеснаесто издање, а пето које приређује Г. Решетар. Г. Решетар је унео прилично измене и допуне у ово најновије издање, изоставио је преглед садржине, а више је говорио о самом спеву. Исто тако коментар је мењан и допуњаван. У опширном предговору Г. Решетар износи живот и политички рад Његошев, прегледа његов књижевни рад, а нарочито говори о самом „Горском Вијенцу“. Примедбе су под текстом, а на крају књиге речник речи које се находе у овом спеву, а којих нема у Вуковом „Рјечнику“ или које су мање познате. Ово је свакако најбоље издање „Горског Вијенца“, и о њему ће „Српски Књижевни Гласник“ нарочито проговорити. Из предговора вадимо ове библиографске податке о издањима и преводима „Горског Вијенца“. „Горски Вијенац“ је изишао: 1847 у Бечу, 1860 у Новом Саду, 1867 у Београду, 1868 у Задру (латиницом), 1870 у Београду, 1876 у Бечу, 1881 у Панчеву, 1885 у Новом Саду, 1889 у Новом Саду (латиницом); 1890 у Загребу, 1892 у Новом Саду, 1892 у Београду, 1901 у Новом Саду, 1904 у Загребу (латиницом), 1905 у Задру (латиницом), а, сада, 1909, у Београду. Укупно, „Горски Вијенац“ има 16 издања, 12 ћирилицом и 4 латиницом: више но и једна српска књига. Преведен је: на руски (1887), бугарски (1891), чешки (1897), словеначки (1907), талијански, од два преводиоца, (1878 и 1902), немачки (1886),

мађарски (1902). Алфред Јенсен превео га је и на шведски језик и намерава га, са уводом и комеитаром, издати. Овакав успех није имало ниједно не само српски но и југословенско књижевно дело.

Ово издање „Горскога Вијенца“ имало је своју историју. Пре но што је и изишло било је врло ружно нападнуто у једном малом делу српске штампе. У једној примедби Г. Решетар се оштро брани од тих напада, што је у ово издање намеравао да дода допуну „Посвете праху оца Србије“ из пера Јосипа Берсе: „Због ове допуне биоградско *Виделo* и *Цетињски Вјесник* на баш простачки и смијешни начин напали су на мене, на Берсу и на књижара Цвијановића, приказујући ствар, као да се допуна штампа у политичке сврхе, а да се издање приређује на трошак диспозиционог фонда српске владе — колико ријечи, толико безобразних лажи и подлих клевета! Него ја се нећу обзирати на таке нападаје, јер ми није баш нимало стало како *пишу* о мени људи од таке ћеле, јер само људи што имају врло мало поуздања у своје властито поштење, могу да тако безобразно и сасвим неоправдано сумњају о туђем поштењу. Али за паметне и поштене људе још једном кажем и јамчим својом поштеном ријечи, да је Берса попунио посвету још године 1890, према мишљењу што сам ја изнио у мојему првоме издању *Горскога Вијенца*, које је изишло те године у Загребу. Ако се дакле нијесам бојао за вријеме, када је владао у Србији краљ Александар *Обреновић*, изнијети мишљење да је владика у испуштенијим стиховима проклињао убицу Карађорђева Милоша *Обреновића*, надам се да ће ми свак вјеровати да и сада, када сам хтио да изнесем Берсине стихове, написане у то исто доба, нијесам тражио да се улагујем краљу Петру *Карађорђевићу*“.

Н.

Модерно робље, роман из живота босанских Срба. Написао *Бошко Петровић*. У Новоме Саду, српска штампарија Др. Светозара Милетића, 1908. Цена 1 круна, 50 потура. Страна 317 у 8°. — Једини разлог да се ова књига помене, ма и у белешкама, јесте то што је она требала да буде роман из живота босанских Срба, и што се појавила у ово доба. Писац, који је био некада сарадник „Nade“, овде се на јевтин и лак начин прогласио за великога српског националисту. Иначе овај

„роман“ је једна од оних досадних и неписмених књига, које се не читају и које остају забележене само у библиографији. У свој својој површности и проливености, књига има нечега особено лажног, од свог почетка до краја, и по представљању ствари, и по разумевању прилика и тежњи Срба у Босни, најзад и по језику којим је писана, и у коме се сваки час иза јужнога дијалекта показује неписмени писац новосадског говора. Сва литерарна питања отпадају када се говори о најновијој књизи Г. Др. Бошка Петровића, јер она није испунила ни први услов о писмености. У њој има оваквих немогућих реченица: „Крупно и коштато тијело, коштуњаве руке и плећа изгледаху, као да их је овај млади човјек изабрао за борбу, и све то послагао на висок стас, снабдео све са силном одпорном вољом, да се бори и одупире најтежим ударима“. — „Овај прогон је од њега створио народним борцем, вођом, прваком, који је са још неколико одлучних Срба узео вођство и отворио борбу против насиља земаљске управе“. — „Ту више нијесу помогле молбе, ни преклињања женина, ни јаук ни писка нејаке дјеце, још мање позивање на закон, да га без разлога не смију растављати са дјецом женом; ту није било закона, четири оружника га одведоше некамо у ноћ“. — „Ту у дјетињој души захвати корјена страх од силе, која ступа углађена и накићена, украшена црвеним бојама и златним тракама, а само насиља чини; сила, која не поштује ни оца ни мајке нити ишта, што дјетињу душу весељем испуњава, ни његовог бабу, који само добро чини, нијесу у стању да му поврате“, и тако даље, и тако даље.

Увек је било и увек ће бити велики број слабих књига, али у српској књижевности одавно се није јавила тако ништавна књига као што је „роман“ *Модерно робље* од Г. Др. Бошка Петровића. —ч.

Дечје песме Змајеве. — „Змај“, друштво српских књижевника, новинара и уметника у Аустро-Угарској, почело је давати нова издања песама Змаја Јована Јовановића. У Сремским Карловцима, изишле су дечје песме Змајеве, под насловом „Српади свој и свуда. Песме Чича-Јове Змаја“. (1908, 8°, страна 12). Издање је приредио Г. Др. Милан Шевић, гимназијски професор у Београду. Свих 115 песама, колико ова збирка садржи, унесене су хронолошким редом, и тиме се разликује од

збирке Змајевих дечјих песама („Чика Јова српској деци“), коју је 1899 издала у Београду Српска Књижевна Задруга. Приређивач, који није нимало успевао у својим издањима других песника, овде је свој посао добро извео, јер је, као педагог, био у своме предмету. Цена ове лепе дечје књиге је тако мала (20 потуре), да је и најоскуднији родитељи могу својој деци набавити. Ова одлична и јевтина књига добро ће доћи да сузбије оне скупе, спекулативне и потпуно некњижевне дечје књиге (разно „Смиље“, „Босиље“, „Ковиље“, „Цвеће“, „Дечје радовање“, „Дарак доброј деци“, „Станко Чупавко“, „Мојој милој Српчади“ и т. д.) којима поједини учитељи намећу нов порез родитељима својих малих ученика.

X.

„Čeznuća i maštanja“. — Г. Ђуро Арнолд, један од старијих и — одмах да речемо — старинских песника хрватских, објавио је, у издању Матице Хрватске збирку својих стихова „Čeznuća i maštanja“. У епитафу целој књизи песник каже ово:

Ја сам пјесник оних чарних днева,
Гдје се сватко једном клања боштву:
Душа ми се не ће да загријева
За кумире, који иде мноштву.

Откад пјевам, с тога исто ми је,
Буде л' криж ми или вијенац плата —
У мом срцу само жеља клије:
Да временом пјесмом вратим злата.

Стихови су кљастави, језик је пригњечен, смисао, ако га у опште има, није доступан обичним смртнима који нису песници оних „чарних днева“ — али то је ипак неки песнички програм. И, следујући томе, Г. Арнолд је успео да дâ збирку стихова чија је главна одлика да немају ничега поетскога. Да један Србин појми шта је поезија Г. Ђура Арнолда треба да замисли једну микстуру плачевне сентименталности Милорада Шапчанина, опаког патриотизма Мите Поповића и духовитости Стевана Јевтића. Ми смо тражили једну реч да обележимо онај утисак тупе досаде који стихови Г. Арнолда чине, и на нашем језику нисмо је нашли. Али има једна француска реч која као да је нарочито нађена за збирку оваквих стихова, и то је: *radotage*.

У осталом, ево неколико цветића. Лиризам Г. Арнолда:

Ох, како је дивно, Боже,
Под црљеним кишобраном!

Идиличност код Г. Арнолда:

Дивне ли су ноћи љетне
У том мојем малом селу!
Наоколо башче цвјетне
Слажу воњâ складбу цијелу.

Хероична љубав код Г. Арнолда:

Не шали се! Украј ране
С тога ока црна —
Има мјеста још за једну
Од оловна зрна.

Елевација песника којега свет не разуме:

Ја нисам крив: што мене-текел-пјесме
Не бу̏де свијетом више нити стид;
Ја нисам крив: што попут горске чесме
Разбијају се све о тврди хрид.

Тиртејски родољубиви акценти код Г. Арнолда:

С јунаштва њима дашто да се једним
И питам: што за пјесму су им дали.
Да барем знам — што као пјесник вриједим?

Али не не! То их питам тек у шали —
А ја ћу даље ситне пјесме прести,
Док народ ми се дријеман не освијести?

Извесно је да овакви стихови не буде један народ: они само могу да успавају читаоца. А што се тиче онога другога питања које Г. Арнолд себи ставља: „што као пјесник вредим“, извесно је да Г. Арнолд сам себи није у стању одговорити, иначе никада пером не би кључио. У накнаду за то, онај ко је имао нерава и који није лако успављив, те је до краја могао прочитати збирку ових гимтазистских стихова које је писао један универзитетски професор — зна шта вреде „чезнућа и маштања“ Г. Арнолда. X.

Америчко Српство. — Уредништво српскога листа „Балкана“ у Чикагу почело је издавати „Народну Књижницу“, намењену оним већ доста многобројним српским исељеницима у Сједињеним Северо-Америчким Државама. Као прва књига те „Народне Књижнице“ изи-

шао је, прештампан из „Балкана“, спис „Србин раденик у Америци“. (Чикаго, 1908, 12⁰, страна 45; цена 10 цента). Писац, један од интелигентних америчких Срба, крије се под шифром „Родољуб“. У предговору, писац овако поставља свој задатак: „Хоћемо да изнесемо вјерну слику Србина раденика у Америци. И да та слика буде што вјернија дотакнућемо се у низу ових чланака свега онога, што стоји у вези са животом и радом Србина раденика. Оцртаћемо узроке, са којих Србин мора ван груде своје у овој леденој туђини заиста да тражи. Изнијећемо, како Србин раденик од првога дана свог овдашњег боравка проводи дане своје, како живи, како ради и како пролази. Спомену ћемо добре и зле стране живота српског раденика и сравнити живот нашег раденика са животом другог раденика. Истаћи разлоге, зашто је све то тако, како јесте. И најзад, из свега тога ћемо извући резултанту, у којој ћемо истаћи пут и начин, којим би се прилике Србина раденика могле свести у онај колосјек, који би га најприје сврси одвести могао“. Томе своме програму писац је, у главним и у општим потезима, остао веран. Његово излагање има занимљивих појединости, али ми бисмо замерили што те појединости нису многобројније, што цео чланак није конкретнији, поткрепљен чињеницама и цифрама. Место општих фраза о политичким приликама у којима српски народ живи у Европи, ми бисмо радије чули податке и цифре о броју и распореду Срба у Америци, о њиховим животним условима и надницама, о њиховим организацијама, политичким, националним, религиозним и економским. Ми бисмо волели знати како се Срби прилагођују новим условима живота, како и колико се американизују, шта бива са њима када дуже остану, нарочито шта постају њихова деца. Књига која би на све то прецизно одговорила потребна је, и надајмо се да ће је ускоро дати ко од српске америчке интелигенције која већ постоји. Наш писац је на све то одговорио само уопште. Његова књига, у осталоме, имала је више националан смер: да одржи љубав за „српско име, српску вјеру, српски језик и српске обичаје“ код оних које је беда отерала у „нови свет“. Н.

„Босанска Вила“ у 1908 години. — За двадесет и три године свога непрекидног излажења „Босанска Вила“ била је, по своме садржају и по уређивању, врло нејед-

нака. Било је година када се попуњавала најбезизразнијим почетничким вежбањима или прилозима писаца другога и трећега реда, доносећи на првој страни слике и биографије сумњивих књижевних и још сумњивијих политичких величина. Али, са друге стране, било је година када је „Босанска Вила“ била испуњавана врло добрим радовима наших најбољих писаца, и када се појединим прилозима, ако не уређивањем, успешно такмичила са књижевним листовима у Србији. Последња, 1908, година спада у те боље године, и шта више могло би се рећи да се никада у „Босанској Вили“ није боље радило но у прошлој години. Неколико млађих људи, нарочито Г. Димитрије Митриновић, „Anticus“ у „Српском Књижевном Гласнику“, прегли су да преобразе „Босанску Вилу“, да поред етнографских прилога и народних песама и приповедака даду и чисто књижевне прилоге нових и најновијих писаца. Реформисана „Босанска Вила“ добро је учинила што је продужила доносити народне песме и приповетке; она је и раније на томе пољу чинила лепих услуга, и постала неопходна српском фолклористу и онима који изучавају наше народне традиције и поезију. Али још боље је што се почела обраћати жива и интелигентна пажња данашњој књижевности, оној која се данас ствара. „Босанска Вила“ је отпочела прикупљати све млађе писце од талента и од извеснога имена, у њој се данас могу лепо видети струје у младој поезији и добија се идеја каква ће изгледати наша поезија кроз десетак година, ако буде ишла током којим је започела ићи, и ако је са тога пута не скрене какав нов и велики таленат, нови „човек послан од Бога“. Добро је и интелигентно је што „Босанска Вила“ обраћа пажњу и на хрватску књижевност и што је примила на себе да српску читалачку публику упозна са најбољим представницима данашње хрватске књижевности, са Силвијем Краљчевићем као са Миховилем Николићем. Било би желети да нова „Босанска Вила“ нађе једну златну средину између некадашње фолклорне и локалне „Босанске Виле“ и општекњижевне и искључиво литерарне старе мостарске „Зоре“. Нарочито би требало постарати се да „Босанска Вила“ прикупи све српске писце из Босне и Херцеговине, којих је данас знатан број и који су већ себи створили лепо место у српској књижевности. Не само по аналогији, но и по извесним индикацијама могло би се рећи да ће српска књижевност,

бар књижевност у ужем смислу речи, песма и приповетка, пренети своје средиште из Србије у Босну и Херцеговину, као што је пре тридесет година пренела из Војводине у Србију. J. C.

Успомене о Матавуљу. — У последњој (253) свесци „Летописа Матице Српске“, објавио је Г. Марко Цар своје занимљиве и лепо написане „успомене и биљешке“ „С. Матавуљ у Херцег-Новом“. Сам Матавуљ је у својим „Биљешкама једнога писца“, које су раније излазиле такође у „Летопису Матице Српске“, описао своје бављење у Херцег-Новом и нагласио колико је то доба и та средина била од пресудног утицаја у његовом духовном развитку и књижевном раду. Г. Цар, који се тада, 1874, у Херцег-Новом упознао са Матавуљем, описује живот који се водио у том лепом бокељском граду и друштво у коме се кретао Матавуљ, гада учитељ српбинске школе. Прилике у Боци Которској у опште, а у Херцег-Новом на по се, у очи и за време херцеговачког устанка, Г. Цар је врло рељефно описао. Као и сам Матавуљ, али са више појединости и имена, Г. Цар је показао колико херцег-новског има у приповеткама Матавуљевим, и како су многе местне личности, често и не мењајући правога имена, ушле у његове најбоље приповетке. Сем тога, Г. Цар је, по податцима које је доцније прикупио, изближе изнео Матавуљев ранији живот у Исламу, у Северној Далмацији, поред грофа Илије Јанковића, последњег потомка Јанковића Стојана, слободног зидара, волтеријанца, великог „Слављанина“ и песника у својим изгубљеним тренутцима. Гроф је био од велика утицаја на младога исламског учитеља, који га је неколико пута са симпатијама насликао у својим приповеткама и са љубављу и захвалношћу приказао потомству у „Биљешкама једнога писца“. Успомене Г. Марка Цара не само да ће корисно послужити будућем биографу заслужног писца, но саме собом вреде интересантним садржајем својим и књижевним начином којим су казиване. Л.

Допуне српско-хрватској библиографији о Едмонду де Амичису. — У XX књизи (страна 502) овога часописа изишао је чланак Г. Марка Цара „Едмондо Деамићис“, и белешка (страна 553) „Едмондо де Амичис у српским и хрватским преводима“. Ради потпуности тој библио-

графији додајемо још неколико превода. — У „Vienac“ за 1878 изишли су преводи Ј. Кушара: „Kolajna“ и „Onaj dan“. — 1880 превео је Марко Цар у „Српском Листу“ број 21 „Емилио Кастелар“, и у „Slovincu“: „Čitanje Rječnika“, „Mladenost“, „Ljubav za knjigu“ и „Kokošije bitke u Španskoj“, од којих су прве четири приповетке ушле у збирку „Različiti Spisi“. — Исте године штампан је у „Vienac“ превод А. Тентора „Jedan primjer“. — У „Српском Листу“ за 1881 број 20 „Очин ми дом“, у преводу Тома Крстова-Поповића. — Исте године у „Vienac“ изишао је превод А. Ткалчевића „Sukob“. — Од истог преводиоца у „Vienac“ за 1882 „Iz Edmondo de Amicis-ova „Carigrada““. — У „Vienac“ за 1883 „Može li čovjek biti ženi prijatelj“, од анонимног преводиоца; „Dolazak u Carigrad“, с талијанског А. Вебер; и „Dječica“, с талијанског Н. Дамин. — У „Vienac“ за 1890 „Oluja na moru“, с талијанског Ф. Иванишевић; „Nadzornikov pohod“ и „Pučki učitelj“, у преводу Петра Куничића. — У „Босанској Вили“ за 1891 „Холандешки сељак“, с талијанског Данило Петрановић. — У „Vienac“ за 1895 „Alberto“, у преводу А. Ткалчевића. — У „Бранковом Колу“ за 1896 песма „Како књиге пролазе“, у преводу Драгутина Илића. — У „Зори“ за 1897 „Читајте рјечник!“, с талијанског Марко Цар. — У „Бранкову Колу“ за 1899 „Љубав према књизи“, од анонимног преводиоца. — У „Srgju“ за 1905 „На очевом гробу“, у преводу Тома Крстова-Поповића. — У „Бранкову Колу“ за 1908 „Очинска кућа“, од анонимног преводиоца. — Према Амичисовој књизи „Cuore“ штампао је Јосип Пригл у „Vienac“ за 1888 „Urgoj srca“.

У. Ц.

Бугарске маћедонске старине. — У издању Бугарског Књижевног Друштва изишло је у Софији дело Г. Јордана Иванова, лектора софијског Универзитета: „Български старини изъ Македония“ (1908. 8⁰. страна 310; цена 4 лева). Г. Иванов је 1906 године објавио своју повећу историјску студију „Северна Македония“, и ово му је друга књига у изучавању македонске прошлости. Од октобра 1906 до марта 1908 путовао је он по Македонији, у опасно време најкрвавијих сукоба између појединих националистичких чета, када је понајмање било згодно чинити мирна научна истраживања. Ипак, он је успео да прибере, препише или фотографише извесан број књижевних, историјских и етнографских споменика.

Тај прикупљени материјал унео је у ову прву књигу; у другу књигу ће унети своје путничке и археолошке белешке. Његова књига је збирка од двадесет и пет чланака, у којима су махом белешке о појединим рукописима и натписима, или преписи њихови. Неки од тих натписа и рукописа били су и раније познати и објављени, али их је Г. Иванов ипак унео у своју збирку, желећи да на једном месту прикупи све што се историјски важно даје забележити у Македонији. То даје цену његовој књизи и чини је врло корисном за проучавање прошлости Балканског Словенства. Приметили бисмо само да се у „българске старине“ и „историческе и етнографске паметнике на българското населеніе въ Македонія“ не могу рачунати: извод Теодосијева животописа Светог Саве, који се налази у Љесновом манастиру у кратовском крају, печат краља Вукашина у манастиру Светог Димитра код Скопља, запис на гробу Остоје Рајаковића, „суродника краља Марка“, у Софији, запис на слици Краљевића Марка у цркви Светог Арханђела код Прилепа, запис у манастиру Трескавцу код Прилепа о ктиторству Милутина, „краља и самодршца целе Србије и Приморја“, забелешке патријарха Арсенија Чарнојевића, као и још други, прилично многобројни чисто српски натписи по црквама и манастирима у Македонији, нарочито северној. Када ствари тако стоје, и то према самој овој књизи, требало је правити научно *distinguo*, и у „българске старине“ у Македонији не би се могло убројати оно што има очевидно и неоспорно српско обележје. X.

Један разлог за деобу задруге. — У „Антропофитеји“ (књига V, Лајпциг 1908, страна 32—38) наштампан је чланак испод кога је потпис Др. Трһић, у коме се констатује да је, осим општих узрока који руше задружни социјални систем у опште и који чине да је задруге међу Србима готово већ нестало, од вајкада било и специјалних разлога, због којих су се поједине задруге делиле раније но што би се иначе по својој могућности трајања поделиле. Ти специјални разлози могли су бити: зло поступање од стране домаћина, распра међу члановима задруге из буди каквих узрока, посебно имање појединаца, унесено с поља ма којим начином, спољна интрига или наговор, и сличне ствари. Но поред свега овога, Трһић је нашао још један специјалан, и ако редак, разлог, који

је био довољно јак да задругари захтеју да не остану даље у задружној заједници. Тај је разлог у томе што старешина задруге захтева да живи у недозвољеним односима са својим снахама. Томе у прилог наводи случај деобе задруге Марка Матића из Грабовца, нахије ваљевске, из 1832 године, и још три случаја ремећења задружне слоге, из истих разлога, што такође води деоби задруге из 1823, 1833 и 1834 године, које је нашао у нашој Државној Архиви. О.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни Одбор имао је 16 (29) јануара своју редовну седницу под председништвом А Хаџића, друштвеног председника. С тугом у срцу јавља председник, да је члан Књижевног Одељења Мита Калић у Сомбору преминуо, да је саучешће изјављено породици и да су умољени чланови др. Лаза Костић и Миливој Каракашевић, да на укопу заступају Матицу. Књижевно Одељење ће се позвати, да одреди члана, који ће у своје време говорити у спомен и славу покојникову. — Прима се нацрт правила за избор чланова Књижевног Одељења и почасних чланова и подноси списак Књижевном Одељењу. Одређено је, да се прештампају 28 и 29 књига за народ, с исправкама и допунама. Те су књиге две прве свеске „Српски књижевници“ од Мите Калића. Уједно је упућен члан Јован Живојновић, да напише и пету књигу, све до данашњих дана. — Прима се за Летопис рукопис: „Из историје Срба у Угарској“ од Алексе Ивића. Не примају се девет рукописа. Издају се на оцену три рукописа. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 4. — 16 фебруар, 1909.

НЕМОЋ.

Почетком је липња. Хладна и монотона киша ромони по цијеле дане. Ситне капи ударају о стакла прозора, будећи у души жељу за јужним сунцем. По јавним је насадима зелен од воде раскошно набујала, а за каменитим или жељезним оградама перивоја лијехе су одрасле младом травом, као да се разлио обилни вал зелена потока. Зумбули се и јорговани расцвали, а ђурђице и тулипани тужно наклањају своје орошене чашке к влажној земљи. Само мачухице својим разнобојним листићима одољеше непогоди времена. Сунце се по читаве дане скрива за тамно модрушастим облацима, а ако се на час укаже, зашкиљи и умине.

У таково се недјељно послије подне згрнуло у кафани необично свијета. За једним столом крај прозора, сједјела су два млада човјека. Очито је, да су се занијели у разговору, јер им кретње бијаху живе и брзе. По занимању су обојица ђаци на свеучилишту, синови имућних родитеља.

— Видиш... радо би учинио нешто необична — неочекивана — велика! Та глупа, свагдања животна ко-

медија жиже ми снагу, хтио би се отрести вулгарности и задивити бедасту масу, која је једнако приправна да обори или да подигне човјека. Треба само лукавости — израбити ју с пар занимивих лажи, опсјенити ју и успех је сигуран. Неописива је радост с истим бичем, што ти је мноштво турило у шаке, лупати његова собствена леђа... говорио је ламајући дугим рукама Станко Николајевић.

— Окани се, човјече, ћорава посла — цинично се смијешећи узврати му Иван Рачић — буди задовољан са судбином. Сањаш о неким великим циљевима, за које те удес није створио. Буди увјерен: ми смо обични људи, надарени у толико, што нисмо глупи. Кад би се ти својски латио ма којег посла...

— Али кад не могу, вјеруј ми, да не могу — прекиде га Станко — Говорио ти што му драго, ја ћутим, да у мени нешто дозријева. Још нисам нашао сама себе.. своју стазу, али за будућност... и махну руком као да ће огрлити своју утјеловљену сању.

— Тешко је, да сам вјерујеш властитим ријечима. Признај — ти хоћеш, да макар нечим савјест мучиш. Обећајеш, од дана до дана, само себи, да ћеш до мјесец-два нешто велика урадити, — што би тебе задовољило, а друге задивила. Ташт си и уображен .. немилосно ће да закључи Рачић.

— Не... не... ти се вараш, одавна би ја започео, да нисам слаб, нервозан, растројен, па ме сваки напорни душевни рад за сада умара.

— И с тога спаваш по цијеле дане! — уједљиво ће Иван.

— Из нужде, јер хоћу, да посвема ојачам. Лијечник ми је препоручио само мир, уредан живот и одмор. Кашње све ће лахко ићи... виђет ћеш.

— Видјет ћемо, али једно ћу ти напоменути, ако ти се сање изневјере и ако пропану твоје сјајне намјере, немој, да из тога створиш своју животну трагедију. Јер чему да будемо бољи, раће будимо сретнији од осталих

животиња. Човјек страдава, чим није задовољан с улогом, што му је природа на земљи додијелила... Није практично војевати јачим од себе.

— Наравно — поругљиво ће Станко.

— Но видиш!

— Али баш је у томе наша предност пред животињама. Звијер се бори са слабијим, а човјек с јачим од себе.

— Отуд оно наше вјечно незадовољство.

— Што, ако си увјерен да нешто велико радиш.

— А тој борби каква је сврха?

— Побједа човечанства.

— Или пропаст...

— Како то мислиш... с погледом пуним мржње упита Станко.

— Мислиш, да из тога, што је Давид случајно прачом оборио Голијата, не слиједи, да ће ваш надчовјек, макар како јак био, свладати правјечну силу природе.

Ти дакле не вјерујеш у културу?

— Не.

— Забацујеш је посвема?

— О, то не... Једино тврдим, да је сврха читаве културе, да нама живот што љепше протече и да нам на овом свијету буде што удобније. За то већ унапред завиђам нашим потомцима, чија ће земаљска путања бити врло угодна... У то вјерујем.

— Иначе?

— Иначе, бит ће увијек пјесника на свијету, који ће људство тјерати, да својим сопственим главама руше жељезне зидове. Разочаран неуспјехом, тад ће сулуди дон-Кихоте клети и проклињати природу и небо, што је тако окрутно, те је Адама створило.

— Нитко нас не разумије — болно ускликну Николајевић.

— Ми не ћемо, да вас разумијемо. Ми плод беремо с гране, која нам је на дохвату, а не пењемо се на врх стабла. Обични смо створови, али зато задовољни. А ви?

— Ми смо мученици, Прометеји, што за вас крадемо ватру, да вам пут малко осви̇јетлимо.

— А сами лутате у тами!

— Јер се из таме родила свјетлост — мистичним ће нагласком Николајевић — и јер вас љубимо.

— Ви! Нас? Мани се. Ви љубите само фантазије: те проклете ваше ружичне маглице. Човјече, како ћеш се кашње жалостити, да си на луд начин потратио младост! Кајат ћеш се, кад ненадано оћутиш апетит, али зуби бит ће поиспали. Врати се рађе из царства сања у крило свагдашњости. Љуби и грли, и већ ће се наћи тко ће те схватити. Млад си, лијеп и имућан — доврши Рачић с лукавим осмјехом у очима.

— Зар ти, збиља, мислиш, да је женска кадра усрећити интелектуалца?

— У случају да га не усрећи, барем ће му прибавити неколико врло лијепих часова, а живот, мој драги, у толико вриједи, у колико нам пружа угодности.

— Епикурејац!

— Радје рећи: здрав човјек... Ти знаш мој одношај са Ларом?

— Причао си ми.

— Но видиш, више вриједи један њезин цјелов, него сва та ваша философија.

— Сретан си!

— Надодај: и паметан.

— Видиш, баш иде, тражи ме, је ли ти угодно, да сједне к нашем столу. Упознат ћу те с њом.

— Ако желиш, припрaван сам, да...

И Рачић, прије него је његов пријатељ довршио реченицу, оде у сусрет лијепој дами, која се већ из далека кокетно смијешила.

— Опрости, што сам малко закаснила — рече Лара пружајући му руку — морала сам ради нове опрзве к Олги, па сам се код ње малко задржала.

— Ништа за то, Ларо, мени је и тако вријеме брзо прошло у разговору с пријатељем Николајевићем.

— То је онај непријатељ жена, о коме си ми причао — смијешећи се опази Лара.

— Да баш он... Наш је стол тамо близу прозора, желиш ли, да те с њим упознам.

— А зашто не! Напротив.

Лара је стасита дјевојка. На обиље њезиних црни коса слегао се бијели шешир као уморно лабудово крило. Праменови покрише јој пола чела, а страга на затиљку савили се у правилни узао. Очи су јој пуне сјаја као да су се у њезиним зеницама сломили вршци двају златних стријелића. Нос се у финој линеји надвио над усницама, што су осуте бијелим пелудом. А саме уснице су сочне и црвене. Осјећаш да би попуцале попут двију дозрелити трешања на најмањи додир, и да би из њих шикнула румена, топла крв. Лице је њезино ружичасто, овија га топли вал, а грло је складно и бијело, да би најраће угризо у јабучицу, што се благо истиче под облим подбрадком. Кад се смије, укаже се ред правилних, здравих зубију, а на образима изникну два смјехуљка.

На Лари је лагана прољетна блуза с прозирним чипкама, под паучастом прећом губи се лук раменица, а око тек наслућује све чаре бијело-ружичасте пути, што мирише дахом јасмина. Рукави нису дуги, њежно су се приљубили мало ниже подлактице, и сни су обрубљени лаким, набраним копреницама попут паучине, а да се срце може створити у златан лептир, радо би се заплело у те свилене мрежице. Ларине су руке дуге, спиритуалне, на крају танких прстију обле се нокти као латице ружа.

Лара се наклони новоме знанцу и надода заводљивим посмијехом на уснама:

— Чујем, да сте велик непријатељ жена; то ме весели.

— Зашто би ју веселило? — потајно се срдећи помисли Николајевић и преко воље призна самом себи да је Лара красна дјевојка.

— Знате ли, господине Николајевићу, тко жене навише љуби?

— Тко?

— Погађајте.

— Што да вам одговорим... сметено ће Станко.

— Па, човјече, непријатељи жена — умјеша се Рачић.

— Браво — ускликну Лара, гушећи се од смијеха.

Станку Николајевићу бијаше неугодно, а да прикрије своје узбуђење, искриви уснице на кисели, присиљени смијешак.

Затим свратише разговор на вријеме и кише, што овогодишњу прољет и љето претворише у досадну јесен.

— Човјек би само цијели дан проспавао, да не гледа то тужно и плачно небо: Као да сама природа снује самоубојство... говорио је Станко.

— Што ви не говорите! — у исти час се сјети Лара — опростите, нисам мислила тако. Чудно је, хтједох рећи... На примјер ја цијели дан пјевам и жалим, што вријеме брзо пролази.

И опет запе разговор, а Рачић, да промијени ту неугодну ситуацију, тако ју озбиљним лицем упита, да ли је донијела галоше, да је дјевојка гласно захихотала.

— Јесам, драги, јесам... рече, кад се смирила.

— А што их ниси свукла, прехладит ћеш се.

— Заборавила сам.

— Да си одмах пружила ножице — мило ју прикори.

— „Та женска мора да је силно покварена“: огорчено закључи Николајевић.

Рачић се нагну, она малко више придигну своје шумеће сукње и њежно је прими за танану ногу, чија се снијежна пут бјеласала под прозирном, свиленом чарапом.

Николајевић осјути како га крв шкакље около грудију и око срца, а у зеницама запламса му нешто налик дивљем пламену, што површином земље блуди у олујним, љетним ноћима.

— Та-а-ако — сад смо готови... рече Рачић и блатне галоше тури под свој столац.

— А гдје да данашњу вечер проведемо? — упита га Лара, као да наставља прекинути разговор.

— Баш сам и ја на то мислио. Било би најзгодније у њемачком казалишту, данас је сасма нови програм, што мислиш?

— Па добро, а хоћете ли и ви с нама?

— Жалим, забављен сам кореспонденцијом. Јавит ћу се мајци, а и пријатељици дугујем одуже писмо.

— То можете и сутра уредити, а вечерас да се скупа веселимо!... рекне Лара и мило се дотакну Станкове руке.

Он се на то лахко стресе као под брзим додиром електричне струје. Вал крви удри му у образе и румен обли његово блиједо лице.

— „Безобразница ниједна...“ помисли Станко и одавно му чуство сапе ријеч. Да смије, најрађе би ју изгрдио, али најпростијим псовкама.

Лара га избави из неприлике.

— Што дакле одбијате моју понуду.

— Жалим, али ја никада не обичајем мијењати одлуке — дорекне гешким напором.

— Он никад не обичаје... поругљиво ће Иван.

И Николајевића, већ по нарави склона да самује, заокупи горко чуство, које се претворило у чврсту одлуку, да се више с ником неће дружити.

Затим је разговор запео. Сва тројица, бајаги, свратише позорност на пролазнике и на госте, што су у све већем броју хрлили у кафану. Допирао је шум разговора, испрекидан повицима конобара и лупом разног посуђа. Са нечијег је стола пала чаша и расула се у сто стаклених одломака. А над свим лебдио је густ облак плавушаста дима, што се кроз отворене спирале губио у дугим праменовима, ношен од влажног зрака.

Над градом се слегао први сумрак. Лари је било несносно и скочи са сједалице.

— Камо ћеш? — упита ју Иван.

— Та вријеме је, иначе ћемо закаснити.

— Одмах, Ларо, само да платим.

Он позва конобарицу, плити рачун, навуче јој на ножице галоше, поздраве се с Николајевићем и одпрхнуше на поље попут двају птића.

Станко је наслонио главу на стакло прозора и дуго је за њима гледао. Осјути нешто слична зависти, кад је Лара Ивана под руку примила и уза њ се интимно стисла. С другом је руком лијепо завила свилене сукње и с њима се опасала, као да жели својим складним облицима и боковима пркосити читавом свијету.

„Красна женска“ — поново призна Николајевић, гледајући њезин ход и савршено хармоничне кретње у читавом тијелу.

— Да ми ју видјети нагу — пожели. Сретни људи, тко зна, можда је Иван ипак схватио прави смисао живота.

За час га заокупило чувство осамљености и тјескобе. Дуго је гледао на угао улице, за којим је скренуо млади пар, а затим сврати поглед на тамне облаке, што су се близедо руменили при крају оризонта. И у њему је све тамно и безбојно, тек неки одсјев руменила трепти и у њиховој души, али тко би знао, је ли то запад или исток тмурног дана. Ако је запад? И срз му пројури низ хрбтењачу, да се изгуби на крајевима прстију, што су били ледени, као пет бијелих, снијежних пахуљица, кад их дах буре смрзне. Сјети се своје мајке, жељан утјешљиве ријечи. Како је лијепо било, кад га оно преколани послије болести неговала. Он бијаше опет њезин мали, несташни Станоје... И од милих успомена свлада га осјећај миља, сличан сладком умору. Станко склопи очи и уживаше, што му фантазија дочарава њежне слике недавне прошлости...

Нетко се спотакну ногом о његову сједалицу. Прену се и застиди, те присиљено поспаним тоном наручи код конобарице папир и тинту...

Дугим се писмом јављао мајци, а при крају поручиваше јој: „Да се за ме ниси ни најмање старала; знатно сам ојачао. Не могу се тужити ни на апетит, а моја нер-

вознost по мало одлази. Ако сусретнеш нашег кућног љечника, лијепо га поздрави и јави му, да ми је његов лијек знатно помогне". Придода пар поздрава и закључи писмо.

— Ано... — зовну конобарицу.

— Изволите?

— Чашу пива.

— Одмах.

Пријатељу кипару надрљао је два пуна арка. Међу осталим вијестима јављаше му: „Мој роман лијепо напредује, доиста мало сам страница написао, али за то марљиво скупљам градиво, јер код сваког великог дјела главно је архитектоника. И поменут ћу само Толстојеву „Ану Каренину", Флоберову „Саламбо" и Дикенсов „Давид Коперфилд". Наш пријатељ Рачић о томе ништа не слути. Данас смо, баш за овим истим столом у кафани, водили занимиви разговор, нешто сам му из далека натукнуо, али која фајда, кад не схваћа. Дечко није лош, а није ни глуп, тек није створен за наше полете. Нашао је и цуру и с њом сам се после подне упознао. Сретан је код дјевојака — слаб знак. У осталом, ја му ни мало не завиђам, теби су добро познати моји назори о женскињама. Његова садашња љубовца зове се Лара, то је заиста увјежбана птичица. Лијепа је, а паметна као читави красни спол.

„Питаш, како ми се свиђа Минхен? Пиво је изврстно, а људи су пријазни и припрости, али одвише мирни. Очита загонетка, да је у том амбијенту бујно процвала умјетност. И с тога су њихови умјетници само мајстори у рисању. А ја се подпуно слажем са Делакрооле, да слика у првом реду мора угодити оку. Тако је и са стиховима: нама се не ће свидјети пјесма, макар је у њој стрпана на мудрост овог свијета, ако верси нису музикални. У осталом, то је наравна послиједица амбијента, јер под вечином тмурним небом није могуће, да се роде колористи. Нешто ме је у Минхену задивило, и то гајење цвијећа. Код њих је то прешло у култ као код Јапанаца

У никаквом велеграду нисам видио тако богатих излога ружама, тулипанима, ђурђицама, зумбулима и клинчацима. Паганском побожношћу гојене су мирисне чашке, чије су латице чиле и нетакнуте, као да се њих није ни дах лахора дотакнуо. Красне су руже и каранфиле: руже су нанизане у скали од тамно-црвене до чисте љиљанске боје. Каранфиље је попрутано у више шара и сличи мирисним чипкама, што их је вјешта рука извезла слаганим нитима чарне свиле.

„Пренеразила су ме ишарана лица ђака. Њихови су образи изрезуцкани као хијероглифина магареća кожа. Најбољи доказ да су Њемци рођени неестети. Њих је спасила велика марљивост и миљарде Наполеона III. Жељезном истрајношћу постадоше разборити, а даровити су у колико су се крижали с осталим народима, особито са Славенима. Њихове жене напротив изврстно познаје све финесе „ars amandi". Та умјетност им је прирођена, јер су одгојене од многих генерација кипара и сликара. Умјетници се скрбе, да њихови потомци располажу што љепшим моделима. Жене се натјечу, да им тијело што савршеније и складније буде. Радо се киге и отуд култ за цвијеће.

„Питаш ме, да ли ћу се дуго у Минхену задржати? Ти знаш моју скитничку нарав. Ваљда те је Томица већ обавијестио. На првог српња путујем у Млетке; вјеруј ми, да сам жељан нашег јужног неба и мора. Скоро двије године да га видио нисам. У Италији спровест ћу читаво љето, на јесен путујем у Праг.

„Поздрави све моје знанце, а ти, ако доспијеш, јави ми се..." Кад је Станко Николајевић на омоту написао адресу замоли од Илде конобарице двије марке, плати рачун, погледа на сат и изиђе.

Вани је из тиха роминьало. Хладне капље уморном једноличношћу падају на плочник. На неким се мјестима вода у овеће млаке накупила и у њима се огледају електричне лучи, што сличе заблудјелим пламеновима у овој шуми кућа. И овите ноћним мраком сличе огромном

грмљу, под чијим се гранама од правјекова угнијездише бајословне немани о којима нам гатке причају. У даљини зграде попримају фантастичне облике, а међу њима дижу се лаки готски звоници, што у гипкој линији сличе оним оморикама и витим чемпресима. Док се куполе барок-цркава, разгранаше попут једрих борова, што се савише под тежином властитих грана, негдје на присоју низ обале питомог приморја.

Станко Николајевић тури јаче на главу широки клобук и подигну овратник. Корачао је тромо, гледајући у дуг низ округлих, електричних жаруља, што су се, средином улице, у једнаким размацима слиједиле до краја триумфаторског слапа и још даље губећи се у ноћ и даљини. Наквашен асфалт одзариваше све те лучи правећи овеће праменове свијетла. А управ кроз средину, низ трачнице, клизао се електрични трамвај, пун прокисла свијета, што је хрлио у разна казалишта и концерте. Станко Николајевић гледао је притајеном чежњом за дамама, што су излазиле високо подигнувши сукње. Завиђао је сретним кавалирима, што су нуђали руку лијепим госпођама. Дивљачио се, јер је у својој неспретности и бојазни бјежао од дјевојака, бојећи се, да му се не наругају. По нарави осетљив, размажен од мајке и родбине, вријеђала га свака дволична ријеч или сумњиви поглед. Није био задовољан ни својом вањштином и ако га природа обдарила духовитим лицем, дубоким, тамним очима и изразитим челом. Кад је ходао бијаше мало неспретан, јер навикнут, да сједи по цијеле дане читајући и сањарећи о ономе, што никад достигнути неће. Те лијена кретње бијаху у подпуном складу с његовим бледим лицем, јер читава његова појава сјећаше на источне типове, што трају дана пијући чибук и сркућући црну кафу.

Станко Николајевић уз пут је зашао у блињу гостиону. Вечерас је више ради обичаја: без икаквог тека. Послије вечере дуго је лутао празним улицама — повлачећи се уз зидове кућа и озловољио се сваки пут, кад га је минуо који пролазник. Око поноћи уњиће у свој

стан на другом кату. На писаћем столу нађе двије дописнице. Његова сестра и млађа рођакиња честитале су му већ прошли рођендан. Затим пренесе свијећу на ноћни ормарић, свуче се и легне. Лампу није угасио, јер је волио под топлим перинама сањарити, гледајући сјене покућства, што су потитравале на стијенама, кад би се пламен узвинуо или снизио.

С побочне собе одкуцне штропотом један сат. Духне у свијећу, и, прије него је заспао, изрони пред њим као из чаробна вала слика замамне Ларе.

(Наставиће се)

Божо Ловрић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ШЕСТО ПИСМО.

Солун, 29 августа 1908.

Мила моја Лузо,

Досад сам ти почињала писмо с дочецима, сад ћу са штрајковима. Не штрајкују једни, него .. Већ недељу дана немамо трамваја, и ја их врло жалим, јер су ме они муњевитом брзином носили на Јалије, сваки дан, и на дан по двапут. Сад идем локалним лађама, ни леним ни брзим, а полазе у онолико у колико им се кад свиди; обично седам на кљун лађе, одређен за турске жене...: ту само Туркиње, с подигнутим веловима, с цигарама, и по које дете, и бошча, и ја. Кад сам овде, као да нисам на лађи, него у каику тако ми је море близу, да га дохватим, умочим у њ руку, а час-по па ми испред ока прхне јато галеба... Али, помисли, говори се да ће и лађе штрајк! Шта ћу тада, ја, сирота?! Кола су, истина, јевтина, али кад ми сваки час требају...

Ја не знам зашто штрајкују „трамвајџије“! И ако им је мала плата,. њима је ипак било добро; узму од путника паре, а „забораве“ да му дају карту, контролор, опет, деси се да баш онда не прође... Од Бешчинара до Депоа кондуктери нису Турци, но Грци... Једанпут, враћасмо се из Бејаз Куле око поноћи, па оба трамваја, и отворен и затворен, пуни пунцати: сваки паре даде а нико карту не доби, и сви погодисмо откуд то: кондуктер је био дремован... Па штрајкују хлебари: један

дан остасмо без хлеба. Па штрајкују дуванџије: један дан место дувана шећерлеме. Па штрајкују касапи: један дан место меса риба. Па штрајкују келнери: јуче и данас место каве, вина и пива вода; и место капаме, бамње, мусаке, фасулаћа, таш-ћебапа, орман-ћебапа и пилава, сардине и кисело млеко. Па штрајкују момци по хотелима: ко ће нас слушати! О, ако почну штрајковати и бакали и млекаџије: шта ћемо јести! Или кад већ штрајкују, да бар штрајкују по један дан. Али, ето, трамваји! оних лепих трамваја нема већ недељу дана!

Али ништа није узбунило свет као штрајк келнера и момака по хотелима. Како ће се без кавана? шта ће се без преноћишта? а још да су редовне прилике, али долазе нови гости, многи гости — Бугари. Цинцари хотелијери да пукну од муке. Они су досад гостима издавали за преноћиште чак и сале за чекање, чак и салоне за примање (само не балконе) и у њима канабета и наслоњаче, и за све узимали дупло но за кревет; они су из већ издатих соба износили диване, намештали их по ходницима и издавали их; они су давали под закуп и оне собе чији су закупци отишли некуд на дан два, и тако примали закупнину од двојице. Пре, у једном броју собе три имена: сад једно име у три броја, и све собе заузете... Тужно погледају у таблу са записима, али шта ће кад су они грчки Цинцари, рачунају се као Грци, облаче се у тоске и фустанеле кад се сликају...

Јуче све каване, главне, „грчке“, затворене; а келнери се обукли као на Ускрс, па са заставама кроз варош. Али пред вече, *à la Place de la Liberté* отворише се каване *par force:* отвори их полиција; и изнесоше се столови и столице, и поседа свет, а ништа не пије, нити мезети: нема ко да послужује... И ко ће унети у каване столове и столице, кад све остане празно. Али свет не иде, и ако је ноћ у велике: сви седе пред каванама не пијући ништа — чекају госте Бугаре.

Грци! То су они криви што су улицама жандарми, и војска, што штрајкују келнери, што су каване силом

отворене, што је сва чаршија затворена. Они, Грци, прете овим гостима већ месец дана. И да видиш, драга Луjза, страх, и то озбиљан страх: женама мужеви наређују да се не шале да изиђу, а сами се и појављују и повлаче.

Око девет, у вече, ето Бугара! Напред војска, па маса света с много застава, па невероватно дугачка поворка кола с војницима са стране, а на сваким колима поред једно два Бугарина и поред једно два официра — бар по две Бугарке, и бар по две кутије од шешира..; свака је имала по бошчу две на крилу, али, најпосле, видесмо да то нису бошче, но деца... На честитање у Солун: Грци дошли без жена, Срби дошли без жена, а већ о Смирњанима, Јањинцима, Дебранима и Цариградањанима и да не говорим: Бугари повели жене, и децу. „Да их је више, кад их појуримо", веле, подсмевајући се разјарени Грци. А Турци? Љути на Грке, и брижни: „Таман мало мирно, лепо, па..."

За толико дана, ја видех, у Солуну, само једну пушку, ношаше је један ловац Турчин. А после видех много много, донеше их Арнаути, високи, мршави, горди, бесни, у живописном оделу, кадиви и срми, с реденицима и револверима чак и у Башти, око шадрвана, и у каицима; они што су с нашега племена скинули па на се метнули, што су многу српску мајку у црно завили и многу српску кућу опустели... Синоћ пушке само одсјајују. Синоћ ми се учини да сам у старој Турској. Та дуга, предуга поворка имала је предводницу, заштитницу, и побочницу... Не чује се Марсељеза, па, наравно, ни пљескање. Музика поче један марш, али врло промукло, те престаде; неколико Јевреја викнуше „живела слобода", „живели гости", али им гласови врло танки бише па се прекидоше; неколико Турака запљескаше, али им длanови брзо забридеше, те опустише руке: и све то прође, нови гости дођоше као стражарно спроведени, а Грци из прикрајка гледају и сикћу.. Ми смо први пут сад дочекали госте на балкону нашега хотела, не *Олимпос*

Паласа; а ни на памет ми не паде да идем у Башту Бејаз-Куле, да чујем здравице...

Каване и данас затворене, то јест отворене, али се у њима не пије и не мезети; ја и данас једем сардине, али не једем киселога млека. Немој помислити да су почеле штрајк и млекаџије...: још нису, а не једем млека — постим, постан је дан... Ја не знам где је спавао толики свет, Бугари. Ја не знам да ли је солунских Грка освета готова. Ја не знам да ли неће морати чувати собу и вечерас. И Јевреји су с Турцима, уз Бугаре, против Грка. Шта ће Јевреји сутра без кавана: субота? и шта ће њихове жене? Ко ће сутра прекрилити *Хуријет-Мејдани* (Трг Слободе) и потрошити пиће за грош, а заузети столицу од подне до мрака. Овде је ширина, и свако по подне подухује с мора ветрић: хладовина. Где ће они сутра? Ја баш жалим што је сутра субота, ако ми је последња, те нећу више седети на овом пријатном месту крај мора и гледати тушту и таму. И зацело нећу више видети с балкона *Олимпос Паласа* поље с црвеним булкама: фесове; јер младотурци су се наљутили на обе ове каване, и чујемо да неће више с њихних балкона поздрављати госте говорима, и да неће више пред њих сести: спремају им бојкот, заједно с Јеврејима... И нећу више гледати у ко̀њâ за ушима беле барјачиће; нити официре на колима с белим заставама. Па нема Марсељезе! ни бурног клицања: *Јашас'н Милет! Јашас'н Хуријет!* А сад је била прилика да се све ово по десети, петнаести пут види и чује. Тишина, и ако су овде толики гости. Весеља нема више мени; другима ће бити, зацело; јер официри још морају да се веселе, да продужују ово весело стање, затварајући очи пред озбиљним, где треба да се ради. А шта да се ради, како? „Поштена официрска срца умела су довде; али неспремне официрске главе не умеју одавде", тако говори свет и узима улогу пророка, само не прориче добро... Али дај да затворим овај непријатан разговор зурнама и бубњевима. Ово дана од застава и штрајкача није се могло ићи улицама. Колико

је овај свет издао новаца на црвено и бело платно! На и на шарене махраме и шамије, јер и од тога има застава. Прекриљене улице! А од дивљачких узвика, од пљескања, од зурна и бубњева, чак и од гајда још добро не чујем; кад зазврје кола, ми помислимо пљескање, па потрчимо...

Ја сам мислила да останемо овде бар још петнаест дана, али се бојим да не гладујемо, да једнога дана немамо чак ни воде. Она нова рече да жене треба припремати, васпитавати, па онда их пустити с људима; а ја велим да то што вреди за друштвен живот, у кући, вреди и за јаван. Људе је овде затекла слобода сасвим неспремне, неваспитане за њу, и с тога је они злоупотребљавају: штрајкују и певају улицом из свега грлатог грла, ухвате коло насред чаршије, те прекину саобраћај, поседају на кола па са заставама кроз цео Солун; и заурлају у поноћи, да се мора из сна тргнути и онај који је тврдо заспао. Они разумеју под слободом оно што другима одузимају слободу. На рачун тога у *Le Progrès de Salonique* има пуно вицева; али зар те вицеве разумеју они којих се тичу. И као што видиш, мила Луйза, у овој новослободној земљи треба се прибојавати слободе и — паковати се.

Топло поздрављам тебе и децу, и љубим вас. И Јова вас много поздравља.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(4)

IV

Некако после ручка он дотрча у крило задуван, и рече:

— Иди, тамо ти је дошла сестра.

Изађох. Одиста, пред степеницама су велике куће стајала су лака кочијашка кола из вароши. Дошла је моја сестра, а с њом Ањута Благово и још некакав господин у војној блузи. Пришавши ближе, познадох ту војну личност: то је био Ањутин брат, доктор.

— Ми смо вам дошли на пикник, — рече он.

Сестра и Ањута хтеле су питати, како овде живим, али су обе ћутале и само ме гледале. И ја сам ћутао. Оне су разумеле, да ми се овде не свиђа, и сестри навреше сузе, а Ањута Благово поцрвене. Пођосмо у врт. Доктор је ишао испред свих и говорио је усхићено:

— Што је ваздух! Мати света, што је ваздух!

По спољашности ово је — био још сасвим студент, и говорио је, и ишао као студент, и поглед је његових сивих очију био тако жив, прост као код доброг студента. Покрај своје високе и лепе сестре он је изгледао слаб, танак; и брадица му је била танка, и глас такође — танак тенорић, довољно, у осталом, пријатан. Он је служио негде у пуку и сад је дошао својима на одсуство, и говорио је, да ће на јесен отићи у Петроград да полаже испит за доктора медецине. Имао је већ своју

породицу — жену и троје деце; оженио се рано, кад је још био на другом курсу, и сад су по вароши говорили о њему, да је несрећан у породичном животу и да већ не живи са женом.

— Колико је сад сахата? — узнемиравала се сестра. — Требало би да се раније вратимо, папа ме је пустио брату само до шест сахата.

— Ох, већ ваш папа! — уздахну доктор.

Ја поставих самовар. На ћилиму смо пред терасом велике куће пили чај, и доктор је, клечећи, пио из шоље и говорио, да осећа блаженство. После Чепраков оде за кључ и отвори стаклена врата, и ми сви уђосмо у кућу. Било је овде сумрачно, тајанствено, заударало је на печурке, и наши су кораци издавали звучан шум, као да је испод пода био подрум. Доктор, стојећи, дотаче се дирки на клавиру, и он му одговори слабо, дрктавим, промуклим, али још складним акордом; он опроба глас и запева неку романсу, мрштећи се и нетрпљиво ударајући ногом, кад би се нека дирка показала нема. Моја се сестра већ није спремала да иде кући, него је у узбуђењу ходала по соби и говорила:

— Весела сам! Много сам, много весела!

У гласу јој се чуло чуђење, као да је изгледало невероватно, да и њој може бити добро на души. То сам је први пут у животу видео тако веселу. Чак се пролепшала. У профилу није била лепа. Нос јој се и уста некако истицали напред и имала је такав израз, као да пије, али је имала прекрасне тамне очи, бледу, врло нежну боју лица и дирљив израз доброте и туге, и кад би говорила, изгледала би љупка и чак лепа. Нас обоје, ја и она, били смо на мајку широки у плећима, јаки, издржљиви, али је њено бледило било болесно, често је кашљала, и у очима сам јој по негда примећавао израз, какав је код људи, који су озбиљно болесни, али из неког узрока то скривају. У њеној садашњој веселости било је нечег детињског, наивног, управо као да се она радост, што су је за нашега детињства угњетавали и

угушивали суровим васпитањем, наједном пробудила сад у души и отела се на слободу.

Али кад је наступило вече, и довели коње, сестра умуче, клону и седе у кола с таквим изгледом, као да је то оптуженичка клупа.

Ето они сви одоше, галама се утиша... Ја се сетих, да Ањута Благово за све време није са мном проговорила ни речи.

„Необична девојка! — помислих ја. — Необична девојка!“

Наступи петровски пост, и нас су већ сваки дан хранили посним јелима. Од празноће и неопредељености положаја, мене је мучила физичка досада, и ја сам се, незадовољан собом, тром, гладан, шуњао по усадби и само чекао згодно расположење, па да одем.

Некако пред вече, кад је код нас у крилу седео Ротква, изненада уђе Должиков, веома опаљен од сунца и сив од прашине. Он је три дана провео на својој деоници, и сад је дошао возом у Дубечну, а к нама је са станице дошао пешке. Очекујући екипаж, што је требао доћи из вароши, он је са својим надзорником обишао усадбу, дајући заповести громким гласом, после је читав сахат седео код нас у крилу и писао некаква писма; долазили су му на његово име телеграми, и он је сам откуцавао одговоре. Нас смо троје стајали ћутећи, усправно.

— Какав неред! — рече он, загледав гадећи се у вест. — Кроз две ћу недеље пренети канцеларију на станицу и већ не знам, шта да радим с вама, господо.

— Ја се старам, ваше високородије, — проговори Чепраков.

— Баш, видим, како се старате. Само плату умете примати, — настави енжењер, гледајући на мене. — Сви се надате у протекцију, како би што брже и лакше faire la carrière. Но, ја не гледам на протекцију. За мене нико није радио. Пре но што су ми дали пругу, ја сам био машинист, радио сам у Белгији као прост подмазивач.

А шта ти, овде радиш, Пантелија? — запита он, окренув се Роткви. — Пијанчиш с њима?

Он је све просте људе из неког разлога звао Пантелијама, а такве је, као ја и Чепраков, презирао и иза леђа називао пијаницама и скотовима, поганијом. У опште је према малим службеницима био оштар и кажњавао је, и гонио их је из службе хладно, без објашњења.

Најзад дођоше коњи по њега. При растанку је обећао да нас све отпусти кроз две недеље, назвао је надзорника будалом, па се затим, затурив се у колима, крете у варош.

— Андреја Иванићу, — рекох Роткви: — узмите ме себи за радника.

— Па, добро!

И ми пођосмо заједно према вароши. Кад су станица и усадба остале далеко за нама, ја запитах:

— Андреја Иванићу, зашто сте мало пре долазили у Дубечну?

— Прво, моја деца раде на прузи, а друго — долазио сам код генералице да платим интерес. Прошле сам године узео од ње педесет рубаља, па јој сад плаћам по рубљу на месец.

Молер се заустави и узе ме за дугме.

— Мисаило Алексејићу, анђеле наш, — настави он: — ја овако разумем, ако неки прост човек или господин узима ма и најмањи интерес, тај је већ злочинац. У таквом човеку не може бити истине.

Мршави, бледи, страшни Ротква склопи очи, склопи очи, климну главом и рече филозофским тоном:

— Биљна ваш једе траву, рђа — гвожђе, а лаж — душу. Господе, спаси нас грешне.

V.

Ротква је био непрактичан и рђаво је умео да расуђује; узимао је посла више, но што је могао да уради, и при обрачуну би се узбудио, изгубио главу и зато је готово увек био на губитку. Он је фарбао, уметао про-

зорска окна, тапетирао па је чак узимао на себе и радове на крову, и сећам се, како је често због ништавне поруџбине јурио по три дана, тражећи раднике што раде кровове. То је био изврстан мајстор, дешавало му се да по неки пут зарађује до десет рубаља на дан, и да није имао ту жељу, да буде — па ма шта стало, старешина и да се зове предузимач, он би, вероватно, имао лепих новаца.

Он је примао на парче, а мени је и другим момцима плаћао дневно, од седамдесет копејака до једне рубље на дан. Док је било топло и суво време, ми смо радили разне спољашње радове, у главном смо фарбали кровове. Како сам био ненавикнут, то ми је на ногама било топло, као да ходим по угрејаној плочи, а кад сам обувао ваљенке, на ногама ми је било врућина. Али је ово било само за прво време, после сам се навикао и све је ишло као подмазано. Живео сам сад усред људи, којима је рад био обавезан и неизбежан и који су издирали као таљигашки коњи, често не имајући свести о моралном значају рада, па чак никад нису ни употребљавали у разговору ту реч „рад“; крај њих сам се и ја осећао као таљигашки коњ, и све ме је више прожимала обавезност и неизбежност онога, што сам радио, и то ми је олакшавало живот, избављајући ме од сваких сумњи.

У прво ме је време све занимало, све је било ново, као да сам се изнова родио. Могао сам спавати на земљи, могао сам ићи бос, — а то је изванредно пријатно; могао сам стајати у гомили простог света, никоме не сметајући, а кад на улици падне фијакерски коњ, ја трчим и помажем да га дигну, не бојећи се да ћу упрљати своје одело. А, што је главно, живео сам за свој рачун и никоме нисам био на терету.

Фарбање кровова, особито с нашим фирнајсом и фарбом, сматрало се за врло приносан посао, и зато се тога грубог, досадног посла нису гадили ни такви добри мајстори, као Ротква. У кратким, широким панталоницама, с мршавим модрим ногама, он је ходао по крову,

налик на роду, и ја сам слушао; како, радећи четком, тешко уздише и говори:

— Тешко, тешко нама грешнима!

По крову је ишао исто тако слободно, као по поду. Без обзира на то, што је био болестан и блед, као мртвац, био је необично окретан; он је исто тако, као младићи, фарбао тороњ и кубета црквена без скела, само помоћу лествица и ужета, и било је прилично страшно, кад се он тамо, стојећи на висини, далеко од земље, исправи у сву своју висину, и говори не зна се коме:

— Ваш једе траву, рђа — гвожђе, а лаж — душу.

Или пак, мислећи о чему било, гласно одговара својим мислима:

— Све може бити! Све може бити!

Кад се враћам с рада кући, онда сви они, што седе крај капија на клупама, сви надзорници, мангупчићи и њихове газде говоре за мном разне примедбе, подсмешљиве и злобне, и то ме у прво време узбуђује и изгледа ми просто страшно.

— Вајдица! — чује се са свих страна. — Молере! Окер!

И нико није био према мени тако немилостив, као баш они, који су још тако недавно и сами били прости људи и зарађивали себи кору хлеба тешким радом. У редовима дућана, кад сам пролазио мимо гвожђарницу мене су, тобож случајно, поливали водом, и једном су се чак на мене бацили мотком. А један ми је рибарски трговац, сед старац, препречио пут и рекао, гледајући ме злобно:

— Не жалим тебе, лудака! Оца ти жалим!

А моји су се познаници из неког узрока збуњивали кад се сретну са мном. Једни су гледали на мене као на особењака и будалу, други су ме жалили, а трећи нису знали, како да се понашају према мени, и тешко их је било разумети. На пример једнога дана, у једној уличици близу наше Велике Племићске, сретнем Аљуту

Благово. Ја сам пшао на рад и носио сам две дугачке четке и ведро с фарбом. Познавши ме, Аљута плану.

— Молим вас да ми се не јављате на улици... — проговори она нервозно, сурово, дрхтавим гласом, не пружајући ми руку, и у очима јој се на једном заблисташе сузе. — Ако је, по вашем, све ово тако нужно, онда нека... нека, али вас молим, немојте се сретати са мном!

Ја већ нисам становао у Великој Племићској, него у предграђу Макариху, код своје дадиље Карповне, добре, али туробне старице, која је увек предосећала нешто рђаво, бојала се свих снова уопште и чак је у пчелама и осама, што јој улећу у собу, видела рђаве предзнаке. И то, што сам постао радник, по њену мишљењу, није предсказивало ништа добро.

— Пропала је твоја главица! — говорила је она тужно, климајући главом. — Пропала!

С њом је у кући живео њен посинак Прокофије, месар, крупан, незграпан младић око својих тридесет година, риђ, накострешених бркова. Сусрећући се са мном у трему, он ми је ћутећи и с поштовањем уступао пут, а ако је пијан, он ми је свом ручердом салутирао. У вече је вечеравао и ја сам кроз дашчану прегради могао слушати, како јеца и уздише, испијајући чашицу рума за чашицом.

— Мамице! — звао је он полугласно

— Но? — одзивала се Карпавна, која је лудо волела свог посинка.

— Шта је чедо моје?

— Ја вас мамице могу чувати. У овом ћу вас земаљском животу хранити до старости на земљи, а кад умрете, сахранићу вас о свом трошку. Казао сам — и биће!

Устајао сам сваког дана пре сунца, легао сам рано. Ми смо, молери, јели врло много и спавали чврсто, и само нам је из неког узрока ноћу веома лупало срце. С друговима се нисам свађао. Псовке, очајне клетве и жеље да, на пример, неком испадну очи или да га ухвати

колера, нису престајале целога дана, али тим не мање, ипак смо живели међу собом пријатељски. Момци су сумњали да сам ја верски секташ и добродушно су терали самном шалу, говорећи, да се од мене одрекне чак и рођени отац, и онда би причали, да они ретко загледају у храм Божји и да многи између њих по десет година није ишао на исповест, и такву су своју беспутност оправдавали тиме, што је молер међу људима исто толико, колико чавка међу птицама.

Момци су ме уважавали и понашали се према мени с поштовањем; њима се, очевидно, допадало, што ја не пијем, не пушим и водим тих озбиљан живот. Њих је само непријатно дирало, што ја не учествујем у крађи фирнајса и не идем с њима заједно ка муштеријама да молим на чај. Крађа је газдиног фирнајса и фарбе била код молера у обичају и није се сматрала за крађу, и значајно је, да је чак и тако праведан човек, као Ротква, одлазећи с рада, увек односио са собом много креча и фирнајса. А молити на чај нису се стидели чак ни уважени старци који су у Макарихи имали своје куће, и било је несносно и стидно кад момци у гомили честитају каквом ништавилу почетак или свршетак посла, па, кад добију од њега гривењик, понизно захваљују.

С муштеријама су се понашали, као лукави дворани, и мени је готово сваки дан падао на ум Шекспиров Полоније.

— А, мора бити, биће кише, — говори муштерија, гледајући у небо.

— Биће, зацело ће бити! — слажу се с њим молери.

— Уосталом, облаци нису на кишу. Готово, неће ни бити кише.

— Неће бити, племенити господине. Тако је, неће бити.

За леђима су се понашали према муштеријама уопште иронички, и, кад би, например, видели каквог господина, где седи на балкану с новинама, онда би добацили:

— Новине чита, а нема можда шта да једе.

Својима код куће нисам одлазио. Враћајући се с рада, често сам налазио код себе у стану цедуљице, кратке и узбудљиве, у којима ми је сестра писала о оцу: час био је за ручком некако нарочито замишљен, и ништа није јео, час повео се да падне, час затворио се у собу и дуго није излазио. Таква су ме извешћа доводила у узбуђење, нисам могао спавати и, дешавало се чак, ходао сам ноћу по Великој Племићској покрај наше куће, гледајући у мрачне прозоре и старајући се да погодим је ли све у кући како ваља. Недељом би ми долазила сестра, али крадом, тобож не к мени, већ ка дадиљи. И кад би улазила код мене, то би улазила врло бледа, плачних очију и одмах би ударила у плач:

— Наш отац неће ово поднети! — Ако му се, не дај Боже, нешто деси, онда ће те целога века гристи савест. Ово је ужасно, Мисаило! Именом те наше мајке преклињем: поправи се!

— Сестро, драга сестро, — говорио сам ја: — како да се поправљам, кад сам уверен, да радим по савести? Разумеј!

— Знам да је по савести, али можда, може да буде некако друкчије, да никога не озлоједи.

— Ох, свети оци! — уздисала је старица иза врата. — Пропала је твоја главица! — Тешко теби, рођени мој, тешко теби!

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиша С. Бутевац).

ИСЕЉЕНИЦИ.

Одлазили су морем бродицом брзом, гарви и кршни, пут великог града, да оданле крену гвозденом немани у у крајеве нове.

Одлазили су, а село их гледало са својим кућицама скромним, са пешчаним жалом, са црквом бијелом, и галебима на хридима сивим, гледало их село некуд жалосно и тужно, остављено село.

Збогом, збогом — махали су рупцима плачним женама на обали, сићушној дјеци, дјевама драгим и борју и ловорју и маслиницима — збогом, збогом!

Галеби су летили за лађом веслачицом, летили и опет се враћали на ропине и крши сеоца драгог, кô да веле јуначким момцима: — та куда ћете, куда, ово је ваше село и рођена вам груда.

И звоно са цркве цањкало зраком и мило и туробно: — вратите се, вратите!

И чемпреси мрки са сеоског гробља суморно су гледали за бродицом брзом, кô да шапућу кршним људима: — Нема ни овака гробља у туђини хладној!

Рикард Каталинић Јеретов.

FINALE.

И дижу се силни, пуни златних снова,
Долећу високо, све до неба вину.
А како су моћни и сунце ће досећ,
Да пролазе некуд у незнану тмину.

А за њима слиједе и жедни и гладни,
Бескућници тужни, права вајна траља,
Сузама у оку, пелином на усни
Исти вал судбине све их некуд ваља.

Свима једна мета — све их иста рука
Невидива води, к'о играчке мота,
Многи мисле ићи под цјеловом свјетла,
А сви иду кроз ноћ, и кроз мрак живота!

Рикард Каталинић Јеретов.

НОВО ЛЕТО.

Ту скоро, ја сам многе људе срет'о
Где један другом довикују, гредом,
И с пуним срцем: „Срећно ново лето!"
Сви моји дани једнаки су, редом:

Ни један дан ми ништа није дао,
Те да га бројим изван оних други',
И да ми, данас, чега буде жао,
Јер сви су били досадни и дуги;

Јер сваког дана ја сам на ноћ чек'о,
А сваке ноћи изглед'о сам зору;
Јер дан ми, сваки, сунцем душу пек'о,
А ноћ ми, свака, доносила мору...

И свет се чуди, и погледа криво
Човека који ни за што не мари;
Та мени срце предсказује живо:
Јест лето ново, ал' су дани стари...

Велимир Ј. Рајић.

О КЊИЖЕВНОЈ НАСТАВИ У НАШИМ СРЕДЊИМ ШКОЛАМА.

[У половини децембра месеца прошле године Министарство Просвете је дало свима ученицима осмог разреда у средњим школама у Србији, један задатак из српског језика и књижевности као пробни задатак испита зрелости. Задатак је био један за све ученике, дат је био једног истог дана и у исто време на израду. Задатак је гласио: „О читању: која је корист од читања, шта и како треба читати па да читање буде корисно и пријатно; шта ученик има да каже о својој лектири". Задатака је израђено 320, и они су сви били упућени на преглед нарочитој комисији, чији је председник био Г. Момчило Иванић, а чланови Г. Г. Јован Томић, Павле Поповић и Јован Скерлић. Комисија је имала да оцени који су задаци најбољи и да их предложи за награду; награда је била одређена у књигама, које су се имале набавити за суму од 350 динара из Медаковићева фонда. Комисија је извршила преглед за време божићнег распуста, и одредила награде. Прву награду добио је Станислав Винавер (I гимназија, I одељење); другу, Здравко Јоксимовић (ужичка гимназија) и Јелена Големовић (женска гимназија у Београду); трећу, Паулина Лебл (женска гимназија), Александар Живановић (реалка у Београду), Слободан Јовановић (II гимназија), Љубица Симић (женска гимназија). Саопштавајући Министарству резултате свога прегледа, комисија је упутила Министарству и један мемоар у којем је изложила стање књижевне наставе у појединим средњим школама и уопште говорила о тој настави. Из тог мемоара ми овде износимо извесне делове од опште важности, који говоре о томе какве су врсте погрешке учињене у овим пробним задацима, на који начин наставник може да их лечи, и шта све треба

предузети да се књижевна настава у средњим школама подигне. Ми држимо да су питања која се овде расправљају довољно важна да треба да заинтересују и ширу публику, и да не остану увек предмет расправљања само уских наставничких и стручних кругова. Књижевна настава је оно што је најважније у средњешколској настави; од ње највише зависи опште образовање које ће млади људи доцније на универзитету имати, од ње уопште зависи с коликом ће писмености ти исти људи доцније улазити у разне јавне и државне послове, а познато је да та писменост често не стоји на оном ступњу на којем би се могло очекивати да стоји. С тога, дакле, питања о књижевној настави имају више права да заинтересују широке кругове него питања о каквој другој, специјалној грани средњешколске наставе. Ми држимо да чинимо услуге општем образовању кад ова питања узимамо у претрес у нашем листу].

I

Ово су особине које су се показале у прегледаним задацима:

У повећем броју задатака није дат прави одговор на постављено питање. И ако је по тексту датог питања било јасно да треба говорити о лектири коју чини млад човек ради свог општег образовања, ипак су многи ученици схватили питање на други начин. Повише њих говорило је не о читању него о писмености, и повлачило разлику између писменог и неписменог човека да би се доказала корист од читања. Доста је ученика било који су схватили задатак тако као да је дато питање: какву методичку поступност треба родитељ или наставник да употреби кад детету или ђаку даје лектиру. Многи нису одговорили на сва питања у задатку истакнута и одређена. Врло многи, на пример, нису говорили о пријатности од читања, и кад треба читати и шта па да се то осети; нема често ни најмање анализе читања и осећања које се при томе јавља; често није показано колика корист од читања може бити ученику за његово правилно излагање при писању и за књижевно образовање. А неки су

сасвим криво разумели питање, или његове делове, те су говорили, на пример, о читању на глас. Било је и примера да ученик сасвим скрене у страну и скоро и не говори о питању. Једном речју било је доста погрешака у концепцији, резоновању, разумевању.

Било је доста задатака у којима је концепција била добра, али у којима је разрада била слабија. Другим речима, било је ученика који су у задатку логично мислили, али се сувише оскудно изражавали, сувише мало развијали ствари. Има често код њих неспретности и у неумесној употреби речи, њихову избору и складу у реченицама, као и у реченицама између себе, неписмености у распореду излагања мисли на мање и веће одељке (алинеје и крупније делове, одсеке задатка). По неком тече цео задатак, као вода, без и једног одељка.

Има сразмерно врло велики број задатака у којима су стил (у ужем смислу) и језик рђави. Ђаци су правили недопуштене апсурдности у састављању реченица, као што су правили и погрешке у језику за које се не би могло мислити да се у вишим гимназиским разредима још праве, и које се никако ученицима не могу опростити. Граматичке грешке највише се тичу првога дела граматике, науке о гласовима; мање има грешака у облицима, а још мање у синтакси и постанку основа. Интерпункција је такође у многих погрешна, неправилна и недоследна.

Како је дати задатак дао прилике ученицима да више покажу своју лектиру, то се комисија могла обавестити и у овом погледу довољно, и видети како стоји са лектиром у нашим средњим школама. Лектира је у ђака махом без упуства. Управо је за жаљење како су се поједини ђаци упуштали у читање без икаква упуства и одређенога правца. Ђаци се остављају сами себи да читају што им тако дође, тако да само они који су паметнији и даровитији могу да нађу прави пут. За књижевну наставу у нашим гимназијама страшан је факат да известан број ученика изјављује да треба без разлике

и без обзира читати све, и да се само тако, посрћући, може наћи прави пут. Утисак који ови задаци чине то је хаотичност у погледима и у идејама, и потпуно одсуство систематске књижевне културе. Какав је цео наш духовни и душевни живот, такав је дух који се огледа у свима овим задацима. Нема ни једне заједничке идеје водиље, никаквог духовног јединства; све је разбивено и разбацано, сваки прима оно што му је најугодније, најлакше, или најкорисније, и живи у томе без везе са онима који га окружују.

II

Ове се мане могу на овај начин лечити:

Код погрешака у концепцији наставник ће овако поступати. Он има ђацима да објасни да је у једном задатку главно и од свега другог важније дати одговор на дато питање и да тек на друго место долази разрада, стил и језик. Због тога наставник има да научи ученика да најпре добро утврди шта ће рећи, па тек после како ће то учинити; да пре сваког писања самога задатка, изради за себе ма и најовлашнију скицу одговорâ које ће дати и идејâ које ће развијати, и да утврди ред у излагању њихову. При томе наставник има да научи ученика да увек потпуно јасно схвати питање (чим се ово ма како може схватити на више од једног начина), и да се при решавању његову строго држи питања и никако не удаљује од њега. Нарочито би наставник имао да препоручи ученицима да се не наслањају на лекције и да не излажу оно што су научили онда кад треба дати резоновање и излагати идеје; то је обичан случај код задатака који иоле везе имају са историјом. Да своје ученике овоме добро научи, наставник би имао да се служи овим начинима. Најпре има да специалним препарацијама навикне ученике на право и логичко мишљење; то јест, да их, дајући им тему, не остави с почетка да сами ту тему раде, него да је ради с њима заједно на часу, да је заједно с њима дискутује, да по ђачким одго-

ворима групише идеје које она захтева, да утврди ред међу њима, и тако даље. Затим, кад ученици постигну извежбаност у томе да сами могу увек логично компоновати задатак, наставник треба да им даје теме на самосталан рад. При томе треба нарочито да даје теме у којима би ученици имали прилике да покажу способност мишљења. После тога, наставник треба увек после прегледаног задатка да чини критику задатака пред ученицима. При тој критици треба наставник да делује и као васпитач и да, на пример, конфузног ученика упути да буде јаснији одбијајући га од свега што му тај недостатак појачава; да хвалисавце и сувише поуздане увери о штетности тога и да их поступно сузбија; а онога што у себи нема поуздања осоколи. У свему овоме наставник треба да према свима ученицима који греше у овом погледу, то јест, у погледу концепције и резоновања, буде што може строжи, и да без икаква попуштања тражи на све начине да се они у томе поправе. Наравна ствар да наставник треба ту сасвим предано да ради свој посао, и да се не устручава улазити у коренита и честа поправљања задатака.

Што се тиче разраде и стила, мане ученичке у том погледу дају се поправити што чешћим писањем задатака, и што јачом лектиром добрих писаца (нарочито критичара, историчара, и тако даље), наравно све уз припомоћ талента. И ту наставник ваља једнако да утиче, кад ђаци чине погрешке при састављању реченица, или употреби израза, или иначе. Наставник треба да те погрешке неумољиво казни и неуморно да их поправља.

Што се тиче грешака у језику, ту вреде иста средства. Наставници би имали врло строго пазити да се крупне погрешке не појављују никад у ученичким задацима. И овде, они би имали да буду тако исто непопустљиви и неумољиви према ученичким погрешкама, као што смо рекли да треба да буду према погрешкама концепције и разраде. Овде им је посао куд и камо лакши.

За поправку ђачке лектире могло би се ово препоручити. Требало би саставити један мањи списак српских а по могућству и страних писаца, који се до испита зрелости морају прочитати. Требало би, затим, затражити од свих виших гимназија инвентаре школских (ђачких) књижница, да би се видело чега у опште тамо има, и у којем су стању књиге. Министарство би тада могло добре књижнице похвалити и ставити за углед, а непотпуне и оскудне попунити по списку који би се лако дао саставити. Напослетку, много би се помогло добро уређеним (од нарочитог одбора) јефтиним издањима књига за ђаке, у којима би добри и школски писци нашли довољно места.

За поправку књижевне наставе уопште, потребно је више услова, али први је да наставници сами буду интимно упознати с предметом. У нашим средњим школама, међутим, настава језика и књижевности српске добрим делом је у рукама нестручњака. Тако је исто потребно да наставници увек на време сврше прописан програм из језика и књижевности.

III

Нису узроци слабости у књижевној настави само у наставнику. Други, јачи и већи узроци такође ту дејствују. Пре свега, препуњеност особито виших разреда, превелики број ђака по разредима не дају могућности да се књижевна настава, која је тако компликована и захтева тако детаљан и ситан рад, лепо врши. Затим што квари наставу и онда кад је један наставник лепо започне, то је што се, услед премештаја или других узрока, књижевна настава често узме из руку једног наставника који ју је водио донекле, па се дâ другоме. После, и кад један наставник остане на раду, квари му посао то што му (ово важи нарочито за VII разреде) уђе у разред велики број ђака из других школа са којима он дотле није радио и који су неспремни, те му онда покваре, или укоче, или бар закасне наставу у дотичном разреду. О свему овоме ваљало би да воде рачуна нарочито ди-

ректори. Они би имали да упућују неискусне наставнике у послу, а да и наставнику и ђаку буду на потпуној услузи у колико се то тиче набављања књига потребних за лектиру и тако даље. Наравно, реч је о директорима који разумеју посао. Напослетку, не би требало да су средње школе без нарочитог инструктивнога и стручнога надзора над учењем како овога тако и осталих предмета, српскога језика и књижевности. А такав надзор, који би у целој Србији вршила два лица (једно за математичко-природњачке, а друго за језичко-историске предмете), спојен са наградом и одликовањем (merces et honor), знатно би повећао успех у свима средњо-школским предметима, па и у овом: у српском језику и књижевности.

X.

СТОГОДИШЊИЦА ДАРВИНОВА.

Снагом ума богодана,
И задахом духа веља,
Потресо је заљуљо је,
Море мисли из темеља.
Таласи ће ови расти
Век ће веку да их прати,
Зато Дарвин није умро,
Нити ће се мртвим звати.
Нити је његов дух у тима
Што кад мраз или олуј спазе,
Као деца бесомучна,
На Бога се горе плаче.

Змај Јова.

Цео образован свет прославља стогодишњицу Дарвинова рођења. Штампа свега културног света бележи као епохалну појаву, радове Дарвинове, чије су идеје направиле револуцију у науци и животу.

У недељу 12 фебруара по новом календару, родио се Дарвин у Шрусберију, као пето дете својих родитеља. Отац му је био лекар и доста имућан, мајку је изгубио кад му је било 8 година. Као дете није показивао никака дара, учио је слабо, и школа по његовом признању није утицала на њега ништа, али је страсно волео да лови и пеца рибу, зашта је добијао прекоре од свога оца. Ступивши на универзитет почео је да учи медецину, али је после две године напусти, јер је био сигуран да ће имати од чега да живи, па је учио и радио оно што је њему годило, почео је да прикупља животиње, и да пуни птице. Предавања су му била у опште досадна. Да неби беспосличио, отац га је хтео да спреми за свештеника. Као младић на универзитету живео је — његовом

признању — врло раскалашно, време је проводио са друговима у пијењу, певању и картању. Али је поред свега тога ипак ревносно прикупљао инсекте. Од професора једини који је био од утицаја на њега, то је био *Хенсли*, професор Минералогије и Ботанике, и Дарвин са благодарношћу спомиње њега и Лајела, којима припада сва заслуга за његову научњачку каријеру. Хенсли је препоручио Дарвина Фиц Роју, да га овај прими на лађу „Бигл“, која је путовала око света. И ова два човека, од којих је по начелима један (капетан) био конзервативаац, а други (Дарвин) либерал, провели су заједнички пет година на путу, свађајући се у политици, и понова мирећи се. Овај пут био је од огромног значаја за Дарвина: он га је изазвао да мисли, и да учи. Вредан, пажљив и истрајан у раду, он је успео да све савлада. Пошао је на пут 27 децембра 1831 године, а вратио је се 2 октобра 1836, и кад се видео са оцем и сестрама, отац је казао сестрама како се облик његове главе изменио. Али није се само облик главе изменио, већ и дух његов претрпео је измене. Пут је тај био школа за Дарвина, у писму (17/II 1870) Прајеру Дарвин сам признаје, да је полазећи на пут био доста неспреман, анатомију није знао ништа, ни једно систематско дело о Зологији није читао, ни један сложен микроскоп није био такнуо, једино је нешто знао Геологију. И каква разлика после тога пута, он је се вратио као озбиљан мислилац и вешт посматрач. У путу је носио собом као лектиру једино Милтонов „Изгубљен Рај“; трагови тога читања виде се и у писму Хенслу (24/XI 1832) из Монтевидеа, где говорећи о једној малој корњачи, вели: „Милтон мора да је на ову индивидуу циљао, кад каже, пљосна као корњача“.

Пут је овај Дарвин описао у књизи: „Пут једног природњака“, то је дело тако лепо написано, да се оно дâ читати и данас као лектира. А 1840 године изашло је велико дело о зоолошком прибраном материјалу са те чувене експедиције. Влада Енглеска потпомогла је издање тога дела са 25.000 динара. Дело је изишло под

насловом: „The Zoologie of the voyage of H. M. S. Beagle under the command. of Cap. Fritz Roy during the years 1832 to 1836. Published with the approval of the Lord Commissioners of H. M. Treasury. „Editedand superintended by Ch. Darwin naturalist to the expedition". Дело је довршено 1843 год. и радили су најбољи научењаци Енглески. R. Oven: фосилне сисаре; Waterhouse: садање сисаре; Gould: тице; Bell: рептилије; Jenyns: рибе. А уз сваки овај одељак, Дарвин је написао увод. Инсекте су у засебним одељцима описали Newmann, Walker, Warerhouse, и White. Биљке скупљене у Јужној Америци и на острову Галапагосу, описао је Хукер; са острова Килинг, Хенсло; а криптоламе Беркелеј. — Са описом овог пута Дарвин је одпочео своју каријеру као научењак. А са делом „Постанак видова", ударио је темељ слави свога имена. Још 1837 године, он је дошао да закључка да се видови мењају, па је са великим трудом и стрпљењем прикупљао грађу и сређивао материјал за своје епохално дело *о постанку видова*, које је изашло новембра 1859 године после више од 20 година спремања и рада, и после 13 месеци и 10 дана непрекидног писања. Карактеристично је да је Дарвин ово славно дело слао Г-ђици Толетовој да му прегледа и поправи стил, и она је нашла само три нејасне реченице. Кад је постанак видова изашао из штампе, оно је направило сензацију, и сви штампани примерци били су распродати истога дана, те је одмах приређено друго издање.

Појава овога дела заинтересовала је све, узбудила духове, и изазвало покрет у свима правцима. Видови нису непроменљиви, они су се развили. Развиће, то је закон који влада у целом органском свету. Ову теорију, постављену Ламарком, Дарвин је још боље обрадио и утврдио, констатујући да се у томе развићу, они видови, односно индивидуе одржавају, услед великог умножавање, које су јаче снажније; да међу њима сама природа врши одабирање, те оно што је боље, подесније за живот то се и одржава, а слабије и лошије пропада. У овој

како је Дарвин назвао борби за живот, врши се дакле природно одабирање, те на тај начин постаје и разноликост видова, при чему утиче наслеђе и прилагођивање. Да би се животиње у борби за опстанак одржале, оне морају да се прилагоде оној околини у којој живе. На пример, медведи који живе на северу имају длаку белу, а медведи који живе у нашим крајевима имају напротив мрку длаку. То прилагођивање околини нужно је ради самог одржавања индивидуе, прво да би могла лакше наћи хране, друго, да би лакше била неопажена од јачих непријатеља и сачувала се. Наслеђем се пак пренашају све особине и одлике родитељске и на потомство, што нарочито игра велику улогу у примењеном вештачком одабирању питомих раса животињских, и при размножавању биља. Развићу и разноликости животиња потпомаже природно одабирање и борба за живот.

Усвојивши теорију о развићу животињских видова, Дарвин је ту теорију применио и на човека. Јер и човек је се исто тако развио и усавршио. „Порекло човека" највише је узрујало представнике религије, који су том књигом видели обеснажено веровање Библије о створењу човека. Човек није створен он је се развио, ту тако просту истину многи су сматрали да је противна религији, и негирање самога Бога. Као да се егзистенција Божја не огледа боље у поступном развићу организма, но у седмодневном стварању што га је смислила уобразиља Мојсијева. Наука о развићу није противна вери, и Богу. „Немогуће је себи представити, да је ова величанствена и чудновата Васиона, са нама свесним бићима, постала простим случајем, и то ми баш изгледа да је главни доказ за егзистенцију Божију". Дарвин је себе сматрао за деисту. И он је то у многим одговорима и писмима потврдио, ма да је он у једном писму Бихнеру, признао, да су га научне студије одвеле атеизму.

Ја ћу овде да наведем један интересантан разговор Дарвинов са Бихнером и Авелингом 28 септембра 1881 године. Бихнер је тада био у Лондону на конгресу сло-

бодних мислилаца, па је том приликом са Авелингом посетио Дарвина, код кога су били на ручку. После ручка отишли су у његову собу за рад, да попуше једну цигару.

„Овде — прича Др. Авелинг — окружен књигама, биљкама, и осталим научним оруђима, скрену Дарвин разговор на религију. Мислим да не говорим само у име моје но и у име професора Бихнера, кад кажем, да нико од нас није имао намеру да додирује ову тугаљиву тему. Знали смо, да тему за разговор никоме бољем нисмо могли оставити, до нашем домаћину, и овај избор није потекао од нас већ од њега. Тек што смо се удобно наместили између зидова његове светиње, и док се не усиљено наместио у његовој великој столици, он нас први запита:

„Зашто Ви зовете себе атеистима?“

Овде морам да подсетим на један факат, који ће изгледати стран онима који ове две ствари заборављају. Прво, рђаво схватање значаја овог имена, и друго, да је Дарвин — колико је мени познато, — мало пажње поклањао борби која се води између Религије и Науке. Ово последње нарочито се види у примедбама, за време овог значајног разговора, јер и он сам држи се оног општег мишљења да је атеиста безбожник.

Врло учтиво усудио сам се да приметим, да смо ми атеисте, јер никаква доказа нема за божанство, пошто све човечје сазнање налази само природан ред, а неприродан налази тамо, где се испречило незнање. Нагласио сам да грчко *α* има само искључиви а никако одрицајући значај, и док на једној страни не иду тако далеко да одричу Бога, на другој опет страни брижљиво избегавају да потврђују Бога. У току овог разговора израз његовог отвореног погледа, казивао ми је, да је ова искрена исповест изазвала у њему ваздан нових мисли. Одобравао је тачку по тачку, и напослетку рече: „слажем се са вашим мислима, само ја бих претпоставио да реч атеист заменим са речју агностичар“.

Приметио сам, да би то била само промена речи, и тиме би се принела жртва Церберу друштва. На то ће он смејући се рећи:

„Зашто сте тако агресивни? Хоћете ли тиме ма шта добити, ако добијете гомилу за ваше идеје? То је све врло добро за васпитане и образоване људе, али је ли та гомила зрела за то?“

Ми му предочисмо, да ли такво питање није некад и њему било управљано, кад је објавио први пут своје бесмртно дело о постанку видова? Многи су тада мислили да би боље било кад би те револуционарне истине биле саопштене само неколицини изабраних. Нових се идеја увек плаше, и сматрају их као опасне за јавност. Но срећом, он сам није ту бојазн делио, и нашао је, да је гомила зрела да прими његове идеје. Да је он ћутао, то би велики напредак човечјег мишљења за последњих двадест и једну годину, много изгубио од свог великог успеха, или га неби никако ни било. И тако његов велики пример, био је за сваког мислиоца окуражавање, да оно што је истина треба дати свету да сазна.[1]

Затим је дошао говор на хришћанство, при чему је Дарвин изговорио ове значајне речи: „Ја сам хришћанство оставио, кад ми је било 40 година“. На то сам га скромно упитао; шта је био узрок тако дугог оклевања; са љубазном искреношћу он је одговорио: да раније није имао времена да о томе размишља, време му је било тако заузето научним испитивањима, да није имао кад да изучава теолошка питања. Али на питање; зашто је оставио хришћанство? дао је прост и потпуно задовољавајући одговор: „јер није основано на доказима“. Они који познају његову велику савесност односно научних доказа,

[1] Немачки преводилац овог разговора Карус, згодно примећује, да је велика разлика, између објављивања нових научних резултата, и пропаганде за старе, у философским системима расправљене сумње о егзистенцији божанског бића; — јер то лако може да се изметне у ненаучну негацију, што нити науку унапређује, нити кога прави срећним, али зато многима одузима душевни мир.

и знају како он пажљиво са свију страна разгледа свако питање, испитујући и противна мишљења, ти ће знати да цене велики значај овога одговора.

Затим смо му обратили пажњу на једно место у „Постанку видова“ где он примећује, да је Творац једну једину, или неколико основних облика задахнуо животом; — место, које је извесно од многих побожних, са ретком конзеквентношћу употребљено за свој рачун, ма да Дарвиново учење одбацују у свима другим тачкама, не хтевши ни да чују о природном одабирању, развићу, пореклу човека и тако даље. Одбацују дакле све оно што се оснива на посматрању, а примају један једину тачку, која нема ослонца у посматрању. Питање је било стављено да ли се са онаквом изјавом није прекорачила граница научног сазнања, и да ли није напустио строгу научну методу, коју је иначе у свима другим питањима употребљавао? Он је тако много објашњавао без хипотезе о надприродном утицају, — па зашто не би и ово објаснио?

На ова врло учтиво изнета питања, Дарвин је неко време ћутао и размишљао. Па је најзад признао, да што се тиче надприродности и идеје о Богу посебице, то је просто трећење снаге; човек нема за то одвише времена и снаге на расположењу. Докле се тако много има времена да ради за срећу на земљи, за човечанство, и докле природа скрива тако много тајана у својим недрима, то би све време и сва снага била изгубљена кад би се употребила за други који циљ.

Франсис Дарвин син, који је за време разговора мирно на прозору седео, добацио је једну примедбу — која је доказивала, — да је пажљиво пратио ток разговора. Примедба се односила на немогућност доказивања личног Бога, и на бољу употребу снаге, која се неби губила у некорисном тражењу Бога“.

Црква је већ почела да се мири са учењем Дарвинове науке, признавајући је као истиниту. И ма колико

да су противници у Дарвиновом учењу гледали нешто што руши религију, и поткопава веру у Бога; то ипак није сметало, да толерантно и либерално енглеско свештенство, после смрти Дарвинове, држи проповеди по свима црквама лондонским, како дарвинизам није противан религији, и да се у одбору за подизање споменика Дарвину, поред научењака, и лордова енглеских, нађу заједно митрополити и владике енглеске. Са овим треба упоредити нетолерантну, православну руску цркву, и њеним анатемисањем, најпросвећенијег и најплеменитијег Руса — Толстоја.

Дарвин је сарањен у Вестминстерској цркви, по жељи све интелигенције енглеске, а по одобрењу свештеника црквеног.

Енглески природњачким часопис „Nature“, и амерички „Science“, расправљали су какав надпис да буде на споменику Дарвиновом. И редакцијама је дошло 20.000 разних надписа. А примљен је натпис једног Американца који је гласио само:

ЧАРС РОБЕРТ ДАРВИН
рођен 12 фебруара 1809, умро 19 априла 1882“.

Дарвин је после себе оставио 5 синова и 2 кћери. Најстарији син Францис професор је Ботанике на универзитету у Кембрицу; Ђорђе је професор астрономије; Хорац се бави математиком и механиком; Уиљем је археолог; а најмлађи Бернард је инжињерски официр. Имање које је од оца наследио, није било веће од 200.000 динара, а кад је умро оставио је 3,650.000, што је све добит од његових научних дела.

Али најлепша одлика која је красила овог великог научењака, била је — *скромност*, он није био ни хвалисавац ни сујетан. Немогуће је ове редове завршити а да са *Краусом* не кажемо: он није привлачио своје противнике снагом свога духа, ни оштрим посматрањем, нити

својом јаком логиком, не свим тим; већ: највише савршенством свога карактера, животом своје душе, неуморним радом, издржљивошћу, и пажњом у закључцима, својом благошћу и помирљивошћу, својом отвореношћу, скромношћу, и добротом свога срца.

Све што је постигао то је било постигнуто великим *трудом и радом*, зато је он и говорио да рад ствара ђенија.

Добр. М. Ружић.

ДВА СПОМЕН-ДАНА НАУКЕ О РАЗВИЋУ.

Биологија стоји данас у знаку спомен-дана и сећа се са захвалношћу великих природњака, који су у прошлости и садашњости засновали и разрадили науку о развићу. Пре сто година, када је Европа одјекивала од ратних похода корзиканског освајача, те једва имала времена за природњачко-филозофска разматрања, објавио је генијални Француз Ламарк (1809 године) своју „Зоолошку Философију", у којој је први пут јасно формулисао и потанко образложио мисао, која је већ од дужег времена притајено живела у главама природњака: да живи свет представља јединствен, органски ланац, који се у току милиона година развијао од најпростијих почетака до све већег савршенства. Но Ламарк још не беше успео да своје савременике убеди, у првом реду ваљада стога, што су код њега чињенице потиснуте у позадину, а истакнуте фантастичне представе; сем тога, он није умео да протумачи, зашто живи у животињама и биљкама тенденција за усавршавањем, и који природни узроци играју овде прву улогу.

Но већ исте (1809) године, 12 фебруара (по новом), роди се дечић, који беше одређен да доврши велико мисаоно дело Ламарков: Чарлс Дарвин. Њему беше благи усуд досудио низ спољних и унутарних дарова, који му помогоше да постане реформатором биологије: потпуну независност од материјалних брига, срећу да упозна на великом путу око света чудни свет организама у најразноврснијим погодбама животним и земљописним шири-

нама, оштар посматрачки дар и неутољиву жудњу да све примљене утиске јединствено преради и да их прибере у заокругљену слику. Питање о пореклу разних животиња и биљака, које у непрегледној обилатости насељавају све области земаљске, постаде убрзо чврстим стожером, коме беше обрнут, за све време његова живота, неуморни мисаони рад његов. Али, ако га је природа с те стране богато одарила, с друге стране му је одрекла оно снажно здравље, које једино оспособљава човека да у широј јавности, у борби дневних мишљења, лично заступа и брани стечене идеје.

Ова задаћа паде у део другом слављенику, којега се данас такође захвално сећамо: Ернесту Хеклу, који је популарисао дарвинизам и мисаоне људе подстакао на размишљање о положају човеку у природи. Овај седи научник слави 16 фебруара ове године (по новом) свој 75 дан рођења; крајем зимског семестра повући ће се он са свога наставничког положаја на Јенском Универзитету, који је због њега последњих деценија добио силног полета, образујући небројене биологе из свих делова света.

Дарвин и Хекл иду заједно као некад Лутер и Меланхтон. Обојица су, докле је то било могућно, стајали у блиским личним односима; обојица се дивно допуњавају. Јер, што је Дарвин на своме тихом летњиковцу у Дауну најлак засновао и у научним делима прибрано објавио, те мисли је Хекл одушевљено прихватао и одмах испитивао што се тиче њихове употребљивости у зоолошком научном систему и њихова домашаја за природњачки поглед на свест, слободан од свакојаких бајака. Тек овим хармоничним, заједничким радом извојевана је биологији она улога, коју она заузима у духовном животу културних народа, као систем чињеница и мисли, које безусловно спадају у такозвано опште образовање, и поред којих не сме да прође нико, ко хоће да разуме живот садашњице.

Још пре педесет година беше то сасвим другаче. Човек је могао бити врло образован државник, филолог

или трговац, али није морао имати ни најмањег знања о грађи човјечега тела, нити о животињском и биљноме свету свога завичаја. Зоолошка и ботаничка настава била је на рђаву гласу: она је важила као најдосадније, за дух убитачно градиво, које саопштаваху деци и које стајаше још далеко испод успављивих поглавља Корнелија Непота. Овако схватање имало је тада свога разлога, јер зоологија и ботаника онога доба беху под влашћу штуре систематике, која је сву вредност полагала на спољашње описе и на класификације,

Сада, напротив, питања и проблеми биологије уживају све већег интересовања и свагда су омиљени, јер су поменути природњачки хероји, у друштву са многим једномишљеницима, успели да „сипају ново вино у старе тулуме". Данас свака биљка и свака животиња испуњава ученике највећим дивљењем према творачкој моћи природној; сваки образован човек осећа, да је исто тако важно задобити тачан поглед на живот и рад организама, њихова разноврсна прилагођивања, њихове значајне рефлексе и инстинкте, на оне многе везе што везују човека са његовом живом околином, као на ток персиских ратова или на себу народа у средњем веку.

Прошло столеће назвато је, не без основа, столећем природних наука. Физика и хемија развише се до неслућених размера и припомогоше техници да задобије беспримеран полет. Биологија није заостала у развијању, и откако јој је у науци о ћелици дата јединствена основа, она је радом Дарвина и Хекла тако оплођена, да је задобила за мишљење човечје још већег утицаја него ли неорганске природне науке.

Дарвин и Хекл морају се оцењивати двоструким мерилом: обојица су у исто време веома многострани истраживачи, који су науку обогатили великим бројем нових чињеница, и теоретичари који су из својих опажања изводили опште закључке. Дарвин је као испитивач узимао на око мал не све области, које су уопште у вези са биљним и животињским животом. Он беше

систематичар, који је у опширној монографији брижљиво описао различите ракове што се убрајају у разред цирипедија, важан са неких особености својих. Они се могу, наиме, само у младости слободно кретати; доцније чврсто расту својим предњим делом за неку подлогу, при чем се њихов предњи део тела издужи у нарочиту дршку („пловчије шкољке"). Тим се у великој мери измени њихова унутрашња организација, нарочито генитални систем, што доноси значајне особености. Мужјаци постају кепеци и закржљавају у истој мери, у којој овеће женке постају хибридна бића, примањем мушких клициних жљезда. Као физиолог, Дарвин је поглавито радио у ботаничкој области. Он је испитивао биљке што једу инсекте, утицај унакрсног плођења и самоплођења, разне цветне облике на биљкама исте врсте, као и кретања и навике биљака повијуша. Његова наклоност према цвећу доводила га је често пута на посматрање глиста, те га је изазвала да проучава ова занимљива бића, која непрекидно прождиру земљу у дубљим слојевима њеним, да би се нахранила њеним органским супстанцама, а после избацују на површину те исисане земљане масе. Тако делају ови неугледни црви, што их већина људи гледа са презрењем, попут плуга у земљорадника; они растресају земљиште и износе доње слојеве земљине на површину, услед чега сви тежи предмети лагано тону у земљу.

Као палеонтолог, Дарвин је проучавао у аргентинским Пампасима остатке прастарих векова, огромне оклопнике, који сада живе у истим крајевима, али представницима зечје величине. Тамо је проучавао фосилне коње, који су сада у оним пределима потпуно ишчезли. Тако је у њему сазрела мисао, да су флоре и фауне разних области земљиних у лаганој измени, једна представа, коју је затим даље разрадио у својим радовима из зоогеографије. Као географ и геолог, Дарвин је испитивао планинске вериге Анда, грађу вулканских острва и постанак коралских спрудова у Инђиском Океану. Најзад, као психолог, Дарвин се бавио проучавањем израза ду-

шевних покрета у животиња и биљака, а приликом играња са својом децом снимао је фотографски њихове промењљиве физиогномије. Човек не може ласно да схвати, колико је обиље рада, марљивог прибирања и бележења посматрања означено предњим реченицами. Да није Дарвин ништа друго учинио, сем овог истраживачког рада, његово би се име забележило за сва времена неизгладивим словима у историју природних наука. Али он је учинио много више. Он је у себи прерађивао све појединe резултате свога испитивања и згусnуо их у опште теорије, које нас воде дубоко у тајанствену радионицу природину. Он је, на пример, посматрао да се коралски спрудови јављају у три различита облика, као обалски спрудови непосредно на обали, као удаљени баријерни спрудови и као кружни атоли, расејали посред тропских океана. Одатле је извео закључак: да све три појаве стоје у присној вези, пошто поступним спуштањем обалског спруда постаје баријерни спруд, а на исти начин мора од обалског спруда што опасује вулканску купу постати атол, кад брдо поступно у воду тоне. Ова Дарвинова теорија коралских спрудова сматра се данас у главном као напуштена, мада није искључена могућност, да је она за неке крајеве земљине оправдана; ну она ће за навек задржати своју вредност као узорит пример теорије, изведене из многих појединачних посматрања.

Код тица и многих инсеката, нарочито у лептира, опажа се велика разлика између мужјака и женака. Први се одликују најживљим и најлепшим бојама, докле ове друге имају просту, заштитну одећу. Дарвин изводи из ових посматрања своју теорију о полном одабирању, по којој женке имају неку врсту природне снебивљивости, те само оне мужјаке припуштају, који им се нарочито допадају својим бојама или их њима нарочито надраже. И против ове теорије могу се у појединостима навести замерке, ну ипак ми се чини да јој је основна мисао тачна, кад се ознаке мужјака схватају као органи за на-

дражај, који на женке инстинктивно утичу, а не као изазивачи естетичног посматрања.

Дарвинова трећа важна теорија, његово учење о природном одабирању у борби за опстанак, може се сматрати да је, у својим главним цртама, познато. Мада ова теорија већ неких педесет година одржава биологе у узбуђењу, ипак још није дошло до потпуног споразума међу њима. Ја лично држим да је то најважније Дарвиново дело и изложио сам у једном своме већем делу („Селекциони принцип и проблеми образовања врста, ручна књига дарвинизма"), да је ова теорија у главном тачна и да сви приговори почивају на неспоразуму или неразумевању. Природа не производи целисходности директно, већ их откупљује огромним губитком мање вредних индивидуа; она „гаји" као пољопривредник, који такође размножава само оне биљке и животиње, које највише одговарају његовим жељама. Најзад је Дарвин припомогао коначној победи учења о постанку живих бића, користећи се не само чињеницама систематике и упоредне анатомије, већ и обилатим доказним материјалом из палеонтологије, животињске географије и ембриологије. Његово чувено дело о „О постанку врста" (1859) чини у том погледу знаменит белег у историји природних наука. Ну оно је доцније допуњено и крунисано делом „О пореклу човекову" (1871). У овој области победа је данас довршена на целој борбеној линији, у колико се тиче биолога. Истина, има појединих особењака, који налазе нарочитог задовољства да пливају противу опште струје (J. Рајнке).

Хекл се у теориском погледу скоро потпуно придружио Дарвину, само је знатно проширио и удубио учење великога Британца, састављајући многа стабла о пореклу, којима је пренео мисао о развићу на поједине животињске класе. Против ових сродствених стабала много је писано и покушавано да се изложе подсмеху, поредећи их са родбинским стаблима Омирових јунака. Ну Хекл је свагда и свугде наглашавао да ова стабла

треба да буду само прегледан израз наших данашњих хипотетичних представа, да ће она да се поправљају у истој мери, у колико наше сазнање расте и напредује. Ко стоји на становишту науке о развићу, за тога се сродствена стабла не могу избећи, мада се ни о једном не може тврдити да представља потпуно тачну слику. Друго велико теориско дело Хеклово је постављање такозваног, „биогенетичног закона", по коме је индивидуално развиће животиња отисак развића рода, тако да се из првога могу извести закључци о другоме. Кад, на пример, китови имају, као ембриони, зачетке зуба, који доцније закржљаве, онда је то доказ, да они морају водити порекло од зубатих предака. У своме општем облику, овај закон је признат скоро од свих стручњака, мада о његовој примени у појединим случајевима постоје још многе несугласице.

Овом приликом нећу се упуштати у набрајање осталих теориских и философских погледа Хеклових, јер је он, срећом, још међу живима, и његова духовна и телесна свежина даје нам наде да дело његова живота још није потпуно завршено. У најближој будућности намерава Хекл да се посвети у првом реду својој најмлађој творевини, Филетском Музеју, заснованом у Јени добровољним прилозима свега народа, ради сврха науке о развићу.

Др. Л. Платсе.[1]

(С немачког превео Петар М. Илић).

---

[1] Хеклов заменик на Универзитету у Јени.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

ДАРВИН У СРПСКОЈ НАУЦИ И КЊИЖЕВНОСТИ.

Дарвин у српску науку и књижевност улази рано. још крајем шездесетих година прошлога века. Нови, реалистички и материалистички правац јавио се код нас први пут 1868, а годину дана доцније јавио се и први превод из Дарвина. — У „Србији“ за 1869 (бр. 129—135) превео је из Дарвина нико други до Панта Срећковић, „Дивљаке“, и то је први превод из Дарвина у српској књижевности. — Седамдесетих година нарочито је много преводио Дарвина и писао о њему Милан М. Радовановић, студент медецине, који је умро врло млад, чији је старији брат Алекса М. Радовановић, такође студент медецине, први преводилац Хекла у нашој књижевности. Милан Радовановић дао је 1870 извод из Дарвиновог дела „Постанак видова“. — Исте године у „Србији“ (бр. 26 до 56) превео је „Како постају видови у царству?“ — У „Србији“ за 1870 изишао је у његовом преводу чланак од Писарева „Дарвинова теорија“. — У „Раду“ за 1874 штампао је један део свога превода из Дарвиновог дела „О постанку фела“. — 1978 штампан је један део његовог превода из дела „Постанак видова“. — Радовановић је превео и велико Дарвиново дело „Постанак фела“, које је изишло после његове смрти 1879 у Београду. На тај начин добили смо то значајно дело у преводу тек после двадесет година од како се јавило прво издање оригинала. Превођење је учињено са шестога енглеског

издања и о њему се налази повољан приказ Доброслава М. Ружића у „Јавору“ за 1879 у коме је и кратка биографија Дарвинова и преглед његових радова. — Милан Радовановић је издао и превод свога старијег брата Алексе „Природна историја постања“ од Хекела, 1875 у Београду. У делу има развијања Дарвинове теорије и у предговору има речи и о њему. — У „Јавору“ за 1877 изишао је превод од В. А. (Владана Арсенијевића?). „Из живота једног малог детета“. — У „Јавору“ за 1879 „Постанак човека“, с енглеског превео М. А. Рашковић.

Специјално о Дарвину није се много писало у нашој књижевности. — Највише је о њему писао Г. Доброслав Ружић, који је био најревноснији пропагатор Дарвинових идеја међу Србима. У „Јавору“ за 1886 написао је краћи чланак „Дарвин о женама“. — У „Јавору“ за 1889 изишао је његов чланак „Дарвин и Хекел. Један лист из науке развића“. Чланак је врло опширан (излазио је у 12 бројева), дата је Дарвинова биографија, преглед дела, изложене су његове идеје и прокритиковане примедбе које су му чињене. — У „Делу“ за 1899 (књига XXII) штампана је његова студија „Чарлс Роберт Дарвин“, која није довршена, пошто је часопис престао излазити. Исте године поштампана је у засебну књигу у целини, и то је најопширнија, а у исто време најисцрпнија и најбоља студија о Дарвину коју ми имамо.

Када је 1882 године Дарвин умро у нашим књижевним листовима, као и у дневним, налазе се о њему кратки помени. Опширнији чланак изишао је у „Отаџбини“, књига X, „Чарлс Дарвин“ од Љубомира Миљковића. — У „Србадији“ чланак Радмила Лазаревић „Чарлс Роберт Дарвин“, и краћи некролог у „Раду“, свеска III. — У „Отаџбини“ за 1891 (књига XXVI) штампан је чланак П. В. Вујића „Дарвиново посмрче“. Ту је реч о делу „О душевном развићу животиња“ (Mental evolution in animalis), које је Дарвин оставио своме ученику Џону Роменсу. — 1891 изишла је у Београду књига „Дарвинизам или наука о развићу земље и организам на њој“.

— У „Побратимству“ за 1892 (бројеви 5, 6) изашао је чланак анонимног писца „Две велике идеје“ („Дарвин у натурфилософији“. — „Спинсер у социологији“). Чланак је писан врло претенциозно, на раније радове указује се као на врло незначајне, површне и оскудне. Међутим, на првој страни, само примера ради, дата је погрешно година смрти Дарвинове. Чланак није довршен пошто је лист престао излазити.

Било је доста дела и чланака, који нису преводи из Дарвина и о Дарвину, али у којима су излагане његове идеје и узгред било, више или мање, речи о њему и његовом раду. Такав је чланак „Дарвинова теорија и наука о језику, посланица Августа Шлајхера својему пријатељу Др. Е. Хекелу, професору зоологије и директору зоолошког музеја у Јени“, који је изишао у преводу Стојана Новаковића у „Матици“ за 1869. — У „Летопису Матице Српске“ за 1867—1871 (свеска 112—113) изишао је чланак Светозара Марковића „Реални правац у науци и животу“, где има речи о Дарвину и његовим идејама. Чланак је прештампан 1892 године у „Целокупним делима“ (V свеска, страна 67—79) Светозара Марковића. — У „Младој Србадији“ за 1872 изишла је Прајерова расправа „Борба за опстанак“, у преводу Ј. Бадемлића. — У „Будућности“ за 1874 штампан је чланак анонимног писца „Поглед на мртву и праву природу“. — У „Ослобођењу“ за 1876 штампан је превод с рускога „Дарвинизам и Социјализам“. — У „Јаврру“ за 1878 изишао је превод Доброслава М. Ружића „Како нестају типови“, од H. H. Howorth-a. У једној подужој напомени испод текста (страна 556—560) изложена је у главним цртама Дарвинова теорија. — У „Стражи“ штампан је чланак С. Подољинског „Дарвинова теорија“. — Осамдесетих година у часописима су највише места заузимале расправе и чланци из природних наука. У њима често пута има бар помена о Дарвину, или су рађене по њему. Тих година штампано је и неколико засебних књига у којима се излажу Дарвинове теорије. Такве су: „Свет и човек“,

од Т. Стојановића. — О односима Дарвинове науке према социјализму говори се у двема књигама: „Дарвин и Карл Маркс“, од Едварда Авелинга, у преводу Велимира Стојановића, и „Социјализам и позитивна наука“ од Е. Фери-а, у преводу Радивоја К. Раденковића. — 1881 изишла је у Београду књига „О интелигенцији човека и животиња. По Брикеу, Хекламу, Дарвину и другима написао Ђорђе Марковић, докторанд медецине у Бечу“. Реферат о тој књизи налази се у „Раду“ за 1881 (страна 349) под псевдонимом „један докторант“. — У „Побратимству“ за 1881 налази се чланак Доброслава М. Ружића „Ернст Хајнрих Хекел“, у коме има доста речи о Дарвинову, као учитељу Хекеловом. — У „Борби“ за 1881 изишао је чланак Доброслава М. Ружића „Наука развића и религија“, где су излагане и Дарвинове идеје. — Сем ових чланака и књига, који су поменути и од којих је већина у књижевним листовима, има их доста растурених по дневним листовима. Нарочито има доста чланака и помена о Дарвину у социјалистичким листовима, и кратке белешке у данашњим дневним листовима приликом прославе стогодишњице Дарвинова рођења.

Интересантно је питање, које је покренуто у српској књижевности, и тврђење на основу неколико стихова да је Петар Петровић-Његош предходник Дарвинов. О томе постоји читава једна мала литература. Први је покренуо то питање Ст. Недељковић у чланку „Петар Петровић-Његош „предходник“ Дарвинов“ у „Јавору“ за 1877 (број 49). Чланак вреди помена само као први у коме је покренуто то питање. — У „Vienac“ за 1884 (бројеви 5, 6) писао је о томе Јосип Пасарић, и тврдио исто. — Много опширније писао је 1885 Др. Б. Шулек у 72 и 75 књизи „Rada Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti“ у чланку „Predteče Darwina“. Реферат о томе чланку налази се у „Јавору“ за 1888 од Моја Медића. — 1901 у „Летопису Матице Српске“ (књига 208) дотакао се тога питања, неспретно и несрећно, Мојо Медић у чланку „Анакреонт, Шилер и П. Петровић-Његош“.

— Најзад, 1908 у „Летопису Матице Српске“ (књига 247—249) о истом предмету опширније је писао Г. Др. Бранислав Петронијевић.

Поводом те расправе писао је Мојо Медић у „Бранковом Колу“ за 1908 (број 7, 8) „О филозофији у „Горском Вијенцу“. Тако је настала полемика и Г. Петронијевић је у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1908 (књига XX) одговорио у чланку „Мојо Медић о Његушу и Дарвину“. Затим је Г. Медић објавио у „Бранковом Колу“ за 1908 (број 16 и 35) још два чланка „Доктор Бранислав Петронијеђ о „Броју“ Дервинових теорија“ и „Пљетва“ и „Горски Вијенац“.

Урош Џонић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Дорћолска посла“ од Илије Станојевића.

Она су на првом месту, и то пре приче и заплета, нежна, побожно забележена успомена на изумрли свет наших предграђа, на тај смешни чудни свет који се већ одавна одмара под маховином гробља што се и само већ зове старо, који је престао да живи заједно са својим ћудљивим улицама и кућерцима, поплашеним доласком правих и широких градских путева. Писац „Дорћолских послова“ врши очевидно заветно дело, када хоће да спасе од заборава и преда потомству некад славне и чувене весељаке и шаљивчине са Дорћола, њине подвиге и досетке, и оне на чији су се рачун правиле.

Ви се не сећате више, и видели сте једва последње изданке тих људи. Они су ипак први изглед свих становника нашег града, и његов стари живот још није престао да из далека, слабо али ипак осетно шаље откуцаје свога била и у живот данашњег Београда. Писац је шта више мишљења да је то било старо добро доба: то изгледа да хоће да нам каже више но један пут. И у томе он није био усамљен. Ви, који сте се смејали, са ваше висине нових Београђана, немилосрдно Ђолу, Наску, Каји и Маријоли, нисте сумњали да ће бити негде око вас кога заосталог представника те изумрле расе, који ће, у дубини своје ложе, крити коју сузу испред увредљивог смеја неблагодарних и одрођених потомака.

А тај је свет ипак онај у коме су се кретали и топло осећали многи наши песници пре пола века. Тој истој Мари-

јоли су они позајмљивали дувана и том истом Барону плаћали вино да би чули његову смешну, бесмислену узречицу. То је било онда када се весело певало, тамо доле где тече мирно Дунав, испред малих кафана, на домак баштована и долапа, у тихим летњим вечерима. Ту су млади витези од пера примали крштење и били примани у друштво; ту се говорило о ружици, о башчама, о мелем-устима и алем-очима. Дорћол и друга предграђа нашег града су педесетих година била још и Монмартр наших боема.

Такву једну елегију на те умрле веселе људе имао је писац у дубини своје душе, скривену у углу свога срца. Али је он остао на првом месту, стари, искусан човек позорнице, и зато су „Дорћолска посла“ само забава за око и ухо, само ређање једног низа слика. Догађај који донекле држи скупа комад је луд, смешан: тиче се продаје и препродаје некакве вашарске справе за забаву, и поред тога, једне женидбе; све на штету једног Цинцарина, који је, као што сте приметили, на нашој позорници несретни заменик маторих тутора и тврдица из класичне комедије. Предмет радње је дакле двострука превара, коју чине, уз непрестану шалу, песму и игру, двоје-троје Дорћолаца, и то једино из љубави ка вештини. Све је то пуно песме, пијанке, игре; свршава се свадбом једног берберина; и зове се „Дорћолска посла“.

Комад се додирује непосредно са „Потером“, „Тидом“, „Ивковом славом“, и припада потпуно оној врсти комада с песмом, која прети да се неће даље развијати, да ће остати као већ образована врста. Та врста се држи донекле комедије, донекле народне веселе оперете. Глумци имају једну стварну улогу, која вреди по свом сопственом извођењу, али морају постати и врло често певачи, који се окрећу диригенту, и, оставивши све око себе, прате покрете његове палице.

Изгледа нам да ту врсту треба већ обновити и да нам је она већ помало досадна са својим увек истим сељачким призорима, играма, песмама и ашиковањима. У „Дорћол-

ским пословима“ се понавља још и оно нарочито средство „Ивкове славе“: рђаво изговорен српски и досетке на тај начин изговорене. У комаду Г. Станојевића има их и таквих који истина дају врло јаку, сувише јаку, источњачку и балканску месну боју, али могу сасвим изостати. Публика им се ипак радо смејала, што нас заиста нагони на размишљање. Од стране писца те досетке могу значити у најбољем случају само несавладљиву нежност спрам свега што је дорћолско, и побожно поштовање целокупног тог живота. Он има, очевидно, слабости за тај свет, док ми имамо само радозналости. У томе се не слажемо.

Тако нас исто не забављају они људи који остају у неколико чинова око онога стола и певају меко и тихо, уз чашу вина. Ми смо већ неспособни да разумемо тај свет; ми смо без сумње изгубили праву стазу живота. Пишчев комад се наслања на те сцене као на свој најпоузданији део; то је управо веза свих перипетија; све се догађа за време једне вечите, непрекидне пијанке. Од ње се јунаци Г. Станојевића дижу само да направе какву шаљиву превару, и то весело, без злобе, све са оним нарочитим нашим српским расположењем, са оном нашом, старом београдском „Gemüthlichkeit“. Писац је један од заосталих људи који још појимају ту вештину, ишчезлу са људима. Ми пак, епигони и одрођени, изгубили смо смисао за њу; ми чинимо велики грех да је презиремо и бићемо кажњени без сумње што ћемо уопште изгубити смисао за истинско весеље и прави живот.

Препоручујући у главном дуж целог комада овај стари, добри начин схватања живота, писац „Дорћолских послова“ је добар, искусан глумац који још и познаје укус и слабе жице наше велике публике. Он је метнуо у свој комад по мало од свега што се могло видети некада на ивицама нашег града. Цео комад је ипак потпуно, као што смо напоменули, „комад с певањем“, и у само толиком степену комад уопште. Ипак је писац био додиривао са свим интересантне ствари, али их није развијао. Он није имао јунаштва да остане при њима и да покуша озбиљно

да наслика свет старог Дорћола, место да пише комад с песмама. Ми бисмо претпоставили да је у комаду изнесен живот предграђа београдских пре пола века са свим елементима који су остали у њему из XVIII века. Ми у њему место тога видимо неколико прилика старог дунавског краја како само промичу улицом, а ретко да су јаче обележене и да се одвајају од дужности декора.

Зато што је то ипак по неки пут означено и додирнуто, ми жалимо што су „Дорћолска Посла“ остала толико налик на све комаде своје врсте. Онај Барон, са својом лудом узречицом и цилиндром на глави, његова другарица Маријола, страшна мушкобањаста жена у шалварама, која пуши, псује и пије, али је свугде примљена, ето то су типови о којима бисмо волели више знати и које је требало допунити. Дорћол и остала дунавска предграђа су били остатци старог Београда кога је нови Београд потиснуо доле. Ту се скупили сви талози које су наносили и остављале све могуће најезде и сеобе народа. На обалама Дунава су избачени сви могући типови балкански и други, да ту оснују свој нов, чудно измешан живот. Тај је живот био на првом месту шарен, неједнак, смешан и пун карикатура и занимљивих контура. Писац „Дорћолских Послова“ по неки пут осећа то, и износи нам на позорницу, али као декор, Турке и Туркиње са шалварама, Јевреје и Јеврејке са повезаним главама, Цинцаре у антеријама, Србе у најразноврснијем оделу, Немце, Цигане и друге. Сав тај свет је скоро увек особењак, не ретко пропала индивидуа, а увек занимљив. Он образује београдско „двориште чудеса“, мање црно и трагично него париска „cour des miracles“, коју је описао Иго у „Богородичиној Цркви“. Писац је врло често сасвим близу намере да наслика ту невероватну, чудну средину, склопљену са свих страна и од најразноврснијих типова. Нама је жао кад год је та намера напуштена и кад комад узима опет на себе одређену, познату физиономију нашег комада с песмом. Писац се само по неки пут задржава на коме занимљивом типу. Његов Барон, са

оном својом титулом указује нам се као доброћудни „Краљ Египта“ овог веселог „дворишта чудеса“. Ако хоћете, Цинцарин Таско је мање кобни Клод Фроло; Каја је срећна Емералда, а над тим нашим трианима лебди само ананке весеља и веселих подвала.

Ова су поређења доста далеко од пишчеве намере али их је слободно свакоме узети као свој начин како ће гледати комад Г. Станојевића. У њему има забаве за сваког, јер је писац унео у њ врло много, скоро сувише. То је последица, као што смо рекли, превелике нежности коју осећа писац спрам свог драгог старог Дорћола: ниједном типу, ни једној црти његовој он није хтео да учини неправду заборава. Та побожна савесност је осталом награђена свако вече пуном и задовољном кућом.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„Продана Невеста у Народном Позоришту.

Први знак да ће престава бити слаба и неозбиљна дао нам је сам почетак, сама увертира „Продане Невесте“. Колико је пажње поклоњено и разумевања показано при извођењу ове увертире, најбоље се огледало по томе, што је она одсвирана при пуном електричном осветљењу уз лупу столица и разговор публике. А тако се увертира једне опере не изводи. Свуда у свету почетак опере сматра се од првог такта уводне музике. Међутим Управа Народног Позоришта игнорисала је увертиру, која је једна од најбољих нумера Сметанине партитуре.

И тако пошто нам је било ускраћено уживање у одличној увертири „Продане Невесте“, која је ушла и у програме великих симфонијских концерата. Ми смо имали нешто наде у први чин. Завеса се дигла и пред нама је једно чешко село. Момци и девојке шетају горе доле, а оркестар свира уводне тактове првог хора. Овај хор, израђен по лако схватљивом и добродушном народном мотиву, изгубио је од своје лепоте готово све, јер га је капелник погрешно схватио. Темпо који је он узео био је и сувише брз за ову мелодичну, наивну и чисту пролетњу песму хора сакупљеног народа. Овај кор у нашем позоришту изгубио је своју просту, али чисту физиономију и добио је просто оперетски карактер. Изгледало нам је као да смо на представи „Мамзел Нитуш“ или

кога другог водвиља или оперете. Још треба томе додати и рђаво фразирање музичких мисли, које се опажало не само у овом првом кору већ и у осталим сценама и чиновима. Музичке теме ређале су се једна за другом врло несрећено и неумешно. Ово извођење личило је на рђаво читање дивних стихова. Све је ово личило не на „комичну оперу“ већ више на „оперу буф“.

После овога несрећно испалог хора дошао је на ред дует између Марженке (Г-ђа Спасић) и Јеника (Г. Камарота), који је сам по себи врло дугачак и доста безбојан са неким баналним секстама, које нас подсећају на отужне дуете из старе талијанске школе.

Г-ђа Спасић била је и у овој песми и у целом првом чину добра. За Г. Камароту се не може рећи да је био на висини свога задатка, ни певањем ни игром. Он је певао у почетку слабим гласом, тако да се није доста чуо а његова се игра састојала из две манире: шетање горе доле и вечито држање руку у џеповима.

Други гост тога вечера, Г. Кондрацки, није нам дао правог Кецала, проводацију. Кецал је комичан, лукав и окретан сеоски проводација. Г. Кондрацки као Кецал није био ни мало комичан, још мање лукав, а најмање окретан. Његова комика састојала се у кривом држању и показивањем кажипрста чак на горе час на доле. Своме лицу он је дао неку важност која није била свуда на своме месту. Он је био сувопаран и досадан, јер је био недуховит и увек с истим манирима. Његово певање било круто, слабо и монотоно, као и игра у осталом.

Г. Туринski у улози блесавог Вашка, био је добар. На неким местима он је претеривао, но он је бар успео да оживи позорницу, умртвљену Г. Камаротом с рукама у џеповима и Г. Кондрацким.

Остале личности заступљене су Г. Г. Павловићем, Туцаковићем, И. Динуловићем, Белкићем, Г-ђом Стојановићком, Г-ђицама Боберићевом и Попадићевом.

И поред ове врло слабе представе имали смо неке користи, јер прво смо чули једну од најпризнатијих

комичних опера. Комика и духовитост Сметанине опере не стоји на оној висини на којој су, на пример, Росинијев „Севиљски берберин“ или Николајеве „Веселе жене Виндзорске“, но ипак она има својих врло лепих особина и оригиналности, које би још видније биле добром представом.

Друго, могли смо се уверити да се опера не може добро давати без оперске трупе, ма и најмање и најслабије. Даље, да није доста имати оркестар и доброг капелника, већ треба још нешто — а то је интелигентна музикална дирекција целокупне представе.

На овај последњи предмет вратићемо се засебно другом приликом.

Стеван К. Христић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

КРИТ. — МИСИР. — ИНДИЈА.

Јуна месеца прошле године било је већ готово свршена ствар да четири Велике Силе, Русија, Енглеска, Француска и Италија, повуку све своје трупе са Крита. То је требала да буде последња радња Сила заштитница, која је започела још од 1906 године изашиљањем подофицира и официра грчких на острво Крит. За последње две године ови грчки војници показали су, заједно са својим гувернером Заимисом, да умеју задобити право да им се верује. Јер, увек је било страха да на Криту, онога дана кад се повуку стране трупе, не дође опет до крваве заоштрености између Муслимана и Крићана. Милиција је сад организована, а жандармерија је на крају своје организације, те је са тим испуњена и једна од погодаба за мирно решење критског питања, које би добило народну аутономију. Једна једина сметња била је у рђавим финансијама острва Крита, које су рђаве још из доба турске управе. И та сметња траје непрестано, и трајаће, јер извори Крита били су увек недовољни да се покрију редовни трошкови. Чак се није могао да оствари и један зајам од неколико милијуна, које су хтеле да даду гарантне Силе. Ова сметња могла се уклонити на један начин: да се Крит присаједини краљевини Грчкој. О томе је било већ нешто и чињено кад је дошла јулска револуција у Турској. Она је изменила донекле равнотежу на Криту. Мусломани су се осетили јачи и ако су ту били у мањини. И ако је јулски покрет био за слободу, ипак је био јаче него дотле националистички;

Муслимани од Тангера до Каира и Лахора заталасани су идејом јединства свих Муслимана у исти мах кад и идејом слободе. Радње, говори, изјаве оних који су били најважнији у покрету од 11 јула 1908 године, чиниле су те је на Криту, као још саставноме делу турске царевине, питање о аутономији или присаједињењу Грчкој изгубило свој акутни облик. Догађаји од 22 и 24 септембра прошле године су поново иставили критско питање. Критска народна скупштина је одједном изгласала да се ослобађује од Турске и присаједињује Грчкој, признајући краља Ђорђа за свога суверена. Краљевина Грчка је остала, по саветима неких Великих Сила, мирна; није хтела примити одлуку Крићана. Њена Влада је чак давала и изјаве у томе смислу. Избори у Турској, који нису још били свршени и чији се резултати нису могли предвидети, иначе заплетена ситуација на Балкану, највише су допринели мирноме држању. Грчки краљ је на своме путу у Берлин, Беч, Париз и Рим, међутим, радио да се то питање реши повољно и коначно, али без успеха.

Избори се свршише у Турској; по мишљењу Грка на штету грчкога елемента. Наде и изгледи изгубише се. Нерасположење поче расти, напоредо с рђавим изгледима за решење критскога питања у духу грчких жеља. Младотурци, који се у другим питањима спољне политике, много важнијим и од много већих последица него што је критско питање, показаше куд и камо попустљивији, чак недоследни, неразумни, у критскоме питању бише непопустљиви. У експозеу Ћамил-паше Великог Везира, пред турском народном скупштином, морао је да изложи целу ситуацију о Криту. Морао је да умири Муслимане из Отоманске Империје да ће се критско питање решавати на конференцији Сила уз остала међународна питања, а докле не дође до тога да ће се чинити све да се одржи Крит у власти царевине.

Због овога питања били су у Солуну, у Битољу, и другим местима митинзи, на којима су одлука да се протестује на Порти противу присаједињења Крита Грчкој.

Судбина Крита остаће до конференције европске нерешена.

Младотурски покрет, који за сада још оличава режим слободе и уставности, нашао је великог одјека у Мисиру и Индији. У обема овим земљама, осећа се сада живљи рад либералних елемената него што је то досада био; они траже устав, а са њиме и све политичке слободе.

У Мисиру су постојале и постоје и данас политичке партије којима је сврха да се у Мисиру уведе најпре уставност, а после да се изведу Енглези из њега. Најпре је постојала партија „Главни Сабор", па онда партија „уједињених уроћеника мисирских", а од ње је створена једна „патриотска лига", којој је био вођ Мустафа-Кемал, а сада Ферид-бој. Ове партије су рачунале да Енглеска, милом или силом, изаће из Мисира. Поред те партије створена је и „слободоумна партија", која тражи уставни режим и излазак Енглеза из Мисира, али помоћу саме Енглеске. Ова последња партија има мало присталица, и програм јој је сувише непримамљив за Мисирце, јер он прима енглеску мисао да Мисирци нису још на томе ступњу образованости да им треба устав и управу. Енглеска управа је успела да придобије за себе кедива мисирскога да се за сада расправи само уставно питање. Нарочита је комисија израдила и поднела влади извештај о потреби да се уреди једна „народна скупштина" са преимућствима законодавне власти, не дирајући у међународни положај Мисира. И све ће се свршити на томе да се прошири надлежност административних савета, који у ствари остају само савети, а рад и решење о судбини и локалних и општих интереса у рукама наследника лорда Кромера, Сера Е. Хорста.

Ни Индија није могла да остане без јачег потреса од покрета јулског у Турској. У Индији постоји од поодавно једна јака народна странка која је чисто националистичкога карактера, а којој је програм Индија Ин-

дусима. Ова партија има највише присталица међу необразованијим уроћеницима, а у последње доба почели су јој приступати и интелигентнији Индуси, који су тражили више учешћа у управи државним пословима. Због држања енглеске управе, нарочито лорда Керзона, који је овај покрет сматрао као противу-државни и револуционарни, у Индији су се сваког часа јављале побуне. Угушивање њихово није било без већих жртава, али оне су се и даље појављивале са више жестине, нарочито у последње доба. Ово је дало повода да се у Енглеској о томе почне друкчије мислити и тражити реформе за Индију. Из дебата у Горњему Дому види се да су те реформе од преке потребе, да ће без њих Индија постати једна стално немирна област. Сва погрешка енглеске управе била је у томе што се није старала да се маса народа школује и постепено образује. У енглеске школе примана су деца богатих и упливних уроћеника, а сиротнија класа, дакле огромна већина, остављена је била сама себи у томе погледу. Управа је подржавала верске и политичке несугласице међу појединим племенима, те и с те стране стварала незадовољнике. Уклањање лорда Керзона показале се као потребно, али и као недовољно. За то ће се данас покушати да поправља и допуни што пре што није учињено. Отвориће се многе школе, даће се многа места нижега реда домороцима Индусима у државној управи. Поред индијскога вице-краља установиће се, управо проширије се дужности и права, досадашњега савета, у који ће ући представници виших класа из индијскога становништва. У Лондону ће се образовати нарочити парламентарни одбор за индијске послове, који ће стално да се брине о потребама ове највеће енглеске колоније, у којој су, после Јапанаца, младотурски револуционари подстакли националистички покрет. Да ли ће ове реформе бити и преки и добри лек тешко је погодити могу се само нагађати велике тешкоће за будућност Енглеза у Индији.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Нада. Дружина ђака виших разреда прве београдске гимназије. Споменица о четрдесето-годишњици. 1868—1908. Уредио одбор. Београд 1909.

Најстарија ђачка дружина у Србији, „Нада", прославља овог месеца четрдесет година свога плодноога опстанка, и том приликом излази пред своје бивше и садашње чланове са прегледом своје четрдесето годишње делатности и збирком најбољих радова својих данашњих радника. И то је више но обичан јубилеј једне скромне ђачке дружине, то је цела једна мала смотра идеја и рада четири поколења која су водила духовни живот Србије.

Јер, кроз „Наду" су прошли наши најугледнији јавни радници, и велики број наших научника, књижевника и политичара огледао се првом на хучним састанцима „Наде". Основана 1868 године, у првим и најцветнијим данима омладинскога покрета, када су на свима школама у Србији и ван Србије где год је било српских ђака ницале патриотско-књижевне дружине, „Нада" је радила на јачању словенских и српских осећања, као и све ђачке дружине српске онога времена. Њени први чланови-оснивачи су били — помињући само данас живе и познате — Др. Михаило Вујић, српски посланик у Риму, Андра Николић, бивши министар просвете, Др. Марко Леко, Раша Милошевић, Милан Андоновић, Живојин Симић. На првим седницама „Наде" огледао се Милован Ђ.

Глишић.[1] Активност „Наде“ у првом периоду, од 1868 до 1872 је у патриотском и панславистичком духу, и њене чланове изнад свега занима историја, народна прошлост, етнографска и фолклорна проучавања народа, скупљање народних умотворина. У добу од 1872 до 1879, у доба реакције у земљи и ратова против Турака, „Нада“ није ништа радила. Обновљена 1879, она почиње рад у правцу научнога материјализма и демократизма, сасвим у идејама Светозара Марковића. Г. Јован Цвијић преводи Бихнера, Г. Јаша Продановић преводи о саставу васионе и излаже начела удружења, Г. Светислав Симић расправља о боји и опадању лишћа и преводи републиканска одушевљевања Мишлеа. Г. Г. Богдан Поповић, Љубомир Стојановић, Војислав Вељковић узимају учешћа на дружинским састанцима или воде дружинске послове. Поред расправа из природних и социјалних наука једва да је мало остало места за чисту књижевност, и осамдесетих година из „Наде“, од познатијих писаца, изилазе, Милорад Ј. Митровић са својим „Уздисајима“ и Бранислав Ђ. Нушић са баладама.

Укинуте опет 1887, „Нада“ је обновљена деведесетих година, и у том периоду у њој сасвим преобладује чиста књижевност, нарочито поезија, са малом рецидивом материјализма и социјализма. Од чланова „Наде“ који су у току деведесетих година певали у „Нади“, свега њих је троје прешло и у праву књижевност: Стеван Луковић, Петар Кочић и Божидар Николајевић. У „Нади“ су се у то време исто тако првом огледали Др. Бранислав Петронијевић, Др. Александар Белић, Др. Коста Кума-

[1] За будући преводилачки рад Глишићев карактеристично је ово што је као члан „Наде“ писао: „Ако хоћемо, да нам је превод ваљан, не треба преводити од речи до речи. Ваља гледати да се мисао не окрњи, да се не каже више ни мање него у оригиналу. Што се тиче поретка речи и израза, треба догонити по српском: сваку сувишну реч избацити. Не треба се буквално држати речи, јер се једна мисао може сасвим друкчије исказати у нашем језику. Сваку реченицу ваља разделити на више, јер што је реченица краћа, јаснији је слог“.

нуди, Др. Недељко Кошанин, Др. Урош Петровић, и други. У првим годинама XX века, „Наду“ захвата сасвим литература, каткада и у опасној форми литературиса... Она је постала једно велико певалиште, нешто налик на гнездо и школу славуја („Од 1905 у „Нади“ је прелом укуса; поезија триумфује и настаје доба песника...“)

Преглед раније, четрдесето годишње делатности „Наде“ даје нам ова споменица, у једном нешто кратком, али разборитом чланку, са доста добро изведеном историјском перспективом. Већи део споменице захтевају радови данашњих чланова „Наде“. „Ми нисмо хтели, вели се у предговору: Prowiditias tumulus ostendere avorum (Као своје богатство показивати предака хумке), хтели смо показати оно, што мислимо да и сваког другог више интересује — живот у „Нади“ какав је сада, рад који је сада, правце који у нас сада владају и развијају се; хтели смо уопште изнети стварну садашњост онакву каква је. И изабрали смо најбоље међу добрима“.

Радови данашње „Наде“ чине, у главноме, добар утисак. Извесно је да се у „Нади“ данас пишу бољи стихови но некада, али није сигурно да су и оригиналнији. Већином, то су више или мање веште имитације данашњих млађих песника, а каткада и старијих. Ко да не осети од прве речи познате стихове већ познатих песника у оваквим стиховима „Надинога“ песника:

Кад у позну сутон у вашем салону
Замиришу тужно свеле хризантеме...

Или:

Ти девојче моје, бледолико, бајно.
Сваки ти је поглед мирис хризантеме...

Или:

Господин Бернаро, филолог и творац
Историја славних Јеладе и Роме...

Таква је имитација и наставак треће песме „Јутра“ Јакшићеве песме „На Липару“.

Од „Надиних“ песника двојица се истичу: Божидар Пурић и Станислав Винавер. Пурић је врло плодан, гибак, са израђеним стихом и са већ развијеним унутрашњим животом. Поред свега што му се залепило од данашње поезије („То је ландшефт смрти у минијатури“, „Erotica“, „Un portrait“), он има оригиналних, спонтаних и лепо казаних песама. Како су данас већ постала отужна плачевна пренемагања и песимистична фразеологија наших задоцнелих Вертера, Рене и Лара, задовољство је наћи у једнога младога човека најмлађега нараштаја једну оваку искрену, свежу и здраву песму, праву песму „Наде“:

Досадан ми јаук овог поколења
Без воље и снаге, што покровом белим
Крије сâмо себе и мислима свелим
Трује се; што машта хранп му се лења

Овештalом фразом досаде и јада.
Ја мрзим те приче, пуне болне тмине. —
Јер сам вазда жељан прегнућа и рада,
Јер дух крепко стоји, борп се и гине.

Хоћу јаким, снажним да живим животом
Младог, страсног доба, када цела душа
Дршће, слутп, сања и немирно слуша
Хук вечите борбе и хајке. А потом

С храброшћу бескрајном и са снагом младом
Она журно хита младој, новој зорп.
Увек напред ходи, одважно и с надом.
И кад падне, — живи, и опет се борп.

Код Станислава Винавера опажа се књижевна култура и несумњив књижеван таленат. Песме у слободном стиху „Будала“, „Прича о прекрасном Јосифу“, „Пред вратима еденским“, „О непослушном молекулу“ — оригинални су, речити и књижевно написани радови, који би сасвим добро изгледали ма у ком књижевном часопису. Два критичка чланка о моралним доктринама Хришћанства од Милорада Ваплића показују логички дух, добро приправљен за филозофски рад.

J. C.

В. Сиповскій: Пушкинъ. Жизнь и творчество. С. П. Б., страна XXV+620. Ц. 3 руб. 50 к.

В. Сиповски исправља основну погрешку руске критике, која није знала и није разумевала Пушкина... Ако се историја врши по вечним, непроменљивим законима, правилан ток њен ремети се личношћу, која, задржавајући или потпомажући поступно кретање историје, уноси у њу *случајни* карактер. Већи део свога рада Г. Сиповски посвећује разјашњењу тога елемента случајности у животу и стварању Пушкинову, на што ранија критика „није обраћала пажњу".

Тога ради писац је тежио да обележи „основне црте личности Пушкинове, да обележи мењање његових расположења, њихову историју, њихово значење за његово стварање". Постављени задатак Г. Сиповски не решава како треба. Он не уме да усред множине ситница схвати битне црте и да прикује своју пажњу на средиште догађаја. Место да да синтезу, или да макар и субјективно схвати најразноврснија испољавања богате природе Пушкинове, у делу В. Сиповског пада нам у очи само огромна маса најразноврснијих цитата из свих могућих чланака о Пушкину. Ти цитати и примедбе су преплавили књигу и сведоче о библиографској енергији ауторовој; но, премда се у њима непрестано спомиње име Пушкиново, оне покривају непровидним застором самога Пушкина. Кад радник у фабрици врши какав било механички посао, било би смешно захтевати од њега неку индивидуалност. Али није смешно, када читалац, прочитавши до краја позамашну књигу, остаје у недоумици: — да ли је то посао критичара, који је нарочито изјавио да хоће да каже „нешто ново" — да ли рад таког критичара, да се послужимо фразом самог Г. Сиповског, — треба да буде манифестација с муком преживљених, у срцу рођених доживљаја пишчевих, или је тај рад проста систематизација обичних изсечака из архивског материјала?..."

Срећнији је покушај Г. Сиповског да истакне оне књижевне услове који су створили Пушкина. Па ипак, Г. Сиповски, који је познат са књижевношћу XVIII столећа, могао би далеко подробније определити те услове, не ограничавајући се на неколико страна. А ту је — најбоље место целе књиге; то је општа карактеристика епохе првог ступања Пушкинова у јавност. „Реакција у погледима Катарине, мрачна епоха владе Павлове, — и, најзад, „дана Александрових“ „прекрасна зора“, са маштавим надама на устав код једних, — са усхићеним, бодрим расположењем код свију — какав калејдоскоп шарених и силних друштвених расположења!... И у основи порасле националне и политичке свести — „Исторія Государства Россійскаго“, у којој је Карамзин, као неки „нови Колумб“, пронашао стару Русију, доказавши да и Руси имају права на национални понос“!... Унутра се на све стране ширио програм будућих рефорама, — а споља се распламћиваше борба са целом Европом. Снажна расположења, која беху захватила све и сваког — од младога цара до простог сељака, страшно појачање енергије целога народа, вере у себе.... И прошлост, и садашњост, и будућност изгледаху дивни... Нико није осећао притиска, у души не беше страха, — безбрижно-радосно, на крилима наде ношено, живело је тадашње друштво. Из њега је изашао Пушкин. Што грандиознији рат, тим крупније његове војсковође; што величаственија епоха, — тим је сјајнији геније њених делатника!

Изузевши неколике стране, књига је о Пушкину написана безбојно, млитаво, без одушевљења, а уз то и по неједнаком плану: — после биографских глава („У родитељском дому“, „У Царскоселском лицеју“, „У Петрограду“, „На југу“, „У селу Михајловском“, „У слободи“, „У тихом пристаништу“) — долазе сувопарно-критичка и сићушна истраживања о „Руслану и Људмили“, о Оњегину, Ленском, Татјани, о блиској сличности Пушкинове „Полтаве“ са „Војнаровским“ од Риљејева и тако даље.

Осим тога, ми бисмо збиља могли очекивати, да ће се аутор користити „свим новим материјалима“, као што се говори у предговору; но, у самој ствари, у основи ове књиге ипак стоје Аненков, Венкстерн, Мајков, а читав низ нових материјала, који се појавише после 1901 године, остао је непознат. Позивање на издање дела Пушкинових из 1887 године, а не на које од новијих издања, велики цитати из застарелих истраживања и тако даље — показују, да је пред нама малко дотеран и обновљен ранији посао пишчев, или механичко развлачење недавног његовог рада, који није примљен у „Биографски речник“ (чланак се учинио „либералан“) — уметцима из ранијих.

Једном речи, Пушкин још чека свог биографа, и по свој прилици, тај ће бити — Николај Лернер, који већ одавна ради на биографији нашег песника-Сунца.

А. И. Јацимирски.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Knjiga soneta“. — У овим гладним годинама које данас преживљују српска и хрватска књижевност, у једноме, бар, не трпи се оскудица. Сваке године јави се на свет неколико десетина књига нових песама, од којих велика већина има судбину водених цветова: нестану тек што су се родили.

Далматински песник Г. Адолф Макале издао је, у Шибенику, своју „Knjigu Soneta“, лепо штампану, али у немогућим корицама. Као што сам наслов каже, све песме, у овој збирци, — 40 на броју — сонети су подељени у два кола: 21 сонет засебнога садржаја и 19 „Mletačkih soneta“. Г. Адолф Маколе припада новој песничкој школи, у хрватској као и у српској књижевности, која је све своје амбиције ставила у артизам, која сву своју пажњу обраћа на живописност, музикалност, отменост и необичност. То је једно схватање књижевне лепоте као и свако друго, и ми га можемо оцењивати само по резултатима. Не улазећи у претресања идеја чистога артизма, ми можемо у овој збирци тражити доследност са тим идејама, што савршенију форму. што ређи и потпунији слик, што складнији ритам, што лепшу пластику и музику. И ако Г. Макале има извеснога уметничкога осећања, и ако у његовим сонетима има лепих строфа, ипак се код њега налазе неправилности у метру, ритму и слику, каткада и у језику, које вређају код једнога песника са претензијама чистога артизма.

„Mletački soneti“, који су готово искључиво декоративни, знатно су бољи од сонета из првога дела. Међу њима је најбољи сонет „Догареса и паж“, у којем има концизне драматичности и кратких, но снажних сликарских потеза:

Кроз јутро мирис проспиље се ружа,
И задње зв'језде бл'једни на небеси'.
Паж тихо збори својој догареси:
„Дижи се, госпо, зора прсте пружа.

Већ бисер-росу, што ко сребро сије,
У златне пладње и кристалне купе
Са зелен-траве службенице купе,
Док велико ју сунце не попије!“

А она руком ко од мека перја
Са врата скиде ђердан од бисерја,
У танку мрежу сплиће меке косе. —

У купељ слази од ледене росе.
А горе негдје на другоме спрату
Мртав је дужде виспо о врату.

J. C.

О „Горском Вијенцу“ у словеначком преводу. — Из XXX „Архива за словенску филологију“ оштампан је чланак Г. Милана Решетара о преводу „Горског Вијенца“ на словеначки језик *(Der „Gorski Vijenc“ in slovenischer Übersetzung)*. Г. Решетар примећује несразмерност глава у информативном делу који је, испред свог превода, дао преводилац, Г. Рајко Перушек. („Краткој“ историји Црне Горе посвећено је сто страна, а о самом спеву говори се на осам страна). После исправљања тврђења да име Црне Горе долази од имена Црнојевића и да међ становницима Црне Горе има само православних Срба, после замерања што историја није рађена према радовима Г. Томића, и после једне примедбе да „*не често* него само после лабиалних гласова *ј* место *љ* стоји“, — Г. Решетар прелази на оцену самога превода, истиче да Г. Перушек разуме оригинал и да је преводио верно, и да су огрешења о смисао оригинала у преводу само по ретком изузетку. Његово мишљење у главном слаже се са оценом коју је донео „Српски Књижевни Гласник“ (XX књига, 10 број).

Г. Решетар, међутим, задржао се мало више на примедбама о метру превода, износећи примере да је у њему цесура често нередовна, не увек после четвртог слога („dlake vse je žijo se človeka“, „orla ustre lile pod oblakom“) „да је њоме често растављена енклитика и проклитика (Z bukovim na|grad je topom streljal“, „dragi bog, da|to sramoto vidiš“, „nič ne vem, al|gledal, sem jih, mislim“). Најзад, налази Г. Решетар, претварањем „јуначког десетерца“ у петостопни трохејски стих одступило се јаче

од оригинала, и превод је у неколико изгубио. Сем тога, у „Посвети“ такође није увек задржана цесура после свака четири слога, него је често она изостављана а задржавана у целом шеснаестерцу само друга или трећа цесура или обадве. То даје разлога Г. Решетару да посумња да Г. Перушек довољно не познаје метар и састав „Посвете“, наведен је као пример стих: „Karl, Napoleon in Blücher, | knez Wellington | in Suvórov“ који би коректно, у метриском погледу, био овакав: Napoleon, Karl in Blücher | knez Wellington in Suvórov.

На крају чланка. Г. Решетар изјављује да је уз његов пристанак Г. Перушек употребио коментар за издање из 1905 године, али да не може примити нека нова објашњења појединих места која је дао сам Г. Перушек. Тако, док Г. Перушек код стиха „дарова му Луну кâ јабуку“ даје објашњење да је добио Луну „на дар“, дотле Г. Решетар примерима из народних песама даје објашњење да је Луна, Османова жена (коју Турци зову *Камарије,* „слично мјесецу“) лепа као јабука, признајући, у осталом, да се могу примити и оба објашњења.

Кад Г. Перушек буде давао друго издање свога превода, а то треба да учини, на то ће га и потреба нагонити, њему ће бити од користи све ове примедбе Г. Милана Решетара. А. А.

Пројект железнице Дунав—Ниш—Јадранско Море, опис трасе и претходни предрачун, с једном картом, Јован Јирачек, Београд 1908, страна 58. — Ово је једно предавање о толико помињаној железници Дунаво—Ниш—Јадранско Море Ни ова књижица не даје, као ни све друге о њој (Charles Loiseau: *La Question du Simplon; Une artère franco-italo-russe; Equilibre adriatique.* Ми-Но: *Економско-политичка-стратегијска важност жељезничке пруге Сарајево—Митровица.* B. Pellegrini: *Verso la guerra.* Richard Riedl: *Sandschakbahn und Transversallinie,* и тако даље), оно што треба: Тачне, на лицу места испитане податке о томе: који би жељезнички пут од Дунава преко Србије до Јадранскога Мора био и најкраћи, и најбољи, и најрентабилнији, и у чисто трговачкоме и у политичкоме погледу. Сви су досадањи радови о томе, махом, рађени по картама генералштабним које су увек још нетачне, по казивањима путника и народа из страна кроз које би овај нови жељезнички пут требао да прође. Све је то рађено на основу неке врсте рачуна

вероватноће, па отуда и закључци са сувише оптимизма. Ниједна штампана књига о овоме предмету не зна још за оне праве тешкоће на које би се наишло при грађењу пруге од српске границе до Јадранске обале, као ни за прави рентабилитет њен, ни за плодност и богаство терена преко којега би она била сагрђена, ни за све остале прилике о којима се води рачуна при грађењу жељезница међународнога карактера. J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Прва седница Главног Одбора у овој години била је 8 јануара. Поред осталих ствари административнога значаја одлучено је, да се од Г. Љубомира Јовановића затражи да пошаље Задрузи рукопис „Краља Дечанског“ од Јована Суботића, приређен за штампу. — Затим је одлука Књижевног Одсека: да Задруга у овој години распише стечај за оригинално забавно дело, утврђена с допуном, да се вишак у хонорару, преко одредбе члана 27 Правилника Задругина, допуни помоћу фондова Задругиних. — Колу Српских Сестара, која моли за књиге Задругине; да би их разаслало народним читаоницама у Старој Србији и Маћедонији, одговорено је да Српска Књижевна Задруга и сама већ чини такве пошиљке, те молиоце треба њој непосредно упућивати. — „Јадрану“, друштву Срба мрнара у Трсту, и Библиотеци Српског Семинара на Универзитету подарене су тражене књиге Задругине. — Књижевни одсек имао је састанак 8 јануара ове године. На њему је прво, према писменом реферату члана, Г. Јаше М. Продановића, одлучено да се „Идиот“, роман Ф. Достојевског, у преводу Г. Саве Рабреновића, професора у Шапцу, не прими у Задругина издања. — Затим је прочитан реферат Г. Јована М. Томића о „Новој Италији“, спису Пистра Орсија, а поводом огледног превода Г. Миодрага Ристића, па је за превођење тога дела за наредно коло донета начелна одлука, са тим да се о понуђеном преводу, када се у целини преда, донесе нарочита одлука. — Прочитано је писмо Г. Светозара Томића, професора Богословије Светог Саве, којим јавља да сређује свој спис о Старој Србији и нуди га Задрузи за издање; одлучено је, да ће се о понуђеном спису Г. Томића донети одлуке онда, кад га поднесе Задрузи потпуно готова. Д. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 5. — 1 март, 1909.

НЕМОЋ.

(2)

II

Неколико дана касније Станко Николајевић сједио за писаћим столом, прегледавајући по стоти пут оно пар написаних страница свог романа. Небројено је пута крижао једну те исту ријеч, да је на свршетку као праву присвоји. То су били часови сумње, кад би најрађе тек започети рукопис раздерао. Али у исти трен нека варава нада свезала му обје руке, шапћући му о великом, ненаданом, нити ненаслућеном успјеху. И у борби супротних осјећаја одмицаше му сат за сатом... фантазирао је... „бит ћеш брзо славан... гласовит“!

Из сањарења тргне га куцањ на вратима.

— Тко је?

Извана се нитко жив не одазва.

— Тко је? — понешто љутито упита, и сам пође к вратима, да их отвори.

— Добар дан. Станује ли овђе господин Станко Николајевић? рече непознати.

— Јест, изволите.

— Имам за господина писмо.

Станко се мало зачуди: ни рукопис ни слуга нису му били познати. Ножићем разреза парфимирану коверту и прочита:

„Драги господине, ваш пријатељ јучер је ненадано отпутовао ради стричеве смрти. Оставио је за вас неке списе. Препоручио ми, да вам их власторучно предам. Будите тако добри, па ми поручите по мојим послужнику, кад ћете ме посјетити. Ако нисте запослени и ако вам је по вољи, ја вас још вечерас чекам у свом стану Театинерштрасе №. 16 II ст. У послиједње вријеме и сама постадох смртна непријатељица људи, тко зна, да не склопимо трајно и искрено пријатељство. С одличним штовањем ваша: Лаура Херман".

— Реците госпођи, да ћу доћи... али га уљудност сјети, да потражи своје визиткарте. Надрља пар реченица и слузи предаде одговор.

Затим се врати к столу, да поновно прочита миомирисно писанце.

— Бестидница ниједна! Вели ми, да ћемо склопити трајно и искрено пријатељство, а на крају биљежи се — „Ваша Лара", као да смо стари знанци. Нечувено!...

Николајевић, макар је гласно изрекао ове ријечи, у души је посве супротно ћутио. Лара је неизмерно поласкала његовој таштини. Њега обузе луда, дјетињаста воља: да својој радости даде маха из тиха запјева обљубљену мелодију из „Хофманових прича":

...Du schöne Nacht
...Du stille Nacht...

— Чудна женска, служит ће ми за студиј; у осталом, све су оне по истом калупу грађене...

Особиту помњу посвети тоалети: обуче салонско одијело, лаковане ципеле, а кравату је на оригинални начин привезао.

На стубама сјети се, да је заборавио рукавице. Поврати се, и прије одласка још се једном задовољно погледа у зрцало.

На улици је слободније него обично гледао дамама у очи. Нека је госпођа тако кокетно набрала сукње, да да покаже лијепу ногу, да се споменуо Ларе, кад је прошле недеље с пријатељем Рачићем журила у њемачко казалиште. И буде му незгодно.

Кад се пењао уз стубе, спопаде га бојазан, тјескоба, што ли? Пред вратима причека.

— Да малко одахнем... Дисао је напорно. Проће му неколико часака у оклевању, онда се наједанпут одлучи и притисне електрично дугме. Звонце јекну; осјути, да су му руке хладне.

— Да нема никога код куће!... узрадова се и побоја се, и притисну по други пут пуце од бјелокости.

За вратима зашушти шум сукања, и млада га лепушна собарица дочека пријазним смијешком.

— Изволите... само изволите...

Собарица узме му клобук и, отварајући гостинску собу, рече:

— Госпођица ће Лара одмах доћи.

Николајевић се није добро ни огледао, кад се из ближње собе огласи весели дјевојачки глас:

— Опростите, господине Николајевићу, одмах ћу бити готова с тоалетом.

— Молим, само немојте се рад мене узнемиривати — удворно ће Станко.

У то шкрипнуше врата, а кроз малени отвор Лара пружи голу руку до рамена.

— Да се рукујемо — рече.

Станкова је рука у њезиној задрхтала. Да тисуће година живи, неће заборавити ружични пупољак на прегибу њезина лакта.

— Јесте ли видјели каква је неприлика стигла мог сиромашног Ивана?

— Дознао сам по вашем љубезном писму.

— Јучер у јутро, чим је примио брзојав, долетио је к мени. Затекао ме у постељи. Што ћете, ја сам покварено градско дијете, што воли мекане и топле перине.

А ви, господине Станко?

— Не.

Он је лагао, срдио се на Лару.

Лара прасне у смех.

— Како сам луда — рече —, та ви презирете све што је слабо и нежно, па и жене. Чак сам заборавила. Што ћете! Женска памет.

И понова захихота.

— Ви се не срдите?

— А зашто би се срдио... гушећи јед, узврати Станко. Настојао је, да му глас буде, што умиљатији.

— Ви сте силно осетљив, али Вам с моје стране препоручујем, да се не обазирете на женске хире — настави Лара, дволично намигивајући собарици, што се трудила да јој са стране закопча дуги низ дугмета на кућној свиленој хаљини.

— Ни Адам не би се обазрео, да није видио плод Евиних хира... Станко ће не без жучи.

— Браво, très bien, monsieur Николајевић... иза вратима чу̑ се лахки пљесак руку, а мјесто смијеха присиљено кашљуцање.

— Простак! — лахне Лара собарици:

— Ако вам је по вољи, на столу је нови број „Figaro“. Ваљда ће вас занимат чланак о браћи Гонкур. А и ја сам одмах готова, тек ове досадне копче на врату...

У то Лара дотрчи у гостинску собу с напола одкритим грудима:

— Лијепо вас молим, да ми закопчате ова проклета пуцета на врату — и сједне на сједалицу.

— Бит ће вам лакше... дометне.

Станко дрхтућом руком посегну за баршунастим овратником. Као кроз омаглицу виђе два бијела ћула на чијим су вршцима дозреле, по неком хиру природе, двије ситне, румене јагоде. И у жељи за животом и младости срце му јаче закуца. Да није био плах и да је само мушкарачки нагон, био би огрлио то младо, топло тијело, из кога је као из жара хлапио профињен мирис јасмина.

Нехоте му се уздах извину, а Лара бијаше само на око мирна, али и на њој поиграваше свака најмања жилица од слатког узбуђења. Очутила је, како су се скрутиле јагоде њених њедара под пожудним мушкарачким погледом. Уживала је у префињеној сенсуалности ничим неизражених жеља. Радовала се тому чувству као сваког јутра цјеливању млаке воде у купаоници. Она сврати на њега сјајне очи и тако их високо узвину, да су зјене скоро изчезле у бјелочници, као да се два зрна бисера топе у млијеку; а растворене усне на уздах или жељне свијежег зрака причаху о загрљајима, гдје се свијест губи у сласти и уживању.

Николајевић хтједе нешто да каже, да се изрази. Она у право вријеме скочи са сједалице и сама прикопча задњу копчу.

— Хвала — рече — а сад ми лијепо пружите обе обје руке, да се поштено поздравимо.

Наста часак шутње.

— Сједните...

Он потражи сједалицу.

— Изволите на канапе — и назначи му мјесто до себе.

— Сад ми најприје искрено реците: јесте ли вечерас забављени?

— Нисам.

— Она знате што? Али прије ми обећајте, да се нећете на мене срдити?

— Напротив, госпођице Ларо.

Она га захвално погледа, јер ју је по први пут фамилиарно ословио.

Затим настави мило и кротко, као дијете кад моли мајку за какову играчку.

— Ви ћете самном вечерати, зар не, а онда ћемо у казалиште! Пјева се „Carmen“, најмила сам красну ложу. Да ли се слажете? — и сад га погледа тужно с црним сјајним очима као двијема неисплаканим сузама.

Станко Николајевић захвали јој с неколико поклона. Био је ганут и осјути се неизмерно сретан као још никад у вијеку. Најрађе би запјевао, закликтао, да даде одушке своме весељу. Кроз тајанствену маглу осјећаја назријеваше раскошну слику будућности... Пред њим се стере широко... неизмерно море, што се попут велике кристалне плоче сјаје о подневноме сунцу. Ни дашка вјетра. Около затона као црни пламенови дижу се чемпреси у двоструком низу, а под њима је полегла кратка, плавушаста сјена. У сред пучине плови лађа, у чија бијела једра душу наги Амори, издишући у љубавној чежњи. Сафирним крилима хладе наго тијело лијепе богиње, што на крми лежи међу свиленим јастуцима и баршумастим душецима, даље одмиче праћена од складних звукова у трозвуку; то ваљда сирене пјевају на ближњој пећини заводљиву песму љубави. А он сам попут Ледина лабуда с разкриљеним крилима спушта зе из висине лазура и пада на њезине руже, што испите од сунчаног жара жељкују за росом.

Цијела та слика блијесну му попут муње, и он се осмехну заводљивом санку.

— Ви сте се нечег угодног сјетили... рече Лара.

Он тако порумени и исприча јој неку смијешну, невероватну згоду из своје младости.

Она га помљиво слушала, и, гледајући га у очи, њежно је климала главом у знак одобравања.

Николајевић се разбрбљао као још никада у животу, а Лара му је кад је свршио причу захвално стиснула руку.

III

Николајевић је одахнуо, кад је за собом затворио врата спаваће собе. Запали лампу и немоћно клону у баршунасти наслоњач крај писаћег стола. У шаровито клупко сплетоше му се сви дојмови прошле вечери. Хтио је да разлучи нити од нити, али никако наћи крај одакле би почео. Хитро се мијењала слика за сликом, а

тај каос кадкада би расвијетлио или посмијех Ларини заводљивих усана или поглед црних очију.

— Што хоће та женска од мене?... очајнички лане и зарони дугим прстима у бујну косу.

Сад се сјећа, како га брижно дворила, кад су вечерали. Неколико пута гурнула га мајушном ногом под столом и нехотице је из његове чаше срknула вино.

— Ви сте опасни — рекла му је. А кад су се у кочији возили, пустила је, да јој с плећа склизне свилен огртач и голим се лактом лахко наслони на његова прса. Он још сада осјећа додир топлог тијела и гледа у деколтирану блузу и црту што дијели снијежна њедра. Њему се причини, да је та црта стара што води у тајанственост жене. Лара је уздахнула пар пута, и шапћући му пријатељске ријечи, скоро да се није уснама дотаклу његовог уха. Он је стрепио и напео се попут лука у очекивању. Прам њезине косе пошкакља му лице и на додир уздрхта у свакој жилици.

Сјетио се многобројних дурбина, што су били упрађени на њихову ложу. За први пут у животу осјути, како је сладко, кад ти завиде мушкарачки погледи, што си у близини и интимности с лијепом дамом. У њему најједном порасте понос ко што послије прве летње кише набуја цвијеће. А ипак нека незнатна згода бијаше кадра да му огорча сладко чувство, што му је од неколико сати струјило кроз све жиле и куцаје младог срца. За трајања велике паузе непознати господин поздрави Лару из партера, она му је мило наклонила и вјештим кретом лепезе позове га к себи.

— То је мој сликар — протумачи Лара Николајевићу — велим, да је мој, јер ме је већ пар пута портретовао.

— Франц Минзер, иначе славни мајстор, забаван је човјек, удворан кавалир и велики пријатељ спола; баш ме весели, да ћете га упознати. Кад је Минзер унишао, Лара му пође у сусрет и пружи му обје руке.

— Маестро, како сте?

— Добро, monna Ларо, — узкрати умјетник опонашајући старе талјанске мајсторе — Ви данас славите тријумф, свак се занима за лијепу даму и лијепог кавалира.

Николајевић се на те ријечи кисело насмије. Он је био љубоморан. Бијаше му одурно то високо сликарево чело с дубоким очима и бујном косом, што се у дугим, распојасаним увојцима просула до рамена.

Кад их је Лара упознала, Николајевић није га добро ни у очи погледао.

— Надам се, да ће господа бит добри и искрени пријатељи — а око усана и очију затитра јој одсјев посмијеха. Станко није се још никад осјетио тако сапет и немоћан Да је смио, најрадије би побегао, да се више никад к њој не поврати. Вребао је на сваку њезину ријеч, поглед, миг и кретњу. — Ако она с њим шалу збива? Ако му је руга? напаствовала га мисао. Прожме га неодоливи осјећај презира и мржње. И како бијаше меланколичан по нарави, те склон фантазирању, згрчи шаке као да пријети невидљивом бићу.

У то јекну звонце на позорници. Сликар се дуго праштао с Ларом на вратима ложе. Њихов разговор није Николајевић могао чути, јер су сасма тио и интимно шаптали. А кад су обојица праснули у смијех, промисли: „ако то мене исмијехавају“. Крв му удри у образе. Од бојазни, да не би опазили његово узбуђење, окрену се према позорници, те је глупим изражајем у лицу буљио у голу нимфу на крају застора.

— Да нисте заборавили... До виђења... довикну Лара сликару на растанку.

Те су му се ријечи таквом јасноћом усјекле у памет, да је чисто осјетио како му појединo слово тишти мождане.

На то га Лара потрепта по рамену.

— Што сте се замислили?

Он промрмља неколико незавезних реченица и на његову велику срећу, јавише се у оркестру виолини праћени од плачног гласа виолинчела, а казалиштем за-

влада угодна полутама, у којој се ваљало сањарити, подајући се таласима глазбе.

Станко Николајевић није пратио помљиво поједине сцене, већ је пустио да слободно кроз његову душу прохује валови страсти, што се разлише из Кармениног срца.

— Ја би хтјела умријети, слушајући ову пјесму... шапнула је Лара склапајући очи.

А кад је Микаела одпјевала романсу, Станка Николајевића тргну пригушени јецај. Лара је мирисним, чипкастим рубцем брисала свјеже трагове суза.

— Како је то дивно, пријатељу! — шане и своју руку положи на његову.

Он се зане, а она га погледа дугим, влажним погледом. Да је смио, клекнуо би да јој рукама обујми кољена, а главу би јој на крило наслонио, да му меканом, бијелом руком милује власи...

Кад је свршило казалиште, кочијом се провезоше кроз читави град, чаврљајући о дојмовима музике. Лари се више свидјела љиљанска појава Микаеле, а Николајевић занио се за Карменом, кћерком љубави и страсти.

— Ви бисте несретни били уз такову жену.

— Ја? Напротив. Ваљда ме не држите за обична крамара, који се саона по неком, бајаги, људском моралу. Љубав је велика у потпуној слободи и промијени, а слаби, чим је сапета људским законима и друштвеним обзирима.

— Ви красно говорите, драги пријатељу, али питање је, да ли ћете дослиједни бити својим назорима у пракси, у животу?

На растанку пружила му је руку на цјелов, а он јој обећао, да ће је најкасније прексутра у јутро посјетити.

— А на списе Вашег пријатеља заборависмо... ускликну Лара стојећи на прагу кућних вратију.

— Не смета, ствар није прешна, можете их други пут узети, а сад Вам још једном желим добар починак.

— Лаку ноћ! узврати Николајевић, уз дубоки поклон. — — — — — — — — — — — — — — —

Што ћу од те жене? Зар је вриједна мог пријатељства?... питао се Станко, сједећи и надаље у наслоњачу и гледајући маленог ноћног лептира, што је облијетао лампу, с црвеним штитом од папира.

И као да је из таме дошао на свјетлост, ненадано га удари у очи и мождане јасна мисао:

— Та ја ју љубим... Желим ју! завапи, те свладан очајем и радошћу још дубље клону у наслоњач. Слатки се умор разлио по његовим артеријама, а иза спуштених веђа гледао је чаробну слику, што ју страст насликала ватреним и крвавим шарама. Видио је прашуму. Кроз гране, на дубоко-љубичастом небу, умире свјетлост, што се одразује на површини глатког језера. По њему плове заљубљени лабудови двоје по двоје, с кљуном у кљуну. Они су рујни од осјева залазећег сунца, или је у бијелим њиховим грудима пукло срце под јаким куцајима љубави. Около језера огрлише се баканти и бакантице, те плешу у страственом колу под брзим ритмом шумних свирала... И Николајевић међу бакантицама препозна замамну Лару. Он цикне и огрли је цјеливајући. Она се отимље, а он ју стиште, да га за час прожма бескрајни ужитак: као да се сав претворио у златну дажд, што пада на глатко Ларино крило —

Лара је те исте ноћи написала одуже писмо пријатељици:

...„Синоћ је један птић одпрхнуо из златних моји мрежица, данас сам већ другог уловила. Овај је нови неискуснији, а ти знаш, да особито волим младе, али слабо упућене људе у тајнама љубави. Нешто слично осјећа путник, кад одкрије нови крај, куда још није прошла људска стопа. Занимив је и рад тога, што је познат као велики непријатељ жена. Иронија! Видјет ћемо, какво ће мнијење имати за пар дана. Прексутра справљам му велико изненађење. Јавит ћу ти успјех. Данас вјешто одиграх на његовом срцу прелудиј. Као каква живућа, зачарана лутка плесао је у чаробном колу,

што сам га магичном шибом описала. Ха! Ха! Зар не, како се пјеснички изражавам. Био је са мном и у казалишту. За трајања велике паузе посјетио ме сликар Франц Минзер; он је био љубоморан и то ми се свиђа: значи, да умије врућe љубити.

Пар суза, што их пролих, кад је Микаела испјевала романсу у „Кармени“, бијаше довољно, да га посвема смирим. У осталом је љубомор најкрепчи „спиритус“ за сачување љубави. Смиј се!...“

Кад је Лара запечатила писмо, зазвони, да га предаде поспаном послужнику с препоруком, да га рано у јутро однесе на пошту.

(Свршиће се)

Божо Ловрић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

СЕДМО ПИСМО.

Солун, 3 септембра 1908.

Мила моја Лујза,

Нико ме овде није тако заинтересовао, како су те јадне Донме. На људе не вичу, напротив, хвале их; али на жене... Сви на њих вичу, и њих грде; многи њима прете, јер сваку верску па и друштвену кривицу на њих бацају. Ако су неке жене много развијене: Донме су; ако се нежно погледају с људима: Донме су; ако се рекне да су неке носиле барјачиће и викале живела слобода: то су биле Донме; ако се шетају ноћу Молосом: Донме; ако су биле код Бејаз Куле и гледале ноћна весеља кроз плот: Донме; ако задигну чаршаф толико да им се види свилени жипон високо: Донме; ако га, кад га задигну, „затегну позади“: Донме; ако им је пече „танка паучина“: Донме; ако га не спусте кад прођу поред човека: Донме; па чак ако су пред вече негде прозори широм отворени: овде су Донме; и ако су негде врата на кући отворена: ту седе Донме.

И, наравно, кад сам се за њих заинтересовала, ја сам их и нашла. У њихне неколике куће, на Кампањи, уведе ме она љубазна солунска Гркиња, коју сам ти једном поменула, Госпођа Марија Паскалидес. И прво што ми паде у очи: не лупасмо на вратима не само са улице но и на кући, јер нису била закључана; друго: кћи домаћичина, девојка на удају, оде своме учитељу музике „откривене главе“. Донме! Физички личе на Јеврејке,

а и моралних особина сасвим су јеврејских. Или, боље да кажем, ништа немају турских жена: много говоре, вичу кад говоре, и упадају једна другој у реч, радознале су, и ту радозналост неће или не умеју да прикрију: за час ме све испиташе, и одакле сам, и ко сам, и шта тражим у Солуну. „Ако овде тражите душу турских жена, наћи ћете је, али је нећете познати — нова је".

„Донме се не могу изменити пошто бракове склапају између себе: Османлије се њима не жене. Умиру много од јектике, зато што се узимају род. Образованије су од Османлика, јер њих родитељи дају у хришћанске школе. Њих више нигде нема, само у Солуну. Деле се на две секте. Иду у џамију, али не клањају. Њихне су молитве сакривене, врше их тајно. Па ипак, и ако не клањају, они себе називају Османлијама; а ми им у очи не кажемо *Донме*, јер то је име за њих увредљиво, него: нове Османлије"...

У првој кући, црномањаста, лепа девојка, весела и ветрењаста. И мати и кћи говориле су о својој танкој вери, вери Мухамедовој, и показивале нам стихове из Корана, на сваком зиду, уоквирене; а после, кад ја слободно приметих што су им прозори отворени, што нема бар танких завеса, кад су са улице, оне узеше против Цариграђана, непоштених, што нападају жене као бесни пси, праве им „ишарете" од којих букте женска лица, и ките им мишице модрицама... „Лаже која каже да чаршаф не да да се посрне: он чува лице, али не и срце... Цариграђанке су на безочност људи навикле, па ћуте и поштене као непоштене; а ја сам једног што ми направи ишарет изударала амрелом", викну озлојеђена стара Донме; па тад се насмеја и заврши: „Наши Солуњани поштени су: ниједан неће бацити ни ока у прозоре, па баш да би ту биле и жене: Погледајте, мадам! Богу хвала, ми смо мирне од својих људи". И заиста, људи су пролазили улицом, и нису гледали ни у шта... Ја погађам откуд то: пре нису смели, а сад се не сећају... Девојка се зове Рабије. Говори француски течно и погрешно.

Свира у разне музичке инструменте, у цитру, у вијолину, у деф, у ут... На уту нам одсвирала *prélude*, а песму — почела. Преко жица — мало раздешених — ове старе сиријске свирке, у коју свирају Арапи као у гитар Шпањолци, летело је перо и девојчина бела рука. Па почела је и да пева, али јој ја гласа нисам чула: изгубила га на свадби, одакле је у зору дошла. Да је била на свадби потврдило је цвеће с телом у њеној црној коси...

У другој кући, Донме су мање личиле на Јеврејке: жене су мање говориле, а девојка је имала плаве очи. Али и овде прозори отворени, а преко пута бакалница..., али бакали не гледају ни у шта... Позваше ме на свадбу једне своје рођаке... Ту, где је свадба, двориште без оградног зида, прозори отворени... Као на свакој турској свадби, саме жене, пуно. Турска музика, чочеци, свирачице. Девојке као Европљанке, а без младића! Јато девојака, као тице, па се не зна која је лепша, и која је лепше обучена, укусније намештена. Многе изрезаних струкова. Млâда врло млада, тек јој шеснаест година, и врло лепа, сва у бело, с велом и телом, с дијадемом уместо венца, на грудима с кокардом од беле и црвене пантљике. То апсолутно ни по чему није турска млада, јер је и слободна као наше младе. Њен младожења, адвокат, Донме, био испросио другу Донме; па једном код Бејаз Куле видео ову Донме, и у њу се заљубио, па ону вратио... Сироте слободне и веселе девојке! саме се међу собом забављају, разговарају се, турски и француски, и траже да им турски чочеци свирају француску Марсељезу: а стари деф у збрчканим рукама једног старог чочека, Циганке, — што на улици носи свилен чаршаф као ханума — плаче, оплакује своју скору смрт. Девојке Донме не чују његов плач, његово болно јецање, но продужавају разговор о европским аријама, и дотерујући црне велике машне у коси, гледајући да ли им на грудима добро стоји кокарда од беле и црвене пантљике шеретају и весело се кикоћу. Њихове беле нежне вратове не крију свилене беле хаљине, јер су изрезане... Једна Црнкиња у антерији, ослобођена ро-

бињa, с белом и црвеном кокардом у црној кудравој коси, и с Енвер-бејовом сликом (у брошу) на грудима, гура се са зарфовима и филџанима кроз гомилу веселих девојака и гласно се љути на њих, што јој не направе пут, те мене трза из сна, враћа ме из Европе у Азију...; па опет, као у сну, одлазим у Европу: око мене је скупила девојке Рабије-ханум, у жутој свиленој хаљини, па ми ћеретају, запиткују ме, и казују ми о француским књигама на француском језику — шта су читале, и шта највише воле... Па шта је овде турско? Ни кућа, ни намештај, ни одело. А, да, они чочеци, и онај стари деф, и зарфови и филџани у црној Црнкињиној руци, и Црнкињина антерија, и у понеке старице каик-отос...: и све те старинске ствари душу имају; свака има језик, казује радост своје госпође, кад ју је купила, и казује своју жалост, што ће је скоро нестати. А младе Донме немају за њих душе, уха, не чују их, но говоре отворено, искрено (у томе су боље од Османлика) о срећном добу на помолу, кад ће бацити чаршаф и пече и све друге ствари којима се завијају, покривају лице, крију од људи... „Полако, полако, Мадам: сужавале смо чаршаф доле, скраћивале смо га горе; пече смо таљиле, разређивале — и то нико није опазио... Нашој генерацији је најтеже: на прелому је, треба да изврши један преображај. Оној која дође после ове биће лако, доћи ће на готово... Полако, неосетно, неопажено од људи... и једнога дана бићемо — с људима“. И толико њих око мене бише у том тренутку једна душа, и стиснуше руке једним стиском... Тада су ми биле милије од Османлика И наједанпут ми се не учинише као Јеврејке, ни као Туркиње... То су оне праве нове душе у турским харемима. У мрачно и страшно доба, кад су се за једну једину реч људи терали у прогонство, оне, жене, имале су смелости да кваре стари ред и поредак харема, да секу, сужавају, скраћују .. Ја мислим да је први кафес бачен с њихова прозора; ја мислим да је први зид оборен с њихова дворишта. А Османлике су их испрва грдиле, а

после за њима полазиле, сужавале, скраћивале, бацале, обарале; не све: само *нове,* које морају да се с овима удружују, за преображај... О, шта им је, тима новим, још остало?! Ја знам шта би Османлике и сад одговориле; али...: полако, полако, одговараће друкчије...

А оне старе, оронуле, у оронулом старом Солуну, око Касумије и Алаца-Имарета, око Муса-Бабина Турбета, чак горе испод Чауш-Манастира, тетурајући преко напуштена турска гробља с поломљеним плочама и обореним камењем, обраслим у стрњику, вида ослабела и осећања отупелих: не виде до мало пред собом, не осећају струју новога доба, бујицу новога живота, што све старо као трула дебла храстова чупа, носи... И боље, бар ће без бола заклопити очи.

Кад су се пред вече Донме разилазиле, ја сам их гледала с једнога балкона, и никад ми се чаршаф није учинио толико леп; никад нисам видела пече лепше намештено као сад кад му се ближи крај. Младе Донме корачају смело, дижу главу високо, гледају пред собом слободно. Шуште свилени жипони, жуберкају с веселим смехом веселих истурчених Јеврејака.

О, заиста, оне црне сени без лица и гласа, то су заостале старе Османлике, старе по појмовима, не по годинама.

Прими, драга моја, слатко поздравље од мене. Поздрави и пољуби децу.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(5)

VI

Једне ми се недеље неочекивано јави доктор Благово. Био је у блузи поврх свилене кошуље и у високим лакованим чизмама.

— А ја мало до вас! — поче он, стежући ми руку снажно, по студентски. — Сваки дан слушам о вама и све се каним до вас да се, што но кажу, својски поразговарамо. У вароши је страшно досадно, нема ни једне живе душе, нема човек с ким реч да проговори. Врућина, Мајко Пречиста! — настави он, скидајући блузу и остајући у само у свиленој кошуљи. — Голубићу, допустите да се с вама мало поразговорим!

Мени је самом било досадно и давно сам већ желео да будем у друштву не-молера. Ја сам му се искрено обрадовао.

— Да почнем тим, — рече он, седајући на моју постељу: — да вам саосећам од све душе и дубоко уважавам овај ваш живот. Овде вас у вароши не разумеју, а нема ко ни да вас разуме, јер, и сами знате, овде су, с врло малим изузецима, све саме гогољевске свињске њушке. Али ја сам вас онда на пикнику познао на један мах. Ви сте благородна душа, честит, узвишен човек! Ја вас уважавам и сматрам за велику част да вам стиснем руку! — настави он усхићено. Да човек тако оштро и на један мах измени свој живот, као што сте ви то

урадили, требало је да проживи сложен друштвени процес, и, да би сте наставили сад овај живот и налазили се непрестано на висини својих убеђења, ви морате да из дана у дан напрегнуто радите и умом и срцем. Сад, да би смо почели свој разговор, реците, налазите ли ви, да би вам живот захватао шире и дубље и да би био продуктивнији у свима односима, ако бисте ви снагу своје воље, ово напрезање, сву ову потенцију утрошили на нешто друго, на пример, на то, да временом постанете велики научник или уметник?

Ми се упустисмо у разговор, и кад поведосмо реч о физичком раду, ја изразим оваку мисао: потребно је да силни не подјармљују слабе, да мањина не буде за већину паразит или пумпа, која хронички исисава из њега најбоље сокове, то јест, потребно је, да сви без изузетка — и силни и слаби, богати и убоги, — подједнако учествују у борби за опстанак, сваки сам за себе, а у том односу нема бољег нивелирајућег средства но што је физички рад, у својству опште дужности, обавезне за сваког.

— Дакле, по вашем, физичким радом треба се да занимају сви — без изузетка! — запита доктор.

— Да.

— А да ли ви не налазите, да од тога може претити прогресу велика опасност, ако сви, међу њима и најбољи људи, мислиоци и велики научници, учествујући у борби за опстанак свако сам за себе, стану трошити време на туцање камења и фарбање кровова?

— Па у чему је опасност? — запитах ја. — Та прогрес је у делима љубави, у испуњавању моралног закона. Ако ви никог не подјармљујете, ником нисте на терету, какав вам још прогрес треба?

— Али, молим вас? — наједном плану Благово, устајући. — Али, молим вас! Ако се пуж у својој љуштури занима личним самоусавршавањем и чепрка по моралном закону, ви то зовете прогрес?

— А што чепрка? — нађох се ја увређен. Ако ви не нагоните своје ближње да вас хране, одевају, возе, да вас заштићују од непријатеља, зар то онда није прогрес у животу, који је сграђен на ропству. Што се мене тиче, то је баш прави прогрес и, готово једино могући и потребни човеку.

— Границе су општечовечанског, светског прогреса у бескрајности, и говорити о неком „могућом" прогресу, ограниченом нашим потребама и временим погледима, то је, извините, чак чудновато.

— Ако су границе прогреса у бескрајности, као што ви велите, онда су му, значи, циљеви неодређени, — рекох ја. — Живети и не знати одређено, зашто се живи!

— Па ако! Али ово „не знати" није тако досадно, као ваше „знати". Ја идем по лествицама, што се зову прогрес, цивилизација, култура, идем и идем, не знајући тачно, куд идем, али, одиста, само ради тих чудесних лествица вреди живети; а ви знате због чега живите, — због тога, да једни не подјармљују друге, да уметник и онај, што му трља фарбе, подједнако ручају. Али то је ситноварошка, кухињска, тамна страна живота, и живети само за њу — зар није гадно? Ако једне бубе подјармљују друге, враг с њима, нека их, нека једу једна другу! Не треба ми о њима да мислимо, — та оне ће ипак умрети и иструлити, ма како их ви спасавали ропства — треба мислити о оном великом иксу, што очекује цело човечанство у далекој будућности.

Благово се препирао самном ватрено, али је у исто време било приметно, — да га узбуђује некаква друга мисао.

— По својој прилици, ваша сестра неће доћи, — рече он, погледав на часовник. — Јуче је било код мојих и говорила је, да ће бити код вас. Ви једнако тумачите — ропство, ропство... — настави он. — Али то је засебно питање, и сва таква питања решава човечанство поступно, само собом.

Почесмо говорити о постепености. Ја рекох, да питање — да ли да ради добро или зло, свако решава сам за себе, не чекајући на то, кад ће човечанство доћи до решења тога питања путем постепенога развијања. Уз то је постепеност — мотка са два краја. Упоредо с процесом постепенога развијања хуманих идеја види се и постепено растење идеја друге врсте. Крепосног права нема, зато расте капитализам. И баш у време кад највећма букте ослободитељне идеје, исто онако, као у време Батијино,[1] већина храни, одева и заштићује мањину, остајући сама гладна, гола, боса и без заштите. Такав се ред дивно саживи са свакојаким погледима и струјама друштвеним, јер се и вештина подјармљивања постепено култивише. Ми већ не бијемо у коњушници своје лакеје, али дајемо ропству фине облике, у најмању руку, умемо да му нађемо оправдање у сваком посебном случају. Код нас су идеје — идеје, али ако би сад, при крају XIX века, било могућно да свалимо на раднике још и своје најнепријатније физиолошке функције, ми бисмо свалили, и онда бисмо, наравно, говорили у своје оправдање, да прогресу може претити озбиљна опасност од тога, ако најбољи људи, мислиоци и велики научници, стану трошити своје златно време на те послове.

Али ево дође и сестра. Спазивши доктора, она се узнемири, узбуни, и одмах стаде говорити о томе, да јој време ићи кући оцу.

— Клеопатра Алексејевна, — рече Благово убедљиво, стављајући обе руке на срце: — шта ће бити од вашег оца, ако проведете са мном и братом тричавих по сахата?

Он је био искрен и умео је саопштити другом своје живо расположење. Моја сестра, промисливши се за тренутак, удари у смех и развесели се на једном, изненада, као онда на пикнику. Пошли смо у поље и, разместивши се по трави, наставили смо свој разговор и гле-

[1] Дингле-Ханов унук.

дали на варош, где су сви прозори, окренути западу, изгледали јасно златни зато, што је сунце залазило.

После тога се, сваки пут, кад би ми дошла сестра, јављао и Благово, и обоје су се здравили с таквим изгледом, као да је њихов сусрет код мене био неочекиван. Сестра је слушала како се ја и доктор препиремо, и у то јој је време израз био радосно усхићен, дирнут и радознао, и мени се чинило, да се пред њеним очима откривао мало по мало други свет, какав она раније није виђала чак ни у сну и какав је сад хтела да позна. Без доктора је била смирена и тужна, и ако би сад некипут плакала, седећи на мојој постељи, то је већ бивало из неких узрока, о којима ми није говорила.

У августу нам је Ротква наредио да се спремамо за пругу. На два дана пре но што су нас „потерали" иза вароши, дође ми отац. Седе и не журећи, не гледајући на мене, убриса своје црвено лице, после извади из џепа наш варошки „Весник" и полако ударајући на сваку реч, прочита то, да је мој вршњак, син управника Државне Банке, постављен за начелника одељења у управи царских и државних прихода.

— А сад погледај себе, — рече он, савијајући новине: — просјак, скитница, неваљалац! Чак мештани и сељаци добијају образовање, да би постали људи, а ти, Полозњев, који имаш знатне, благородне претке, срљаш у блато! Али ја нисам дошао овамо за то, да се разговарам с тобом; од тебе сам већ дигао руке, — настави он пригушеним гласом, устајући. — Дошао сам за то, да сазнам: где ти је сестра, неваљалче? Отишла је од куће по ручку, и ево је већ осам сахати, а ње нема. Она је почела да често одлази, не говорећи ми, она ми већ мање указује поштовање, — и ја видим ту твој зли, подли утицај. Где је она?

У рукама му је био познати ми амбрел, и ја се већ изгубих и исправих, као ђак, очекујући да ме отац почне тући, али је он приметио мој поглед, бачен на амбрел, и то га је, вероватно, задржало.

— Живи, како хоћеш! — рече он. — Лишавам те свога благослова!

— Оци свети! — мрмљала је дадиља иза врата. — Јадна, несрећна твоја главица! Ох, осећа моје срце, осећа!

Ја сам радио на пруги. Целог је августа лила киша, било је влажно и хладно; с њива нису преносили жито и на великим имањима, где су жњели машинама, пшеница није лежала у крстинама, већ у гомилама, и сећам се, како су те жалосне гомиле сваким даном постајале све тамније, а зрневље у њима проклијавало. Било је тешко радити; пљусак је кварио све, што бисмо ми успели да урадимо. Да живимо и да спавамо у станичним зградама није нам се допуштало, те смо се склањали по прљавим, влажним земуницама, где је лети живела „железница", и ноћу нисам могао спавати од хладноће и зато, што су по лицу и рукама милеле мокрице. А кад бисмо радили код мостова, увече би нам у гомили долазила „железница" само за то, да бије молере, — то је за њу било нека врста спорта. Били су нас, крали нам четке, и, да би нас раздражили и изазвали на бој, кварили су нам посао, на пример: измажу стражаре зеленом фарбом. А као за довршетак свих наших невоља, Ротква стаде плаћати крајње неисправно. Сви су молерски радови на деоници били дати предузимачу, овај дао другом, и тек је овај дао Роткви, уговорив за себе двадесет процената. Рад је сам по себи био некористан, а ту још кише; време је пропадало узалуд, нисмо радили, а Ротква је био обавезан да плаћа момцима дневно. Гладни молери једва што га нису тукли, називали га лупежом, крвопијом, Јудом што је Христа продао, а он, је, јадник, уздисао, у очајању уздизао руке к небу и увек одлазио госпођи Чепраковој за паре.

VII

Наступила је кишовита, кањава, тамна јесен. Наступила је беспослица, и ја сам по три дана седео код куће без рада, или сам пак радио разне немолерске послове,

на пример, вукао сам земљу и добијао за то по двадесет копјејака на дан. Доктор Благово беше отишао у Петроград. Сестра ми није долазила. Ротква је лежао у својој кући болестан, очекујући смрт из дана у дан.

И расположење је било јесење. Може бити, отуда, што сам, постав радник, већ виђао наш варошки живот само с наличја; готово ми је сваки дан ваљало да чиним открића, која су ме доводила просто у очајање. Они моји сугрђани, о којима раније нисам имао никакво мишљење, или који су споља изгледали потпуно на свом месту, сад су се испољавали као људи ниски, окорели, способни на сваку гадост. Нас су, просте људе, обмањивали нас да читаве сахате чекамо у хладним тремовима или у кухињи, вређали су нас и понашали се према нама до крајности грубо. У јесен сам у нашем клубу тапетирао читаоницу и две собе; платили су ми по седам копјејака за парче, а наредили су да у признаници означим — по дванаест, а кад сам ја одрекао да то учиним, онда ми је неки уљудан господин са златним наочарима, по свој прилици, један од старешина клуба, рекао:

— Ако ти, хуљо једна, будеш још много причао, сву ћу ти њушку разбити.

А кад му је лакеј шапнуо, да сам ја син архитекте Полозњева, он се збуни, поцрвене, али се одмах поврати и рече:

— А ђаво га носи!

У дућанима су нама, радницима, продавали смрдљиво месо, устајало брашно и употребљен чај; у цркви нас је мувала полиција, у болницама су нас гулили помоћници лекарски и болничарке, и, ако им због своје сиротиње не дамо мито, онда нас за освету хране из прљавих судова; у пошти је и најмањи чиновник сматрао за своје право да се понаша према нама, као према животињама, и да виче грубо и дрско: „Чекај! Куд си запео?" Чак и пси по двориштима — и они су се понашали према нама непријатељски и јурили на нас с неком нарочитом злобом. Али нарочито, што ме је више од свега пора-

жавало у мом новом положају, то је потпуно одсуство правичности, на име оно исто, што народ означује речима: „Бога су заборавили“. Ретко је који дан пролазио без варања. Варали су и трговци, што су нам продавали фирнајс, и предузимачи, и момци, и саме муштерије. Разуме се само по себи, да ни о каквим нашим правима није могло бити ни речи, и своје смо зарађене новце морали сваки пут да измољавамо као милостињу, стојећи на задњим вратима без капе.

Тапетирао сам у клубу једну собу близу читаонице; у вече, кад сам већ мислио да одлазим, у ову собу уђе кћи инжињера Должикова, са свежњем књига у рукама.

Ја јој се поклоним.

— А, здраво! — рече она, познавши ме одмах и пружајући руку. — Врло ми је мило што вас видим.

Осмехивала се и посматрала љубопитљиво и с недоумицом моју блузу, ведро са ћиришем, тапете, раширене по поду; ја се збуних, а и она се осећала неугодно.

— Опростите, што вас тако гледам, — рече она. — Много су ми говорили о вама. Особито доктор Благово, — он је просто заљубљен у вас. Ја сам се већ упознала са вашом сестром; мила, симпатична девојка, али је никако нисам могла убедити, да нема ничег ужасног ако вам опрости. Напротив, ви сте сад најинтересантнији човек у вароши.

Опет је погледала на ведро с ћиришем, на тапете, и наставила:

— Молила сам доктора Благово да ме упозна с вама, али је он, очевидно, заборавио, или није успео. Како било да било, ми смо ипак познаници, и ако бисте ме походили без даљих церемонија, ја бих вам била изванредно обавезна. Ја тако желим да се поразговарам! Ја сам прост човек, — рече, пружајући ми руку: — и надам се, код мене ћете бити као код своје куће. Отац није овде, у Петрограду је.

Она уђе у читаоницу, шуштећи хаљином, а ја, дошав кући, нисам могао дуго заспати.

Те невеселе јесени нека добра душа, очевидно, хотећи да ми макар мало олакша живот, слала ми је по некад час чај и лимунове, час печење, час печене јаребице. Карповна је говорила, да то сваки пут доноси војник, а од кога — не зна се; и војник је распитивао, да ли сам здрав, да ли сваки дан једем и имам ли топла одела. Кад су наступили мразеви, мени су на такав исти начин, кад нисам био код куће, послали по војнику мек везен велики шал, од кога је ишао нежан, једва осетан мирис, и ја сам погодио, ко је била моја добра вила. Од шала је мирисао ђурђевак, омиљени мирис Ањуте Благово.

За зиму се накупило више рада, постало је веселије. Ротква је опет оживео, и заједно смо радили у гробљанској цркви, где смо мазали иконостас за позлату. То је био посао чист, миран и, како су наши говорили, спор. За дан се могло много урадити, и при том је време јурило брзо, неприметно. Ни псовке, ни смеха, ни гласних разговора. Само је место обвезивало на тишину и мир и изазивало расположење да мислимо смирене, озбиљне мисли. Задубљени у посао, ми смо стајали или седели непомично, као статуе; била је мртва тишина, каква и приличи гробљу, тако да ако падне неки инструмент или прсне пламен у кандилу, ти звуци одјекују јасно и оштро — и ми бисмо се осврнули. После дуге тишине чује се зујање, као да лете пчеле: то у паперти, не журећи се, полугласно опевају каквог младића; или живописац, који је на кубету малао голуба и унаоколо звезде, почиње тихо да звиждуће, па, сетив се наједном, одмах ућути; или Ротква, одговарајући својим мислима, говори са уздахом: „Све може бити! Све може бити!“; или нам се над главама ори лагани тужни звук звона, а молери примећују, да то, зацело, носе богатог покојника...

Дане сам проводио у овој тишини, у црквеном сумраку, а у дуге сам вечери играо билијард или одлазио у позориште на галерију у свом новом оделу од трикоа, што сам га купио за заграђени новац. Код Ажогиних су

већ почеле представе и концерти; декорације је малао сад само Ротква. Он ми је причао садржину комада и живих слика, што их је виђао код Ажогиних, и ја сам га слушао завидљиво. Нешто ме је силно вукло на пробе, али се нисам могао решити да одем Ажогинима.

На недељу дана пред Божић допутова доктор Благово. И опет смо се препирали, и у вече играли билијара. Играјући, скидао је капут и раскопчавао на грудима кошуљу, и уопште је гледао, не знам зашто, да дâ себи изглед древне пијанице. Пио је мало, али шумно, и довијао се да у тако рђавој, јевтиној крчми, као што је „Волга“, потроши по двадесет рубаља једне вечери.

Опет ми је почела долазити сестра; они су се обоје, видевши једно друго, сваки пут зачуђавали, али се по њеном радосном лицу видело, да ти сусрети нису били случајни. Некако ми једне вечери, кад смо играли билијара, доктор рече:

— Чујете, зашто ви не идете Должиковој? Ви не знате Марију Викторовну, то је паметна, дивна женска, проста, добра душа.

Ја му испричам, како ме је јесенас примио енжењер.

— Ништа не мари! — прште доктор у смех. — Инжењер — сам за себе, а она — сама за себе. Истина, голубићу, немојте је вређати, отидните јој некако. На пример, хајдмо к њој сутра у вече. Хоћете ли?

Он ме наговори. Другог дана у вече, обукав своје ново одело од трикоа и у узбуђењу, кретох се Должиковој. Лакеј ми већ није изгледао тако надувен и страшан, а намештај тако раскошан, као оног јутра, кад сам дошао овде као молилац. Марија Викторовна чекала ме је и сусрела као старог познаника и стиснула ми руку снажно другарски. Она је била у сивој сукненој хаљини са широким рукавима и у фризури, коју су код нас у вароши звали „псеће уши“ на годину дана после тога како је ушла у моду. Коса јој са слепих очију беше зачешљана за уши, и од тога је лице Марије Викторовне постало некако шире, и она ми се овога пута учинила

много више налик на свога оца, који је имао широко, румено лице, а у изразу је било кочијашког. Била је лепа и елегантна, али не млада, по изгледу око тридесет година, и ако јој у ствари није било више од двадесет пет.

— Мили доктор, како сам му захвална! — говорила је, нудећи ми да седнем. Да није било њега, ви ми не бисте дошли. Досадно ми је да бих умрла! Отац је отпутовао а оставио је мене саму, и ја не знам шта да радим у овој вароши.

Затим ме је стала питати, где сад радим, колико зарађујем, где живим.

— Ви трошите на себе само оно, што зарађујете? — питала је она.

— Да.

— Срећни човече! уздахну она. — Све је зло у животу, чини ми се, од лености, од досаде, од душевне празнине, а све је то неизбежно, кад се човек навикне да живи на рачун других. Немојте мислити, да се ја претварам, искрено вам говорим: неинтересантно је и непријатно бити богат човек. Задобијајте пријатеље богаством неправедним — тако је казано, јер у опште нема и не може бити праведног богаства.

Она озбиљним хладним изразом погледа по намештају, као да хоће да га преброји, и настави:

— Удобности и угодности имају волшебну снагу; оне мало по мало привлаче чак и људе са снажном вољом. Негда смо ја и отац живели сиромашно и просто, а сад видите како. То је нечувено, — рече она, слегнув раменима: — ми годишње потрошимо око двеест хиљада! У паланци!

— На удобности и угодности треба гледати као на неизбежну привилегију капитала и образовања, — рекох ја; и чини ми се, да се угодности у животу могу спојити ма с каквим, чак и с најтежим и најнечистијим послом. Ваш је отац богат, при свем том што је, како он прича, био и машинист, и прост подмазивач.

Она се осмехну и са сумњом заклима главом.

— Папа некипут једе и туру[1] с квасом, — рече она. — Забава, људи!

У то се време чу звонце и она устаде.

— Образовани и богати људи дужни су да раде као сви, — настави она: — а ако има удобности, онда нека је буде подједнако за све. Никаквих привилегија не треба да буде. Него, Бог нека је с филозофијом! Причајте ми штогод весело. Причајте ми о молерима. Какви су они? Смешни?

Дође доктор. Ја почех да причам о молерима, али, како сам био непривикнут, снебивао сам се и причао, као етнограф, озбиљно и млитаво. Доктор је такође испричао неколико анекдота из мајсторског живота. Поводио се у ходу, плакао, падао на колеца и чак је, представљајући пијаницу легао на под. То је била права глумачка игра, и Марија Викторовна, гледајући на њега, смејала се до суза. После је свирао на клавиру и певао својим пријатним танким тенором, а Марија Викторовна стајала је покрај њега и избирала му, шта да пева, и поправљала га, кад би погрешио.

— Слушао сам да и ви такође певате? — запитам ја.

— Такође! — зграну се доктор. — Она ретка певачица, уметница, а ви: такође! Их, куда сте забасали!

— Некад сам се озбиљно бавила, — одговори ми она на питање: — али сам сад оставила.

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиниша С. Буљевац).

---

[1] Чорба с водом; једу је неки у прве две недеље великог поста.

*
* *

Ни године ми не дадоше знати
Прохтеве ниске, жеље свакодневне;
И сад ми душа неуморно пати
Недуге туђе и повести древне.

Ал' сан мој сјајни к'о звезда водиља,
— Па ма он био утопија истом —
Крепи ме снажно, водећи пут циља
Мој живот ломни светлишту чистом.

Путима стрмим уморене стопе
Коров и трње и врлети газе,
Млазеви крви из њих силно лопе,
Бојећи павит и врлетне стазе.

Па нека паднем посред пута смела
— Достојном вису орловскога лета —
Жиг срама неће мог се таћи чела:
Ја нисам била од овога света.

Сјај звезде моје одвити се неће
У смрадној бари бесплодна живота,
Где трулеж гнусни никад не покреће
Ни презир хладни ни топла доброта.

Ако ме сан мој не одведе мети
Потоња са мном не умире жена;
Последњи дан ће нечујно однети:
Човека једног борбом сатрвена.

Даница Марковић.

ПУТЕМ.

Лете кола пустом цестом
Ноћ је тиха, без месеца;
Само једно ситно звоно,
Из даљине, сетно бреца.
А са ведрог неба звезде
К'о кандила тужна сјају,
И поноћни ветрић тражи
Тебе у мом загрљају.
И ја чујем како куца
Твоје мало срце, верно,
И осећам да те волим
Безнадежно, неизмерно.
Као сетне успомене
Јабланови мрки страже;
Грозничаво и похлепно
Хладне нам се руке траже.
Наш кочијаш пева песму
Што ме родног краја сећа,
Док о прошлој срећи шапће
Сухо лишће са дрвећа.
К'о две мисли, к'о две сене
Састају се наша уста
На пољубац дуг и препун;
Тужно јече срца пуста,
Као што је у дну гроба,
У то пусто, тужно доба.
Од живота који пада,
Куда воде наши пути?

Престрашно срце дрхће,
Јер несрећу црну слути.
О, ти, боно, бледо чедо,
Што си само ћутат знала,
Шта те није барем моја
Силна љубав огрејала?
Лагано се лисје кида,
Шапћућ' песму заборава
А ја стискам срце плахо:
У грлу ме јецај дави.
И, да могу, ја бих плак'о
Што ко лисје мреш полако.

Рикард Николић.

БАЛАДА О ЈУНАЧНОМЕ КОЊУ.

(Одломак из дела „О страћари и Јуначноме Коњу“).

Господо и Госпоѣе.

Ово је коњ са кога је сир Raleigh Haywards управљао победним пуком против побуњених сељака трансвалских.

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Јео је шећер из руку генералице, која је нарочитом наклоношћу обасипала његовог господара, а чувена лепотица мис Елен испреплетала му је гриву тракама које је набављала из познатог са каквоће своје изредне робе магацина J. M. Freebody & Debenham на Wigmorstreet 44 (четрдесет и четири!).

Некада је тај коњ носио потковице од злата.

На глас трубе ударао је њима о тле, фрчући нестрпељиво и гризући дизгине, јер није могао да дочека час када ће се бацити на непријатеља.

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Враћајући се по такту музике, после однешеног тријумфа, у варош, као јагње је ишао, био је спокојан за будућност домовине.

Најео би се овса и не би се ритао, само у ратној вреви ђипао је тај коњ јуначки и пенио, као да је хтео да пророчанским гласом виче да је живот само пут ка величанственој смрти.

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Та његова благост, употребљена у одговарајуће време, чинила је да, исто толико јуначни а у одговарајуће време исто тако благ пуковник даје га на јахање својој младој жени, а као што је познато богатој ћерци блажено почившег сир Изаака Хенфштенгла, сарафа.

Јахала би га госпођа пуковница зором, после неспокојних снова, јурила би пут паркова овлажених јутарњом росом, где се сребри вода у кориту широкоме, где се...

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Трава као кадифа стере под стопе заблуделог путника, где...

Војници Њеног Краљевског величанства имају блистава дугмета.

Горостасна стабла дубова тајанственим шапућу говором песму о бесконачности.

Привезан за прастаро дебло гризао је бокор берберисов, а суптилна, фина јахачица удубљивала се у читање „Девојке Језера".

Али, вај! пролазна је срећа људска, а још би пролазнија била коњска срећа, да није чудотворнога напретка, који је за уздигнуће сломљених духова створио ту установу.

Блаженог помена сир Изаак Хенфштенгл фалсификовао је менице и умре од једа...

Трагедија ходи по свету са застртим лицем...

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Пуковник, који би по заслугама требао постати кнез Јоханисбурга или вице краљ Индије, изгуби новац на берзи и банкротира.

Јуначноме коњу скинуше потковице и раскеваше их у злато, а када понестаде овса, продадоше га у бесцење — био је измршавео и постао меланхоличан — бичу обичног баштована.

И ту га пронађох.

Знао сам му прошлост, јер кога има међу нама да не зна историју домовине?!

Нисам могао допустити да пропадне тако срамно он, тај коњ над коњима, о не! — тај парип над паripима, који је при звуку труба неустрашиво ступао на непријатеља.

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Он који је готово могао пророчанским да виче гласом, да је живот само пут ка величанственој смрти.

Рекох себи: нека и на даље служи општој ствари, и повратих га друштву.

Још мало под корбачем мис Jane Woodrow, он ће, као пре на бојном пољу да се и са сувише високим препрекама бори, као крилима обдарен пробијаће се он кроз четири обруча у исти мах, избацујући спретно копита.

О! неће он покварити те месурове од стакла.

А када дође његов последњи час...

Трагедија ходи по свету са застртим лицем.

1. Господо и Госпође!

2. Госпође и Господо!

Верујте ми:

Нећу га дати под нож приватног дерача, кожу ће с њега огулити сâм окружни шинтер, а можда ћу успети да поткупим главног земаљског стрводера; посмртна објава појавиће се у дневним листовима, домаћим и страним, а ви, грађани, већ од данас слажите пару на пару, да вас тај час не затекне неприпремљене, да му достојан подигнемо споменик са једним натписом на челу:

ЈУНАЧНОМЕ КОЊУ
ЗАХВАЛНА ОТАЏБИНА.

Војници Њеног Краљевског Величанства имају блистава дугмета.

Јан Каспрович.

(Са пољског превела Ружа Винавер).

ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА ШКОЛА.

У горњем делу Тамнаве је мало село Докмир, у коме данас преживљује и броји последње дане малена, у византијском стилу направљена, још клисом покривена црквица, која је у прошлим вековима била манастир. Ова некада на далеко чувена и знатна црквица била је не само уточиште онима, који у молитви тражише спаса души својој и роду своме, него са својом лековитом изворима уточиште и лек болнима од разних телесних и душевних недуга. Тада је била и с поља и изнутра и светла и лепа, и сваког је озаравала јасном светлошћу, кад би се с југа или с истока њој спуштао или се са севера пео. Унутрашњост јој је била чиста, а иконе светле и јасне; пред престолом стално гораше кандиоце, као да тиме опомињаше присутнике, да су ту вредне, радне и побожне руке, које се старају да сваког задовоље. Није било дана да манастир није имао посетилаца с разних крајева и да они нису имали свих угодности код служитеља овог божјег олтара. Лепи манастирски конаци одликовали су се својом чистотом, пространством и удобношћу, а њихови калуђери срдачним пријемом. Сваки, који би долазио манастиру, ако би што имао, сматрао би за потребно да донесе овом храму, да би се тако лакше сносила велика навала.

Такав је био манастир Докмир, али није таква данашња докмирска црквица. Стари кров издао, а нико се не сећа да би га требало смењивати или претресати; црква прокишњава; оне њене лепе школе, рукотворине

испосника овог манастира, влага и нехат искварили су; манастирски конаци напуштени и жуње их кључају — само што нису пали. Некад с вечера и изјутра великих годовних празника црквена порта била је пуна народа, а данас једва да се и поп сврти код ње — просто нема када.

Овај некадашњи манастирчић вршио је једну видну улогу, на чему су му завидели сви суседни манастири, особито њихови служитељи. Да се не би и ово, као што се много шта из наше скоре, а не наопако велике давнине изгубило, циљ је овом чланчићу да ово чува од општег нехата и заборава. Циљ је овом напису да открије један листак из историје овог нашег, некада лепог тамнавског склоништа и да га очува од заборава. Нисмо кадри писати његову историју, на то нисмо ни спремали се; биће их и позванијих, па нека пишу.

Етнографским испитивањем Тамнаве открили смо, да је овај манастирчић имао крајем XVIII века једну необичну школу, која је мало трајала, али која је својим резултатима била од необичне вредности по народни живот и његову судбину у то доба и у почетку XIX века. Школа није могла дуго трајати, пошто ју је, као што је много шта у ваљевском округу крајем XVIII века постигла иста судбина, уништила обест Махмуд-паше Бушатлије и његових 10 000 војника, када су многе цркве и манастири, па и овај с његовом школом, запалили и до земље порушили. Истина да је школе брзо нестало, али није нестало њених васпитаника, није нестало њихових радова, као и последица и резултата.

Оснивач исте школе био је необично вредни и талентовани калуђер *Јоаким*, постриженик истог манастира и служитељ његовог олтара. Јоаким је родом из Осечанице, у ваљевском округу, из породице Суботића, а своју ближу родбину доцније је као свештенике превео у Докмир. Јоаким се учио и васпитавао код свога духовног оца игумана Теодосије Херцеговца, родом од Пљеваља. Јоаким у доба отварања школе није био старешина манастира, али му је његов честити и уважени старешина

ишао на руку и свесрдно помагао га. Школа је била отворена у малом манастирском конаку, којега данас природно нема, а постала је или крајем седмог или у почетку осмог деценија XVIII века.

Јоакова школа једва да је трајала осам година; имала је више приправан карактер; циљ јој је био да своје васпитанике припреми и приуготови за даље учење, управо да их оспособи како би могли на страни наставити потребне студије и оспособити се да буду народне старешине, свештеници и учитељи. Наставни предмети у овој школи били су: писање, читање, црквено сликарство, резбарија, каменорез и црквено певање. Наставници поред вредног Јоакима били су калуђери истог манастира и свештеници из околине, од којих се нарочито истицали поп Никола из Криже Главе, поп Димитрије из Голе Главе, а од световних људи Јаков Ђелмаш из Гвозденовића.

Курс учења у овој школи трајао је 2 године, а учило се и предавало недељним и празничним данима, а преко зиме, зимских месеца: децембра и јануара сваког дана. Школу су издржавали родитељи ђака, који су школу походили. Плаћали су у природним производима, којима се манастир користио, а не наставници његове школе. У зимско доба ученици су становали у школи, а хранили се за општом манастирском трпезом.

Податке за ову школу дао нам је покојни *Марко Молеровић* из Степаља, старац од својих седамдесетих година (умро је 1905 године), који у тим годинама беше председником велике бајевачке општине, а беше и син једног од Молеровића, ђака исте школе, који беше и сам необично отресит и писмен сељак. Све ово на исти начин утврђује и познати паметар, честита старина *Андрија Давидовић* из Гвозденовића, који се одликује необичним памћењем, бистрином и добром писменошћу, чији се отац учио у истој школи. Сви потомци старих ђака ове школе знају да причају о овој школи и сви је помињу као неку реткост и као нешто што је имало особите вредности.

Дужим распитивањем могло се дознати да су ђаци докмирске школе били: *Стефан Протић-Ђикић* из Совљака, после прота *Марко* и *Гаја Дабићи* из Голе Главе, после чланови Државног Совјета и чиновници, *Васиљ Пуреш* из Крчине Главе, *Петар Миловановић* из Тврдојевца, после тамнавски кнез, *прота Матија Ненадовић* из Бранковине, *Аћим Поповић-Молеровић* из Степаља, после и свештеник степаљски, *Павле Даниловић* из Мургоша, доцније начелник окружни, *Илија* и *Дамњан Ђелмаши* из Гвозденовића, *Димитрије Радовановић* из Дупљаја, игуман *Јосиф Глишић* из Докмира, постриженик Јоакимов и последњи старешина овог манастира, *Петар Молер* из Бабине Луке, *Јевта Симеуновић* из Бабине Луке, после и чиновник, *Никола Поповић* из Голе Главе доцније и поп истог села, и други.

Писменост Јоакимове школе састојала се у томе, да приправници добију основна знања, да умеју читати црквене књиге, потписивати своја имена и презимена, као и црквеним писменима бележити што је вреднije. Као буквари служили су им часловци и псалтири, „врлетни буквари“, како их Прота Матија назива у својим „Мемоарима“. Писменост је предавао сам Јоаким и трудио се колико је могао уз свога друга попа Николу из Кршне Главе, за кога се држало у то доба да је најписменији, да буде што лакша и сношљивија. На том пољу успех је постизат толики, да су ученици могли, ма да потешко, потписивати своја имена и доста лако читати црквене текстове. У опште, у овом раду поклањана је већа пажња читању него писању, што је долазило од опште неспремности самих наставника и од приправничког карактера саме школе.

Приправници ове школе имали су да схвате основе, а све остало да стекну на страни или на пракси. С тога им је свима предочавано да ради већих студија иду на страну и да тиме стекну већа знања. И сви приправници, по савету самог Јоакима, ишли су на страну и тамо су по сремским селима код својих сродника, пријатеља или

познаника, који су по сремским селима били свештеници и учитељи, продужавали учење. Сремска села у то доба имала су много Тамнаваца, код којих су још биле свете успомене на родбинске везе и њихово досељавање. С тога су врло радо примали децу својих сродника, поучавали их, васпитавали и спремали за будући живот. Све ово и Прота Матија тврди у својим „Мемоарима“, којега су такође сремски учитељи тек оспособили да буде поп и виђенији човек у околини.

Најбоља школа у то доба у Срему за Тамнавце била је у Ашањи код старог Тамнавца проте Лазара Георгијевића-Ђикића, код кога се и прота Матија учио. Прота Лазар, као рођени Тамнавац, примао је код себе у школу сваког Тамнавца и овај би се код њега толико оспособио, да би се одмах по повратку могао и попити, као што су неки и чинили. Код проте Лазара писменост је била толико измакла, да би сваки његов ђак био кадар читати не само црквене него и световне књиге. У књижници старог попа Дамњана Ђелмаша, која је сада својина проте Јевте из Грачанице, у округу ваљевском, налазе се и Доситијева дела првих издања, на чијем насловном листу пише, да су их читали још и: Петар Молер, поп Жуња, и друге виђеније личности.

У школи Јоакимовој предавао се и рачун. Природно је да се и рачун предавао примитивно, да се цео рад сводио на усмено, а не на писмено рачунање. Код писменог рачунања пазило се на писање шифара и бројева, а решавање практичних задатака није се ни предавало. Тек школа проте Лазара и друге отвориле су очи приправницима, чиме су се разликовали од околине, почем су умели рачунати и писмено. Међу књигама попа Дамњана налази се и нека књижица, у којој је ђак Дамњан записивао рачуне, које је израђивао, кад је био преко у школи.

Црквено сликарство предавало се у Јоакимовој школи доста добро. По данашњим сликама у степањској цркви, које су после себе оставили поп Дамњан Ђелмаш

и поп Аћим Поповић, за тим по сликама у докмирској цркви, које су после себе оставили игуман Јоасаф и Васиљ Пуреш може се тврдити, да је успех био релативно велики. Оваквих слика било је и по другим црквама у суседству, али су временом уништене и замењене другима али се још по где чувају, али су већ запуштене. Слике су рађене на дрвету, платну и зидовима и има их рађених на сва три начина у поменутим црквама.

Резбарија на дрвету и камену предавана је с доста успеха. Од дрвета резани су крстови, иконице, а на камену изрезивали су се крстови и слике, ма да доста неуспешно. Оваквих крстића и иконица има још код сељака и по црквама, а све је рађено по угледу на Хаџи-Рувима, који је био необично добар уметник у овим пословима. Хаџи-Рувимове рукотворине налазе се и данас при црквама: бранковачкој, рабровачкој и боговађској.

Црквено певање било је обавезно за сваког ученика и предавало се тако, да је сваки ученик умео одговарати на јектенија и бити од помоћи свештенику у служби. За Илију Ђелмаша, Васиља Пуреша, кнез-Петра, Петра Молера и друге ученике ове школе прича се, да су били кадри свршити сваку службу са свештеником. Ови су људи редовно посећивали своје цркве и о великим празницима редовно држали певнице. Овај се лепи обичај и до данас одржао у породици Молеровића и Поповића у Степању, Матића-Пуреша у Кршној Глави и Поповића у Голој Глави.

Каменорез је био општи предмет наставе и циљ му је био израда, глачање и потписивање надгробних споменика. Калуђери су имали, више манастира, у својим шумама на неколико места своје каменоломе, где се камен вадио, продавао или креч жегао. Од истог камена вађено је и надгробно камење, глачано и потписивано на самом месту. Израђено камење из тога доба су камене плоче, ређе пирамиде. Плоче су глачане с једне стране и на тој страни урезивала су слова. Текстови нису били кратки и прости него опширни и проткани сувременим историјским

догађајима. Најбоље камење израђивали су и потписивали браћа Ђелмаши из Гвозденовића, Васиљ Пуреш из Кршне Главе, игуман Јоасаф из Докмира и Молеровићи из Степаља. По гробљима села: Тврдојевца, Гвозденовића и Кршне Главе (гробље овог села заједничко је с докмирском) налази се врло вредних споменика. На белегу младића Радована Миловановића из Тврдојевца, погинулог на Засавици, описана је Карађорђева војна. На белегу његовог брата кнеза Петра Миловановића, погинулог више Ваљева, описата је кнез Милошева војна. На белегу Васиља Павловића из Бајевца описата је руско-турска војна од 1828 године.

Прво надгробно камење вађено је по словачким косама, Докмиру и Кршној Глави, а позније доношено је из Свилеухе из њених каменолома, као боље и лепше за глачање. И свилеушки каменоресци тога доба учили су се код докмирских ђака али су докмирски калуђери закупљивали свилеушке каменоломе, отуда камен вадили, глачали га и потписивали, па узгред и Свилеушане поучавали. Старији људи из околине Докмира причају, да су њихови стари ишли у Свилеуху и с каменом радили. Овај је посао тек престао првих година четвртог деценија прошлог века, баш некако у доба кад су мали манастирчићи, па и овај, преобраћени у световне цркве.

Кад смо навели потписивање споменика од стране докмирских ђака, вредно је нагласити и знати, да су после њих натписи били простији и штуре садржине. Тако споменици из тога доба при јабучкој цркви и у неприловачком гробљу садрже у најкраћим потезима исписана имена умрлих лица и ништа друго.

Јоакимова школа и школа његовог пријатеља проте Лазара биле су у најлепше доба, у оно доба, кад је наша Тамнава била најоскуднија у писменим и школованим синовима. Није онда никако чудо, што су се докмирски ђаци крајем XVIII и у почетку XIX века нашли први, сви један поред другога и један уз другога на тамнавским скупштинама и у бојним редовима. Васпи-

тавани и одгајивани у народном духу, многи као народни кнежеви, свештеници и учитељи водили су прву реч и народ је био уз њих. Отуда и Прота Матија и његов стриц војвода Јаков нису могли имати никаквих тешкоћа, да са својим познаницима подигну одмах целу Тамнаву.

У доба оне злехуде аутономије, коју Београдски Пашалук доби Свиштовским Миром, Тамнавци су се искупљали на своје кнежинске скупштине под председништвом свога отменог представника кнеза Алексе Ненадовића на Рељином Пољу, у Кршној Глави. На тим скупштинама поред кнеза Алекса прву реч водили су докмирски ђаци, људи пуни снаге, духа и полета и кадри на мах да се подигну и да се боре на живот и смрт против својих угњетача. Кад се има у виду и ова околност да сви ђаци били су доброг материјалног стања, да су им куће биле задружне и необично истакнуте, као и данас, онда су се и могле слушати лепе речи пуне одушевљења и идеала, који су их подгревали на борбу и устанак.

Кад се после погибије кнез Алексине подигао устанак у Шумадији и кад су Прота Матија и војвода Јаков, уз припомоћ попа Луке Лазаревића, дигли и Тамнаву, у прве редове тадашњих бораца ступили су докмирски ђаци, којима је судбина била већ доделила, да буду прве и непосредне воће сељацима својих и околних села. Многи су од њих и животом платили и посведочили да су прави родољуби, а многи, који су остали живи, припомогли су да се и други устанак подигне и рашири и да уз Кнеза Милоша створе данашњу Србију.

Кад је Србији после ослобођења затребало вредних, а при томе писмених и отреситих синова, који ће је моћи послужити и на том пољу, поједине тамнавске куће, које су се одликовале у устанцима, бише у могућности да и с те стране помогну својој земљи. Куће: Ђелмашка, Даниловића, Пурешева, Николајевића, Радовановића, Ненадовића, Дабића и Симеуновића биле су прве, које су или своје старе докмирске ђаке или њихову писмену децу

послале у државну службу. Синови ових кућа одужили су се својој земљи и на том пољу, колико су год могли и умели, и штета је, што им се потомство на овој страни није могло одржати, већ је замирало или се дегенерисало. И свештеничке породице докмирских ђака ретко су се до данас одржале, и тако су на велику штету по њихове породице погубиле се или замрле. Докле су били попови у кући Ђелмашкој није се знало, да неко од мушких може бити неписмен, а данас на велику штету ове угледне породице једва да је други Ђелмаш писмен.

Од докмирских ђака остале су данас чисто сељачке куће, које и њихови сељаци и околина увек истичу изнад своје средине, као да би хтели казати да су исте породице више нешто од њих. Па и код ових данашњих потомака остало је нешто, што је само њихово, остао је стари понос, старо издвајање изнад осталих у околини, остале су традиције, којима се увек поносе и поносито навраћају разговор о њима. Па и имају чиме се поносити!

Љубомир Павловић.

ЦРТИЦА О СТАРОЈ СЛОВЕНСКОЈ КУЛТУРИ[1]

Пошто смо познали физичко расно обележје Словена за време њиховог насељења на југоисточном полуострву Европе намеће нам се и питање: каква душа је одговарала тадашњем њиховом физису? И ако сразмерно има врло мало извора за познавање духовне и материјалне културе Југословена пре VIII и IX века по Христу, ипак их не можемо све узети у обзир и тумачити их — простор за овакво питање у расправи одвише нам је одмерен; с тога ћемо се ограничити на једно значајно место у Прокопија и на фрагменте заоставштине старосрпске рукотворине које је открио Милоје М. Васић године 1903 у Костолцу и 1905 на Басату, Сталаћу, Винчи, Бегаљици и Митровици на Сави. („Старинар", за 1906 годину, страна 39—88 „Старосрпска налазишта у Србији").

Према Прокопијеву опису („De bello gothico", III, 14, ed Bonn, страна 334—5) уређење Словена у социјалном и јавном погледу било је демократско; наиме нису били подложни никаквом владаоцу, самодршцу. О заједничким пословима увек су јавно већали, било у приликама благостања и среће, било у данима несреће. Конзервативна природа их је приковала за старе, патријархалне навике и установе. Словени су веровали у једнога бога, творца грома и господара васељене, и жртвовали су му говеда и друге животиње. За судбину не знају, те јој не могу

[1] Допуна VI глави расправе „Систем Историјске Антропологије балканских народа" која овог месеца изплази из штампе.

ни приписивати какве моћи на живот смртних. У случају болести или пре боја, кад се смрт приближи, обричу богу да ће жртвовати ако их подржи у животу; обећано испуњавају — верујући да им је помогла богу принешена жртва. Осим највишег бога поштују реке, виле (*νύμφαι*) и разне духове (*δαιμόνια*), приносе им жртве и при жртвовању испитују будућност. Станују по лошим колебама које нису на окупу већ су на далеко растурене; становници често мењају крај својега пребивалишта. У рат су ишли обично као пешаци, наоружани штитом и копљем. Нису се штитили оклопом, неки су били чак без кошуље (*χιτών*) и плашта (*τριβώνιον*) скривајући наготу широком доњом одећом (*ἀναξυρίδες*) која је падала од појаса и била налик галским „бракама". Словени и Анти говорили су једним језиком, сасвим простим и варварским. Живели су сурово и примитивно, не пазећи много на чистоту, — ма да има извора где се каже да су се стари Словени радо купали. У погледу на душевне особине не пребацује им се да су зли и опасни зулумћари; живели су, као што је речено простим и примитивним начином живота, као и Хуни.

Овај опис по Прокопију допунићемо карактеристичним резултатима Словенске Археологије, специално старо-српске, која се истина налази тек у првим фазама развоја и чији досадањи резултат само потврђује опште констатовану појаву да су животне потребе старих Словена морале бити врло мале и скромне, судећи по монотонији и сиромаштини њихове материјалне културе пре VIII века после Христа. То би одговарало осамљености и монотонији њихових првобитних станишта у мочарима, ритовима и шумама у области између Буга и Дњепра. Као карактеристичан словенски производ старога доба можемо сматрати бронзане и сребрне *каричице* и донекле *таласасту линију* на керамици. Каричице су биле на једном своме крају обично савијене у облику слова S и служиле су као накит главе и то, најчешће као слепоочнице или минђуше. И таласаста линија и слепоочнице

се налазе међу остацима старо-српске материјалне културе у Басату, Винчи и Костолцу. Старо-српска керамика била је готово идентична са оном у осталим југословенским покрајинама (Бијело Брдо код Осека у Славонији, Бохињ у Крањској) и у погледу на технику израде, и облик (развраћен обод, кратак врат) и орнаментику.

Долазак Словена на земљу византијске државе, јужно од Саве и Дунава, значи почетак њиховог новог културног живота. Већ велика сеоба на југ потресла је у основи њихову психу, мењајући у основи подлогу и целокупан милие, особито у погледу пластике земљишта и климе. У стогодишњем ратовању са Византијом научили су Словени ценити моћ више културе. Етничке предиспозиције, остаци старе културе по византијским провинцијама и додир са преосталим аутохтонима, посташе база за будући културно-политички развој Југословена. Из далматинског приморја, нарочито из Солуна, Патраса и Цариграда, где је беспрекидно живела стара грчка и римска култура чак до XV века, допирале су до Југословена побуде и топли зраци образованости и оплемењивања, између осталог и писменост и највиша до данас културна идеја — Хришћанство. Свежа крв Југословена и нетакнута и неупотребљена енергија требала је да препороди и подмлади ослабљени и већ дегенерирани дух Византије, — као што су то учинили Германи на романском западу. Ну турска инвазија и освајања на Балканском Полуострву у XIV и XV веку осујетише овај велики задатак Југословена у културној Историји Човечанства, баш онда када се у Италији величанствено уздигла Обнова.

Др. Нико Жупанић.

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Оглед библиографије о Циганима.

George F. Black наштампао је као оглед библиографију свега онога што је у свету написано о Циганима, с намером да подстакне све оне, који би знали још какво дело или чланак, који није ушао у ову библиографију, да га о томе известе, како би после тога могао израдити потпуну библиографију литературе о Циганима. У овај је Оглед унесено и све оно што је писано о Циганима на српском језику или на ком било језику о Циганима у Српским Земљама. Да би доцнија библиографија и у томе била што потпунија ми исписујемо дела и чланке о томе, молећи свакога, ко би знао још што, што није ушло у овај Оглед да извести о томе Тихомира Р. Ђорђевића, доцента Универзитета у Београду. У Оглед су ушла ова дела о Циганима на српском језику или на другим језицима о Циганима у Српским Земљама:

Аси-Марковић Петар, Приповедке о Циганину. Будим 1815. — Baker James, Turkey, in Europe. Лондон 1878. — Beiträge zum Leben der Zigeuner in südöstlichen Europa. (Ausland, 1862, 596—597). — Белан от Аркадије, Стемматографија Цыгана мађарски са собраніемъ различны досетљивы, смешни и шальливы приповедчица. Будим 1834. — Богишић Валтазар, Die slavisirten Zigeuner in Montenegro. (Ausland 47 Jhrg. № 21, 401—407, 1874). — Boué Ami, La Turquie d'Europe. Paris 1840. — Цига-

нија или Цигани и њихове досетке у народним приповеткама. Нови Сад 1884. — Цигански свет или разне досетке из циганског живота. Нови Сад 1885. — Цигански живот или збирка са 135 разних шаљивих и смешних приповедака о Циганима и њиховим досеткама. Нови Сад 1887. — Чубрановић, Јеђупка. — Diefenbach Lorenz. Völkerkunde Osteuropas. Darmstadt 1880. — Etzel Anton von, Die Zigeuner der Donauländer. (Ausland 1854, 193—198). — Gjorgjević V. R. (види под Glišić M. Gj.). — Gjorgjević Tihomir R. Die Zigeuner in Serbien, Ethnologische Forschungen I Teil. Budapest 1903. — Исти, Zum Sprachschatz moslimischer Zigeuner in Serbien. (Anthropophyteia. Leipzig 1905, 17—18). — Исти, Erzählungen moslimischer Zigeuner aus dem Moravagebiete in Serbien. (Anthropophyteia. Leipzig 1905, 145—172). — Исти, Von den Zigeunern in Serbien. (Gypsy Lore Society. Journal, new. ser. Liverpool 1908, 1, 219—227). — Исти, Обичаји у Цигана Краљевине Србије. (Годишњица Николе Чупића 22, 231—273). — Исти, Die Zigeuner in Vlasenicaër Bezirke in Bosnien. (Gypsy Lore Society. Journal, new. ser. Liverpool 1907, 1, 146—149). — Исти, О Циганима у опште и о њиховоме досељењу на Балканско Полуострво и у Србију. (Српски Књижевни Гласник од 16 марта 1904, 430—438, Београд). — Исти, Физичке и душевне особине Цигана Краљевине Србије. (Српски Књижевни Гласник од 1 септембра 1904, 44—53, Београд). — Исти, Језик Цигана Краљевине Србије. (Српски Књижевни Гласник од 16 септембра 1907, 431—436, Београд). — Исти, Марко Кашин и Мија Таламбас, циганска варианта српске народне песме. (Српски Књижевни Гласник од 1 јула 1905, 29—32, Београд). — Исти, Марко Краљевић, Муса Кесеција и Дема Арбанасин. (Српски Књижевни Гласник од 1 јула 1905, 29—32, Београд). — Исти, Звер сестра, једна циганска варианта српске народне песме. (Српски Књижевни Гласник од 16 јуна 1905, 922—927, Београд). — Glišić M. Gj., Ein Geniestreich, Volksstück in 5 Aufzügen oder 9 Bildern. Mit echt serbischen Sang- und zigeunerischen Spielweisen von V. R. Gjorgjević.

Leipzig. — Глик Л., Прилог физичкој антропологији Цигана у Босни и Херцеговини. (Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини 1896). — Исти, Bettrag zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und Herzegowina. 1, Die mohamedanischen Zigeurner. (Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, 5, 403—433, Wien 1897). — Гр. Х, Цигани, њихов живот и њихове особине. (Полициски Гласник, број 43—47. Београд 1898). — Hellwald Fr. v. u Beck L. C., Die heutige Türkei. Leipzig 1878. — Herrman Anton, Volkslieder bosnisch-türkischer Wanderzigeuner. (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, 3, 166, 209—210; 4, 56, 124, 136, 219. Budapest 1894—1895). — Кънчовъ Василъ, Македония етнография и статистика. София 1900. — Krauss Friedrich S., Volksmedizin serbischer Zigeuner. (Wiener klinischer Rundschau 1902, № 42). — Исти, Eine Sprachprobe der Mundart der Weissen Zigeuner in Bosnien und Hercegowina. (Ausland 1886, 881—883) — Исти, Two Gypsy tales from Slavonia. (Gypsy Lore Society. Journal, new. ser. 1, 65—68). — Исти, Zigeunerhumor. 250 Schnurren, Schwänke und Märchen. Leipzig 1907. — Lejean Guillaume, Ethnographie de la Turqui d'Europe. (Petermanns Mitteilungen, Ergenzungsheft № 4, II, Gotha 1861). — Marlet Mara Čop, Die Zigeuner unter den Südslaven. (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn 1, 308—311). — Miklosich Franz, Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten. 1—4, Wien 1874. — Исти, Über die Mnndarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, Wien 1872—1881. — Niebur Carsten, Von den verschiedenen Nazionen und Religionspartheien in dem türkischen Reiche. (Deutsches Museum 1784. Leipzig). — Paspati Alexandre G., Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman, Constantinople 1870. — Исти, Turkish Gypsy. (Gypsy Lore Society. Journal 1, 3—5. Edinburgh 1889). — Pittard Eugène, La couleur des yeux et des cheveux et la forme du nez chez les 1270 Tsigans des deux sexes de la peninsule des Balkans. (Revue de l'Ecole d'Anthropologie de Paris. Paris 1905). — Исти, L'indice cephalique chez les Tsigans

de la peninsule des Balkans. (Bulletin de la société d'anthropologie de Lyon. Lyon 1905). — Исти, Ethnologie de la peninsule des Balkans. (Le Globe. Génève 1904). — Поповић Мита А. О Циганима, културно-етнографска студија. (Јавор, № 22—27, Нови Сад 1879). — Тројановић С. Цигани, етнографска скица. (Српски Књижевни Гласник од 1 јануара 1902, 26—38, Београд). — Tsiganes chez les Slaves méridionaux. (Revue internationale 25 sept. et 10 oct. 1887). — Vámbéry Armin, Die Zigeuner in der Türkei. (Illustrierte Zeitschrift für Land- und Völkerkunde. Dec. 1870). — Сиглигети Е., Циганин, позоришна игра у три чина с певањем, посрбио Јустин Милан Шишић. за српску позорницу удесио А. Хаџић, музика од А Милчинског, Нови Сад. — Исто: Народна Библиотека Браће Јовановића, свеска 32. Панчево.

Т. Р. Ђ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Канцеларијско време од Чеде Поповића.

Ово је једна слика из живота канцеларијског света, која је имала тај нежељени успех да својом тромом радњом и празнином садржаја заиста изазове тај живот. Гледаоци су отишли после „Канцеларијског времена“ Г. Чеде Поповића отприлике с толико исто нових утисака и идеја колико односе у ствари сваког дана људи из канцелација, остављајући увек у исто доба свој увек исти, бескрајни посао. То је последица оне судбоносне сродности која постоји између природе пишчевог задахнућа и самог његовог дела. „Канцеларијско време“, ако није написано баш у суморним, једноликим часовима чиновничког живота, јамачно је писано још док је њихов утисак на писца био још свеж, — ако је реч тачна, — и кад је његов састав морао примити нешто од тога. Ви видите дакле, да слика Г. Поповића одговара једном од највиших уметничких захтева: јединству вишег реда између предмета и његовог облика. Књижевни састав који износи тешки и тромн чиновнички живот мора и сам протицати тешко и тромо. То је његов природни ход, његова уметничка потребна каденца

По своме циљу, ова је слика горка сатира на један део нашег друштвеног живота. Она је, шта више, још и врло тачан доказ да су тужбе чиновника на велики и тешки рад потпуно неосноване. Сва три шефа одељења, која долазе један за другим на позорницу, у главном се

жале на претовареност у послу. Међутим, јасно је да они ништа не раде и гледаоци су се могли сами у то осведочити. Истина, тај рад би било тешко и представити, али је њин нерад ипак врло вероватан. Први шеф долази доцкан на посао, почиње тиме што чита новине с краја на крај, зева и ради собну гимнастику. У томе он проводи време, које му држава скупо плаћа. По томе видите већ колико је неизбежно да слика чиновничког нерада, ако хоће да је верна, мора и сама бити без радње. За овим првим шефом, долази други, а њему следује и трећи. Сваки од њих уверава другог да много ради, брише чело и уздише за пензијом, а труди се да изгледа убеђен у рад другога. Први шеф говори о несрећној малој земљи која мора пропасти, други се тужи на умор и очекује скору пензију. Трећи говори о својој кући.

И опет за тим настају тужбе на тешку службу, и гледаоци су још јаче уверени у њину неоснованост. Она излази јасно и лепо из целог комада. Писац се увек верно држи свога плана, који се састоји у томе, што ће чиновници непрестано говорити о раду, а неће радити ништа. Тако је публика имала прилике да види шта те тужбе вреде, ухвативши те притворне људе на делу.

Узгред, напуштајући за тренутак овај усвојен план, писац нам износи и морал ових људи. Он одговара њиховој љубави ка истини. Кад је први од шефова оставио друштво, остала двојица не пропуштају да га оговарају, а кад је први шеф, онај са новинама и шведском гимнастиком, остао најпосле сам, он изриче опет свој ни мало ласкави суд о господину колеги. То је све врло смешно и оштро ухваћено. Истина, могло би се потужити да је та психологија доста бледа и мало занимљива, али, најпосле, у чиновничким канцеларијама и не душу ветрови каквих особитих и великих страсти.

Писцу је у главном стало до тога да се у његовом комаду говори само о ономе што је његов непосредан предмет. Он се тога верно држи, бојећи се може бити

да се тај предмет не изгуби испред очију гледалаца, ако би се покушало да се изнесу какве дубље психолошке опаске или пластичније црте. Зато је он изабрао да се разговор његових лица води баш о нераду, да се тако на неки начин у целом комаду говори баш о самом комаду. Ми бисмо могли напоменути да то није највештији и најзанимљивији начин. Тај свет из наших надлештава има заиста свој нарочит разговор и нарочите теме. Он говори између себе оно што је чуо на улици и читао из новина, нарочито ово друго. Последњи догађаји; мала унутарња и велика светска политика; ређе проналасци у науци и новине у књижевности; све се то наново чује и наново претреса у канцеларијама на нарочити канцеларијски начин. Студија тих диалога би била карактеристична уопште за те људе и за сваког посебице, према томе о чему који од њих највише воли да говори. У томе избору би се могли наћи и последњи остатци младалачких наклоности и планова о животу, који су умрли за писаћим столовима, угушени прашином аката. То би била једна озбиљна студија из живота.

У другом случају та слика би могла бити весела комедија, пуна покрета и шале, иза којих би се осећала доброћудна, блага критика пишчева. Али писац „Канцелариског времена" се држи одлучно тона строгог судије и дуж целог комада иде својим правим путем. Он остаје сух, али неумитан, некњижеван, али и непобитан. Једном речју, он је написао акт оптужнице противу нерада државних плаћеника. Он је поштени чиновник и грађанин који изобличава непоштене, и, сам, поред толико несавесних чиновника, он нам изгледа да то хоће да остане — и у књижевности.

Ипак је у једном тренутку писац хтео да забави читаоце и уводи у канцеларију првог шефа и једну женску. То је његова љубазница. Тај детаљ је унео живости у радњу и осим тога био сасвим нов као опажање, јер је међу осталим већ одавно свима познатим и признатим

досеткама о нашем чиновништву он једини који нас је изненадио и нечему новом научио.

Ипак је сва духовитост ове сатире на нерад чиновника она коју ви сви знате и на коју сте већ толико пута наишли, са разним њеним варијацијама, у извесним друштвима, у новинама и нарочито у немачким шаљивим листовима. У њој још уживају они који се уопште радо смеју и досеткама које су њини претци правили; оне су створили неисцрне теме за шале доброћудних и расположених људи и сталне, вечите рубрике породичних сатиричних листова. Те врсте духа су неизбежне; оне су постале навика. То је без сумње случај и са духовитошћу канцеларских људи, и овога пута је Г. писац сачувао својој слици тачну локалну боју.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Rocznik slawisticzny, wydawany przez Jana Losia, Leona Mankowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. *Revue slavistique* publiée par Jean Los, Léon Mankowski, Casimir Nitsch et Jean Rozwadowski. T. I Kraków. — Cracovie. 1908.

Пре краткога времена изашла је у Кракову прва књига „Славистичког часописа“ који издају: Јан Лос, Лав Маньковски, Казимир Нич и Јан Розвадовски. Тај се славистички часопис разликује од свих других који излазе у Словена. Он се бави само језиком, на првом месту пољским, а затим и свима другим словенским језицима. Али и у томе је правцу краковски часопис ограничио свој рад: он доноси само исцрпне рецензије о филолошко-лингвистичким делима која се тичу свих словенских језика и пружа исцрпну библиографију славистичких радова у томе правцу за једну годину (страна 260—324). У 271 тачци износе се називи књига и чланака из различних словенских и других часописа, штампаних 1907 год., са кратким прегледом садржине. Одатле се види да је задатак овога часописа да попуни знатну празнину у данашњој славистици: да дâ, по могућству, исцрпну и свестрану оцену научних дела о словенским језицима и да изнесе, у колико је могуће потпуније, преглед рада свих Словена на испитивању словенских језика.

Јављање оваква часописа морамо радосно поздравити са многих разлога: њиме се истиче јасно потреба

да се рад на словенским језицима одели од рада на историји и књижевности, и да се рад на томе пољу у различним словенским земљама оцени на једном, заједничком месту. У другим славистичким часописима обухвата се обично цела славистика, словенска филологија у ширем смислу речи. Међутим то се не слаже више са стањем научних испитивања у данашњих Словена. Подела међу студијама књижевне историје, народне историје и испитивања филолошко-лингвистичких почела је да се врши и код словенских научника, и према томе нема више потребе да се све то износи на истом месту. Али да се и није још извршила подела рада у томе правцу — као што се и није извршила још у многим случајевима —, за то би било унутрашње потребе. И ако се споменуте научне гране у многим правцима допуњују и додирују, и ако се књижевне студије не могу замислити без добра лингвистичко филолошкога метода, ипак зато није потребно да у сваком славистичком часопису буде све то заступљено, из простога разлога, што се на тај начин не може постићи ни јединство у материјалу, ни јединство у раду које је баш данас необично потребно представницима славистике у различним словенским земљама. То је потребно нарочито у лингвистичко-филолошким студијама; потребно је због тога што је та област по себи врло велика, са врло сложеним методом и са принципима који нису захватили подједнако дубока корена код различних представника тих студија у славистици. Али је то, сем свега поменутог, још и зато потребно, што се развитак свих словенских језика находи у органској вези, што је потекао из заједнице у којој је већ био одређен пут којим су се морали вршити многи језички процеси у различним словенским језицима. С једне стране, потреба да се унесе више метода, више научности, више принципа савремене науке у радове оних који раде на славистици, а с друге стране, да се оно што је сродно и по пореклу и по материјалу изнесе на једном месту и тиме олакша његова употреба — свето нео-

бично оправдава покретање онаквога часописа какав су покренули споменути професори краковског универзитета. Јер треба имати на уму да се у данашњој славистици не чини увек разлика међу лингвистиком и филологијом. И ако је борба која се водила у Немачкој за принципе историског развитка језика а против гола ређања факата дала словенској науци доста одличних радника, ипак су многи научници словенски били само посматрачи развитка нове науке и нису улазили у њен смисао, већ су продужавали свој рад по правилима доброг, старог времена. Па и нови радници, који су пристизали и који пристижу, нису могли тако брзо да се сроде с новим идејама и да тако лако пресаде тековине опште науке у неиспитане области. И ова прва књига „Славистичког часописа“ показује, како су у томе правцу неједнаки радови данашњих слависта и како је било умесно покретање оваквог часописа. Он ће несумњиво учинити да тих неједнакости буде међу њима све мање, и ако ће за сада изазвати и по коју страсну полемику, којих је тако много код Словена.

Сем уредника у првоме одељку ове књиге учествовали су: професор Микола, Т. Торбјернсон, професор Кульбакин, Др. Улашин, професор Бодуен де-Куртене, професор Вондрак и писац ових редака. Највише је оцењено књига које се тичу пољскога језика, на пример, Брикнера *Историја пољскога језика* — врло је неповољно оцењена од два референта: Д-ра Улашина и Бодуена-де-Куртене, оцењени су затим, врло повољно, дијалектолошки радови Д-ра Нича, оцењена је Словиначка граматика Д-ра Лоренца, пољски одељак у Вондраковој „Упоредној словенској граматици“, и других.

Неки од чланака представљају готово самосталне студије, а у већини има врло интересантних напомена о различним појавама у словенским језицима. Наравно, у по нечему би се могло по некоме и замерити, али овде нити је место за то, нити због тога овај часопис ишта губи од своје вредности. Могло би се само пожелети да

он не остане само на посредном изношењу научних резултата, већ да посвети један део свога простора и изворним студијама и расправама о различним питањима данашње словенске лингвистике. Тада ће Пољаци стећи лепо признање, да се такав часопис појавио прво код њих и да су они показали осталим Словенима пут којим треба ићи. И ако су горе исписана четири имена уредникâ овога часописа, ипак је свакоме ко познаје данашње стање лингвистичких студија код Пољака јасно да је душа овога предузећа професор Јан Розвадовски, који се до данас истакао својим радовима на упоредној граматици, на науци о језичким принципима, а нарочито, у последње време, на проучавању пољског језика. Он је окупио око себе групу млађих пољских научника и са њима почео овај посао, којему су пришли и тако истакнути научници као професор Бодуен-де-Куртене; њему припада заслуга што је ова прва књига брижљиво израђена и што ће симпатично бити примљена у стручним словенским круговима.

Славистичких часописа који су до сада излазили има врло мало. Најбрижљивије се од њих уређује „Архив за словенску филологију“ који ове године улази у 30 књигу, а који, као што је познато, издаје професор Јагић. Али велики материјал и из књижевне историје, и из историје језика и народне историје који се сваким даном све више гомила у словенској науци не даје му могућности да буде исцрпан; чак му је данас већ немогуће да увек и само пропрати знатније публикације на тако разноврсним научним пољима. „Руски филолошки гласник“, који издаје у Варшави професор Карски, има тако исто врло разноврсну садржину; он одељује чак један део свога простора педагошким питањима, тако да тиме постаје његова садржина још шаренија. „Извешћа одељка за руски језик и књижевност“ Петроградске Академије наука немају такође унутрашњег јединства: расправе које се у њима штампају имају каткада карактер сасвим сирове грађе најразличнијих грана словенске филогије, ма да у

њима има врло често и одличних расправа и из језика, историје књижевне и сл. Чешки Listy filologické посвећују врло мало места словенској и чешкој филологији; а пољске Prace filogiczne излазе врло ретко и искључиво су — пољске. Сем овога има још доста публикација, нарочито различних словенских академија, у којима се објављују радови из домаће и словенске филологије или само научна грађа; али је у њима већином још мање јединства него у горе побројаним часовима, а о библиографији новијих публикација и њиховој оцени и да не говорим.

Било је покушаја да се издају годишњи библиографски прегледи; такав је један покушај издала Петроградска Академија наука под насловом: Славистика у повременим изданьима; Систематски преглед расправа, оцена и бележака за 1900 годину. Чеси су тако исто покушали да доскоче тој потреби својим *Гласником* словенске филологије и старина словенских, али се ни једно од тих издања није дуго одржало, и данас немамо ниједног таквог часописа. Можда је узрок томе био баш тај, што се у свима њима обухватало сувише много, цела славистика, а то је скопчано, особито онда када је цео посао ограничен на мали број људи, са великим тешкоћама. Зато ми се и чини да ће бити библиографски одељак „Славистичког часописа“, који, наравно, обухвата само језик, боље среће и дужега века. Он има ове одељке: општесловенски одељак (266—284), старо-словенски језик (284 до 291), бугарско-македонски група (291—294), српскохрватски (294—299), словеначки језик (299—300), чешкословачка група (300—305), група лешка (305—314) и руска (315—324).

„Славистички часопис“ се заиста појавио у време када је било потребно да се такав часопис код Словена јави, и ми му само желимо да окупи око себе још већи број научних радника и да прошири свој обим и на самосталне расправе; а да ће он и у будуће имати успеха — то нам сведочи већ и ова прва његова година. А. Б.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

НОВА ТУРСКА.

Турска Народна Скупштина је два месеца на окупу. Њена је приљежност била велика, али резултати од ње мали. Сав њен рад сводио се до половине фебруара највише на предходне послове око конституисања председништва, разних одбора, дебате о адреси, и многих интерпелација. Народно Представништво, које је требало да буде више уставотворно него законодавно, које је требало да изврши ревизију садањега турскога Устава, не само да није до половине месеца фебруара донело какву било одлуку о најпотребнијим изменама у турскоме Уставу (чл. 60—64, 113, и тако даље), него није донело ни какву било законодавну одлуку. Па, чак није почело ни претходне радове за буџет. Излажући унутрашњу и спољну политику свога кабинета, Велики Везир је био врло неодређен о томе шта ће бити предмет и каква радња Народне Скупштине. Он је казао да је стање турских финансија рђаво и да га треба поправити што пре нарочитим реформама, а нарочито новим зајмом. За војску и флоту рекао је да нису у доброме стању да и за њих треба преусројство. То је био цео програм. Он је у истини и најпотребнији и најхитнији, али баш зато је могао бити одређенији, или чак и сасвим одређен. Истина је да је прва турска уставна влада имала пуне руке послова који су се тицали спољне политике, али је требало имати спремљене законе за реформу финансија и војске

Па ни Народна Скупштина није показала много законодавне тежње. Она не може узимати иницијативу по Уставу, али она увек може подстицати министре. У њој се више почела показивати и отимати маха струја, која се тако често јавља у младим парламентима и на почецима уставнога режима, — струја претраживања из прошлости и оптуживања за дела из неуставнога доба. Са појавом те струје јавља се одмах и отпор оних који се оптужбе највише тичу. То се отприлике догодило и у Турској. То је изазвало кризу и пад Великог Везира Тамил-паше, и ако се на први поглед могло мислити да то није узрок паду.

Револуција у Турској, коју Младотурци радо називају јулском по сећању на француску јулску револуцију, довела је за Великог Везира Тамил-пашу. У тренутку се тада није имао бољи кандидат за то место, те су га револуционари примили и донекле истакли. Али, између њега и њих; управо између њега и младотурскога комитета „Напредак и Јединство“, никада није било искрене слоге и поверења. Комитет је више Тамил-пашу трпео него што га је подржавао. Пашино искуство у државним пословима, његово поштење и енглеске симпатије, више су га држале него ли његова политичка начела. Стари паша то је знао, и није крио да њему комитет „Јединство и Напредак“ смета у управљању државним пословима, да он као одговорни руковалац спољне политике неће још дуго моћи подносити да поред себе има једног невидљивога и неодговорнога господара. Комитет је пшао за тим да свуда и на свима важнијим положајима обезбеђује себи присталице, а уклања присталице старога режима. Његова радња у томе правцу највише се опажа у распоређивању официра и војничких трупа, привржених комитету. И, комитет је у томе успео. Како је имао већину у народној скупштини то му је у толико лакше полазило за руком.

Крајем месеца јануара ове године Тамил паша, под изговором да се спрема завера противу Султана Абдула Хамида, којој је био задатак да се доведе на престо Јусуф

Изедин, син Абдул-Азисов, — извршн промену министра марине и војске и без пристанка њихова, њихових другова у кабинету и саслушања Народне Скупштине. Министар марине даде сâм оставку, министар војни тако исто само упути једновремено један Народној Скупштини протествујући против оваквога рада Великога Везира. Ова делимична и самовласна промена изазва оставку министра правде и министра унутрашњих дела као и Председника државног Савета. Непредвиђени поступак Ћамил-пашин узбунио је био турски парламенат. Чим се за њ сазнало одмах је Велики Везир позван у седницу Народне Скупштине да даде објашњење. Место да дође, он је покушао да одложи за три дана дебату о његову поступку, упутивши два писма, једно за другим, Народној Скупштини с обећањем да ће тада објаснити свој поступак. Кад је друго писмо његово прочитано отворила се дебата о тумачењу уставних одредаба које регулишу односе Великога Везира према осталим министрима по његову праву да свој одговор дадне Народној Скупштини, пад хоће, а под својом личном одговорношћу. Један народни посланик који је покушао да брани права Везирова ухваћен је, а Скупштина је изгласала неповерење Ћамил-паши са 198 противу 8 гласова. Ћамил-паша је поднео одмах оставку, султан ју је уважио, и, по договору са председником Народне Скупштине, Ахмед-Ризом који је и један од вођа младотурске странке, именовао Великим Везиром Хилми-пашу. Хилми-паша је одмах саставио ново министарство, у коме су чланови већином присталице младотурске странке и новога режима.

Овакви брзи пад старе и образовање нове владе није много никога изненадио. Откако је промењено стање у Турској, младотурски комитет је био фактички господар у њој. Ова и оваква промена то и утврђује, с тим да „Јединство и Напредак“ остаје и даље и у Цариграду и у царевини. Турска револуција, јесте у ствари једна војничка револуција, pronunciamento. Она је то била и она то још јесте и данас. Јер, и при смењивању Ћамил

паше са везирства, војска је опет играла важну улогу. Онога дана кад је Тамил-паша сменио министре војног и марине, официри марине и цариградских гарнизона су упутили писма председнику Народне Скупштине с изјавом да ће се они покоравати само наредбама Народнога Представништва. У политичкој историји Европе и целога света бивало је пуно војничких револуција, али овакве као што је ова турска није. Овај турски пронунциаменто је био и остао само либералан и увек још мирољубив; од самога почетка па до данашњега дана. Да ли ће он то моћи остати још, а нарочито да ли ће моћи опстати две владе једна поред друге, Хилми-пашина и влада младотурскога комитета „Јединство и Напредак", тешко је веровати, и ако би се по овоме како је досад било, могло противно мислити. Тамил-паша је пао, али се није одрекао борбе са младотурским комитетом, који је вешто прихватио прилику да се ослободи једнога у ствари јако конзервативнога и самовољнога Великога Везира. У тој борби бивши Велики Везир неће бити сам. Група уједињених либерала, којој је шеф познати децентралист Сабах-Един, по свој прилици биће са њим, и ако се при гласању неповерења Тамил-паши у Скупштини уздржавала од гласања. Сем овога ни поступак Тамил-паше не може се означити са мирном савешћу као потпуно неуставни акат. Јер, турски устав не одређује јасно положај министара понаособ ни према Великом Везиру, члану 38 Устава каже: „Министар има право да одложи свој одговор (кад га Народна Скупштина позове) ако мисли да тако треба да буде, али под својом личном одговорношћу".

Нови Велики Везир Хилми-паша, бивши главни инспектор вилајета реформне акције, чије подобности сваки повољно цени, у истини је човек од велике вредности. Али, он није само то, Хилми-паша је и један мудар и умешан политичар. Он је свео улогу цивилних агената у Маћедонији на улогу обичних референата својих: он је знатно припомогао да се реформе вилајетске жандармерије и финансија изводе у чисто турскоме духу и ин-

тересу; он је успео да буде најглавнији саветник младотурскоме комитету у Солуну и да очува у Јилдизу име лојалнога чиновника; он је, ето, постао и Великим Везиром. Његово познаваље државних послова и искуство у њима донеће велике користи Турској, а његова мудрост и вештина, може бити, и изненађење за садање његове пријатеље и праве господаре отоманске империје.

Дебата у Народној Скупштини о народносним питањима, која су изазвали народносни посланици у турскоме парламенту, показала је колико нови Велики Везир познаје добро прилике у Маћедонији, као и колико се могу народности надати од њега као и од новога режима у Турској. Него, о томе више првом приликом.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Stjepan Kućak: Uljudba prastarog svijeta. Vrijeme prije 6000 godina. V knjiga „Male Knjižnice" Matice Hrvatske. Zagreb, 1908.

Књига је имала да одговори на крупна питања о зачетцима људске културе у свима правцима, што би било врло корисно за нашу, у том погледу врло сиромашну, литературу. На жалост, она не само што није одговорила потреби, већ је са свим негативно успела. За тачне одговоре на питања која се у њој третирају потребно је силно познавање: геологије, палеонтологије, антропологије, археологије, етнологије, социологије, историје и других наука, било читавих било њихових делова. Место свега тога Г. Куħак је прибегао — теологији, па је, на штету науке и истине, врло лако решио проблеме око којих се иначе наука упорно труди да их назре. По њему је човечанство произашло „од двоје људи или једнога људскога пара, мужа и жене, како то тврди и старозаветна објава и бране многи научењаци првога реда" (страна 12 и слично на даљим странама). Он зна где је рај и чуди се онима „који колијевку човјека траже по свим земљама свијета, а рајскога врта наћи не могу, јер му тобоже нема трага" (страна 19). И тако се редом нижу ствари, докле год се говори о човеку и људском друштву, о „вољи Божјој, која је једина господарица у свемирским просторијама и по којој се у тим просторијама развило тако како стоји" (27), о деобн света (25), о „провидности

Божјој" која је „једином човјеку ишла на руку" (61) и тако даље. Остали одељци: о господарству, орућу, оружју, посућу, справама, одећи, обргу, промету, нареду, грађевинама, обичајима, говору, вери, правда, уметности и знању исто су тако врло, слаби и ако су зачињени реалнијим зачином, јер тај зачин Г. Кућак није познавао. Са неколико добрих књига о овим стварима могао је Г. Кућак израдити једну компилацију, која би куд и камо више користила но ова неупотребљива књига. Још би већа услуга била да је превео једну добру књигу о овоме што је мислио сам да уради. Овако, ко може имати користи од његове књиге?

Т. Р. Ђ.

Български народни пѣсни отъ Єлена Янкова. Записалъ и издалъ полковникъ Г. Янковъ. Пловдив. 1908, страна V+IX+264.

Бугарски пуковник Г. Јанков записао је од своје матере Јелене В. Јанков 333 песме и издао их је прошле године у Пловдиву под горњим насловим. Његова је мајка рођена у Јамболу 1825 године, али кад јој је било три године пребегну јој родитељи 1828 године заједно са многим народом из јамболске и сливенске околине у Бесарабију, куда и њу пренесу, те је ту остала до смрти, 1901 године. Ту је она од мајке и околине научила ове песме, које је 1892—1893 године казивала своме сину, а овај их бележио.

Сем ове необичне историје бугарских песама очуваних у Бесарабији, ове су песме врло интересантне и својом садржином: многе су ближе или даље варијанте наших народних женских песама, неке су врло сажете варијанте наших јуначких песама (Женидбе Душанове, Зидања Скадра, Боланог Дојчина, Браће и сестара, и тако даље) које имају опште мотиве балканских, па и даљих, народа; врло многе садрже лепе старинске мотиве, веро-

вања и погледе, делове живота и обичаја, што их чини интереснима за науку; а има их и таквих које у старинском духу опевају нове ситне догађаје, за које је записао Г. Јанков да су из доба емиграције од 1828 године, или нешто пре тога (страна 28, 59 и 65), или из још доцнијег доба у Бесарабији (страна 114), што је од важности за проучавање узрока и начина стварања народних песама; интересантни су и турски елементи у овим песмама. Све пак песме имају некакав мирни, тихи и врло пријатни примитивни тон, који својом патријархалношћу и наивношћу привлачи.

Г. Јанков је све песме, и ако не баш срећно, поделио у: историјске, лирске (тужне и веселе) и обредне (коледске, жетварске, седељачке, лазарске, пеперудске, свадбене и припевке).

Топло препоручујемо ову лепу збирку бугарскнх народних песама онима који се баве народном поезијом, јер ће у њима наћи много ствари од интереса.

Т. Р. Ђ.

Mathias Murko: Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner. Берлин, 1909. (8⁰, 13—30 страна).

Још 1870 године Богољуб Петрановић, кад је издао своју трећу збирку „Српске народне песме из Босне и Херцеговине“, обећао је да ће дати и збирку мухамеданских јуначких песама. Но, то је остало само обећање. 1886 године издао је у Дубровнику Фридрих С. Краус песму „Смаилагић Мехо“. Две године доцније Коста Херман скупио је збирку босанских мухамеданских песама и издао је у две свеске. И до деведесетих година то је био у главном сав рад на скупљању и издавању мухамеданске народне поезије. 1889 године издаје Матица Хрватска као трећу свеску својих „Хрватских народних песама“ збирку „Junačkih pjesama muhamedovskih“. У њој је било двадесет и пет песама. Друге године за овом

издала је још једну такву збирку истог обима. 1902 године Мехмед Џебалудин штампао је у Мостару „Ženske hrvatske narodne pjesme muslimanske". Не рачунајући песме које су штампане у часописима, то је био сав објављени материјал.

Збирке које је издала Матица Хрватска скупио је и уредио Др. Лука Марјановић. Сем свега он је уза своје збирке дао и предговоре. (У једној свесци VII—LVI страна, у другој VII—VIII). У њима су описани сви певачи од којих су бележене песме: изнето је њихово порекло, њихово детињство, цео живот. Са много интересантних појединости, изнето је како они певају уз тамбуру, како уче песме, како их говоре, по какву награду и коме их говоре. Дат је и један синтетичан извод садржине песама и заједничких њихових особина. На кратко, предговор је успео у информативном погледу, а уједно је не мање успело проучавање мухамеданских епских песама. Али то проучавање је далеко од тога да буде потпуно.

У својој првој свесци за 1909 годину „Часопис Берлинског Удружења за фолклор" („Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin") донео је предавање које је Г. Др. Матија Мурко држао на Међународном Конгресу за историске науке у Берлину, августа 1908 године. Оно је оштампано и засебно, као чланак „Народна епска поезија босанских Мухамеданаца" („Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner").

Мали број страна одвраћа одмах од помисли да је то студија али тим пре даје ослонца веровању да су то какви прилошци изучавању мухамеданске епске поезије. У уводу је дат опис Мухамеданаца, за предмет песмама означени су велики историски догађаји, истакнуто је како је прва југословенска песма коју је превео Гете била мухамеданска, и набројане су збирке, — и од 18 стране, (управо од 5 стране, јер пагинација почиње са 13) па на осталих једанаест страна, описују се „pivači" и њихове песме. Тај опис, као што сам Г. Мурко вели, оснива се већином на саопштењима Марјановића. („Die nachfolgende Schilderung

der Sänger und ihrer Lieder, beruht meist auf den Mitteilungen Marjanovićs). Може бити говора о томе како Г. Мурко схвата значења речи „оснива се“ (beruht) и „већином“ (meist), али да на ових једанаест страна, које управо чине језгро чланка, нема ничег чега не би било у Марјановића — то стоји. И не само то. Код Марјановића има оваква реченица: „Svako veselje začinja kolo djevojaka: „divno kolo“. Kolo igra obično 30, rjedje 60 djevojaka, medju njima domaća djevojka ili koja druga glavatija [угледнија] koja „kolo vodi i pjesme izvodi““ (XLIX страна); код Г. Мурка оваква: „Jede Unterhaltung beginnt mit einem „zaubervollen (divno) Kolo“, das gewöhnlich 30, seltener 60 Mädchen, unter der Anführung der Tochter des Hauses oder eines angesehenen Mädchen mit Gesangbegleitung tanzen (daher heisst es von der Anführerin: Kolo vodi i pjesme izvodi)“ (страна 277). Или, затим, у предговору Марјановића стоји ово: „Iz početka pjevači pjevaju polagano i otegnuto;.... ali kod 100. stiha pjesme počne pjevač tako brzo pjevati, gotovo recitovati da ga ni brzopisac ne bi stigao“ (страна XVI). У чланку Г. Мурка ово: „Zuerst singen die Sänger langsam und gedehnt;.... Beim hundertsten Vers ungefähr beginnt aber der Sänger so schnell zu singen, eigentlich zu rezitieren, dass ihm auch ein Stenograph nicht folgen könnte“ (страна 19). Најзад, ако није доста карактеристичних примера за схватање поменутих речи и за начин рада Г. Мурка, ево још два примера из оних параграфа којима напред стоји параграф са овом почетном реченицом: О старости песама или бар о њиховом постању даје нам објашњење *садржина* (Über das Alter der Lieder oder wenigstens ihrer Grundlagen gibt uns der Inhalt Aufschluss (страна 24). Тако Г. Мурко реченице „Nimac je veće zlo od same kuge“ (страна XL), „Muškići znadu se i sami za se zabavljati“ (страна XLIX) и друге напросто преводи: „Nimac (Deutscher) ist ein grösseres Übel als die Pest“ (страна 26), „Die Männer können sich aber auch allein unterhalten“ (страна 28) и тако даље.

На последњим непуним двема странама, само на двема странама, говори Г. Мурко и о поетској лепоти песама, и о мишљењу Марјановића да песма постаје гора у колико се одваја од места постања, и о неколиким нетачним тврђењима Др. Фридриха Крауса.

Овај реферат имао је бити реферат о новом проучавању мухамеданских песама, али, на жалост, он је могао само приказати један немачки извод из предговора Др. Луке Марјановића.

Има још доста отворених питања, и епске песме Мухамеданаца, а нарочито босанских, заслужују више пажње и од слависта и од фолклориста.

А. А.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Из српске књижевности“. — У другој свесци берлинског часописа *Из страних језика* (Aus fremden Zungen) завршио је Г. Илија Ивачковић свој чланак „Из српске књижевности („Aus der serbischen Literatur“). Том другом делу, чији је поднаслов „Драма, лирика и критика“, имале би се учинити много веће примедбе него што се то могло учинити код првог дела овог прегледа који је говорио о приповеткама и романима. Једна од тих замерака, — и то је, чини се, и највећа, — јесте колебање Г. Ивачковића у схватању свога прегледа. Њега је било и у првом делу, али овде много више. Он, наиме, хоће и да ожали мртве, и да говори *само о приновама* у српској књижевности од 1906 до 1908 године, и да спомене оне који су се уопште јављали за три последње године. Оба дела овог свог рада Г. Ивачковић је штампао на српском у подлистку *Србобрана*. Пред овим другим делом Г. Ивачковић, не спомињући наше белешке, ограђује се од тога да је хтео дати „преглед најновије српске књижевности, већ једино сумаран реферат о књижевним приновима у години 1906—08. За тачност ове намере пишчеве треба се осврнути само на наслов рада и поднаслове његових услова. И овај други део показује да је Г. Ивачковић добро обавештен о појединим писцима, књигама и часописима. — Г. Ивачковић обећава да ће исти часопис донети низ српских приповедака у његовом преводу. А. А.

Један хрватски превод са талијанског. — Загребачка „Moderna Biblioteka“ ланске године, као своју шесту књигу, донела је у хрватском преводу дело „Na Oceanu“ од

Едмонда Де Амичиса. Преводилац, на своју срећу, није се потписао. У самом преводу има недостатака од неколико врста: готово свака трећа реченица из оригинала није преведена цела на хрватски, и готово редовно изостављано је свако карактеристичније и необичније поређење које писац није могао разумети, те му се чинило као бесмислено и непотребно. Превод је врло често буквалан, да изгледа сасвим чудноват у оним талијанским фигурама које су од речи до речи превођене; преводилац кадшто није разумео не само понеку мању реченицу него и цео став, који онима што не познају оригинал изгледа мутан и неразумљив, а оног који је и летимице бацио поглед на „Sull' Oceano" задивљује преводиочевим незнањем талијанскога језика.

Од стотине, а свакако и више, примера треба поменути бар два до три најкарактеристичнија од сваке врсте.

Ево како је изоставио једно врло лепо поређење које целу слику чини много јаснијом и рељефнијом: „Ed era una pietà veder quelle donne scendere stentatamente per le scalette ripide, e avanzarsi tentoni per quei dormitori vasti e bassi, tra quelle innumerevoli cuccete disposte a piani *come i palchi delle bigattiere*" (Жалосно је било гледати ове жене како се полако силазе низ ове стрме степенице и како опрезно корачају напред по овим пространим а ниским собама за спавање, између оних безбројних постеља поређаних хоризонтално *као дашчане табле које су једне изнад других учвршћене у зградама за свиларство)*: „I tužno je bilo gledati one žene kako teško silaze po strmim stepenicama i kako se bližaju širokim i niskim spavaonicama u bezbroju onih nanizanih jednog nad drugi kreveta". Сасвим нелагодне изгледају фигуре „dare corna" (грдити) у буквалном преводу „dati rogove". Има једна група примера по којима се види да је преводилац јако журио, те није ни читао извесна места онако како су написана, на пример, реч „affannato" (збуњен) он је прочитао „affamato" и превео са „gladan". Очевидна немарност преводиочева види се и у томе што је „metri cubi" превео са „kvadratni metri" (и ако је била реч о мерењу запремине, а не површине), или кад је „Domine dio" (Господ Бог) сматрао као неко обично лице и зове га „Dominije"! Нису ретка и така места где је преводилац својевољно и нудљиво мењао ствари и додавао друге, а то вероватно није могао чинити из незнања кад је „odor di pelle di bulgaro" (мирис од учињене коже јухта)

превео са „isparenje znoja“, или „specchio“ (огледало) са „stolić“. Преводилац или није тражио речи у речнику, или му овај није ваљао, кад „cappelliera“ (кутија за шешир) преводи са „šešir“, а „senapa“ (слачица) са „sol“, или „mostarda“ (нека врста слачице справљена од слатког вина) са „šećer“!

Примери ових врста нижу се на свакој страни; али цео овај преглед погрешака овог превода нека буде завршен једним најбољим примером у коме се огледа незнање преводиочево: „E poi, come ricetta contro la noia, avedo una lettera di presentazione per il Commisario, scritta da un amico di Genova, il quale lo pregava di facilitarmi le osservazioni che avrei voluto fare sul *Galileo*. Prima che s'arrivasse a Gibilterra, gli andai a far visita“. (А после, као рецепт против дугог времена, имао сам једно препоручно писмо за Комесара, које ми је написао један пријатељ из Ђенове, у коме га је молио да ми буде на руци при посматрањима које би желео чинити на „Галилеју“. Пре но што би се стигло у Гибралтар отишао сам му у походу): „A kasnije da utučem dosadu imao sam ponijeti pismo komisaru u kojem da označim što bi želio, da si putem bolje sve pogledam. Prije no što smo prispjeli u Gibraltar išao sam posjetiti jednog prijatelja iz Genove“.

Д. Б.

Једна бугарска оцена о новим песмама Алексе Шантића. — „Българска Сбирка“, свеска 2 за 1909, доноси оцену књиге „Песама“, Алексе Шантића, која је лањске године изишла у Мостару. Оцењивач, (В. С.) наводећи, у прозном преводу, неколико јаких и карактеристичних стихова Шантићевих, ласкаво вели: „Свака песма је уметничко зрно бисера, сваки комад садржи по једну лепу мисао, обично човечанску, често родољубиву, јер Шантић се не устеже да пева свој завичај из дубине душе, и да високо казује своју преданост целом Србству и родном му крају крај Неретве...“ „...Сваки одељак садржи по неколико песама од којих је свака једна од друге изразитија, сјајно представљајући таленат српског песника. Ми топло препоручујемо нашим младим стихотворцима и песницима, особито почетницима, да набаве Шантићеву збирку и да се науче код њега и мисли, и сликовитости, и изразности, и садржини у поезији“.

Н.

Суд Гетеа о српској народној поезији. — Г. Матија Мурко, професор словенске филологије на Универзитету у Грацу, држао је 19 октобра 1908 године у Бечком Гетеовом Друштву предавање „Народна поезија југословенских (нарочито босанских) Мухамеданаца". Летопис тог друштва („Chronik des Wiener Goethe-Vereins") доноси у својој фебруарској свесци извод из тог предавања. Г. Мурко, користећи се и делима Г. Милана Ђурчина: „Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur" и Камиле Луцерне: „Das südslavische Ballade von Asan Agas Gathin und ihre Nachbildung durch Goethe", показао је како је не само прва народна песма коју је превео Гете припадала кругу песама Мухамеданаца, него и како је Гете свој суд о српској народној поезији дао према песмама из мухамеданског круга. А. А.

La Crise Orientale, par Junius (Bucarest, 1908; Horia Carp et Marinescu, страна 32, 1 franc). — Брошура је од Г. Лаховарија, бившег Министра Иностраних Дела у Румунији, намењена необавештеној публици румунској, а износи мишљење о становишту Румуније у данашњој и будућој фази Источнога Питања Према њему оно би било: 1) брзо признање свршених чинова; 2) укидање члана 49 Берлинског Уговора, којим се сужава суверено право Румуније, допуштајући режим капитулација и укидање члана 52 истога Уговора, којим се Дунав од Турне Северине до Сулине ставља под међународну контролу; 3) недопустити особену заштиту Јевреја; и 4) споразум и савез међу Бугарском, Румунијом и Србијом, који би почео са царинском унијом. Најинтересантнија је ова четврта тачка, али она је и најмање развијена. Није први пут да се износи у Румунији ова мисао, о којој у дунавским трима државама постоји већ једна мала књижевност.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. *Скуп Академије Друштвених Наука.* — 2 децембра 1908. 1, Спис монаха Саве Хилендарца: „Монографија манастира Хилендара" упућен је на оцену дописнику; Г. Др. К. Јиречку. 2, Спис Г. Др. Симе Тројановића: „Наше кириције" упућен је Етнографском Одбору. 3. Рукопис из Г. Др. Јована Х. Васиљевића: „Неколико рецепата народне медецине"

упућен је Одбору за Историјски Зборник. 4, Према реферату дописника Г. Др. Станоја Станојевића примљена је за „Глас“ II разреда расправа Г. Др. Николе Вулића: „Аурелијалова подела Г. Мезије“. 5, Историјски прилози Г. Стеве М. Димитријевића: а) „Нешто грађе за историју манастира Студенице и историју рударства нашег“, б, „Висариона Павловића, епископа бачког, из 1739 године, да му руски Св. Синод пошље књиге и учитеља“, в) „Везе између Хилендара и Русије у XVII веку и даље“, г) „Два писма протисинђела Партенија Павловића, из 1742 године, о гоњењу Срба и и српске цркве у Јегеру“ и д.) „Један прилог историји карловачке архиепископије XVIII века — упућени су на основу реферата Г. Љубомира Ковачевића, Одбору за Историјски Зборник.

На скупу Председништва Академије 8 децембра 1908, на основу реферата о списима поднетим за награду из Задужбине Димитрија Стаменковића, досуђена је награда од 1000 динара злата Г. Живојину О. Дачићу за „Просте приче“.

На свечаном скупу Академије 14 децембра 1908, академик Г. Др. Александар Белић прочитао је своју приступну беседу „Основне црте историјског развитка српскога језика“, па га је по том председник Академије прогласио за редовнога члана Академије и увео у сва права која редовни чланови имају.

Скуп целокупне Академије 29 децембра 1908. Одређене су помоћи за 1908 годину, из задужбине Марије и Мијаила Миливојевића, и то Лази Комарчићу, књижевнику из Београда, и Петру Кочићу, књижевнику из Бање Луке, обојици пп 440 динара у злату. 2, одлучено је, да се на главном годишњем скупу могу изабрати шест редовних и дванаест дописних чланова.

На Главном годишњем скупу Академије 26 јануара 1909 године, изабрани су за нове чланове Академије ова господа: Сава Урошевић, професор Универзитета, досадањи дописни члан, за редовнога члана Академије Природних Наука, и Др. Лаза Костић, досадањи почасни члан, за редовнога члана Академије Уметности. За дописне чланове изабрани су: а) за Академију Филозофских Наука: Г.Г. Александар Ивановић Собољевски, професор петроградског Универзитета и академик, и Павле Поповић, ванредни професор београдског Универзитета; б) за Академију Друштвених Наука: Г Г. Др. Никола Јорга, професор букурешког Универзитета и академик,

Др. Јован Радонић, ванредни професор београдског Универзитета и Др. Карло Кадлец, професор прашког Универзитета; и в) за Академију Уметности: Г. Урош Предић, сликар.

Скуп *Академије Природних Наука* 9 фебруара 1909. — 1, Према реферату академика Г. Др. Светолика Радовановића о спису Г. Др. Петра Ђорђевића: „Desmidiaceae Власинског Блата“ одлучено је, да се спис овај објави у „Споменику“. 2, Приказана је и за „Глас“ I разреда примљена расправа дописника Г. Петра С. Павловића: „Расматрања о врсти Helicogena lucorum L.“. 3, Секретар је приказао списе: „Основи психологије као позитивне науке“ и „Историја развитка долине реке Нишаве“, које су непознати писци поднели Академији на расписани стечај за награду из задужбине Пере К. Јанковић. Како је стечајем тражено дело из природних наука, то први спис није ни узимат на оцену, а други је упућен за оцену академику Г. Јовану М. Жујовићу.

Скуп Академије Философских Наука 9 фебруара 1909: 1, Према усменом реферату академика-председника Г. Стојана Новаковића одлучено је, да се дело Г. Др. Јована Скерлића: „Српска Књижевност у XVIII веку“ штампа као засебно издање Академије. 2, Према реферату академика Г. Др. Александра Белића одлучено је, да се „Србуље из Ваpаждинског Генералата“, од Г. Радослава Грујића, штампају у „Историском Зборнику“, пошто се изврше измене у распореду материја. 3, Према реферату академика Г. Љубомира Стојановића, а у вези с одлуком ове академије од 7 марта 1907 године, одлучено је, да се „Каталог словенских рукописа у манастиру Хилендару“, од монаха Саве Хилендарца, прими за издања Академије. М. Р.

Матица Српска. — Седница Књижевног Одбора била је 19 фебруара (4 марта) 1909 године под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника — Члан Јован Живојиновић поздравља у име Књижевног Одбора председника на одликовању са највишег места, с тим да се у записник стави радост одборова. — Господин Ђуро Матавуљ захваљује у име своје матере и своје, на позиву у свечану седницу Књижевног Одељења, одржаној успомени почасног члана Симе Матавуља. — На захтев се враћа Стевану Јовановићу рукопис „Изгубљено писмо“. — Решено је да се у место романа из мађарске књи-

жевности у овогодишњим књигама Матице Српске штампа цео Арањев „Толдија“ у преводу Змаја Јована Јовановића. — Уједно је решено, да се у књигама Матице Српске за годину 1910, штампају све омање (лирске) песме, преведене са мађарског. — Одређује се припомоћ за штампање друге свеске „Српских Забава“. — Поверава се члану Јовану Живојновићу, да за „Књиге за народ“ а за 1910 годину, напише популарну историју српске књижевности. — Примају се за Летопис ови рукописи: „О Иву Војновићу“ од Арсена Венцелидеса; „о научном духу у проучавању књижевности“ од Др. Уроша Петровића; две песме из збирке М. М. Павићевића; „Кроз јужни Банат“ путопис Јована Живојновића. — Издају се на извештај три рукописа; Не прима се један рукопис.

М. С.

Српска Књижевна Задруга. — На састанку Главног Одбора од 7 фебруара одата је прво пошта покојном Милошу Јоксимовићу, који је основао у Задрузи свој фонд од 1500 круна Затим је благајник изнео стање задругара до 31 јануара: било је 922 оснивача и 3106 улагача, који су уплатили 27.862; Задругино дуговање до тога времена сведено је на 25.180·25 динара. На питање неких повереника донето је начелно тумачење: да повереници стичу права на избор за добротвора и добротворско признање и за потребни број задругара *ранијих* кола а не само наредногa; благајнику одобрено да набави нову касу; Г. Живојину О. Дачићу, уреднику „Народних Новина“ уступљено је право издавања „Народне Књиге“, с тим да он то право не може преносити на другога, него да га врати Српској Књижевној Задрузи, ако не успе с предузећем; исто се право враћа Задрузи само собом, ако Г. Дачић за три године не би издао ни једне нове свеске „Народне Књиге; непродатих 20.000 примерака „Народне Књиге“ уступају се Г. Дачићу за 746.57 динара, колико је Задруга мање примила него што је утрошила за штампу, повез и хартију, с тим да Г. Дачић узме све примерке за готов новац. — *Књижевни Одсек* имао је састанак 20 фебруара На њему нису примљене за издања Задругина: приповетка „Чипе“ од Јосипа Јурчића у преводу Г. С. Кончара, према реферату члана Г. Павла Поповића, и приповетке „Из харема у харем“ од Г. Михаила Вељића, учитеља, према реферату члана, Г.

Драгутина Костића; „Новеле“ Г. М. М. Ускоковића дате су на реферовање члановима Г. Г. Боривоју Ј. Поповићу и Павлу Поповићу; усвојене су да се предложе Главном Одбору за потврду допуне члану 27 Правила Српске Књижевне Задруге, о хонорисању реферата, које су израдили чланови, Г. Г. Боривоје Ј. Поповић, Драгомир М. Јанковић и Јеремије Живановић. Г. Данилу Петрановићу из Шибеника, који нуди Задрузи за издање списе свога деда Божидара Петрановића, одговорено је да пошаље детаљан списак и опис рукописа или који спис рада прегледа. Д. К.

Чиновништво у Србији и Српска Књижевна Задруга. — У 3 и 4 броју „Српске Књижевне Задруге“, службеног листа Српске Књижевне Задруге, изишао је занимљив и поучан преглед „Државни чиновници — задругари“, у коме је изнето колико поједине чиновничке струке дају претплатника Задрузи. Како је, на жалост, готово сва наша интелигенција у државној служби, то овај преглед казује у опште како наша интелигенција стоји према једној од најважнијих културно-књижевних установа.

Тај преглед даје овакве цифре: Централна управа земаљска, која броји 128 лица, даје 25 чланова Српској Књижевној Задрузи; Министарство Правде, 470 чиновника — 91 задругар; адвокатски ред, 295 — 70; Министарство Просвете, 432 — 157; основне школе, 1166 — 440; учитеља и учитељица, 2486 — 244; црквене власти и цркве, 38; свештеника 1141 — 245; Министарство Народне Привреде, 291 — 69; Министарство Финансија, 2020 — 198: Министарство Унутрашњих Послова, 689 — 140; Министарство Спољних Послова 55 — 9; Министарство Војно, 2305 — 446; Министарство Грађевина, 825 — 98. Свега у Србији 12.947 чиновника, од којих су свега 2360 чланови Српске Књижевне Задруге: дакле око једне четвртине од целокупнога броја.

Пада у очи велики број чланова Задруге у официрском кору, нарочито међу млађим официрима, од капетана до потпоручника. Добар је одзив на Универзитету: од 72 наставника, има 51 задругар. Најгори је одзив међу чиновницима финансијске струке: ту ни сваки десети није члан Српске Књижевне Задруге. Као врло жалосне појаве ваља забележити: да Главна Контрола од 44 чиновника има свега 5 чланова Задруге, Касациони

Суд од 22 добро плаћених чиновника има свега 4 задругара; првостепени судови у Зајечару (15 чиновника), у Краљеву (14), у Лозници (12), у Прокупљу (14) немају ниједнога задругара. У Београду од 108 адвоката свега су 8 задругари. Крагујевачка учитељска школа (12 лица) даје само једног задругара, а лесковачка гимназија ни једног! У Министарству Унутрашњих Дела, од 19 чиновника свега је један задругар. Најгоре је у Министарству Спољних Послова, где од 14 лица која имају да представљају на страни српску нацију нема ниједног члана Српске Књижевне Задруге! Такав немар је толико жалостан и штетан, да је довољно само прстом указати на такво беспримерно неразумевање свога положаја и својих културно-националних дужности. Н.

Чупићева Задужбина — 31 јануара 1909 године био је годишњи састанак одбора Чупићеве Задужбине, коме су присуствовали чланови Г.Г. Стојан Новаковић, Живојин П. Симић, Срета Ј. Стојковић, Љубомир Ковачевић и Јован Миодраговић. — Г. Стојан Новаковић, као најстарији члан поменуо је преминуле у прошлој години: члана и дугогодишњег председника Милана Ђ. Милићевића и чланове Стојана Бошковића и Јована Мишковића. Устајањем одата је пошта спомену покојника. — Деловођа одбора, Г. Живојин П. Симић прочитао је извештај о књижевном раду Задужбине.

На својим састанцима у 1908 године Одбор је примио за 28 „Годишњицу“ ове чланке: 1, „Стеван Д. Поповић као педагог“, од Ј. Миодраговић; 2, „Религија у историји“, из заоставштине покојног Боже Кнежевића; 3, „Из Скандинавије“, путничке белешке о Норвешкој, од Светомира Николајевића; 4, „О српском јамбу“, од Др. Владимира Ћоровића; 5, „Манастир Свете Тројице у призренском округу“, од В. Трпића; 6, „Мисли“, из заоставштине покојног Боже Кнежевића. У 28 „Годишњицу“ која је наштампана у 600 егземплара, а износи 231 страну књижевнога текста, ушли су шест поменутих чланака. Ушао је и чланак: „Вук Ст. Караџић и законодавство о порезу у Србији 1861—63“, од Данила А. Живаљевића, по препоруци Стојана Новаковића. У овој „Годишњици“ довршени су чланци: „Велики људи“, од Доброслава Ружића, и „Жупа Конавли у историји града Дубровника“, од Петра Р. Косовића, од којих је по једна

половина наштампана у 27 „Годишњици“. У овој „Годишњици“ наштампани су и некролози: Милану Ђ. Милићевићу, од Ј. Миодраговића, и Стојану Бошковићу и Јовану Мишковићу, од Момчила Иванића. Овој „Годишњици“ придата је и слика Милана Ђ. Милићевића.

Имовно стање Задужбине овако је: стални капитал 72.540 динара; прихода преостали из 1907 — 1038·65; приход у 1908, 3782·20. Расхода је било: на хонораре и штампу 2614·60, а за пренос у 1909 преостаје 4·820. Одређени прегледачи рачуна нашли су све рачуне примања и издавања као исправне.

На упражњена места за чланове овога одбора изабрани су Г.Г. Доброслав Ружић, Др. Тихомир Ђорђевић, Др. Радован Кошутић и — Гаврило Јовановић! За председника одбора изабран је Г. Љубомир Ковачевић, а за деловођу и благајника Г. Живојин П. Симић. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 6. — 16 март, 1909.

НЕМОЋ.

(Крај)

IV

На истоку је свитало, када се Станко пробудио. Удухне лампу што је већ догорјевала и легне у кревет. Около осам сати прене га иза сна јака свијетлост. На прозорима не бијаху спуштени застори. Прва му је мисао била Лара и сутрашњи састанак. Скочи бодро из кревета, растегне се, да су му у зглобовима кости пуцале.

Николајевићеву душу ненадано освијетлила златна зрака и све у около титраше му обасјано. Отвори прозоре, да сркне свјежег зрака и скоро да не кликну од радости, кад је над собом угледао ведро, ничим несмућено љетно небо. Читава улица и оближње куће сјале су као да се врх града разлива сунчана ријека.

Одавна није се осјутио тако лаким и чилим. Узе сједалицу, те држећи је чврсто у руци заврти с њом по зраку. Сјети се и тјеловежбе, скочи на саг да се дигне неколико пути на руке. Уживао је што му се прса шире и чудио се, што је до данас пустио, да му снага трухне у лености.

— Та како да човјек буде здрав, кад по читаве дане или сједи за столом или лежи... мудровао је Николајевић. И соба му се причини тијесном:

Човјек не може ни поштено дисати у том маленом простору, омеђашеном с четири зида.

— У нарав, на слободни зрак! Те кô да га неко прогања, опере се, ишчешља, обуче и као лопта скотрља се низ скеле, да излети на улицу.

— Куда ћете, Станко Николајевићу? — јави му се с друге стране улице знанац Сергиј Федоровић, руски ђак.

— На шетњу, прохтјело ми се малко гибања.

— А камо, ако се смије знати?

— Гдје доспјем, онако без циља кô што је нама прирођено — сјајући се од радости узврати Николајевић и настави:

— Бисте ли и ви са мном?

— Не могу, морам на универзу, слушам занимљиво предавање о повијести филозофије.

— Па да прегорите једно јутро.

— Никако. Нада све дужност, вријеме је, да се и ми ње сјетимо — под „ми“ разумијеваше Славене.

— Е, кад је тако, нећу вас силити.

— Да се састанемо вечерас у кафани?

— Слажем се, Сергије Федоровићу, — до угодна виђења!

— Зар не, у осам? До видова.

Николајевић није се удаљио двадесет корачаја, а нетко га лагано потрепта по рамену. Окрене се:

— А, то сте ви, Сергије Федоровићу, предомислили сте се, зар не?

— Што ћете... и мане руком — у осталом овај красан дан није створен за друго, него да се човјек у угодном друштву до миле воље прошеће.

— Није вам жао универзе — уједљиво ће Станко.

— За један пут не шкоди.

Пријатељи путем заметнуше занимив разговор. Николајевић је говорио:

...Данашња је политика замијенила средовјечну, крш-ћанску вјеру. Све се на свијету понавља само под другом формом. Увијек нешто пријечи слободни развој човјечанства. Боље тако, јер би се оно распојасало као и ријека, кад је ван корита, те руши и обара муку небројених поколења. Ваљда маса није ни створена да буде слободна, барем до дана данашњега није обратно доказала. Хоће да робује, а буни се тек онда, кад жели промијенити господина. У тим је часовима грозно елементарна као и природа. Чим по својим леђима осјети ударце новог бића, одмах склони шију и пада на колена пред новим кумиром. А тај кумир је страх, што је стара времена створио Зеуса и Јехову, Вотхана и Перуна, а касније сагради Петрову цркву и окруни владареве главе. Маси је и то додијало, па тражи новог кротиља у политици и социјализму. Главно је да нови господар носи бљештаво име или златне одоре или сјајна обећања. Маса обожава лаж, јер је неслободна. Јер нити су ту истину схатили. С тога је за изабратог похвала мноштва — увриједа, јер је оно приправно, да га сутра због једне ријечи каменује. Зар се самном не слажете, Сергије Федоровићу?

— Како не бих! Али притом најсмијешнији су ми ти изабрати индидуи, што су приправни изгубити главу, да помогну маси.

— У томе лежи њихова трагичност и величина. Што ћете бољег примјера од Исукрста! — заносно ће Станко.

— Јест, јест... а знате ли тко је најпаметнији међу њима.

— Тко?

— Политичари — које ви с правом мрзите. Али њих за то не боли глава кад могу дубоком кашиком покупити кајмак. Док изабрати сањају о слободи и праву појединца — они удобно живе, хране се господски, уздржавају лијепу жену, а чим зажеле, да им тко затули у ушеса, даду знак и свак је приправан, да их поклицима дочека. Барем код нас је у Русији тако.

— У мојој домовини није боље — потврди Николајевић.

— И нема силе, која би их сломила... — нема. Они су као и стенице што могу дуго и дуго гладовати, али, кад се дочепају људске крви добро се насишу. Тад обскрбе себе и своје потомке.

У разговору обиђоше скоро читаву Енглеску Башту. Гладни и уморни, јер ненавикнути на дуге шетње, уђоше у врт гостионице, да доручкују.

Николајевић се обори на јело, али му апетит нетрагом дође чим се сјети Ларе и сутрашњег састанка.

— А што ви мислите о жени... ненадано ће Николајевић, турајући од себе пун пладањ хладне телетине.

— Не разумем вас.

— Мислим: да ли ју сматрате равном човјеку?

— У некојим стварима: да — а у некојим: не — — лакомично ће Рус.

— На примјер у сполном питању?

— Хоћете ли да говорим као нежења или као будући муж — у духовитом тону ће Федоровић.

— Што се мене тиче — упане му Станко у ријеч — сматрам, да је жене потребита човјеку као и свака друга забава. Не шкоди, да кадкад јаче потече крв. Здраво је то. Али у њој тражити, бајаги, идеал, глупо је. Човјеку је драг свијет, јер мирише и цвјета, а воли воћку, јер је слатка и сочна, а жену, јер је раскошна и удобна.

— Удобна! Крај толико новаца што се за њу троши!

— Сваку удобност треба платити, па и ту. Али главно је раздијелити своту међу много њих, јер једно исто јело — макар течно било — брзо досади. Не појмим људе што су се убили ради несретне љубави.

— Тко зна, можда би друкчије судили...

— Што би! — прекине га Станко. Лудост је то — умишљена болест, махнитање при здравој памети. — На примјер, ја нити сам љубио, нит ћу икада у животу љубити.

— С тога је појмиво да тако говорите, а да у животу никад нећете љубити, или како ви велите, махнитати, у то исто сумњам.

— Ако главну улогу игра воља...

— Не... не... упаде му у ријеч Федоровић — нагон је јачи од саме воље, ту је по сриједи закон самоуздржавања. Човјек као слијеп срља, јер је пуко оруђе силе што покреће чула наша.

— А изнимке?

— Ту нема изнимака. Без зрака и јела не може нико живјети, тако и без љубави.

У то мимо гостиону пројури отворена кочија с двјема дамама. У једно бијаху косе као избљедјело злато старих реликвија, а у друге пламноцрвене, као да ће из њих сукнути пламен.

— А што ви на то — рећи ће Рус посмијехом слиедећи госпође, на чијим се сламнатим шкрљацима виле свилене врпце.

— Ви нисте никада пожељели лијепу жену?

— То ја нисам рекао.

— Него!

— Да нисам љубио. Жељети: то је што друго.

— Зли човјече, љубав није већ профињена жеља. Жена је ћутљива, па је требало наћи згодну, бљештаву форму, да ју придобијеш.

— И та форма је?

— Љубав.

— Љубав?

— Да, и то платонска, јер је код дјевојака развито чуство стида и естетике, и за то их вриједја свака простота. Од жене можеш све захтјевати, само на лијепи начин и у отменој форми...

Пријатељи су још дуго чаврљали... Кад је кушнуло подне, платише рачун, а на растанку урекоше, да ће се састати у осам сати, у кафани Луитполд.

V

Станко Николајевић цијело је послије подне провео за писаћим столом. Лаћао се различитог штива, те разних књига, али ни од које није дочитао странчицу. Морила га неизвјесност. Још никад није његова фантазија измислила невјероватнијих призора, у којима се одиграва будући му живот. Тиштила га наслућена срећа и при том бијаше му неугодно као слијепцу сунчана свијетлост, кад би ненадано прогледао.

Тајном слутњом у срцу потекао је пар пут до прозора и буде му тужно, што се преварио. Међу пролазницима не бијаше Ларе.

Из покрајног дворишта јави се гитара. Под бујним кестеном сакупило се неколико радника, па пјевају уз „масове“ пива. Текст је попијевака весео, али мелодија је тужна и печална. И баш тај контраст рађао је у души слушатеља неизвјесну болну радост, што граничи с плачем и хихотом.

Николајевић сјетио се своје куће, свог дјетинства и буде му жао, што му је живот узалудно протекао.

— Живјети треба — извину му се ријеч попут уздаха, а из дворишта одјекивао је опори глас напита радника.

Ob ich dich liebe
Frage die Sterne...

Станко му се из тихина придружи и сав се подаде горком осјећају. Сједалицу примакне к прозору, што само гледаше у двориште. На праг наслони главу и проматрајући лијет чиопа, слушаше у чежнутљивом снатрењу удараље гитаре и нескладне гласове припитих радника...

И сунце је већ зашло, а Станко још сједи, уживајући у рујним овчицама, што су се високо надвиле као руна стада, што пландује. Сутон рада, а лагани облаци плове, блиједе и стапају се с љубичастом шаром предвечерја. Чиопе високо круже, као да желе црним потезима свог брзог лета избрисати задњи титрај светлости на небесима.

Станко Николајевић уздахну. Прође руком преко чела, а из далеке прошлости изрони му као из чаробног вала блиједо лице неке дјевојчице, што ју је дан на дан сусретао, кад се враћао из школе. Звала се Милка. Сјећа се њезиних црних великих престрашених очију. Како га је мило гледала! Гдје је она сада? Сиротица!

Мрак је падао све гушће и гушће, а на небу нијале су звијезде као чаробно цвијеће, орошено сјајним сунчаним капљама...

Николајевић те исте вечери није кренуо у кафану, да потражи пријатеља Руса. Бијаше забављен прошлошћу и лутајући градским улицама, препуштао се минулим успоменама. Неколико је пута прошао под прозорима Ларе, и дуго је гледао у тамна стакла.

— Некамо је отишла, ваљда на забаву... и он се лијено и тупом тугом у срцу упути низ улицу. Кад је хтио закренути, мине га отворена кочија. Bon soir, monsieur Nikolaevitch — довикне му Лара, а њезин поздрав дубоким поклоном попрати кавалир. Станко је у мах препознао сликара Минзера.

Он нешто смрси кроз зубе и као да га него тољагом по глави ударио, смрачи му се пред очима... Скоро бјежећи стигне до свог стана.

VI

Цијелу га ноћ морила једна те иста мисао. Пред зору, скрван од умора, заспи тврдим сном. Почивао је напорно дишући кроз отворена уста. Кад се тргнуо из сна, на зидној ури одкуцаваше десет сати.

После једанаесте бијаше под њезиним станом. Блијед у лицу од непроспаване ноћи, гледаше на пролазнике немоћним погледом остављеника.

— Да се повратим — помисли — али, жеља да је види би јача.

Нешто га равно под грло стисне.

— Та моја проклета плахост, кога се врага узнемирујем — храбрио је сама себе.

У то га минуше малена колица, пуна воћа. Продавачица нуђала је пролазнике рујним и свежим трешњама. У лицу је љепушна и лахка кретњама. Станко ју проматра, као да се занио њезином појавом, а она му се смијеши.

— Боже, чему се варам, слабић сам... и био би очајнички турио прсте у бујну косту, да се није сјетио, да на улици.

— Мораш... и одлучно коракну преко прага.

Позвони, а сваки титрај одјекну му у срцу. Собарица кашљуцну за вратима. Дочека га као и први пут пријатним смијешким, и на лијево показа му собу гдје га Лара чека.

Станко куцну плахо пар пута, а онда јаче.

— Напред... огласи си се кристални глас из собе.

Он униђе. Наклони се неспретно. Она га мило погледа, сјети га, да за собом затвори врата. Станко се збуни и зацрвени.

Лара је управ изишла из купаљи: своје мокро и наго тијело умотала је у дебели акаратој. Почивала је на баршунастом репозеу. Црна коса бијаше јој расплетена и у обилности расула се по напола одкритим плећима. Из дугог скута вириле су њезине ноге с ружичастим ноктима.

— Извините, драги Николајевићу, што је моја тоалета малко бизарна, али стари и добри пријатељи већ ће опростити — зар не?

Станко се наклони, али у очи је није погледао.

— Мили Николајевићу — Лара настави — лијепо вас молим, додајте ми оне свилене пашнагице, ту су под сједалицом — и прстом му показа мјесто.

Он се посвема смете. Хтједе нешто рећи, али се предомисли, насмијеши се без разлога и послуша.

— Та-а-ко; сад ми их навуците. Станко клекне. Нађе се у неприлици, није знао како да почне. — Још нисте готови — шалећи се Лара га прикори — само ме чврсто примите за ногу, лакше ће ићи.

Кроз кости му пројури слатки срс, и он још дубље сагну главу, бојећи се њезиних очију.

Лара му као нехотице руком погласи косу. Он се тргну и узвину к њој просећи и престрашени поглед. Хтједе да цикне — с њезиног десног рамена отклизао се огртач, а на голој пути лахко затитра тврда бијела груд на крају ружична.

Николајевић обујми дрхћућим рукама њезина колјена, а главу тури у топло крило. Лара га помилова по образу, а он је у екстази шаптао неразумљиве ријечи, опит мирисом јасмина, што се разлио с њезине пути.

Затим једном јој руком ови пас. Лара сагну главу, он јој обујми глатки врат и њихове се усне, жељне живота, дотакоше.

Станко је с тим цјеловом огрлио сва она млада и лијепа женска бића, за којима је у потаји жељковао. У његовој фантазији као у чаробном огледалу измиењиваху се њезини профили плавојка смеђа пут гаравуша и црне косе, те пламени погледи црнки. Све је њих обујмио снажним, мушкарачким загрљајем, да стопи у том првом свесилном цјелову све чежње и похоте своје врућe страствене крви...

Из златног оквира над репозеом кезио се злобни и рутави сатур...

VII

Од тог јутра протекоше четири мјесеца. Станко Николајевић је заборавио и на славу и на започети роман, није више непријатељ жена, а своју Лару називље анђелом чуваром. Иначе се помладио и ојачао. Слободоумније и самопоузданије гледа у свијет. У свој стан залази само ради поште, иначе је увијек близу Ларе, којој дономице прича о златној њиховој будућности. Она га слуша и смијеши му се, а он се мази около њезиних сукања и сваку паузу заслади с цјеловом.

Неког му дана Лара тужним лицем јави, да је од болесне мајке примила писмо.

— Добра старица жели ме виђети прије смрти и за то ћу најдаље сутра у вече отпутовати у сусједно село.

— Па ја ћу те пратити — Станко живо прихвати.

— Не, драги, знаш како је на селу, свак би брбљао о нашем одношају, а и мајка би се жалостила, чему да јој огорчам задње часове живота?

— Дакле морамо се растати?

— Кад друкчије не иде — али не за дуго, ја ћу се у најдаљем случају задржати пар дана. Чим утјешим добру старицу, ево ме одмах натраг к теби.

— Тужно ће ми бити!

— А мени не, ти, стари егоиста!

Станко је мушки огрли и чврсто стисне на груди као да се боји да ће му је неко отети. Она га гледала црним, влажним очима, пружајући му полуотворене усне, на чијим се крајевима угњездила замашна линија, што мушкарца у лудило тјера. Те је вечери загрљај дуже трајао него ли обично...

Сутра дан у вече кочија их је одвела до коловоза. Скоро да не закаснише. Станко јој спреми пртљаг, а она сама купи путну карту.

На перону се послиједњи пут у журби обгрлише. Она потрчи до ближњег купеја и чим уђе, влак се гану остављајући за собом густе праменове диме. Њега за срце зграби нека зла слутња, бојазан, што ли? А кад је задње свијетло жељезних кола нестало у ноћи, гану се, да је био и тужно, као послије спровода, врати у пусту кућу...

Ушао је равно у њезину собу. Час је оклијевао, стидио се, — а затим се нагло и безпомоћно баци на кревет, затури главу у мекане јастуке, што су одисали њезином пути, и зарида горко и очајно, као још никада у животу.

VIII

Станко је четрнаест дана чекао на Ларине вијести. Он није посумњао у њезину вјерност, и ако га је морила која далека и неизвјесна сумња, сјетио би се свих

оних ватрених загрљаја и милих ријечи с којим га је опајала кроз четири мјесеца подпуна блаженства.

— Сиротица! добро у ње срце, мајку његује, па уз најбољу вољу не може доспјети, да ми се јави... бит ће да је старица на смртној постељи... тјешио се Николајевић.

Напокон неког дана прими препоручено писмо. Умах препозна Ларин рукопис. Од узбуђења обвије га мртвачко бледило и дрхћућим рукама раздера омот:

„Драги Николајевићу, опростите, што вам се нисам прије јавила. Код мајке се задржах само два дана. Затим кренух у Беч, јер ми је Минхен миром и поспаним лицима досадио. Бијах жељна промијене. Будите увјерени, да ће те се брзо утјешити у загрљају које друге лијепе Ларе, та и вама би с временом досадило исто, свагдање јело. — За моје ствари не треба ни најмање да се бринете, новац сам послала равно спедитеру. Још нешто — лијепо вас молим — да не почините глупост, да ме у Бечу потражите, јер све молбе и разјашњења била би узалудна. С поздравом: Лара“.

Николајевићу минуше неколико сати у дремовној полусвиести. У његовој глави није било јасне мисли, у његовој души није било јасног осјећаја. Сва му уда прожме бол. Сјети се неке пјесме, којој није знао почетак, али што је свршавала с рефреном: „гаравушо моја, гаравушо моја“. И те двије ријечи као двије досадне мухе зврдале су му около главе, и чисто је осјећао шкакљање њихових ногу по носу, затиљку и образу.

— Хиш... хиш... — довикну им у заборави.

Од једанпут бистра му мисао сине у мозгу, скочи са сједалице, удри, се по челу и крикну што га грло носило:

— К њој идем... к њој...

И неодољива га сила тјерала, да ради, да се жури, да трчи. Он мора нешто извршити — мора... Натакну клобук, лупне за собом кућним вратима и потече низ улицу према фијакерима.

— Када вози брзи влак у Беч!

Упита кочијаша.

— Има још сат времена — грубо му узврати.

— Вози — викну Николајевић и скочи у отворена кочија.

У станицу колодвора суне као махнит, купи карту и једва дишући уђе у рестаурацију, да чека одлазак влака. Поче нешто гласно сам себи доказивати, сјети се гдје је и застиди се. Наручи чашу токајера и предаде се мислима. Тргнуло га тек кондуктерово звонце.

Кад је платио рачун, опази, да се није ни дотакнуо вина.

— У њезино здравље — и испи чашу на душак.

Није се добро ни смјестио у купеја, кад оштри звиждук продре кроз влажни јесенски зрак, а влак крену шумно дахтајући. Подиђе га осјећај, да се више никада неће у Минхен повратити.. Чим му је кондуктер пробушио карту, стисне се у кут. Ударци су машине мукло озвањали: „никад више“ — „никад више“ — и Николајевић, схрван, клоне у тешки, дубоки сан...

IX.

Код полиције пропита се за адресу. Кад је унишао у њезину собу, Лара је крикнула. Николајевића је крик раздражио.

— Дошао сам — рече и нехајно слегну раменима. Дошао сам, нисам те послушао.

— Знала сам — рече Лара.

И они се погледаше погледом пуним страшне, разорне мржње.

— Преварила си ме, бестидна кујо, улични измете... дерао се Николајевић, уживајући, што ју може грдити најпростијим изразима.

Лара му ништа не одговори, већ га презриво омјери од главе до пете.

Станко се смете.

— Но даље, даље — рече Лара — ти дрвена лутко, што си се окретао кроз четири мјесеца, како сам ја конопцем притегла.

— Жено — рикну Станко — ти лажеш, подло лажеш, то — то — сапе га у грлу — то није истина... и замахну руком као да тјера од себе грозну утвару.

— Не... не то је немогуће, ти лажеш... настави гушећи јецај, што му је кидао прса.

— Истина је; ми волимо играчке, а кад нам досаде, бацимо их ван прозора — разбијемо их.

— О Ларо, Ларо... не мучи ме, ох, реци истину, је ли да си ме љубила, је ли...; рукама се очајно прими за главу и у немоћи изражаја клекну и обујми јој кољена.

— Пфуј, гадиш ми се, мизеријо... дахну му нагласком пуним презира и несмиљено гурне га ногом.

Он задрхта, згрчи прсте, хтједе се на њу оборити, али ошинут ненаданом мишљу, склопи руке и заурла мукло.

Лара је мирним погледом пратила сваки његов најмањи миг:

— Господине, немојте се узрујавати, јер ћу иначе викнути газдарицу, да позове стражара.

— О Ларо, моја љубљена Ларо — вапио је Николајевић као рањено звијере — о немој тако — о немој... бит ћу твој роб... твоја сјена... не убијај ме, смилуј ми се...

Њезине су зјене сјале као да двије змије палуцају отровним жалцем.

— Без тебе не могу да живим... ти си мој Бог... ти си мој пакао... моја казна... бунцао је у пароксизму боли и страсти.

Шаптао јој миле, неразумљиве ријечи. Поново обујми њезина кољена, тресући се у читавом тијелу, а главу тури у Ларино крило, стидећи се, што му низ лице потекоше сузе печали.

А она је једноличним, судбоносним гласом понављала:

— Мизеријо, слабићу... гадиш ми се.

Тад се његово лице искриви као да су га спопали у свим удима грчеви:

— Ох само још један цјелов, Ларо,... још један цјелов, моја једина Ларо... Он ју једном руком обујми

око паса, а другом ју чврсто загрли. Она на то крикну у самртноме страху.

— Још један цјелов... још јед... и он своје усне тако приљуби уз њезине, да јој понестало даха. Лара стала се очајно отимати, а Станко на то и другом руком прими ју за врат и стискаше ју све више и више к себи. Његове усне као да су се прилијепиле уз њезине, а његови прсти грчевито су се стисли около Ларина грла, а палци су дубоко утонули у гркљан...

Кад је на својим уснама осјетио студен, мртвачку студен, прену се, одстрани руке и до ногу скотрља му се укочена лешина Ларе.

Она га гледала великим, крвавим, избуљеним очима, а Станко попут луде захихота, и, тргајући се од смијеха у свим удовима, пројури кроз врата, уђе у собу газдарице, прими ју за руку и стаде је силом вући. Кад ју је довукао до отворених вратију, показа јој лешину и церећи се турне старицу у собу — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Сутрадан нађоше стражари Станка Николајевића у градском перивоју с простријељеним слијепочицама.

Божо Ловрић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ОСМО ПИСМО.

Солун, 6 септембра 1908.

Мила моја Луџа,

Сад кад је све било и прошло, кад ми је сваки харем, који сам посетила, као једна лепа велика слика гледана из далека; сад кад хоћу да оставим Солун, кад се спремам за пут, ја се сама себи чудим: како сам могла ући у оволике хареме! Не чудим се због времена, ја сам њега доста имала — дани дугачки, а харемима се иде у доба кад ми тек намеравамо да се одмарамо — већ се чудим како сам могла наћи толике куће, кад немају броја, и кад улице немају имена. У старом Солуну било ми је лакше, ту су текије, бакали и фурунџије, али у новом, на Јалијама .. Прво Донме, Рабије-ханум: „Пошљите ми, мадам, коју карту из Београда". — Каква вам је адреса, мадмазел?" „Мустафа - Ариф - ефенди, адвокат - Епаминонда". Ја сам држала да је њеном оцу то надимак. После Херцеговка: „Лахко вам је, сестро, моју кућу наћ': Халил-бej, кајмакам - Епаминода". Ја радознало питах: „Је ли то улица, џамија или црква?" Она одговори: „Не, сестро; то је кафецијa". — Па како ћу њега наћи?" „Лахко. Близу цркве Ајија - Тријаде". Једнога дана пођох, и идох, и лутах, и тражих, и полазих, и враћах се, и питах: у папуџиницама, у бакалницама, у фурунџиницама: „Где је Епаминонда?" И свуд: „Лако ће те га наћи, право, па на леви лакат, па опет право, па на десни лакат". Идох

право, идох на лактове, лутах, питах. Кад у зло доба питах пред једном каваном: где је Епаминонда, па ми њега његови гости показаше, он ми се учини како није скоро човек... леп! и ако је врло црн, и у браду обрастао, и ако ме не погледа, а камо ли да остави наргиле. Кад му приђох и чисто га понизно питах: где седи Халилбеј, кајмакам, он достојанствено даде знак обрвама, једном свом момку да ме одведе тамо. И пођох за момком, потрчкавајући, јер је он ишао брзо; па кад он стаде и лупну халком на једној капији, ја, јадна, уморна од даљине, врућине и прашине, хтедох од радости да цикнем! То је. „На балкону је разапето бело платно", тако ми је она казала.

Сутра-дан, хоћу једној коласовици у истом крају; а где је њена кућа да питам Џемал-бејовицу. Али да, ја не знам где је ове бејовице кућа, и ако сам јој двапут била; не умем да је нађем, и ако знам да је бледо зелена, да су јој бледо зелене шалоне, да има два балкона, и да је на углу... које улица? „Ах, што нема улица имена, ако нема кућа броја!" мислила сам уздишући. „Махале имају име". Као да је то доста, кад је у свакој махали читав лавиринат од улица и уличица, кад куће личе једна на другу, са шалонама су, с балконима. И лутај, више но јуче, дао Бог не сама. „Па ти си ту била..." — Двапут, али колима: кочијаш знао. „Да се вратимо". Ја не хтедох, жао ме. Најпосле питах једног младог официра, а он, учтив и услужан, с нама од бакалина па до фурунџије, у апотеку, и — ништа. „Мадам, да питамо Епаминонду". Ја се просто згранух. „Па он је далеко". — Није, Мадам. И с њим, иди, иди, иди, мртви уморни. Кад већ стигосмо, ја окренух леђа, да ме не позна Епаминонда, и данас с наргилетом; а официр га пита, и би обавештен. Кад пођосмо натраг, па идосмо, идосмо, и дођосмо до једног угла, официр рече: „Сад изволите право, па на леви лакат, ту ћете поред једне плаве ограде..." Захвалисмо му, па пођосмо, па за час дођосмо: кућа бледо зелена, с бледо зеленим шалонима, с два балкона... Радосно се пожурих ка капији

сама, а са улице два мушкарца: „Мадам, Џемал-бејовица није код куће“. — Одкуд ви знате? рекох ја чисто љутито; а они: „Па... мајка нам је“. Она златна, најлепша турска жена, коју сам у Солуну видела, толико млада, а оволику децу има! Казах им да сам њихну мајку хтела да питам за коласовицу; а они радосно у један глас: „Нафије-ханум! Ми ћемо вас одвести“.

Ах, Боже, која год би код те Нафије-хануме, свака рече да за њену кућу питам Епаминонду. Ја сам говорила „доћи ћу“ а просто ми се смркавало, још ми се црњи чинио црни Епаминонда. Омрзох га, и ако ми је добро учинио.

Мадам *Vérand* чини апел на паше и бејове, за промену женских костима. А ја бих молила младотурке за имена улица и бројеве кућа у Солуну. Молила бих их да се и за ово угледају на стару, искусну и практичну Европу, да јадни њихни гости не лутају по лавиринту улица и уличица, под афричком врућином, под прашином као сахарским песком.

Просто нисам могла да ти не испричам живе муке, своју одисеју. —

Кад добротом Епаминонде нађох кућу Халил-бејову, ја се попех горе весело. „Ах, драга, рекли сте у осам и по, а сад је девет и по“. — Па то значи да сам читав сат лутала“. И испричах јој. Она се зачуди, како неко може да за час не нађе Епаминонду, и загрли ме, пољуби се са мном у лице, и уведе ме у салон, који би био потпуно европски, да у њему није на зидовима турскога „Левха“ и на чивилуцима оружја... Ту Туркиње, лепа Џемал-бејовица и једна млада коласовица, а она ми српски говори; а пре неки дан, кад ми дошла у посету са својом пријатељицом, Џемал-бејовицом, донела ми слику своје деце, где је написала: *Својој драгој сестри...* Показа ми једног синчића, који заспи само кад му мајка „пјева босански“. Како му певаш, сестро?“, а она, врло узбуђена, поче:

Спавај, душо, спавај, злато моје,
Да би мајци брзо дорастао,
До коњица и свјетлог оружја.

Као у свим турским кућама на Јалијама, тако и овде, послужење слатко и кава. Коласовица се дивно обукла, утегла се у мидеру; „шик“, те је ја назвах „Parisienne“. Њој мило, тој мојој Парижанки, која не зна француски, те ми направи темена. О што је то смешно, моја Луџза! — *coiffure à la dernière mode parisienne,* а — темена!... Моја сестра обуче чаршаф, а гошће ханume дигоше на главу пелерине, па све четири пођосмо мајци Енвер-бејовој, кајмакамовице са спуштеним густим печетима, изустивши тихо тек по коју реч, колаовица откривена лица и затегнута чаршафа, ћеретајући. Али, и спусти пече, и олабави чаршаф и ућута, кад јој оне тобоже у шали рекоше: „Ти, као Донме“. Енвер-бејова ме мајка изненади, једва ако има четрдесет једну, две! Он јој је, вели, прво дете; а кад га родила није имала ни пуних четрнаест! Мала, ситна, црномањаста, тиха; син личи на мајку. Ту му и две сестре, млада жена и девојка. Да нисам имала драгога тумача, Ризванбеговићеву, пошто му мајка и старија сестра не знају ни речи француски, ја бих морала турски, те бих пре но што се упустим у разговор извињавала се: „Ја сам знала турски врло добро, али сам поодавно у Београду, а тамо нема Туркиња, осим Фети-пашинице, с којом сам ја говорила француски“. Тих неколико реченица, за ово неколико дана ја сам сто пута поновила, па сам их научила на памет, по неку ноћ их у сну изговарам, ја, сирота!... Пуна соба жена. Старија му сестра рече да је тако сваки дан, не само у кући, него и око куће, на улици, па вичу да изиђе Енвер-бејова мајка, да је виде каква изгледа кад је таквог сина родила. Наравно, она не може изићи гологлава. „Па свет са заставама, вичу: „Живела слобода! Живео Енвер-бej!“ Па благосиљају, моле... О зашта ми све брата не моле! Један човек изишао из затвора, па са заставом те пред нашу кућу, па прво викну да живи Енвер-бej, а после: „Новаца! да храним децу, док не зарадим“. Једна жена с белом заставицом виче: „Живео Енвер-бej! Сирота сам, а трудна сам, скоро ћу да родим: новаца, Енвер-бej, тако

ти Бог помогао!“ Једна каже: „Муж ми прави дондурму, а ето зиме, кад се она не једе: шта ћемо ми сироти с толико деце! Новаца, Енвер-бој! Жив био!“ Па кад нам опколе кућу мусломанске девојке! захваљују моме брату за слободу, казују колико се њим поносе, зову га да га виде, и нуде му се: неке за жену, неке за робињу. Кад био у Тиквешу с комитацијама, један богат Арнаутин нудио му све своје имање и кћер, и да га крије у својој кући, кад треба“. — А ви, Хануме, шта одговарате?“ „Онима што траже новаца казујемо да Енвер-бој није богат. Девојкама велимо да он не може имати толико жена; а што се тиче робиња: у новој Турској не може их бити“. Али ми ова сестра и нешто друго исприча. Изгубила мужа, а пре две године удата. Ја помислих умро, а оно... Потпуковник, у једној кући с њеним братом, па шта је радио брат, шта муж! Писао султану. Кад ови дознали, ранили га, и он побегао у Цариград Па га узе бранити.. „Он није знао да они раде за добро отаџбине, него мислио против султана; па он, војник, заклет султану... Пише ми и заклиње се да је знао шта је, ћутао би. Жали мене и дете“. И донесе дете, мушко, од једанаест месеца; а оно тапше, и смејући се подиже гласић као да вичe: „Живео Енвер-бој!“ Сирото! А мајка му наставља: „Да он није ово учинио, официри би још ћутали, па би можда рђаво прошли; а овако... због тога су се пожурили с прогласом Устава. Мени не би жао било да је само мој муж, па... али паше, шпијуни и издајице, видим шетају се по Солуну, а мој муж... Кад ми пише, каже ми да пише и плаче. Зове ме с дететом“. — Па хоћете ли ићи?“ „Ако ми допусти Комитет... Мој брат ако њему опрости... Ах, Мадам, ви сте мислили да је у овој кући само радост, а оно... Живот!“ заврши и уздахну... А лепо обучена, у реформу белом с ружичастим цветићима: у коси јој револуционарна кокарда од беле и црвене пантљике... Једна, коју ја ни у сну нисам снила, прошапта ми на уво: „Брани га, волела га, и ако се по слици удала. А он шпијун и издајица: за шпијунство примао

од султана по тридесет лира месечно. Наравно, она сирота ништа није знала". Она ми шапће, а ниједна на то ни главе не окреће, јер у њих то, да у друштву шапћу на уво, није неуљудно. Моја „Парижанка" једној нешто шапће; а кад се ја нашалих рекавши да то није париски, она не поцрвене, но весело рече: „Никад више, Мадам, часну реч!" Хтео је да ме види Енвер-бејов брат, и замисли: да би он могао ући, све жене изиђоше, осим моје сестре: ја њу силом задржах, а она диже „пелерину" на главу... Тај, од кога жене побегоше, деран, питомац Војне Академије, мислим, у униформи је. Мало се разговарасмо, француски; ја се дивих јунаштву и родољубљу његова брата, и честитах му, а он ово прими скромно, и рече озбиљно: „Лепо је, али почетак је. Конац дело краси".

Ја сам мислила да ми ово писмо буде последње, али, моја Луjза, зар ништа о посети код коласовице, оне младе, миле, веселе женице? Сутра ћу или прексутра, мâло писмо, кратко. А сад: много срдачних поздрава од мене и Јове. Љубим вас.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(6)

Седећи на ниској клупици, причала нам је о свом животу у Петрограду и представљала певаче, исмејавала глас и начин певања; цртала је у албум доктора, па онда мене, цртала је рђаво, али смо оба изишли налик. Она се смејала, шалила, мило се кревељила, и то јој је ишло боље, но разговори о неправедном богаству, и чинило ми се, да она мало час није са мном о богаству и удобности говорила озбиљно, већ подражавајући неком. То је била изврсна комичка глумица. Ја сам је у мислима упоредио с нашим госпођицама, и чак ни лепа, солидна. Ањута Благово није могла да с њом издржи поређење; разлика је била огромна, као између добре питоме руже и дивље.

Ужинали смо у троје. Доктор и Марија Викторовна су пили црвено вино, шампањац и кафу с коњаком; куцали су се и пили за пријатељство, за ум, за прогрес, за слободу, и нису се опили, него се само зарумениле и и често се, без узрока смејали до суза. Да се не бих показао досадан, и ја сам такође пио црвено вино.

— Талентоване, богато обдарене природе, — рече Должикова: — знају како треба да живе, иду својим путем; а средњи људи, као ја, на пример, ништа не знају и ништа не могу сами; њима не остаје ништа више, него да запазе ма какву дубоку друштвену струју и да пливају, па куд их она однесе.

— Зар се може запазити оно чега нема? — запита доктор.

— Не, зато што не видимо.

— Је ли тако? Друштвене струје — то је измислила нова књижевност? Нема њих код нас.

Поче се препирка.

— Код нас нити има нити је било каквих дубоких друштвених струја, — говорио је гласно доктор. Мало ми је шта измислила нова књижевност. Она је измислила некакве интелигенте робове рада у селу, а обиђите код нас сва села, па ћете наћи само Неуважај-Корито у кратком капуту или у црном дугом капуту, који у речи „још“ прави четири погрешке. Културни се живот код нас још није почео. Иста она дивљачност, исто оно непрестано лакејство, иста она ништавност, што и пре пет стотина година. Струје, правци, али све је то ситно, бедно, привезано за вулгарне, грошићарске интересиће — може ли се у њима видети што озбиљно? Ако вам се учини, да сте запазили дубоку друштвену струју и, идући за њом, посветите свој живот таким задатцима по савременом укусу, као ослобођење буба од ропства и уздржавање од говеђих котлета, онда — честитам вам, госпођице. Треба да учимо, да учимо и учимо, а причекајмо с дубоким друштвеним струјама: нисмо ми још дорасли до њих и, ако хоћемо право, ништа у њима не разумемо.

— Ви не разумете, а ја разумем, — рече Марија Викторовна. — Ви сте данас Бог зна како досадни!

— Наша је ствар да учимо и учимо, да се старамо скупити што је могуће више знања, јер су озбиљне друштвене струје онда где је знање, и срећа је будућег човека само у знању. Пијем за науку!

— Једно је несумњиво: треба живот уредити некако друкше, — рече Марија Викторовна, поћутавши и промисливши: — а овај живот, какав је био до сад, ништа не вреди. Нећемо говорити о њему.

Кад смо отишли од ње, на саборној је цркви било већ два сахата.

— Допала вам се? запита доктор. — Је л' истина, славна женска?

Првог смо дана Божића ручали код Марије Викторовне, и после смо јој, празницима, одлазили готово сваки дан. Њој нико није долазио, осим нас, и она је била у праву, кад је говорила, да, осим мене и доктора, нема у вароши познаника. Време смо већим делом проводили у разговорима, некад доктор донесе собом ма какву књигу или журнал и чита нам наглас. У самој ствари то је био први образован човек, што сам га срео у животу.

Не могу судити, да ли је много знао, али је он једнако показивао своје знање, јер је хтео, да и други знају. Кад је говорио ма о чему што се тиче медицине, није био налик ни на једнога од наших варошких доктора, него је производио неки нов, особит упечатак, и мени се чинило, да би он постао прави научник, кад би хтео. И то је, готово, био једини човек, који је у то време имао на мене озбиљан утицај. Виђајући се с њим и прочитавајући књиге, какве ми је он давао, ја сам почео мало по мало да осећам потребу за знања, која би давала дух моме невеселом раду. Мени се већ чинило чудновато, што да раније не знам, на пример, да се сав свет састоји из шесет простих тела, да не знам шта је фирнајз, шта су фарбе, и како сам могао бити без тих знања. Познанство ме је с доктором подигло и морално. Често сам се с њим препирао, па и ако сам обично остајао при свом мишљењу, ипак сам, благодарећи њему, мало по мало стао примећавати, да и мени није све било јасно, и већ сам се старао да у себи израдим могућно одређена убеђења, те да ми савети моје савести буду одређени и да немају у себи ничег нејасног. Ипак је овај најобразованији и најбољи човек у вароши далеко био од тога да буде савршенство. У његовим манирима, у навици да сваки разговор своди на препирку, у његовом пријатном тенору и чак у његовој ласкавости било је нешто грубијанско, семинарско, и кад скида капут и остаје само у свиленој кошуљи или баца у крчми момку

на чај, онда ми се увек чинило, да је култура — култура, а да је Татарин још једнако у њему.

На Богојављење је опет отишао у Петроград. Отпутовао је ујутру, а после ручка ми дође сестра. Не скидајући бунду и шешир, седела је ћутећи, врло бледа, и гледала у једну тачку.

— Ти си, мора бити, прозебла, — рекох ја.

Очи јој се испунише сузама, она устаде и оде Карповној, не рекавши мени ни речи, као да сам је увредио. Мало после тога чујем, где говори тоном горкога прекоревања:

— Нано, за што сам ја до сад живела? За што? Кажи: зар нисам изгубила своју младост? У најбољим годинама свога живота само знати записивати расходе, сипати чај, бројати копјејке, занимати госте и мислити да од тога нема ничег вишег на свету! Нано, разумеј, та и ја имам људске прохтеве, и ја хоћу да живим, а од мене су направили некакву кључарицу. Та то је ужасно, ужасно!

Она баци кључеве кроз врата, и они звечећи падоше у моју собу. То су били кључеви од ормана, од кухињског орманчића, од подрума и од кутије за чај, — они исти кључеви, које је негда још носила моја мати.

— Ах, ох, оци свети! — ужасавала се старица. — Свеци угодници!

Полазећи кући сестра дође код мене, да покупи кључеве, и рече:

— Извини ме. Са мном се у последње време збива нешто чудновато.

VIII

Једном, вратив се од Марије Викторовне позно увече, затекнем у својој соби младог квартовног чиновника у новом мундиру; седео је за мојим столом и прелиставао књигу.

— Једва једном! — рече он, устајући и протежући се. — Ја вам долазим већ трећи пут. Губернатор је наредио, да дођете к њему сутра тачно у девет сахати ујутру. Неизоставно.

Узе од мене написмено, да ћу тачно испунити наредбу његове преузвишености, и отиде. Ова позна посета квартовног чиновника и изненадно позивање ка губернатору подејствовало је на мене веома мучно. Код мене је од раног детињства остао страх од жандарма, полицајаца, судских чиновника, и сад ме је мучило беспокојство, као да сам одиста нешто крив. И никако нисам могао да заспим. Нана и Прокофије беху такође узрујани те нису спавали. Уз то је још нану болело ухо, она је јецала и неколико је пута ударила у плач од бола. Чувши, да не спавам, Прокофије уђе к мени с лампицом и седе крај стола.

— Требало би да попијете ракију с бибером.... — рече он, промислив се. — Овде на земљи како попијеш, све прође. И кад бисмо мамици сипали у ухо ракију с бибером, била би велика вајда.

У три се сахата спремао у кланицу за месо. Ја сам знао, да већ нећу моћи заспати до ујутру, и, да бих макар како скратио време до девет сахати, ја пођем заједно с њим. Ишли смо с фењером, а његов шегрт Николка, тринаестогодишњи, с плавим мрљама на лицу од промрзлих места, по изразу лица прави разбојник, ишао је за нама у саоницама, терајући коње промуклим гласом.

— Вас ће код губернатора, зацело, казнити, — говорио ми је уз пут Прокофије. — Има губернаторска наука, има архимандритска наука, има официрска наука. има докторска наука, и за свако звање има своја наука. А ви се не држите своје науке, а то вам не треба допустити.

Кланица је била иза гробља, и раније сам је видео само издалека. То су биле три мрачне шупе, окружене суром оградом, од којих се, кад духа ветар с њихне стране, осећао лети у топлим данима загушљив смрад.

Сад, улазећи у двориште, у помрчини нисам видео шупе; ја сам једнако наилазио на коње и саонице, празне и већ натоварене месом; ходили су људи с фењерима и одвратно псовали. Псовали су и Прокофије, и Николка, исто онако гадно, и у ваздуху је стајало непрекидно брујање псовки, кашља и коњског рзања.

Ударало је на мрцине и на ђубре. Снег се кравио и већ се измешао с блатом, те ми се у помрчини чинило, да идем по локвама крви.

Узевши пуне саонице меса, ми пођосмо на пијацу месарницу. Почело се свитати. Стадоше ићи једна за другом кухарице с корпама и средовечне даме у недоруху. Прокопије се са секиром у руци, у белој, крвљу попрсканој кецељи, страшно клео, крстио се према цркви, викао јако целој пијаци, уверавајући, да он даје месо по својој цени и чак себи на штету. Криво је мерио, закидао је у рачуну, кухарице су то виделе, али, заглушене његовом виком, нису протестовале, већ су га само називале џелатом. Подижући и спуштајући своју страшну секиру, он је заузимао позе као на сликама и сваки је пут са свирепим изразом лица одавао звук „гек!“, и ја сам се бојао; да у самој ствари не одруби некоме главу или руку.

Провео сам у месарници цело јутро, и кад сам, најзад, пошао ка губернатору, од моје бунде је ударало на месо и крв. Душевно је стање код мене било такво, као да, по нечијој наредби, идем с ловачким копљем на медведа. Сећам се високих степеница с пругастим простирачем и младога чиновника у фраку са светлим дугметима, који ми је, ћутећи, обема рукама, показао на врата и отрчао да пријави. Ушао сам у дворницу, у којој је намештај био раскошан, али хладан и безукусан, и особито су непријатно бола очи висока и уска огледала на зиду између прозора и јасно-жуте завесе на прозорима; видело се, да су се губернатори мењали, а намештај остајао све исти. Млади чиновник опет ми показа обема рукама на врата, и ја се упутих великом зеленом столу,

иза кога је стајао војни генерал с Владимиром[1] о врату.

— Господине Полозњеве, ја сам вас молио да се јавите, — поче он, држећи у руци неко писмо и отварајући уста широко и округло, као слово о: — ја сам вас молио да се јавите, како бих вам објавио ово. Ваш се уважени отац писмено и усмено обраћао губерниском вођи племства, молећи га да вас дозове и да вам предочи како ваше понашање не одговара звању племића, које ви имате част носити. Његова преузвишеност Александар Павловић, с правом мислећи, да ваше понашање може служити на саблазан, и налазећи, да би ту било недовољно само наговарање с његове стране, већ да је неопходно потребно озбиљно административно мешање, представио ми је ево у овом писму своје намере о вама, и ја их извршујем.

Он је ово говорио тихо, с поштовањем, стојећи право, као да сам му ја началник, и гледајући ме нимало строго. Лице му је било увело, овештало, све у борама, испод очију су висиле кесице, косу је фарбао, и уопште по спољашњости му се није могло одредити колико му је година — четрдесет или шесет.

— Надам се, — настави он: — да ћете ви оценити деликатност поштованог Александра Павловића, који се није мени обратио званично, већ приватно. Ја вас тако исто нисам позвао званично, те говорим с вама не као губернатор, већ као искрени поштовалац вашега оца. И тако, молим вас — или измените своје понашање и вратите се дужностима, које приличе вашем звању, или се пак, да би се избегла саблазан, преселите у друго место, где вас не знају и где се ви можете занимати, чим вам је воља. А у противном случају, ја ћу морати да предузмем крајње мере.

Он простоја једно по минута, отворених уста, гледајући ме.

— Ви сте вегетаријанац? — запита он.

[1] Орден.

— Не, ваша преузвишеност, ја једем месо.

Он седе и привуче к себи неку хартију; ја се поклоним и изађем.

До ручка већ није ни вредело ићи на рад. Отишао сам кући да спавам, али нисам могао заспати од непријатнога, нездравог осећања, што га је на мене навејала кланица и разговор с губернатором, и дочекав вече, растројен, мрачан, пођем ка Марији Викторовној. Причао сам јој о том, како сам био код губернатора, а она ме је гледала с недоумицом, као да није веровала, и наједном се закикота весело, јако, како умеју да се кикоћу само добродушни, смешљиви људи.

— Да се то исприча у Петрограду! — проговори она, једва не падајући од смеха и седајући крај стола. Да се то исприча у Петрограду!

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Синиша С. Бућевац).

ЈА ЋУ ТЕБИ ПРИЋИ...

Ја ћу теби прићи, кад увидим да се
Цела прва младост осветила мени,
Кад осетим празне и досадне часе
И кад стари боли буду погребени,
Ја ћу теби прићи,
Ал' не као драгој, нити као жени.

Нити ме је теби себичност повела.
Кап увреде нек' ти у срце не кане,
Што кад бејах ведра и весела чела
Не хтеде ти моје срце ни да шане,
Колика је срећа
Кад у мрачној души одједанпут сване.

Наш ће живот бити миран и по плану,
Границу ћу свога осећања знати.
Једно другом неће угледати ману,
Нит' ће икад једно због другог да пати,
Једно другом неће
Ни среће ни бола узети ин дати.

А мени ће бити твој поглед и речи
Као брана. Он ће опомена бити:
Да се прави занос обузда и спречи,
Рад кога би некад могли сузе лити,
И из једне чаше
Ни мед к'о ни пелен да не треба пити.

Колико ми треба, задовољан бићу
И са малим, бићу без немира, жуди.
Ја ћу теби прићи, јер већ дани свићу
Пуни апатије, празнине и студи.
Такој ћу ти прићи,
Да последњим позним цветом китим груди.

Владимир Станимировић.

НА МОРУ.

Плаво је море блистало
У задњем сјају дана;
Ми ћутећи смо сједели
Код сама рибарског стана.

И магла би, и хукну бич,
И галеб свуд кружит' стаде;
Из твога ока премилог
За сузом, суза ти паде.

Ја видјех на руку ти бијелу
Дробне су сузе пале,
Ја клекнух и с руке бијеле
Све испих сузе мале.

Од оног часа пуст је живот мој,
Дух мре у чежњам' кобним;
Та несрећна и жена јадна
Отрова ме сузама дробним.

Хајнрих Хајне.

(С немачког превео А. Шантић.

СТРОФЕ ИЗ ТУЂИНЕ.

Хтио бих преминут' као вечер љетна
И кô дан у сјају задњег жара свога, —
(О, лака, о, блага, смрти неосјетна!)
Изнемоћи тако на крилу Вјечнога.

Хтио би преминут' кô звијезда сјајна
У свој снази својој и у пуну блеску;
Тако мирно, тихо, да без бола тајна
Утонем у плаву дубину небеску.

Хтио бих преминут' као дан цветова
Што чашици њежној радосно се кине,
И кô дим тамјана на крилу вјетрова
На божији олтар освећен се вине.

Хтио бих преминут као роса исто
Кад је жедни огањ јутра мами лако;
О, нек, би Бог дао, кô њу, сунце чисто
Да и моју душу сву испије тако!

Преминут' бих хтио као звук мелемни
Што из струнâ арфе бојажљиво бије,
И тек што је метал оставио земни
У срце се Вјечног благогласно слије.

Не! Кô жар вечерњи не вели ти мријет'
И мирно кô звезда утонут пун среће:

Ти скончати нећеш кô што сконча цвијет.
Не! Зрак јутра твоју душу испит' неће.

У истини ти ћеш минути без трага,
Ал' онда кад патња сву ти снагу смрви;
У Природи само смрт је лака, блага,
А ти мораш дават' све кап по кап крви.

Георг Хервег.

(С немачког превео А. Шантић).

НАШИ ЉУДИ.

ЕТНИЧКА ПРОМАТРАЊА.

Скоро ће се навршити једно столеће, одкако Србија живи својим самосталним државним животом. До ослобођења наш народ у Србији живео је мање више својим патријархалним животом. Такав је живот нарочита одлика западних области; у њима се и данас осећа још, на њега ни држава ни култура нису могле толико утицати, да га саломе и другим замене. Тек области, које су биле у близини јачег саобраћаја и на међи културнијих држава, у неколико су се прилагодиле средњеевропској култури, или су постале способније да је приме и унесу у своју средину. Средње јевропска култура највећег је утицаја могла имати на градска места, и тај се утицај знатно опажа на свима градовима по областима дуж Саве и Дунава. Градови тих области избацили су своју ранију грчко цинцарско-византијску културу и заменули средње-јеврепском. Утицаји старије културе у пословању, опхођењу, личном и начину живота изгубили су се за кратко време и заменуо их је утицај средњеевропске културе. Па и ова култура није још у правој надмоћности; она је тек у развоју, почем има да се бори с разноврсним елементима, чији су основи у особини карактера и духа нашег народа. И ако су се тако могли сузбити главни носиоци грчко-византијско-цинцарске културе, ипак се није могао тако на мах сузбити утицај патријархалне културе, оне културе, којом је дотле живео наш народ у маси својој.

Средње-јевропску културу данас уносе не само просвећенији елементи, њено уношење помажу школе, трговина и уопште измењени начини градског живота по нашим градовима. Патријархална култура има у оваквим случајевима да издржи неравну борбу са свима овим елементима, па као и нејача и да подлеже у борби, и временом да се и губи. Њој је још једина помоћ у конзерватизму народне душе, која лако не попушта и не прима све новине. Где су год утицаји средње-јевропске културе јачи, где би год поједине области биле ближе градским центрима, где би и оваквих, ма и малих, центра било више, патријархална би култура подлегала и по таквим областима и села су отпочела примати средње-јевропску културу. Већ по удаљенијим, брдским и саобраћају неприступачнијим областима утицаји средње-јевропске културе су слабији, ма да су исте области у једној истој државној заједници. По оваквим областима нису ретки случајеви и није никакво чудо, ако би се приметиле и нашле понеке ретке и особите појаве народног духа, којих је било и у другим областима, па су се погубиле.

Више година бавио сам се антропогеографским испитивањима ваљевског округа, а узгред, ради неке потпуности, и испитивањима извесних области и ужичког округа. Ваљевски округ и његово становништо, нарочито равнијих крајева, поодавна је напустило ранији патријархални живот и отпочело живети више мање средње-јевропском културом. Нико не сме данас тврдити, да Ваљевац живи правим животом каквог средње-јевропског грађанина, његовог споља и занимања, али опет нико не сме ни спорити, да његов данашњи живот није далеко одмакао од ранијег патријархалног. И по пословању, и по начину живота, и по кући, Ваљевци су опет измакли од свих својих суседа по брдским и забаченијим областима, што су приметили и признали сви испитивачи.

Докле су Ваљевци у велико загазили у борбу са својим старим патријархалним животом, дотле се код

њихових суседа Ужичана једва даје применити. Докле су Ваљевци погубили многе старе патријархалне особине, дотле се оне код Ужичана још држе. И једну такву карактеристичну одлику Ужичана намера нам је изнети у овом свом напису.

Свако мање или веће ужичко село има у својој средини по један угледан дом, чијег представника зове општим именом *наш човек*. *Наш човек* у свом селу издваја се од своје околине у сваком погледу. Његови послови, његово одело, кретање, начин живота, његова кућа и односи чине га одвојитим од целог села и свих његових сељака. *Наши људи* су представници свега умнијег и угледнијег у својим селима, па им се у истој мери уздижу и домови и њихове породице. У породицама ових људи традиције су тако јаке и у толиком поштовању, да су представници кадри и главе губити само да их очувају и непромењене предаду својим потомцима.

Домови *наших људи* истичу се увек добрим материјалним стањем, на шта се необично пази. Ни замислити се не може, да би могао ко имати у породици ових људи, који не би био из најранијег детињства упућиван да не пази на ову околност. Њихови су домови били и остају најлепши пример правог српског гостопримства. Путници, намерници, представници власти код ових људи наилазе у свако доба године и дана на гостопримство, какво могу наћи у својим домовима. Представници власти из утврђене навике одлазе домовима ових људи, као својим кућама. Путнике и намернике дужан је сваки сељак упутити на дом свога човека, а ко не би поступио, огрешио би се о свог човека, као да му је нешто на жао учинио. И домове ових људи кадри су да сваког приме и да сваки однесе лепу успомену. Свачија је кућа пространа и с нарочитим одајама, у којима се може видети све оно, што је могла имућнија и пажљивија кућа дати.

Гости *наших људи*, гости су целог села. И домаћин и сав његов народ су примери услужности, љубазности и срдачности. Сви су се као припремили да госта задовоље и да му дају на знање да треба да буде слободан. И при јелу и пићу домаћин се непрекидно утиче у разговор и просто сматра за највећу срећу, кад му гост отвори уста и отпочне да разговара. Домаћинско је правило да домаћин седи с гостом, да с њим једе и пије и да га разговара. Ако гост не би пио никакво пиће, ни домаћину не предстоји да пије Кад се растају с гостима, ови људи сматрају за дужност, да се свесрдно опросте с гостима, али да им ни у ком случају не наплате за учињене услуге. Гост може што млађима и деци дати, али се и то врло ретко сме учинити пред овим људима. Обичај је код њих да им се народ види при доласку, а да га нема при растанку.

Странцу, који би зашао у село, и ако би био од какве вредности, сваки сељак ставља му до знања, да треба да позна њиховог човека. Не свратити у домове *наших људи*, не видети се с њиховим представницима и не познати их, у очима осталих сељака је неопроштени грех. Ако би овакви странци прошли кроз село и не свратили где треба, остали су у очима сељака као непристојни и непажљиви. И о њима се никад не може чути лепе речи.[1] Ако на путу тражите каквог објашњења од сељака, радо ће вам се одазвати, али ће вам увек додати, да све би могли боље дознати од њиховог човека.

[1] Кад се пок. Др. Ј. Панчић пео на Повлен, пок. *Андрија Милошевић* из Маковишта, коме се пок. Панчић обратио као сеоском главешини, ма да овај није био ни кмет ни ма шта друго, ставио му је на службу свога синовца, те је овај правио друштво Панчићу повише дана. И овај се догађај и данас прича, где се увек похваљује и доброта покојног доктора.

Тако се исто у Рогачици и Својдругу прича о Г. Ј. Жујовићу, како се обратио сеоском човеку, па му овај ставио се на службу и пратио га чак и на Повлен. Једном нашем познатом професору десио се малер, кад се доста подругљиво изразио о нашем човеку и његовим заслугама, да у мало није допао затвора.

Природно је да се сви овакви случајеви морају одмах доставити до знања свом човеку, како би овај знао све, шта се ради у његовом селу.

После одласка странаца, путника и чиновника *наши људи*, кад се нађу у повећем скупу својих сељака, редовно ће затурити говор о њима и у тим приликама рећи коју и више, ма да свега тога није ни било. Њима је увек у обичају да придодаду понешто вођеним разговорима и да их зачине својим импресијама, не би ли сељаци одржали се и даље у веровању, да су тако што били кадри изрећи само њихови људи и нико други. Кад би представници државних власти долазили у села ради каквих тајних или политичких послова, тада би се тек видело, како наши људи мајсторски износе своје погледе и начине и чине себе свемоћнима.

Наши људи су и писменији, бистрији, проницавији и у опште културнији од својих вршњака у селу. Одкуда је ово, лако је појмити кад се имају у виду ове околности, да су сви прошли кроз школу, да се инстинктивно упућују у овом правцу и да су увек у бољим моралним и материјалним приликама од својих сељака. На више места *наши људи* рађају се као такви, и њихови родитељи, који су исто били, пошто их обуче у доброј писмености, непрестано их у домовима својим уче и упућују у оним започетим правцима, који су обележени, те да и они и себе и своје куће уздигну на што већу висину. Због оваквих наслеђених особина нису ретки случајеви, да је наш човек једног села седми или осми члан у истој породици. Кућа *Милошевића*, одкако је на данашњем месту у Маковиштима, увек је била те среће, да је у средини њеној *наш човек*, као и данас. Тако је и у кући *Миливојевића* у Таору, *Ђукановића* у Годечеву, *Вујетића* у Зарожју, *Тодоровића* у Овчини, *Јсвановића* у Својдругу, *Вукашиновића* у Јаловику, *Ђуровића* у Дреновцима, *Марковића* у Јакљу, *Благојевића* у Заглавку, и тако даље.

Наши људи свим средствима настојавају да своје име пренесу на своје прворођене синове. Деси ли се да се први син није могао упутити, спрема се други и тако редом. Ако *наши људи* немају мушког потомства, тада прворођени мушкарац његових задругара добија то право, природно да се ту по мало и село припита. *Наши људи* своја права не напуштају све дотле, докле могу собом владати, па кад га за живота пренесу на своје наследнике, ипак су ови према њима у зависности, почем не смеју и не могу ништа урадити без њиховог припита. Кад *наши људи* умру у млађим данима или се поремете умно или морално, њихови укућани на све могуће начине раде, да та права остану у њиховој кући, или да се бар не удаљују из њихове породице. Кад се последњи члан породице *Петровића* у Радовцима у толикој мери одао пићу, да није могао собом владати, његова многобројна породица изабрала је из своје средине *нашег човека* и на њега пренела сва права.

Деси ли се кад год случај да *наш човек* умре и остави пуну кућу ситнежи, тада се понека од старијих жена издвоји, узме старешинство у свје руке и настави радити у започетом правцу, да би очувала част и углед своме дому и нејати. Свечани су тренутци, кад овакве жене доживе оне дане, кад жене својег младића, наменьеног кући и селу за старешину. И свадба и весеље су нешто необично и другог дана свадбе, на главном ручку, старица узима чашу ракије, диже је у вис, напија у здравље младенца, пожели му здравље и срећу, предаје старешинство, моли суседе и сељаке да га чувају и помажу и младенца упозорава да пази на дом, село успомене на своје умрле претке. У Таору је баба Крсманија, из куће Миливојевића, свом прворођеном унуку очувала част и углед дома и старешинство, због чега се и данас њени потомци поносно зову Крманијићи.

Наши људи пазе нарочито да им се домови не деле из разлога, што су задружне куће увек јаче од инокосних. Деси ли се да им се куће поделе, одељене куће

могу стајати између себе у најзатегнутијим односима, али у селу и у општини, то се не сме ни применити. Кад се овакве куће деле *нашим људима* се указује особита пажња од осталих задругара. Све чиме су се *наши људи* представљали, при деобама остаје њихово. Њима је коњ с прибором, боље оружје као њихово и недељиво је. Поред тога додаје им се увек понешто у стоци и по који комад земље, што су им они или њихови претци умели очувати своју кућу и држати је на висини. При деобама пази се и на ту околност, да *наш човек* остане исто лице, с тога се мирнији и тиши задругари обично прибију уз овакве задругаре, не би ли се и даље име и старешинство очувало.

Наши људи не занимају се свакодневним сеоским пословима. Има их који од своје женидбе нису узели мотике у руку. До женидбе, понегде до ислужења војске, *наши људи* су чобани и радници у пољу. После тога времена и ако *наши људи* имају старешине, пуштају се у општине за писаре, или се упућују да по мало тргују. Због тога главна занимања *наших људи* су: трговина, општински и општи послови.

Наши људи брзо се навикну на свој изузетни положај и себе сматрају да су у служби својим сељацима. Коме треба пара, хране или пића, коме треба власт или суд, какав савет или ма што друго, тај иде свом човеку. Због тога нема дана да код *наших људи* није читав сабор код куће. Сваки *наш човек* у своме дому има своју нарочиту одају за пријем својих сељака, докле су друге за пријем гостију и странаца. У таквој одаји издају се савети, упутства, даје новац, храна и пиће, пишу уговори, признанице, облигације, већа о политици, општини, власти и свему осталоме. Из таквих одаја излазе кандидације општинских и сеоских часника, али из тих одаја не излази се сит и пијан. Само они сељаци, који немају потребу да траже новца, хране или пића имају права да седну, да што попију и да се „домаћински“ дочекају,

почем их *наши људи* сматрају у селу себи равним и дају им првенство и пред влашћу и странцима.

Неродних година, па и најроднијих, почем народ ужичког округа није навикнут да више засејава него колико је његов стари засејавао, сељаци су с пролећа стално без хране, и тада се прибијају као црв уз кору уз своје људе. И они, и ако немају довољно своје хране, благовремено снабду се и сувишном количином и дају је невољнима. Због овога је сиромашнија класа према њима у вечитој захвалности. Тек после свога долазе и те околности, што оне не смеју ништа ни продати ни купити, докле не припитају за савет своје људе. Тек како ови нареде, тако мора да буде — требаће и сутра. Кад је оваква обвеза у приватним односима, природно је да су у општинским пословима још више привезанији уз њих.

Наши људи на састанцима, зборовима, сеоским саборима и другим скуповима издвајају се од осталих сељака оделом, говором и понашањем. Ни старији ни млађи сељаци не прелазе им пут, при поздраву клањају се, па кад их његови људи још и ослове, сматрају за особиту срећу и радосни отпоздрављају га. На састанцима при поздраву сељаци устају и праве им места, или сами иду на своја места, која су раније за њих изабрана и одређена. Чим ови људи заузму своја места, отменији сељаци поведу разговор с њима о свима сеоским и другим питањима. Њихова су мишљења у опште обавезна, и тада сви сељаци, нарочито они, које су према њима у обвези лаконски све признају и усвајају и иду за њима, куда би их год упутили. Ако су ови људи и старешине села, њихова су мишљења по готову обвезна за сваког, почем при бирању сеоских и општинских чланика ови људи, хоће ли да буду, нема прилике да не буду и изабрани.

Према сиромашнијим, глупљим и неотесанијим сељацима *наши људи* опходе се увек тако, да ови треба да виде да су нижи од њих. Ко би од оваквих људи могао приближити се свом човеку и с њиме говорити.

сматра за особиту врсту благовољена и по селу и свуда причаће само о томе. Ако би и овакви људи пали у какву беду, *наши људи* су да и ту помогну и да их спасу, ако се само спасти могу. Кад би се међу оваквим сељацима по који омладинац подигао писменошћу, бистрином и побољшањем свога стања, *наши људи* одмах узимају преда се и стављају му се и као пријатељи и као помоћници.[1]

Кад су општине састављени из више села, *наши људи* кога изберу и предложе за старешину, тај и остаје. Ово је познато и властима, с тога се на њих обраћају и с њиме раде.

На саборима више села *наши људи* издвајају се за себе и сваки сељак из њиховог села надтиче се у чашћавању. Коме свој човек не одрече част, сматра као неку врсту повереља и такав се радостан враћа кући и свакоме уз пут прича. *Наши људи* у друштвима својих сељака немају потребе кесу да дреше, а части добијају толике, да нису ретки случајеви да се и сами не претоваре у пићу. Само по градовима, код власти и пред странцима, то би било и на саборима *наши људи* дреше своје кесе и показују се необично гостољубити, ма да и то не пада свакад на терет њихових рођених кеса.

По саборима и њихов се народ издваја. Њихове се одиве удају у удаљенија села и боље домове, а и њихова се момчад жени на исти начин. Страни сељаци, који би се једначили с *нашим људима*, најрадије желе да се с њиме опријатеље и у таквим приликама не жале ни да се потроше, како неби заостали од њих и њихових домова.

[1] У Зарожју (1897 године) сретнем једног летњег дана једну постарију жену из Васиһа, повезану црном шамџом, где уз пут кући плаче и полагано нариче. Зауставих је и запитах за ким јадикује. Стаде, обриса сузе, поздрави се и проговори: „Изгубила сам сина, таквог сина, мој газда (сваки странац у немачком оделу је газда), који је био добар и кога је наш Вилотије (Вилотије из Вујетића породице у Зоротју) признавао себи".

Било је оваквих људи и обичаја и по другим крајевима Србије, па су се изгубили. У ма ком селу ваљевског округа или равнијег дела подринског округа, ко би се од сељака данас на овај начин истакао, био би одмах извикан, па ма располагао и највећим богатством. Ко се из ближе бавио испитивањем народног живота по селима ових округа, могао је сазнати, да је и по овим селима било раније оваквих истих типова међу сељацима, који су били стварне старешине селу и сељацима. И туда су исти људи били из средине имућнијих, задружнијих и јачих домова, али је овога нестало пре 50 година. Изгледа да су се овакви типови почели губити шесетих година прошлог века и да су се брзо некако погубили. Да ће иста судбина постићи и *наше људе* ужичких села, не може се спорити. Већ понека села, која су у погледу економском постала снажнија и јача, осећа се да су се ове особине отпочеле нагло губити. У *Брајковићима* и *Тубићима* већ нема *наших људи* у горњем смислу, само с тога што су ово већ економски најснажнија села.

Појава *наших људи* је особина народног духа, особина старог племенског живота, који се још на више места у Србији упорно одржава, ма да Србија није, као Црна Гора, насељена племенима. Наш је народ и у Србији до ослобођења живео мање више племенским животом. Свака повећа породица чинила је засебно насеље и неку врсту братства. Села су у таквим случајевима била као нека братствена насеља. Ужичка су села и данас од мало породица и од већим делом досељеника и то досељеника из истог доба и из оних крајева, у којима су племенске и братствене везе још свеже и дубоко укорењене у души народној. Економске прилике ужичких села врло су приближне истим приликама у полимским, горњим старовлашким, херцеговачким и црногорским селима. С брдовитим земљиштем, с много шума, сувата и испуста, с добрим изворима и свима другим особинама за сточарске прилике обилују и данас ужичка села, и није тада никакво чудо, што су насељеници по таквим селима,

досељени из сличних крајева, задржали и сличности у особинама и навикама. Ужичка села су и насељена по истом путу као и села поменутих српских области; то су велике просторије, насељене појединим породицама, где се свака и географски издваја у нарочиту целину и живи скоро засебним животом. Што су овакви делови после спојени под једним општим именом у једну целину, заслуга је наше администрације. Маковишта, велико повленско село, насељавају ове породице: Драјићи, Делијићи, Милошевићи, Шепци и Арсеновићи, поред још 4—5 мањих породица. Свака од ових већих породица није без 20 домова, а Драјићи броје и преко 60. Такав је случај и са Зарожјем, Заовинама, Костојевићима и другим селима. *Гвоздац*, село с више од 100 домова, населиле су само 4 породице.

Познато је да култура најлакше мења и кида с традицијама, али како она није још продрла у ове крајеве у толикој мери, као што је по северним областима, задржале су се и очувале многе особине старог патријархалног живота и његове културе. Ни наше ненормалне политичке прилике нису могле много утицати на разривање и кидање с овим традицијама. Мора се признати да су на повише места успеле да подрију ауторитет и глас сеоских старешина, али се још одржава. Највише штете могле су учинити оним селима, где се успело да се отменији сељаци одвоје од својих људи и да се партијски поцепају. Али се и с тих страна отпочело спречавање, што су *наши људи* успели одржати у зависности и вићеније представнике својих села око себе, давањем каквих почасних и стварних часништава по селима и општинама.

Наши људи су остатци старог патријархалног живота, остатци братствених главара, што се још вића у црногорским и херцеговачким племенима. Може бити да главари херцеговачких и црногорских племена нису овакви, али да има међу њима неких сличности, не може се одрицати. Име главара није се очувало, као што се

није очувало ни у породицама појединих главара, које се спуштале у ове крајеве. Одкуда се ово име појавило треба тражити у овом факту, што ужичко село не насељава једна породица него по више, ретко из једне исте области, него из више разних. Код оваквих породица, природно је мислити, да се нису могла очувати сва имена и називи представницима појединих породица из места њиховог досељења, већ су се морала мењати и догонити према месним приликама. Према таквим приликама и доцније сустиглим околностима мењали су се и људи и задобијали неке новије особине, којих није могло бити у областима, из којих су се доселили.

Љуб. Павловић.

МИЛТОН.

[Joannis Miltoni, Angli, de Doctrinâ Christiana libri duo posthumi. Расправа о хришћанском Учењу, састављена једино по Светом Писму. Од Џона Милтона. Превео с оригинала Чарлс Р. Сумнер, магистар философије, и т. д., и т. д. 1825].

При крају 1823 године, Г. Лемон, посланички чувар државних списа, претражујући по орманима свога уреда, намерио се на један велики латински рукопис. Поред њега је нашао поправљане преписе посланица за иностранство које је писао Милтон док је заузимао место Тајника, и више списа који се односе на папистичке осуде и на Рајхауску Заверу. Све то беше завијено једним омотом на коме стајаше написано: *Г. Скинеру, Трговцу.* За овај велики рукопис, доказало се испитивањем да је то онај дуго изгубљени оглед о учењу Хришћанства, који је, како веле Вуд и Толенд, Милтон завршио после Рестауације, и сакрио код Сириака Скинера. Скинер, што је добро познато, делио је исто политичко мишљење са својим узвишеним пријатељем. Ради тога је вероватно, као што Г. Лемон закључује, да је и на њега можда пала сумња Владе, за време оног гоњења Виговаца, које је следовало затварању оксфордског парламента, и да је, како су сви његови списи без разлике били забрањени, ово дело могло бити донесено у уред у коме је и било нађено. Али ма какви били доживљају овог рукописа,

не може се сумњати да то није права реликвија великог песника.

Г. Сумнер, коме је било наложено од Његова Величанства да изда и преведе ову расправу, решио је свој задатак на начин који чини част његовом дару и карактеру. Његова версија није заиста ни врло лака ни отмена, али има право да се похвали ради јасноће и верности. Његове белешке испуњене су обилно и занимљивим наводима, и имају ту ретку заслугу да у истину осветљују текст. Предговор је, очевидно, дело једног осетљивог и проницавог човека, који је чврст у својем верском мишљењу, и сношљив према мишљењу других.

Сама књига неће много допринети Милтонову гласу. Она је, као и сва његова латинска дела, добро писана, и ако не баш сасвим на онај начин којим су писани награђивани огледи у Оксфорду или Кембрицу. У њој нема учењачког подражавања класичној старини, ни цепидлачке бираности; нема ни трага оној церемонијалној чистоти која обеловажава дикцију наших академских фарисеја. Он не покушава да углади и одушеви свој састав до цицеронског заноса и блеска. Он, у кратко, не жртвује смисао и дух педантском префињивању. Природа његова предмета нагони га да се служи са много речи

„*That would have made Quintilian stare and gasp*“. („Да би се и Квинтилиан био забезекнуо и зинуо“).

Али он пише са тако много лакоће и слободе као да је латински његов матерински језик, и где је најмање срећан, његова омашка изгледа да потиче из непажљивости једног домородца, а не из незнања једног туђинца. Оно што је Денам врло срећно казао за Каулеа, даде се применити и на њега. Он носи костим, али не одећу старих.

Кроз ову свеску даду се разазнати трагови једног силног и независног ума које је стресао са себе утицај ауторитета, и који се посветио тражењу истине. Он признаје да образује свој систем једино по библији; и његов ди-

гест библијских текстова иде заиста међу најбоље који су се појавили. Али он није увек једнако срећан у својим закључцима као у својим наводима.

Нека кривоверна мишљења која он исповеда, чини се да су узбудила знатно запрепашћење, нарочито његов Аринанизам, и његово поимање многоженства. Па ипак, ми једва можемо поимати да је когод могао читати „Изгубљени Рај", а да не баци сумњу на њега ради првога; као што не мислимо да се и један читалац којему је позната повест његова жлвота, треба много узнемиривати ради потоњега. Мишљења која је он изразио у погледу природе Божанства, вечности материје, и поштовања недеље, могла су с правом бити узрок већем изненађењу.

Али ми нећемо улазити у расправљање ових тачака. Ова књига, била она далеко више праволерна или далеко више јеретичка него што јесте, не би много уздигла или покварила данашње поколење. Људи нашега времена не даду се обраћати нити кварити књигама у четвртини. Још који дан, и овај оглед отићи ће истим путем којим и *Defensio Populi:* у прашину и тишину најгорње полице. Име његова писца, и запажљиве околности око његова издавања, осигураће му један известан ступањ пажње. Месец-два, он ће испуњавати по који часак ћаскања у сваком салону, и по који ступац у сваком часопису; и онда ће, да позајмимо отмени језик позоришних програма, да уступи место новинама на реду.

Ми желимо, у осталом, да се користимо занимањем, па колико оно било пролазно, које је ово дело узбудило. Лукави Капуцини не бирају никада да проповедају о животу и чудесима једног свеца док нису пробудили побожне осећаје својих слушалаца, излажући какву мошт од њега — један конопац из његова одела, један чуперак његове косе, или једну капљицу његове крви. Придржавајући се истог начела, ми немеравамо да употребимо у своју корист ово последње занимљиво откриће, и, док је ова споменица великог и доброг човека још у рукама свију, де кажемо коју реч о његовим моралним и инте-

лектуалним способностима. Убеђени смо да нам неће замерити ни најстрожији међу нашим читаоцима, ако, у прилици као ова сада, скренемо кратко време са предмета на дневном реду, да се опоменемо, са свом љубављу и страхопоштоваљем, генија и крепости Џона Милтона, песника, државника, философа, славе енглеске књижевности, борца и мученика енглеске слободе.

По својој поезији Милтон је најбоље познат; и с његовој поезији ми желимо да најпре проговоримо. По општем гласању цивилизованог света, њему је одређено место међу највећим мајсторима уметности. Његови опадачи, опет, и ако надгласани, нису ћутали. Има много критичара, и међу овима њих неколико од великог имена, који настоје једнодушно да уздигну спевове а да озлогласе песника. Дела која они признају, посматрана сама за себе, даду се уврстити међу најплеменитије производе људског ума. Али они неће да дозволе да се овај аутор стави упоредо са оним великим људима који, рођени док је цивилизација била у повојима, надокнађиваху својом рођеном снагом недостатак школовања, и, премда сами без узора, они су оставили потомству узоре који се не боје подражавања. Милтон, речено је, наследио је што су његови претходници створили; он је живео у једном просвећеном веку; он је примио потпуно образоваље; и ми бисмо морали с тога, ако желимо створити праведну оцену његове снаге, да му много одузмемо, узимајући у обзир оне повољне прилике.

Напротив, ми се усуђујемо рећи, ма колико ова примедба изгледала парадоксална, да ниједан песник није имао више борбе са неповољним околностима него Милтон. Он је сумњао, пошто је потпуно располагао самим собом, да ли није био рођен „један век прекасно". Ради овог сазнања Џонсон се сматрао у праву да направи од њега циљ за своје много неумесне досетке. Песник, уверени смо, разумевао је природу своје уметности боље него критичар. Он је знао да се његов песнички геније није

нимало користио цивилизацијом која је била око њега, или науком коју је поцрпао; и он је погледао натраг, са нечим налик на жаљење, на суровије векове простих речи и живих утисака.

Ми мислимо да, како цивилизација напредује, песништво готово по нужди опада. Зато, премда се и ми дивимо оним великим делима маште која су се појавила у мрачним вековима, наше дивљење није веће с тога што су се та дела управо појавила у мрачним вековима. Напротив, ми држимо да најчудеснији и најсјајнији доказ генија јесте један велики спев произведен у једном цивилизованом веку. Не можемо да разумемо зашто они који верују у онај најправовернији члан књижевног вјерују, да су најранији песници у опште најбољи, могу да се чуде правилу као да је оно изузетак. На сваки начин, једноликост појаве указује на одговарајућу једноликост у узроку.

Постоји истина да обични посматрачи суде на исти начин о напретку наука основаних на искуству, као и о напретку уметности основаних на подражавању. Усавршавање првих јесте постепено и споро. Векови се проводе у скупљању грађе, а још више векова док се она одвоји и сложи. Чак и кад је већ један систем образован, има још увек нешто да се дода, измени, или одбаци. Свако поколење ужива употребу грдног блага које му је остављено у наследство од старине, и оно предаје поново ово благо, умножено новим тековинама, будућим вековима. У томе траженју, дакле, први трудбеници сретали су се са великим неприликама, и, чак и онда кад нису имали успеха, имају право на похвалу. Њихови ученици, са далеко нижим духовним силама, надмашавају их врло брзо у знању ствари које су на дневном реду. Свака девојка која је читала мале диалоге из Политичке Економије од Г-ђе Марсет, може да даде Монтегју или Валполу много лекција из финансија. Сваки разуман човек може сада, ако се одлучно прихвати коју годину математике, да научи више него што је знао велики Њутон после пола века проучавања и размишљања.

Али није тако са музиком, ни са сликарством, ни са вајарством. А још мање је тако са поезијом. Напредак префињења доприноси ретко овим уметностима боље предмете за подражавање. Тај напредак може заиста да усаврши оруђа која су потребна за механичке радове музичара, вајара, и сликара. Али језик, песников строј, најзгоднији је за песников циљ у свом најсуровијем стању. Народи, као и појединци, најпре аперципују, па онда абстрахују. Они полазе од појединачних слика општим термовима. Ради тога је речник једног просвећеног друштва философски, а речник једног полуцивилизованог народа песнички.

Ова промена у језику људи делом је узрок а делом последица одговарајуће промене која лежи у природи њихових духовних операција, промене где наука добива а поезија губи. Поопштење је потребно за напредовање знања; али појединачност је неопходна за стварања маште. У сразмеру што људи више знаду и више мисле, они мање гледају на појединце а више на класе. Они зато праве боље теорије а горе песме. Они нам дају нејасне фразе место слика, и оживотворена својства место људи. Они могу имати више способности за рашчлањивање људске природе него њихови претходници. Али анализа није песников посао. Његова служба јесте да слика, а не да расеца. Он може да верује у један морални смисао, као Шафтсбери; он може да сведе цело људско деловање на себичност, као Хелвеције; или он може да никада о томе никако и не мисли. Његово веровање у такове предмете неће имати нимало више утицаја на његову поезију, ону која се управо тако зове, него што ће појмови које би један сликар стекао у погледу сузних жлезда, или оптока крви, утицати на сузе његове Ниобе, или на рујност његове Ауроре. Да је Шекспир написао једну књигу о побудама људских деловања, није никако извесно да би то била добра књига. До крајности је невероватно да у њој не би била ни половина умесног суђења о томе предмету колико се

тога може наћи у Басни о Пчелама. Али да ли би Мандевил створио једног Јага? Коликогод је добро знао како да разреши карактере у њихове елементе, да ли би он био способан да поређа ове елементе на такав начин да се из њих начини један човек, један стварни, живући, појединац човек?

Можда ниједна особа не може да буде песник, или чак не може ни да ужива у поезији, без једне извесне нездравости ума, ако се нешто што даје тако много уживања, сме да назове нездравост. Под поезијом не замишљамо свако писање у стиховима, па чак ни свако добро писање у стиховима. Наша дефиниција искључује много метричких састава, који, из других разлога, заслужују највишу хвалу. Под поезијом разумевамо уметност да се употребе речи на такав начин који ће произвести илузију на машту, уметност која чини помоћу речи оно што сликар чини помоћу боја. Тако је највећи од песника описао поезију, у редовима који су изазвали опште дивљење ради снаге и срећности њихове дикције, и који су још више драгоцени ради тачног појма који је у њима изражен о уметности у којој се он одликовао:

Као што машта ствара тела облицима непознатих ствари, њима исто тако песниково перо даје образ, и намешта на извесно место много ваздушно ништа, дајући му име.

То су плодови „финог заноса“ које он приписује песнику — финог заноса без сумње, али увек заноса. Истина је, заиста, битна за поезију: али то је истина бунила. Суђења су тачна, али предпоставке су лажне. Пошто су учињене прве предпоставке, све друго треба да буде у реду; али ове прве претпоставке изискују један ступањ лаковерности који се готово пење до делимичног и часовитог померања разума. Ради тога деца имају највише уобразиље од целог света. Она се неограничено предавају свакој алузији. Свака слика која се јаче представи њиховом душевном оку, производи на њих утисак стварности. Ниједан човек, ма каква била

његова осетљивост, није увек потресен Хамлетом или Лиром, као што бива потресена једна девојчица оном бајком о бедној Црвенкапи. Она зна да је то све лаж, да курјаци не могу говорити, да нема курјака у Енглеској. Па уз све своје знање она верује; она плаче; она не сме да оде у мрачну собу, а да бар не осети зубе чудовишта на своме врату. Такав је деспотизам маште на умове који нису однеговани.

Док се друштво налази у суровом стању, људи су деца са већом разноликости мисли. То је разлог да у таком друштвеном стању можемо ишчекивати да нађемо песнички темпераменат у својем највишем савршенству. У једном просветном веку биће много разумности, много науке, много философије, обиље тачне класификације и потанке анализе, обиље духа и речитости, обиље стихова, па чак и добрих стихова; али мало поезије. Људи ће просуђивати и поређивати, али неће стварати. Они ће разговарати о старим песницима, и објашњавати их, и уживати у њима до једног извесног ступња. Али они ће једва бити у стању да схвате дејство које је поезија производила на њихове суровије претке, обамрлост, занос, пуноћу веровања. Грчки рапсодиста, како прича Платон, мучно би могао певати Хомера а да не падне у грчеве. Мохок тешко да осећа нож који му скида кожу са чела, док урличе смртну песму. Моћ коју су стари барди Велса и Германије имали над својим слушаоцима, чини се модерним читаоцима готово чудесна. Таква осећања су врло ретка у једној цивилизованој заједници, а најређа код оних који учествују у раду за њезино напредовање. Она најдуже живе међу сељаштвом.

Поезија производи илузију на душевно око, као што мађионичка светиљка производи илузију на телесно око. И као што мађионичка светиљка најбоље делује у мрачној соби, исто тако поезија постизава најпотпуније свој циљ у једном мрачном веку. Чим се светлост знања појави на његовим врхунцима, чим контуре извесности постану све више и више одређене, и мрачни предели

вероватноће све више и више осветљени, боје и црте фантома које поезија изазива бивају све све блеђе и блеђе. Ми не можемо сјединити непомирљива преимућства стварности и обмане, јасно разазнавање истине, и одлично уживање онога што је створила машта.

У просвећеном и писменом друштву, онај који се носи надом да буде велики песник, мора најпре да постане мало дете. Он мора да поцепа у парчад цело ткање свога ума. Он мора да одучи много од онога знања које му је можда дотле давало главно право на превасходство. Његови многи дарови биће му запрека Његове тешкоће биће у сразмеру са његовом способности за послове који су у моди код његових савременика; и тај напредак биће у опште у сразмеру са жилавошћу и делатношћу његова ума. И добро је ако, после свих његових жртава и напора, његова дела не наличе на човека који шапуће, или на модерну развалину. Видели смо у нашем властитом времену велике таленте, силан труд, и друго размишљање, све употребљено у тој борби против духа века, и употребљено, нећемо да кажемо потпуно узалуд, али са сумњивим успехом и са слабим повлађивањем.

Ако су ови судови тачни, ниједан песник није ликовао над већим тешкоћама него Милтон. Он је примио учено васпитање — био је дубок и отмен класички зналац — проучио је све мистерије рабинске књижевности — био је блиско познат са сваким језиком модерне Европе из којега се тада дало извући уживање или обавештење. Он је био можда једини велики песник потоњих времена који се одликовао изврсношћу својих латинских стихова. Петраркин гениј је тешко да је био првога реда; и његове песме на томе старом језику, и ако много хваљене од оних који их нису никада читали, јесу бедне композиције кауле, са свим својим духом којему се треба дивити, и генијалном вештином, имађаше мало маште — и ми никако не мислимо да се његова класичка дикција даде поредити са Милтоновом. Имамо ауторитет Џонсо-

нов против нас у овој тачци. Али Џонсон је проучавао ђаволе писце Средњег Века, док није постао до крајности туп за августовску отменост, и он је имао тако мало способности да суди између два латинска стила, као што је немогуће изабрати једног древног пијаницу да куша укус вину.

Стихотворство на једном мртвом језику јесте екзотично, тражено, скупо, богешљиво подражавање онога што се може наћи на другом месту у здравом и спонтаном савршенству. Земљиште на којему ове ретке биљке цветају, у опште, тако је неподесно за произвођење снажне домаће поезије, као што не могу из лонаца за цвеће у једној стакленој башти да израсту храстови. Да је творац „Изгубљеног Раја" могао да напише „Посланицу Мансу", за дивно је чудо. Никада пре тога није се здружила тако обележена самосталност и тако одлично подражавање. Заиста, у свима Милтоновим латинским песмама вештачки манир, неопходан таквим делима, дивно је сачуван, док им, у исто време, богатство његове маште, и узвишеност његових осећања, дају нарочиту драж, један израз племенитости и слободе који их издваја из свих других списа исте врсте. Ово нас подсећа на забаве оних анђеоских ратника из којих је била састављена кохорта Архангела Гаврила:

„Око њега вежбаше се у јуначким играма неоружана омладина неба. А високо изнад њихових глава висаше небеско оружје, штит, шлем и копље, у блеску алема и злата".

Ми не можемо гледати на ова спортска вежбања ради којих се Милтонов геније распасује, а да не приметимо светлу и страшну ратну опрему коју је он навикао да носи. Јачина његове маште ликовала је над сваком препреком. Тако силан и пламенит беше огањ његова духа, да не само што није бивао угушен под тежином горива него је пробијао кроз цео слој својом властитом топлином и сијањем.

Наша намера није да покушамо ишта налик на потпуно испитивање Милтонове поезије. Свет се већ дуго времена сложио што се тиче заслуга најзапажљивијих места, неупоредивог склада метра, и одличности онога стила у којему се ниједан његов такмац није могао с њим изједначити, и који ниједан пародист није могао понизити, — стила у којему се развила у свом највишем савршенству идиоматска снага енглеског језика, и којему је сваки стари и сваки модерни језик допринео нешто од своје љупкости, крепкости, или музике. У пространом пољу критике у које улазимо, безбројни жетеоци већ су забадали своје српове. Па ипак жетва је тако обилата да и немарно тражење једног осамљеног купиоца може да буде награђено једним руковетом.

Највидније обележје Милтонове поезије јесте крајња удаљеност асоциација помоћу којих она делује на читаоца. Њезино дејство се производи, не толико оним што она изражава, колико оним што она сугерира; не толико мислима које она непосредно саопштава, колико са другим мислима које су с овима везане. Он електризује дух преко кондуктора. Човек с најмањом уобразиљом мора разумети „Илиаду“. Хомер му не даје никакав избор, и не иште од њега никаквог напора, већ узима све преко себе, и мене слике на тако јасно светло да је немогуће остати слеп према њима. Милтонова дела не могу се разумети, нити се може у њима уживати, ако дух читаоца не суделује са духом писца. Он не слика свршену слику, нити игра за једног чисто пасивног слушаоца. Он црта, и оставља другима да испуне контуре. Он повлачи кључну ноту, и очекује од свога слушаоца да изведе мелодију.

Слушамо често о чаробном утицају поезије. Израз у опште не значи ништа, али, примењен на Милтонове списе, мора се усвојити. Његова поезија делује као опчарање. Њезина заслуга не лежи толико у њеном видном значењу колико у њеној тајанственој снази. Чиниће се, на први поглед, да у његовим речима нема више него

у другим речима. Али то су речи које зачаравају. Једва што су изговорене, и прошлост постаје садашњост, а далеко близу. Нови облици лепоте искачу од једном на живот, и сва гробља успомена напуштају своје смртно. Промените грађу изреке; замените један синоним другим и цело дејство је разорено. Чаролија губи своју моћ, и онај који би се тада надао да њом опчарава, нашао би да га не разумевају као ни Касима у арапској причи кад стајаше пред вратима вичући: „Отвори се, Вите“, „Отвори се, Барли“, а врата се покораваху само гласу „Отвори се, Сезаме“. Бедни пад Драјденов у његовом покушају да поново напише неке делове „Изгубљеног Раја“ јесте очит пример за ово.

Да утврдимо ова опажања, приметићемо да су једва која места у Милтоновим спевовима општије позната или чешће понављана од оних која су нешто мало више него прозивање имена. Ова нису увек згоднија или милозвучнија од других имена. Али то су опчарана имена. Свако од њих је прва карика у дугачком ланцу удружених мисли. Као дом нашег детињства који одлазимо посетити као људи, као песма наше отаџбине коју чујемо у једној туђој земљи, ова производи на нас једно дејство сасвим независно од њихове унутрашње вредности. Једно нас односи натраг у један удаљени период историје. Друго нас меће међу нове призоре и манире једне далеке земље. Треће нам изазива све драге класичке успомене из детињства, школску собу, Вергилија са магарећим ушима, празнике, и награде. Четврто доноси пред нас сјајне фантоме витешког романа, набрајања трофеја, везене коњске покровце, романтичке девизе, сеновите шуме, опчаране вртове, јуначке подвиге заљубљених витезова, и осмехе избављених принцеза.

(Наставиће се)

Тома Б. Маколе.

(С енглеског превео Вељко Милићевић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Горски Вијенац владике црногорскога Петра Петровића Његоша, пето издање с коментаром Милана Решетара. Цијена 2·50 динара, у Београду, издање књижаре С. Б. Цвијановића, 1909.

Ово је пето издање са коментарима Г. Решетара, иначе је шеснаесто, или можда и које више, јер се издањима Браће Поповића у Новом Саду, која су најјевтинија те и најраширенија, не може ухватити тачна рачуна. „Горски Вијенац“ се толико тражи и чита, да му не сметају ни онаква рђава издања, са тмом погрешака, које још више отежавају разумевање. Није редак Црногорац гимназист, и у нижим разредима, да зна на памет и са заносом рецитује читаве ставове из „Горског Вијенца,“ — и ако им свима не знаде значења. Овака пак издања, са зналачким коментарима, у толико су више добро дошла, ово последње нарочито, јер је, и у том погледу, боље од свих досадашњих Г. Решетара. Али се и у њему има још штошта допунити и поправити у тумачењима, како ћу на крају овога реферата и показати.

Пре тога још коју о другим странама ове увек интересантне књиге. Ово издање краси и слика Његошева са аутографом, биће с оног истог клишета с кога је књижар Цвијановић издао дописне карте. После кратког предговора уредникова долази „Живот и рад“ Петра Петровића Његоша, у коме се у кратко излаже прво живот и политички рад Владичин (у главном извод из Томановићеве

књиге: Петар II Петровић Његош као владалац, год. 1896). То је лепа и потребна новина у овом издању, само Г. Решетар није требало да остане на пола пута. Кад је наштампао (стр. XXXII) писмо Владичино бану Јелачићу од 20 децембра 1848, писмо у коме бију искре оног истог високог и племенитог патриотизма владике песника, које и у поезији његовој, у „Горском Вијенцу“ нарочито, онда је требало и из осталих писама Његошевих, Хусејин-капетану, Осман-паши скадарском и другим, што су штампане у књигама Лавова и Томановића, да објави бар она места на којима се опажају не само исте мисли него и реченице, изрази, који и у „Горском Вијенцу“.

Тако би се се најбоље илустровало, како је владика Раде и ако владар, и као политичар, увек, био песник и, што нас се овде више тиче, патриота најплеменитија кова, недосежно узвишен и над босанским витезом, и над српским књазом дипломатом, и над хрватским баном Јелачићем, који се, управо према њему, и испољава само као аустријски генерал.

После одељка о животу Његошеву иде други, о књижевном раду његову. Ту Г. Решетар, како се чини, необично много полаже на то, да тачно утврди почетну годину у певању Његошеву. По њему је Владика почео певати управ после првог пута свог у Русију (1834 године). Али зашто не и раније? Макар минимално, тек ипак више него што му признаје и Г. Решетар, а нарочито кад се зна да су то биле готово „народне“ песме, и кад имамо, не само за једну, и сведоџбу Симе Милутиновића (може се, може, баш и њему веровати!) у „Пјеванијама“, да их је испевао Владика Раде „одприје него је владиком постануо“ (страна 90). То би већ било пре 1833 године, а кад се узме да их је Милутиновић добио свакако за боравка свог у Црној Гори, као и остале, онда још и раније, у 1831 години, и пре. Било би управ и чудновато да младић, око 17 година, с оваквим песничким талентом и с оноликом љубављу према народној и уметничкој поезији (Године 1833 пише Вук Мушицком:

„Глас Народољупца вашега зна на изуст!"), поред учитеља песника, у Црној Гори где се сваки знатнији догађај одмах прелије преко гусала у песму, каква је да је; било би заиста чудно да Раде Петровић не покуша и сам полетети „у зрачнијем пределима" поезије. Та шта је нас и без свих тих прилика, а без талента, и испод нула целих, почињало и раније! — Не знам колико је Његош у „Лучи Микрокозма" „и директно" имитовао Милтонову „Изгубљену Рају"; оно чега тамо има, назвао бих највише реминисценцијама, (тако, на пример, буна Сатане против Творца подсећа на I и II песму „Изгубљеног Раја"). Подсећања на Дантеову „Комедију" чини се пак да има више и ближих, по самом предмету, по узношењу песникову на онај, небески свет, и у сликању његову (сфере — „кола"); али оно главно, визија раније велике трагедије небеске, борбе Сатанине против Бога и друго, подсећа и на Јованово или буди које апокрифско „Отрковеније" или „Вижденије", свакако боље и поузданије познато пустињику цетињском од уметничког песништва талијанског. Само, кад се говори о туђим утицајима у песништву Његошеву, требало је, баш ту, напоменути како се оно више него икоје у нашој литератури, осем Јакшићева, одликује оригиналношћу. Па се та оригиналност Његошева певања може, место општих фраза, лепо употребити и на то да се сузбије она сумња, као да би Његош испевао „Смрт Смаил-аге Ченгића" онако, како је позната под именом Ивана Мажуранића, највештијег песника имитатора у нас.

Засебно, у трећем одељку, говори Г. Решетар о самом „Горском Вијенцу", као и у ранијим издањима, истичући истрагу потурица за главни предмет спева а сликање живота и обичаја црногорских као епизодне уметке; говорећи о самом догађају расправља колико се може историјски потврдити, а држи се Руварчева гледишта („Montenegrina") насупрот Томићеву („Из историје Црне Горе"), те сумња да је какве истраге потурица и било, за време владике Данила.

Свакако потпуности ради, додирује Г. Решетар у кратко и питање о *посвети*, али није морао ни толико, јер оно што Медаковић и Милићевић казују без сумње су само гола причања, којима се накнадно хтело да протумачи познато неслагање Владичино с кнезом Милошем, тако лако разумљиво према контрастним природама њиховим. Оставимо на страну то, што би, по Медаковићу и Милићевићу, Његош у очима нашим изгледао као ситна, пакосна душица, каквог га ми иначе не знамо, која посвету Милошу, „најдивнији састав, који је изишао из пера Његошева“ (по Милићевићу; тако се обично каже за онај спис, о коме се ништа друго не зна) обрће, из ината, у посвету и похвалу Карађорђу, те, и ако само између редова, кроз зубе, баш у осуду Милошеву. Али „Горски Вијенац“ сам по себи, као похвала српског, црногорског херојства, могао је бити посвећен само српском хероју, за каквог је Његош увек сматрао и признавао Карађорђа (види: оду „Сабљи бесмртнога вождa“) и по „Србијанци“ Симиној и по Вишњићевим песмама, нарочито по оној о „Почетку буне на дахије“, на коју има подсећања и у самом „Горском Вијенцу“, у оним „знамењима“ на првој скупштини. Ако је дакле Његош, у име „помирења са кнезом Милошем“, хтео да му се одужи у посвети за обећано меценство (по Милићевићу), онда је то одужење, чини се највероватније, могло бити у брисању оних места из готове посвете „оцу Србије“, Карађорђу, на којима, како лепо вели Г. Решетар, „кнез Милош није могао бити *хваљен*“. Ако је пак тога брисања уопште и било — (Чудно је да је у четири пута увек изостало тачно по шест редова; а, после, пажљив читалац готово и не опажа тога брисања, и врло га лако допуњује), — оно је могло бити само у корист кнеза Милоша, а могло се, према карактеру Његошеву, збити баш и после поновне размирице његове са кнезом Милошем.

На завршетку овог увода излаже Г. Решетар, као и раније, особености црногорског говора и даје преглед

свих досадашњих издања „Горскога Вијенца“ и превода његових на словенске и друге језике.

*

Тумачења су у овом издању и умножена и поправљена, нарочито у називима географским, који се чине као општи, па су сад нађени као посебни, особени, те истакнути великим почетним писменима. Тумачења има чак и више него што би требало, (мислим нарочито на синтактичка објашњења: аорист место футура, партитивни генитив као подмет, ексклamативни инфинитив и друго), више бар за нас који смо непосредно упознати с језиком народним; још је више тако „непотребних“ речи у речнику, на крају. Све то ипак није сасвим непотребно али је тек zu viel des Guten.

Него ипак, нема свих потребних тумачења и нису сва, што их има, увек тачна и потпуна. Редцима овим што иду и јесте смер да их допуне и попуне. Тако:

— У тумачењу стиха 29 *Посвете* (страна 6). (Над свијетлим твојим гробом злоба грдна бљува тмуше) треба, уз остало тамо, напоменути да се твој стих свакако тиче и оне „песничке“ полемике између Симе Милутиновића и Ивана Соколовића „Кабларца“ у години 1843, у којој је овај последњи нападао, због Карађорђевићеваца, и Карађорђа и то врло оштро и безобзирно, претресујући му и приватан живот (Стрмоглави преврат Србије... I и II), а Сима га бранио од изнесених „гадости“ нападајући узред и књаза Милоша (Отпјев на превратни стрмоглав преболесног Ивана Соколовића).

— Код завршних стихова (35—38) *Посвете*, кад су већ и много разумљивије ствари тумачене, требало је, уз објашњење о Пожарском, истаћи и у чему је то Карађорђе, „херој ка Пожарски“, већи од Душана и Обилића. Душан је, наиме, на темељу ранијих тековина уздигао царство српско, Обилић га јуначки бранио на Косову, а Карађорђе је из ропства ослободио, из рушевина саздао нову Србију.

— Уз „Лица“ додао је сад Г. Решетар и ноту, којом допуњује штошта о њима, само је, у брзини, војводу Драшка назвао *Петровић* место Поповић. (Та је брзина без сумње узрок те се и на страни X омакла година 1811 место 1813).

— Код првог стиха ваљало је оном тумачењу: да султан има *седам* бињиша, „јер сјајем надмашује остале владаоце — додати: да и тих „влашких краљева“ има *седам*, а у речнику код *бињиш* поред речи *огртач*, додати и *као порфира владалачка*.

— За Луну „ка јабуку“ (стих 10) није нас Г. Решетар, ни после рецензије своје о словеначком преводу „Горског Вијенца“ могао уверити да значи „лијепа ка јабука“, а не тек: на дар кâ јабуку. Кад би се то баш тицало само лепоте Лунине, згодније би било Његошу да је рекао „кâ ружица“ или који други цвет, као оно за Фатиму доцније (страна 1857).

— У стиху 18 (Мухамеде, то је за Гертуку!) боље би било изоставити запету, те сасвим уклонити сумњу да је оно вокатив.

— Уза стих 21 (дан и народ како ћуку тица) требало је допунити тумачење народном причом о ћуку, коме је Господ, за неку услугу, досудио да му сваки дан не гине тица, ма и не ловио. Та је прича објављена у прекланском „Срђу“.

— Тумачење стихова 203 и 204 (забацише владу и државу, за правило лудост изабраше) нетачно је. Та „лудост“ није у томе што су краљеви српски зидали многе манастире, него у томе што су се крвнички прогонили међу собом и отимали о престо, (како се раније каже) не марећи што ће држава отуда страдати и влада, власт српска ослабити. Онако бар није могао мислити Његош, који се и сâм заносио око тих „лудости“ проглашујући у XIX веку свог стрица владику Петра I за свеца, рецимо баш и само зато да боље утврди власт своју и куће своје. То је мишљење само Г. Решетара, који је заборавио, а то Његош не би могао, колико је та „лудост“

доцније помогла народу нашем очувавши му уз веру и свест националну. У томе се можда повео за В. Јагићем, који исто тако оштро осуђује Св. Саву што је старој књижевности нашој дао црквенски правац (Archiv II), као да је он онда, при непосредном и пуном утицају византинске културе, и могао радити друкчије, сести на пример па бирати хоће ли да пише житија или романе и песме.

— Код стиха 629 (њиводи се у прах развијаше) потребна је напомена о спаљивању њивота Светог Саве више Београда 27 априла 1595.

— У стиху 687 (међу нама стати *нàдебљати)* биће да је оно партицип пасиван (као „напуњени“) а не инфинитив.

— У напомени стиху 709 (да с њим једе мађарске носове) треба додати, да ту има алузије на онај обичај ратнички да се погубљеним (или и живим) непријатељима секу носеви, место глава, и носе као трофеји, јер је тако лакше; што Владика вели *једе*, биће стога што се он гади тога посла. (Види о свему томе прве свеске „Дела“ у години 1903).

— Стихове 945—949 мислим да би боље било удесити овако:

Кога зове уз оне главице
Свако јутро, како зора сване, (без —?)
Ја мним га је допста дозвао,
Јер ми није лакши, што ћу крити,
Него да ми наврх главе стоји.

Оно *кога* неће бити интерогатив него релатив, те цео склоп треба допунити овако: *Ђавола* (пропаст своју и потурица у Црној Гори), кога (оца) зове.... доиста је и дозвао (ми, Црногорци, побићемо и потурице и оцу), јер ми није лакши — и тако даље.

— За стих 1005 (смрт се гадно испод чела смије како *жаба* испод своје *коре)* требало је бар у речнику напоменути да је то не обична жаба него *корњача* („жаба крњача“).

— Код стихова 1089—1091, где везир вели у писму:

Да прегледам у младежи *зубе*,
Да се *ружа* у *трн* не изгуби
Да не гине *бисер* у буњиште.

требало је напоменути да се ту мисли на одвођење хришћанске деце у јаничаре, те и везир хоће: да поведе здраве момке (здрави зуби требају још и нарочито, да се гризу фишеци), да не би ко је створен за царева војника (ружа, бисер) остао међу чобанима, простацима (трње, буњиште).

— У стиху 1547 (док — чим — их стаде по кући *кривања)* не односи се *кривање* на гледаоце него на глумце.

— О погибији Батрића Перовића лакше је наћи народну песму у Вука, књига IV, број 1.

— У стиху 1978 (по три коња *загона* прескочи) неће оно никако бити ген. *партиш*. него неки модални (ludi) место *из, с* загона.

— Стих 2382 (мило ми је *за моје оружје)* није добро протумачен. Не значи то: „јер га нећу више узалуд на себи носити, но ћу с њим у бој против непријатеља вјере и домовине", пошто је бар смеони војвода Батрић и раније био начисто с тим. Него он ту хоће да каже: „Мио ми је тај сан (што сам видео Обилића) *онолико колико ми је мило моје оружје*" а то је за Црногорца исто што и: „милије него ишта". То је обична реч у оним крајевима. Тако исто, на пример, и Вук Дојчевић пошто је видео сјај Млетака вели: „и мило ми је да сам га видео *за једно оружје*" (Причања В. Д., књига 67 С. К. Задруге, страна 25) а ту већ онако тумачење, као у Г. Решетара, не би могло никако пристати. Слично томе и владика Сава у „Лажном Цару Шћепану Малом, (чин I појава 2), каже *колико* му је тешко, криво, што су се скупили Црногрци:

Рад бих био за што стећ' не могу,
За ована мојих три хиљаде,
За мојпјех стотину волова,
Да вас данас на сакупу није...

— Код стихова 2549 (кад су *прва* звона зазвонила) и 2567 (већ је *троје* појало пјевацах) требало је, за оне читаоце бар којима је тумачено и да је Мали Божић што и Нова Година, рећи да *прва* звона (нарочити назив!) ударају за јутрењу, о Божићу раније него обично, одмах иза *трећих* певаца (око 4 часа у зору). У стиху 2554 (мишљах скаче вода у *понору)* требало је последњу реч штампати с великим почетним писменом, јер је ту специјално мисли на *Понор* у дну Цетинског Поља. (Тако би мислим и раније требало у стиху 55 — од Дунава до *мора сињега* — последњи назив истаћи као особени, јер он значи за нас само Јадранско Море, не и Бело или друго које).

Драгутин Костић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Морал Г-ђе Дулске, филистарска траги-комедија, од Габријеле Запољске.

Писац даје своме комаду, као што видите, дуг и опширан наслов. Он објављује унапред не само садржај него и начин на који треба гледати на догађаје. То је много, јер су, као што каже Лесинг, најкраћи наслови најбољи. Они су бар тачнији него други, а то је случај и са насловом Габријеле Запољске.

„Морал Г-ђе Дулске", место да носи неодређени наслов траги-комедије, могао је бити са више истине, назван просто комедијом. Траги-комедија је растегљив појам; он је имао и чудну ширину, када је још Корнеј назвао своју најнежнију трагедију, „Сида" тим именом. Ипак, ви сте се надали да ће комад изнети озбиљног и шаљивог. Прво би било трагедија буржоаског, ситног живота који гута самосталност, трује душе и упропашћује друштво. Комад је написан у Русији, и ви сте очекивали да осетите у њему дах револуције. Он је међутим доброћудна критика једног сталежа са ретко којом тамнијом цртом, повученом овде-онде. У њему има заиста неке извесне трагике и неке комике, али се оне две мешају једна с другом, испреплићу и стварају једно обично, просечно расположење, које је ипак много више комично. Шта више, главна особа је не студија нити карактер, него потпуно класична карикатура. Г-ђа Дулска је карикатура са свима њеним појачавањима и продуживањима црта. Она је општи тип обичне, паланачке жене која гледа шта ће свет рећи и која се чува скандала као једине и највеће опасности. Извођење овога типа, па и

неки технички детаљи и сличности у радњи, имају много од Молијеровог „Тврдице“. Она има једно, неоцењиво благо које чува у својој кући: то је њена неприкосновеност као жене и мајке и њена супериорност у томе над онима за које се што год зна у женским круговима. Она иде далеко у томе и прелази преко обичних морулних правила; она је право чудовиште у кривом појимању друштвених односа, дакле као неки Харпагон за лажни, спољни углед. Она је несвесна и потпуно убеђена, да је довољно сачувати фасаду куће Дулских. Вредност скандала који се могу изнети је за њу тачно утврђена и класификована. Кола за спасавање која односе испред њене куће укућанку која се отровала из љубоморе су неопростива повреда угледа, и она одбија да је поново узме у кућу, а јавну женску, која такође ту станује, најрадије задржава, јер добро плаћа, и, наравно, неће се никад отровати из љубави. Она још потајно иде на руку своме распуштеном сину да нађе у кући, код служавке, оно што је он тражио ван куће са више опасности по глас породице, али озбиљно, искрено не разуме како је она смела да затрудни и зашто њен син хоће да следује стопама Некљудова из „Васкресенија“. Њен муж, нема особа за време целе игре, прави по њеном налогу толико корачаји по соби колико би износила једна шетња по вароши. Г-ђа Дулска је уопште изведена као смешна карикатура и као таква заузима цео комад. У њој самој нема ничега трагичнога или бар што би личило на оштрију критику. Као и сви типови у комедијама који иду до карикатуре она има само ту трагичност коју јој даје њена, за обичне људе непојмљива страст. Она је тиранин и намеће своју филозофију света целој својој кући, али је увек и стално само смешна.

Носилац пишчеве критике о друштву малих грађана и о њиховом животу изгледа да је по неки пут син Г-ђе Дулске, распуштени ноћник и заводилац служавке Ханке. Збишко је чудноват револуционар, који, немогући да трпи ваздух у кући, који „има нечега црнога, нечега

злочиначког, што убија" проводи све врлине у кафани. Он упропашћује једну девојку и замера, пошто је јамачно читао „Крајцерову Сонату", што се његове сестре облаче тако да изазову пажњу мушкараца на улици. Кад дознаје да је мајка тајно помагала његову везу са Ханком, он хоће да ову узме, не из поштења, него из пркоса буржоазији. Несумњиво је да се писац и са њим шали, али нас то баш збуњује. Комад обећава да ће имати тенденцију да покаже сву прљавштину која се крије испод грађанског морала и зато је изабрао најобичнији и најсвакидашњији начин. Млађа сестра Збишкова моли бога да Збишкова и Ханкина љубав буде срећна, и не разуме што он њу не ће да узме на крају, кад се воле. Она излази после сваког догађаја који црта фриволност и покварености остале фамилије, као сентиментални коментар пишчев на њега. На такав начин нам је било врло непријатно да се упустимо у размишљања о устајалости буржоазије и да приметимо тамну сенку коју бацају догађаји. Средство је сувише свакидашње, наивно и неистинито.

Једина особа која је заиста носила сву трагику филистарског морала и васпитања је баш старија сестра, која је већ крочила путем куда су сви њени прошли. Она већ све зна и смеје се својој млађој сестри што ништа не појима око себе. Показати младу девојку која је тек пошла, безбрижно, весело, не знајући за други пут, низ низбрдицу буржоаских начина мишљења, много је јаче нађено и са више дејства.

Ипак су оне само споредне личности и не одузимају много комаду Габријеле Запољске од његова карактера чисте комедије. Г-ђа Дулска испуњује у главном цео комад, и у толикоме је степену више обрађена него друге да мора остати увек у првом реду и да мора све испуњавати. Она је, као што смо рекли смешна карикатура пре него тип. Цео комад је безбојан, осим, може бити, Збишке и онога што има у њему руско-пољског у његовом декламовању и празном разметању са фразама о друштву. Иначе, он остаје површно студирана, лака комедија.

Милан Предић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ТУРСКА И БУГАРСКА.

Крајем месёца августа прошле године жељезничари на источним жељезницама обуставе рад, и на тај начин за неколико дана спрече саобраћај редовни између Цариграда и Западне Европе. Бугарска се користи тим поводом, и, под изговором да успостави на својој територији саобраћај, заузме крак источних жељезница који се налази на територије Бугарске и Источне Румелије (од Белове до Мустафа-Паше) а припада и као својина и као експлоатација Друштву Источних Жељезница. Отуда спор између овога друштва и бугарске државе, који је одмах добио дипломатски карактер. У њега су се умешале нарочито Аустро-Угарска и Немачка, чији су држављани били власници највећега броја акција овога жељезничкога предузећа. Умешала се за тим и Турска; а европска штампа је устала противу овога насилнога чина. Преговори између жељезничкога Друштва и бугарске владе започети су, али се нису могли никако свршити, из два разлога; Бугарска је давала мало, а друштво тражила много; Турска опет није хтела да се преговара непосредно између њих. Тако је остало све до 22 септембра.

Тога дана бугарски кнез, после једне посете и врло свечанога дочека у Будим-Пешти од стране аустро-угарскога монарха, прогласи Бугарску и Источну Румелију независном бугарском царевином, а себе царем у граду Трнову. Тај акт је изазвао један оштар сукоб између

Турске и Бугарске. Било је мобилизација војске, на једној и другој страни; за мало није дошло до рата. Најзад је дошло до преговарања између Турске и Бугарске. Бугарска је имала своје делегате у Цариграду за преговарања. Али делегати бугарски и турски нису могли доћи до каквог било споразума. Нису за то што су била претеривања у захтевима обостраним.

Турска је тражила за заузетих 309 км. 600 м. железничке пруге 208,507.240 динара (рачунајући ту право својине и експлоатације до 1958 године); за железницу од Вакарела до Белове 5,000.000 динара; за тридесет година неисплаћени данак по члану IX Берлинскога Уговора (од 1879 године до 1908 године) 66,000.000 динара; за дуг који би требало да је Бугарска узела на себе од 1878 године на основу члана IX Берлинског Уговора, као одговарајући део турске територије 217,769.684 динара; за данак од Источне Румелије од 1887 године, 70,000.000 динара; и још за железницу Рушчук--Варна (километарска гарантија) 1,511.833 динара. Турска је дакле тражила од Бугарске да плати суму од 568,788.757 динара па да призна цео свршени чин: проглас независности Бугарске и краљевине, као и уступање свих права над железницом која је својина Друштва Источних Железница.

Бугарски делегати су пристали у име владе, да се обвежу на ово: да исплате Турској за горњу железничку пругу од 309 км и 600 м по 200.000 динара од км., а за остало уз то, свега око 65,000.000 динара; за пругу Белова—Вакарел (46 км.) 5,000.000 динара; за дуг железнички у Источној Румелији 1,511.833 динара. Сем овога они су у току преговора попели цифру до 82,000.000 динара за друге неке трошкове и дугове, који у ствари представљају дуговани данак. Јер, у једној од седница у Народноме Собрању, министар финансија Бугарске, изнео је рачун према коме би железнице турске у Бугарској представљале само вредност од 25,000.000 динара, и ни паре више. Остатак до 82 милијуна динара требао би да буде накнада Турској за извршени трновски акат.

Уз ово, Бугарска је тражила и неке политичке користи, које су се тицале њених сународника у Турској. Преговори су, најзад, прекинути. Бугарска је давала само ову суму од 82,000.000 динара, а Турци су попуштали од својега првога потраживања, остајући увек на великој суми, око 250,000 000 динара, па остали на суми од 125,000.000 динара.

Покушај турски да се добије исправка границе према Пловдиву, уз другу новчану накнаду, довео је понова до мобилизације једног дела бугарске војске. Односи бугарско-турски за мало опет не посташе отворено непријатељски. Интервенција неких Сила да се ова ствар расправи што пре и само мирним путем није успела. као ни апел бугарске владе на Велике Силе да се бугарско-турско питање једном расправи.

У томе је изишла Русија својим нарочитим предлогом да се бугарско-турски спор реши. Предлог је у овоме. После руско-турскога рата, Турска је била дужна исплатити Русији око једне милијарде динара за ратне оштете. 1882 године Русија је склопила са Турском један уговор по коме се Турска обавезује да исплати Русији остатак 800 000.000 динара оштете за 100 година, а у ратама од по 8,000.000 динара. Од тога доба Турска је исплатила Русији 208,000.000 динара, има још да исплати 592,000.000 динара. Русија сада предлаже да Турска њој не плати од ратнога дуга суму од 125,000.000 динара коју тражи од Бугарске. За 16 година Русија неће ништа тражити од Турске, тако по истеку тога рока наставиће Турска плаћати по 8,000.000 динара до исплате. Бугарска ће се обавезати да плати Русији 82 милијуна динара што сад нуди Турској, Закључивши зајам у Русији, а не на другоме месту Русија би дала тај зајам под врло повољним погодбама Бугарској, која би га морала иначе учинити под врло тешким погодбама у Европи где је данас тешко наћи велике зајмове под повољним погодбама.

Предлог руски је учинио готово свуда, и најбољи утисак, и очекивало се да ће га и у Цариграду прихва-

тити, Турска влада га није прихватила. Она је учинила један нов предлог. По томе њеноме предлогу она би хтела да се једновремено скине и цео ратни дуг Русији. И њени рачуни су у томе нешто мало необјашњиви, јер њени знаоци финансија рачунају да би се са још једном мањом сумом могао измирити цео ратни дуг отоманске империје, докле руски то обарају.

Други важнији догађаји су одложили и коначну расправу турско-бугарскога спора, и коначно признање Бугарске од стране свих европских држава за независну државу.

Титула цар коју је дао себи владар бугарски прогласивши Бугарску независним царством, дала је повода оспоравању права на ту титулу цара. Многи су налазили да је он могао узети само титулу краља, а не цара, јер се име цара давало владарима великих и пространих држава. Д-р Ватрослав Јагић је ту скоро показао да он не мисли да се титула владарска даје према величини земље којом владар управља. Бугари су, по њему, увек имали само царства, па макар колика да је била њихова држава, а име цар су узели од Грка да означе свога владара. Срби су од Мађара узели име краљ и дали га своме владару Стевану Првовенчаноме. Душан је узео титулу цара тек кад је завладао великим делом византинске империје. Отуда би изишло да између цара и краља нема никакве разлике у достојанству. Разлика у речима означавала би само разне изворе из којих су узети. Реч цар са грчко-славенског истока, а реч краљ са латинско-словенског истока.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Воја. Ј. Илић-Млађи: Песме. Чачак, 1909.

Г. Војислав Ј. Илић се већ десетак година јавља по нашим књижевним листовима, и он је већ привукао пажњу на се, ако ничим другим а оно тиме што случајно носи пуно име једног великог песника нашег. 1902 године издао је малу збирку преведених песама „Туђински бисер", која је прошла готово непримећена, као и толике збирке почетничких песама, ма да њен писац тврди да је данас „по готову, нигде и нема".

„Песме" Г. Илића остављају двострук, врло помешан утисак. Има у њима развијања врло општих, готово баналних „појетских" тема, и то у врло обичним и осредњим стиховима. У доброј половини књиге читалац је у искушењу да нељубазно примети писцу: да му није било потребно на корицама потписати се као Војислав Ј. Илић-Млађи, јер није било опасности да се његови стихови припишу Војиславу Ј. Илићу правом, Војиславу Ј. Илићу јединому... Затим, дале би се чинити врло неповољне примедбе о тачности и поетичности приличног броја Г. Илићевих превода из Виктора Ига, Ламартина, Алфреда де Мисеа, Леконта де Лила, Теофила Готјеа и других. Али неби било право нарочито се заустављати на тим слабостима, јер у књизи Г. Илића има нечега бољега, и то много бољега.

Има у овој књизи цео један низ песама потпуно личних и најинтимнијих, где је велика искреност нашла

врло јак и импресиван израз. Г. Илић је имао једну велику несрећу у своме животу, и нема никакве неделикатности помињати је, када је она врло отворено и у појединостима испричана у целом једном низу јаких песама („Ноћна свирка", „Из једне шетње", „Над створом Тимока", „Звони", „Њен венчић", „Из болничких часова", „У поштанским колима"). И, чудна ствар, Г. Илић, који је у општим поетским мотивима био сасвим осредњи стихотворац, када је додирну, крваву рану свога срца, када је стао јецати своју трагедију, „почету песмом, завршену гробом", попео се до песничке висине. Није могуће без стезања срцу, без готово некога физичкога осећања бола, читати овакве стихове:

Ето и сунца! Кроз застор рујни
Крајичком ока гледну,
Како је дивно: у своје биће,
У душу своју жедну
Примити светлост, коју не може
Ни сами гроб истрти!
О, ал' је сладак, привлачан живот
Уочи саме смрти!
Сунце! О, сијај! Не још за дуго!
Пусти мелемну, топлу и благу
Још само зраку коју!
Док будем тупим сечивом струг'о,
Док крв не распем своју!...

Како смо ван лажи литературе у песми „Звони!..." Он, из чије још скорашње ране капље румена крв, заустављо се са својим чуваром на среди друма, посред као злато жутих жита и спржене траве из које цврчак пева:

...Мој чувар скиде капу с главе!
Куд га то мисли далеко односе?
„Шта слушаш, брате? упитах, пун страве,
А он ми рече: „Звони... сад је носе..."

Не питах више. Само сам уздан'о.
Кô да ме стрела кроз прса пробола
Лежах кô мртав... а, затим, лагано,
С још два чувара ућосмо у кола.

И тад, ко дусп, јурити узесмо
Преко мостова, брда и долина
У дивљем трку.... и пред вече бесмо
Под кршним Ртњем, сликом исполина.

Па, напред!... Возар љуто узмахује
И бичем шиба, знојну кљусад гони.
Стражари ћуте... Ах, дал' се то чује
Како однекуд звони,... звони... звони...

Узалуд се читалац отима нездравој драži ових стихова. Узалуд себи говори да је ствар била страшна и нечовечна, и да се она ничим и никада не да бранити; узалуд се отима од утиска ових стихова изниклих из крви као мистични црвени цветови, уверавајући себе да трагични утисак није у стиховима но у ономе што је иза њих, у страхобном и језивом предмету који они причају; узалуд, најзад, у последњој скрупули, читалац осуђује писца што је ту ужасну несрећу, коју је као сабласт требао гонити из сваке успомене, узео за предмет своје песме, нанизао је у профане строфе, удешавајући слике и хармоничност речи, тражећи ефекте и пљескања, излажући пред великом публиком, као на позорници, нешто што би требало да остане у најмрачнијем куту срца. Крвава мрља остаје на страницама ове болне и болесне књиге; ми смо жртве наше болешљиве радозналости и перверсне маније за ретким и јаким осећајима; писац у овим стиховима, који су профанације гробова, није без литераторске каботинаже која у свему и по сваку цену тражи књижевне мотиве и ефекте. Али, све је то узалуд? Утисак остаје, и он је, у свој својој трагичности, велик и силан...

Јер, то је преживљено и осећано. Ми смо толико сити лажи у литератури, литературе сведене на недостојну комедију осећања, лажних суза, лажних поклича, реторике бола и фразеологије плача; нама су постали одвратни они сити и задовољни филистри који без икаква смисла и разлога ридају горе но Јеремија на развалинама јерусалимским. У данашњој српској књижевности у толикој

је мери настало крчмење безузрочног и бесмисленог, лажног и ладног песимизма, ми имамо толико песника који опевају своје фиктивне гробове, као што су пре четрдесет година песници певали своје исто тако фиктивно „луче бајно", да нам је добра дошла песма у којој има истине, па ма и најстрашније...

Из тога узрока, зато што су искрене и преживљене, што су у пуном смислу речи *Suspiria de profundis, Песме* Г. Илића, као и песме Г-ђе Данице Марковић и Г. Велимира Рајића, имаће успеха код данашњих српских читалаца, којима је додијала лаж и афектација у нашој данашњој, чисто спољњој поезији, сведеној на игру речи и комедију осећања. J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Дубровачка трилогија. — Као 30 књига Матице Српске изишло је у Новом Саду „друго дефинитивно издање“ прослављене „Дубровачке Трилогије“ Ива Војновића, „Allons enfants!“, „Сутон“, „На Тараци“. Матица Српска је врло добро учинила што је ћирилицом издала ово дело, које је свакако најбоље што је Војновић дао и које иде у најбоље драмске производе што имамо на нашем језику. Песме у почетку и на крају „Дубровачке Трилогије“, „Prélude“ и „Епилог“, ма како да су поетичне замишљу и основним осећањем, рђаво стиховане нимало не доприносе лепоти целога дела. Л.

Француски романтичари и српска народна поезија. — Чланци о Просперу Меримеу и Шарлу Нодјеу и њиховим мистификацијама српских народних песама, који су изишли у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1901 и 1904, сада се, местимично допуњени и исправљени, у издању Мале Библиотеке, појављују као засебна књижица под општим насловом „Француски романтичари и српска народна поезија“ (Мостар, 1908; стр. 79.) Н.

Манекина у југословенској литератури. — Ми смо у „Српском Књижевном Гласнику“ од 16 јула прошле године (страна 156—157) забележили да је у Гребероwом часопису за романску филологију (Zeitschrift für romanische Philologie) од прошле године (страна 312—322) наштампао Г. Павле Поповић чланак о „Манекини у југословенској литератури“, у коме је изнео једну од најинтересантнијих наших версија приповедака о девојци без руку, а на име, македонску народну приповетку „Царица и њени

близанци", и закључио, да је врло вероватно, да је она дошла директно из Манекине, француског романа из XIII века од Филипа де Реми сира де Боманоара. — У истоме часопису (страна 754) написао је сад Г. Поповић „Додатак" (Nachtrag) ранијем чланку, и изнео неке детаље, који још рељефније утврђују ово његово тврђење. Г. Поповић ту указује, да мотив о прстену, који се налази у каталонској новели из XV века (La istoria de la filla de l'emperador Contasti. „Romania" за октобар 1901) није са њом у органској вези, јер краљ не познаје свога сина по прстену, већ по томе, што га овај понајпре ословљава са „оче мој". Па и другим појединостима одступа каталанска новела од наше приповетке и од Манекине, и јако опомиње на Historia de la regina Oliva. Наша се приповетка, с обзиром на завршетак, јако разликује од каталонске новеле, да би могла из ње постати. Професор Сишије, који је несумњиво најбољи познавалац овога циклуса, обратио је писмом пажњу Г. Поповићу још и на друге моменте, који говоре противу таквога порекла, и Г. Поповић износи у овом додатку и те примедбе Сишијерове. Наша приповетка на име има старије мотиве од каталонске новеле. У овој последњој, на пример, нема ни речи о ломачи на којој треба краљица да буде спаљена. Сем тога, барка без једрила и весала, у којој бежи краљица од свога оца, замењена је у каталонској новели лађом, која служи за транспорт са веслима и свима потребама. Овим је детаљима мишљење Г. Поповића о пореклу македонске приповетке још боље утврђено.

Т. Ђ.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Скуп *Академије Друштвених Наука* 12 фебруара 1909 године. 1 Спис Г. Андре С. Филиповића: „Трговински закони и правни обичаји у средњевековној и обновљеној Србији до првога устава" упућен је на оцену академику-председнику Г. Стојану Новаковићу. 2 Спис Г. Др. Јована Радонића: „Епистолар манастира Продрома из XVI века" примљен је за Споменик II разреда. 3 Расправа Г. Др. Николе Вујића; „Прилози к историји данашње Србије у римско доба" упућена је на оцену дописнику Г. Др. Станоју Станојевићу. 4 Расправа академика Г. Љубомира Ковачевића: „Порекло Ћесара Војихна и његово потом-

ство“ примљена је за „Глас“ II разреда. 5 Расправа академика Г. Гл. Гершића: „Анексија и плебисцит“ примљена је за засебно издање Академије. 6 Расправа академика Г. Јована Н. Томића: „Историја у српским народним песмама о Марку Краљевићу“ примљена је за засебно издање Академије. 7 Расправа Г. Др. Јована Радонића: „Деспот Ђурађ Бранковић (1645—1711)“ примљена је, према реферату академика Г. Јована Н. Томића, за засебно издање Академије. 8 Спис Г. Богољуба Јовановића: „Становништво Кнежевине Бугарске“, на основу реферата академика Г. Јована Н. Томића, није примљен за издања Академије. М. Р.

Матица Српска. — Књижевно одељење држало је 7 (20) марта, под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника, свечану седницу у спомен преминулом члану Стевану Лазићу, негда управитељу карловачке гимназије. На седници су били присутни: патријарх српски Лукијан Богдановић, Митрофан Шевић, епископ бачки, даље су присутни били удовица покојникова, госпођа Јелена Лазић и син покојников, члан Глиша Лазић, и још много чланова и гостију особито из Карловаца. Пошто је председник поздравио госте, држао је свечан говор члан Васа Вујић, умировљени управитељ карловачке гимназије. У свом говору истакао је живот и рад покојников и као школског радника и као књижевника песника. Говор је пропраћен с пажњом и најпосле с уклико м „Слава Стевану Лазићу!“ На председников предлог стављена је у записник захвалност говорнику. — Пошто су се гости разишли, отворио је председник пословну седницу ради решавања других предмета. Члан Радивој Врховац примио се да у свачаној седници говори у спомен почасном члану Милану Ђ. Милићевићу, а секретар члан Др. Милан Савић у спомен Мити Калићу. — Чита се нацрт правила за избор чланова Књижевног одељења и чланова почасних Матице Српске, како га је према ранијој одлуци Књижевног Оделења поднео Књижевни Одбор. Нацрт се прима без измене једногласно, и има се ради, знања и равнања, послати свима члановима Књижевног Одељења. М. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 7. — 1 април, 1909.

ЛУКИН ВИР.
КОЛАШИНСКА ЛЕГЕНДА.

Према Газиводама, испод самога рогља њиховога, хучно удара плаховити Ибар у кршеве Вељега Брега. Пенушави таласи, као страшне водене аждаје, гомилају се, претурају се, прескачу се и хитају да што пре ударе о зелено стење, као да имају нешто да отму, да зграбе. Јурећи ка непомичну кршу, они постају све већи, бесно машу својим белим гривама, уздижу све више и бестрашније своје предње трупе, као да би хтели својом наглошћу и лавовским скоковима да заплаше вечно тмурну и хладну стену, да им што пре отпусти неправедно зграбљени плен. Они као да не виде њену страшну чељуст, која је зинула и чека на гутљај. И ударају. Стени се као досадило, не обраћа на јурише пажњу, она хладно и мрачно гледа у Бранковића Брдо, а њене чељусти без икаква покрета гутају брзе и нањућене таласе. Њих нестаје, пропадају, губи се, али се ускоро појављују на конопац растојања од крша, изничу из пенушаве воде, али рањени, скрхани без својих поносних грива, и као рањени косовски ју-

наци што некад одлажаху с бојишта да ране превију и опет се врате у окршај, тако и они болно одмичу ка равној обали, да одахну, одморе се и приберу снагу за нова јунаштва.

Прибравши се мало крај обале, вали се поново спремају, иду до средине вира у ковитлац један за другим, мере се и прегледају, као да се опомињу, свађају због неуспеха, врте се на сврдлове у самој средини и производе јаки, вечни шум. И гледаш: један за другим, осорљиво, чисто пркосно одваја се од овога вртлога, опет се измиче к обали, гледајући хладну и немилостиву стену, мери ударац као планински ован кад хоће да освоји својега противника и посади га на задњи труп — из свега размаха залеће се и пролази као први пут.

И тако траје ова неједнака борба и хука ево више од двеста година, како је постао Лукин Вир. Јер ови закрвавом пенушени снагом таласи у међудневне ноћи, на бледој месечевој тишини, причају само видовитим људима, — којих је веома малени број, а нико их и не зна, јер не могу могу ни да се кажу — како је постао овај вир и зашто се они боре...

...Једнога јутра, давно је то било, кад је свети Петар Коришки побегао из своје цркве у Колашин, осван на Вучјем Пољу, на самој обали Љутога Ибра, према манастиру Свете Руке, развијен стег пропале државе српске, сачуван у Патријаршији у Пећи. Кад се магла на прашуме, као на рашчешљане сребрне браде стогодишњих стараца, поче дизати према сурому Берему, Колашинци опазише из својих присоја и осоја да је поље као мравињак, притиснуто војском, црним калуђерима и свештењама, народом малим и великим, војводама и кнезовима. Поред самога стега издвајаше се сери шатор, са великим, беличастим крстом и јабуком на врху. Око њега сноваху брадати калуђери, крупне неке људине са пребаченим медвеђим и овчјим дебелим кожусима поврх сребрних тока и медних оклопа и панцира.

Млађи се чуђаху и позваше старце да их за невидовност упитају. Они погледаше и сетише се, па сиђоше до Ибра да се увере. То бејаше Пећски Патријарх, с народом, с војском, с властелом малом и великом, војводама и владикама. У тај мах зазвецкаше војни литаври, затрубише ратни рогови, зазвонише мала звона. Непрегледно море људи и војске, жена и деце усколеба се као планинско језеро кад га спопаде ненадна рђава погода, поче се у таласастим редовима збијати у валове поред шатора, али узалуд: тешко да је створ корак био ближе, јер се не могаше напред — поље опет остаде покривено светином. Из шатора изиђе висока мрачна и забринута појава Патријархова. Настаде тајац и светина једним махом обнажи своје космате главе и осени себе широким, брзим топлим и побожним кретом. Један високи поп с оближњега огњишта дохвати жив угарак, припали жутњикаво-мрку воштаницу и додаде је суморну поглавару цркве и народа. Овај диже коштуњаве руке и благослови народ Са Свете Реке, некако свечано, изненада, забрујаше звона. Народ као по заповести клече на земљу, прекрсти руке на својим прсима, упре очи к небу, и, добивши неземаљску сен по лицу, стаде побожно да слуша молитву. Патријарх беше изишао да одслужи јутрење...

Народ из десет колашинских села беше изишао из колеба и чардака својих да гледа невиђен призор. Свако беше нѣмо укочено на месту где се нашао. Само је умело да обнажи сањиве главе своје. А јутарње сунце само дохваташе врхове од пободених копаља, крстове и јабуке свилених стегова и гдегде рзање бојних парипа господских. Јер не хоћаше да квари молитвени израз напаћених великих душа, које се обраћају њему, богу светлости, правде и истине...

А кад звона с манастирске куле поново забрујаше на глас труба из ове чудне гомиле, и кад се тамо светина поче поново да таласа и да заузима пређашње положаје око шаторова и огњишта, Колашинце — и мало

и велико — обузе плаха, дивља радост. Њихово Вучје Поље, од Радича Брђанина, кад је честитому Лази узалудно хитао у помоћ, није видело ове силе и славе. На њему је свети патријарх са свеколиком војском, бољарством и народом. Отворио је, ваљда, књиге староставне и прочатно да је дошто време да се укупном снагом поробљеног племена удари на крвника, освети тужно и срамно поље широко око Лаба и Ситнице, посвете поругане кости јединога заступника својега пред Богом, ослободе цркве и манастире, пропоје вера и срећа широм васколике земље српске и поморске... Патријарх је ваљда чуо за непроходне крше и лазе колашинске, за пећине које зна само кнез њихов и два игумана што служе светога Јанићија у Девичу и Петра у Црној Ријеци... Па је повео нејач и жене да их збије у збегове, а родно Вучје Поље и Радиће даће хлеба, а Мокра смока да се прехране док се и последња потребна стрела баци у море за непријатељем похиталим у своје песковите пустиње... Средокраћа је овде. Послаће се хитроноги гласници са заповестима да брзо као вали навале овамо Рогозно, Пештер, Стари Колашин, земља светитеља Саве, дугокошуљасти Копаоник. Сви овде да дођу, оставе нејач, оду под стегове по земљама и војводама, и поменувши Бога и светога крену низ Ибар, јуначки избију на срамно поље да га покају. А Колашинци су најближи, најбоље путове знају, добри су стрелци, а знају турски грготати и арнаутски подвикивати и зивкати. Њих ће патријарх прве позвати, благосиљати стег, дати га кнезу Луки Придворјанину, који још није дао да царско стреме зазвекће по крајини његовој. Он ће пољубити руку и стег, обсести плаховита вранца косматога, погледаће своје јуначке Колашинце у кратким белим гуњама и накићеном врпчаницом на опанку, и само ће махнути руком и стегом:

— За мном, ђецо!... — Они ће као махнити, весело појурити за њим, оставивши само малу четицу стрелаца да враћа непунолетну децу, која неће у збегове, но хита са старијима у окршај...

Те мисли бејаху обузеле и мало и велико. Све још једаред отвори очи пут Вучјега Поља, благодарно се прекрсти, а старци, са намакнутим кожусима поврх белих долама, у један глас узвикнуше да се проломише кланци и одјекну Пламски Крш небројено пута:

— Благо нама данас и до вијека!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Тога дана увече бејаше скупштина народа српскога. Горњи Колашин послао је кнезове, кметове и виђеније домаћине са слугама и на добрим парипима, а из Доњега дошло је све готово: и људи и жене и многа одрасла деца. За оваку велику скупштину не бејаше места на Вучјем Пољу, јер беше сасвим заузето, и кнез Лука одреди Дугу Пољану у Вељем Бријегу, баш онде где се обала високо уздиже над брзим Ибром, према Газиводском рогљу. Данас је одмах после молитве био позван код патријарха, који му је рекао да спреми народ свој сав и пође с њим у другу далеку земљу, с оне стране Саве и Дунава, у земљу од Беча Ћесара. „Дизани су устанци, помагао је Ћесар и Московски Цар, из горе слазили ускоци, па све узалуд. Што се ми више бранимо и бунимо, Агарјанин је постао све силнији, и њему данас нико ништа не може, јер се и Бог оглушио о наше невоље". Патријарх је доста покретао народ и бунио га, али више неће да греши душу. Сад се решио на ово, да спасе веру православну и име народно, а Ћесар је много обећао. — У равницама, ђе су нам стари дуго година боравили, основаћемо нову Србију, стећи ћемо, ми први људи, души мјеста на том свијету — заврши патријарх.

— А зар да оставимо свето гробље — смерно и озбиљно одговори кнез Лука, свете гробове расијане по свој крвавој и жалосној земљи нашој? Ја мним, свети оче, да тако не пишу књиге цароставне, које су теби у завјет предане, да по њима живиш и род наш учиш по њима да се влада...

Патријарх употреби свуколику мудрост књижну и животну да га склони, али стари кнез беше непоколеб-

љив као и мили му Берим, који горостасно стоји као стражар земље жалосне. Најзад му патријарх рече да је од агарјанских старешина наређено да народ вером преврне, али ће он у случају непослушности, позвати триста попова и калуђера, три стотина уких ђачади, дванаест стôних владика, отворити дечанске патријаршијске књиге, писане растопљеним златом и крву Христовом, и призвати проклетство, те да од Колашина постане сиње море, да пâс појасу прича за његову непокорност...

Зазорно би кнезу од самога себе: једва два заостала предња зуба задржаше страшну помисао да рекну светому оцу како је он издајник и отпадник и како је памећу померио — место тога рече му да ће сазвати народ у веће и његова воља као увек, од дана избора за кнеза, биће за њега као писани у књигама закон.. И гласници се распршташе на четири стране као небеске мање и позваше по чину и ваздашњем обичају.

(Свршиће се)

Гр. Божовић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ДЕВЕТО ПИСМО.

Солун, 9 септембра 1908.

Мила моја Лујзл,

Ти знаш да ону младу коласовицу најох добротом једног турског официра и Епаминонде. И уместо да сам код ње била у осам (по турски), ја у девет и четврт: три четврти сам лутала. Нисам волела да мисли да сам нетачна, те јој ово казах, а она поцрвене и узе да се извињава као и све нове: пре нису могли, сад нису стигли. Па ме, збуњена, уведе у салон и похита да зове мајку. У тај европски салон ушла је једна смоквина грана — прозори су без кафеза... Није она само „шик“, већ је и вредна; њен рад је не само на стварима декоративнога значаја, но и религиознога: на зиду четири „Левха“ везени су златом по белој свили, над вратима једна „Тура“ везена је срмом по жутој кадиви. И чак кадивен џакчић за ут везен је: два ута укрштена, па озго лира. У свакој лозици, листу или цвету чинило ми се да је нешто од ње, од њеног срца. Уредно. Да ли су нове увек уредне, ја не знам: ниједној нисам отишла изненада... Уђе с мајком, још младом женом, и после руковања почесмо разговор на турском језику (наравно, пошто сам ја изговорила оне реченице научене напамет). Мајка јој *з*, *з* као Гркиња: Крићанка је. А она ми показа слику свога мужа, капетана прве класе *(коласи)*, за кога се по слици удала и — воли га... Мало па гости. Прво једна што личи на Немице и *р* изговара као Немица; официрка. На-

ригрђанка, звали је за тумача, да се не бих ја мучила говорећи турски; после пуно. Домаћица вели: незване дошле, а ја... сумњам. Жене, девојке из најотменијих породица, готово све у *јелдрма*, то јест „штаубмантилима“ — плавим, зеленим, вишњикастим, љубичастим, пепељавим, младе с кројем *à la japonaise* — те сам знала да су из овога краја, из близине. Скидају с главе *башјорти*, бели, свилени, у неке од чипака, који су им тобоже сакривали косу, очешљану по последњој париској моди, с великим подлогама и многим локнама. Младе су скидале и јелдрма и остајале у утегнутим лаким хаљинама, новомодним сукњама и блузама од чипке или лаке материје; а старије, наравно оне које су хтеле само мало да поседе, и оне које се нису обукле (и јелдрме је практично) уђоше у собу с јелдрма. Чим се која појави, домаћица устане, па и сви гости, и темена, темена, кратка, брза, свака свакој по на особ; кад седну — опет. О, што је смешно! као да та темена праве Европљанке. Мидери, локне, француски, енглески и темена. Све су нове, познала сам: немају црвених ноката, имају беле зубе, нису набељене турским белилом већ пудером, намирисане су парфимом хелиотроп, не мошусом, немају боје на обрвама, ни сурме на трепавицама, ни младежа испод ока, ни ладена на челу, у коси им није ниједан цвет, а камо ли читав бокор, у ушима им нису грдно велике минђуше, везане, преко врата, једна за другу упреденом жутом свилом, нити им је на грлу и грудима силан накит, ни на ногама месте или папучице... Ово су нове: у оволиком друштву ниједних ортачица, ниједног чифта пријатељица. Премда, ја међу њима немадох ниједне своје старе познанице, да ми то на уво каже. Међу оволиким женама само једна Солуњанка. Цариградјанке и Крићанке, земљакиње мајке домаћичине. Командантовица места с две кћери, префектовица полиције, Шаћир-пашиница с две кћери... Међу Крићанкама било је врло лепих, најлепша Шаћир-пашиница: црних очију а златне косе. Ја не верујем да има тридесет, а кћери девојке! Дошле из Ца-

риграда да се проведу, провеселе. Старијој неко рече Ајше, а ја се осмехнух, јер она се мени не чини Ајше него *Louise* или *Elise;* а млађа, плаво и израсло девојче, *Jany* или *Nelly*... Седе једна до друге, па ако што међу собом проговоре, проговоре енглески. Друге Крићанке дошле с Крита, да у Солуну виде Слободу. Оне су њу, тамо, зацело замишљале као неко живо биће, дивну жену, обучену у бело, накићену црвеним тракама, па су је солунским улицама тражиле својим црним очима што по дубини личе на њихово море... Али нове по нечему су старе: нити мене којој представише, нити коју мени. И затегнуте су: да не би, ако би биле „лабаве", изгубиле нешто од турског госпоства. И мало говоре, тихо говоре, све ћуте док једна говори, и говоре очима, душом...

Служила нас је сама домаћица, слатким од смокава, кавом, дуваном и сирупом. Уз цигару се турске госпоје олабавише, откравише, те се поче разговор доста жив и с ентузијазмом о младотурском покрету, који оне гледају сувише оптимистички, тврдо верују да ће им се држава културно и економски брзо развити. А с грозом и протестом говорише о старом режиму и његовим неделима, нарочито о оном страшном недељу које је у воду бацило толике медецинаре. Од онда су, веле, свесне све нове; а кад су знале зашта су радиле, бол и протест, веле, устостручили су им љубав, а љубав кураж и енергију. Па су говориле о солунском весељу, о цариградским „пијасама", о њихову друштву, животу у харемима и харемским проводима, о женским ручним радовима, о животним намирницама, становима и, на моје изненађење, о слушкињама! У њих је било увек доста послуге, а где је набављају и колико је плаћају о томе се није говорило, наравно пред странкињама. Слушкиње су седеле у једној кући дуго, и готово се рачунале као чланови породице; удавале се честите, а ако је која обудовела или се развела враћала се господару као кћи. Оволике госпоје, а дошле саме! Ово ми је прво турско посело где није слушкиња или робиња, да седе према ханумама.

да чекају заповест, да одговарају на питања, да, кад није страних, и саме понешто питају, да се помало мешају у разговор, и да свирају и певају... Сад се Туркиње жале као и ми. „Гркиње не ваљају и мењају место, муслиманке неће да служе — срамота их, а није их срамота да просе“. Али у њих још ни помена да их слушкиња, кад се погађа, пита: Је ли отворено место? Држе слушкињу с мужем, и с децом, али с момком... „*Даа таша* (у гору и камен)!“ И замисли, турске слушкиње тек дале јава од себе, а већ спремају штрајк!! Мале им плате. Госпође се препале: „Ја не умем да скувам ниједно јело...“ „Ја никад нисам почистила собу“. И смех, не од срца. Говорило се с времена на време грчки, јер оне јадне турске жене с Крита нису знале турски ни речи. Па поче домаћичина мајка са Шаћир-пашиницом о Криту, о његову сунцу и ваздуху, о његову мору, о његову воћу и цвећу, и о његову — сапуну. „Ја сам из Ћирита“. — Ћирит сапун знам да има, али варош...“ „*C'est l'île de Crète, Madame*“. Па се пређе на Европу... Поче она што личи на Немице. Није лепа, ни симпатична, али је образована, и начитана, интелигентна. (Доведена за тумача, а домаћици ја тумачих). Поче брзо и с темпераментом као да није Туркиња. „Ви сте, Мадам, журналист“. — Нисам“. „Све једно. Што год будем говорила можете прибележити. (Тако ми је рекла и Енвер-бејова сестра). Ми знамо зашта сте дошли,... због оне лажи, да смо се развиле; тобоже младотурци наредили, као кад би у каквој европској држави једна партија наредила да се новорођенчад не крсте. И мисле да ће оно што је избило у немачкој амбасади у Цариграду захватити хареме као стамболски пожар махале. Нетачно. И ова велика госпођа свакако није од хришћанске крви као Нури-бејове (не Нури-пашине) кћери. Оне су по крви Францускиње; крв их је извела из харема. Једна се удала за Руса, или Пољака... за Турчина није ни била. У Европи жене беже сваки час; у нас једанпут, и сва Европа надала вику: „Турске жене побегле из харема!“ Тамо беже прин-

цезе са свирачима, престолонаследниковице с учитељима своје деце!... У *Разочаранима* је Лотијев стил и композиција, а тих одбеглих турских жена с хришћанском крви материјал. Оне су му га дале онакав какав је по њих добар, да хареме осуде а себе оправдају. Европа! У нас је *било* ортака; у Европи *има* метреса. У нас ако неко заведе девојку мора је узети; у Европи је неодговоран. У нас у први брак ступа девојка, у Европи полудевојка (ако не жена). У нас момак, кад се жени, пита за девојку је ли од фамилије; у Европи има ли новаца. У нас момак купује девојку; у Европи девојка момка. У нас сестре с браћом деле родитељско имање после смрти својих родитеља увек; у Европи ако они то у завештању напишу. У нас први слатки разговори између двоје драгих бивају после свадбе; у Европи све се то раније свршило, и кад су један другом изишли из воље дошло венчање и развод. У нас нема распуштеница(!); у Европи деведесет и девет од сто. У нас жена има само мужа; у Европи има и пријатеља, с ким се шета пешке и на коњу, који је прати до куће, и прави јој друштво кад јој је муж на путу. Од пријатеља нас чувају чаршаф, фереџа и јелдрме. Зато што се удајемо по слици, по виђењу у пролазу, нама наш муж верује. Зато што нисмо бивале с небројено људи, ми се задовољавамо једним човеком. Оне силне жене из француских романа зар би пале да нису биле у другарској дружби с људима? Па баш кад би у нас још било ортака, али их није(!): моралније је да човек има четири жене но једну метресу. И после, у браку мати не баца на улицу своје рођено чедо, отац се не одриче крви своје крви; а где није брак, све ово бива. Кад читам романе, нарочито Золине, па оставим књигу, ја перем руке, јер ми се чини да сам се физички испрљала; а после седим и размишљам: „Ко ће опрати од тога блата душу?“ Па како је са сиротињом? У нас жена из нижег сталежа усправно стоји, држи је кућа; у Европи пала, оборила је фабрика. Европска култура унела је у друштво деморализацију, научила је човека

да резонује а да не осећа. Зар постоји у Европи *севап* какав је у нас? Напустити сирочад, не надгледати сиротињу, не обићи болне, не тешити ожалошћене! И на нас виче та бездушна Европа! Ја изузимам Енглеску. Она је велика и по простору и по култури. Ми последњих година за гувернанте наше женске деце најчешће узимамо Енглескиње: и само понеке у харем улазе из спорта; а велика већина улази по некој вишој дужности, да нам кћерима образују дух и васпитају душу. Францускиње нам распаљују и онако распаљену фантазију; Енглескиње је темперирају... Ми странкињама отварамо и врата и срце; странкиње нас исмејавају, сажаљевају, вичу: „Робиње!“ Зашто смо робиње? Је ли зато што нису с нама људи?! Ми се саме међу собом проводимо. А ако доведемо духовне људе, кад од нас оду не оставе нам у срцу бол као што би телесни... А да нисмо робиње, ни потчињене, како се у Европи мисли, *сад* имамо доказ какав досад никад нисмо имале: наши су нам људи поверили свету тајну, узели су нас за сараднике на своме великом делу... Ах, у Европи толико година верени... Европске полудевојке кад се венчавају имају на глави венац од поморанџина цвета! Европске жене...“ (назва их погрдним именом)!

Не, она овде није доведена за домаћичина тумача, већ за харемског адвоката. Њени лепи клијенти, који су знали француски и чули шта говори били су задовољни све до последње речи, изговорене с пуно мржње и оптужбе против оних што, по њихову мњењу, њих оптужују; а ту поруменеше и оборише очи. А да ли су хтеле ово да забашуре, или да не даду мени да се појавим као адвокат европских жена, кад рекоше, све у један глас, домаћици: „Аман, Ханум, свирајте нам!“ Она готова: извуче из кадивеног џакчића ут, седе према нама, и врло узбуђена поче свирати: њени нежни, фини прсти полетеше преко жица ове старинске сиријске свирке... У место химне одсвира француску *Марсељезу* и турски *Марш Слободе*, па са Шаћир-пашиним кћерима удеси једну љубавну песму:

глас јој је треперио као звезда, преливао се као море. С љубавном песмом јави се љубав: у очима златокосе Крићанке Шаћир-пашинице, и њених кћери, и командантовице места, и префектовице полиције, и домаћичине мајке, и домаћице. У њеним очима видела се душа, у њеним прстима осећало се срце. Собу је испунила топлина. Све су певале, тихо, замишљајући оно драго са слике и оно с пролаза, доводећи га жељом, чежњом у ово заљубљено друштво. Крај духовних људи осећале су чулну љубав!... „Па што нас жале?! Ми смо срећне...“ „Ако сте дошли да тражите душу турских жена, наћи ћете је, али је нећете познати — нова је“. Тражила сам је, нашла сам је, познала сам је: стара је, стара моја познаница с турских свадба и шенлука, с турских скупова крај новорођенчета и мртваца: сакрила се под корсетом, и чисто не дише, мислиш да је нема све док се не појави песма или плач. Те је она душа коју ја познајем: добра као анђео и зла као зли дух.

Кућâ се сетише у осам (по европски)! Уз капију шпалир, као код старих: домаћица и њене младе суседе; и ту темена, жагор. Кад на улици, тишина — разиђосмо се као духови... Сутра-дан код Шаћир-пашинице: она данас и лепша и млађа, али ја се не чудих, јер ми једна шану на уво:“ Ово нису њене кћери: паша имао жену и децу, па ову лêпу видео на Криту, ишла у школу, па се у њу заљубио, па је узео...“ „У нас је *било* ортака!“ Послуживаше саме пашине кћери (да почаствују госте), млађа слатко, старија каву и „шуруп“; после свираше на клавиру и певаше турски и арапски... Али пре но што су дошли други гости, у салон уђе паша да види мене. Прави племић и центлмен! представи ми се, и после кратког разговора мораде изићи, јер његовој хануми пријавише госта... „Да бежим, моја жена добила госта“, иронично рече кад пружи руку да се са мном рукује; а ја се осмехнух. „Ја, отац фамилије, а женин ми гост окреће леђа! А с трговцима по дућанима наше жене разговарају се, трговцима окрећу лице!“ додаде

јетко. Ја спонтано рекох: „Кћи Мухамедова седела и разговарала се с људима“. Он брзо изусти: „Чак и жена! чак и жена!“ — „Где су вам кафези, зид?“ „Заиста, Мадам, измениће се све скоро; али... ја нисам млад, штета!“ заврши као у шали, поклони ми се и изиђе на једна врата да на друга уђе његове жене гост — турска жена. На мене ово учини дубок утисак; и бих убеђена да из њега једног просвећеног проговорише сви њихови просвећени.

Сутра дан походих још неколика посела; а где која седи питах (како су ми оне рекле) Епаминонду. После неколико дана видех све: у Еден-Театру... У ложама с црвеним плишем, у партеру пуном столица — турске жене, с подигнутим веловима, истина, али у чаршафима, јер глумци су мушки...; и деца, велика и мала, од неколико месеца. Жене гледају, ћуте и пуше, деца велика говоре, задиркују се, смеју се, мала плачу, столице се померају; између чинова музиканти свирају на уту и виолини и певају *Песму Слободе*. Ја седох где хтедох, а за место платих четири гроша и три металика — толико сам код себе имала... На позорници, глумци у костимима, мало декорација и много оружја: пушке, пиштољи, револвери, дуги ножеви; и пуцњава, крв, смрт, толико смрти, „све погибе ништа не остаде“. Давао се комад из арнаутског живота, *Беса*. Ја сам запушавала уши и опет се трзала, а хануме су мирно седеле. Познадоше ме, неке ми направише темена. Кад се представа сврши, у дворишту у место женâ сени. Једна ми говори да ће скоро Рамазан, па да останем да се веселимо, а ја је гледам и не умем да јој одговорим, и ако знам да је Ризванбеговићева — говори ми српски: осећала сам се чудно, не као од непознатих у мраку, него као од познатих кад имају на лицу маску...

Много, много срдачних поздрава теби и деци, мила Луйза! И Јова вас поздравља.

Твоја
Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(7)

IX

Сад смо се већ виђали често, два-три пут на дан. Она је готово сваког дана после ручка долазила на гробље, па је, очекујући мене, читала натписе на крстовима и споменицима; понекад је улазила у цркву па је, стојећи крај мене, гледала, како радим. Тишина, наивни рад живописаца и позлатара, Ротквина разборитост, и то, што се по спољашњости нисам одликовао од других мајстора и што сам, као и они, радио само у прснику и у подераној обући, и што су ми говорили ти — то је за њу било ново и дирало је. Једном, кад је она ту била, викне ми живописац, што је горе малао голуба:

— Мисаило, дај-дер ми беле фарбе!

Ја му однесем белу фарбу, и кад сам после слазио по слабим скелама, она ме је гледала, дирнута до суза, и осмехивала се.

— Како сте мили! — рекла је.

Од детињства ми је остало у памети, како је једном нашем богаташу излетео из кавеза зелен папагај, и како је потом ова лепа птица читав месец шврљала по вароши, прелећући лењиво из врта у врт, усамљена, без склоништа. И Марија Викторовна подсећала ме је на ову тицу.

— Осим гробља, ја сад одиста немам где да будем, — говорила ми је она уза смех. — Варош ми је доди-

јала да је постала одвратна. Код Ажогиних читају, певају, врскају, у последње време не могу да их подносим; ваша сестра — дивљакиња, m-lle Благово ме због нечег мрзи, позориште не волим. Па кажите куд да се девам.

Кад сам бивао код ње, од мене је ударало на фарбу и терпентин, руке су ми биле црне — и њој се то допадало; она је хтела такође, да јој не долазим друкше, до у свом обичном оделу за рад; али ме је у гостинској соби ово одело стешњавало, ја сам се збуњивао, баш као да сам у мундиру, те зато, кад сам се спремао к њој, ја сам сваки пут облачио своје ново трико-одело. И то се њој није допадало.

— А ви се, признајте, још нисте сасвим навикли на своју нову улогу, — рече ми она једном. — Раднички вас костим стешњава, незгодно вам је у њему. Реците, да ли није то отуда, што немате уверености и што нисте задовољени? Сама врста рада, што сте је изабрали, то ваше молерство — зар вас оно задовољава? — питала је она, смејући се. — Ја знам, фарбање начини све предмете лепшим и трајнијим, али ето ти предмети припадају грађанима, богаташима, и, на крају крајева, сачињавају раскош. А уз то сте и ви сами не једном говорили, да је сваки дужан да себи зарађује хлеб својим рођеним рукама, међутим ви зарађујете новац а не хлеб. Што се не бисте држали дословце својих речи. Нужно је зарађивати баш хлеб, то јест нужно је орати, сејати, косити, врћи или радити ма што тако, што се непосредно односи на сеоско газдинство, на пример напасати краве, копати земљу, правити колибе.

Она отвори леп орман, што је стајао крај писаћег стола, и рече:

— Све вам ово за то говорим, што хоћу да вас посветим у своју тајну. Voilà! Ово је сва моја сеоско-газдинска библиотека. Ту је и њива, и повртњак, и врт, и обор, и пчелињак. Ја жедно читам и већ сам изучила у теорији све до ижице. Моја машта, мој слатки сан је: чим наступи март, идем у нашу Дубечну. Дивно је тамо,

чудно. Је ли истина? Прве године ћу пажљиво посматрати рад и привикаваћу се, а друге ћу године већ сама почети да радим како ваља, не штедећи, како се то каже живот. Отац је обећао да ми поклони Дубечну, и ја ћу у њој радити све, што хтеднем.

Поцрвеневши, узбуђујући се до суза, она је на глас маштала о том, како ће живети у Дубечни, и какав ће то бити интересантан живот. А ја сам јој завидео. Март је већ био близу, дани су бивали све већи и већи, и око подне у јасне сунчане дане капало је с кровова и мирисало је пролећем; ја сам сâм хтео у село.

И кад је казала, да ће прећи да живи у Дубечну, мени се живо представило, како ћу остати сам у вароши, и ја осетих, да сам љубоморан на њу због њеног ормана с књигама и због сеоског газдинства. Ја нисам знао ни волео сеоско газдинство и хтедох јој рећи, да је сеоско ропско занимање, али се сетих, да је нешто слично мој отац не једном говорио, те прећутах.

Наступио је велики пост. Допутовао је из Петрограда инжењер Виктор Иванич, о коме сам ја већ и почео да заборављам да постоји. Допутовао је изненада, не известив раније чак ни телеграмом. Кад сам ја, по обичају, дошао у вече, он је, умивен, ошишан, подмлађен за десет година, ходао по гостинској соби и нешто причао; његова је кћи, клечећи, вадила из куфера кутије, флашице, књиге и давала све то лакеју Павлу. Видев инжењера, ја нехотице учиним корак у назад, а он ми пружи обе руке и рече, осмехујући се, показујући своје беле, јаке, кочијашке зубе.

— Ево и њега, ево и њега! Врло ми је мило што вас видим, господине молере! Маша је све испричала, она вам је овде испевала читав панегирик. Потпуно вас разумем и одобравам! — настави он, узимајући ме под руку. — Бити радник на свом месту куд и камо је паметније и часније, но трошити државну хартију и носити на челу кокарду. Ја сам сâм радио у Белгији, ево овим рукама, после сам ишао две године као машинист...

Био је у кратком капуту и по домаћем обичају у папучама, ходио је, као костобољан човек, клатећи се помало и трљајући руке. Певушећи нешто, он је тихо мрмљао и све се скупљао од задовољства, што се, најзад вратио дома и туширао се, што је врло волео.

— Нема збора — говорио ми је за вечером: — нема збора, сви сте ви мили, симпатични људи, али због нечега, господо, чим се латите физичког рада или станете да спасавате мужика, све се то код вас на крају крајева своди на секташство. Зар ви нисте секташ? Ето не пијете ракију. Па шта је то, ако не секташтво.

Да бих му учинио задовољство, попијем ракију. Попијем и вино. Пробали смо сиреве, кобасице, паштете, пикуле[1] и свемогуће закуске, што их је он собом донео, и вина, добивена из иностранства за време његова одсуства. Вина су била изврсна. Не знам зашто, инжењер је вина и цигаре добијао из иностранства без царине; ајвар му је и суху јесетру неко слао бесплатно, за стан није плаћао, јер је кућни газда набављао петролеј за пругу, и уопште на мени су он и његова кћи производили такав упечатак, као да је све најбоље на свету њима на услузи и да га они добијају потпуно бесплатно.

Ја сам и даље бивао код њих, али већ не тако радо. Инжењер ми је сметао, и у његовом сам се присуству осећао везан. Нисам подносио његове јасне, невине очи, размишљања су ме његова мучила, била су ми непријатна; мучило ме је спомињање на то, да сам још тако недавно био потчињен том ситом, руменом човеку, и да је он према мени био немилосрдно груб. Истина, он ме је хватао око појаса, ласкаво ме тапшао по плећима, одобравао мој живот, али ја сам осећао, да он као пре презире моје ништавило и да ме трпи само кћерци за љубав; и ја се већ нисам могао смејати ни говорити, што хоћу, и држао сам се као дивљак, и све сам чекао, да ме, пре но што и помислим, не назове

[1] Јело од разних плодова, место салата.

Пантелеја, као свог лакеја Павла. Како се узбуњивала моја паланачка, мештанска гордост! Ја, пролетер, молер' сваки дан идем богатим људима, мени туђим, на које сва варош гледа, као на иностранце, и сваки дан пијем код њих скупа вина и једем необична јела — с тим се није хтела мирити моја савест! Идући к њима, ја сам зловољно избегавао да се сретам с људима и гледао сам испод ока, као да сам одиста секташ, а кад сам одлазио од инжењера, стидео сам се своје ситости.

А што је главно, бојао сам се не занесем. Идем ли улицем, радим ли, говорим ли с момцима, ја све време мислим само о том, како ћу у вече поћи к Марији Викторовној, и замишљам у себи њен глас, смех, ход. Спремајући се к њој, ја сам сваки пут дуго стојао код нане пред кривим огледалом, завезујући машну, моје трикоодело ми је изгледало одвратно, и ја сам патио, и у исто сам време презирао себе због тога, што сам тако ништаван. Кад ми је она викала из друге собе, да није обучена, и молила да причекам, ја сам слушао како се облачи; то ме је доводило до узбуђење, осећао сам, као да ми под нестаје под ногама. А кад видим на улици, макар издалека, какву женску фигуру, неизоставно сам сравњивао; чинило ми се тада, да су све наше жене и девојке вулгарне, ружно одевене, да се не умеју држати; и та су сравњивања изазивала у мени осећање гордости. Марија Викторовна је боља од свих! А ноћу сам је виђао и у сну.

Некако за вечером ја заједно с инжењером поједем целог морског рака. Враћајући се потом кући, сетим се, да ми је инжењер за вечером двапут рекао „драги мој", и ја сам закључио, да ми у овој кући ласкају, као великом несрећном псу, који се одбио од свога газде, да се многе забављају, и, кад им досадим, отераће ме, као пса. Обузе ме стид и бол, бол да се заплачем, као да су ме увредили, те сам се, гледајући у небо, заклео да учиним свему овоме крај.

Другог дана нисам отишао Должиковима. Доцкан у вече, кад је било сасвим мрачно и падала киша, ја се прођем по Великој Племићској, гледајући у прозоре. Код Ажогиних су већ спавали, и само је на једном од крајњих прозора била светлост; то је у својој соби старица Ажогина везла крај три свеће, уображавајући, да се бори с предрасудама. Код мојих је било мрачно, а у кући преко пута, код Должикових, прозори су се светлили, али се ништа није могло смотрити кроз цвеће и завесе. Ја сам једнако ходио по улици; хладна мартовска ме је киша поливала. Чуо сам, како ми се отац вратио из клуба; залупао је на капију, за тренутак се у прозору појави светлост, и ја видех сестру, која је ишла журно с лампом и у ходу једном руком поправљала своје густе косе. После је отац ишао по гостинској соби из угла у угао и говорио о нечем, таруђи руке, а сестра је седела непомично у наслоњачи, мислећи о нечем не слушајући њега.

Али ето они одоше, светлост се угаси... Ја се осврtох на инжењерову кућу — и онде је већ било мрачно. У помрчини, по киши, ја се осетих безнадно усамљен, бачен судби на вољу, осетих, како су према овој мојој усамљености, према патњи, садашњој и оној, што ми је предстојала у животу, мала сва моја дела, жеље и све оно, што сам до сада мислио, говорио. Авај, дела и мисли живих бића ни издалека нису тако значајна, као њихови јади! И не дајући јасно себи рачуна о том, шта чиним, ја из све снаге цимнем звонце код капије Должиковљеве, откинем га и станем трчати улицом, као дете, осећајући страх и мислећи, да ће сад зацело да изађу и да ће ме познати. Кад сам се на крају улице зауставио, да предахнем, чуло се само, како киша шушти, и како негде далеко удара стражар у гвоздену таблу.

Целе недеље нисам одлазио Должиковима. Трикоодело је било продато. Молерског посла није било, опет сам живео пола гладан, пола сит, зарађујући по 10—20 копејака на дан, где је требало, тешким непријатним

радом. Вукући се на коленима по хладном блату, сувише напрежући груди, ја сам хтео да заглушим успомене и управо сам се светио себи за све оне сиреве и конзерве, којима ме је угошћавао инжењер; али ипак, једва да легнем у постељу, а моје грешно уображење одмах почне да ми црта чудне, саблажњиве слике, и ја сам безумно признавао себи, да волим, страсно волим, и заспао бих чврсто и здраво, осећајући, да ми од овог робијашког живота тело постаје само снажније и млађе.

Једне вечери у невреме пође снег и подухну са севера, управо као да је опет наступала зима. Вратив се с рада те вечери, ја застанем у својој соби Марију Викторовну. Она је седела у бундици, држећи обе руке у муфу.

— Зашто не долазите к мени? — запита она, подижући своје паметне, јасне очи, а ја се силно збуних од радости и стајао сам пред њом испружен, као пред оцем, кад се он спремао да ме туче; она ме је гледала у лице и по очима јој се видело, да разуме, зашто сам збуњен.

— Зашто не долазите к мени? — понови она. — Ако ви нећете да долазите, ево сам ја сама дошла.

Она устаде и приђе ми близу.

— Не остављајте ме, — рече, и очи јој се напунише сузама. — Ја сам сама, сасвим сама.

Заплака се и проговори, покривајући лице муфом:

— Сама! Мени је тешко живети, врло тешко, и у целом свету ја никог немам осим вас. Не остављајте ме!

Тражећи мараницу да утре сузе, она се осмехну; ћутали смо неко време, после је ја загрлим и пољубим, при том сам огребао образ, да је крв пошла, о чиоду, којом је била приденута њена капа.

И почели смо говорити тако, као да смо блиски једно другом већ давно-давно....

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиша С. Бутевац).

ИЗ „ПЕСАМА НЕЗАДОВОЉНИКА И РОБА“.

МРТВИ БОГ.

И ја сам, друзи, плак'о као и ви —
Ни моје срце баш од гвожђа није;
И ја сам, пригнан удесом што бије,
Викао небу: о, дај ми и приви

Мелема блага на претешку рану!“.
Ал' оно гласа не имаде за ме:
Гледаше мирно животе где сану
К'о бледа сенка у наручју таме.

Као дах ноћи прецрне и неме,
Пролазило је пуно студи време
Са грозом својом, што уме да пљусне

Зимом без срца, и затре и следне.
А он, мој Бог, је ћут'о: речи једне
Његове нису прошаптале усне.

* * *

Убијају ме: лагано, к'о мече
Јадно и мало, слабо, неодрасло;
Камењем, што је за срца им срасло,
Туку ме они и бију све јаче.

Ломе се моје изморене плећи,
Пуцају моје расклимане кости;
А они, бесно, у демонској срећи,
Сикћу мржњама својих адских злости.

Прска крв, свежа, румена, прелепа;
Свија се тело; с бола душа цепа;
Цичи до звезда срце раскидано;

А они и још, слепо, без обзира,
Бију и оштро, као бич што свира,
Смеју се оном што је већ скрхано.

* * *

Ја љубим и мрзим, и мрзим и љубим;
Од гробова бежим, а сам гробља дубим;
Ја не волем ништа — а за све имадем
Срца и кап крви румене да дадем.

Ја проклињем људе, и зовем на дело,
А цео сам буна и рушење смело;
Патњама се људским смејем и веселим,
А целоме друштву само добра желим.

Ја вичем и дижем борбу на силнике;
Сејем семе равни на кршеве Лике;
А највећи крвник, што га бити може,
То сам ја... О, небо! О, пропали Боже,

Да ли икад беше противности веће
Од живота мога и од моје среће!
И беше ли игда срећи бољег брата
Од отрова мога, мучења и блата!

* * *

Ја нисам рођен да седим на клупи
И бојажљиво, стрепњом, одговарам
На тупе речи професора глупи';
Не! Ја сам жељан буре, и да стварам!

Ја нећу мира, ни мртвила баре
Отровне, пуне смрада, устајале;
Мене бесови распињу и пале,
И пеку свега к'о огњене јаре.

Ох, кад бих мог'о борбом да замутим
Све ове људе ситне и малене,
И побацам их у ватре црвене!

Да све потрујем отровима љутим!
Да видим Пропаст, где све старо спира —
Ја, Син Живота, Борбе и Немира!

* * *

Ја дошао нисам да донесем мира,
Смерност и понизност што робове ствара,
Водњикасте звуке плачевни' стихира,
Ни веру у силе богова и цара.

Ја дошао нисам да спомињем само
Слободу и Правду, Братство и Једнакост,
Да плачем са беде и да ширим млакост,
Ни да зовем да се сновима предамо.

Не! Ја дођох вама са снагом и бичем;
Сав од земље ове, од крви и меса;
Пун срџбе и мржње, фосфора и ватре:

К'о глас грома, тако ја у борбу кличем;
Вичем овом робу да сâм оков стреса,
Сам Слободу отме, сам Небратство сатре!

* * *

Здраво, Немиру! Ти модерни сине,
Символу нашег орканскога века;
Сатанска цико робовскога јека,
Ја задовољно гледам твоје чине.

Здраво проклетство! Претешко и силно,
Грижама пуно, сувошћу обилно:
Твој Бог и Отац, твој Јехова пада;
Ох, ти си слатко и медено сада!

Адаме, Мржњо, Зло и грешна Ево;
Кајине, Јудо и Мефисто трећи,
И Луциферу први и највећи,

Осана! Борбо: Ти која у млево
Крваве таме задњи спомен сана
Сатиреш — и ти, Здраво и Осана!

* * *

Ви живите само као старе баке:
Сећањем на дане који су већ прошли:
Створили сте себи традиције млаке,
Да вас оне греју; а чим буду дошли.

Оркан, олуј, бура и борба за хлебом
Клонућете, пасти, згорети к'о слама;
Залуд ћете онда гледати за небом:
Смиловат' се неће, ни помоћи вама.

Оставите прошлост! Нема у њој ништа:
Васцела је трула и одвратна врло;
Сва је она само слика разбојишта,
На коме се клало небратски и трло.

Препуна је она измучених тела,
Заблуда, убиства и злочинства ина:
Призор вечне грозе и адских недела,
Она страшно смрди од људских лешина!

НОВА СИЛА.

У срца су наша бесамртне ватре
Вечите слободе запалиле луче,
Јаче од громова, облака и туче,
И нико њих неће успети да сатре.

У бића су наша, бунтовна и врела,
Улиле се бујно реке воде живе;
Идеја је наша велика и зрела;
Ми нисмо на путе завели се криве.

Нек само још јаче тиранија врисне,
Па и саме звезде претвори у ђула,
Нек јој сунца танад топовима буду.

Истина ће наша и опет да блисне!
Усклик ће у бедних опет бити хула!
Ми не ћемо Христа: избрали смо Јуду!

ГРМНИ!

Ти који си досад био у Незнању,
И за друге тол'ко сносио и вук'о,
За друге се клао, борио и тук'о,
И вечито главу држао на пању;

Који си досада дубоко у снима
Летаргије страшне чамио и спав'о,
Своју душу пит'о са крвавим днима,
Хранио се бедом, газити се дав'о;

Ти! који си и сад у блату и калу;
Гушиш се и грцаш и давиш у њему:
Освести се једном! Промисли о свему!

Не проклињи залуд судбу овешталу;
Већ срчано, смело — не да лено сневаш,
Сагибаш се, трпиш и ропски оклеваш —
Дигни се и грмни!

ТЕБИ...

Теби који доле у прашини гмижеш,
Прегажен и сломљен од црних силника,
Али опет за то не даш се и дижеш,
А Твоја је патња Твој понос и дика;

Теби што се нигда роб признати нећеш;
Већ идеш и буниш и Светлости тражиш,
На крвнике силу невољника дражиш
И са свију страна угњетене крећеш;

Ти што хрлиш крепко са гигантским гневом
И крвљу, што прска јарошћу и страсти,
На богове људске и њихове власти;

Који грлиш својим бунтовничким спевом,
И сваком под овим плавим нашим сводом
Отимаш Спасења Правдом и Слободом —
Теби руку пружам.

ПОЧНИМО БОРБУ!

О, немојмо залуд да губимо дане
У чекању овом несносном и дугом:
Пођимо већ једном дубоко са плугом
Да оремо земље нигда неоране.

О, немојмо више трпети ни бити
Робља која моле и јармове сносе:
Од робова Правда вазда ће се крити;
За слепце је само да моле и просе.

Пред нама је живот као Светлост Маја,
Са Правдом и Вечном Слободом без краја:
Своје топле груди он нам свима даје;

О, па хајдмо, друзи! Спремимо се сложно;
Јер здружено само борити се можно;
Угушимо ове безнадне вапаје —
Почнимо већ борбу!

П А Д А Ј...

Падај! Ти зградо овештала, стара;
Ти трула зградо неправедног друштва;
Извору мржње, аде сваког квара:
Силништва срамног и стидног мекуштва.

Падај! Ти бесна, ти варварска хордо,
Пребедна руљо прашумске дивљачи,

Убицо своје рођене нејачи;
Ти оштра, крвљу покапана ђордо

Векова прошлих, људског заборава,
Нискости људске виђене не једном, —
Ти змијска ђордо сломи се већ једном!

Неправдо! Бедних ти крвнице права,
На којој с клетвом крв врела пуши се,
Падај и нестај, губи и руши се!

* * *

Ја ридам .. О, силно ја плачем и ридам:
Тако као песма што плаче у роба,
Или као мајка изнад младог гроба...
Ја прамење густо чупам и откидам

Своје мрке косе, и вичем у тузи,
Великој к'о љубав Распетога Друга
И страшној к'о мржња оног што да пузи
Неће, већ се муци и патњама руга

Без речи, без наде, молитве и вере,
Са смехом који је пун пркоса бона,
Дрзак као Јуда, и грозан без мере.

Ја ридам. О, чујте: разлога је много:
И само бих тамо, код крвавог трона
Убијеног Ропства, уставит' се мог'о!

Нестор Жучни.

ИЗ „ОПАЛИХ ЛИСТОВА“.

Не могу више ја кривити људе
За моје патње и све боле оне:
Сами ће они себе да осуде,
Кад им кроз срца гласови зазвоне,

Кад им кроз душе јекне из дубине:
Не знају они ни сами шта чине.

* * *

О, Сунца, људи! Сунца дајте мени!
Ја нећу више тмини да сам роб;
Да мрем у сили ланаца сплетени'
И гледам само у смрт и у гроб.

Ја нећу таме! У тами се стрепи,
И губи снага, и пада, и слепи.

* * *

Ја волим дане сунчане и лепе,
Кад вечна мајка свој покаже сјај,
Па ми од њега очи чисто слепе;
Ја волим Сунце: љубим колос тај!

Можда сам за то ја роб сјајних зрака,
Што прошлост моја беше пуна мрака.

* * *

Покаткад дође нешто па ме стисне,
И гуши силно, ледно као смрт;

И душа моја тада би да свисне;
Осећам тада да је живот шкрт.

Али то буде само за тренутак:
А мало после по бићу ми целом
Запали огањ жиле сваке кутак,
И црну страну ја заменем белом:

И живот онда постане ми диван,
Баш за то што је ужасан и киван.

ПЈЕСМА НЕПЈЕВАНА.

Пјевао сам, плакао сам, док сам мог'о,
Док је пјесме, док је врелих суза било;
Ал' је зала било много, врло много:
Свијет мени бјеше туђе, хладно крило —
Само туђе хладно крило.

К'о сироче које злоба мучит' дрзне,
Моје пјесме умрле су, нестале су;
Мојих суза више нема: престале су
Као јесен испред зиме која мрзне —
Љуте зиме која мрзне.

О, кажите, да л' се враћа доба оно,
Кад сам пјев'о гласом старим, гласом пуним,
И плакао грчевито, снажно, жучно?

Ил' сам, збиља, тако страшно пао, клон'о,
Да се пјесмом нигда више не окруним,
И не пустим поток врелих суза хучно —
Реку врелих суза хучно!

ЈЕДНА КРВАВА СУЗА.

О, да је близу хумка моје мајке,
Ко што је близу свјетска пакост хола,
Иш'о бих њојзи; ал' не да се тужим;

И не да плачем, јаучем и ридам;
Већ да по њеном драгом гробу пружим
Сломљено т'јело чемера и бола;
А с развалина прошлости да скидам,
Уз смијешење горко и кукавно,
Једну по једну, пале већ одавно
И разбијене наде, као шајке...
О, да је близу хумка моје мајке!

* * *

Ја нећу више проклињати никог,
Ко досад што сам већ безбројни пут:
Ја нећу бити огорчен ни гневан —
Ни на ког више не ћу бити љут.

Ја знам да људи сви живе у тами,
И ништ' не могу учинити сами.

* * *

Ко жуто лисје у јесење дане,
Кад се са дрва на земљу откида,
И под шибањем ветра љуто рида,
И тугованке сетне и скрхане

Над својим раним и прераним гробом
Са муком броји и немоћно реда,
И о прошлости лепој приповеда,
Тако за добрим, изгубљеним робом

И вера моја, с немоћи стрвене,
Плаче и цвили негде око мене.

Нестор Жучни.

ПЕТАР ЈАНКОВИЋ.

Једнога суморнога јесењега дана, пре 14 година, ушао је у Географски Завод један од најмлађих и најсмернијих слушалаца тадашњег филолошко-историјског одсека Велике Школе и изјавио да жели „штогод радити“. Био је с најбољим успехом положио испит из географије, и били су запажени његови озбиљни и смишљени одговори. То је био Петар Јанковић. Упознам га с картометријским пословима, у које су тада обично увођени почетници. Мучан ђачки живот га је спречавао да уредно ради у Заводу. Али су се ипак јасно виделе неколике његове солидне особине: савесност, озбиљност и тежња, јамачно урођена тежња, за прецизним радом. При крају школовања 1898 године Петар Јанковић је довршио свој део врло корисног рада: *Површине речних сливова у Србији* који је штампан у *Споменику Српске Краљевске Академије*.

После свршене Велике Школе Јанковић добије место у нашој солунској гимназији и проведе овде преко четири године као наставник и васпитач радећи предано као најсавеснији међу савесним. Овде је запажена једна његова нова особина, која је међу познаницима постала провербијална: волео је да нађе тешкоће и да их савлађује са жилавошћу скоро беспримерном. Зато су му поверавани и многи национални задатци. Била је радост видети како је тај младић својим солидним особинама задобио поверење и поштовање не само врло интелигентног директора српске солунске гимназије и срп-

ског круга, већ и многих странаца. Али научно није био напредовао. Слушаоци филолошко-историјског одсека не учећи природне науке, нису могли задобити праву спрему из физичке географије. На самостални научни рад те врсте нису могли ни помишљати. Једини је Јанковић потпуно савладао недостатке школе.

Он се придружи и пратио ме је на многим екскурзијама по Македонији, Епиру, Тесалији, Тракији и скадарској области. То је за њега било доба учења и проматрања. Не само да је био неуморан цео дан, већ је после и највећих дневних напора настављао да ноћу чита, размишља и бележи. Био је тип оних солидних глава, које траже истину и јасноћу и не задовољавају се површним разумевањима и објашњењима, а познато је да за такве духове више вреди један месец студије на терену но цела година школског учења. После ових екскурзија наставио је сам читати и учити. За две-три године таквога рада Јанковић је толико одмакао, да је могао самостално испитивати. Из овога времена су његови радови: *Стари глечери Пирина*, затим о *Пирину*, *Плаушу* и *Струмици* и о *Пајаку*, који су штампани у издањима Академије Наука. Од велике су вредности његове три лимнолошке студије: о *Дојранском*, *Лугадинском* и *Бешичком Језеру*, које су одређене за штампање у издањима наше Академије, и публиковане изобатске карте ових језера.

22 јуна 1902 године деси се познати солунски земљотрес, с многим врло интересантним и типским појавама. Јанковић одмах обиђе сва земљотресна места, одреди правце потреса и епицентар и доведе их сасвим правилно у везу са познатим тектонским линијама. Тај је рад штампан у *Делу*. Међутим бечка Академија Наука пошље Р. Хернеса, свога члана и професора геологије на градачком Универзитету, да проучи солунски земљотрес. Овај познати сеизмолог сазна за рад Петра Јанковића, посети га и изненади се да је тај младић са потпуним познавањем посла исцрпно испитао солунски земљотрес. После

тога заједно обиђу сва важнија места. Р. Хернес ми је писао, а наговестио је то и у своме раду о солунском земљотресу у издањима бечке Академије, да је Петар Јанковић био већ видео све што је битно.

Имао је широк научни интерес и на дуготрајним македонским путовањима испитивао је с љубављу и објективно осећања, тежње и тешке прилике македонског становништва ма којој националној партији припадало. Његово дубоко познавање македонских прилика осетио сам јасно кад се код нас заподела свађаличка борба с недостојним оптужбама против познатих погледа о етнографији македонских Словена. Јанковић, који је истину знао по многобројним живим примерима који су нам остали у памети, имао је једини храбрости да устане против шовинистичке грдње.

Из Солуна је премештен у Београд, где је постао кустос Географског Завода и професор гимназије. Са дубоком и искреном скромношћу одбијао је академска звања, до којих је могао доћи. Задовољио се да врши у Географском Заводу знатан утицај на усавршавање млађе географске генерације, и то не само научном спремом већ и ретким моралним особинама. У исто је време започео знаменита испитивања о *Историји развитка нишавске долине*, која је срећом потпуно довршио. Тим радом је добио расписану научну награду Академије Наука. По мњењу Академијина референта овај рад Пере Јанковића долази у ред неколико најбољих природњачких радова, који су написани на југословенским језицима. Добиће значаја и у општој науци.

Од вредности су и многи савесно и исцрпно израђени реферати Петра Јанковића штампани у *Прегледу географске литературе о Балканском Пол-у*, нарочито у свесци V, затим у овом часопису и у *Делу*.

Из изложеног прегледа се види да је Јанковић за време кратког живота од 34 године и за време научног рада од 7—8 година стекао угледно место у историји научних испитивања о Балканском Полуострву. То је

могао постићи благодареħи солидним особинама свога духа и ретким моралним особинама.

Најјача је од првих особина била потпуна научна искреност, савесност и немилосрдна тежња за истином због које је себе често стављао на праве моралне муке. Није могао никад рећи да зна истину и да је решио питање, ако му оно није до детаља јасно. Мислио је о научним питањима упорно, до крајњих конзеквенција, није се дакле никад заустављао на оним половним и полутанским објашњењима, којима се многи задовољавају. Зато је често говорио да ништа не зна у случајевима, где би други мање солиднога духа мислили, да су постигли знатне научне резултате. Проматрања и податци, која би Пера Јанковић на терену утврдио, били су трајно утврħени, јер их је он по неколико пута ревидирао, превртао и преметао. Ни у чему се није задовољавао каквим таквим проматрањима и објашњењима. Јанковић је дакле имао оних особина, које учине да се временом стручњак преобраħа у научног уметника, али се те особине још нису биле потпуно развиле. Њихов развитак је спречила судбина.

Особито су биле дубоке и чисте и развиле су се до зреле форме моралне особине Пере Јанковића. У том погледу је он био један од најреħих људи, које сам познао, праведан и истинољубив до савршенства. Његова рана смрт наводи човека на злочесте мисли. Као да су зли небесни духови земљи завидили што по њој ходи овако праведан човек, те су још врло рано покушавали да му живот прекрате. Још од ране младости нападала га је и сналазила га је једна опака болест, којој наука лека не зна. Она је у Јанковићу убијала енергију и вољу за животом, и мени се чинило да је с том болешħу у вези његова беспримерна немарност према своме здрављу и готово тражење услова који би изазвали друге болести. Пре 2—3 године добије запаљење плућа из којега се развила туберкулоза, и она га је на неизмерну жалост нашу и велику штету наше науке брзо савладала.

У оваким приликама човек најјасније осети како заједнички рад, нарочито научни заједнички рад јаче веже људе но и многе крвне везе. Мени је познато коликом је љубављу Јанковић везао за себе све млађе научне генерације, нарочито генерације Географског Института, и знам да ће оне, заједно са мном, задржати дубоко у срцу и осећањима Перу Јанковића и преносити та осећања на нове генерације. Нека буде успомена на Перу Јанковића вечна!

Јован Цвијић.

МИЛТОН.

(2)

У ниједном од Милтонових дела није његов нарочити манир срећније развијен него у „Алегру“ и у „Пенсеросу“. Немогуће је појмити да се механизам језика даде попети до одличнијег ступња савршенства. Ове песме разликују се од других као што се уље од ружа разликује од обичне ружичне воде, густа есенција од ретке разливене смесе. Не постоји заиста тако много песама, као збирке сугестија, из које сваки читалац може да начини једну песму за себе. Сваки епитет је текст за један канто.

„Комус“ и „Самсон Агонистес“ јесу дела која, и ако врло различитих врлина, имају више истакнутих тачака у којима су слична. Обе ствари нису ништа друго до лирски спевови у облику позоришних игара. Нема можда две врсте састава који су тако битно неслични, као драма и ода. Посао драматског писца јесте да се изгуби с очију, и да не да ништа друго видети осим своје карактере. Чим он почне да привлачи пажњу на своја особна осећања, илузија је расута. Дејство је исто тако непријатно као оно које бива изазивано на позорници гласом шаптача или улажењем позоришног машиниста. Такав је био разлог да су Бајронове трагедије биле његове најнеуспелије ствари. Оне наличе на оне слике од дебеле артије које је пронашао пријатељ деце, Г. Њубери, на којој једна једина покретљива глава прелази преко двадесет тела, тако да исто лице гледа на нас

непрестано, и из униформе једног хусара, и из крзна једног судца, и из дроњака једног просјака. У свима карактерима, родољубима и тиранима, мрзиоцима и љубавницима, мрштење и подсмех Херолда даде се распознати у једном тренутку. Али ове одлике еготизма, и ако кобне по драму, јесу надахнуте оде. Улога лирског песника јесте да се преда, без ограничења, својим властитим узбуђењима.

Много великих људи трудило се да стопе ове непријатељске елементе, али никада са потпуним успехом. Грчка драма, по чијем узору је био написан „Самсон", искочила је из оде. Диалог је био накалемљен кору, наравно узео је удела на његовом карактеру. Геније највећег атинског драматичара радио је заједно са приликама у којима се први пут појавила трагедија. Есхил је био, главом и срцем, лирски песник. У његово време Грци су имали много више односа са Истоком него у данима Хомеровим; и они још не беху задобили ону грдну надмоћност у рату, у науци, у уметностима, која их је, у следећем поколењу, довела да буду пуни презира према Азнатима. По Херодотовом причању чинило би се да су они још вазда погледали, са страхопоштовањем ученика, на Египат и Асирију. У томе добу, према томе, било је, природно да књижевност Грчке буде обојена источњачким стилом. И тај стил, мислимо, може се распознати код Пиндара и Есхила. Последњи нас често подсећа на јеврејске писце. Књига о Јову, заиста, правцем и дикцијом, необично је слична са неким његовим драмама. Посматрана као позоришне игре, његова дела су апсурдна; посматрана као корови, она стоје изнад сваке хвале. Ако, на пример, испитујемо како је Клитемнестра поздравила Агамемнона при његовом повратку, или опис седморице аргејских војвода, — по начелима драматског писања, морамо то осудити истог часа као грозно. Али ако заборавимо на карактере, и ако мислимо само на поезију, морамо допустити да ова никада није била надмашена у крепкости и величанствености. Софокле је начинио

грчку драму у толико драматичном, колико је то било у складу са њезиним изворним обликом. Његове слике људи сличне су на један начин; али то није сличност слике, него ба-рељефа. Овај потиче у нама мишљење на сличност, али не производи илузије. Еурипид покушаваше да даље проведе реформу. Али то је био задатак далеко изнад његових сила, можда изнад свачијих сила. Место да поправи оно што је било рђаво, он је упропастио оно што је било одлично. Он је заменио штаке штулама, добре оде рђавим говорима.

Милтон, што је добро познато, обожавао је Еурипида, много више него што је овај, по нашем мишљењу, заслуживао. У истину, ова пристрасност која је навела нашег земљака да толико замилује „песника тужне Електре", подсећа нас на лепу краљицу Вилинске Земље како љуби дугачке уши Ботома. Било како било, не може бити сумње да је ово страхопоштовање према Атињанину, било од штете за „Самсона Агониста". Да је Милтон био узео Есхила за свој углед, он би се сав предао лирском надахнућу, и обилато би просуо све благо свога духа, без обзирања на оне драматске својствености које је немогуће сачувати ради природе самога дела. Покушавајући да помири ствари нескладне по својој властитој природи, он је посрнуо, као што би иначе сваки други морао да посрне. Ми се не можемо осетити истоветни са карактерима, као у једној доброј игри. Ми се не можемо осетити истоветни са песником, као у једној доброј оди. Елементи у сукобу, као помешани ацид и алкалиј, неутрализују један другог. Нисмо никако неосетљиви према заслугама овог прослављеног комада, према строгом достојанству стила, љупкој и патетичкој свечаности уводног говора, или према дивљој и варварској мелодији која даје тако потресно дејство корским местима. Али мислимо, кажемо отворено, да је то најмање успели напор Милтонова генија.

„Комус" је створен по угледу на талијанску маскерату, као што је „Самсон" створен по угледу на грчку

трагедију. То је извесно најплеменитије дело ове врсте на којем било језику. Оно далеко превазилази „Верну Пастирку“, као „Верна Пастирка“ „Аминту“, или као што „Аминта“ превазилази „Пастора Фида“. Добро је било што што Милтон није овде имао Еурипида да га заведе. Он је разумевао и волео књижевност модерне Италије. Али он није осећао према њој оно исто страхопоштовање које је неговао према остатцима атинске и римске поезије, посвећене са тако много узвишених и драгих упомена. У осталом, погрешке његових талијанских предходника биле су такве врсте да их је његов дух смртно мрзео. Он се могао спустити до простог стила, али према лажном блеску осећао је крајњу одвратност. Његова Муза није имала ништа против припростог руха; али он се окреташе са зловољом од исфињености Гвариниеве, безукусне и одвратне као што су дроњци каквог димничара једног мајског дана. Какви год били украси што их она носи, они су од сувог злата које не заслепљује само на око, него је у стању да издржи најстрожије научничко испитивање.

Милтон је обратио пажњу у „Комусу“ на раздеобу коју је после занемаривао у „Самсону“. Он је направио од њега оно што је требао да буде, битно лирски, а само привидно драматски. Он није заметао бесплодну борбу против једне мане која лежи у природи ових врста састава; и с тога је и успео где год успех није био немогућ. Говоре треба читати као величанствене монологе; и онај који их тако буде читао, биће освојен њиховом речитошћу, њиховом узвишеношћу, и њиховом музиком. Прекиди диалога, ипак, чине сметње писцу, и разбијају илузију читаоцу. Најфинија места јесу она која су лирска по облику као и по духу. „Морао бих много хвалити“, каже дични Сер Хенри Вотон у једном писму Милтону, „трагички део, кад ме не би лирски део очаравао извесном дорском танкоћутношћу у вашим песмама и одама, којима, морам вам отворено исповедити, не знам ништа

равна на нашем језику". Критика је била тачна. Кад се Милтон отме из окова диалога, кад не мора да се труди да сједини два нескладљива стила, кад му је на вољу да се преда своме корском заносу без ограничења, онда се он уздиже изнад сама себе. Тада, као његов властити добри Гениje који стреса са себе земаљски облик у рухо Тирсиса, он се представља у небеској слободи и лепоти; и чини се да кличе са ликовањем:

„Мој посао је сада без муке свршен, ја могу полетити, или потрчати, лебдети над земљом, винути се изнад облака, купати се у елисијској роси од дуге, удисати балсамске мирисе нарда и фарнеских багрема, које мускатна крила поветарца расипљу кроз кедрове двореде Хесперида.

„Тамо влада вечно лето, и западни ветрови, с мускатним крилима, просипају балсамске мирисе нарда и фарнесиских багрема по кедровим дрворедима; тамо Ирис, са влажним лицем, натапа мирисне насаде из којих ниче цвеће шаренијих боја него оне што се виде на његовом везеном заслону, и прска елисијском росом (слушајте, смртници, ако вас не варају уши) леје хиацинта и ружа, где често почива млади Адонис, опорављајући се од своје дубоке ране".

Има више споредних спевова Милтонових о којима бисмо радо направили примедбу. Још би радије ушли у потанко испитивање оног дивног спева, „Повраћеног Раја", који се, доста чудновато, једва икада и помиње, осим као пример колико може да буде слепа родитељска наклоност коју књижевници гаје у себи према плодовима својих интелеката. Да је Милтон имао криво што је више волео ово дело, изврсно како јесте, него „Изгубљени Рај", спремни смо да допустимо. Али смо сигурни да превасходство „Изгубљеног Раја" над „Повраћеним Рајем" није одређеније, него што је одређено превасходство „Повраћеног Раја" над сваким спевом који се је од тога доба појавио. Наше границе, опет, спречавају нас да расправљамо ову тачку на широко. Ми се журимо оном ванредном

производу који је опште гласање критичара поставило у највиши ред човечанских састава.

Једини спев модерних времена који се може поредити са „Изгубљеним Рајем“ јесте „Божанствена Комедија“. Предмет Милтонов, у више тачака, наличи на Дантеов; али он га је обрадио на далеко различит начин. Не можемо, мислимо, боље осветлити своје мишљење што се тиче нашег властитог великог песника, него ако му насупрот поставимо оца тосканске књижевности.

Поезија Милтонова разликује од Дантеове, као што се египатски хиероглифи разликују од мехиканског писма у сликама. Слике које Данте употребљава, говоре саме за себе; оне просто стоје за оно што јесу. Милтонове слике имају значење које је, често, јасно само за упућене. Њихова вредност не зависи толико од онога што оне управо представљају, колико од онога што оне из далека сугерирају. Ма колико чудна, ма колико гротескна, била појава коју Данте предузима да опише, он никада не уступа пред њезиним описом. Он нам даје облик, боју, звук, мирис, укус; он набраја количине; он мери обиме. Његова поређења су слике једног путника. Ни налик на поређења других песника, а нарочито не на Милтонова, он их уводи на један прост, послен начин; не за љубав какве лепоте што се налази у предметима из којих је ова поређења извукао; не за љубав каквог украса који она могу придодати спеву; него просто у намери да мишљење писца постане исто тако јасно читаоцу као њему самоме. Развалине провалије која води из шестог у седми круг пакла, беху налик на провалију испод литице која пада у Адижу на југу од Триента. Флегетонски слап беше налик на слап од Аква Кета код самостана Св. Бенедикта. Место где су затварали јеретике у гробове у пламену, наличило је на големо гробље Арла.

Сада, дозволите нам да упоредимо тачне појединости Дантеове са једва прозирним сугестијама Милтоновим. Навешћемо који пример. Енглески песник није ни-

када помишљао да узме меру Сатане. Он нам просто даје неодређену мисао о неодређеној маси. На једном месту Нечастиви лежи пружен у дужину, закрчујући много рали, по обиму једнак земљорођсним непријатељима Јова, или налик на морско чудовиште које морнара обмањује да је острво. Кад се он исправља да се бори са анђелима чуварима, он стоји као Тенериф или Атлас: његов стас досиже до до неба. Ставите на супрот овим описима ретке у којима је Данте описивао џиновски изглед Нимродов. „Његово лице чинило ми се тако дуго и тако широко као кубе Св. Петра у Риму; и његови други удови беху у сразмери; тако да се између обала које су га скривале од појаса на ниже, ипак толико помаљао, да би се три витка Германа узалуд мучила да домаше његову косу". Осећамо да чинимо неправду дивном стилу флорентинског песника. Али превод Г. Карла није нам при руци; и наша версија, и ако груба, довољна је да осветли наше мишљење.

Још једном, упоредите болницу у једанаестој књизи „Изгубљеног Раја" са последњом болничком дворницом Малеболђа у Дантеу. Милтон избегава одвратне појединости, и утече се нејасним али свечаним и страховитим сликама: како Очајање јури од лежишта до лежишта да се подругује бедницима својим присуством, док смрт завитлава над њима своје копље, али, уза све преклињање, устеже се да удара. Шта каже Данте? „Тамо се чула толика писка као да су затекли у једној јами сви они болесници који, између јула и септембра, болују по болницама Валдикиане, и болесници из тосканских баруштина, и из Сардиније; и такав смрад се ширио одонуд какав се обично диже из делова људских тела која се распадају".

Нећемо предузимати на се мало завидну дужност да, између два оваква писца, одредимо да ли један превазилазила другога. Сваки од њих у свом властитом делокругу јесте неупоредив; и сваки је, можемо приметити, паметно или срећно, изабрао један предмет, згодан да у њему изложи свој нарочити дар у своју највећу

корист. „Божанствена Комедија“ јесте особно причање. Данте је очевидац и слушалац онога свега што износи пред наше очи. Он је био онај човек који је чуо духове у мукама како гласно призивају другу смрт, који је прочитао мрачна слова на вратима иза којих нема нимало наде, који је сакрио своје лице пред ужасима Горгоне, који је побегао пред ченгелима и пред кључалим катраном Барбариче и Драгињаца. Његове руке опипале су са свих страна чекињавог Луцифера. Његове рођене ноге пеле су се на гору откајања. Његове рођене обрве биле су обележене од анђела који прошћава. Читалац би бацио на страну такву причу, не верујући и озловољен, ако она није била испричана са најстрожим придржавањем истине, чак са хладнокрвношћу у њезиним ужасима, са највећом тачношћу и многоврсношћу у њезиним појединостима. Причање Милтоново у овом погледу разликује се од Дантеова, као што се Амадисова прикључења разликују од Гуливерових. Писац Амадиса би био направио своју књигу смешном да је у њу унео оне потанке појединости које дају толику драж Свифтову делу: поморска опажања, извештачену пипавост у именима, званични документи исписани у целој дужини, и сва бесмислена ћаскања и бруке на двору које не проистичу ни из чега, и не води ничему. Нама не смета кад нам је било речено да је неки човек, који је живео нико не зна када, видео много чудноватих призора, и ми се лако можемо предати илузији романа. Али кад над Лемјуел Гуливер, лекар, који станује на Ротерхајту, прича о кепецима и о џиновима, о острвима која беже, и о коњима који философирају, само такво потанко цртање може за један једини часак да обмане нашу машту.

Од свих песника који су унели у своја дела деловање натприродних бића, Милтон је највише успео. У овоме Данте на сваки начин заостаје за њим: и пошто је ово једна тачка о којој су били изречени многи брзоплети и несмишљени судови, осећамо склоност да се на њој мало дуже зауставимо. Најкобнија погрешка коју

један песник може можда да учини у руковању са својом машинеријом, јесте ако покушава да превише философира. Милтона су често корили што приписује духовима многе функције за које духови морају бити неспособни. Али ове замерке, и ако узакоњене од одличних имена, потичу, усуђујемо се рећи, из дубоког незнања шта значи уметност поезије.

Шта је душа? Шта је наш рођени разум, тај део душе с којим смо најбоље познати? Ми опажамо извесне појаве. Ми их не можемо разјаснити материалним узроцима. Ради тога закључујемо да постоји нешто што није материално. Али о томе нечему немамо никаквог појма. Можемо га одредити само помоћу негатива. О томе можемо судити само помоћу символа. Служимо се речју: али немамо никакве слике која представља ствар; а поезија има да се бави са сликама, а не са речима. Песник, у истини, служи се речима, али оне су просто оруђе његове уметности, а не његини предмети. Оне су грађа са којом он има да располаже на такав начин да представи слику душевном оку. А ако речи нису тако расположене, оне немају ни мало више права да се називају поезијом него што је има свитак ђерђефа или кутија боја да се назива сликом.

Логичари нека суде о апстракцијама. Али велико мноштво човечанства неће за њих никада осетити занимања. Они морају да добију слике. Јака тежња мноштва, у свима вековима и код свих народа, према клањању идолима не може се разјаснити којим другим начелом. Први становници Грчке, има разлога да се овоме верује, обожаваху једно невидљиво Божанство. Али потреба да се има нешто одређеније за обожавање, родила је, за неколико векова, неизбројиву гомилу богова и богиња. На исти начин стари Персијанци мишљаху да је безбожно изложити Творца у људском облику. Па чак и они пренели су на Сунце ово обожавање које, по теорији, сматраху да припада само Највишем Духу. Историја Јевреја јесте рекорд беспрекидне борбе између чистог Теизма,

који се ослањао на најстрашније законе, и чудновато замамљиве жеље да имају један видан и опипљив предмет за обожавање. Можда ниједан од секундарних узрока које је Гибон одредио у погледу брзине са којом се Хришћанство раширило светом, док Јудаизам једва игде стицаше по којега присталицу, није моћније деловао од овога осећања. Бог, нестворени, неразумљиви, невидљиви, привлачио је мало обожавалаца. Један философ може да се диви тако племенитој концепцији; али гомила окреташе се, озлојеђена, од речи које не изнашаху никакве слике пред њихову душу. Истом пред Божанством утеловљеним у људски облик, које шета између људи, води бригу о њиховим телесним недостатцима, ослушкује њихове жеље, плаче изнад њихових гробова, спава у јаслама, крвави се на крсту, — падоше у прашину и предрасуде Синагоге, и сумње Академије, и гордост Портика, и свежњеви ликторских шиба, и мачеви тридесет легија. Чим је Хришћанство завршило свој триумф, начело које му беше у помоћи, почињаше да га квари. Оно постаде ново паганство. Свеци заштитници заузеше места домаћих богова. Свети Ђорђе заменио је Марса. Свети Елмо утешио је морнара за губитак Кастора и Полукса. Дјева Богородица и Цецилија наследиле су Венеру и Музе. Драж пола и љупкост придружила се поново дражи небеског достојанства; и одавање почасти витештву измешало се са одавањем почасти вери. Реформатори су често стварали отпор овим осећањима; али вазда са привидним и делимичним успехом. Људи који сатираху слике по катедралама, нису увек били у стању да сатру оне које су биле урезане у њиховом срцу. Не би било тешко доказати да исто правило вреди и у политици. Доктрине, кажемо са зебњом, морају обично да се утелове, иначе не могу да узбуде јако јавно осећање. У мноштву је лакше пробудити занимање за најбесмисленији символ, или за најбезначајније име, него за најважније начело.

Из ових посматрања зачључујемо да сваког песника, који би покушао да подражава оној метафизичној тачности, ради којег недостатка кораху Милтона, чека неминован пораз који му не служи на част. Поред тога, опет, има још једна друга крајност која се, и ако далеко мање опасна, исто тако морала да избегава. Уобразиље људи у великој мери стоје под надзором њихових мнења. Најдивнија уметност песничког сликања у бојама не може произвести никакве илузије кад се употребљава у намери да се њоме представи нешто о чему је човек, у једном тренутку, стекао појам да је нескладно и апсурдно. Милтон је писао у веку философа и теолога. Он је био приморан, с тога, уздржавати се да толико не уздрма њихово разумевање, како се не би избрисао чар којим је он требао да прекрије њихову машту. То је стварно разјашњење нејасности и недоследности чим су га често прекоравали. Др. Џонсон признаје му да је био неопходно принуђен заодети своје духове материалним облицима. „Али, вели, он би осигурао доследност своме систему да је знао чувати и материалност изван догледа, и да је завео читаоца у толикој мери да је овај избаци из својих". То је лако рећи; али шта би било кад он неби могао завести читаоца да је овај избаци из својих мисли? Шта онда, ако је противно мишљење задобило неограничену власт над духовима људи, да није остало ни мало места чак ни за *тобожње веровање* које поезија изискује? Бојимо се да је случај био такав. Песнику је било немогуће да свуда примени грађу из материалног система. Он је из тога разлога заузео своје становиште на спорном земљишту. Он је оставио целу ствар у нејасности. Без сумње, радећи тако, он се изложио да буде окривљен ради недоследности. Али, и ако философски у заблуди, ми не можемо друкчије веровати него да је с песничког гледишта имао право. Овај задатак који би готово сваки други писац нашао за необрадљив, њему је био лак. Нарочита уметност, којом је он владао, да неопажено саопшти своје мишљење дугим низањем удру-

жених мисли, и да наговести више него што изражава, дале су му могућност да прикрије оне нескладности којима није могао избећи.

Поезија, која се односи на бића другог света, треба да буде, у исти мах, и тајанствена и сликовита. Милтонова поезија је таква. Дантеова је заиста сликовитија од икоје што је икад била написана Њезино дејство наличи на оно које је изазвано оловком или длетом. Али она је сликовита са искључењем сваке тајанствености. То је заиста погрешка, која је у исти мах и врлина, погрешка нераздвојива од плана његова спева, којему је, као што смо већ приметили, била неопходна безусловна тачност у описима. И то остаје увек погрешка. Натприродни представници побуђују занимање; али то није занимање својствено натприродним представницима. Ми осећамо да бисмо могли разговарати са његовим духовима и демонима без икаквог узбуђења неземаљске грозе. Ми бисмо их, као Дон Хуан, позвали на вечеру, и слатко бисмо јели у њиховом друштву. Његови анђели су добри људи са крилима. Његови ђаволи су мрски, гадни џелати. Његови умрли људи јесу више живи људи у чудноватим положајима. Призор који се збива између песника и Фачинате јесте с правом славан. Па ипак је Фачината у упаљеном гробу тачно оно што би Фачината била на *ауто-да-фе*. Не постоји ништа дирљивије од првог виђења Дантеа и Беатриче. И то није ништа друго него како једна љупка жена кори, са слатком строгом мирноћом, свога љубавника којему је захвална на наклоности, али чије пороке не одобрава? Осећања која дају драж овоме месту, била би исто тако умесна на улицама Фиоренце као на врхунцу Брега Чистилишта.

(Наставиће се)

Тома Б. Маколе.

(С енглеског превео Вељко Милићевић).

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

БЕЛЕШКА О КЊИЖЕВНОМ РАДУ ПЕТРА РУЊАНИНА.

У „Српском Књижевном Гласнику“ од 16 јуна 1908 (XX, 12), штампан је један одломак из автобиографије Петра Руњанина са натписом: „Српски живот на крају XVIII века“. У тој автобиографији има и ово место: „Сваки дан за јутра и по полудни, по неколико сати у .. моим башчама премјено забављо сам се, шљиве кресо, и чистио, а и код куће свагда уредну башчу имао сам, и понајвише сам неутрудимо обработаво, и кад би дан угријо, повратио би се кући, и проче време на читање и писање употребио. Мој Теофрон посто ми је неотложан, правила у њему изложена као волшебство обајала су ме, почео сам га на сербски језик преводити, и што сам више у тој забави био, от времена угоднија постајала ми је, и нисам мого от тог дела престати, док нисам мој превод совршио. О печатњи ове књиге нисам ни помисла имао, и у рукописима на веки остала би, да нису мои пријатели примили се и на свет издали. Највеће и најтеретние послове мое, овом забавом услаждавао сам. Кад се у башчи поутрудим, и врућина у собу дотера ме, седем за мој посо, и скоро за обед заборавим“.

Г. Стојан Новаковић у „Српској Библиографији“, на страни 93, број 445., записао је ову књигу: „Р. П. П. К. Θеофронъ или искусный Совѣтникъ за юность безискуси. Съ Нѣмецкаго на просто-Сербскій езыкъ преведена Въ Будинѣ Градѣ, Писмены Кралевскаго Универсіт: Угар

ског. 1813. Ову сам књигу тако нашао. Шаф. 442, чита горња слова: Руњанин Петар, парох Кузмински".

Из саопћеног места из автобиографије Петра Руњанина види се, да је Шафарик имао право када је слова: П. Р. П. К. читао „Петар Руњанин, парох кузмински", јер је збиља Руњанин превео Кампову књигу на српски, а пријатељи који су је издали јесу: Јован Манојло Дика Господин Белатински и Стефан Ненадовић, велики трговац коморански, којима је зато Руњанин свој превод и посветио. Намењо је пак своју књигу Руњанин српској омладини, којој на крају предговора овако поручује: „Понајвише теби сам обвезан предрага и мила јуносте рода моего, теби својственије ова вешч и принадлежи, теби ју усрдњејше и вручавам. Прими охотно ово от лишенија слабо приношени, читаі га са вниманијем, и уверићеш се, да је вешч славна и полезна, на сваком бо путу твог будушчег состојанија може те руководствовати, а притом погрешке у реченицама и изјасненијама снисходително прашчај, знајући, да је нишчета всјуду недостижна и у велељепно одело не облачи се", (стр. VIII).

Један део автобиографије Петра Руњанина чини: „О писаніе Народна Конгреса лѣта 1837 торжествована", у коме су само последње две стране писане руком Петра Руњанина, а остало је писала друга рука. Руњанинов пак рукопис издао је капетан Ћира Петровић под натписом: „Сербскій народніи конгресъ, сирѣчь избраніе народня архі-епископа и митрополита торжествовано лѣта 1837. Издао К. Ћ. П. Б. Р. (Капетан Ћира Петровић Бродске Регименте) У Новомъ Саду 1839. (Новаковић „Српска Библијографија", р. 214, бр. 1078). Да нам овај опис и није сачуван као део Руњанинове автобиографије, могли бисмо поуздано рећи, да га није писао нико други, него какав световни свећеник, а овако тачно знамо да га је писао Петар Руњанин а издао Ћира Петровић, коме је Руњанин још за живота дао опис, и потписао га, као и себе на Теофрону, са почетним словима имена и звања.

Др. Никола Радојчић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

У чему се састоји уметничка проза.

(Gustave Lanson, L' Art de la Prose. Paris, Librairie des Annales, 1909).

Познати књижевни историчар Густав Лансон, о чијим смо *Саветима о вештини писања* говорили овде, публиковао је једну нову књигу у истом роду, под горњим натписом.

Ова нова Лансонова књига није практичан уџбеник из којег би читалац могао научити да пише. Лансон нема ту претензију; он хоће само да анализе елементе из којих се састоји проза уметничког карактера.

Ова је књига интересантна још и због тога што је писац у њој покушао да примени историјски и објективни метод, који је дао тако плодне резултате на другим странама и који до данас није још био примењен на овај род књижевних студија.

Писац се, истина, брани да је хтео дати једну учену и методичну студију у којој би био примењен строг научан метод; али он у том у пола само има право: ако нема потпуног научног апарата, дух је ту: „Сваки век, у својој прози, има свој *кључ* који даје разну вредност истим знацима. И због тога сваког писца треба најпре читати у *кључу* његове епохе: кључ XVII века је разум, кључ XVIII века, осећање друштвене пристојности, кључ XIX века, уметност. Тако, кад се тиче једног израза, ако смо на њ наишли у једној фрази XVII века, треба најпре

гледати какав логичан ефекат он производи; ако смо на њ наишли у фрази XVIII века...“

Очекујући студију са пуним научним апаратом, Лансон је за сада хтео дати својом књигом образованој публици која чита, вођу која би јој помогао да утанча свој књижевни укус, да обогати своју књижевну осетљивост, и на тај начин да увећа своја књижевна задовољства.

Лансон наравно чини овај свој покушај на француској литератури. Он врло добро зна да француска литература нарочито вреди својим интелектуалним особинама, али он не сумња да она има и своју уметничку вредност, и да због тога не треба занемарити богат извор естетичких уживања која она може да пружи. Нарочито кад се има на уму, да се помоћу естетичког осећања лепота стила долази и до бољег разумевања мисли.

Пре но што приступи самом предмету, Лансон расправља питање да ли има прозне уметности. И он одговара: очевидно да има, пошто има уметничке прозе. Затим, пошто је то утврдио, он излаже које су то одлике које карактеришу уметничку прозу.

Док је у *Вештини писања* Лансон тражио начина како ће форма што тачније, што потпуније, што боље да изражава садржину и, због тога, испитивао речи само у интелектуалном погледу, гледао у њима само знаке за идеју, овде он иде даље од те унутрашње вредности једног прозног састава. Он не испитује више да ли су речи веран, тачан, јасан израз мисли, него имају ли оне и своју сопствену лепоту, независну од њихове психолошке или логичке службе. На тај начин, реч није више само знак чије се објашњење налази у речнику, нити је реченица само група ових знакова везаних између себе по граматичким и синтактичним правилима: реч има још и своју звучну и своју живописну вредност, реченица има још и своју хармоничну и своју ритмичну вредност. Уметничка реченица је у исти мах, вели Лансон, и слика, и симфомија, и коло.

Наравно да све естетичке особине не постоје саме за се, независно од идеје: оне служе идеји, али, служећи јој, оне је у исти мах и богате, оне нису само њен го, прост и тачан израз. Ми можемо свући Шатобријановој или Мишлеовој фрази њихову богату одећу, па да оне ништа не изгубе од свога смисла за наш дух, и ако би изгубиле од своје моћи над нашом имагинацијом, над нашом осетљивошћу и над нашим чулима.

У „уметности прозе" говори се дакле о естетичној вредности речи, не о интелектуалној: о њиховој звучности, о њиховој сликовитости, о њиховој моћи евокације; и о музикалној вредности фразе, не о логичној: о рефлексима које речи бацају једна на другу, о међусобним реакцијама речи, о равнотежи између појединих група, о ритмичним покретима реченице.

Задовољства која нам пружа једна проза која је умела да употреби сва уметничка својства речи и реченица, нису више интелектуална него готово чулна. Јер њој није више циљ практичан, да нам саопшти мисао, него уметнички, да нам пружи уживање, независно од корисности садржине.

Најзад, Лансон прецизира своју намеру. Он хоће да проучи обележја која карактеришу француску уметничку прозу и начине којима се до њих долази. Он хоће да покаже за каквим се уметничким ефектима ишло у појединим великим епохама, какве су уметничке намере имали поједини велики писци, какав је био идеал којем су тежили и каква техника којом су се служили да га остваре.

Пошто је тако изложио предмет своје књиге, Лансон испитује дела великих писаца са тачке гледишта коју је изнео. Он почиње са XVI веком, са Раблеом и Монтењом.

Затим прелази на фразу „великог века", XVII, и на њене уметнике: Балзака и Паскала, Босна, Фенелона, Ла Бриера, оне дакле међу њима који су нечим личним обележили општи начин изражавања, јер је Лансонов циљ да нам обрати пажњу на разне уметничке ефекте,

да бисмо, обавештени, што боље разумели и уживали у уметности појединих књижевника кад будемо читали.

У испитивању XVIII века метод остаје исти и ако се компликује: овде индивидуа почиње да отима маха, док је у XVII веку литература имала извесна заједничка обележја. Али ипак, и у том ослобађању личности, књижевност још чува извесне опште карактере, и Лансон се труди да прецизно обележи и њих, и особености појединаца са њиховим аспирацијама ка живописном и лирском.

Кад је дошао на XIX век, Лансон је извртнуо, тако рећи свој метод. Како су до XIX века прозни уметници били релативно ретки, Лансон је прво утврђивао и дефинисао типичну фразу сваког века па после проучавао варијације боја и форми којима су је богатили појединци. Али како од Шатобријана уметничка амбиција постаје општа свима књижевницима, појединачна студија уметничких талената не би имала краја. С тога Лансон уместо књижевника испитује редом уметничке елементе фразе. Он се за овај мах задржао на Шатобријану, Виктору Игу, Мишлеу, Флоберу, Мопасану, Гонкуру, Анатолу Франсу, Баресу. Разуме се да листа није исцрпена, али је метод нађен.

Овом шаренилу боја, слика, епитета, тонова, којима Лансонова књига засењује читаоца, није циљ да нама дâ рецепте уметничке прозе и да нас направи уметницима. Лансон изреком каже да би било детињасто тако што покушавати, и да су они који тако раде или шарлатани или наивни људи Има толико разних уметничких проза колико има разних прозних уметника, и уметнички је елеменат оно што је најличније у једном стилу. Примењујући механички начине којима велики писци долазе до уметничких ефеката, ми можемо добити само књижевне пастише, али никада оригинално уметничко дело, јер се мисао која оживљује једно уметничко дело не да копирати.

Напротив, он нам саветује да не покушавамо да пишемо уметнички ако за то немамо нарочита дара.

Боље је, вели он, да у очима наших читалаца будемо писац који би могао да је хтео него писац који је хтео али није могао. Пишимо просто и трудимо се да тачно предамо наше мисли: на то имамо сви права, то нам је шта више дужност. Али оставимо претензију на уметничку прозу, ако за њу нисмо рођени.

Место тога, уживајмо у онима који су умели писати том прозом. У колико дубље будемо ушли у технику њихове вештине, у толико ћемо више утанчати наш укус и увећати наша задовољства. И онда ми нећемо тражити у великим делима најпростија узбуђења заплета, којима читаоци без књижевне културе понижавају велика дела, очекујући од њих оно што им дају мелодраматични подлисци петпарачких листова.

*

Треба ли да нарочито говорим о књижевној вредности Лансонове књиге? У њој ће читалац наћи ретка и жива задовољства. Коментар којим Лансон пропраћа најкарактеристичнија места француске прозе од Раблеа до Бареса, заиста је уметнички. Његови утисци су необично живи и фини. Али не би било праведно видети у њима само деликатна чулна задовољства. Лансон је од оних темперамената код којих се све, ако тако смем рећи, завршује у мозгу, и ту добија сву своју пуноћу и сав свој смисао. Код њега постоји додир, узајамно продирање тако рећи, и хармонија, између укуса, интелигенције и ерудиције. Он тумачи као научник прозу коју је осетио као уметник, и уметник се код њега не одваја ни једног тренутка од научника. И то је оно што нарочито чини интерес и вредност ове књиге, и даје јој једну драж више, која је издваја од сличних књига.

Урош Петровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Свети пламен (la Course du Flambeau), од Павла Хервие.

„Природа се довија да, у корист нових покољења, оплени покољење које претходи“, каже стари филозоф Маравон Сабини, кад се њој учинило да је у кући Г-ђе Грибер њена кћи уздигнута и обожавана као идол, пред којим се сви клањају. Као веран друг класика и некадашњи професор, он наводи Платона и Лукреција и упоређење које су они направили између светковине лампадефорија и пренашања живота с колена на колено. „За ову свечаност, постављали су се грађани један близу другога, чинећи као неки ланац. Први је палио буктињу на жртвенику, трчао да га преда ономе до себе, који га је додавао трећем, и тако даље, из руку у руку. Сваки од њих је јурио, не гледајући иза себе, мислећи само како ће очувати огањ, ма да ће га одмах дати другоме“.

Овај ланац тркача са буктињом светог пламена, то су родитељи и деца у ланцу који везује покољења. И, као што сваки од тркача не гледа иза себе, на онога који му је пружио буктињу, него је немилосрдно, са себичном нежношћу и љубављу отрза из његових руку, претрчи пут који га раздваја од његовог суседа, и са чежњом и зебњом се растаје од њега, тако исто и родитељи морају волети више своју децу, него деца њих.

Сабина не појима тако породичну везу: за њу онај који прима живот има обавезе спрам онога који му га

даје. „Деца се одужују постајући сами родитељи" одговара Маравон, и писац му даје за право, јер се на крају комада не само доказује да љубав која везује два суседна носиоца животног огња иде увек само напред, да се жури ономе који после долази, да само на њега циља и нема времена да се враћа, него и сама Сабина, која тражи једнакост синовље љубави са материнском, иде даље од своје кћери, која је оставља због свога мужа: она поткраде своју мајку и постаје њен убица, због своје кћери, и тако на трагичан начин побија себе. Маравон ће имати право. Живот расе, прелазећи са једне индивидуе на другу, јури напред, без милости за оне којима се користио као посредницима. Он је као река која непрестано силази у равницу; он не познаје ни тренутка застоја у коме би родитељ осетио повратну љубав детета. Неумитан и суров за већ употребљене, он иде увек само онима који долазе. Још Монтењ, који је о свему размишљао, каже, говорећи о љубави родитеља спрам деце да је то природан рад људске машине. „Није никакво чудо, вели он, што она није тако велика у супротном правцу, од деце ка родитељима. Онај који чини добра некоме више воли, него што је вољен; онај који је обвезао боље уме да воли него онај који је обвезан". Осећајући да није погодио прави разлог, он додаје да су то само „аристотелска проматрања".

Писац не изгледа ни да се држи једино Маравонових разлога и објашњења. Они су само као опомена гледаоцу да у простој, право и поступно изведеној катастрофи прозре под површином свакидашњег, привидно плитког живота обичних људи, игру велике природе, да у обичним догађајима из живота средњег сталежа осети валове узбурканих првобитних инстинката, који крећу од вајкада напред живот расе. То је стари начин Павла Хервие. У своме роману „Окови" (l'Armature) једна особа објашњава једном младићу да велико, помешано друштво аристократа, берзанских силника и уметника од

гласа држи све скупа, у органској целини, новац, као што окови држе дрвену скрињу. То није проста теза коју доказује и којој служи цео комад. Писац даје за право Маравону на крају свих догађаја, али су они везани толико поузданом логиком осећаја, имају тако широку човечанску основу да је теза неприметна, или се бар издваја само само као философска истина, која лебди над развитком катастрофе Маровоново размишљање, стављено у почетку, има изглед старог пролога грчких трагедија у којима се обавештава публика да је јунак страдао што није признавао и разумевао законе богова. Он нам изгледа у овој драми, која је упоређена и у другом смислу са класичним и названа првом модерном трагедијом, као Афродита која прети Хиполиту, „кротком ученику Питхеовом“ што презире љубав, чија је она заштитница. „La Course du Flambeau“ је трагедија мајке која није признала несебичност и очајну безнаднежност материнске љубави, која није увидела да буктиња живота мора прећи увек из њених руку, и да она не сме више да жуди за њеном светлошћу. Трагедија Сабинине љубави спрам њене кћери је догађај, изузетак, а не доказ какве опште тезе. Она је морала бити нарочито појачани случај, јер она страда што воли своје дете без мере и ван обичних бића. И по томе, што говори о једној претераној страсти свога јунака, ова модерна трагедија има унутарњег сродства са старом. Та страст је њена кривица.

Да би извео трагедију претерано нежне мајке, писац је ставља у средину између мајке и детета. Да би се на њој развила сва неумитност природног закона, она је беочуг који везује, у ланцу индивидуа, онај пред њоме и онај после ње. Сабина хоће да је и добра кћи и добра мати, и греши два пут: што не увиђа да је буктиња светога пламена морала прећи од њене мајке њој и од ње њеној кћери, да с њоме иде другима. Преко Сабине прелази безобзирна река живота и она остаје сама, без мајке и без кћери, некористан, неупотребљив тркач који је примио и предао буктињу. Његова судбина се садржи у крајњим

речима комада: „Да спасем своју кћер, ја сам убила своју мајку“. Да преда свети оган ономе што после себе, она га је немилосрдно истргла из руку онога пре себе.

Догађаји у којима се трагика развија су обични, свакидашњи. И овде је Хервје, као у роману „Сликани сами собом“ и у једном чину „Загонетка“, ставио у свет наших савременика, скривено под његовим скоро суним и хладним изгледом, и изнесено тако исто хладним стилом без икаквих литерарних украса и као са неком бојазни од сваке реторике и колорита, оно што је лежало од увек и сад лежи у дубине човечанске природе и господари неосетно, не показујући се, као из потаје, делима људи.

Сабина се у почетку развоја одриче да се наново уда за богатог Американца Станжиа, који последњи пут тражи њен пристанак. Писац је овде најслабији са разлозима, јер и нама заиста, као и Станжиу, не изгледа да би Марија Јованка штогод изгубила кад би се њена мати удала за пребогатог Американца. Тај почетак пишчев је несигуран, нелогичан, али одређује одмах Сабину као мајку чија ће се страст попети до судбоносне висине. Она је без сумње изузетак, јер поред ње постоји и друга врста матера. Г-ђа Понтион је мати која се даје дворити од своје кћери, и која не разуме да се удварање једног господина не тичу ње, него њене кћери. Сабина се одриче своје среће, ма да није потпуно уверена да би она умањила будућу срећу младе девојке. За то је она одмах кажњена: одмах после ове сцене самоодрицања, долази прва казна. Марија-Јованка признаје мајци своју љубав спрам младог Маравона.

Та сцена у којој мати треба да се растави од детета, за кога је она, као Андромака бранећи се од Пируса, одбила љубљеног човека. Она је баш у томе тренутку све ставила у своје дете, и то велико, једино благо измиче јој се из руку. Овај тренутак у коме се она бори са речитошћу своје кћери је пун дубоке истине и несвесне дечије свирепости и један од најлепших у драми. У њему се она цела садржи са скоро свом јачином:

Г-ђа Фонтене. — Но, Сабино, прибери се! Када те буде оставила твоја кћи, помишљај да нећеш бити сама, да ће ти остати твоја мати!

Сабина. — Да!

И мало после, она се заплаче: „Марија-Јованка удата!... Ах! то ми изгледа тако... тако смешно".

У овој сцени је сав начин Хервиеов и сва притајена лепота целе драме. После ње се предмет развија и такви тренутци само понављају.

Марија-Јованка је удата, али њен муж је пропао. Госпођа Фонтене га може помоћи, али је већ муж Сабинин упропастио половину њеног имања на исти начин, и она се боји. Наравно, кад би она волела своју унуку, као што је Сабина воли, то не би био никакав разлог, али је она већ без инстинкта, она је прегорела свој растанак са светим пламеном и нема оног погледа пуног чежње који га прати. У осталом Сабина се жртвовала својој кћери и с тим је више воли, јер: „онај који обвезује више воли него онај који се обвезује". Марија-Јованка хоће да спасе свога мужа, и у једној толико исто психолошки истинској и значајној сцени као она горе, она, себична као сви они који држе у рукама лучу огња, тражи од своје мајке да пише богатом Станжиу, да се понизи и моли човека кога је одбила. То је друга жртва и још већа него прва. Сабина је прима, али без велике наде, јер је Станжи рекао да неће ни отварати њена писма Тако се свршује ова сцена, у којој комад чини свој други корак. Она је лепа са своје сурове истине, која се чак и не зауставља на границама предмета. Као увек, Хервие иде до краја у својој анатомији људске душе; он силази до мрачнога дна, и иза матере открива инстинкт жене, која се огледа на огледалу и пита кћер да ли је заиста још доста лепа да се допадне.

Трећи корак драме је и њен врхунац; она је могла бити овде свршена, јер је четврти чин само резултат трећег, у коме јунакиња пролази кроз кризу. Док је у прва два имала из далека као неке сличности са Расиновим

женама, она се овде пење на висину трагике Еурипидове. Њено писмо не добија одговора, она очајава и решава се да дâ све: своју част. Као она мати Алфонза Додеа која у „Бесмртнику“ краде од свога мужа старе скупоцене рукописе да их прода и помогне своме расипнику сину, Сабина се реши да узме, потајно, из касе своје мајке онолико облигација, колико је потребно мужу Марије Јованке. Њено дело не успева, и она признаје Маравону да је, у тренутку кад је нотар приметно лажан потпис, зажалила не за својом чашћу, него за оном гомилом новаца, који су могли спасти њену кћер. Она је сасвим изгубљена кад је дотле дошла. Сад постаје убица. Марија Јованка треба да иде да се опорави у Алпе, али никако са Г-ђом Фонтене, која би била тамо изложена сигурној смрти. Лекар поверава то тајно Сабини, и у главној сцени, на врхунцу њене грешке, она пристаје, после несвестице своје кћери, да их болесна старица прати. Њен је пад страшан: она силази после неколико речи, од још нежне кћери која, избегавајући да каже истину, гледа да одврати своју мајку од пута, која се затим брани од искушења, и најпосле пада до убице у неодољивом наступу инстинкта.

У четвртом чину Станжи долази у хотел у Алпима где су одсели Г-ђа Фонтене, Сабина, њена кћи и млади Дидие, и нуди овоме управу својих добара у Америци и велики удео у добитку. Он пристаје, и за њим иде у пркос мајчиних преклињања и Марија-Јованка. Сабини изгледа њен муж као отмичар; она га назива најгорим именима; на њено јадиковање дотрчи њена мати и пада од капље у срцу, услед узбуђења. Између мртве мајке и одбеглог детета Сабина остаје усамљена. „Да спасем своју кћер, убила сам своју мајку“. Маравон заиста има право: буктиња је отргнута из њених руку за увек и отишла далеко од ње, низ брзу реку живота.

Ви видите колико се „La Course du Flambeau“ разликује од низа драма са друштвеним проблемима привременог значаја или намештеним ситуацијама и рафи-

нирањем психолошких питања. Она је тумачена и као филозофска трагедија у којој су људи само носиоци највећих општих људских страсти. У пркос пролога Маравоновог, ми смо наклоњени да је не примимо као такву, или бар не само као такву. Маравоново објашњење је могло, истина, изостати, и његове идеје бити распоређене у целом комаду, уткане у све његово ткиво; али, и поред Хервиевог стила и аристократске уздржљивости, „Свети пламен“ нам не изгледа као штури коментар једног система. Ма да у њему можете наћи, на пример, какве примене Шопенхауерове воље у природи као основ радње, то ипак није све и није главно, нити одузима што год комаду од његове чисте литерарне физиономије и човечанске истинитости и ширине. Психолошки везан и тачан, са јасно обележеним контурама и осетном драмском кристализацијом, он нема ничега усиљеног и донекле лажног, што се увек осећа у чисто филозофским драмама. Визија коју изазива за време целе радње, упоређење живота људи са трком буктиња, има лепоту каквог ба-рељефа урезаног на первазу античких театра.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерат ученика Српске Музичке Школе.

Са задовољством можемо констатовати да је успех и ове године у школи био задовољавајући, и да је школа за ово кратко време њеног живота имала толико успеха, колико се у опште у нас, где се на музику тако мало пажње обраћа, може имати.

На концерту смо видели неколико веома талентованих ученика, који су привукли на себе заслужену пажњу и признање присутне публике. Нарочито су се истакли мали виолиниста А. Фрајт и флаутиста С. Станковић, који данас већ, прелазе границе аматерства.

Од клавирских ученица нарочито ваља истаћи М. Мертлову, М. Фрајтову и З. Ђорђевићеву, које су солидном техником и лепим изразом дали доказа да се озбиљно спремају у послу, кога су се латиле.

Виолинисте Д. Големовић, Р. Каралићева и П. Стаматовић такође заслужују свако признање на врло лепом свирању и храбром држању; а од челиста сматрамо да треба с похвалом оценити како таленат тако и труд младога Љ. Глишића и С. Винавера.

Певање је овога вечера било и најмање заступљено и најслабије изведено, што је за чуђење, кад се зна, колико се у нас воли и негује песма.

Е. Димитријевићева има од природе веома добар и пријатан орган, али се о школи гласа не може ни говорити. — Ученички оркестар се врло храбро држао под сигурном руком диригента Г. Рендле.

Што се тиче избора комада за ученике ту би се наставничком особљу имало ставити неколико примедаба. Пре свега, ученицима не треба давати за јавне концерте ствари за које они нису дорасли ни технички ни по разумевању, а нарочито треба избегавати транскрипције, као што је, на пример, била Шопенова мазурка?

Две лепе новине дао нам је овога вечера млади компониста Г. Стеван Христић, — две песме за сопран уз пратњу гласовира, — које су заиста једна добит за и иначе сиротну српску музику; само на жалост, — обе ствари остале су овога вечера не запажене, услед слабог извођења.

На крају овог кратког извештаја ваља нам још опоменути нашу зачмалу и заспалу публику, да је грех остати толико немаран према једној тако потребној и корисној установи, као што је наша музичка школа јер се непажња београдске публике овога вечера не да ничим оправдати. Да није било оно мало ученичких родитеља и пријатеља, позориште би било потпуно празно, што не служи ни мало на част престоничком друштву.

Станислав Бинички.

Духовни концерат певачког друштва „Станковић“.

Онај низ великих и успелих концерата у овој сезони као да се завршава овим духовним концертом певачког друштва „Станковић“. Капелник Г. Бинички славио је два успеха тога вечера. Успех као капелник и успех као компониста сачињавали су награду за огроман труд око спреме овога великог концерта. Најновија композиција Г. Биничкога „Херувимска песма“ c-moll певана је први пут на концерту овога вечера. Г. Бинички може бити потпуно задовољан овом својом композицијом, која има доста лепих особина. Стил је ове композиције јасан и одређен. Форма је лепа, а хармонија природна и чиста. Извођење је било лепо и изразито. Сам почетак концерта, Бортњански: „Благообразни Јосиф мироносицам Женам“,

обећавао нам је задовољство, које смо и осетили на крају концерта.

Најглавнија тачка концерта била је композиција Хајднова: „Седам речи Христових“. Ова Хајднова композиција носи обележје музике XVIII века, са свима својим многобројним лепотама и по неки пут досадним манирима. Религиозна Хајднова дубина не може се ни упоређивати са горостасном Баховом величином у делима „Јованова и Матејина Страдања“. Хајдн се не пење ни до висине грандиознога Моцартовог „Requiem“-а. Она безбрижност, кокетерија и спољашња драматичност дела XVIII века, огледају се у овој музици, која врло често долази у противречност са текстом, који је у овоме случају врло споредан. Даље, једна извесна тромост иде кроз ово дело, чији су неки делови изванредно лепи, можда само лепи али не и дубоки. Тешко је без очигледних примера у нотама показати места, која не одговарају циљу. Ја ћу навести само један хор у коме се можда удаљеност музике од текста највише примећује. То је шеста реч: „Сврши се!“ Почетак овога хора је врло леп, но у средина Хајдн улази у једну тему која је сама по себи, чисто с музикалнога гледишта, и добра и лепа, али у великој супротности је са текстом. Ми данас, у времену импресионистичке музике, осећамо ове мане много више но што су о томе и појма имали Хајднови савременици. Цео дух времена је данас друкчији, и зато ова музика може можда баш највише музичаре интересовати, који себи могу да представе и да се пренесу у оно време, где композиције носе обележје наивности и неке унутарње идиле, у време грације и лепих гестова, кад су нерви ондашњих нараштаја били здравији и имали мањих и простијих прохтева. И Хајднова композиција пуна је грације и ситних бисерних рељефа, лепих музичких облика. Али њој недостаје грандиозност Бахове велике музике, драматична снага Моцатовога „Requiem“-а и дубина Бетовенове „Missa Solemnis“.

О самоме извођењу може се рећи само добро, с обзиром на општу спрему наших хорова. Од солиста истицала се само Г-ђа Бинички, која нам је дала ретко уживање за Београд: лепо и чисто уметничко певање. Оркестар није био баш на висини свога задатка, и ми само можемо жалити што Београд није у стању да одржава један леп симфонијски оркестар, који би нам и у Народном Позоришту нешто друго дао, но што га може дати онај мали оркестар који свира између чинова.

Сва заслуга за овај лепи духовни концерат несумњиво припада нашем најбољем диригенту Г. Биничком.

Стеван К. Христић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СРБИ У ТУРСКОЈ. — У ПЕРСИЈИ.

Почетком месеца фебруара ове године састала се у Скопљу скупштина Срба из турске царевине. У скупштину су дошли посланици из четири вилајета: косовског, битољскога, скадарског и солунскога. Они су били изабрани на основу Устава који је израдио привремени централни одбор српске народне организације у Скопљу, који се конституисао још у почетку прошле револуционарне године. Основни принцип је Устава: организовање свега српскога елемента у отоманској царевини и учешће Срба у свима пословима који се њих тичу. Целом организацијом управља скупштина и главни одбор српске организације. Скупштина се бави свима питањима која се тичу српскога народа у Турској, његове организације и његова живота. Она се састаје редовно сваког првог новембра у Скопљу, а по потреби и у ванредни сазив, као што је био овај месеца фебруара. Пословима управља главни одбор, који бира скупштина. Главни одбор има дванаест чланова, а бирани су на две године. Главни Одбор решава о сазиву народне скупштине или одлагању њеном; спрема предлоге за скупштину и то за све послове; извршује скупштинске одлуке, решава о предлозима обласних одбора, издаје им упутства и контролише рад одбора; руководи свима народним пословима и даје правац рада кад скупштина није на окупу. Главни одбор се дели на четири обласна одбора: за

рашко-призренску епархију, за скопаљску епархију, за битољски вилајет, за солунски вилајет. Обласни одбори извршују наредбе главнога одбора, обавештавају га о свему што се односи на народне послове, врше организацију општина, старају се о свима пословима који иду на то да очувају или окрепе народне установе.

Скупштина је учинила две добре ствари. Изабрала у главни одбор људе, који су досадањим радом показали своју вредност и као просветни радници и као народне вође, те ће то бити јемство за ваљаност будућег рада, и то најтежег и најозбиљнијега његовога дела, организовања. Скупштина је донела и три одлуке које су и мудре и савремене. Прва је да се помогне утврђивање уставнога стања у Турској, па дакле и ревизија садањега устава, а на основи широких демократских начела; да се призна званично и српско име у Турској; да се има увек на уму целокупност царевине као битна погодба за развитак и напредак свију народности у Турској; да се учврсте пријатељске везе царевине са балканским народима. Друга је да се ради на томе да се патријаршијске привилегије без икаква ограничења распростру и на српске митрополите; да се ово примењују на Србе у епархијама где нема Срба митрополита; да се уреде питања о школама и црквама у горепоменутим областима на начелу равноправности, то јест, да власти поступају једнако у тим питањима према Србима као и према осталим народностима. Трећа одлука је: да се досадањи начин продавања десетка замени утврђивањем средње количине жетве за последњих десет година; да се што пре поврате непокретна имања отета од Срба у разна времена и од разних народности; да се регулише аграрно питање (омогућити куповину имања, оснивање земљорадничких банака, регулисање односа између ага и чипчија, и тако даље.

*

Турска влада је понудила свима страним официрима, који су ступили раније у службу турску зарад

реформисања жандармерије, да остану у турској служби. Официри су примили понуду у начелу, јер су тражили да им њихове владе обезбеде ранг и напредовање у њиховој отаџбини као и плату и право на пензију. По својој прилици да ће то бити само формална понуда од стране Турака, који су сачували неповољне успомене од људи који су, колико толико, учинили добра Хришћанима у Европској Турској.

*

Године 1907 постигнут је англо-руски споразум у Персији. На овоме месту било је у своје време писано о њему Основа споразума је била немешање у унутрашње послове Персије, и ако су у неку руку Енглези и Руси поделили на сфере утицаја. Од тога доба бивали су у Персији свакодневни нереди, а они су такви да доводе у питање трговачке и личне интересе странаца. Русија и Енглеска, видећи да такви нереди отимају маха, договориле су се да Персију уведу у ред парламентарних држава, али у томе су наилазили тешкоће које су долазиле од самих Персијанаца.

Садашњи шах је устао готово одмах пошто је ступио на престо, противу устава, који је дао Персији његов отац. Распустивши персиску скупштину силом, шах је изјавио да је он самодржаван, и да ће права својега самодржавља бранити с оружјем. После распуштања скупштине настали су нереди; шах их није могао угушити ни силом ни миром. Присталице реформа дигнуше у друштву са побуњеницима устанак и завладаше читавом једном облашћу, Азербејџаном. Мало по мало, овај покрет се ширио. Персија постаде пљачка револуционара и шахових присталица: власти се придружише пљачкашима. Револуционари-реформатори добише за воће персиско свештенство, што још појача уставну борбу. Шах увек остаде противан уставним реформама, чак и онда када му свештеници попретише да га прокуну. Војска, која је требала да гони слободњаке по Персији, вршила је само насиља. И место да се нереди

угуше, они се све даље ширише, и стадоше захватати и јужни део Персије. Русија и Енглеска су неколико пута дале изјаве да се неће мешати у унутрашње послове Персије и да неће дирати у самосталност њену све донде докле се не увере да то неће нанети штете добрим суседским односима и ангажованим интересима њиховим у разна предузећа у Персији. Они су неколико пута, тога ради, саветовали персијскоме шаху да што пре изврши дато обећање: да сазове први персијски парламенат, који је последњи пут картечима био засипан. Шах је давао само неизвршена обећања; руски и енглески савети нису помогли. Место тога, шах је анархију подржавао и даље. Ова је достигла такав степен да је Русија била принуђена слати чак и у Техеран козаке да чувају своје и туђе поданике и посланства. После свега што се догађало остао је један озбиљан корак, последњи корак. Предочити шаху од Персије да је благајна празна; да зајам неможе добити ни откуда без пристанка Русије и Енглеске; да ће Русија и Енглеска дати тај пристанак и шах добити новаца, али само под погодбом да се наређе избори за нову народну скупштину, која ће имати и законодавну и контролну функцију; да одмах сазове такву скупштину на рад и да она утврди одмах један буџет; најзад, да се утврди ред административних мера како би се контрола лакше вршила и над министрима и над свима чиновницима. Предочавајући му ово, обе су Силе изјавиле да је то најмање што траже од њега, с тим да ће оне од њега дићи руке ако не прими те савете, и оставиће га његовој судбини. Шах се није одазвао до сада овоме савету, те је врло лако да ће изгубити свој престо, а у Персији уводити ред туђинци.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Радослав М. Грујић: Српске Школе (од 1718—1739 године). Прилог културној историји српскога народа. (130 издање Задужбине И. М. Коларца). Београд, 1908.

Још јесенас је изишла, али, због тешких политичких прилика у којима смо, још није изишла књига са горе исписаним насловом, којом Г. Радослав Грујић баца нову светлост на прве почетке нашега живота у модерној, западној култури. Прва половина XVIII века, када су се српски досељеници у Угарској стали прилагођивати новим условима живота, када се почела стварати и српска просвета и српска писменост, јесте једна од најважнијих, најзанимљивијих, али и најмање познатих периода нашег народног живота. И зато је добро дошао сваки научни прилог којим се осветљава то тамно доба

Г. Грујић, о чијим корисним историјским истраживањима већ је било речи у овом часопису, наишао је у Митрополијској Архиви у Карловцима новога, обилнога и важног материјала за историју оснивања првих српских, а нарочито руско-словенских школа међу Србима. Г. Грујић није хтео да се задовољи само објављивањем тога архивскога материјала, но је покушао да у нарочитој монографији изнесе како су се српске школе стварале и живеле у добу од 1718 до 1739. за време када су Аустријанци владали и Србијом, и када су карловачка и београдска митрополија чиниле једну духовну целину. Г. Грујић се користио и ранијим радовима о истом пред-

мету, од Др. Ђорђа Натошевића, Петра Деспотовића („Школе Срба у Угарској и Хрватској"), Мите Нешковића („Историја српских школа"), појединим расправама Илариона и Димитрија Руварца, и Платона Кулаковског „Начало русскоїї школы у Сербовъ въ XVIII в." (Г. Грујић је могао корисно употребити велико дело Антуна Цуваја „Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas", које је изишло 1907, и у коме је, упоредо са развојем осталих, католичких школа у Хрватској и Славонији, пропраћен и развој српских православних школа.

Г. Грујић је нарочито осветлио стварање рускословенских школа у Карловцима, цео рад Максима Суворова и Емануила Козачинскога. Приличан број аката које је он нашао у Карловачкој архиви износе у другој светлости рад Максима Суворова, једнострано познат до сада по његовим извештајима руском Синоду. Г. Грујић доказује да је Суворов нетачно извештавао Синод, да њему није било до рада и да је све чинио да се ослободи своје мисије, али је врло тешко сву кривицу бацити само на рускога учитеља, када се позитивно зна да су га завидљиви и незналички придворни калуђери кињили и ометали његов рад, када зато има формално сведочанство Јована Рајића, и када се такође зна да су српски калуђери исто то радили и са коректним Емануилом Козачинским и његовим друговима. Г. Грујић је успео да поколеба веру у истинитост Суворовљевих извештаја Синоду, али је несумњиво да је за неуспех прве рускословенске школе међу Србима у првом реду криви придворно калуђерство српско. Истина о Максиму Суворову је по среди: између тврђења Платона Кулаковскога, који је од Суворова начинио неку врсту руског мисионараумученика међу српским дивљацима, и између тврђења Г. Грујића, који рускога учитеља представља као нерадника, лажљивца и сплеткаша.

Књига Г. Грујића садржи знатан број нових података, који допуњују или исправљају иначе недовољно

познавање прве половине нашега XVIII века: 1732 постојала је у Новом Саду (тада још Петроварадинском Шанцу) латинско-словенска школа, нека врста ниже гимназије, једна од првих међу Србима. Имајући у рукама оригинална акта, Г. Грујић чини исправку и читању имена руских учитеља који су са Козачинским к нама дошли: тако не треба читати Георгије *Шумљак* но *Шумљан*, не Јован *Минацки* но *Мјенацки*, не Петар *Казуновски* но *Падуновски*. Јован Рајић је, по сећању, тврдио да је Козачински још 1733 године написао своју трагедију о Цару Урошу. Г. Грујић је имао у рукама један део оригиналног рукописа, у једној рукописној књижици Козачинскога, из које се даје прилично поуздано закључити да је трагедија писана доцније, 1735—1736 или 1736—1737 школске године. Вероватно изгледа тврђење Г. Грујића да је Козачински написао то симболично и дидактично драмско дело, да би Србима омилео просвету, и да је у Марсу и Белони, изнесеним као противницима просвете, приказао представнике војнога и монашкога реда, противнике руске школе и руских учитеља.

Сем тога, књига Г. Грујића садржи много ситнијих, али карактеристичних података за нашу просветну и културну историју у XVIII веку. У једној белешци под текстом (страна 89), он нам саопштава да је у Митрополијском Архиву Карловачком нашао „знатан број података за историју српских школа у доба митрополита карловачког Павла Ненадовића, нарочито за унутрашњи рад школски". После ове корисне књиге о српским школама од 1718 до 1739, ми имамо пуно разлога да пожелимо и књигу о школској делатности главног просветног организатора српског у XVIII веку, Павла Ненадовића. Само, Г. Грујић би требао или да изда само материјал, или да га разради упоредо са материјалом о српским школама, који се налази у разним бечким архивама, и који већ почиње бивати делимично познат. J. C.

А. Достоевская: Музей памяти Ѳ. М. Достоевскаго при императорскомъ россійскомъ музеѣ въ Москвѣ. Съ портретами и видами. С. П. Б. 1907 године, страна 392, цена 5 рубља.

Интерес према Достојевском, са његовим вечним и незаситљивим тражењем Истине, са његовим мукотрпним задубљиваньем у унутрашњост човеку, интерес према томе „генијалном безумнику" никад није био тако велики, као у наше време. Но само интересоване је недовољно: треба га знати, треба га изучавати. Код нас су се обично родбина и блиски познаници појединих писаца слабо бринули о скупљању рукописа и аутографа, а да и не говоримо о издању библиографских помоћних средстава и грађе. Г-ђа Достојевска се прва сетила те дужности, која јој као жени пишчевој пада у део. У току многих година, она је прикупљала све, што се односи на делање и стварање њеног мужа, почињући од аутографа и ствари, па довршујући портретима лица, с којима је Достојевски радио. Услед тога овај опсежан регистар материјалâ за биографију Достојевског, који су сад скупљени у московском музеју, — представља врло драгоцену помоћну књигу при изучавању величанственог, још увек мало одгонетнутог стварања Т. М. Достојевскога.

Због недостатка доброг регистра, до сада је било тешко користити се тим богатим материјалом. Сада овај регистар Г-ђе Достојевске то знатно олакшава. Он је израђен доста добро, именски и стварни регистри, који су му придодâти — помажу те се одмах налази што је потребно. Нарочито је користан библиографски списак свега што је у руској књижевности написано о Достојевском. Премда у том списку има и празнинâ, најглавније су ствари ипак именоване. Штета само што је тај регистар доведен свега до 1902 године, те нови радови нису споменути, што му прилично смањује вредност.

Крај све огромне важности Достојевскога у историји најновије књижевности, ми још ни до данас немамо

исцрпне његове биографије. Томе је узрок тешкоћа таког посла, оскудица библиографских спискова и помоћних средстава. Но сад, благодарећи раду Г ђе Достојевске, библиограф има при руци богату и потпуну грађу; јавља се могућност да се приступи подробном изучавању делања и стварања Достојевскога са далеко мањом дангубом на предходна истраживања. Овде је дата, као што је горе споменуто, скоро сва библиографија предмета, како штампаног, тако и рукописног: аутографи пишчеви, књиге са његовим примедбама, коректурни листови, документи који се тичу биографије, сва издања његових дела, међу њима и часописи, који су излазили под његовом редакцијом; најзад изсечци из новина, где се говори о Достојевском, међу њима и најнезначајније белешке, књиге које је он читао у детињству и младости; ноте оних музикалних производа које је он волео, илустрације уз дела и тако даље. Једном речи, написати озбиљно дело о Достојевском или бар исцрпан чланак, а не користити се предметима Музеја и његовим каталогом, — данас је немогућно. С погледом на скупоћу ове књиге, Г-ђа Достојевска је у исто време издала и јефтиније издање, без слика (кошта 3 рубља). Понављамо: данас је савршено немогућно без ове књиге радити на изучавању Достојевскога.

А. И. Јацимирски.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Песме Нестора Жучног. — Необично име, или боље рећи псевдоним: Нестор Жучни није непознато читаоцима „Српског Књижевног Гласника“. Његове песме, које су изишле 1908 године у Окланду, у Сједињеним Северо-Америчким Државама, биле су лане приказане у овом часопису (књ. XXI стр. 312—313). Неколико његових песама штампане су у „Српском Књижевном Гласнику“.

Нестор Жучни није само оригиналан и занимљив тип, један књижевни куриозитет наш, нека врста српског Максима Горкога; он је у исти мах и врло плодан писац, у пуном напону снаге, жудан рада. Писцу ових редака, са молбом да му нађе издавача, послао је он преко 200 песама, распоређених у ове циклусе „Борба и Немир“. „Последње од првих“, „Опали листови“, „Избледели стихови“, „Песме незадовољника и роба“, „У лажљивим тренутцима“, „Срце и душа“, „Песме сина човечјег“, „Раскидаое Мелодије“, „Нови Звуци“. Извесан број од тих песама, међу којима има још доста добрих, и које значе нешто ново у српској књижевности, изилази у овој свесци „Српског Књижевног Гласника“.

Песме су саме собом довољне да привуку општу пажњу на овај сасвим личан, оригиналан и крепак песнички таленат, који нам се јавља из српске емиграције у Америци, и који и тоном и садржином својих песама толико одудара од бескрвне и неоргиналне данашње поезије наше. Али исто тако песник заслужује нарочиту пажњу људи који иза дела виде и на писца, и који држе да једно друштво, један народ, имају извесних моралних дужности према књижевнику. Нестор Жучни одиста заслужује ту пажњу.

Још млад, он је сада прост, физички радник у Фрезну, у Калифорнији, и *дванаест часова дневно* он ради да издржи свој голи живот, отимајући од сна време да чита и да пише. А он осећа и снаге и воље да ради и да нешто уради. „Могао бих доста да урадим, пише он у једном писму, само кад би ми се дало. Овако међутим, радећи по 12 и 13 сати на дан по сторовима, или кад изван њих по фабрикама, нема изгледа да ћу ишта веће и дуговечније не само урадити него ни започети моћи". Он се у Америци не осећа добро: „Америка! пише он, то је земља гвожђа и леда, земља студеног и вечног новчаног лова..." Једна таква земља не мари за песника, а још понајмање за српског песника.

Том српском песнику, који има душу али не тело од челика, није више место међу америчким белим робљем. Хоће ли се наћи издавач који ће издати збирку његових песама? Хоће ли бити интелигентних мецената и правих пријатеља књижевности који ће откупити овога нашега белога роба из прекоморскога ропства? Има ли српска књижевност и српски народ довољно људи на одмет, па да пушта једног тако талентованог младића, једнога песника од стварне вредности, који у нашу књижевност доноси нешто крепко и свеже, да и даље скапава у америчким казаматима рада? J. C.

Енглеска библиографија о Источном Питању. — Српска Краљевска Академија издала је 1900 књигу Г. Николе С. Петровића „Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима. 1544—1900". Слично томе, такође у издању Српске Краљевске Академије, Г. Војислав М. Јовановић дао је „Енглеску библиографију о источном питању" („Споменик" XLVIII. Београд, 1908; 4°, стр. 111; цена 2 динара). Г. Јовановић је свој посао проширио и није у своју библиографију унео само оно што се писало о Србима и Хрватима но о свима балканским народима, о целом Источном Питању, које већ сто година стоји на „дневном реду". У толико библиографија Г. Јовановића има шири интерес, и користиће не само српским научним радницима и онима који се баве српским питањем, но и свима Балканцима и људима које занима замршени балкански проблем

Хронолошки прво дело које Г. Јовановић бележи јесте из 1481, превод једног француског рукописа, у коме се описује крсташки прелаз преко Угарске, Србије

и Бугарске. У XV и XVI веку, у енглеској књижевности мало је интересовање за Балканско Полуострво, и тек од XVII, а нарочито од XVIII века расте у Енглеској интерес за наше ствари. Занимљиви су помени о два добротвора и пријатеља нашег Доситеја Обрадовића, које он спомиње у својој аутобиографији о „Господину Лујзијану“ и Фордајсу, који је нашем писцу поклонио једну своју књигу. Saviour Lusignan, који се потписивао као „Космополит“, написао је 1783 једну историју буне Али-беја, а 1788 издао је своја писма о путовању из Енглеске до Смирне, посветивши их горе поменутом Сер Вилиему Фордајсу. Те књиге објашњавају зашто се Лузињан интересовао за Доситеја Обрадовића, оријенталца и балканца, који је знао неколико балканских језика, и који је био живео у Далмацији, Грчкој и Малој Азији. — Из ове библиографије види се да је врхунац интересовања за српску народну поезију, као и на континенту, био око 1827.

И политички и књижевни историк српски наћи ће у овој књизи пуно корисних података и упутстава, и Г. Јовановићу треба бити захвалан што се дао на један овако сув и неблагодаран, али користан и потребан посао.

J. C.

„Систем историјске антропологије балканских народа. — Г. Др. Нико Жупанић оштампао је из „Старинара“ свој рад „Систем историјске антропологије балканских народа“ (са 25 слика у тексту и 7 таблица. Београд, 1909; 4^0, стр. 92). Писац са разлогом истиче како су балкански народи мало и непотпуно проучавани са антрополошке тачке гледишта, и „неуважавање овог момента погрешка је коју осећамо не само у историјској и етнолошкој, већ и у лепој књижевности, где је она психичка потреба. Зато су историје народа како и до сада писане махом непотпуне, па пратиле оне осем политичких догађаја и социјални културни развитак... Велике би се неправде чиниле народу када би се у науци обраћала пажња само на његове секундарне појаве — на његове доживљаје и радове, а њега самог као носиоца историјских чињеница. као физичку целину када би изоставили“. Г. Жупанић покушава да попуни ту празнину у балканској науци, и у сваком случају његов рад је схваћен на широком основу. Стручњаци имаће да оцене његов метод рада и резултате, али извесно је да је књига врло докумен-

тована и обилна податцима, и да је писац у њој показао знатну ерудицију. X

Манастир Савина. — У Котору, у издању књижарнице Јована Секулића у Херцег-Новом, изишле су „историјске цртице“ Тома К. Поповића „Манастир Савина“. Те цртице су првобитно биле штампане у дубровачком „Slovincu“ за 1883 годину, и сада, прегледане и допуњене, излазе у засебној, укусно штампаној и илустрованој књижици. Писац се користио ранијим радовима владика Петрановића и Ружичића, Ђорђа Стратимировића и Младена Црногорчевића. H.

Adolf Stein: Wilhelm II. Leipzig 1909, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 124 стр. in 8°. — Процес Молтке-Харден, објава једног интервјува немачког цара с једним новинаром у „Дели Телеграфу“, дали су повода, уз друге ситније ствари, да устану многи важнији немачки листови и многи политичари немачки противу самодржавља Вилхелма II. Адолф Штајн је узео у овој књизи у одбрану цара Виљема од свих напада. „Све што се износи противу овога бриљантнога цара је или легенда, или једна клевета“. Многе погрешке које су прописане цару, у ствари су погрешке министарства спољних послова у коме се говори и дела царева унапред спремају. Цара оптужују, на пример, да је послао Кригеру познату депешу и охрабрио га на отпор Енглезима; да је његов онај ватрени говор држан краљу Шпаније на станици берлинској; да његови ађутанти често управљају спољним унутрашњим пословима; да је он одгурнуо немилосрдно Бизмарка, и т. д. — Све то није у ствари тако. Кригеру депешу је саставио кнез Хохенлое и Маршал, садањи амбасадор у Цариграду, а сем тога Лејдс, изасланик Бура у Берлину, послао је једну депешу коју су у Преторији рђаво дешифровали, место речи „независност“ употребљена је реч „достојанство“. Говор при дочеку краља шпанског Алфонса XIV саставио је, на врат на нос, један саветник министарства спољних послова, јер су били на њега сасвим заборавили; и цар га је без поправке изговорио; његови ађутанти нису друго него обични извршиоци царских заповести. Бисмарка је цар волео, и био пажљив према њему. Једном речи цар је много бољи него што га приказују његови непријатељи. — Права истина о

улози цара Виљема у немачкој унутрашњој и спољној, као и у светској политици, свакојако да ће бити по средини. Неоспорно је да је та улога велика, као и његова жеља за хегемонијом Немачке у Европи, али не и увек добра и срећна. J. M. J.

ЧИТУЉА.

Петар Јанковић. — 15 марта ове године, преминуо је у Београду Петар Јанковић, професор гимназије и кустос Географског Завода у Београду, један од најодличнијих млађих научних радника наших и један од најбољих људи целе млађе генерације, о чијем раду и значају говори чланак његова учитеља Г. Др. Јована Цвијића. И томе чланку, који је био и посмртни говор, имају да се додају само ови главни биографски податци.

Петар Јанковић родио се 6 априла 1875 године, у Великом Градишту, од оца Тасе Јанковића, трговца у Смедереву. Свршивши у Смедереву основну школу, од 1880 до 1885, и четири разреда гимназије, од 1885 до 1889, дошао је у Београд, у прву београдску гимназију, где је положио испит зрелости 1893 године. Од 1893 до 1898 био је на Великој Школи, и 1898 свршио је географско-историјски одсек Филозофског Факултета. У децембру 1898 отишао је за наставника српске гимназије у Солуну, где је остао све до пролећа 1903. Професорски испит положио је марта 1903 године. Од пролећа 1903 до јесени 1904 студирао је географију на университетима у Берну и у Хале. Марта 1905, напустио је професуру у солунској гимназији, и ступио као кустос у Географски Завод Универзитета у Београду, радећи у исто време као професор у првој београдској гимназији.

Прераном смрћу овога одличнога научног радника и честитога човека, „Српски Књижевни Гласник“ губи једнога од својих врсних сарадника. Петар Јанковић је у овом часопису штампао два своја озбиљна и исцрпна реферата, о књизи Бранислава Ђ. Нушића „Косово“ (књига VII, 1902) и о књизи Ивана Иванића „Маћедонија и Маћедонци“ (књига VI, 1906). Л.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 8. — 16 април, 1909.

ЛУКИН ВИР.
КОЛАШИНСКА ЛЕГЕНДА.

(Крај).

Ноћ је. Дугу Пољану притискао народ у великим гомилама око наложених огњева, чији црвени пламенови лижу небо. Месечина високо, обасјала поље, и на њој бљешти вијугави Ибар чак одозго од Растока, па докле се изгуби у мрку таму Варашке Клисуре. Један по један снује од огњишта до другога, те изгледа да су се авети скупиле да отпирују свој ноћни, тајанствени пир. Поиздаље од села нанизале се жене с децом у наручју и хоће да чују страшну одлуку. Шипарци пришли ближе, па зажагорили, мешајући се у оделита договарања. У средини поља, под великим брестом, тихо шапућу народни одабраници: ту је кнез Лука, потчињени му кнезови брњачки, бупски, илинички, прото Гојко Клицановић, два игумана, свештеници и четрдесет кметова од четрдесет села колашинских. Они већају, али не могу да се погоде, а кнез Лука види се на месечини, како је опустио своје зеленикаве бркове и мрачан је као увек црни Црни Врх више Златара. До саме обале Иброве, доле

где је данас зелена стена, стајао је патријархов заменик, неки владика, који је имао да притекне у помоћ против непослушника... Пламенови почеше да се лелујају, неки страшни ветрови духнуше с Берима и Ветерника, где бораве виле и хале. Они се изукршташе и са хуком и дивљим фијуком почеше да се ломе негде доље о Пламски Крш и Варашку Клисуру. Народ се усколеба, уплаши и поче да тумачи знамења.

Кнежеви момци са неколико места затрубише у рогове. Даде се знак да веће почне. Око бреста светина се прикупи и претвори у једно ухо. Појави се прота, горостасна људина, велике браде до појаса. Са непослушности, неслоге и окорелости срца нашега — рече он народу, — изгубљено је царство и дочекано ропство којему неће бити краја. Опанке ваља на ноге, децу у кошеве, па за патријархом у нову слободну земљу, да се не би изгубила вера. Тако је воља светога оца, а и књиге цароставне веле да то ваља чинити.

— Лаже! Не слушајте га! — узвикну кнез Лука, и хтеде да изиђе пред народ, али га уздржаше.

Појавише се игумани, сва три кнеза и многи од кметова и рекоше то исто. Народ се заталаса и поче да пролама брда и долове дивљим узгласима:

— Да идемо! Нећемо да се турчимо! Свети патријар зна боље од свакога... Да идемо!...

Данас су народ разочарали и рекли му да нема ни спомена од онога што је он јутрос помислио. Ваља бежати кому је драга вера и име. А кнеза Луку не треба слушати. Патријархови дворани кажу да је поткупљен да народ истурчи, а њему је обећан пашалук. Он је издајник. И народ се поче борити. Стари кнез му је био и отац и мајка. Он је делио правду по Богу, а не по роду и знанству. Он није дао непријатељу да згази у народ. Али он се нешто сувише заузима за народ; не да никому да се макне из Колашина. Често иде паши у Приштину. Ко зна, грешна је и мрачна душа човекова, а новци су ђаволье семе: може бити да је под старост

продао душу и намислио да опогани сироти народ. И, ако буде тако!...

Од кнеза се одвоји погрбављени старац са штаком у руци, седе браде и старачким изнемоглим гласом окрену се народу:

— Да је проклет ко остави место ђедова наших!... Колашинци, нека вам је проклето и продевећено свето причешће што вам га ова грешна рука даваше за спасеније ваше! Да вам се отров змијски преобрати, те да не умрете, но да се расцијепите као највећа гад, ако оставите земљу ову. Амин!...

И свети старац нечујно клону, пољуби земљу и испусти дух. Околина се ускомеша да га дигне.

— Умрије поп Радивоје!

— Умрије од туге!

— Умрије што не збори како је патријарх рекао, умрије као проклетник!

— Лажеш! Умрије као светац!

Настаде гужва и галама. Дигоше се песнице да доказују своје право. Настаде писка жене и деце. Али у том, на месечини се добро виђаше, кнез Лука махну својим топузом, — кнежевском одликом, — те свако застаде на својем месту као укопано.

— Народе!...

— Нећемо да идемо, нећемо! — пронесе се пољем, јер народ беше навикао да слуша својега старога кнеза и да погађа његове мисли и жеље.

Он опет махну топузином, и стаде поносно као горостас, осећајући у себи велику снагу кад је у својем народу, којега он воли, а који га је досле безаветно слушао и поштовао.

Он прозбори. Час громовито и претећи, час очински, нежно, молећи и саветујући. Говор му би неколико пута прекидан сагласним усклицима. Он рече да је земља, где се човек родио, светиња. Ко је оставља тај нема ни крста ни поста. Тај није човек, но је бесан пас који лута по незнани да отрује гдегод дође. Ко је с крстом на челу,

ко је миром светим миросан од попа православнога, тај ће остати с њим да чува гробове отаца. Ко пак побесни и пође, тај је рђа, проклетник и неверник.

— Народе и ђецо моја! С вама сам се родио, живио и трудио се за вас и крст часни. Изиђи и кажи ми сад овђе, да ли ти кућу и житнице своје затворих, да ли се пред тобом узнијех, да ли те оглобих?... Изиђи и кажи отворено да ли те кадгођ преварих, узех на душу и не саветовах за добро и вјеру нашу? Изиђи, и ако је тако пљуни на сиједе власи твојега кнеза Луке!... А ако није тако онда послушај глас његов, чуј памет и срце моје, које досле не превари ни мене ни вас. Останите овђе, не идите куд вас зову. Ја тако налазим и велим и вјерујем да Бог и Свети Саво кроз моја уста говоре. Не само патријарх, но да из гроба устану сви што су у Пећи покопани, немојте за расељење вјеровати. Ја им не вјерујем, ја ти, народе, отворено кажем да је патријарх издајник, да је црни ђаво под брадом, црно му име било до вијека! Смилујте се на овога старца, што вас је педесет година причешћивао, крштава и венчавао. Он издану с безумља вашега. И прокле вас ако га не послушате. А знате добро, ђецо моја, да је његова молитва тешка била и за живота му. Останите. Послушајте мене. Оканите се онога *Црнојевића* у Вучјем Пољу, што је памет изгубио, црн му дан до вијека!... Ко ме не послуша, ко пљуне невјерством на сиједе косе моје, ниједна земља кости да му не прими. Колашинци! Останите!...

У тај мах нека црна прилика од једнога огњишта замаче за ивицу брега и отуда махну руком. Громогласни, луди узвици небо проломише:

— Нећемо! Ти си издајник!

— Хоћемо, невјера је ко то каже!

— Држи кнеза! Удри, народе, потурицу!

— Стој!

— Држи га, удри с њим, издајником у Ибар, он хоће да нас потурчи, да нас проклетство патријархово сатре!

— Стој! — викну кнез и ускомешане гомиле прибише се уз њега и застадоше. Момци његови и десет кметова из његове кнежине окружише га. Њега пробијаше хладан зној. Али још јуначки и поносно држећи капу руци, размахну с пуно поуздања и вере у правду своју.

— Ко је издајник?

— Ти! — повика једна гомила у којој беше прота и игумани.

— Добро. Али послушајте мене, издајника.

— Нећемо. Да си проклет!

— Народе, твојим устима кажи својему кнезу: хоћеш ли да останеш?

— Нећемо! Идемо с осталом браћом.

Кнез три пута понови питање и три пута доби такав одговор. Он се заљуља на ногама, снага га издаде и клече. Раширивши руке према народу он кроз сузе прозбори:

— Останите, послушајте, когоћ...

— Нећемо, нећемо! Остани ти!

— Али и ја без вас нећу да останем.

— Турчи се!

Кнез, као да му се неки велики камен свали с душе, младићски устаде, али још блед као платно, загледа народ и три пута му се поклони, дотичући рукама земљу:

— Опростите, оци и браћо!

— Да ти је просто, кнеже!

— Да им није просто! — убрзо зајечa глас који покри овај први.

Кнез, хладан као смрт, погледа још једном народ, погледа нежно и благодарно на десеторицу кметова својих који му осташе верни, па мирно и достојанствено пође к ивици стрмога брега. Народ му начини пут да прође, не знајући куда ће и шта ће. Граје нестаде. Дошавши на обалу, он се окрену и погледа родни крај, његова брда и долове, подиже очи к небу, прекрсти се и хитну се у Иброве таласе. Верни кметови ускликнуше, подигоше руке отклизнуше, за њим да га спасу. И у

тај мах један велики облак од Берима грдном брзином покри видокруг. Засијаше муње, чу се ломљава учестане грмљавине, као да се низ стрмо кршевље ваљају медне зделе и бакрачи. Народ задрхта. Његова душа осети тежину велике неправде и тешкоћу греха. Кукњава и вриска његова разлеже се као прва посмртна песма великому кнезу, који не хтеде видети како му завичај пусти. У безумном страху и очајању народ остави страшну Дугу Пољану...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Видовити људи видели су на истом месту још и то: да је народ сутрадан гологлав, изгребен и окрвављен дојурио да потражи леш својега доброга кнеза и десет одабраних кметова. Запомагао је и кукао, гребао се и ударао у прса, али узалуд. Кнеза је прогутала она стена, која је те ноћи постала, и затворила га у подземне дворове своје, да га дуго држи као сужња. Кметови се нису удавили, но их је свети Саво, чувши њихову голему жалост за кнезом, претворио у беле таласе и створио им овај вир. Они се по њему шеткају и непрестано ударају на стену да отму видовитога кнеза.

Народ се покајао, и послушао кнеза. Његова страшна смрт увери га да не оставља Колашин. И велика жалост настаде. Три године невесте не заплетоше златне власи своје, свирке и песме умукоше за дуго, а свадбе не би у Колашину за пуних девет година. Народ је с презрењем испратио с Вучјега Поља онога црнога *Црнојевића*, којему остаде ово име, јер га тако прозва кнез Лука, којега ће бели таласи отети од тмурне стене тек кад народ заслужи да му засуди праведник као што је био кнез Лука Придворјанин...

Гр. Божовић.

ПИСМА ИЗ СОЛУНА.

ДЕСЕТО ПИСМО.

Солун, 11 септембра 1908.

Мила моја Луџа,

Ми смо се са Солуњанима веселили пуних шест недеља. Они су се уморили, и ми смо се уморили. Они се, уморни, спремају за Рамазан, ми се, уморни, спремамо за пут. Сутра ујутру, у име Бога! Колико сам се заželела тебе! И једва чекам да видим наш мирни Београд; али га нећу видети још за седам осам дана, јер идем у Алексинац. Да поред ове мале наше вароши прођемо а да у њу не свратимо, не можемо, увредили бисмо своје миле, живе и мртве, а живи би нам опростили, али мртви...

Из Солуна не могу док не кажем збогом свима својим познаницима, људским бићима и местима. Туркињама идох у турско недоба, од шест по подне: нове не нађох, осим Ђулистан-хануме, те им оставих карту са „*P. p. c.*“; старе беху код куће..., и једна моја стара пријатељица, некад богата а сад... Седи у једној собетини некакве огромне развалине с поломљеним вратима и с пребивеним и испретураним степеницама; а у дворишту јој рушевина од фуруне, где се некад пекао хлеб, и сурвине од чесме, где је некад текла вода; велику башту с неколико сувих смокових дрвета опасао је оградни зид врло висок а страшно опао, те је исподупиран небројеним дрвеним ступцима, да се не би срушио. И овде ниједна соба празна! исељенице из Србије и Бугарске, некад, ко зна..., сад пуке

сироте. Ова ме кућерина подсети на ону где су налазили прибежиште „Бивши Људи“ Максима Горког, а ове жене на оне људе. Уместо да размишљам, ја осетих дубок бол. Седела сам према својој пријатељици, још отменој а испивена лица од сиротиње, и према њеној кћери, милој девојци подигнутих плећа и упалих груди од рада, веза. Седи за ђерђефом и везе, и у свако чевре увезе и своје црне мисли, своје сузе и уздахе и понеколико дана од свога младога живота... И кад купим чевре за два гроша или шесет пара, ја се радујем, не питам зашто је тако јевтино, ни на памет ми не пада да је везиља обично млада турска девојка, и да јој трговац за вез плаћа месечно једну белу мецидију (19 гроша), и да она за месец дана навезе по двадесет четири чеврета!...

Одавде, растужена, одох пред једну турску каваницу испод Чауш-Манастира, где ме чекао Јова... Преко пута текија с гробовима, и куће с кафезима...: и мртви и живи заједно! Турске жене размилеле се, враћају се из шетње; Турци узимају абдест на једној старој чесми, улични продавци зову муштерије читавим песмама и тромо, лено корачају за магарцима натовареним кошевима с разном зелени и даскама низ које виси месо... Пред том каваницом и официри; један скинуо ципеле па прекрстио ноге на столицу и пуши на наргиле. Попишемо по „газос“, колико да платимо место, па пођосмо тесним стрмим улицама. Милим местима казах збогом с болом, јер свуд оставих нешто од себе и свога друга... У џамију Касумију уђох мирно, јер већ сам била у цркви Светога Саве. Касумија, негдашња црква Свети Димитрије. Ја сам у њој више пута била. Сад одох да видим фреске, које су испод лепа нашли руски археолози. Хоџа нам даде папуче за асуре; по плочама с крстовима идосмо прашљивом обућом...

И синоћ смо били у башти Бејез-Куле, те слушали музику и гледали кинематограф: за грош све, и улазак. Свако вече и слике из руске револуције, страшне, с много крви, које су дају по жељи младотурака. Они, гледајући

их, дижу главу високо: њихна револуција је „бела“... Јуче ујутру, као обично, доручковасмо пред *Олимпос-Палассом*, и као обично, ту нам улични чистачи, што имају ваздан масти и боја и врло лепе сандучиће, очистише (за металик) обућу. После погодисмо (за пет гроша) каик и седосмо у њ, па к Маломе Кара-Бурну. Испрва се море само јежило и личило на човека пред грозницу, а после добијало боре, мале, па веће и веће, у разним нијансама, док нису узеле белети, и сасвим побелеле: и наједанпут као да по мору запливаше лабуди, а каик узе да се љуља као колевка. По овако немирну мору возила сам се каиком само једанпут, кад смо излазили у Смирну, и онда сам била претрнула од страха, а сад се нисам бојала, и ако ми није било воља да се удавим, пошто је немирном површином било варошког ђубрета, кора од лубеница, од диња... Бриза је бивала све хладнија, те сам ја дизала крагну чак до пола главе, и, љуљајући се, сањала о Јадранском Мору код Дубровника, и код Венеције, на Лиду; о Јегејском Мору код Пиреја, код Смирне, код многих острва у Малој Азији, о Мраморном и Црном Мору код Цариграда. Али најдуже сам сањала о путу по Јегејском Мору, дугом, сто сати, о путницима, читавој насеобини на нашој великој *Тракији*. Ја сам ти о томе причала много пута, увек с много љубави. После смо се разговарали с каиџијом, једним старим Јеврејином у антерији од ћитајке, с библијском брадом; а он је био оставио весла па изувао ципеле и чарапе, говорећи непрестано, хвалећи слободу. „Слобода, то је нешто много добро! Пре, мало мало, па бум! убио неко некога, и нико да нађе убицу. А сад, сви смо браћа, и муслимани и хришћани, и ми, и то је много добро! Ми смо само радили, а Грци и Бугари само вадили очи. Па и ми смо почели између себе, и ми“. И ту поче о једној ларми ономадашњој. Вече, око нашег хотела Јевреја тушта и тма, па страшна вика, па силно пљескање и звиждање! као да је грмљавина, која ће срушити зграду до темеља, или пожар, и ако се није чуло да је објављен

топовима. „Шта је за Бога?“ — Због посланика: богаташи хоће једног, сиротиња другог...“ А кад се изу и наприча, он устаде и узе разапињати једра, некакво искрпљено платно, да би му лакше било веслати; а ја бацах погледе у оквир Залива, у виле, палате, купатила, и ништа ме не подсећаше на Босфор... Сасвим се уђутасмо, ја сам волела да ћутим и да посматрам беле лабуде, како гоне један другог, и суре галебе, како прхну преплашено кад им се наш каик приближи, и да замишљам поред себе тебе. Бива тренутака кад те силно пожелим, и онда ми се учини да ће те та моја жеља донети...

Возисмо се сат и десет минута, и стигосмо на Мали Кара-Бурну. Каваница као пре толико година, башта пуна ловора... Ја овде дођох да потражим оно што сам оставила одавно, једне красне мајске вечери: делић од нас двоје и нешто од своје младости; па кад то нађох у мору крај обале, у обали, у ловору, чак у оној чађавој каваници, ја се и смејах и уздисах... На обали седи један мушкарац и гвозденом чакљом вади из мора шкољке; а кад нас виде рече: „*Mein Onkel ist nicht da*“. Да је проговорио ма како, али немачки... Његов „онкл“, то је кавеџија. А шта има у кавани? Ништа ни за јело ни за пиће, и ако на једном direку крај мора виси табла где крупним словима пише: *Menu*. Мало постојасмо и поразговарасмо се с ловцем шкољака гледајући немирни Залив и слушајући концерат вода, (овде сасвим чистих), па кроз некакву баштованџиницу упутисмо се к Депоу пешке. Ја бацах погледе у Солун испод Чауш-Манастира, и на Јалијама, у његове куће и гробља, кипарисе и минара, и погледах у ону усамљену палату на мору где живи она „*Lonely Lady*“, па као да је видим фину и лепу, па као да је слушам побуњену: „Ми и даље остајемо апсенице, и даље морамо да чувамо свој кафез“; и те ме њене речи не растужују но љуте... „О, Турци! прошло је време кад је жена сматрана као ствар, да нема душе“...

Трамваји прорадише, кад локалне лађе почеше штрајковати, или, управо, локалне лађе почеше штрајковати, кад трамваји прорадише. Један трамвај понесе нас покрај палата и вила, мимо виле *Mon Plaisir* и *Mon Bonheur,* мимо красне паркове; а ја се са свачим праштах... Сиђосмо код *Олимпос-Паласа.* Сретоше нас официри и јавише нам се. А кад сам сама погледају ме, па оборе очи. Чак и образовани Турци немају смелости да се јаве жени! Још је топло, још многи официри иду без крагне и рукавица и раскопчани. Сад ниједног не видех с бројеницама; а видех војника у налунама, наравно не у чаршији, већ пред официрском кућом. Код једне старотуркиње беше један млад официр у чарапама: па кад од ње ја пођох, и он пође, и у предсобљу обу ципеле, опаса сабљу... Ни једног не видех с брковима „а ла Виљем", с корсетом и браслетном. У опште нису „феш", али су патриоте, и, без сумње, војници.

Пред *Олимпос-Паласом* и Турци и Јевреји, као пре Бугара, јер бојкот је скинут са свих грчких кавана. А за време бојкота сами Грци и странци. Једнога дана беше страшно. Пред *Уставном Каваном* некаква вика и силан тресак, па вриска жена и бежање: она маса света била је узбуркано море, а ја један морски талас. Утекосмо у *Олимпос-Палас,* па једни појурише уз главне степенице, други уз споредне, где се од жена загуши, те све једна преко друге: ја сам пала још на првој степеници. Зацело питаш шта је то било. Између *Хотел-д'Англетера* и *Уставне Каване* има берберница, и ту дошао један Јеврејин с прибором за каву. Кувао, продавао, Грци му говорили да иде, пошто нема права, а он се правио глув, да би наљутио Грке, јер зато је и дошао. Разјарени Грци треснули му о земљу прибор и настало је песничање, и направила се гужва. Грка, онога што је започео неред, метнули Јевреји под ноге, а он стење и иронично виче: „Елефтерија (слобода)!" Готово без душе ухватила сам била Јову за руку, да ме кроз споредну улицу одведе у наш хотел. И тек што бесмо изишли на балкон — војска,

„трчећим кораком“. И наједанпут преда ме изиђе стара Турска, она Турска коју ја познајем са својих путовања по њој, те од страха задрхтах. И колико траја бојкот? Неколико дана — док овде бише Бугари! Па сад лепо: „Нема више муслиманин, Грк...: *сви смо браћа*“!

Пошто не беше ни близу подне, ми одосмо у чаршију, не да штогод купимо, но да видимо где има ствари које су нама потребне. У пролазу застајкивах пред књижарама, па кад у једном излогу видех *The Coming of Chloe,* ја викнух „гле!“ тако изненађено, као да ове књиге може бити само код нас; и ти се, моја Луйза, очас створи у мојој соби, поред мене, и ја ти читам места где су *Mrs Fitzgerald* и *Major O'Hara* и — дирам те, а ти се љутиш, али ја видим да... мило ти је... У уској Стамбол-Чаршији бејаше прекинут саобраћај: једна кола, око њих силан свет, у њима два човека, један седи, други стоји вичући: „*Eau dentifrice*!“ и сипа некакву црвену воду на једну крпетину, па је завуче у уста ономе што седи, и пошто му истрља зубе, не као човеку већ као коњу, даде му три ораха, а он их покрца. Сиђе овај, а попе се други, па трећи, и у свих зуби — здрави! „Шта је ово, по Богу?“ — Реклама за ову воду“. Док је овај шарлатан гурао ону прљаву крпу у уста час једном, час другом, ја сам мислила на нашега Г. Др. Батута. И сећам га се кад видим рој мува на колачима, разним шећерима и халвама, на хлебовима по фурунциницама и јелима по ашчиницама, па ћу му о свему причати кад дођем, или ти, ако им отиднеш пре мене. Турске куће скроз отворене, а нигде муве. „Где су вам муве? Благо вама!“ У чаршији“. И овај свет много не умире, како се мени чини; за оволико, ја не видех пратње!

Кола с рекламом одоше у другу улицу, а однекуд испадоше гости, медицинари, многи црнци у црно с црвеним кокардама, и Скадрани у црвеним чакширама и срманим џамаданима. И они као Дебрани високи, мршави, дугачка врата и мале главе, хитри, а Турци омалени, дежмекасти, троми... Пуно мушкога света, али и женскога,

Туркиње у чаршафима, Јеврејке у антеријама, Европљанке. Туркиње улазе у дућан, дижу вео и седају на столице, уз тезгу с лицем према трговцу... Јуче, један леп трговац, Јевреjин, гледа једну лепу хануму, голих руку до лактова, налакћену на тезгу, и ширећи свилу говори јој нежно, меко: „Добро, душо *(џанум*, узречица) ја ћу да попустим, али и ви да попустите“... Она црвени не обарајући очи, и тобоже му куди робу; подижу свилу, руке им се додирују, случајно.. У једну велику конфекциону радњу уђоше две брзо као ветар, обе младе, лепе, у чаршафима ванредно лепо скројеним, и пошто погледаше трговца дугим погледом, и он се на њих осмехну, узлетеше уз степенице, да пробају нешто од одела. Ја их погледах и несвесно заклимах главом, а трговац то виде и рече: „Ново доба, мадам“. Мало, па и он оде уз степенице. „Ја, отац фамилије, а женин гост ми окреће леђа! А трговцима, наше жене окрећу лице“, као да слушам Шаћирпашу. „Наше жене не могу имати пријатеља, не да им чаршаф“, просто чујем ону интелигентну што личи на Немицу, па јој се смејем и питам је: лаже ли мене или себе. Па одкуд су Турци љубоморни, кад пуштају своје жене у чаршију?

„*Madame*! *avez-vous besoin d'un portefaix?*“ озбиљно ме пита један амалин с прибором за ношење, а ја му ништа не одговорих. Кад бисмо у чаршији на сва питања одговарали, никад се не бисмо уђутали. И то највише француски, ваљда мисле да смо Французи из неке земље... Један стари Јевреjин у антерији и с бројеницама увек се уз нас пришије, да нам калауза. Мешавина народа, шаренило одела, сви језици: Цариград у миниатури. Само ми се чини да цариградска чаршија нема сволико ларме, за то што тамо нема оволико Јевреја. Премда Грци у овоме не изостају иза Јевреја. Сваки своју робу хвали на глас, песмом. Један продавац свежих смокава изређа читаву песму, импровизујући је; и он не гледа у муштерије, већ у смокве, пева. У подне прођосмо цео Безистан: трговци сели да ручају. Како је скроман ручак

ових солунских трговаца! У шерпењици или сану мало јела, или кисело млеко, па хлеб, и он то метнуо на тезгу, па прекрстио ноге, па једе — прстима. Неки већ ручали па пију каву; неки и каву попили, па спавају: једни на столици, други на тезги; а неко простро ћилимче између тезге и рафова, па легао на леђа, па се покрио чевретом по лицу, да га не пецају муве, па заспао, па се ухркао. Турци... О благословени људи! Како су с малим задовољни! С колико ли процента раде, кад свашта за металик? Јевреји трче, вичу, раде. Ово није играње живота, већ живот: рад. Па и њихна деца из имућних кућа: дођу из школе, пођу у трговање: новине, карте, дуван, бонбоне, ма шта; и ако им за једно вече остане металик — два, задовољни су — нешто су зарадили.

И ако бејаше прошло подне, ми ипак седосмо пред *Олимпос-Паласом*, и поручисмо по чашу пива, полако, а келнери на сав глас: Дио бираааа! (два пива). Ружан обичај. Тако у ресторану, вика да човеку прсне глава, нарочито у почетку, док се не навикне. „Једну супу и једну капаму". — Ена шупа! Ена капамааа!" и ашчија чује и одмах сипа. Али има и један леп обичај: уз пиво мезе „џабе". Парче ементалера, или кашкаваља, две три маслинке или сарделе, две три киселе папричице, два три парчета саламе, и два три залогаја хлеба: порција. На ресторанима силна врата и прозори, па све широм отворено; гости седе и ручају, а Циганчад и Јеврејчад облеђу и пружају руке кроз прозор или врата, кўпе парчад хлеба, што гостима остану, коре од диња и лубеница и све халапљиво поједу. Што се тиче просјака, њихов глас глас је вапијућег у пустињи. А ко би им и надавао, кад их је много, и то здравих, младе Циганке у чаршафима као Туркиње. Ја прва два три дана даривах свакога, који год ми пружи руку; а после се сведе на два стара богаља и двоје здраве деце. Али деци нисам давала милостињу, него плату: мушкарцу, Јевреjчету, што лаје, и девојчици, Циганчету, што се смеје. Он, здрав, ружан, залаје као велики пас, па налети на

госте режећи; она, здрава, лепа, засмеје се: „Хи! хи! хи!“ покаже нам своје беле дивно лепе зубиће — и обоје добију по металик.

Ручасмо, одморих се до четири, па у купатило код Бејаз-Куле; али у воду уђох па изиђох — избаци ме талас. Свако после подне море је немирно, па ко не зна пливати а паметан је не улази у воду. Пре подне је особито пријатно, и да се човек купа и да гледа толике жене, да слуша толике језике. Космополитско друштво, највише Левантике, а оне су готово све полиглоти. Ту се упознадох с Гркињама, с Туркињама, с две Францускиње и с једном Енглескињом. С Францускињама се разговарам слатко као с тобом; с Енглескињом говорим... Како? Енглески. Само у тим тренуцима тебе не желим, чак волим што те овде нема, отворено ти кажем; јер ти си ме била заплашила својим поправљањем, те нисам смела да... Па ипак је, у овоме, боља Miss Swainson, немој се љутити, my dear Loo! — она „увек“ не чује... И тек јуче дознадох да је ово она што узвикну пред Ђулистан-ханумом: „Madam! Your charshaf has so many good qualities, that...“ Симпатичнија је од свих Енглескиња које сам ја досад познала.

После купања, Г-ђа Марија Паскалидес и њена кћи, Г-ђица Александрина, млада девојка, ове године изишла из француског завода, одведоше ме у завод за сирочад, подигнут новцем једног умрлог грчког добротвора, Солуњанина, Грка, Јована Патафија. Завод је леп и лепо уређен; и он ми је изазвао у сећању низ слика оних красних установа и монументалних грађевина у Атини, подигнутих новцима, завештањима Грка̂ патриота не само из Грчке, већ и из белога света, чак из Америке; а ја сам била одушевљена патриотским одушевљењем ових љубазних Гркиња, рођених у Солуну, а занесених за старом Грчком, и за новом, коју једва ако су и виделе. Њихна љубав према Грчкој није мања од љубави једне младе Атињанке, девојке, с којом сам се упознала на лађи, кад сам путовала у Атину. „Врло сам богата, али се нећу

удавати. Уместо што би моје имање остало мојој крвној деци, нека остане мојој духовној мајци — Атини". Нити је њихна љубав мања од љубави једне Гркиње из Митилене, учитељице, која је пред нама странкињама, док је лађа стајала према њеном родном граду, толико узносила своју земљакињу Сафо, толико је бранила од потварања завидљиваца — да су јој сузе грунуле; толико доказивала да је Мителена само грчка па макар њом владали Турци довека. — Из завода за сирочад одох у један француски завод: одведе ме кћи нашега проте Г. Ст. Димитријевића. У згради са улице настава за екстерне, и капела...; завод походе и муслиманске девојке из бољих кућа, уче се раду, музици и француском језику. Крај мора интерне, сирочад, и сестре. Пуно девојчица, у униформи, раде. Крај завода нема обале, те ми се час-по чинило да сам на лађи, гледајући кроз отворене прозоре немирно море. Две сестре проведоше нас по заводу. Ја сам чула, моја Луџза, да ове *Soeurs de charité*, твоје земљакиње, немају срца; оне, веле, шпекулишу ручицама ове сирочади: девојчице, веле, раде, а сестре њихов рад продају, не дајући им никакве зараде. Ја мислим да је и то само прича као ово: „Није чисто". Ја затекох свуд чисто, и ако сам дошла изненада. Једна сестра што нас водила Францускиња је из Француске, друга из — Старе Србије!

Збиља, овде се многи праве Французи. Из Скопља дође једна породица, неки апелациони судија са женом и двоје деце; и пошто се деца зову *Henri et Robert*, и пошто говоре само француски, сви смо тврдо веровали да су Французи. И у томе веровању бисмо се и разишли, да се једнога дана мајка врло не разнежи и не рече деци: Робертико и Анрико; и да ми, једнога дана, њен старији синчић, кад га питах је ли Француз, не рече: „*Oui, Madame, je suis le Français des Dardanelles; mais je suis aussi un peu Israélite*". Шта су да су, тек цео се хотел заљуби у ту лепо васпитану слатку децу. Старији од пет година, смеђ, у панталонама и с кратко оши-

шаном косом као момак; млађи од три, црноманаст, у сукњи и с дугачким локнама као девојка. Кад их пре два дана испратисмо за Дарданеле, тако ми беше као да она велика лађа однесе нешто моје: а кад се вратисмо, хотел ми се учини празан.

А јутрос по чаршији — свашта купих, мојој Љуби шамије и филџан, мојој нчици златом везену торбицу, њеном Ђорђу фес, Милеви папуче какве носе пашинице, зету, новом „паши“ уместо чибука бројенице... Ја тога златног Ђорђа још нисам видела, али му главицу замишљам као лубенче, те за његов фес тражих калуп према тако округлој главици. Само срце смејаше ми се док на тај фесић калубџија намешташе кићанку... Поређасмо по столу поклоне, кесе, мирисе, филџане, кокарде, барјачиће..., читав дућанац из Стамбол-Чаршије. И наједанпут, све те мртве ствари оживеше, ја им дадох душу од своје душе; и у сваком поклону видех онога коме је намењен, своје сестричине, сестру, твоју децу, тебе..., с неким се узех разговарати, неки миловати...

Једва чекам да видим Београд, а жао ми је Солуна. Ових мојих шест недеља, у њему проведених, чине ми се као један дан, пријатан и велики, који се лако не заборавља. Чујем Солун и ако је ноћ; али како бих да га још једном видим целог! Не могу, јер уместо крупног, топлог и светлог сунца, на небу су ситне, хладне и бледе звезде, на земљи жмирави фењери.

Још једанпут вас, одавде, срдачно, топло, искрено поздрављам, и љубим вас. До скорог виђења! Двадесет првог... Чим чујете да сам дошла, похитајте ми на добродошлицу: свих сам се зажелела, највише вас, тебе и твоје деце, моја Луџза.

Твоја

Јелена.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

X

После два дана она ме посла у Дубечну, и ја сам се томе неисказано радовао. Кад сам ишао на станицу и после седео у вагону, смејао сам се без узрока, те је свет на мене гледао, као на пијана човека. Ишао је снег и били су сваког јутра мразеви, али су се путеви већ зацрнели, и над њима су, гачући, летели гаврани.

Из почетка сам хтео да удесим стан за нас обоје, за себе и Машу, у бочном крилу, преко пута крила госпође Чепракове, али су у њему, како се показало, одавно живели голуби и патке те је било немогуће да се оно очисти а да се не разруши много гнезда. Ваљало је да, хтели не хтели, одемо у неудобне собе велике куће с капцима на прозорима. Мужици су називали ту кућу палатом; у њој је било више од двадесет соба, а од намештаја само један клавир и дечја столица, што је лежало на тавану, и кад би Маша довезла из вароши сав свој намештај, и онда не бисмо ипак могли да уклонимо овај утисак тужне пустоте и хладноће. Избрао сам три омање собе с прозорима што гледају у башту и од јутра сам их до мрака украшавао, уметао нова окна, тапетовао, затварао по поду пукотине и рупе. То је био лак, пријатан посао. Непрестано сам трчао на реку да видим, иде ли лед; све ми се чинило, да су долетели чворци. А ноћу сам, мислећи о Маши с неисказно слатким осе-

њањем, са све већом радошћу напрегнуто слушао како шушкају пацови и како на тавану хуји и лупа ветар; чинило се, да на тавану кашље стари кућни дух.

Снег је био дубок; он је још много опет падао крајем марта, али је копнео брзо, као чудом, пролећне су воде бујно прошле, тако да су почетком априла већ певали чворци по врту и летели жути лептири. Било је дивно време. Сваки дан сам пред вечер ишао према вароши да сретнем Машу, и каква је наслада била ступати босим ногама по још меком путу који се сушио! На по пута седнем и гледам у варош, не решавајући се да јој пријем близо. Изглед њен је у мени изазивао смућеност. Једнако сам мислио: како ће се према мени понашати моји познаници, кад сазнаду за моју љубав? Шта ће рећи отац? Нарочито ме је бунила мисао, што је мој живот постао сложен и што сам сасвим изгубио способност да њим управљам, те ме је он, као ваздушна лопта, носио Бог зна куда. Ја већ нисам мислио о том, како да добијем издржање, како да живим, већ сам мислио — одиста, не сећам се о чему.

Маша је долазила колима, ја бих сео код ње у кола, и заједно бисмо ишли у Дубечну, весели, слободни. Или бих се, дочекав смирај сунца, враћао кући незадовољан, тужан, у недоумици, зашто Маша није дошла, а крај капије на усадби или у башти, очекивало би ме неочекивано привиђење — она! Понекад је долазила железницом до станице, а одатле пешке. Какав је то био тријумф! У простој вуненој хаљини, повезана, са скромним амбрелом, али утегнута, стасита, у скупим ципелицама из иностранства — то је била даровита глумица, која је играла мало-варошанку. Разгледали бисмо своје имање и решавали, где ће бити чија соба, где ће нам бити алеје, повртњак, ућаник. Имали смо већ кокошке, патке и гуске, које смо волели, зато што су биле наше. Имали смо спремљено за усев овас, детелину, Тимотејеву траву, хељду и баштенско семење, и ми смо сваки пут све то разгледали и дуго

премишљали каква ће бити жетва, и све што ми је Маша говорила, чинило ми се паметно и прекрасно. То је било најсрећније доба мога живота.

Убрзо после Томине недеље ми смо се венчали у својој парохијској цркви, у селу Куриловки, на три врсте од Дубечне. Маша је хтела, да се све удеси скромно; по њеној жељи, сведоци су нам били сеоски младићи, певао је један црквењак, и враћали смо се из цркве на малим колима која су се труцкала, и она је сама управљала. Од варошких нам је гостију била само моја сестра Клеопатра, којој је Маша на два-три дана пред свадбу послала цедуљицу. Сестра је била у белој хаљини и у рукавицама. У време венчања је тихо плакала од милине и радости, на лицу јој је био матерински, бескрајно добар израз. Она се опила нашом срећом и осмехивала се, као да удише у себе слатку пару, и, гледајући је за све време нашег венчања, појмио сам, да за њу на свету нема ничега вишег од љубави, земаљске љубави, и да она о њој машта тајно, понизно, али постојано и страсно. Загрлила је и пољубила Машу и, не знајући, како да изрази своје усхићење, говорила јој је о мени:

— Он је добар! Он је врло добар!

Пре но што ће отићи од нас, она се преобукла у своје обично одело и повела ме у башту, да се поразговори са мном насамо.

— Отац је врло огорчен, што му ништа ниси писао, — рекла је: — нужно је било да се потражи од њега благослов. Но, у ствари, он је врло задовољан. Вели, да те ова женидба подиже у очима друштва, и да ћеш под утицајем Марије Викторовне почети да се озбиљније односиш према животу. Ми у вече сад само говоримо о теби, а јуче је чак казао „наш Мисаило". То ме је обрадовало. Очевидно, он је нешто смислио, па ми се чини, да он хоће да ти да пример великодушности и да први поведе реч о помирењу. Врло је могућно, да вам он кроз који дан дође овамо.

Неколико пута ме је брзо прекрстила и рекла:

— Но, Бог нека је с тобом, буди срећан. Ањута Благово је врло паметна девојка, она говори за твоју женидбу, да ти то Бог шаље ново искушење. Па шта? У породичном животу нема само радости, него и патњи. Без тога се не може.

Испраћајући је, ја и Маша смо прошли пешке три врсте; после смо, враћајући се, ишли тихо и ћутећи, као да смо хтели да одахнемо. Маша ме је држала за руку, на души је било лако, и већ нам се није говорило о љубави; после венчања смо постали једно другом још ближи и рођенији, и чинило нам се да нас већ ништа не може раздвојити.

— Твоја сестра, то је симпатично биће, — рече Маша: — али изгледа, као да су је дуго мучили. Мора бити, твој је отац ужасан човек.

Ја јој почех причати како су васпитавали мене и сестру, и како је, у самој ствари, наше детињство било мучно и бесмислено. Сазнавши, да ме је отац још тако недавно тукао, она уздрхта и приљуби се уза ме.

— Не причај више, — проговори она. — То је страшно.

Сад се већ није растављала од мене. Живели смо у великој кући, у три собе, и увече смо затварали врата, што воде у празан део куће, као да је тамо живео неко, кога нисмо знали а бојали се. Устајао сам рано, у свануће, и одмах се лаћао ма каквог посла. Оправљао сам таљиге, проводио стазе по башти, копао лехе, фарбао кров на кући. Кад је дошло време да се сеје овас, покушавао сам да орем уздуж и попреко, да влачим, сејем, и радио сам све ово савесно, не изостајући иза радника; замарао сам се, од кише, и од оштрог хладног ветра дуго ми је горело лице и ноге, ноћу сам сневао поорану земљу. Али ме пољски радови нису привлачили. Ја нисам познавао сеоско газдинство и нисам га волео; то је, може бити, зато, што моји претци нису били земљорадници и у мојим је жилама текла чисто варошка крв. Природу сам волео нежно, волео и поље, и ливаде, и

баште, али мужик, који плугом подиже земљу, који подстиче свога јадног коња, одрпан, мокар, испружена врата, био је за мене израз грубе, дивље, ружне силе, и, гледајући на његове незграпне покрете, ја сам сваки пут невољно почињао да мислим о давном прошлом легендарном животу, кад људи још нису знали о употреби ватре. Сурови бик, што је ишао са сеоским стадом, и коњи, кад су, лупајући копитама, јурили по селу, изазивали су у мени страх, и све мање-више крупно, силно и срдито, био то ован с роговима, гусан, или пас на ланцу, чинило се мени као израз све те исте грубе, дивље силе. Ово предубеђење је особито силно говорило у мени у рђаво време, кад су над црним, поораним пољем висили тешки облаци. А што је главно, кад сам орао или сејао, а двоје-троје стоје и гледају, како то радим, у мени није било свести о томе да је овај рад неизбежан и обавезан, и чинило ми се, да се забављам. И ја сам више волео да радим што-било у дворишту, и ништа ми се није тако допадало, до да фарбам кров.

Ишао сам кроз башту и преко поља у нашу воденицу. Њу је држао под најмом Степан, куриловски мужик, румен, црномањаст, с густом црном брадом, на око: џин. Воденичарски посао није волео и сматрао га је за досадан и неугодан, а живео је у воденици само за то, да не би живео код куће. Он је био седлар, и код њега је увек пријатно мирисало на смолу и кожу. Није волео да разговара, био је млитав, непокретан и једнако је певушио „у-лу-лу-лу“, седећи на обали или на прагу. Неки пут би му долазиле из Куриловке жена и ташта, обе белолике, изнурене, кротке; оне су му се ниско клањале и говориле му „ви, Степане Петровићу“. А он, не одговорив на њин поклон ни једним покретом, ни једном речи, седне у страну на обалу и певуши тихо: „у-лу-лу-лу“. Пролазио је тако у ћутању сахат-два. Ташта би и жена, дошаптавши се, устале и неко време гледале на њега, очекујући, да се он осврне, после би се ниско клањале и говориле слатким, мелодичним гласом:

— Праштајте, Степане Петровићу! И одлазиле би. После тога, склањајући завежљај с колачима или кошуљу, што оне оставе, Степан би уздисао и говорио, намигујући на њину страну:

— Женска страна!

Воденица је радила дању и ноћу. Ја сам помагао Степану, то ми се допадало, и кад би он некуд отишао, радо сам остајао место њега.

XI

После топлог, ведрог времена наступи рђаво време: целог су маја падале кише, било је хладно. Шум воденичних кола и кише терао је на лењост и спавање. Тресао се под, ударало је на брашно, и то је такође нагонило на дремеж. Моја жена у кратком кожуху, у високим, мушким каљачама, појављивала се по неколико пута преко дана и увек је говорила једно и исто:

— И ово се зове лето! Горе је но у октобру!

Заједно смо пили чај, кухали кашу, и по читаве сахате седели ћутећи, очекујући неће ли престати киша. Једном, кад је Степан стишао некуд на вашар, Маша је провела сву ноћ у воденици. Кад смо устали, ваљало је сазнати колико је сахати, јер су кишни облаци превукли све небо, само су кукурекали дремљиви петлови у Дубечни и певали прдавци на ливади; било је још врло, врло рано... Ја се са женом спустим до јаза и извучем мрежу, коју је синоћ у нашем присуству бацио Степан. По њој је јурио један велики гргеч и, закачујући се горе бодљама, кочоперио се рак.

— Пусти их, — рече Маша. — Нек и они буду срећни.

Зато, што смо устали врло рано и после ништа нисмо радили, овај ми се дан чинио врло дуг, најдужи у мом животу. Пред вече се врати Степан, а ја пођем кући, на усадбу.

— Данас је долазио твој отац, — каже ми Маша.

— А где је он? — запитам ја.

— Отишао. Нисам га примила.

Видећи да стојим и ћутим, да ми је жао свог оца, она рече:

— Треба бити доследан. Ја га нисам примила и наредила сам да му се јави, нек се он већ више не узнемирује и нек нам не долази.

За тренутак сам већ био иза врата и ишао у варош, да се објасним с оцем. Било је кањаво, клизаво, хладно. Први пут после свадбе мене је наједанпут обузела туга, и у моме мозгу, замореном од овог дугог облачног дана, сену мисао, да, може бити, ја не живим онако, како ваља. Заморих се, мало-по-мало мноме овлада слабодушност, лењост, није ми се хтело да се крећем, мислим, те, прошав мало, махнем руком и вратим се назад.

Усред дворишта стајао је инжењер у кожном горњем капуту с капуљачом и говорио је на сав глас:

— Где је намештај? Био је прекрасан намештај у стилу empire, било је слика, биле су вазе, а сад све пусто! Ја сам купио имање с намештајем, ђаво ли је однео!

Крај њега је стајао и окретао у рукама своју капу генераличин радник Мојсеј, момак око 25 година, ружан, богињав, с малим дрским очима; један му је образ био већи од другог, као да га је прегњавио.

— Ви сте, ваша преузвишеност, изволели купити без намештаја, — неодлучно он проговори. — Ја се сећам.

— Да ћутиш! — викну инжењер, поцрвене, уздрхта, и одјек јасно понови у башти његов крик.

(Наставиће се).

Антон Чехов.

(Превео с руског Синиша С. Бућевац).

ЗА ЖИВОТОМ.

Ниједном нисам желео да крти
И мукли живот престане за мене,
И да нада мном, после моје смрти,
Туже и плачу неутешне жене.

И на мене је са мутнога неба
Падао пљусак октобарске кише
И искушења, да се поколеба
Вера и срце да закуца тише.

И ја сам им'о залогаје грке,
И дане пуне болова и дима,
И празан видик, и облаке мрке, —
Мени је било као што је свима.

Али ја нисам клонуо ни пао,
У пркос беди и суровом бичу,
Јер сам са чврстим уверењем знао:
Где расту боли ту и наде ничу.

Мени не треба утрвена стаза,
И ја ћу ићи и стенама голим,
Храбро, без страха од беде и мраза,
Кроз живот, јер га волим, волим, волим...

Коста Петровић

СОНЕТ.

Шта је отаџбина? Срећно уточиште? Какав миран одморак, украшен по нашем укусу, који смо по ћуди изабрали једног дана, где међу собом говоре о љубави земља и човек?

Не, отаџбина намеће а не нуди своје везе; то је земља оваплоћена у нама без наше воље, прастарим и строгим браком између једне расе и једног поља, који су створили једно друго.

Зато је она света и свирепо драга, и зато нас, ако у њу продре туђинска војска, та жива увреда за срце уједа;

Кад се на њу устреми један батаљон, нама је као кад у грози каквог ружног сна осећамо како нас гризу црви као мртваце.

Сили Придом.

(Превео с француског М. П.)

КАЈАЊЕ.

Ја сам ладно волео своју отаџбину, у доба безбедности; поносио сам се без одушевљења њеним великим, заслуженим гласом.

Узвикивао сам са Шилером: „Ја сам грађанин света; свуда где живот ври, земља ми је мила и човек драг!

„Од предела где се рађа дан до земаља сунчевог заласка, мој непријатељ је неваљалац, моја застава — зрак мога идеала!

„Где у миру влада победилачко право, одакле ми се уметност смеши и зове ме, где је свет људан и леп, ја тако привикавам своје срце;

„Мој је земљак човек!“ Тако сам ја доскора расипао по свету ово француско срце: сада га штедим.

Ја сам заборављао да сам све добио од народа из кога сам поникао: своје огњиште и све који ме воле, свој хлеб, и сâм свој идеал.

И да сам, још од детињства, у очима које су ме миловале, чак и у очима које су ме вређале, уживао чар француског неба!

Ја то нисам добро осећао; али после наших мрачних дана, ја сам се најзад покајао што сам отуђио своје срце;

И ја га враћам само својој земљи, људима које сам изневерио из љубави према људском роду.

Свима онима чија се крв лила за моја права и за моје снове: ако су сви људи моја браћа, шта су ми онда ови око мене?

По друмовима, по јаругама, по нагибима, целиваћу најмање капи ове крви, која се не спира;

Прибираћу по кулама и шанчевима тврђава црне, али верне мрве непшеничног хлеба од последњих дана;

По нашим још разривеним пољима, као хаџија, прикупљаћу најмању тробојну крпу, као свети спомен;

Јер ја те волим у несрећи твојој, о Француска, после овог рата, као дете, као обичан сељак који зна да умре за твоју заставу!

Ја волим са њим твоје старе винограде, твоје сунце, твоју красну земљу из које су наши славни дедови црпли своју снагу и своју величину.

Кад сам са твојих уздрманих звоника угледао суседске црне орлове, ја сам осетио како у твојој утроби трепере клице целога мог живота.

Обузет ревњивом љубављу и потресен позном грижом савести, ја примам свој део твојих погрешака, и присвајам твоју невољу.

Сили Прудом.

(Превео с француског М. И.)

ЈЕДНА КЊИЖЕВНА ЗАРАЗА.

У Мостару, у издању „Мале Библиотеке“, изишли су стихови Г. Симе Пандуровића „Посмртне Почасти“. Г. Пандуровић је један од бољих и оригиналнијих млађих песника наших, и његова књига је врло карактеристична по душевни живот и књижевна схватања нашег најмлађега нараштаја који данас пише. И поводом те карактеристичне књиге једног даровитог младог песника, поводом тог особеног књижевног случаја који има општи карактер, прилика је искрено рећи коју више о једној опасној књижевној болести, која код нас почиње чинити много зла.

* * *

У српској књижевности, у последње време, ми смо се већ навикли да сретамо наслове као преписане са надгробних споменика, корице у црнини посмртних листа или са трновим венцем испод кога капљу крваве сузе. Али тако црнога песимизма још није било као што се налази у „Посмртним Почастима“ Г. Симе Пандуровића, као што по чудноватостима ове књиге Г. Др. Лаза Костић изгледа као нормалан човек и разуман филистар, што за разбарушеног песника нашег дивљега романтизма није мала увреда.

Г. Пандуровић је безуслован песимист, каквог ми до данас нисмо видели, песимист не са системом, но без система, у пркос свакоме систему. У једној „белешци“, мутној као што је сва његова поезија, пошто је — врло непесимистички, у осталом — изјавио да би волео по-

вољне и најпрофаније одзиве о својој поезији одрицања свега и мржње на све, он чини ову презриву исповест: „наш бол је и сувише дубок, да бисмо могли не презирати друге, а наш живот и сувише један, да бисмо собом били задовољни“. То је врло наивно и претенциозно казано, али треба признати да је песник остао томе врло доследан, са оном непроменљивом доследношћу људи у лажним идејама и на погрешном путу. И у томе духу, као псалми над мртвацем или завијање кукавице на гробљу, ређају се монотоно тужне песме: „Илузија дуга сећања и наде“, „У изнуреном осећању једном“, „На гробу велике страсти“, „Песме таме“, „Пада цвеће“, „Мртви пламенови“, „Суморан дан“, „Тамница“, „Заборав“, „Резигнација“, „Мртва јесен“, „Miserere“, и тако даље, и тако даље. И тако читаве стране, читаве песме, са једном истом основном нотом: „О, куку! куку!“, како певају петли Г. Пандуровића, као што и он сам пева са енергичном доследношћу песника потпунога немара и клонулости...

Ако ко има илузија о животу, или ако је нашао начина да се разумно помири са њиме, нека не чита стихове Г. Пандуровића. Песник „Посмртних Почасти“ је самртно жалостан, као човек који је много живео и којега је живот у свему обмануо, или као човек до зла бога рђавих живаца, који се у животу осећа као из народних песама онај одерани јарац у јеловом грању. Он нема само „црне наочари“, како су говорили наши безазлени и добри стари, он има „замрљан видик“, и свуд види само злокобну авет смрти, опевајући је у свима ставовима, у свима случајевима, у свима приликама, свима могућим фигурама и тропима. Живот за нашега песника нема никакве цене. Живот је за њ „болестан и злурад“ само један глуп случај, „једна ружна мрља“, једна мрска ругоба, један мучан терет којега се човек опрашта над самртном раком. Једина његова жеља је лећи у гроб „са венцем снова преко мртвих груди“, док ваздух мирише не на пролетње руже но на „дах мртва смиља“.

И Г. Пандуровић ће неуморно певати ту не бол живота но болест живота, или, како он у бескрајном, и често срећним вариацијама каже: „мору живота“, „костур биħа“, „нестање труло“, „пепео срца“, „задах гроба“, „мртву душу“, „бол претучена скота“. И своје песме он ће називати „поеме смрти“, „искидане мелодије“, „мутне елегије“ и „мртве баладе“:

...Певај зато сада
Само мрак свог јада.
Само мрак свог јада.

Песимизам свих тих песама не да се исказивати, он се више даје осећати; он је више физичко но психичко осећање. То није више бол које човек саосећа и дели, то је бол који човека мучи и дави. То није онај високи и отмени песимизам одабраних духова, песимизам филозофски и стваралачки, који даје оклопску јачину души, орловску висину духу, песимизам које не нагриза, кочи и обара, но који челичи човека, изазива на отпор и гони на рад и у стварање. То није песимизам Алфреда де Виња:

Јецати, плакати, молити подједнако је кукавички
Вршити крепко свој дуги и тешки задатак
На путу на који те је судбина хтела призвати.
Затим, после, као ја, трпи и мри без речи.

Или, како је Леконт де Лил, у сличном предмету, у умирању рањена вука, певао:

Ћути. Небо је немо, земља те презире.
Нашто толика плача када се не може излечити?
Буди као рањен вук који ћути умирући,
И чељушћу која се крвави гризе нож.

Не, песимизам Г. Пандуровића није тај велики песимизам јаких душа, који је у свем свом одрицању живота ипак једна крепка и здрава филозофија. Наш песник не пева више ни онај стари „светски бол“, који су романтичари, „жртве живота“, тако поетизовали, ону „стару рану од живота“, која свакога човека више или мање тишти. Болесни и болеснички песимизам Г. Пандуровића

је из декадентске „поезије трулежи“. Његове песме су одиста поезија човека који сам за себе каже да има „снове без ноћи и ноћи без снове“. И „Посмртне Почасти“ остављају на читаоца бунован утисак нечега врло тешког и врло мучног, као да је целу ноћ провео крај мртваца, у задаху воштаних свећа и тела која се почиње распадати. „Посмртне Почасти“ чине душевни прелаз из неврастеније у невропатију, са литературе на клиничку.

Песник нам чини ове изјаве:

Сопствена свест ми личи на бедну панораму,

и:

У свести мојој истина не важи...

И одатле па до песама „Мртва јесен“ и „Светковина“ само је један корак, и тај корак је узнемиравајући и опасан... У мутни и мртви јесењи дан, када је „небо тешко ко олово, као живот“, песнику долази једна жеља, једна чудна жеља, једна невероватна жеља, жеља коју по свој прилици још никада није чуо онај Змајев анђео на небу који у списак уводи „луде жеље“ смртних. Наш песник вели:

Ја ћу радо кретен бити...

Наравно, када се већ тако нешто каже, какав је разлог не ићи даље, или боље рећи ниже? И ево како песник светкује са својом драгом:

Спашли смо с ума у сјајан дан...

И у „болничком мирисавом врту“, покидавши све везе што су их држале „за простор, време, тонове и боје“, њих двоје, срећни и озарени, шетају се:

У кошуљама белим парком овим,
Где болнички се мирис шири јак...

И ето где падосмо у чисто безумље! То је крајња тачка до које се у српској књижевности дотерало у потери за оригиналношћу, за ретком и јаким сензацијама и неочекиваним ефектима. По крајњу жртву то је нађена „нова

дрхтавица". Али ми, обични смртни, који нисмо у стању казати као песник: „наш се разум жалосно копрца", ми, нормални људи, банални духови, неизузетне природе, који са нашим „наивном реализмом" верујемо да има три димензије и да су два пута два четири, ми профана публика која чита књиге и због које се најзад и књиге ако не пишу а оно у сваком случају штампају, ми остајемо запрепашћени пред том безумном визијом двоје лудих који се у дугим белим кошуљама шетају по лудничком парку...

За нас су то месечарске халуцинације и врућична бунцања — ако не врло обично циљање за књижевним ефектом, трома парафраза Бодлера и његових „Цветова Зла", литераторско глумачење, стара књижевна мистификација „pour épater le bon bourgeois", како су говорили романтичари „Младе Француске", „за опсенити простоту", како се то код нас вели.

* * *

Истакавши ту болесничку форму његовога песимизма, било би неправо не истаћи и добре стране „Посмртних Почасти" и стваран књижеван таленат Г. Пандуровића

Његове песме и у спољњем погледу нису без прекора, и код једнога писца који је само уметник и присталица чистог артизма, то је велика мана. Има у њега, пре свега, можда хотимичне нејасности, тако да његове и иначе чудне и мутне идеје изгледају још чудније и мутније, и у неколико песама и сам писац тешко би се могао наћи. Има затим оних јефтиних ефеката данашње помодне песничке школе, која као да се заверила противу смисла и здравога разума: песник показује, као особито срећан поетски изналазак, „језера плава мојих мисли"; он има једно чуло више и осећа „*дах* и *мирис* од *балада*" и „кобни *звук* смрти живота и *цвећа*". Нама су страни песници истога правца већ открили да је глас *о* црн, *е* бео, *и* плав, *о* црвен, као да је звук оргуље црн, харфе бео, виолине плав, трубе црвен, флауте жут, али нам све то, и код

њих, као и код њиховога следбеника у нашој књижевности, изгледа као продужење једне велике мистификације. Затим, версификација Г. Пандуровића није беспрекорно. Пре свега она је заморно једнолика, често неприлично угласта, а каткада и врло неправилна. на пример:

Под покровом овог мутног неба,
У ковчегу рођеног живота,
Где испод беде несносног слота (?)
Долази мисо: да л' се борит треба.

Ту, где је живот само срамна стега,
Под мутне кише једноликим ливом,
У поднебљу тмурном, блатавом и сивом,
У видљивоме пропадању свега?

Најзад, остављајући ситније примедбе на страну, Г. Пандуровић јако греши што у своје стихове гомила, без потребе и без мере, стране речи. У њега има: декор, комплот, сфера, зона, пејзаж, инстинкт. регион, сплин, лајички, перифраза, гест, хигијена, апстракција, парализа. епоха, хипноза, перспектива, авантура, креатура, и тако даље. Све то може да буде врло учено, али то није ни најмање лепо. Како звуче овакви српски стихови:

Банални живот овде *деформисао* је редом
Принципе мисли мојих...

Или:

Прешо сам свију осећања *скале*
До *криминалних инстинкта* и страсти,
До буне против живота и људи.
До *хаоса* тежњи и *нервна* расула.
У болноме ропцу намучених груди.
До *визија* маште и болести чула.

Песнички језик, „језик богова" како су говорили стари, или је чист, или није песнички. У сувој прози, где је главно излагање и доказивање, где се тражи разлог и истина а не естестично осећање, страна реч, по потреби, и може проћи. Али у течном песничком стилу, у хармонији ритма и осећања, она долази као камен спотицања,

заустављa пажњу, прекида непрекидно естетичко уживање, и квари књижевни утисак.

Али, има у Г. Пандуровића, поред свих чудноватости, врло оригиналних, интимних и јаких осећања, сасвим особено, каткада врло сложено душевно стање, врло личан акценат, нешто што се није налазило ни код једнога од ранијих песника наших, нити код оних који данас пишу. Онда када је јасан и када не претера, Г. Пандуровић успева да баци сонду у трагичну дубину људскога бола, казујући га јаким и срећно нађеним речима које остају урезане. Затим, Г. Пандуровић има не само лепих стихова, (готово у свакој песми), но и лепих целих песама, које свакако иду у најбоље производе наше најмлађе поезије („У пролазу јуче“, „Са својима“, „Потрес“, „Резигнација“). Има стихова и јасних, чистих и течних као они у „Мртвим пламеновима“:

Пода мном свет је, с пропијом гледан,
Са много блата и са својом злобом
Мој поглед јасан и чистоти предан!
Мој узор светли што ме чини робом.
Ја опет живим својим давним добом,
Где сија живот безазлен и чедан,
Победа нада за тренутак један
И тријумф духа над смрћу и гробом!

Слободан стих код Г. Пандуровића је сасвим његов, врло добро тече, и лепо изгледа:

Опет је поноћ суморна,
Опет је поноћ будном ми промакла
И меким крилом, тугом срце такла;
Опет је душа уморна,
А груди
Терет се није слегао. Шта мари?
Поноћ је прошла. — Зора руди...
Треба нам лећи, снови моји стари.

Али што има доброг и трајног у поезији Г. Пандуровића, то није због песничког правца којега се држи, но и поред њега, у пркос њему. Срећом, по песника, таленат је код њега често био јачи од књижевне моде и списатељског снобизма.

* * *

Цела књига Г. Пандуровића има нечега парадоксалног. Она се јавила у доба када нам је свима било најмање до певања а када се гомилало више но икада стихова, када је наша раса развила више но икада напора и показала воље и снаге за живот, док је наша поезија сва заударала на лешину и певала само ругобу животу, излишност напора и мир и утеху у гробу. „Посмртне Почасти", те естетске песме одрицања свега и немара према свему, пева један млад човек који је развијао акцију у животу и који је до јуче био председник националистичке омладине! Књига Г. Пандуровића још је један доказ како је наша пометена сувремена поезија одвојена од живота, ван њега, или тачније рећи против њега. И, нормални и здрави живот од тога нема никакве штете, јер он тече својим мирним и поузданим током, јер овакве збирке стихове немају онај утицај који је имала наша поезија у данима свога цветања, када је говорила за цео народ и када је цео народ читао: данас је она уска по садржини, ограничена по утицају, сем једнога малога круга који пише и живи у тим лажним и болесним књижевним идејама њу нико више не чита, и она се заборавља сутра дан пошто изиђе. Зло је, срећом, локализовано и без ширега дејства.[1]

[1] Да ли је ова поезија одиста без свакога дејства? У Ваљеву је ових дана изишла једна мала свеска стихова „У данима туге". Писац, ђак шестога разреда гимназије, Стеван Р. Мартић, посветио је, са захвалношћу, „Господину Сими Пандуровићу, песнику". То су обични ђачки стихови, о којима се нема шта рећи, али који су карактеристични својим основним тоном. Овај ђак шестога разреда гимназије чини ове исповести: „Ја не знам за веселост и срећу. Не. Ја знам само за непизмерно велику суморност, тугу и очај..." „Ја волим смрт — црну и гадну смрт... Ја знам да она није онаква, каквом је представљају говорљиве баке, плашећи своје унучиће — већ да је добра и великодушна и да је једини избавитељ мој..."

Млади, сасвим млади, стихотворац вели да је обхрван болом и сломљен тугом, да му је душа уцвељена и да презире „јавно и људе и свет". Живот је:

„вај! обмана сама,
Светлост јасна — понајгушћа тама..."

У овој својој првој збирци Г. Пандуровић је био жртва једне књижевне заразе, која је на Западу прошла, али која тек сада допире у Србију, Хрватску, Бугарску и Румунију, а по свој прилици ускоро у Јерменску и у Персију. То декадентство, које је сада у моди на Ближем Истоку, толико исто подсећа на париско декадентство око 1890 године, колико и немогуће тоалете и екстравагантни шешири наших паланачких лепотица на данашње моделе из улице de la Paix у Паризу. Декадентство је и нама дошло, из друге и треће заједно руке са каталозима „Louvre"-а и „Au Bon Marché", али са каталозима старим једно двадесет година... Оно што нашим тако наивним младим људима изгледа као ултра-модерно, у ствари је нешто „vieux jeu", лош артикал преживеле моде за извоз у ориенталске земље.

И Г. Пандуровић, као и приличан број младих људи који код нас пишу стихове, жртва је велике књижевне заблуде: да оно што је за њих ново у исти мах је и модерно.[1] Декадентство је била једна ружна и опака књи-

Још на прагу живота, не знајући ништа о њему, овај младић пева:

Хори се чаробни гласу! Ридај ми посмртну песму!
Један' ти што можеш исказат' искрено жалост
Сарањуј наде моје, срушене махом — младост!
Хори се, чаробни глас! Ридај ми посмртну песму!

И као учитељ, и Мартић има своју песму „Резигнација":

За род ме мој не веже никаква веза јача,
За земљу ову грешну, подлости, блуда и плача, —
Никаква јача, рекох!

Свакако, као што је давно парадоксално речено: проклетство је за учитеље имати ученике, и Г. Пандуровић, судећи, по овом примеру, не може бити задовољан утицајем који је имао не [illegible] и наивну душу, која сваку реч узима озбиљно, и иза флоскула стила и фраза за ефекат види истинска осећања и искрена уверења.

[1] Један од наших ултра-модерних песника, који све листове и часописе засу својим стиховима, изабрао је за свој псевдоним име Армана Дивала, јунака из баналне, плачевне и туберкулозне „Госпође са камелијама", писане још лета господњег 1852. И што је најлепше за тога модерниста, он, је потписујући се, нашао начина да у две речи начини две грубе ортографске грешке!

жевна болест која је у Европи била и прошла, оставивши за собом спомен нечега шарлатанскога, ружног и потпуно неплодног. И какав је смисао једну прекужену болест старих, исцрпених и уморених раса, развијених и засићених књижевности, пресађивати, са неинтелигентном женском лакоћом трчања за модом, у нашу младу и свежу расу, на наш зрачни Југ, где има толико сунца и ведрине, у нашу младу књижевност која је у пуном периоду стварања и у своме основу пуна здравља и живота?

И жалећи што је у овом случају био у питању један млад песник од талента, или боље рећи баш зато што један песник од вредности тако неразумно и бесциљно изопачава своје способности, ваљало је одлучно, у интересу и оних који пишу и оних који читају, устати против једне бесмислене и ружне моде која бесни у нашој књижевности, против једне књижевне заразе која је на Западу давно прешла и која тек сада код нас почиње косити своје жртве.

Ј. Скерлић.

МИЛТОН.

Милтонови духови нису налик на духове готово свих других писаца. Његови демони, нарочито, јесу створови који изазивају чуђење. Они нису метафизичке апстракције. Они нису покварени људи. Они нису гадне животиње. Они немају ни рогова, ни репова, ни никаквих Тасових и Клопштокових фантасмагорија. Они имају управо толико заједничког са људском природом ли буду разумљиви људским бићима. Њихови карактери су као и њихови облици, обележени становитом нејасном сличношћу са карактерима и облицима људи, али све то увећано до гигантских сразмера, и увијено у тајанствену помрчину.

Можда богови и демони Есхилови најбоље могу да издрже упоређење са анђелима и ђаволима Милтоновим. Стил Атињанинов имађаше, као што смо приметили, нешто од источњачког карактера; и истој особености може се наћи трага у његовој митологији. Она нема ничега од оне љупкости и отмености, које обично налазимо у празноверицама Грчке. Све је грубо, варварско, и големо. Чини се да су Есхилове легенде мање у складу са мирисним луговима и дражесним предворјима храмова, у којима су његови земљаци испуњавали своје завете Богу Светлости и Богињи Жеље, него што су у складу са оним грдним и незграпним лавиринтима од вечног гранита у које је Египат сахранио своју тајанствену Осирис, или у којима Хиндустан још и данас клања својим седмоглавим идолима. Његови омиљени богови

јесу богови старијег покољења, синови неба и земље, са којима кад се упореди Јупитер, он изгледа као момче и уљез, — затим џиновски титани, и немилосрдне фурије. На челу тих његових створења ове врсте стоји Прометеј, полудемон, полуискупитељ, пријатељ човеков, мрачни и непомирљиви непријатељ неба. Несумњиво, он необично наличи на Милтоновог Сатану. У једном и у другом налазимо исту нестрпљивост за влашћу, исту жестину, исту несавладиву гордост. У оба карактера је такође је помешано, и ако у врло различним сразмерима, неколико допадљивих и великодушних осећања. Па ипак, Прометеј тешко да је довољно надчовечан. Он превише много прича о својим ланцима и о своме мучном положају; он је пре сувише потиштен и узрујан. Чини се да његова истрајност зависи од тога што зна да држи судбину свога мучитеља у својим рукама, и да ће сигурно доћи час његова ослобођења. Али Сатана је створење из једне друге сфере. Моћ његове интелектуалне природе односи победу над врхунцем мука. Усред агонија које се не могу појмити без грозе, он снује, одлучује, и чак хули. Испред Михаилова мача, испред Јеховина грома, испред пламеног језера, и креча који гори у буктећој ватри, пред изгледом на једну вечност беспрекидне невоље, његов дух остаје несатрвен, ослоњен на своју властиту унутрашњу енергију, не тражећи никакве помоћи од ичега спољног, чак ни од саме наде.

Да се вратимо за један тренутак паралели коју смо били покушали повући између Милтона и Дантеа, додали бисмо да је поезија ових великих људи, у замашној мери. позајмила свој карактер од њихових моралних својстава. Они нису егоистси. Они ретко натурују своје идиосинкразије својим читаоцима. Они немају ничега заједничког са оним модерним просјацима за глас, који извлаче милостињу од саучешћа неискусних, излажући нагост и ране своје душе. Па ипак било би тешко поменути по имену два писца чија су дела била потпуније, и ако ненамерно, обојена њиховим личним осећањима.

Карактер Милтонов нарочито се одликовао узвишеношћу мишљења, а Дантеов интензивношћу осећања. У сваком ретку „Божанске Комедије“ осећамо горчину коју је створила гордост у борби са бедом. Нема можда на свету дела које је тако дубоко и једнолико туробно. Дантеова меланхолија није никако фантастична ћудљивост. Она није била, у колико се после толико протеклог времена може судити, последица спољних прилика. Она је долазила изнутра. Ни љубав, ни слава, ни земаљске борбе, ни небеска нада, нису је могли растерати. У њој се растапала свака утеха и свако уживање. Она је наличила на неплодно сардинско земљиште у којему има толико горчине да се ова, кажу, осећа чак и у њезином меду. Његова душа беше, да се послужимо племенитим језиком јеврејског песника, „земља таме, као сама тама, и где и светло беше као тама“. Мрачност његова карактера одузима боју свима људским страстима, и целом лицу Природе, и обојава својом властитом бледуњавом бојом рајско цвеће и сјај вечног престола. Нико не може да погледа на оне потезе, племените чак и у њиној оштрини, на мрачне бразде лица, на соколски и болни укочени поглед ока, на туробно и презирно савијене уснице, и да посумња да то није био један човек, превише горд и превише осећајан да буде срећан.

Милтон је био, као и Данте, државник и љубавник; и, као и Данте, био је зле среће и у амбицији и у љубави. Он је преживео своје здравље и свој вид, удобности свога дома, и добре дане своје странке. Од великих људи код којих је стекао уважење чим је ступио у живот, многе је однело зло што је дошло; неки су понели са собом под туђа подневља своју несломљиву мржњу на угњетавање; неки су страдали по тамницама; а неки су пролили своју крв на губилиштима. Она мрска проскрипција, лакрдијашки завршена указом о накнади и амнестији, обележила је и бедног слепца, напуштеног песника, и једино име сачувало га је од мржње једног раскалашног двора и преврљивог народа. Про-

дане и разуздане надрикњиге који су имали управ толико дара да заодену мисли једног обављача проституткске радње стилом једног ноћног стражара постали су сада омиљени писци владара и публике. То је био један гадан чопор који се не може упоредити са ничим другим тако згодно као са оним светом у „Комусу“, са гротескним чудовиштима, пола животињским, пола људским, из којих цури вино, који су се надули од прождрљивости, и који посрћу играјући срамотне игре. Међу оваквима стајаше његова Муза, као девичанска госпођа из маскараде, достојанствена, неокаљана, и узвишено озбиљна, док цела руља сатира и демона шаљивчина добациваше јој речи, и упираше на њу прстом, и искривљиваше на њу лице у смеху. Ако се икада клонулост духа и горчина може опростити којем човеку, то се може опростити Милтону. Али јачина његова духа надвладала је сваку невољу. Ни обневиделост, ни капља, ни године, ни оскудица, ни домаћи удари, ни политичка разочарања, ни грдње, ни проскрипција, ни напуштеност, нису имали те моћи да наруше његову постојану и величанствену стрпљивост. Његова душевна снага не изгледа да је била висока, али она је била јединствено једнака. Његов темпераменат беше озбиљан, можда строг; али то је био темпераменат који нису могла никаква страдања да направе мрзовољним или јетким. Такав исти као што је био кад се, у очи великих догађаја, вратио са својих путовања, бујан здрављем и мушком лепотом, обасут књижевним одликовањима и распаљен родољубним надама, такав исти наставио је да буде, пошто је искусио сваку невољу која може да се деси нашој природи, стар, убог, обневидео, и пао у немилост, кад се повукао у своју колебу да умре.

Само тако могло је да се деси, и ако је писао „Изгубљени Рај“ у једном времену живота када слике лепоте и нежности у опште почињу да бледе, чак и у оним душама из којих их није избрисала зебња или разочарање, — да га је он окитио свим оним што је најљупкије и најпримамније у физичком и моралном свету.

Ни Теокрит ни Ариосто нису имали финији ни здравији смисао за допадљивост спољних предмета, нити су више волели да се с уживањем уживе у сунчане зраке и у цвеће, у певање славујâ, у сочно летње воће, и у свежину сеновитих извора. Његово поимање љубави здружује у себи све сладострашће источњачког харема, и сву галантерију витешких мегдана, са свом чистом и тихом афекцијом са једног енглеског огњишта. Његова поезија подсећа нас на чуда алпинске сценерије. Продоли и драге, лепе као вилинска земља, пригрљене су уз своје најстрмије и џиновске висове. Руже и мирте којима не смета зима, цветају на ивици усова.

Трагови особитог Милтоновог карактера могу се заиста наћи у свима његовим делима, али он је најснажније изражен у „Сонетима“. Ове песме вредне пажње биле су подцењиване од критичара који нису разумевали њихову природу. Оне немају никакве епиграмске жаоке. У њима нема нимало Филикајине духовите вештине у мишљењу, нити Петраркиног тврдог и сјајног емаља у стилу. То су једноставни али величанствени одјеци песникових осећања; тако мало удешавани за око публике, као што би то био његов дневник. Једна победа, један изненадни нападај на варош, један часовити напад потиштености или весеља, једна злобна досетка коју је когод избацио против које од његових књига, један сан који би му за кратко време повратио оно лепо лице над којим се гроб беше затворио за увек, све то наводило би га на сањарење које се без напора, претварало у стихове. Јединство осећаја и строгост стила које обележава ове мале ствари, подсећа нас на Грчку Антологију, или можда још више на Колекта Енглеске Литургије. Племенита песма о Писмонтским Покољима није ништа друго до један колект у стиховима.

Сонети су више или мање дирљиви, према томе да ли су прилике које су их родиле, више или мање занимљиве. Али они су, готово без изузетка, достојанствени трезвеношћу и величином духа, и ми не знамо куда да

се осврнемо тражећи за ово паралелу. У истину, тешко да би било сигурно извлачити икакве одређене закључке у погледу пишчевог карактера из места која су директно еготична. Али својства која смо приписали Милтону, и ако можда најјаче обележена у овим деловима његових дела који се баве његовим личним осећањима, даду се распознати на свакој страни, и дају свима његовим списима, прози и поезији, на енглеском, латинском и талијанском, једну јаку породичну сличност.

Његово јавно држање било је онакво какво се могло и очекивати од човека са тако високим духом и са тако снажним интелектом. Он је живео у једној од најнезаборавнијих ера у повести човечанства, усред кризе великог сукоба између Оромасда и Аримана, слободе и деспотизма, разума и предрасуде. Та велика битка није се била за једно једино поколење, за једну једину земљу. Судбина људске расе беше бачена на исту коцку са слободом енглеског народа. Тада беху први пут проглашена она моћна начела која су од тога доба прокрчила себи пут у дубине америчких дубрава, која су подигла Грчку из ропства и понижења од две хиљаде година, и која су, од једног до другог краја Европе, запалила неугасиву ватру у срцима потиштених, и подсекла колена угњетачима са нежељеном зебњом.

Милтон беше најоданији и најречитији књижевни борац ових начела, борећи се за њихов опстанак док су она још била у повојима. Не требамо ни казивати колико се дивимо његовом јавном држању. Али не можемо пред собом сакрити да један велики део његових земљака мисли да се то држање не може оправдати. О грађанском рату, заиста, свет је више расправљао, а мање га разумео него иједан догађај у енглеској повести. Раундхеди радили су у неповољним приликама на које се тако горко тужио лав из басне. И ако су били победници, имали су сликаре за непријатеље. Као тело, ови су учинили све своје да извичу и оборе књижевност; па чак и књижевност беше с њима, као што вазда и јесте, и

то дуготрајно, са својим непријатељима. Најбоља књига на њиховој страни о овом питању јесте дражесно причање Г-ђе Хучинсон. Мејова „Историја Парламента" добра је, али она прекида у најзанимљивијој кризи борбе. Излагање Лудлоа је лудачко и пуно жестине; и већина доцнијих писаца држе се истог начина. Олдмиксон, на пример, и Катарина Маколе, у најмању руку, истакли су се више марљивошћу него јасноћом и умешношћу. На другој страни, најпризнатија и најпопуларнија историјска дела на нашем језику, јесу дела Кларендона и Хјума. Дело првога не само што је умешно написано и пуно драгоцених обавештења, него има поред тога један израз достојанствености и искрености који чак улева поштовања према обиљу заблуда и предрасуда у овом делу. Хјум, из чијег заносног причања велико мноштво читалачке публике још се задовољава да узима своје мишљење, мрзео је толико веру да је мрзио и слободу што се удружила са вером, и проповедао је тиранију са вештином једног адвоката, и са извештаченом беспристрастношћу једног судије.

Јавно држање Милтоново мора се одобрити или осудити, према томе да ли се отпор народа Чарлсу Првоме има сматрати да је оправдан или да је злочиначки Ми се с тога нећемо разлагати по општим разлозима. Нећемо се утецати оним основним начелима по којима свака влада изискује послушност од својих поданика Ми имамо право на повољније земљиште, али ћемо и њега напустити. У том погледу, толико смо уверени о своју надмоћност да се не бојимо подражавати разметљивој великодушности оних старинских витезова који се зарицаху да деле мегдан без каците или штита са онима душманима, и који даваху својим противницима страну где их не бије ни сунце ни ветар. Ми ћемо узети голо уставно питање. С уверењем тврдимо да сваки разлог који се може тражити у корист Револуције од 1688. може бити тражен са бар једнаком силом у корист оних догађаја, познатих под именом Велике Буне.

Само у једном погледу, мислимо, могу се најзагрејанији обожаваоци Чарлсови усудити да кажу да је овај био бољи владар него његов син. Он није био, по имену и вероисповести, папист; велимо по имени и вероисповести, јер у исти мах сам Чарлс и његова креатура Лод, кад се одрекоше безначајних обележја папизма, задржаше све његове најгоре пороке, потпуну потчињеност разума ауторитету, слабачко вољење облика место суштине, детињску страст за смешне церемоније, и долеко поштовање поповског карактера, и поврх свега, глупу и сурову нетрпељивост. Ми то ипак остављамо на страну. Допустићемо да је Чарлс био добар протестант; али кажемо да његов протестантизам не чини ни најситнију разлику између његовог и Џемсовог случаја.

Начела Револуције била су често представљана грдно рђаво, али никад горе но у току ове године. Има извесна врста људи, који, док исповедају да поштују велика имена и велика дела прошлих времена, не гледају никад на њих са којом другом намером него да тамо нађу ма што чим би се дале извинити злоупотребе које постоје. У сваком предходном догађају који је вредан поштовања, они прелазе преко онога што је битно, и узимају само оно што је случајно; они не износе пред очи оно што је благодатно, него показују за јавно угледање све што је искварено. Ако, у ма којој части једног великог примера има нечега нездравог, ове муве из месарице морају то да открију са непогрешивим нагоном, налећући са прождрљивим уживањем. Ако се, уза све то, постигао добар завршетак, они осећају, заједно са својим прочелником, да „морају да се труде да покваре овај завршетак, и чак у добру још да нађу средства за зло“.

Према благослову који је Револуција просула на Енглеску, тај свет је до крајности неосетљив. Изгон једног тирана, свечано признавање народних права, слобода, сигурност, трпељивост, то све ништа не значи у њиховим очима. Ту је била једна секта која се, ради несрећних узрока који леже у времену, морала, по тадањем

мишљењу, чувати под чврстом стегом. Један део царства био је тада у тако злосрећним околностима да је у то време његова беда била потребна ради наше слободе. То су делови Револуције коју политичари, о којима је реч, воле да посматрају, и која им се не чини да управо оправдава, него да донекле помрачава добро које из ње произашло. Говорите им о Напуљу, о Шпанији, или о Јужној Америци, они остају стари фанатици доктрине Божанског Права која нам се повратила, као лопов из заточења, и за свој *alias* добила име Законитости. Али помените невоље Ирске. Тада је Виљем јунак. Тада су Сомерс и Шрјусбери велики људи. Тада је револуција једна славна ера. Управо оне исте особе које, у овој земљи не пропуштају никада згоде да не оживе какву отрцану јакобитску клевету која се тиче Виговаца оне периоде, тек што преброде канал светог Џорџа, већ почињају да испијају чаше у здравље славних и неумрлих успомена. Они се могу искрено похвалити да не гледају на људе него на мере. Кад је зло учињено, они не маре ко га чини; самовољни Чарлс, или слободоумни Виљем, Фердинанд Католик, или Фридрих Протестант. У таквим приликама њихови најсмртнији противници могу рачунати на њихово безазлено образложење. Дрске тврдње овога света наметнуле су, у последње време, великом делу публике мишљење да је Џемс Други био прогнан просто с тога што је био католик, и да је Револуција у својој суштини била протестанска револуција.

Али то извесно није било тако, нити ико ко је скупио више историјског знања у погледу оног времена него што се даје наћи у Голдсмитовом Изводу, може веровати да Принц од Оранжа не би никад био позван с друге стране мора, да се је Џемс држао свог властитог верског уверења, без жеље да прави присталице, или, чак и желећи да прави присталице, да је вршио само свој уставни утицај у тој намери. Наши стари, предпостављамо, знали су што су смерали; и, ако им можемо веровати, они нису у првом почетку били непријатељи па-

писма, него тираније. Они нису изагнали једног тирана зато што је био католик; него су одузели католицима право на круну, јер су сматрали да им је уроћено да буду тирани. Разлог по коме су, у својој чувеној резолуцији, огласили престо упражњеним, био је „да је Џемс прекршио темељне законе краљевине". Свако, дакле, ко одобрава Револуцију од 1688 мора бити мижљења да кршење темељних закона од стране владара оправдава отпор. Питање је онда ово: да ли је Чарлс Први прекршио темељне законе Енглеске?

Нико не може на ово одговорити поричући, осим ако неће да верује не само у све оптужбе које су подигли против Чарлса његови противници, него ни у причања најзагрејанијих рођалиста, ни у исповести самога краља. Ако има и трун истине код ма којег историчара, из које було странке који је изнео догађаје за време тога краљевања, владање Чарлсово, од његовог ступања на престо до састанка Дугог Парламента, било је један непрекидан низ угњетавања и издајства. Нека они који одобравају Револуцију а осуђују Буну, помену ма и један чин Џемса Другога којему се не би дало наћи упоређење у повести његова ова. Нека упру својим прстом на један једини чланак у Објави Права, поднетој од обе куће Виљему и Мери, за који није утврђено да га Чарлс није оскврнио. Он је, по сведочанству његових властитих пријатеља, насиљем присвојио вршење законодавства. дизао порезе без приволе парламента, намештао чете на становање код света на најнезаконитији и најзлоупотребнији начин. Ни једно једино заседање парламента није пролазило без каквог неуставног напада на слободу расправљања; право петиција било је грдно окрњено; самовољне пресуде, претресане глобе, неовлашћена хапшења, то су били преступи који се дешаваху сваког дана. Ако ове ствари не оправдавају отпор, Револуција је била издајство; ако оправдавају, Велика Буна је за похвалу.

(Наставиће се)

Тома Б. Маколе.

(С енглеског превео Вељко Милићевић).

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

I

БИБЛИОГРАФИЈА О СТЕВАНУ СРЕМЦУ.[1]

I БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА СТЕВАНА СРЕМЦА.

а) Оригинали.

У засебним књигама:

1, *Ивкова Слава*. Приповетка од — — Београд Издање Српског Прегледа 1895 12°. Стр. 1—205. (На корицама: Парна Штампарија Д. Димитријевића Јел. ул. бр. 1).

Ивкова Слава. Приповетка, написао — — Београд—Загреб. Штампано у српској штампарији у Загребу 1899 8°. Стр. I—VI. (Предговор) 1—185 + 187—199. (Речник Српска Књижевна Задруга, књига 55).

2, *„Лимунација“ у селу*. Приповетка — — Издање „Будућности“ 1896. (На корицама: Београд. „Смиљево“ штампарија Пере Тодоровића 1896) 8°. Стр. 5—214.

3, *Поп Ћира и поп Спира*. Приповетка од — — Ср. Карловци. Издање „Бранковог Кола“ 1898 8° 2 лист. Стр. 1—420.

4, *Божићна Печеница*. Приповетка од — — Издање Б. Ур. Гласника за науку и забаву. (На корицама:

[1] При изради ове библиографије, читане у универзитетском семинару за нову српску књижевност, на највеће ствари су ме упутили Г. Г. Јован Скерлић, Живан Живановић, Милан Шевић, Риста Одавић и Милорад Павловић, на чему сам им веома захвалан.

У. Ц.

Београд. Парна радикална штампарија, Кн. Спом. бр. 35. 1898) 12°. Стр. 5—21.

5, *Две Приповетке* — — У Мостару 1900. Издање и штампа издавачке књижарнице Пахера и Кисића. 12°. Стр. 3—83. (Мала Библиотека, свеска 9. Приповетке: „Максим у селу и механи, Максим у школи на предавању“ и „Ибиш-ага).

6. Из Књига Староставних I, *Велики Жупан Часлав*, од — — У Новом Саду. Издање Матице Српске 1903. 8°. Стр. 5—174. (Књиге за Народ из задужбине Петра Коњевића, свеска 104 и 105. Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду).

7, *Вукадин*. Приповетка од — — Загреб. Српска штампарија 1903 8°. Стр. 1—295. (Цена 2 круне. Продаје се у корист Српскога Академског Потпорног Друштва у Загребу).

8, *Чича Јордан*. Једна слика — — У Мостару 1903. Издање и штампа издавачке књижарнице Пахера и Кисића. 12°. 2 лнпг. Стр. 3—90. (Мала Библиотека, свеска 66. Цијена 30 потура (40 п. дин.)

9, *Лексик-Ацција*. Приповетка — — У Мостару 1904. Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића. 12°. Стр. 5—55. (Мала Библиотека, свеска 78. Цијена 30 потура (40 п. дин., Посвећено Свет. Ћоровићу).

10, Из књига староставних II, *Владимир Дукљанин*, од — — У Новом Саду. Издање Матице Српске, 1904. 8°. Стр. 4—75. (Књиге за Народ из Задужбине Петра Коњевића, свеска 111).

11, *Три Приповетке*. Идејал. — Дим у дим. — Мица и Микица. (Или: „За оно наше негда што бијаше“), од — — Ср. Карловци. Издање Бранкова Кола. 1904. 8°. 3 лнпг. Стр. 1—109. (Прештампано из „Бранкова Кола“ за 1904 годину. Посвећено Јанку Веселиновићу. Цена 1 динар. Српска Манастирска Штампарија).

12, Из Књига Староставних III, *Војислав Травунанин*, од — — У Новом Саду. Издање Матице Српске,

1905. 8⁰. Стр. 4—71. (Књиге за Народ из Задужбине Петра Коњевића, свеска 112).

13, *Скице:* Ђокица. — Малер. — Зли поданик. — Аца Грозница. — Јусуф-агини политички назори. — — У Мостару, 1905. Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића. 12⁰. Стр. 5—88. (Мала Библиотека, свеска 101).

14, *Човекова Трагедија* или *Бал у Елемиру.* Из рукописа пок. — — Издао Јован Сремац. Београд. Штампано у штампарији Краљевине Србије 1907. (Цена 0·60 дин. На крају књиге: Ниш, 30 авг. (у вече | 1890).

15, Из Књига Староставних IV, *Велики жупан Властимир. — Мутимир и браћа му. — Велики жупан Петар. — Велики жупан Захарија. — Велики жупан Часлав,* од — — У Новом Саду. Издање Матице Српске 1907. 8⁰. I—VII. (Предговор Милана Шевића). 1 лист. Стр. 11—66. (Књиге за Народ из Задужбине Петра Коњевића, свеска 121).

16, *Зона Замфирова.* Приповетка — — Београд. Нова Штампарија — „Давидовић", Дечанска улица 14, Љуб. М. Давидовића, 1907. 8⁰. 1 лист. Стр. 1—176. (Српска Књижевна Задруга, књига 108. — Поправке чињене у I, IV, VIII и XII глави).

17, *Кир Герас.* Приповетка од — — Издање у корист штампања Сремчеве Споменице. Београд. Штампарија „Доситије Обрадовић" Чика Љубина ул. бр. 8. 1908. 8⁰. Стр. 5—84. (Цена 1 динар).

18, Из Књига Староставних V, *Растко. — Праведникова молитва. — Краљ Драгутин. — Смрт цара Лазара,* од — — У Новом Саду. Издање Матице Српске, 1908. 8⁰. 1 лист. V—VII. (Предговор Милана Шевића). 1 лист. Стр. 11—75. (Књиге за Народ из Задужбине Петра Коњевића, свеска 128).

Шесту свеску „Из Књига Староставних", која ће изићи у издању Матице Српске за 1909 годину, чиниће приповетке „Заборављени Обилићи", „Ђураћ Кастриотић" и „Стјепан Томашевић". И ту је свеску, као и четврту и пету, спремио за штампу Г. Милан Шевић.

по листовима:

Песме: 1, „Ти беше... (Петефи), потпис С. „Зимзелен“, 1893, бр. 6, стр. 83. (Песма је прештампана у „Летопису Матице Српске“ књ. 249, стр. 95 за 1908 у белешци о „Човековој Трагедији“); 2, „Песма Божјака“ (Уланд), потпис С. „Зимзелен“ 1993, бр. 7, стр. 97; 3, „Весник“ (Хајне), потпис С „Ред“, 1894, бр. 43; 4, „Човекова Трагедија или Бал у Елемиру“, „Нова Искра“, 1907, стр. 15. (Исте године оштампано засебно. На крају књиге стоји: Ниш, 30 авг. (у вече) 1890. Слике које се се налазе у тексту цртао их је сам Сремац у рукопису).

Приповетке: 1, „Владимир краљ дукљански. Из књига староставних (Сенћанин) „Босанска Вила“, 1888, стр. 193. (1904 године оштампано засебно и чини другу свеску „Из Књига Староставних“); 2, „Ессе homo“. „Стара Србија“, 1889, бр. 4, 5, 6. (Прештампано у „Српској Застави“ за 1906, бр. 183); 3, „Велики Жупан Часлав. Из Књига Староставних“ (Сенћанин) „Босанска Вила“, 1889, стр. 82. (Прештампано у „Босанској Вили“ за 1898 и 1899; у „Зорици“ за школску годину 1901—1902, бр. 5 (скраћено); у „Српском Народу“ за 1905, бр. 6. Засебно оштампано 1903 године и чини прву свеску „Из Књига Староставних“); 4, „Краљ Војислав Травуњанин. Из Књига Староставних“ (Сенћанин) „Босанска Вила“, 1889, стр. 100. (Прештампано у „Срђу“ за 1903, стр. 1023. Засебно оштампано 1905 и чини трећу свеску „Из Књига Староставних); 5, „Ђурађ Кастриотић Скендербег“ (М-ски), „Стара Србија“ 1889, бр. 1, 2, 3. (Прештампано у календару „Требевићу“ за 1891 са потписом Сенћанин и у „Невену“ за 1901); 6, „Растко. Из Књига Староставних“ (Сенћанин) „Босанска Вила“, 1890, стр. 3. (Прештампано 1908 године у петој свесци „Из Књига Староставних); 7, „Стјепан Томашевић. Из Књига Староставних“. Календар „Требевић“ за 1892; 8, „Последњи Бадњи-дан. Из Књига Староставних“ (Б-нин) „Будућност“, 1893, бр. 23, 24. (Прештампано у „Бранковом Колу“ за 1901, стр. 4); 9, „Лимунација у Селу“ (Нишлија. „Новости“

1893, бр. 14—16. (Изостављене VII, VIII и IX глава. Прештампано у „Будућности“ за 1896. Исте године оштампано засебно); 10, „Божићна Печеница“ (С. А. С.) „Гласник“, 1893, бр. 2, 3. (Засебно оштампано 1898 године); 11, „Максим, једна троглава силуета из наших дана“ (С. А. С.) „Зимзелен“, 1893, бр. 21—25. (Прештампано 1900 године у „Малој Библиотеци“ св. 9); 12, „Незнани Обилићи. Из Књига Староставних“ (Сенћанин) „Ред“, 1894, бр. 43. (Прештампано у „Срђу“ за 1902, стр. 184 и у „Невену“ за 1898—1899 под насловом „Седам несуђених Обилића“); 13, „Поп Ћира и поп Спира“. „Будућност“, 1894, бр. 41—94. (Прештампано у „Бранковом Колу“ за 1898, стр. 8. Исте године оштампано засебно); 14, „Ивкова Слава“. „Српски Преглед“. 1895, стр. 101. (Засебно оштампано 1895 и 1899); 15, „Каријера практиканта Вукадина“. „Бранково Коло“, 1896, стр. 194, 1897, стр. 132. (Засебно оштампано 1903 године са скраћеним насловом „Вукадин“); 16, „Смрт цара Лазара. Из Књига Староставних“. Календар „Просвјета“ за 1897. (Прештампано у петој свесци „Из Књига Староставних“, 1908); 17, „Ибиш-ага“. „Искра“, 1898, стр. 8. (Прештампано у „Малој Библиотеци“ св. 9 и „Босанској Вили“ за 1907, стр. 238); 18, Kralj Dragutin. Iz Knjiga Starostavnih“. Календар „Dubrovnik“ за 1901. (Прештампано 1908 године у петој свесци „Из Књига Староставних“); 19, „Бури и Енглези“. „Бранково Коло“, 1901, стр. 1518; 20, „Чича Јордан“. „Зора“, 1901, стр. 5. (Оштампано засебно 1903 у „Малој Библиотеци“, св. 66); 21, „Погрешно екснедован аманет“. „Коло“, књ. I, 1901, стр. 45; 22, „Политички мученик“. „Коло“, књ. II, 1901, стр. 27. (Прештампано 1902 у „Хумористикону“ „Мале Библиотеке“, св. 31, 32); 23, „Путујуће Друштво“. „Српски Књижевни Гласник“, књ. IV, 1901, стр. 161; 24, „Пазар за старо. Привредно-економска слика из живота београдских домаћица“. „Нова Искра“, 1901, стр. 11; 25, „Велики Жупан Властимир. Из Књига Староставних“. „Зорица“ 1901—1902, бр. 1. (Прештампано у „Српском Народу“ за 1905, бр. 2 и 1907

у четвртој свесци „Из Књига Староставних“; 26, „Мутимир и браћа му. Из Књига Староставних“. „Зорица“, 1901—1902, бр. 2. (Прештампано у „Српском Народу“ за 1905, бр. 3; и 1907 у четвртој свесци „Из Књига Староставних“); 27, „Велики Жупан Петар“. Из Књига Староставних“. „Зорица“, 1901—1902, бр. 3. (Прештампано у „Српском Народу“ за 1905, бр. 4; и 1907 у четвртој свесци „Из Књига Староставних“); 28, „Велики Жупан Захарија. Из Књига Староставних“. „Зорица“, 1901—1902, бр. 4. (Прештампано у „Српском Народу“ за 1905, бр. 5; и 1907 у четвртој свесци „Из Књига Староставних“); 29, „Ћир Моша Абеншаам“. „Српски Књижевни Гласник“, књ. XI, 1902, стр. 801; 30, „Јексик хаџија“. (Посвећено Свет. Ћоровићу). „Босанска Вила“, 1902, стр. 204. (Засебно оштампано 1904 године у „Малој Библиотеци“, св. 78): 31, „Pravednikova molitva. Iz Knjiga Starostavnih“. „Срђ“, 1902, стр. 695. (Прештампано у „Босанској Вили“ за 1906, стр. 36); 32, „Прва жалост Пушина“. „Коло“, књ. III, 1902, стр. 485; 33, „Капетан Марјан“. „Летопис Матице Српске“, 213, 214, књ. 1902; 34, „Зона Замфирова“. „Српски Књижевни Гласник“, књ. VIII, IX, X, 1903. (Засебно оштампано 1907 године као 108 књига Српске Књижевне Задруге); 35, „Чесна старина!“ „Коло“, књ. V, 1903, стр. 4; 36, „У трамвају или једна — ако ма и овлаш прелистамо нашу историју — јасна и доказана истина (у виду скице један Панегирик Српском Генију) „Нова Искра“, 1903, стр. 264; 37, „Кир Герас“. „Бранково Коло“, 1903, стр. 73. (Засебнс оштампано 1908 године); 38, „Дим у дим“. „Политика“, 1904, бр. 2, 3. (Прештампано у „Бранковом Колу“ за 1904, стр. 518, и исте године у књизи „Три Приповетке“); 39, „Идеjал“. „Бранково Коло“, 1904, стр 289. (Прештампано исте године у књизи „Три Приповетке“); 40, „Мица и Микица“. „Бранково Коло“, 1904, стр. 673. (Прештампано у „Политици“ за 1904, бр. 35—38 под насловом „За 'но наше негда што бијаше!“, и исте године у књизи „Три Приповетке“); 41, „Јунак дана“.

„Бранково Коло“, 1904, стр. 1577. (Прештампано у „Српској Застави“, за 1904, бр. 17—22 под насловом „Јунак дана“ или „Његов дан“): 42, „Пера Дружески“. „Нова Искра“, 1904, стр. 71; 43, „Ђокица“. „Српска Застава“, бр. 1. (Прештампано 1905 године у књизи „Скице“ „Мала Библиотека“, св. 101 и у „Српској Застави“ за 1906, бр. 183); 44, „Нова година“. „Српска Застава“, 1904, бр. 68. (Прештампано у „Бранковом Колу“ за 1905, стр. 8); 45, „Secessio plebis“. „Дело“ књ. 37, стр. 5, 1905, књ. 38, стр. 98, 1906; 46, „Аца Грозница“. „Српска Застава“, 1905, бр. 71. (Прештампано у „Бранковом Колу“ за 1905, стр. 577, исте године у књизи „Скице“, и 1909 у „Humorističnoj knjižnici“ бр. 4, 5); 47, „Пуњин тета“. „Српска Застава“, 1905; 48, „Величанствена шетња Мадаме Помпадуре“. „Срђ“, 1906, стр. 313; 49, „Нацкова женидба“. „Бранково Коло“, 1906, стр. 166; 50, „Поштарев испит“. „Српска Застава“ за 1906. (Прештампано у „Бранику“ за 1906, и у „Бранковом Колу“ за 1906, стр. 1195); 51, „Либаде“. „Реч“ 1906, бр. 1. (Прештампано у „Босанској Вили“ за 1907, стр. 258); 52, „Прича о томе како је један књижевник појео мецената свог“. „Реч“ 1906, бр. 2; 53, „Ћирин Јубилеј“. „Српска Застава“ 1906, бр. 200; 54, „Свети Сава. Из Књига Старозаветних“. „Бранково Коло“ 1907, стр. 1213; 55, „Очигледна настава у турској школи“. „Босанска Вила“ 1908, стр. 1.

Драматисане приповетке: *Ивкову Славу* драматисао је Вељa Миљковић, бивши члан Српског Народног Позоришта. Први пут је давана 8 јануара 1898, а приказивана је до сада 42 пута. Исту приповетку драматисао је и сам Сремац у друштву са Драгомиром Брзаком. Први приказ био је 21 априла 1901, али како је у комад унето много материјала то је приказиван само три пут. Путујућа друштва приказују: *Пой Пиру и пой Сиру*, *Мицу и Микицу* и *Зону Замфирову*.

(Свршиће се)

Урош Џонић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Снови, драма у четири чина од Миливоја Ст. Предића.

Сувише осетна надмоћност позоришне вештине и досетљивости, која одмиче далеко од психичког и пластичног садржаја изгледа нам главна погрешка овога комада. Та разлика је увеличана избором предмета, или бар онога што би требао да буде предмет, према наслову и према ономе што се у комаду говори по неки пут. Стара и вечита тема о неоствареним људским плановима и превареним надама остаје увек књижевна и отмена, али и сувише апстрактна и мање драмска у ужем смислу све речи. Усуђујемо се рећи, шта више, да њој није ни потребна брижљива и вешта механичка сцена, и да бисмо ми, може бити, претпоставили, као обећање за будућност, да је комад који носи наслов „Снови“ и који још долази од младог писца мање вешт и тачан у извођењу ефеката и заплета. У сваком случају, та вештина не би смела бити главна заслуга пишчева и једина добра страна комада, коју би морао пре вредети по напору стила и остварењу људских душа. Узети као основ драме судар између снова, то значи изнети живот и његову борбу и ономе што је најмање опипљиво у њему, што је скривено далеко иза дела људи. То значи пренети драму у невидљиве елементе живота и представити судare идеала. Покушати тако што извести са обичним, често већ конвенционалним драмским средствима, а без помоћи веома књижевног и сликовног

стила, дубоког познавања човечје душе и песничке способности је потпуно немогуће.

Писац „Снова“ је показао већ у своме првом комаду, „Голготи“ потпуно појимање позоришта и као некакву лакоћу у састављању призора и управљању радњом. Та лакоћа, која је обично плод искуства, ако не нарочити дар, има својих опасности, ако долази прерано, пре но што треба. Она наводи да писац сматра људе са разним страстима и слабостима само као погодне чланове какве веште драмске комбинације, којих може бити безброј и за које после толико столећа литературе има готових закона и формула. У њима је сав Скриб и Сарду, са додатком од још нешто духа или лажног патоса. Гледати такве комаде има нешто што занима, отприлике као посматрати тачан рад точкова и полуга каквог строја. Успеси код извесне публике, који често долазе, чине то прерано искуство још опаснијим.

Било би нетачно и пре времена рећи да је писац „Снова“ зашао потпуно стазом позоришних, или боље, позорничких виртуоза, али је тачно да је предмет његовог комада било тешко обрадити до висине на којој стоји обрада његових сцена, чиме је писац показао одмах у почетку да влада. Оно што бисмо му у том погледу замерили то је, да он губи из вида и жртвује своју прву идеју томе занатском савршенству своје драме. Његови јунаци не изгледају да делују очарани блиставањем својих илузија, него пре, може бити, да следују фаталности унапред одређеног драмског заплета и кристализације. Они се често приближују један другом више по потреби какве сцене него под притиском нагона. Последица тога је та, што ми заиста уживамо у вештим живим сликама, али нас оне не узбуђују увек, ако је писац занемарио да под тим догађајима учини осетним силно ровење страсти створења од меса и крви. Кључ ове неједнакости између израде и материјала је без сумње у томе што писац изузетно влада потпуним разумевањем позоришта

пре него што је имао и могао имати довољно познавања људи или вештине да га изнесе.

Млади адвокат Јовановић се упознао у Бечу помоћу свога друга медецинара са једном женом, младом и лепом, која је водила на лечење свога болесноga мужа. Овај умре, и адвокат постаје њен љубазник; његов друг је мислио да буде на његовом месту: он је први сневао и почео да губи своје снове. Ана, поставши удовицом, снева о новом браку са својим љубазником, али се после једногодишње везе овоме већ досади та љубав. Он се осећа уморан, и хоће да почне нов обичнији живот. У томе га помаже на свој начин његов пријатељ, лекар, гонећи га да промени ваздух и растане се од Ане. Али Анино пасторче, Зорка, на коју је она љубоморна и то с правом, изјави да воли адвоката, и он осећа да ће моћи почети тај нови живот ако се ожени овом девојком и напусти своју стару везу. На то га гони његов отац, који је много потрошио на њега, и сада се нада да види сина ожењена и као оца. У четвртом чину они су се заиста узели; Јовановић ради и живи срећно; његов отац је такође блажен; сви су остварили своје снове осим Ане, која је отишла у свет, и лекара, који се клони куће свога пријатеља, јер је судбина по други пут ставила његовог пријатеља на његово место: он је такође волео Зорку. На крају комада, Ана се враћа још више заљубљена и несрећна; тражи од свога некадањег љубазника у почетку само да је трпи поред себе и најзад свршава што их млада жена затиче у загрљају. Тако се руши њихов сан о новом животу; с њим пропада сан старог Јовановића о препорођају његовог сина и о унучету. Пре тога су гледаоци видели још један мањи бродолом нада: Зоркин стриц, страстан скупљач старог новца, је преварен лажним талиром краља Милутина, с којим је он сањао да попуни своју збирку. О лекаревом двогубом сну смо споменули да је пропао. Тако су сви јунаци у комаду разочарани мање или више, и сви снови који се уздижу у почетку радње падају на крају и разбијају се

као оно посуђе које Зорка у главној, крајњој сцени испушта из руку.

У овоме брижљивом паралелизму је опет један доказ пишчеве сувишне техничке савесности. Комад се не само очигледно и с тешком муком труди да доведе судбину свих јунака под формулу наслова, него је шта више та једнакост пре захтев комедије и много више погодна да изазове смеј, који по једној смелој теорији, Бергсоновој, произилази увек из претеране и непригодне следствености и „крутости“ ствари као што се он изразио. Та лака комична црта је доста осетна у „Сновима“.

Сан Јовановићевог друга, који увек долази после сваког успеха свога пријатеља да каже да је он хтео бити на његовом месту, чини га несумњиво смешним. Нада младог адвоката да се ослободи старе везе са једном удовицом и ожени њеном пасторком је мало симпатичан и поетски сан. Писац је занемарио да довољно мотивише његову одвратност спрам те везе, и он изгледа, нарочито услед непрестаног присуства лекаревог, да је само физички уморан, што га доводи на ивицу смешног. На крају свега изгледа нам да су она лица симпатична која писац није желео да учини таквим. Остављена Ана је била заиста несретна и страдала је, а њена пасторка прилично сумњиве чедности, ако је знала да је супарница својој другој мајци. Она је такође врло близу смешнога у тренутку кад затиче њу и свога мужа: писцу је, из његове вечите бриге о спољњем савршенству сцена, требало да она испусти посуђе и да симболички представи разбијање снова његових јунака, али је та млада жена, запрепашћена на уласку собе где седе загрљени њен муж и њена помајка, стојећи пред парчадима чаша и с послужавником у руци, заиста неспособна да изазове у нама непомешано сажаљење. Она је постала жртва једне сценске потребе, и прилично је смешна.

Најсимпатичнији и најуспелији од свих личности је стари Јовановић, који у својој простоти човека старог кова, представљајући од прилике нашег повученог тр-

говца или газду од кућа, уме само да слути да је његов син донео и друго што осим докторске титуле из Беча. Мање добар је други споредни карактер, Зоркин стриц, нумизматичар, који зна за најређе новце и на њих врло много троши, а зове виолину онако како је стари Јовановић једини од свега друштва могао називати. И ова недоследност нам изгледа последица пишчеве лакоће, која хита пре свега.

Комад је у свему суров и без обзира на општи човечански и на грађански морал, што је уосталом пишчева слобода. Али, и ако мање наивни и више литерарни него његов први комад, „Снови“ ипак имају погрешку што износе у лаком поетском и стилском руху врло опасан и мало драмски предмет. Они су скуп врло добрих сцена, али не и дубоких опажања, и то савршенство у облику чини може бити, као што смо рекли, сиромаштво материјала осетнијим. Изгледа нам, на крају, да ће писац са више успеха проћи ако се држи конкретнијих предмета. За тај успех нам јамчи осведочена способност и смисао за позориште.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерат у Народном Позоришту.

У часу кад се решава, или управо кад се мисли на решавање „позоришнога питања“, треба подвући да је овај концерт у Народном Позоришту био одлично посећен. То доказује да наша публика, која је у овој сезони имала доста концерата, воли и интересује се за музику. А код нас је за сада музика у врло жалосном стању, јер су с једне стране против ње дигли наши „литерарни људи“, а са друге стране њу бране и раде на њој у Народном Позоришту људи који су слабога музичког образовања. Ово последње тврђење доказао је читав њихов досадашњи рад у Позоришту; програм последњега концерта изгледа да је круна њиховог музичког незнања. За обделавање уметности није довољна само љубав према њој, него су нужни знање и култура. До данас, могло се код оних људи којима је поверено Позориште и уметност у њој, опазити само љубав према позоришту, оно што они кажу: „волим позориште“, а о потребноме уметничком стручном знању и неком нарочитоме таленту не може бити ни говора. У овоме позоришном хаосу нарочито место заузимају Г. Одавић и Г. Покорни. Први воли позориште, а други воли музику. Појам првога о позоришту доказали су до сад многи, а појам другога о музици оцртава овај априлски концерт Народнога Позоришта.

Вредност и тежина једнога капелника не огледа се само у коректном тактирању и војничкој дисциплини,

већ, са чисто књижевно-музикалнога гледишта, укус и уметничку вредност диригента показује избор програма. Међутим програм, који је Г. Покорни саставио, стоји изнад сваке критике То је програм каквога концерта у „Курсалону“, или концерата у баштама и ресторанима — како Немци зову: „Bier-konzert“ — али за концерт Народног Позоришта ово је био кукаван програм. Овај програм није састављен са уметничком тенденцијом, јер код онога који је овај програм састављао и нема никакве уметничке тенденције, већ је удешен онако „на ларму“. Прва је тачка Вагнерова увертира, како програм нашега културно-уметничкога центра каже, „Риензи“ — а биће ваљда „Риенци“? Ова увертира је почетак друге Вагнерове опере, која је из доба Вагнеровога лутања између Мајербера; Вебера и себе самога. У овој увертири не може се човек дивити Вагнеровој величини, јер је овде заиста нема. Вагнер, да није написао „Нибелунге“, „Тристана и Изолду“, „Мајстерзингере“, „Парсифала“ па, ако хоћете, „Лоенгрина“ и „Танхајзера“ — био би далеко иза Вебера, па чак и иза Мајербера. Зато је ова увертира, пуна реминисценција на Мајербера, Вебера и друге; а нарочито је пуна баналности, празних фраза и лажнога патоса негда обожаванога Мајербера. Ова увертира данас се много свира по парковима, на уличним концертима војних музика, а на концертима свира се онда, кад је улазак пола динара или педесет пфенига, и кад су пред публиком столови застрти шареним чаршавом и са криглама пива.

Друга тачка, Бетовенов „концерт“ спада свакако поред Дворжаковога „Terzetto“ у најбоље и најуспелије тачке овога вечера. Г. Фрајт, млађи, обећава доста својим добрим свирањем. Он има способности да, пошто доврши своје студије, буде одличан виолиниста.

Од треће тачке настаје део у коме је Г. Покорни дао „све што зна“. Он је пронашао да треба да свира „Сплет из опере Тоске“ од Пучинија. Ради разумевања, напоменућемо да овај „Сплет“ није ништа друго до један

ординаран „Потпури“ из лепе опере интересантнога Пучинна, најјачега представника нове талијанске школе. Овим извођењем Г. Покорни није учинио никоме услугу, ни публици ни композитору. Публика не може да осети и разуме музику, која се без икаквога логичнога реда ређа једна за другом, као кинематографске слике. Тим пре што музика, која је писана за поједине сцене и ситуације губи више од пола од своје вредности када се изводи без сцене, па још и у форми потпурија. Осим тога, само извођење ове музике из „Тоске“ није било ни мало пластично, а драмски моменти су били врло слаби и неизразити. То долази отуда, што диригент, по свој прилици, нити је видео представу опере „Тоске“. нити је имао у рукама оригиналан клавирски извод, те није ни могао имати појма из којих су сцена и чинова поједина места из „Сплета“. Још је чудиија последња тачка првога дела, којом је Г. Покорни мислио да очара нашу публику, за коју изгледа да мисли да је из Азије или Африке, јер јој је овога пута дао „Турску Свиту“, дело непознате музичке величине, некога Штубеа. Ова „Свита“, дели се на три омања дела који се зову: а) романца, б) у харему; в) марш робова. Да није било оних дахира, синџира и прапораца у „Маршу робова“, ми бисмо мислили да слушамо онолико исто интелигентну музику као што је музика „Веселе удовице“. Харем тога Г. Штубеа истоветан је са каквим ординарним бечким тингл-танглом. А „Марш робова“ је просто профанисање музике. То је у музици оно што су вулгарне и простачке духовитости каквога кафе-шантана.

После скандалозног комада Штубеовог, Дворжаков „Terzetto“ дошао је као дивно узвишено уметничко дело, као сунце после кише. А извођачи, Г.Г. Сакс, Нећила и Зорко успели су да нас пренесу у ону уметничку атмосферу, у онај узвишени свет, од кога нас је дотле одвајала оперетска и фриволна палица диригентова. И следећа тачка, коју је изводио Г. А. Зуска на челу (Поперову тарантелу), дала нам је илузију правога концерта. Али

овај други део био је само један тренутак, сан који нам је разорио немилосрдни „Ирод“. Пре свега Масне (зове се Жил) није написао никакво дело које се зове „Ирод“ него има његова опера „Иродијада“. Чудновато је да Г. Риста Одавић, драматург, не зна разлику између Herodias и Herodes. То је бар лако било, ако ништа друго, видети у каквоме лексикону. Самом композицијом Jules Massenet (зашто су га код нас покрстили именом са почетним словом А?) у својој „Иродијади“ може се рећи да је промашио циљ. Његова лирика толико јака у „Manon“-у и „Werther“-у, овде је врло слаба, штура и неизразита. Он, који се замерио Saint-Saëns-у што је у своме делу „Marie Madeleine“ Магдалену представио као блудницу, страсну и чулну, што није свирепу „Иродијаду“ довољно окарактерисао у свој њеној похотљивости и неодољивој жељи за Јохананом, (Јованом), који најзад бива жртва њених бесних прохтева. Међутим, наши у Позоришту као да су пронашли и трећи начин објашњења и повод смрти Јохананове, поред већ две различите драме: „Саломе“ Оскара Вајлда, и Карла Вајзера драматичног спева у три дела „Jesus“, у чијем је другоме делу: „Der Täufer“ описана смрт Крститељева. Изводити ову „фантазију“ из „Иродијаде“ нема смисла из истих оних разлога које смо навели код „Сплета из Тоске“.

Трећи део је најзанимљивији. Г. Покорни се држи „теорије поступности“ у својим смелим покушајима, који су и изазвали онолику борбу против опере и музике у нашем Позоришту. Он је почео са оперетом, да би „васпитао“ нашу публику. Када се устало против оперете, он пронађе оперу. И ту бар да је скромно, да га нико и не примети, давао без икаквих претензија мање, лакше ствари, но је почео са „Кавалеријом Рустиканом“ и био похваљен, из врло различитих разлога у осталом. Онда је прешао на „Бајаца“, и та којекаква представа прошла је још којекако. То све још није било доста: дала се „Продана Невеста“, и пропала је — тотално је про-

пала. Сад долази са једном сценом из Пучинијеве „La Bohème“, ваљда с тим да на јесен, ако Бог да здравља, дâ читаву оперу. И тако ћемо редом: надајмо се једнога дана и „Лоенгрину“, „Тристану и Изолди“ и целоме Вагнеру у овоме немогућем издању, у коме нам је наше Позориште до данас давало све опере.

Од певача Г. Туриски био је симпатичан Родолфо, а Г-ђа Спасић добра Мими. На неким местима желели смо много јачи израз, и то нарочито у оркестру, који је бројно слаб да нам дâ јачину и драматичност израза. Маска и одело Г. Туринскога били су добри. Г-ђа Спасић по оделу личила је више на Кармен но на Мими.

На крају, мора се признати оркестру да је дао оно што је могао дати у онако маломе броју. Желети је да овакав, а по могућности и већи оркестар видимо у Народном Позоришту, коме мора бити циљ да негује, озбиљно и рационално, и музику, и то у првоме реду нашу.

Стеван К. Христић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Werner Sombart: Das Lebenswerk von Karl Marx. Jena, 1909.

Вернер Сомбарт је немачки научар особите врсте, који се издваја од типа немачког професора. Као једна од главних његових особина јесте јака уметничка жица: јако развијено естетичко осећање, спојено са значајном интуицијом. Већ због те особине он се не држи конвенционалних стаза на научном пољу. Али оно што га је још више издвојило из калупа његових колега, то је необично, прононсирано поштовање које је он стално гајио према Карлу Марксу као мислиоцу и творцу једног великог система политичке економије. Обема овим карактеристикама, али овој последњој нарочито, Сомбарт има да захвали што је у колу немачких научара важио као чудњак и што је, не добивши никако катедру сталног професора, морао, после читавог века проведеног у научном раду, напустити Бреславу, а с њом и академску кариеру у опште. У том тренутку он је објавио своје дело чији је наслов горе исписан, дело малог обима, али тако пуно нових и дубоких схватања, да се с правом може уврстити у прворедне научне радове нашега доба. На рочито у трећем делу има појмова и идеја, који су, бар у својој логичној, доследној потпуности, оскудевали до сада политичкој економији, односно социологији, која се сада поново налази у прелазном ступњу формирања својих научних елемената. Ми ћемо се трудити да кратким приказом нарочито трећег дела заинтересујемо читаоце

за ову публикацију, али ћемо, везе ради, пропратити и садржину прва два одељка њена.

1908 навршило се двадесет и пет година од смрти Марксове. Тим поводом покушао је и Сомбарт, као човек који је цео свој век посветио проучавању Марксових дела, да постави фацит значаја Марксовог; у толико пре што су сви знаци да је Марксово време већ прешло и да он прелази у историју. Тај посао почео је Сомбарт претресањем питања шта је Маркс важио за живота, а шта данас.

До своје смрти, Маркс је био познатији као теоретичар но као политичар. Али његов значај као теоретичара био је, и на дан смрти његове, веома мали. И они који су „знали" Маркса — од немачких професора занимали су се дотле нешто Марксом А. Вагнер, Шефле и Адолф Хелд — знали су га тако наопако, да је Маркс имао право кад се тужио да њега на првом месту *не разумеју*. Чак и о Ласаловом покушају, да у своме полемичком спису против Шулце-Делича дâ извод *марксизма*, изразио се Маркс врло неповољно, јер је ту било „значајних погрешака у разумевању": а кад су 1875 немачки „марксисти", у зноју лица свога, израдили један партиски програм „у духу Марксове науке" и послали га њему на критику, овај им је писао из Лондона да је тај програм „скроз погрешан и да би деманто вао партију", а теориска схватања у њему да су потпуно нетачна. Кад су га његови пријатељи тако мало разумели како су га тек могли разумети и правилно критиковати његови противници? — Тек после смрти Марксове почиње се он схватати и ценити; нарочито од како су у социалистичком табору почели своју научну каријеру Шенлак, Кауцки и други, а према њима опет други међу „буржоаским" економистима. Епохалног значаја за Марксову научну репутацију има појава треће свеске „Капитала" (1894): права научна критика Марксове теорије тек се тада распламтела. До 1883 изашло је 20 списа о Марксу; од 1884—1894 58, а од 1895—1904 читавих

214 списа. Данас се Маркс не може обићи при третирању ма каквог питања социално-научног карактера, као што се у биологији не може обићи Дарвин, у оптици Хелмхолц, у бактериологији Кох. Његов је научнички значај данас општи и ван спора.

Што је важило за Маркса као теоретичара, још је више важило за Маркса као политичара: и као социалистички вођа он је пронађен тек после своје смрти, тек од тог тренутка добиле су његове идеје владајућег значаја у социалистичком покрету. Дотле, Маркс је имао нешто значаја међу немачком Социалном Демократијом, док су социалистички покрети других земаља били задахнути другим духом — бланкистичким револуционаризмом или ситно-буржоаским прудонизмом. Па и при свим разноликостима, све социалистичке партије на целој кугли земљиној имале су 1882 свега 428.804 гласа. Од тога броја долазило је две трећине на Немачку, али је тамо баш социалистички покрет најжалосније стајао под притиском закона против социалиста. Па да је бар у тим малим и гоњеним групама владао Марксов дух! — Од тог доба, од времена Марксове смрти — социалистички покрет џиновски је порастао не само у Немачкој, где са својих 3,000.000 гласова представља најачу политичку странку у земљи, него у целом свету; и цела та огромна војска стоји под духовним вођством Марксових идеја и спаја се у једну целину Марксовом лозинком: „Пролетери свију земаља, уједините се!“ Ма да се његова наука не схвата више догматички, тако да се реч по реч уноси у партиске програме, ма да су последње године донеле „кризу Марксизма“, „ревизионизам“ и тако даље, ипак нико и не помишља да Марксу оспори духовно вођство међународног социализма.

Шта је узрок да су Марксове идеје победиле и, потиснувши све остале у страну, загосподариле умом и срцем социалиста? На ово питање тражи Сомбарт одговора у другом делу своје књиге. Важно је означити како је Сомбарт поставио питање: он не изједначава социа-

лизам и марксизам, и не пита се, овде, који су узроци огромног развитка социализма; већ који су то узроци да су у крилу социалистичког покрета Марксове идеје однеле победу над другим социалистичким идејама и искључиво постале идеологија овог покрета, и то баш оне идеје у којима нема много политичких мисли, нити топлих, узбудљивих тонова. Маркс не обећава маси никакав рај, нити им овај црта примамљиво као на пример Фурје или Вајтлинг; његове су речи хладне: „пролетери немају шта да изгубе до своје ланце, а имају да добију свет". „Свет": то је нешто празно, апстрактно, неопипљиво. Исто тако Маркс се никада не обраћа великим људским страстима, никада не позива људе да зарад великих идеала истине и правде иду у смрт. „Радничка класа нема никакве идеале да оствари; она има само да ослободи елементе новог друштва, који су се већ развили у утроби буржоазије". Све је то шаблонски догматизам, без икаквог бујног, живог, заносног одушевљења. — Сомбарт налази те узроке на првом месту у извесним „реалним вредностима" Марксове науке. Најпре, његово историско схватање социалног покрета, и довођење у везу економских, социалних и политичких појава. Том науком пак пролетаријат долази до потпуне свести о себи, својој моћи и своме значају: *класна борба* као средство и *социализам* (колективизација средстава за производњу) као циљ нису више били изрази субјективних мишљења и жеља, већ постају *историска нужност* и једини пут дефинитивној еманципацији радничке класе. Ова наука циља дакле најпре на то, да каже само оно што јесте и што *мора* бити. У исти мах она прецизује носиоца социалистичког идеала: место конфузних и неодређених појмова ранијих теорија, које се оснивају на „народу", „сиротињи" и тако даље, код Маркса ступа јасан и искључив појам индустриског пролетаријата. На овој основици лако се могла надовезати идеја интернационализма социалног покрета. То су главне „реалне вредности" којима Марксизам има да захвали за своју

победу. Но његовој победи допринеле су и многе „фиктивне вредности“, то јест или *погрешно схваћена* учења, или баш *погрешна* учења његова, али која су при свем том десетинама година опчињавајући дејствовала на масу. Тако на пример теорија вредности схваћена је, противно категоричким текстовима Маркса и Енгелса, од масе њихових присталица као чисто етичка теорија, да би се на основу ње могла осудити експлоатација, а с њом и цео капиталистички поредак. Она даје и морално оправдање да се представници подле, ниске експлоатације „као пси“ побију кад куцне звоно револуције. И оно што је Маркса толико уздигло у очима масе, то је строго научни карактер његових испитивања: он је створио нов систем политичке економије, за који је важило да је врхунац научности, ризница знања, арсенал духа; у том систему садржана је *истина*. И шта је могло већма импоновати простом раднику него тврђење да се у Марксовој научној књизи налази доказ да су радници експлоатисани? У том мешању етике и науке у представи простих људи лежи једна велика тајна победе марксизма. Но ово мешање научног констатовања са моралним захтевима имало је још једну последицу: уверење да социализам *мора доћи*! И онда је могла отпасти потреба моралног образлагања социализма као и цртања будућег друштва и његове могућности: пошто је небо обећано вернима, оно мора бити и могућно. Није сада тешко схватити зашто је тако распаљена и жучна борба при сваком покушају да се понеко тврђење Марксово означи као нетачно: апсолутна вера у социалистички Коран не сме се поколебати ни по коју цену, јер то повлачи и пад моралног престижа марксизма. — Друга једна карактеристика Марксових дела је у томе да у њима, само као у библији, сваки читалац може наћи по нешто што одговара његовом интелектуалном нивоу и његовим политичким и животним назорима: префињени мислилац као и дилетант у науци, револуционар као и еволуционист, етичар као и у духу природних наука васпитани теоретичар. У „Комунистичком

Манифесту“ има места из којих би револуционари још увек могли састављати своје апотеозе револуцији; а тај исти Маркс је најубедљивије доказивао потребу органског преображаја друштва и бесмисленост сваке насилне револуције. Ето у тој особини је такође одгонетка победе Марксизма: као што је социалистичком покрету поставио само карактерне црте, остављајући маха да се покрет у свакој земљи може према конкретним приликама формирати, тако је и својим присталицама Маркс давао само извесне елементе за образовање једног општег погледа на свет, остављајући индивидуалитету да допуни и колорише скицу. Зато што иде у све калупе, Маркс је постао универсалан.

(Свршиће се)

Др. Милорад Недељковић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Roda Roda: Schummler, Bummler, Rossetumler. Balkangeschichten. Schuster und Leoffler, Berlin und Leipzig, 1909.

Под горњим насловом, у укусно опремљеној књижици, изишле су приповетке и преводи овога писца, који нам је већ из раније био познат.

И одмах се може констатовати да су оригиналне приповетке оно што је у књизи најслабије. Оне су без боје и без израза, са предметима не много одабраним и писане стилом који ни мало не одваја од стила немачких, више мање, шаљивих листова. Прича „Један дан краљ“ говори о неком сељаку из Срема, (писац је родом из Славоније), који је увртео себи у главу да води порекло од првог српског краља Михаила и са чијим претензијама на српски престо грађани терају шалу. — У приповетци „Хајка“, после доста лепог увода са описом прве зиме, прича се већ толико пута причана тема: сељаци видели курјака, а господа се спремају у хајку. Разуме се да курјака убије млади и сиромашни сељак Марко Шљепић(?), коме није ни било дозвољено да учествује у хајци и према коме су се раније други хајкачи врло сурово понашали. Боља је и интересантнија приповетка „Калица“. У Сутомору, најјужнијем далматинском селу, живи породица Калица, коју у маленом селу нарочито поштују: од увек је један Калица гаваз код једног завода у Цариграду. И садањи гаваз при поласку из села, са одсуства, води младог заменика, мла-

дога Калицу. Затим, има неколико приповедака са догађајима из времена окупације. У „Рустам-Бегу", аустриска војска чим уђе у Бања-Луку затвори одмах Рустам-Бега, јер јој је јављено да стоји у вези са устаницима. А међутим, Бег је био једини човек који се радовао доласку аустриске војске, и само изгледи на војне ливерације покренули су његове завидљиве сугрђане да га обеде! У затвору су страшно са њим поступали; чувари су опазили његов страх, па су га сваки дан изводили из ћелије, при чему је он увек помишљао да га воде на вешала. Једног дана су чак направили вешала, и само захваљујући случајном доласку једног официра затвореник је, — као и ми, у осталом — спасен једне свирепе шале. Приповетке „Небојша" и „Кукуруз" прештампане су са малим изменама из једне раније пишчеве збирке приповедака. У „Опсади Сто́ца" причају се муке и патње у Стоцу опкољеног аустриског гарнизона и јуначтво једног војника који се пробио кроз устаничке чете, отишао у Мостар и довео помоћ. Међу осталим стварима, поред две три анегдоте има један не много занимљив путопис са албанске обале и приповетка „Onkel Feri", најгора од свију, у којој се износи разговор старог и пожудног Петра са власницом једне проститутске радње и једном њеном девојком.

Г. Рода Рода ужива у немачкој публици глас доброг хумориста. Само, његов хумор није увек чист и пријатан, и често се своди на просте „вицеве" и ефекте сувише грубе комике. Један дневни бечки лист назвао је писца „немачким Мопасаном". Поређење је и сувише бесмислено претерано, да би се могло и у претрес узимати.

Други много већи део књиге испуњен је преводима из српско-хрватске књижевности. Избор и превођених писаца и преведених приповедака је врло добар. Од Кочића, који је најбоље заступљен, преведени су: *Јабланица*. *Гроб Слатке Душе*, *Зулум Симеуна Ђака*. *Истинити Зулум Симеуна Ђака* („Schnaps"), *Мрачајски џроџо* („der Erzpriester") *Јелике и Оморике* и *Мргуда*: од Светозара

Ђоровића: *Нови ђердан* (der Markt), *Хафис-Ефендија, Османова Шаркија* и *Мујагино јунаштво* („Muharems Heldentat)"; од Бранислава Нушића, који као да је најближи преводиоцу: *Из Наших Архива* („der Elephant"), *Кикандонска посла* („Die Leute von Meidan Pek"), *Максим* („Paphuntius") и поново је штампан *Кнез од Семберије;* од Змај Јована Јовановића песма *Циганин хвали свога коња*: од Симе Матавуља *Синови*, а од Хрвата, поред двојице мањих, заступљен је Љубомир Ђалски са три приповетке. Оно што је речено за изборе писаца и приповедака не може се рећи и за преводе — боље прераде, јер писац није преводио већ прерађивао, или, како он то, ни мало срећно, каже: „...из основа прекувао, ...по свом укусу зачинио а на крају и новим сосом прелио!!" Без икаквих скрупула, он је скраћивао, избацивао читаве параграфе, ублажавао или пооштравао изразе, уметао, неки пут читаве нове сцене, мењао завршетке по свом укусу, и тако даље. На пример, да поменемо само најкрупније, изостављена су сва она упадања котлара и слушалаца, што даје онако лепу позаднину у Кочићевом *Зулуму Симеуна ђака*; у *Истиниом Зулуму* истог Симеуна, изостављен је цео онај претходни разговор око казана, а Симеуново јунаштво не прича Мићан но сам писац. У истој приповетци изоставио је како Симеун убија Цигане који су га познали и меће Турке на мацке; преводиоцу су, ваљда, те сцене изгледале и сувише грубе, само што би такво објашњење било уједно и доказ да писац није разумео приповетку; у Нушићевој приповетци *Из наших архива* сасвим је скраћена сцена о продаји звериња, изостављено је писмо којим Нећко нуди слона школи, изостављен је цео разговор у суду, а завршетак је допуњаван и мењан; у *Максиму* узимао је само оне сцене из Максимова живота, које се њему допадају; избацио је, на пример, све оно што се прича о Максимовој љубави и прошевини, о концерту певачког друштва, додао је неке нове доживљаје (на пример, Максим постаје министар) и цео завршетак промењо је тенден-

циозно. Оваквих примера могло би се навести још више, али није потребно, јер се и по овоме види колике слободе преводилац је себи допуштао. Иначе је преводио добро, чак врло добро. Текст је увек разумевао и имао успеха да се увек срећно изрази на немачком језику. Право је рећи, у похвалу преводиочеву, да је Ђоровића, а нарочито Кочића, врло тешко преводити. Најбоље су преведене Кочићева *Мргуда* и Ђоровићеве *Хафис Ефендија* и *Османова Шаркија*. На крају књиге додато је неколико биографских бележака о писцима, које се не одликују ни прибраношћу ни тачношћу.

На крају овог приказа треба рећи још једну ствар. Писац је и сувише рачунао на тренутну заинтересованост публике, и ради већег књижарског успеха он је и својим оригиналима и својим уметцима у превођеним приповеткама, као и у самоме наслову књиге дао извесну тенденцију. А све то не даје ни мало похвалан суд о његовом схватању и разумевању књижевничког позива.

П. С.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Јован Мушкатировић. — Из LXXX „Гласа Српске Краљевске Академије“ (страна 257—294) оштампана је у засебну књижницу расправа Г. Јована Скерлића „Јован Мушкатировић“. Јован Мушкатировић био је један од првих слободних мислилаца српских, један од најранијих и најбољих ђака Доситеја Обрадовића и први човек који је у српској књижевности, неких тридесет година пре Вука Караџића, почео скупљати народне умотворине. О овоме нашем старом писцу знало се свега оно неколико реди које му је Шафарик посветио у својој историји српске књижевности. Г. Скерлић, по податцима са више страна и из више извора, конструише његову биографију, износи целокупан његов књижевни рад и истиче његов значај у књижевној и идејној историји српскога народа.

Рођен у Сенти, у Бачкој, 1743 године, свршивши права у Пешти, Мушкатировић је први Србин који је постао адвокат. Још 1778 био је сенатор пештанске општине, представљајући онај прилично многобројан и имућан српски елеменат у мађарској престоници. У последњим десетинама XVIII века био је адвокат српских манастира и митрополита, и као учен правник и добар адвокат био је на великој цени међу Србима. Умро је 14 јула 1809 године у Пешти, где је и сарањен.

Мушкатировић је био један од „истинољубитеља и општега добра и полге желатеља“ у српском друштву који су се одмах придружили Доситеју Обрадовићу. 1786 издао је он у Бечу књижицу „Краткое размишленіе о праздници“, која је имала за практичан задатак да код узбуњених Срба оправда једну рационалну реформу Јосифа II, кресање силних празника у православној цркви (око 1700 године Срби су имали 170 дана празника,

рачунајући ту и недеље; још 1769, у самом месецу мају било је 13, а у месецу јулу, добу великих пољских радова, било је, без недеља, 15 дана празника). Против тих реформа Срби су се били узбунили и Мушкатировић у својој књизи доказује им да силно и залудничко празновање није у духу хришћанства, да није ни по канонима ни по типику, и да Срби, и из тих и из својих привредних и економских разлога, треба „без роптанија" да прихвате „наређенија цесаро-кралевска и синодална". Због те рационалистичке књижице, коју је Доситеј Обрадовић назвао „малом но преполезном", Мушкатировић је имао неприлике са српским црквеним властима, и зато је другу своју књигу, „Расуждение о постахъ восточныя церкве" издао, 1794 у Бечу, без потписа. Истим разлозима, као и у првој књизи, он овде остаје против силних и тешких постова у српској цркви. И у једној и у другој књизи основна мисао и аргументација је протестантска, као и код многих српских писаца XVIII века. За књигу против празника може се наћи и главни извор: то је дело ученог швајцарског протестантског богослова и црквенога полемичара Рудолфа Хоспинијана (1547—1626): „De monachis, hoc est de origine, progressu, cerimoniis et ritibus festorum dierum Christianorum".

Мушкатировић је, по савету свога пријатеља и учитеља Доситеја Обрадовића, издао, 1786 у Бечу, књигу „Причте", збирку пословица и изрека, у којој има врло много народних, обележених где се говоре и којом приликом. У српској књижевности то је прва збирка народних умотворина, и њоме се обилно користио Вук Ст. Караџић када је 1837, на Цетињу, издао своје „Народне српске пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи". Од Мушкатировића је остала и једна историска и једна привредна расправа, обе од мањега значаја.

И ако није крупан писац и књижевник у правом смислу речи, Мушкатировић је карактеристичан писац наше старије књижевности. И својим животом и радом он врло добро представља српског интелектуалца и просвећеног световњака у XVIII веку, поборника нових критичких и ослободитељских идеја, једног од оних људи који су тада у Европи називани „енциклопедистима", „филозофима", „просветитељима", „слободним зидарима" („фрајмаорима", како их је називао Јован Рајић), а „јозефинистима" у Аустрији и „националистима" међу Србима.

Као и Доситеј Обрадовић, он поставља себи за практичан задатак да својим сународницима и једноверцима докаже ваљаност и корисност рационалистичких реформа Јосифа II, „филозофа на престолу“. Код Мушкатировића, још боље но код Доситеја Обрадовића, види се јозефинистички и непосредни практички карактер српскога рационализма на крају XVIII века. Д.

Радови Г. Др. Милоја М. Васића. — Познати лист *Echo de Paris* у бр. од 7/20 фебруара ове године доноси, у извештају са седнице „Академије инскрипција и књижевности“ у Паризу, ово: „Г. Саломон Ренак саопштава два саопштења Г. Васића, директора Народног Музеја у Београду. — У првом од ових саопштења Г. Васић јавља, да је ископавањем у Винчи нашао сукцесивне слојеве, од којих су најстарији пружили аналогије налазцима из другог насеља у Троји, док горњи слојеви садрже објекте сличне онима које су нам пружила преисторијска насеља из Угарске, Румуније, Бугарске, Тесалије, па чак и Крита. Друго се, саопштење тиче открића једног листа римске војничке дипломе, до сада необјављене, датиране 1 јуна 120 година по Христу, коју је прибавио Народни Музеј у Београду. Овај нови документат ректификира име једног консула из 120 година и доказује да Хадријанова титула „tribunicia potestate IV“ пада на 120 година. Документат пружа такође интересантне податке о рекрутовању римских кохората“. П.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Седница Књижевног Одбора, држана 2 (15) априла, под председништвом Г. А. Хаџића, друштвеног председника. Узима се на знање извештај секретаријата, да је преминуо члан Књижевног Одељења Аксентије Мародић, академски сликар. Књижевно Одељење умолиће се да одреди говорника Узима се на знање, да је Књижевно Одељење усвојило „Правила за избор чланова Књижевног Одељења и чланова почасних Матице Српске“, како их је Књижевни Одбор предложио. — Прима се предлог да се одсад сваки говор, држан у спомен и славу ког преминулог члана Књижевног Одељења или почасног члана, штампа у засебној свесци „Споменице“, хонорише, и што пре разашље члановима. Таква свеска не сме бити већа од табака и по формата

Књига Матице Српске. Обради ли когод свој говор, и ако већ штампан, као књижевну расправу и поднесе је за „Летопис“, поступиће се по уобичајеном начину за примање рукописа. — Примају се за друштвена издања: „Бигамија или полигамија код Срба“ од Радослава М. Грујића; „Утецај државних власти преко Курцбекове штампарије на српску књижевност“ од М. Костића; „Корнелије Тацит, римски великан историк, и његови погледи на свет“ од Др. Ђорђа Дере; „Гдје Косовац суди“ од Марка Цара; „Стеван Сремац у другарским успоменама“ од Сретена Пашића; „Кућа светога Саве“ од Зарија Р. Поповића; „Зулејка“, приповетка у стиховима, од Ђуле Рохоњија, с мађарског превео Благоје Бранчић. Не примају се два рукописа. Издају се на оцену шест рукописа.

М. С.

Српска Књижевна Задруга. — Главни одбор Задругин имао је састанке 7 и 24 марта и 10 априла. На њима је прво утврђен предлог књижевног одсека о допуни чл. 27 пословника Задругина, да се реферати о списима понуђеним Задруги, били они примљени или не, хоноришу и то одсеком, по предлогу књижевног одсека; и да се реферати штампају у службеном листу Задругину. О овој одлуци да се извести годишња скупштина Задругина, а дотле да се не извршује. — Поводом оставке Г. Стојана Новаковића на председништво, због многих државних послова, одлучено је да га чланови управе, Г. Г. Ср. Ј. Стојановић, Андра Стевановић, Павле Поповић и Јован Скерлић, умоле у име целе Управе да и даље остане на председничком месту, Г. Новаковић се одазвао молби Задругине Управе. — Утврђено је да годишња скупштина Задругина буде 26 априла; процењен је магацин, ради билансирања, и то: повезан комплет по 4.50 дин. појединe књиге, повезане по 0,65 дин, само прошивене 0,40 дин., посебна издања по продајној цени са 30 до 50 %, према количини. Одређен је хонорар чиновништву задругину у 5920 дин, према укупном приходу годишњем од 62,293,96 дин. На последњем састанку прочитани су и утврђени извештаји управини за скупштину и утврђен је дневни ред на њој, буџет и биланс; нађено је да, према правилима, иступају из управног одбора три члана: Г. Г. Срета Ј. Стојковић, Боривоје Ј. Поповић, Јеремија Живановић, из надзорног одбора испао је коцком, Г. Нанја Н. Ђукановић. —

Књижевни одсек имао је два састанка, 25 марта и 10 априла. Одговорено је Г. Светомиру Николајевићу, који је нудио Задруги за редовна издања своје „Листиће из Књижевности“, I и II, да би се понуда његова могла узети у обзир тако, ако би, поред поправака у језику и стилу, прерадио и саму материју, сообразивши је данашњем стању науке. О понудама Г. Др. Николе Ђорића, није се могла донети никаква одлука, пошто није послао и рукописе приповедака, балада и романса, које нуди за редовна издања Задругина. За реферовање о саставу Г. Луке Зрнића „Рад и радници“, одлучено је умолити Г.Г. Јашу М. Продановића, и Слободана Јовановића. Према прочитаном реферату Г. Ј. Скерлића, с којима се сложио и други референат, Г. Боривоје Ј. Поповић, примљене су *Новеле* М. М. Ускоковића за једно од наредних кола Задругиних. Према реферату члана Г. Јеремије Живановића о саставима Милана Ђ. Милићевића, из којих би се могла саставити једна књига у наредном колу, утврђено је да се у њу унесу ови састави: *Божана, Кврга, На караули, Село водоплавно,* писмо о Дубровнику (из „Села Злоселице“), *Један судњи дан,* једно путничко писмо (о Тимоку), одломци из „Хајдука“ и „Јована Ђака“. Поред раније објављених дела, која су одређена на избор за XVIII коло, унесена су у списак и ова, која ће се поднети скупштини: „Новеле“ М. М. Ускоковића, „Нова Италија“ од Пијетра Орсија, „Књижевне студије“ Др. Љубомира Недића, књ. III, „Приповетке“ Гија де Мопасана, „Приповетке“ Проспера Меримеа, „Образовање воље“ од Жила Пајоа, „Руковођ у Животу“ од Ралфа Емерсона и „Задовољство живота“ од Џона Лубока.

Д. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 9. — 1 мај, 1909.

КАД РУЖЕ ЦВЕТАЈУ.

Рекли су да се фотографишу, али се нису фотографисали, већ су се за тај новац напили, и тек, кад је зора закуцала на орошене прозоре кафане код *Сумрака*, дигли су се иза стола, стресли са колена пепео и трунке од дувана, и пошли кући.

Напољу се делила ноћ од дана. Са истока се ширила седефаста белина. Мрак је бежао западу. Звезде су трнуле. Већ се јасно видела калдрма, али се улицом простирао још остатак ноћи: танко нежно плаветнило, које је спречавало погледу да продре до дна улице.

Подигли су јаке од капута, ухватили се испод руке и ишли су кући полако, стопу пред стопу, пазећи да се не клате, и певајући у пола гласа:

Дигни, Кајо, крај од шлингераја!...

Откако су прешли код *Сумрака* непрестано су певали ту песму, фриволну по садржини, а с мелодијом која је опомињала на некакву молитву из литургије. Једном од њих пала на ум, и он је запевао, мангупски,

у пола гласа и жмиркајући очима, како се већ оно пева. И осталој се двојици допала. Певали су и они, па наредили и Асану да је пева. Асан је ударао у своју цимбалу и певао, мангупски и жмиркајући. И с њима је цела кафана певала и жмиркала.

Разгрејани вином, њих су тројица нашли нечега допадљивог у тој песми, нечега свога, пуног крајности, парадоксалног, као што је био и њихов живот. И певајући је, било им је на срцу нешто лакше, као кад се плаче...

* * *

Свршили су школе. Узели су дипломе. Лука је добио поданство и место за практиканта у лозничком суду. Милош је постављен за полицискот писара у Мионици, а Слободан се решавао још чега да се прими и задовољавао се својим коректорским местом у *Новостима*. То вече опраштали су се један од другог, после толико дугог школовања.

Између њих готово ничег није било заједничког, па ипак су се још у гимназији здружили, и нису се растављали за сво време на Универзитету.

Лука је био Црногорац, већ зрео човек, преко тридесет година. Имао је лепу црну браду. Из његових очију, црних и меких, изливала се увек нека плашња. Вечито се бојао да му ко не нахуди. Са сваким добро, сваког чека да он каже *своју*, па се тек онда њему одреше уста. И тада, обично потврђује, а ако би шта супротно рекао, он би начинио један дугачак увод пун извињавања и слатких речи. Али, срце му је било добро и за друга би могао погинути.

Милош је био са села, дугачак, сув, са натмуреним сивим очима, испалим јагодицама и дугим, танким, смеђим брковима. Сви су му предмети били једнаки. Ни за један није показивао неке нарочите склоности или симпатије. Сматрао је школу као неко брдо уз које треба узићи. И он је тако пузао се и пео са утехом да ће једног дана постати власт. Иначе, скроман, одмерен и искрен.

Слободан је био син једног пропалог трговца из унутрашњости. Кад му је отац пропао, био је још у основној школи. Тај га је пад јако коснуо и у његову душу унео једну вечиту меланхолију, састављену из мржње према паланци и из његових фантастичних снова. У грудима је носио клице туберкулозе, која се све више развијала и отимала маха. Писао је очајнички песимистичке песме, те су му их уредници свију листова одбијали, не верујући да се у двадесетим годинама реалан живот може приказивати црн као проклетство. Школа му је ишла доста лако, поред све сиротиње, те Лука и Милош само су њему имали да захвале што су завршили школу.

* * *

Док су дошли кући већ је било свануло.

Петли надали дреку, многобројни петли... Ори се њихова кукњава из свију крајева Београда, пење се у модар јутарњи ваздух и одатле пробада уши буновна човека.

Чудили су се откуд толики петли у Београду, кад за све време које су ту провели нису ниједног видели.

Код куће их дирнуше распремљене постеље. Чак се Милош баци на једну, викнувши:

— Ај-хај, ала би слатко заспао, као пањ!

— Устани, бре, горе ће ти бити ако приспиш — добаци му Лука.

— Идем ја за воду — умеша се Слободан. — Испљускаћемо се добро, па ће нам бити као и да смо спавали.

Они се обзираху по соби као да су хтели видети да ли ће се шта променути ту у соби, у дворишту, у Београду, кад они отиду. У соби је било све по старом. Две потамнеле слике неких Талијанки са чудноватим фризурама стајале су недирнуте. Висило је мирно и огледало у жутом, испуцалом оквиру, које је по речима Слободановим имало ту моћ да човеку представи какав ће изгледати кад заспи вечним сном. Иза болничких кре-

вета њихови издрти и олињали куфери, а на прозорима завесе, одвећ широке, а недовољно дугачке. Све је било исто. Само што на столу, покривеном дуплим бројем *Новости*, није било више књига, табака, разбацаних хартијица и мрва од хлеба.

Још су се јуче спремили, Лука и Милош за пут, а Слободан за селидбу. Оно мало књига и ствари што су имали спаковали су у своје ручне куфере, (других, хвала Богу, нису ни имали), и тако су брзо били готови с паковањем, брже него што су се надали.

Док су се умили, устала је и газдарица Аранка. И ако се с њима често пута свађала око гаса и дрва, она им љубазно пожеле добро јутро и запита их — тек да се нешто каже — како су се спремили за пут. Они су јој нешто одговорили, затим јој дали колико су јој били дужни за кирију, опростили се с њом, узели куфере и пошли на врата.

Аранка удари у плач.

Слободану би то смешно, нарочито кад му Милош шапну, да је она бацила око на Луку. Једва се уздржавао до капије да не прсне у кикот. Иначе, он није био научио да га испраћају тако, већ са гунђањем, па и псовком.

* * *

С куферима у руци ударили су средином улице и смејали се колико их грло доносило. И сам Лука смејао се, и ако су све стреле на њега биле управљене.

— Е јес' бож'а ми вјера. Повилењела баба, па све око мене — говорио је Лука. — А мени стид ударио уз образе, па је питам: „А што ви, па све око мен', госпоја?". А она учкиљи очима, па ми рече: „А што се не жениш, болан не био, за младости и лепоте твоје?" „А, грдна, како ћу ти се јадан оженит' кад немам ни ја ни шта понијет' ни шта ижјест', нити сам ти ову проклету школу изучија".

Смешно им је било како се газдарица наједанпут загрцнула и почела да стење. То им је био само повод, јер

је код њих све било спремно за смеј или плач. Требало је само нешто да се деси, па да буде једно од то двоје. Газдарица је почела да плаче, и личила је, како Слободан рече, на свињу кад прогута корен од рена, а Милош додао: или на мачку кад се напије сирћета. И смеј је био из њихових образа, зајапурених од вина, и из празних груди, које су се пуниле димом од љутог и јевтиног дувана.

У смеју не приметише да ће да ударе право на каваницу где су се досад хранили и остали прилично дужни. У зло доба опази Милош куда су ударили, па викну:

— Не туда, по богу браћо, ударићемо право на *Стрика*.

Лука први клисну у једну споредну улицу, а за њим и друга двојица.

То им прекину смеј.

— Да свратимо код *Дуда* да ја оставим куфер, па ћемо онда поред *Златног Коња* на Саву да вас испратим, рећи ће Слободан.

— Вере ми, Слободане, требао си остати код Аранке — дочека га Милош. — Оно, истина, има стеница, али, брате, те гадије има свуда, сем ако не намераваш да се инсталишеш у какву четворокатницу на Теразијама!... Без шале, знаш какве су београдске газдарице. Нека је слава и хвала Лукиној бради, Аранка је још светао изузетак међу њима.

— Мислио сам и ја то. Добра је жена, а и мрзи ме да тражим стан. Обиј један праг, обиј други, иди из улице у улицу, док се најзад не задовољиш с каквим подрумом или караулом. Па после — да и неким чудом нађеш све што ти треба — мора да се навикаваш на собу, на газдарицу, на њеног мужа или милосника, на двориште и све оне чупаве главе које извирују иза неједнаких врата и накривљених прозора. То ми је смрт! Али се мора. Не могу да останем онде где ће ме све опоминьати на вас. Видиш, давно сам отишао од куће и

изгубио све што ме веже за заједницу, па ипак, кад би се вратио у нашу собу, међу пусте постеље, где смо се толико пута гађали јастуцима и хвалили ову или ону госпођу са београдских шеталишта, чинило би ми се да сам у гробљу, у гробници. Јест, у гробници где смо се сви погушили. Чинило би ми се да су нас сахранили тамо под постеље, па само ја оживео и лутам кроз смрад од ваших трулих груди и ципела.

— Муч', јадан, са твојом пјесничком фантазијом доћераћеш до луде куће — прекиде га Лука.

— Озбиљно вам кажем. Дође то мени тако понекад. Нарочито кад останем сâм и дуго радим, па се наједанпут тргнем. Тад ми се отвори шесто чуло. Ја осетим како ствари живе, ваздух дише, а сунце пева. Тад се пôд почне дизати, зидови клатити, а цео намештај играти. И људи дођу, они које ја волим, али и они претворени у ствари. У соби се стане шаптати тајанствено и неразумљиво. Шапат бива све јачи док се не претвори у једну подозриву, претећу ларму. И све то падне на мене, стеже ме за гушу и хоће да удави са неком трулежи, мртвачким отпатцима, гнојем неким.

— Ћути, молим те, — упаде му у реч Милош. — Доста нам је кад си ноћу скакао са постеље и бунцао као луд.... Аранка мисли да ћеш и ти с нама?

— Јесте. Слагао сам је. Стид ме је било да јој другаче одрекнем стан.

У том стигоше код *Дуда*. Слободан предаде газди свој куфер и поручи кафе.

— Три кафе јаче, слађе, прекуване — викну газда једном сељачету које се нешто гурило иза келнераја. — — Па баш путујете? Е нека вам је са срећом, да Бог дâ. А ти, земљаче, остајеш?

— Остајем, одговори Слободан.

— Ако, ако. Па не заборави да опет навратиш. А и ви, господо... Дај, дијете, ону начету клековачу, да је пробају млада господа! Јуче ми је стигла од Ужица.

И попише: прву газди за љубав, другу за срећна пута, трећу — света тројица.

— Газда им је наплатио само кафе *„како заштева чест и почитаније и љубав међу браћом која се растају"*.

* * *

За лађу није било доцкан. Могли су се још задржати. Али се пристаниште већ пунило светом. Фијакери закрчују уску улицу. Трамваји звоне и успоравају ход. Носачи вичу и грде се. Пекари и бозаџије утркују се ко ће пре услужити муштерије. Царински стражари и жандарми лено се вуку кроз свет. Мало даље од штека, бљешти калдрма, опрана од јучерашње кише. По њој наслагани сандуци, растурена бурад и испрегнута кола. Једно Циганче, раздрљених груди, гологлаво и босо, седи на једном балвану и спокојно пуши остатак нечијег томпуса. Свет се све више прибија уласку од штека, који је затворен вратима од дебелих, жуто обојених греда. Комешање, гурање, псовке и поздрави. Куфери иду поред главе. Лупа, тутњава, звецкање мамуза и сабаља, мешање жандарма, склањање, протести, гужва: жива слика лудачки брзог, бесмисленог живота.

На Сави се дими *Делиград*, спреман на свој теретни пут. Одмиче његов дах у плаво небо, пространо и недостижно као жеља занета песника. Бео, снажан труп старог пароброда огледа се достојанствено у домаћим водама, и доле, у дубини, горе његови прозори.

Ваздух свеж и лак, онај видљиви ваздух последњих сунчаних јутара с јесени.

Лука, Милош и Слободан стајали су на обали и згледали су се као да су хтели да још шта кажу један другом за ово неколико тренутака које им је остајало. Али им ништа није долазило на ум. Слободан је пљуцкао у воду и посматрао рибе, које би наједанпут прекинуле свој пут, потрчале за храном и, разочаране, обртале се бесмислено у једном кругу.

Она друга двојица окретала су се нервозно и посматрали голетан београдски видик. Час су гледали сивожуте зидине савске капије на тврђави; после би погледали калемегдански брег, и погледом додирнули врхове вечито зелених борића и, мало ниже, златан крст Саборне Цркве. И сад је црква била хладна као што им се увек чинила. Одатле им је поглед летео преко целог Београда све до самих топола које су се лепо ређале по толчидерском друму.

Нешто им је чудно навирало у душу, као човеку који се пашта са својим познаницима, па међу њима угледа каквог пријатеља, у кога су се преварили, посваћали се с њиме; човек се предомисли мало, па онда пружи руку и том бившем пријатељу и љубазно му каже збогом. Таквим поздравом поздрављали су они Београд, то немилосрдно, сурово чудовиште, које их је толике године газило и мучило, али им ипак допустило да постану људи. Губиле им се успомене на зле дане и у њима оживљавали спомени на дане испуњене успехом у школи или каквим интимним проводом у кафани. Других успомена нису имали. Прва је младост пролазила, а они нису осетили ниједне једине симпатије каквог младог женског срца. Ниједан једини осмех какве лепе жене није се уставио на њима. Прошло је оно доба које песници описују најрадије, доба првог сунца и ружа, а они га нису ни осетили. Али се они нису љутили, тешили су се да је то тако морало бити и да су прошли боље него што је могло бити.

И поглед им је поново прелетао преко колоса који се у сјају сунца белео на свом брегу, изнад две велике воде, и као да је био свестан своје лепоте, охоло и с висине, гледао је задивљене посматраче.

Требало се опростити с Калемегданом и сновима просањаним на њему, са Кнез-Михајловом улицом, са жипонима који су се блистали по њеном тротоару, са облим грудима, куковима, наполеондорима и трокатницама и свим оним лудим жељама што загревају младе

студенте, који се шетају туда у црним *фондовским* капутима и подигнутим јакама. Требало се опростити и с кафаницама, где су уз чашу вина налазили сва уживања које им је живот одрицао, па и са оним несрећним девојкама које су им за мало новаца давали илузију љубави. Опростити се и са Топчидером, који је дискретно примао све њихове умрле жеље и осећања у свој хлад и тишину; опростити се са Савом, илицама, сандолинама и дрским женама у кратком, тесном пливачком костиму, које лагано пливају по млакој Савиној води. И отићи тамо, у сиву, незнану маглу, у неке прљаве паланке, где по глувим сокацима висе окорелe јагњеће цигерице, у суморни, безизразни видик Колубаре и Посавине, и ту, борећи се са ситним интересима и људима, зарађивати свој насушни хлеб.

* * *

Звоно са лађе трже сву тројицу.

Они се руковаше и ижљубише. Слободан хтеде да им унесе куфере, као да им укаже почаст, али они не дадоше.

Док се Лука и Милош испеше на кров, зазвони и последње звоно. Даске које спајају брод са шпеком уклонише се. *Делиград* рикну кроз дим, као рањен бик, па се онда достојанствено стаде удаљавати од обале.

Слободана прожма нека језа и магла му паде на очи.

Тада се Милош удари руком за врат, тако да му се шешир мангупски натуче на чело, и држећи све тако руку за вратом, запева слободно као да је још код *Сумрака:*

Ди-гни, М-а-а-а-ро,
Ди-гни, Ма-а-ро, крај од шлин-ге-ра-а-аја,
Крај од шлин-ге-ра-ја...

Његов јак баритон разлегао се по заспалој води и јутрењем бистром видику, те кад он доврши, Слободан настави:

Да га браца,
Да га браца чпамом не окаља
Чпамом не окаља...

Заједно са песмом губио се и брод. Смањивао се његов снажни труп. Лица на крову уједначавала се и све се мање распознавала. Кад се већ ништа није могло видети, Слободан се несвесно окрену и пође у град.

Пут је био стрмен, а он неиспаван, уморан и болестан. На по брда, закашља се и изгуби дах, те се ухвати за један дирек да не падне и да се одмори. Под њим се пружала чудна панорама ушћа Саве и Дунава. Вода се сијала, ваздух треперео. Нешто огромно, величанствено, а озбиљно и суморно лелујало се на троуглу који чини Београд, Земун и Топчидерско Брдо. *Делиград* је пролазио гвоздени мост. Његов дим високо се извијао у небо.

Слободан се осећао као убијен. Нешто тешко притискивало му груди. Поред његових очију дефиловао је цео живот његов и његових другова. Сузе му навирале и он се питао: нашто сав њихов ранији труд и мука? Имају ли песници право што кажу да у њиховим годинама руже цветају. У тим годинама, он није осетио никад никакве радости, сем што је понеки пут плакао. И, кроз суве сузе које су му навирале на око, он погледа око себе. Јесен је била далеко одмакла и цела флора била је обамрла. Тек иза једног џбуна на Калимегдану вирио је један бокор зимских ружа.

Слободан се разнежи кад их угледа и похита у парк, кашљући и пљувајући око себе, да што боље види те жуте, безмирисне и предсмртне руже, које су најбоље доликовале њиховој младости.

М. М. Ускоковић.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

XII

Кад сам ма што радио у башти или у дворишту, Мојсеј је стајао крај мене и, с рукама на леђима, лењиво ме и дрско гледао својим мајушним очицама. И то ме је доводило у толико раздражење, да сам остављао посао и одлазио.

Од Степана смо сазнали, да је тај Мојсеј генераличин љубавник. Ја сам опазио, да кад ко долази њој за новац, најпре се обраћа Мојсеју, а једном сам видео, како му се неки, неки мужик, сав црн, мора-бити, угљар, клањао до земље; некад је, после малог шапутања, давао новац сам он, не извештавајући госпођу, из чега сам ја закључио, да је у прилици оперисао самостално, на свој рачун.

Он је пуцао код нас у башти испод прозора, вукао је јело из нашег подрума, узимао је коње, и не питајући, а ми смо се узнемиривали, престајали смо да верујемо, да је Дубечна наша, и Маша је говорила бледећи —

— Зар морамо с овим гадовима да живимо још пола године?

Син генераличин, Иван Чепраков, служио је као кондуктер на нашој прузи. Преко зиме је ужасно опао и ослабио, тако да је већ од једног рума постајао пијан, и зебао је у хладу.

Кондуктерско одело је носио са одвратношћу и стидео га се, али је своје место сматрао за угодно, јер је могао да краде свеће и да продаје. Мој нови положај изазивао је у њему збркано осећање дивљења, зависти и нејасне наде да се њему може десити ма што слично. Пратио је Машу усхићеним очима, питао је, шта сад једем о ручку, и на његовом би се мршавом, ружном лицу појавио тужан и сладак израз, и он је мрдао прстима, као да пипа моју срећу.

— Чујеш, ваједице, — говорио је он немирно, палећи сваки час цигару; тамо, где он стоји, било је увек ђубрета, јер је на једну цигару трошио десетине жижица. — Чујеш, живот је мој сад врло подао. Што је главно, сваки ти кочијаш може да викне: „Хеј ти, кондуктеру! хеј ти!“ Наслушао сам ти се, брате, у вагонима свачега и, знаш, увидео сам: гадан живот! Упропастила ме је мати! Мени је у вагону казао један доктор: ако су родитељи развратни, деца су им пијанице или преступници. Ето, то је оно!

Једном је дошао у двориште, посрћући. Очи су му бесмислено блуделе, тешко је дисао; смејао се, плакао и говорио нешто, као у ватруштини, и у његовом замршеном говору, ја сам могао само разумети: „Моја мати! где ми је мати?“, што је изговарао плачно, као дете, које је у гомили изгубило своју матер. Ја сам га увео у своју башту и положио тамо под дрво, и после смо цели дан и целу ноћ ја и Маша седели крај њега. Њему није било добро, а Маша је с одвратношћу гледала његово бледо, мокро лице и говорила је:

— Зар ће ови гадови још пола године да проживе у нашем двору! То је ужасно! То је ужасно!

А колико су нам огорчења причињавали сељаци! Колико тешких разочарења у прво време, у јесење месеце месеце, кад смо тако хтели да будемо срећни! Моја жена је градила школу. Ја сам нацртао план школе за шесторо деце, и среска га је управа одобрила, али је посаветовала, да се школа гради у Куриловци, у великом

селу, које је било свега три врсте од нас, а у исто је време куриловска школа, у којој су се учила деца из четири села, међу њима и из наше Дубечне, била стара и тесна, и по трулом се поду већ ишло са опасношћу. Крајем марта Машу, по њеној жељи, означе за старатељку куриловске школе, а почетком априла смо три пут сазивали збор и убеђивали сељаке, да им је школа тесна и стара, и да је нужно да се гради нова. Долазио је члан среске управе и инспектор народних школа па су такође убеђивали. После сваког збора, нас су окруживали и молили за ведро ракије; нама је било врућина у гомили, ми бисмо се брзо уморили, и враћали се кући незадовољни и мало збуњени. На крају крајева мужици довезоше код школе земљу и обвезаше се да својим колима пренесу из вароши сав материјал за грађење. И чим су свршили с јарицом, прве недеље из Куриловке и Дубечне пођоше кола по цигле за темељ. Пошли су готово пре зоре, а вратили се позно у вече; мужици су били пијани и говорили да су се намучили.

Као нарочито, кише се и хладноћа продужише целога маја. Пут се покварио, раскаљало се. Кола су, враћајући се из вароши, обично свраћала к нама у двориште, и какав је то био ужас! Ето, на вратима се појављује коњ, с раскреченим предњим ногама, трбушат: он се, пре но што ће ући у двориште, клања; мили на таљигама греда од дванаест аршина, мокра, глатка на око. Крај њих, увивши се од кише, не гледајући пред ноге, не обилазећи барице, корача мужик са скутом заденутим о појас. Појављују се друга кола — са летвама, потом трећа, са гредама, четврта... и место пред кућом мало по мало закрче коњи, греде, даске. Мужици и жене с пијаним главама и с изгужваним оделом, огорчено гледајући на наше прозоре, лармају, траже, да им изађе госпођа; чују се грубе поруге. А у страни стоји Мојсеј, и нама се чинило, да се он наслађава нашом бруком.

— Нећемо више да возимо! — вичу мужици. — Намучили смо се! Нека иде сама па нека вози!

Маша, бледа, пренеражена, мислећи да ће јој одмах улетети у кућу, шаље по пиће; после тога се граја стиша, а дуге греде једна за другом миле натраг из дворишта.

Кад бих се спремао да идем на грађевину, жена ми се узбуђивала и говорила:

— Мужици се љуте. Да ти не ураде нешто! Не, чекај, и ја ћу с тобом.

Одлазили смо у Куриловку заједно, и тамо су нам дунђери тражили на чај. Дунђерски посао је већ био готов, време је ваљ било да се удара темељ, али никако да дођу зидари; због тога је наступио застој, и дунђери су роптали, а кад су напослетку дошли зидари, покаже се, да нема песка; испустило се некако из вида да је он потребан. Користећи се нашим безизлазним положајем, мужици су затражили по тридесет копејака за кола, и ако од грађевине до реке, где су узимали песак, није било ни четврт врсте, а укупно је требало више од пет стотина кола. Краја није било неспоразумима, свађи и просјачењу, жена ма је долазила у нерасположење, предузимач-зидар, Тит Петров, седамдесетогодишњи старац, узео би је за руку и говорио:

— Гледај ти овамо! Гледај ти овамо! Донеси ти мени само песак, дотераћу ти наједном десет људи и за два дана биће готово!

Али, довезоше песак, прође и два, и четири дана, и недеља, а на место будућег темеља једнако још зија јама.

— Па да не сиђемо с ума! — узбуђивала се моја жена. Какав народ! Какав народ!

У време овог дармара долазио нам инжењер, Виктор Иванич, доносио је са собом врећице с вином и закускама, дуго је јео, и потом је легао на тераси да спава и хркао је, да су радници климали главом Маша се није радовала његовом доласку, није му веровала, а у исто се време саветовала с њим, кад је он, испавав се после ручка и устав нерасположен, рђаво говорио о нашем домаћинству или изражавао жалост, што је купио Дубечну, која

му је већ донела само губитке, и онда се на лицу бедне Маше изражавала туга; она му се жалила, он је зевао и говорио, да мужике треба драти.

Нашу је женидбу и наш живот називао комедијом, говорио, да је то њуд, мажење.

— С њом је већ било нешто слично, — причао ми је он о Маши. Она је једном уобразила да је оперска певачица, па је отишла од мене; ја сам је тражио два месеца и, драги мој, само сам на телеграме страћио хиљаду рубаља.

Он ме већ није називао ни секташем, ни господином молером, и није одобравао мој раднички живот, као раније, већ је говорио:

— Ви сте чудан човек! Ви сте ненормалан човек! Не смем да предсказујем, али нете ви рђаво свршити!

А Маша је рђаво спавала ноћу, и све је о нечему мислила, седећи крај прозора у нашој спаваћој соби. Није било више смеха за вечером, ни милих гримаса. Ја сам патио, и кад је падала киша, свака се њена кап урезивала у моје срце као сачма, ја сам био готов, да паднем пред Машом на колена, и да јој се извиним што је такво време. Кад су у дворишту лармали мужици, ја сам се такође осећао крив.

Читаве сам часове седео на једном месту, мислећи само о том, како је прекрасан створ Маша, како је то чудесан створ. Ја сам је страсно волео и мене је ускипећавало све што је она радила, све, што је она говорила Код ње је било склоности за тихе кабинетске послове, она је волела да чита дуго, да изучава ма што; она, која је знала домаћинство само по књигама, задивљавала је све нас својим знањем, и савети што их је она давала, сви су били потребни, и ни један од њих није у домаћинству пропао узалуд. И крај свега тога колико благородности укуса и благости, оне исте благости, које има само код прекрасно васпитаних људи!

За овакву жену са здравим, позитивним умом био је мучан овај неуредни живот са ситним бригама и нечистотом у ком смо сад живели; ја сам то видео те нисам могао ноћу спавати, глава ми је радила и сузе су улазиле у грло. Ја сам се превртао, не знајући, шта да радим.

Јурио сам у варош и доносио Маши књиге, новине посластице, цвеће, заједно сам са Степаном ловио рибу, лутајући по читаве до грла у хладној води, по киши, да уловим мађ и да учиним какву промену на нашем столу; понизно сам молио мужике да не лармају, појио их ракијом, поткупљивао, давао им разно обећање. И колико сам још глупости починио!

Кише су најзад престале, земља се осушила. Устанеш у јутру око четири сата, изиђеш у башту, — роса блиста на цвећу, певају птице и зује инсекти, на небу ни једног облачка; и башта, и луг, и река, како су прекрасни, како су дивни, али успомене на мужике, на кола, на инжењера! Ја и Маша смо заједно на лаким колима одлазили у поље, да видимо овас; она је терала, ја сам седео позади; плећа су јој била подигнута и ветар се играо њеним косама.

— Десно хватај! — викала је онима, што смо их сретали.

— Личиш на кочијаша, — рекох јој некако.

— А може бити! Ето мој је деда, инжењеров отац, био кочијаш. Ти ниси то знао? — запита она, обрнувши се к мени, и одмах је преставила како вичу и како певају кочијаши.

„Хвала Богу! — мислио сам ја, слушајући је. — Хвала Богу!“

И опет успомене на мужике, на кола, на инжењера...

(Наставиће се)

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиниша С. Бућевац).

ЈЕДНА УСПОМЕНА.

Било је онда, када једна жена,
Грађанка, чари, духом и лепотом,
Освоји срце млада краља; потом
Задоби круну, и снежна рамена
Зави у пурпур краљевске порфире,
Што крену многе језике и — лире.

Дошли сте, као и обично што сте,
Летње пополне; и док јулска жега
На пољу пржи, ми смо, између свега,
Алманах стари превртали, госте
Дурљиви, хитро, све по вашој ћуди,
Гоњени младом, свезналачком жуди.

У књизи судбе писало је мени,
Да ће ми младост борбе пуна бити
И осмех ведри многу тугу крити,
Но лепши дани, као зрелој жени
Синуће мени у сјају и срећи:
Почасти да ћу и добара стећи.

„Ах, ипак!“ рекох, а Ви с пуно злобе,
Бацивши поглед испод ока журно,
Изазивачки, заједљиво, бурно,
Узвикнули сте, — снова својих робе! —
„Та шта Вас ја знам, још можете бити
Краљица једном“... Нисте могли скрити

Ни овде црва што Вам младост рије.
И ја Вам истим, заједљивим тоном,
С двосмислом смешним, у нагласку боном,
Злурадим гестом што усрдност крије,
Одвратих: „Онда, злосрећно створење,
Сна Вашег, значи, ја сам оличење!..“

И кад сте, после маштања без краја,
У сутон пошли, у свагдашњем муку
Праштајући се: „Зар нећете руку
Краљици Вашој пољубити?“ — стаја
Питање јасно у мом оку, пуста
Што га напокон прошапташе уста.

И преко сваког надања, упорно,
Ћудљиво дете, и обесно вазда,
Ви загрејану главицу, што сазда
Коб у екстази, сависте покорно,
И пољубисте руку моју смерно:
Младачки топло, поданички верно.

Одкуда, не знам, да у дане ове,
Кад хујн ветар, што развија гору,
И травке трепте у немуштом збору,
Нејасна туга спомен изазове
На оно време младалачке дружбе
Скривена култа предане нам службе.

Кад мирисима непроникла цвећа
Заструји младост пролећа и груди
Задахне снагом, чуђење се буди.
Како се могах одрећи пролећа
И среће што је имах непоречно —
Краљицом Вашом да се зовем вечно!

Даница Марковић.

ЛОРЕЛАЈ.

Ја не знам шта треба да значи
Те тако тугујем,
О некој старинској причи
Једнако умујем.

Ту мирно протиче Рајна,
Хладно је, хвата се мрак!
На врху од брега игра
Последњи сунчев зрак.

А на том брегу се види
Лепоте девојке стас;
Она сва у злату блиста,
И златну чешља влас.

Са златним чешља је чешљем,
И пева још уз то,
А глас од песме звучи
Силно и чудесно.

Лађара у малом чуну
Њен дивљи заноси тон;
На стене не гледа доле,
Већ горе гледа он.

И сад лађару и чамцу
Ја мислим да је крај:
А све то са својом песмом
Учини Лорелај.

Х. Хајне.

(С немачког превео Х.).

КРАЉЕВИНА БУГАРСКА.

22 септембра прошле године Кнез Фердинанд прогласио се у Трнову за краља Бугарске. Како је два дана касније аустро-угарска влада објавила европским кабинетима присаједињење Босне и Херцеговине хазбуршкој монархији, проглас бугарске независности, услед велике узрујаности због анексије, није био примљен у словенском свету онако како би сам по себи заслужио.

Данас се политичка ситуација изменила. Европа је, у првој половини месеца априла примила трновски акт, и Бугарска, до пре тридесет и неколико година порабођена турска провинција, данас је слободна и независна краљевина.

Поводом овог новог и значајног напретка суседне и братске земље, прилика је осврнути се на тридесетогодишњи живот Бугарске и велики низ успеха које је она на свима пољима имала. Ми ћемо тај преглед учинити по реду, у свима гранама, ограничавајући се само на суво набрајање и голе цифре, које су речитије но ишта.[1]

I ПРОСВЕТА.

1) Основна настава.

Од почетка друге половине прошлога столећа бугарски народ, услед борбе с грчком свештенством и

[1] Сви ови податци су службене бугарске статистике. Писац овога чланка користио се послужио делима: Г. Г. Косева и Списаревског „Annuaire International du Commerce, de l' Industrie et de Agriculture de la Bulgarie (Sofia, 1909) и Georges Bousquet: „Chemins de fers bulgares“ (Paris, 1909).

тежње за стварањем самосталне бугарске цркве, чинио је веома велике напоре за подизање својих народних школа.

Тако, пре ослобођења, у очи рата од 1877—78 године, било је у самој Северној Бугарској 1088, а у јужној преко 800 основних школа. Године 1880—81 укупан број школа у Северној и Јужној Бугарској био је 2.201. Тај број попео се у 1904—05 године на 3174 државних и 1416 приватних школа, (од којих 1230 турских), што чини укупно *4580.*

Државне основне школе посећивало је 1895—96 године 191.774 ученика и 63.220 ученица, свега 254.796 деце, а 1905—06 године 207.000 ученика и 113.425 ученица, свега 320.425 деце. Број ученика приватних основних школа износио је 1895—96 године 49.653 мушке и 37.097 женске деце, свега 86.750, а 1904—05 — 42.393 мушке и 34.011 женске, свега 76.404 деце.

Као што се види број ученика-ца у државним основним школама знатно напредује, док у приватним опада. Томе је узрок стално пропадање турских основних приватних школа, чије је уређење и администрација веома рђава, и ако им се од стране бугарске владе чине знатне олакшице.

Целокупан број ученика-ца, свих народности и вероисповести, основних школа у Бугарској био је, 1895—96 године, 241.427 ученика и 100.119 ученица, свега 341.546, а 1904—05 године 241.233 ученика и 136.608 ученица, свега 377.840 деце.

Године 1895—96 било је дорасле деце за школу, свих народности: мушке: 339.733, женске: 326.930, свега 666.663, а 1900—01, мушке: 279.540, женске: 275.028, свега 554.568.

Бугарска је имала 1895 године 5.177 учитеља и 1.260 учитељица, свега 6.437, а 1905 године 4.290 учитеља и 2.651 учитељица, свега 6941. У овом деценијском размаку број учитеља знатно је спао, а број учитељица несразмерно се повећао, више од половине. У вези тим

је одавање мушкараца трговини и чисто практичним школама. Учитеља и учитељица има четири врсте:

1) Приправници с годишњом платом од 900 динара.
2) Учитељи III кл. „ „ „ 1140 „
3) „ II „ „ „ „ 1428 „
4) „ I „ „ „ „ 1680 „

Године 1895 основан је „Бугарски Учитељски Савез", са задатком да штити права и интересе учитеља и ради на ширењу просвете у народу. На културном пољу Савез је показао драгоцених резултата. Он отвара и подржава вечерње и празничне школе, школске и дечје библиотеке, дечја забавишта, бесплатне ученичке трпезе, фондове за сиротне ученике, ђачка удружења за заштиту птица, сеоске апотеке, земљорадничке задруге, и тако даље. Савез има свој врло добро уређен лист „Съзнание". Учитељи немају право узимати активног учешћа у политичкој борби.

Законом од 1904 године уређено је, да се по могућству свакој основној школи додели известан простор земљишта, ради практичне поуке из земљорада. 1905—06 године основне школе су обрађивале 63.486 хектара, (више од 500 угледних башта).

2) Средње школе.

По статистици од 1903—04 Бугарска има 10 пуних (седморазредних) мушких, 8 женских, и 175 непотпуних средњих школа. У истој години било је:

Ученика гимназија	10.774,	ученица 6.232
„ других средњих школа	5.648,	„ 4.741
Свега	16.422	10.975

то јест, 27.395 ученика и ученица свих средњих школа.

А број средњешколских наставника је:

Гимназије: .	наставници 466,	наставнице 96,	свега 562
Друге сред. шк.:	„ 638,	„ 117,	„ 755
	Свега 1104	213	1317

Бугарска (1903/1904 године) је имала 5 учитељских (педагошких) школа, са 2.701 учеником и 136 наставника. Издржавање педагошких школа државу не стаје више од 364.812 динара.

3) Универзитет.

Године 1888 основана је Велика Школа у Софији, која је 1904 подигнута на степен Универзитета.

1895—96 посећивало је Велику Школу: редовних слушалаца 240, ванредних 40, свега 310, а 1903—04 било је на Универзитету: редовних: 675 мушких и 94 женске, свега 769; ванредних: 21 мушки и 6 женски, свега 27. Свега 696 мушких и 100 женски. Укупно свега 796.

Број професора је: редовних 16, ванредних 8, сталних доцената 6 и привремених 8. (Године 1903—04 буџет Универзитета био је 369.270.19 динара).

Последњих година бугарска влада је обратила нарочиту пажњу сликарској школи, која је 1903—04 године имала 87 ученика и буџет од 91.000 динара. Године 1907 држава је отпочела зидање једне простране зграде за уметничку школу. 1898 држава је основала школу за глуво-неме, а 1905 за слепе.

Бугарска има две народне библиотеке: у Софији и Пловдиву, на чије издржавање троши 80.000 годишње. На страни се обично греши када се мисли да Бугарска сву своју снагу и материјална средства троши на наоружање и војну спрему. Она исто тако чини напоре достојне сваке похвале за народно просвећивање. Буџет Министарства Просвете био је прошле године 11 000.000, а ове, 1909, достигао је цифру од 17 000.000.

II ВЕРА.

Краљевина Бугарска је подељена на десет епархија, са 45 намесника и 1961 свештеничком парохијом.

Према званичним статистичким податцима од 1905 године становништво Краљевине овако је подељено:

Православни Бугари	2,928.691
Мусломани	943.300
Православни Грци	66.625
Мојсејевци	33.569
Католици	28 569
Јермени	14.581
Протестанти	4.524

Бугарском православном црквом управља Синод, а црквени поглавар Бугара је Егзарх, са столицом у Цариграду.

III САОБРАЋАЈНА СРЕДСТВА.

Од првих дана свога ослобођења до данас, Бугарска је марљиво радила на подизању путева, мостова и железница.

Пре ослобођења Бугарска није имала више од 2.000 км. сграђених путова. Већ 1880—81 буџет предвиђа за путеве 2,326.000 динара. Законом од 1903 године укинути су последњи трагови старог кулучења, и путеви се одржавају плаћањем порезе у новцу. Сада има сграђених 5.349 км., у грађењу је 922, а у пројекту 2526, свега 8797 км.

Бугарска је показала особите резултате у железничком саобраћају. Она данас експлоатише близо 1.800 км. нормалног колосека. У року најдаље од годину дана биће готових још око 500 км. Исто тако, влада већ изучава пројект главне управе железница за грађење нових жељезница од близу 500 км. Према тачним податцима Бугарска има план да, у року од пет-шест година, разграна своју железничку мрежу до близу 3.000 км. Све су железнице нормалног колосека и у државним рукама. Железничка дирекција располаже са близу 4.000 вагона и преко 100 локомотива.

Железнички саобраћај стално напредује. Тако, било је:

РОБА:

Године	брзовозна	споровозна	свега
1895	2.154 тона	427.538 тона	429.692 тона
1905	4.184 „	1,165.232 „	1,169.416 „

ПУТНИЦИ:

	I класа	II класа	III класа	свега
1895	7.973	35.096	311.162	354.231
1905	9.646	105.082	1,234.823	1,349.550

Експлоатација ће у будуће бити знатно већа, пошто је Бугарска сада сопственик и тако зване „Источне Линије“, која има 310 км., и која иде од Белова до турске границе (Мустафа-паша).

Поред добро уређених путова и железница, Бугарска има два модерна пристаништа на Црном Мору у Варни и Бургасу, чије уређења стају државу више од 15.000.000 динара.

IV ПОШТА И ТЕЛЕГРАФ.

Укупни број поштанско-телеграфских станица (сталне 220, летње-бањске 15 и на станицама 70) износи 305, са 3.790 службеника. Сеоске поште установљене су 1895 године, и показале су врло добре резултате.

Бугарска држава у многим својим поштанским станицама установила је тако зване поштанске штедионичке касе, које су исто тако показале врло добре резултате.

Дужина телеграфске линије износила је године 1896 3.548 км. а дужина телеграфских жица 5889 км., 1906 572 км. а дужина телеграфских жица 10.423 км.

И телефонски саобраћај је за брзо време учинио знатан напредак. Данас има 10 централних телефонских станица, 15 јавних кабинета и од прилике 1000 телефонских претплатника.

Поштанско-телеграфски приход износио је 1906 године 4,287 522, а расход 3,411.267, чист приход био је 870.255 динара.

V ФИНАНСИЈЕ.

Простор листа нам не дозвољава да мало опширније прегледамо рад привилегованих финансиских установа, као и напредак који је Бугарска учинила на пољу трговине и земљорада.

С тога ћемо се овде ограничити да наведемо неколико важнијих података.

Бугарска Народна Банка основана је 25 јануара 1879, декретом кнеза Дондукова-Корсакова, руског императорског комесара, са капиталом од 2,000.000 динара. Општи обрт Народне Банке био је 1907 године 3,070.938.396 динара.

Године 1863 чувени тувени турски реформатор Мидат-паша израдио је био пројект за оснивање земљорадничких каса у Северној Бугарској. После многих промена, законом од 1905, све су земљорадничке касе спојене у једно под називом „Бугарска Земљорадничка Банка", тако да поред Народне Банке, Бугарска Земљорадничка Банка чини веома велике услуге држави. Њен је основни капитал достигао суму од 40 милиона. Она има у унутрашњости земље 43 филијала и 38 мањих заступништва. Њен обрт је био 1906 године 1,900.954.884 динара. Она је највише допринела да се у Бугарској за кратко време оснује близу 400 земљорадничких задруга, које она искључиво финансира.

VI ЗЕМЉОРАД, СТОЧАРСТВО И ШУМАРСТВО.

Бугарска је, par excellence, земљорадничко-сточарска држава. И у Бугарској као и у Србији преовлађује мала сопственост, што показује овај преглед. Од 9,570.450 хектара што долази на обраду расподељено је:

1, приватна својина	3,977.557·72	41·56%
2, општинска	2,291.156·50	23·94%
3, црквена, школска, манастирска	129.131·50	1·35%
4, државна	1,015.903·23	10·61%
5, насељена места, путеви, реке и др.	2,156.701·05	22·54%

Зрневљем је било засађено: 1898—99 године 1,877.615·82 хектара, а 1095—06 године 2,240.639·11 хектара.

Како је Бугарска с једне стране још релативно слабо насељена, а с друге средиште балканског планинског сплета, она располаже веома великим пашњацима. Отуда је и број крупне и ситне стоке у њој знатно већи него код нас. Истина у погледу квалитета сточарство је у Бугарској, (изузевши овчарство), много слабије развијено него у Србији.

Бројно стање стоке у Бугарској било је следеће:

	1893	1905
1, коњи, кобиле, ждребад . .	343.946	538.273
2, мазге	8.264	11.947
3, магарад	81.610	124.089
4, волови, краве, телад . . .	1,405.781	1,695.535
5, биволи	342.193	476.877
6, овце	6.688 291	8,131.004
7, козе	1.200.772	1.384.128
8, свиње	461.635	545.337
9, живина	3,426.657	6.408.260

И бугарско виноградарство, као и наше, последњих година знатно је било смањено услед појаве филоксере. Данас се у Бугарској веома живо ради на подизању винограда на америчкој подлози. 1904 године било је виноградом засађено 901.607·06 декара, општа производња грожђа износила је 153.276 200 кгр.. а прерађеног вина 77.585.200 литара.

За воћарство се не може рећи да је достигло жељени степен. За сада има 76.045 декара засађених воћем, на којима се производи око 35.800.000 кгр.

За време турске управе у Бугарској, као и у осталим крајевима Отоманске Царевине, шуме нису много штеђене. Многи су предели данас сасвим оголићени. Ипак данас Бугарска има 3,041.126 хектара под гором, од којих је државна 902.816 хектара, општинска 1.565.242 хектара, приватна 519.636 хектара и црквена, школска и ца-

миска 53.628. Потребно је нарочито истаћи да бугарска влада ради већ више година свим силама на пошумљавању оголелих крајева.

VII ТРГОВИНА.

Као на свима осталим пољима Бугарска је и на трговинском показивала од ослобођења до данас стални напредак.

Не могући се упуштати у подробности рззвоја појединих трговачких грана, ми ћемо овде изнети, примера ради, само биланс извоза и увоза за године 1886, 1896 и 1907.

	У В О З		И З В О З			
Година	теж. кгр.	вредн. дин.	тежина кгр.	вредн. дин.	кгр.	укупно дин.
1886	121,498.662	64,285.309	342,040.772	50,404.314	463,539.434	114,689.623
1896	236,621.216	76,530.278	829,358.374	108,739.977	1,065.979 590	185,270.255
1907	357,898.314	124,661.089	725,870.724	125,594.697	1,083.769.038	250,255.786

Сви су изгледи да Бугарска скрива велика рудна богаства. Радови на испитивању рудних поља тек су у зачетку. Ми не располажемо никаквим државним податцима о рудиштима, стога се ограничавамо на ову просту констатацију.

VIII ВОЈСКА.

Један од најкрупнијих успеха младе Краљевине јесте њена одлична војна опрема. Писац ових редова имао је често прилике да чује велике похвале посве компетентних особа о спреми и наоружању бугарске војске.

Ми не располажемо никаквим службеним податцима о тачном бројном стању бугарске војске. Али према ономе што се као потпуно сигурно може рећи, зна се да Бугарска има у својим касарнама у мирно доба између 45—54.000 војника. У доба рата Бугарска може извести на бојно поље 250—300.000 добро обучених, опремљених и наоружаних војника. Бугарска данас има 420 најсувременијих брзометних топова (а Србија 180). Поред ових бугарска војска располаже са још 600 топова старијег система. Војска је наоружана једнообразном брзометном

пушком. Храна, муниција и одело спремљени су у толикој количини да Бугарска може водити продужни рат.

* * *

Истина, да би све ово постигла, Бугарска је морала знатно увећати свој државни дуг. Данас она дугује око пола милијарде европским повериоцима. Али би била велика заблуда веровати да је финансиска моћ Бугарске тиме угрожена. На против, Бугарска има одличну финансиску будућност, ако само мало више заведе постепености у задуживању и више обазривости у склапању државних буџета.

Довољан је био и овај најлетимичнији преглед културног и економског напретка бугарског народа за ово врло кратко време његовог политичког живота, па да увери и најневерније о његовим способностима и осигураној будућности.

Као суседи и Словени, позвани да у заједници подижемо културни ниво наших једнородних племена на Балканском Полуострву, завршујући овај преглед, ми сматрамо за дужност још једном истаћи своју велику радост, што видимо у крилу међународне заједнице једног новог слободног словенског члана, пуног снаге и живота.

Милан Ђ. Милојевић.

АЛЏЕРНОН ЧАРЛС СВИНБЕРН.
1837—1909.

„Свинберн је“, рекао је једном Тенисон, „трска из које сама музика излази“. У то је мало речи најтачнија карактеристика песника, кога нам ту скоро нестаде. Он је био чудесан вештак у мелодији — један од највећих, можда највећи кога је Енглеска икад имала, и био је последњи из оне значајне дружине песника Викторијиног доба у којој су били Тенисон, Браунинг, Метју Арнолд, Росети и Виљем Морис. Његовом смрћу прекинут је за свакад последњи непосредни беочуг са том великом стваралачком периодом енглеског песништва.

* * *

Алџернон Чарлс Свинберн родио се у Лондону 5 априла 1837. Његов отац адмирал Чарлс Свинберн био је из једне од најстаријих нортумбријских породица, а за колено његове матере Леди Хенријете Џен знало се још за Освојења. За песника дакле може се рећи да је од најстаријих лоза енглеских.

Повећи део свога детињства провео је он у завичају своје породице у Капхитон Кастелу, где је становао његов рођак сер Џон Свинберн, глава целе фамилије. Будући песник имао је пуно слободе и узјашавши свог коњића крстарио је по околини до миле воље и напајао се сластима зоре и сутона, слушао гром и олују и гледао море, док све то не сврсте с њиме. Тада жудња да искаже шта му је на души, овлада њиме и он, још као дечко, поче писати стихове. Од своје матере посиса он

љубав према Италији и свему талијанском, јер је Леди Хенријета била одгајена у Флоренцији и при крају свога живота чешће одлазила тамо да оживи успомене своје младости. Италија јој је постала нека врста друге отаџбине и како је она успешно умела предавати своје наклоности, најбоље се види из страсних изљива срца њеног сина у *Песмама пре зоре* и у *Песмама двају народа*.

Из школе у Етону Свинберн прелаже у Оксфорд и ту се спријатељи са Росетијем, Морисом и Бери Џонсом. Утицај дружења са овим значајним тријумвиратом на рани рад Свинбернов јасан је и неоспоран, и друкчије никако није могло ни бити. Сва та три човека била су изванредно оригинална, а Росети је био у своје време личност од највеће привлачности и од највећег ауторитета.

Како не стече никакав степен у школи, Свинберново ђаковање било је без циља. Сјајан класичан ђак са дубоким знањем француског и талијанског, он није особито марио за послове које је школска власт прописивала по рутини, те остави Универзитет без дипломе.

Из Оксфорда оде Свинберн у Лондон, па одатле на острво Вајт и настани се за неко време ни лепом имању свога оца.

Затим је путовао по Француској и Италији и у Фиезоле упозна се са Валтером Савацем Ландором, коме се, изузевши Виктора Хига, највише дивио од свих људи.

По повратку из Италије, пун одушевљења за слободу којом су се загревали његови дивљуди Мацини, Аурелије Сафи и Виктор Хиго, Свинберн се настани у Лондону. У то доба Росети беше узео једну велику кућу звану Тудорову кућу. За њега самог она је била превелика, те он понуди Свинберна, Мередита и Виљема Росети да се уселе у њу под најам.

Свинберн и Мередит имали су сваки свој салон да примају своје походе, али је било уговорено, да цела та бећарска породица вечерава заједно.

Тај се уговор на делу показа пљав — а и како би друкчије? Кад су под кровом једне собе могла опстати

три генија? Изгледа да је Росети био главни нарушилац мира: како му драго, све се сврши тиме, што једног лепог дана Мередит побеже, а Свинбери одмах следова његовом примеру и нађе себи стан на другом крају Лондона. Да би прекинуо монотонију варошког живота, он је почесто одлазио на источну обалу и прелазио у Нормандију где, једном приликом, умало не изгуби живот, купајући се у мору. То беше неки зао ветар, који ником не доноси добра, и та пливачка авантура би повод поеми *Ex Voto*, а у исто време и згода да се Ги де Мопасан упозна са Свинберном. Ево како га познадох — прича сјајни француски романсијер.

„Ја сам био врло млад, и проводио сам лето на морској обали код Етрета. Једно јутро, око десет часова, морнари дођоше вичући да се један пливач дави на Источним Вратима. Они узеше чамац, и ја пођох са њима. Пливач, не знајући за страховиту струју плиме и осеке, која пролази под тим сводом, био је понесен, затим га је извадила једна барка, која је хватала рибу иза тих врата, која се обично зову Мала Врата.

„Ја дознадох, тога истог вечера, да је несмотрени пливач био један енглески песник, Г. Алџернон Чарлс Свинберн, који је одсео, од неколико дана, код другога једнога Енглеза, са којим сам ја каткада разговарао на шљунковитој обали, Г. Повела, сопственика једне мале кућице, коју је он крстио именом „Chaumière Dalmancé".

„Тај Г. Повел зачуђавао је цео крај животом који је изгледао изванредно усамљенички и чудњачки у очима грађана и морнара, мало навикнутих на фантазије и екцентричности енглеске. Он дознаде да сам ја покушао, и сувише касно, да дођем у помоћ његовом пријатељу, и он ме позва на доручак за сутра дан. Оба човека су ме очекивали у једној лепој башти сеновитој и свежој, иза једне сасвим ниске норманске куће сграђене од кремена и покривене кровином. Обоје су били малога стаса: Г. Повел дебео, Г. Свинберн мршав, мршав и чудан на први поглед, нека врста фантастичне појаве.

Тада сам помислио, гледајући га први пут, на Едгара Поа. Чело је било врло велико под дугим власима, а лице се сужавало ка мршавој бради, коју је сенчио редак чуперак браде. Лаки бркови клизали су на усне ванредно фине и стиснуте, а врат, који је изгледао као да нема краја, везивао је ту главу, живу јасним истраживалачким и упртим очима, за тело без рамена, јер је горњи део прсију изгледао једва нешто мало шири но чело. Целу ту готово натприродну личност узнемирено су кретали нервни потреси. Он је био врло срдачан, врло пријемљив; и необична чар његовога духа ме одмах опчини.

„За све време доручка, говорило се о уметности, о књижевности и о човечанству; и мишљења ове двојице пријатеља бацила су на ствари неку врсту зракова узбудљивих и гробних, јер су они имали нарочити начин гледања и схватања, по коме су ми изгледали као два болесна видовита човека, пјани од перверсне и мађијске поезије".

На скоро после тога песник се врати у Енглеску, и Мопасан га више никад не виде.

Публикацијом лиричке драме *Аталанте у Калидону* године, 1865, Свинберн би признат од једном као један од највећих живих песника. У том изванредном делу он показа такву вештину у метру какву нико не достиже а камо ли престиже. *Честелар* изиђе на свет исте године и оснива се на историји злосрећног љубавника Марије краљице Скотске.

Од тада је живот песников био у неуморном раду и године 1878, по објави друге збирке *Песама и Балада*, орону он са свим здрављем, те се одлучи да оде из Лондона, да би измакао досађивању пријатеља и познаника.

Како је ипак желео да буде на домаку вароши, а сам као болестан није могао тражити стан, то овласти тиме свог оданог пријатеља и поштоваоца Тодора Ватса,

који, угледан већ као литерарни критичар, поста још познатији као новелист и песник под именом Ватс-Дантон.

Ватс изабра једну кућу са великом баштом прозваном „борик“ на Путној Хилу. На тај начин он задовољи Свинбернову двојаку жељу, да буде близу Лондона а ипак удаљен од њега. Да је избор био добро и смишљено учињен, види се по том, што су два пријатеља проживела ту тридесет година врло срећно, и што је једино смрт могла прекинути њихову милу дружбу.

Песник је боловао неко време а неком врстом симпатије и његов укућанин Ватс-Дантон разболи се озбиљно. Свинберн је међутим поступно све већма слабио и 10 априла испусти душу. Г. Џорџ Мередит упути тада следеће писмо Ватс-Дантону:

Бокехил, Доркинг, 13 априла.

Драги мој Тодоре — ударац би претежак за мене. Толико сам се надао у његово оздрављење. Дође му крај! Нестаде те главе живахног блеска. Тешко ми је то замислити, кад се сећам толиких прилика, кад је на испад једне мисли цела варош у један мах заблистала у електричној светлости. Песма је била његов природни глас. Он је био највећи од наших лирских песника — од светских, могао бих рећи, помисливши којим му је језиком ваљало завладати.

Али ако је мени, што га изгубисмо, као да се део нашег живота одцепио, како ли је свирепо тек вас то погодило — и баш усред слабости услед болести. Срећом те имате жену да вас одобри и утеши. То помаже и мени да се одобрим, у мом ужасном болу ради ваше унесрећене куће која ми се указује обмотана сенком.

Узећу аутомобил и доћи ћу вам, кад дознам да вам је боље, па ћемо разговарати. Моје поштовање вашој жени.

Џорџ Мередит.

Погреб би 15 априла, кад однеше тело из „борика“ на острово Вајт. То је био прекрасан пролетњи дан —

дан плавог неба, плавог мора и сунчаних зракова и зелене земље. Цела се природа пресипала новим животом, кад је мртви песник спуштан у гроб. Његова је жеља била да се не одржи служба над његовим остатцима, већ да га сахране у тишини. И сад он спава покрај свога оца и матере у малом гробљу, у подножју брда до самог мора.

* * *

Свинбернова прва објављена књига, у којој су била два комада Краљица Мати (Катарина Медичи) и Розамунда, прође готово неопажена, али кад се појави *Аталанта у Калидону* 1865 године песник заузе своје место као парњак Тенисону и Браунингу.

Он је био дубок, суптилан класичар попут Анатола Франса, али се никад није устезао пустити се и открити се, и баш по сили и страсти свога срца он могаде написати ту чудесну енглеску поему по Софокловој теми. Величанствени корови са неодољивом бујицом музике освајају уво и машту сваког љубитеља песништва. Па и са гледишта издавачевог књига је била огроман успех. *Аталанти* је следовао *Честелар*, комад о галантном али несрећном Французу драгану Краљице Марије, коме одсекоше главу, кад га пронађоше скривеног у спаваћој соби краљичиној. То је велико дело. Бланк стих има више силе и ватре него у *Аталанти*, али као и раније, видимо и овде да лиричка места достижу највећу висину.

Француски стихови *Le Navire* и *Après tant de jours* лепи су у главном, али је међу њима прави алем поема која почиње:

Између таме и мора што пене,
Љубав спушта руке и успе на мене.

којој је чар и драж тешко описати.

Међутим године 1866 *Аталанта* и *Честелар* бише за тренутак заборављени у жестокој узбуни која се изроди по публикацији *Поема и Балада*.

Благонаравни и озбиљни Енглези и Енглескиње отворише књигу и шта нађоше у њој? *Фаустина*, *Долора*, *Laus Veneris* и — да ли могу веровати својим очима — *Priapus*!!! Сместа бацише срамотну књигу и дигоше свој глас до неба у уједињеној узбуни увређеног морала.

Издавач, збуњен дреком, одби да улази и у какав даљи посао са *Поемама и Баладама*, те се мораде наћи неки други. Дело је то било очевидно једног ватреног и одушевљеног генија, коме није било много стало до традиција тако драгих солидном енглеском духу. А очевидно у њему је било и извесних песничких погрешака, од којих је најозбиљнија била наклоност ка прекомерности. Једнако се наилази на пасаже који и ако им ритам лепо тече те потпуно задовољава уво, ипак изгледа да немају равну подлогу мисли; отуд звук постаје у ствари важнији од смисла! Али те мане нису ништа у поређењу са вредношћу, и кад се прашина моралне препирке уталожи, Свинберново место у „милој дружини песника“ беше чвршће осигурано него икад дотле. Јер је он дао доказа несравњене вештине у метру, техника му је апсолутно без погрешака, а најтеже стопе биле су му свакад на расположењу као и оне најпростије.

О осталом његовом раду не може се говорити овде, али ако би ваљало издвојити отуд оно што би показивало песника на врху његове моћи, наш би избор пао на другу збирку *Поема и Балада* (1878). Па ако би још ваљало именовати једну једину песму достојну да представи песника, ништа друго не би било већма дирљиво и већма ванредно до *Ave atque vale* у спомен Шарлу Бодлеру.

И најповршнији читалац мораће бити дирнут Свинберновом силном страсти за морем. Оно задахњује цео његов рад, и његови стихови ломе се са урнебесом валова и уздишу са шапатом морских шкољака. Музика, разноликост, задах и боја толиких његових песама није

ништа друго до речима исказана промењљива чар морска. Он се чак с морем изједначио:

Кретаћу се и ја с лађама што плове,
И мењати увек са ветрова меном,
И окретати у осеке нове,
И с твојих уста опијати пеном —
С тобом моја душа диже се и пада.

И лепо је и праведно је, што он спава вечити сан покрај мора.

„Они који прате песника до његовог гроба“, рекао је Џорџ Мередит, „нека понесу у свом срцу, да је Свинберново име сјајна звезда у енглеској књижевности — да је он парњак оним нашим највећим“.

Д. Хелибертон Ло.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

I

БИБЛИОГРАФИЈА О СТЕВАНУ СРЕМЦУ.

I БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА СТЕВАНА СРЕМЦА.

Различити чланци: 1, Историска расправа „О Цигани-ма“ (по Швикеру) [Кад? Где?]: 2, У „Историји света“ од Јована Ђорђевића одељак о Србима написао је Сремац; 3, У „Старој Србији“ бр. 94 за 1892 писмо уреднику написано нишким жаргоном; 4, У „Јавору“ за 1892, стр. 253, „Lijepa naša domovina, zemljopisne crte od Dragutina Hirca“, реферат од Сремца (?); 5, У „Реду“ за 1894 реферати: „Теорија књижевности од Пере Ђорђевића“ (број 26) и „Стара историја источних народа од Б. Прокића“. — У истом листу Сремчева рубрика је била „Срби ван Краљевине“ (број 2, 6, 12, 16, 40) и чланак „Бедна политика“ (број 4); 6, У „Српској Застави“ за 1901 годину са потписом С. С-ц, или само С изишли су чланци: „Наш Нехат“ (број 7, 8); „Књижевност. Из историје Црне Горе. Две расправе: Цетињски владика Висарион 1682 до 1692“, „Бадње вече и истрага потурица у Црној Гори 1709 од Јов. Томића“ (број 1); „Књижевне белешке: ко је Ђемо Брђанин, од Ј. Томића (број 10); „Стогодишњица Јована Рајића, оца српске историје“ (број 14, 15); 7, У „Српској Застави“ за 1904 под рубриком „Рабоши“ са потписом С, или без икаквог потписа: „Записи“ фељтон број 36. Прештампано у „Српској Застави“ за 1906, бр. 19;

„Рабош“ (фељтон, број 41); „Рабоши“ (број 53); „Клаић и Хрвати“ (О књизи Вјекослава Клајића „Povjest Hrvata“, број 61); „Овострани у талону“ (број 62). Прештампано у „Српској Застави“ за 1906, бр. 183; „Осана сину Давидову. — Асимилациона моћ“ (број 11: 8. У „Правди“ за 1904 некролог Драгомиру Брзаку; 9. У „Српској Застави“ за 1905 под рубриком „Рабоши“: „После кише јапунце. — Световњак о Јаши. — Поп о Јаши. — Још једна басна за поуку. — Деведесето годишњица Штрисмајера (број 20); „Мило за драго. — Јашина рачуница“ (број 30); „Две несумњиве тековине. — Успех за успехом — Мало разлике. — То је парламентарност!“ (број 11; „Пријатељу, лако ћемо! — Већи просветни центри, или научне жиже по паланкама. — Буди Бог с нама! — Мањ то? — Одговор г. Пунктатору из Самоуправе“ (број 47); „Из Српског Пијемонта“ (број 61); „Шта је то за њину кућу?!“ (број 62); „Онима око Одјека“ (број 63); „Ктитор и приложник храма сего! — Опет они!“ (број 64); „Фала Богу. — Српски Пантеон. — Један патриотски предлог“ (број 72); „Из Борбе о Борби“ (број 74, 75); „Шило за огњило. — Напредњачки Кузман. — Восточно православни лурд“ (број 122); „Пријатељска напомена. — Три у здраву ногу!“ (број 123); 10, У „Босанској Вили“ за 1906, стр. 168 „Зелено-горка равија“ и „Јанкова десето годишњица“ (Успомене на Јанка Веселиновића); 11, У „Српској Застави“ за 1906 под рубриком „Рабоши“: „Права историја, или сваком своје“ (број 4); „Ко нас каменом ми њега хлебом! — Још један културан протест. — Један савет оним Илирима око „Политике“, „Одјека“, „М. Журнала“ и других листова“ (број 36); „Кратки одговори, или тамо амо по „Дневном Листу“ (број 42, 61, 63); „У прилог српско-мађарског братства“ (број 49); „Жалосна Србадија!...“ (број 68); „Радикалски литерарно-критичарски Чичиков“ (број 78—81, 93); „Пред калемегданском „мачком у џаку““ (број 106); „Разговор калемегданских биста“ (број 108, 109); „Кажњени цинизам“ (број 143); „Један покли[illegible]

сленим радикалима“ (број 149); 12, У „Речи“ за 1906 под рубриком из „Сремчевог бележника“: „11 афоризама. — Од попа беседа“ (број 1); Змај Јовина муза и 5 афоризама (број 2); Попова придика (број 4); Тема. — Епиграм (број 9); Није се променио (број 10), Сиже за причу (број 12); Гробни натпис (број 13); Половица бакшиша (број 14); Акционарска шатра. — Изјаве (број 16); Једна молба (број 17); Крај једне позоришне дружине (број 18). — Све ово прештампано је у „Српској Ријечи“ за 1907 (Божићни додатак).

в) Преводи.

Насрадин-Хоџа. Његове досетке и будалаштине у причама. 313 прича. Скупио С. Београд. Накладом књижаре Велимира Валожића (Београд 1894. Штампарија код „Просвете“ — С. Хоровица) 8⁰. 1 лнпг. I—XII. (Предговор). Стр. 1—184. (У овој књизи штампано је само 117 прича. Неке је Сремац превео и раније штампао под псевдонимом Међедовић у „Босанској Вили“, „Стармалом“ и другим листовима. Већина је превода с немачког и бугарског, а неке приповетке узете су из Вука Караџића, Вука Врчевића и Е. Малабдића).

с) Рукописи.

Рукописи Стевана Сремца налазе се код Г.Г. Милорада Павловића, Милана Шевића и у Народној Библиотеци у Београду.

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О СТЕВАНУ СРЕМЦУ.

а) О појединим књигама.

1, „Насрадин Хоџа“, реферат од Мил. С. У. „Будућност“ (број 54), 1894; 2, „Ивкова слава“, реферат од Милана Шевића. „Бранково Коло“. 1895 стр. 123; 3, „Ивкова Слава“, реферат од Анд. „Дело“ књига VII, 1895 стр. 124; 4, „Ивкова Слава“. „Летопис Матице Српске“

књига 188 (стр. 189), 1896; 5, Ивкова Слава". (белешка) „Бранково Коло" (страна 95), 1897; 6. „Ивкова Слава", реферат од В. Д. Ј. „Искра" (страна 63), 1898; 7. „Ивкова Слава" (белешка) „Бранково Коло" (страна 762), 1900. 8, „Ивкова Слава" (као позоришни комад), реферат од Драгомира Јанковића. „Српски Књижевни Гласник", књига II (страна 294), 1901; 9, „Калча о „Ивковој Слави", од Т. „Политика" (број 205—208), 1904; 10, „Ивкова Слава", реферат од Ал. (под рубриком „Позориште") „Политика" (број 205—207), 1904: 11, „Ивкова Слава" на позорници, од Милана Грола. „Српски Књижевни Гласник", књига XVII (страна 460), 1906; 12, „Лимунација у селу", реферат од Боривоја Поповића. „Зора" (страна 223), 1896; 13, „Лимунација у селу", реферат од Анд. „Дело" књига XI (страна 335), 1896; 14, „Лимунација у селу", реферерат од Драгутина Ј. Илића. „Летопис Матице Српске", књига 191 (страна 151), 1897; 15, „Лимунација у селу", реферат од Каменка Суботића: „Летопис Матице Српске", књига 191 (страна 164), 1897; 16, „Поп Тира и поп Спира" (белешке). „Бранково Коло" (страна 1344 1533), 1898; 17, „Божићна печеница" (белешка) „Бранково Коло" (страна 1661), 1898; 18 „Две приповетке", реферат од Милана Савића. „Летопис Матице Српске", књига 202 и 203 (страна 320), 1900; 19 „Две приповетке", реферат од Jgnotus-a. „Зора" (страна 115), 1900; 20, „Две приповетке", реферат од Жив. М. Радосављевића. „Босанска Вила" (страна 351), 1902; 21, „Велики жупан Часлав" (белешка) „Бранково Коло" (страна 1023), 1898. 22, „Велики жупан Часлав", реферат од Јована Марјановића. „Срђ" (страна 819), 1903; 23, „Велики жупан Часлав" (белешка) „Коло", књига V, (страна 509) 1903; 24, „Вукадин" реферат од Радоја Домановића. „Одјек" за 1899; 25, „Вукадин" (Белешке) „Бранково Коло" (страна 286, 860) 1903; 26 „Чича Јордан", реферат од Милана Савића. „Летопис Матице Српске", књига 225 (страна 105), 1904; 27, „Чича Јордан", реферат од Илије Ивачковића. „Срђ" (страна 379), 1904: 28, „Из књига старостав-

них II, Владимир Дукљанин", реферат од Ђурђа Јелењића. „Дело", књига XXXIV (страна 134), 1905; 29, „Владимир Дукљанин", реферат од Боривоја Поповића. „Српски Књижевни Гласник", књига XIV (страна 303), 1905; 30, „Из књига староставних III. Војислав Травуњанин", реферат од Дејана Михајловића. „Бранково Коло" (страна 445), 1905; 31, „Скице", реферат од Милана Савића, „Летопис Матице Српске", књига 236 (страна 122), 1906; 32, „Скице" (белешка) „Српски Књижевни Гласник", књига XV (страна 316), 1905; 33, „Зона Замфирова", реферат од К. Мил. „Босанска Вила" (страна 215), 1904; 34, „Кир Герас", реферат од Милана Шевића. „Летопис Матице Српске", књига 252 (страна 135), 1908; 35, „Кир Герас и Човекова Трагедија", реферат од Пере Талетова. „Босанска Вила" (страна 76), 1908; 36, „Човекова Трагедија и Кир Герас", реферат од Јована Скерлића. „Српски Књижевни Гласник", књига XX (страна 74), 1908; 37, „Човекова Трагедија" (белешка) „Летопис Матице Српске", књига 249 (страна 94), 1908.

b) О Сремцу у опште.

1, „Стеван Сремац", од Јована Грчића. „Историја Српске Књижевности" 1903 (страна 189), 1906 (страна 261); 2, „Стеван Сремац у Мостару", од Светозара Ћоровића. „Летопис Матице Српске", књига 239 (страна 77), 1906; 3, „Стеван Сремац" (некролог), од Симе Матавуља. „Летопис Матице Српске", књига 239 (страна 108). 4, „Стеван Сремац" (читуља) „Српски Књижевни Гласник", књига XVII (страна 319), 1906; 5, „Стеван Сремац" (некролог), од Петра Кочића. „Босанска Вила" (страна 257), 1906; 6, „Stevan Sremac" (некролог), од Р. „Српъ" (страна 513), 1906; 7, „Стеван Сремац", од Милорада Павловића. „Нова Искра" (страна 225), 1906; 8, „† Стевану Сремцу" (песма) од Ристе Ј. Одавића. „Нова Искра" (страна 228), 1906; 9, „Прва Сремчева приповетка у „Новој Искри", од Ристе Ј. Одавића. „Нова Искра" (страна 232), 1906; 10, „Сремац пред Нишем", од Сретена Пашића. „Нова

Искра" (страна 261), 1906; 11, „Како је писао Стеван Сремац?", од У. „Нова Искра" (страна 292), 1906; 12, „Stevan Sremac" од А. Матоша. „Glas Matice Hrvatske" за 1906; 13, У дневним листовима за 1906 годину: „Српска Застава", број 180—182 (Извештаји о стању болести). 183. (Цео број о Сремцу: некролог. „Сремац као књижевник" од Боривоја Поповића, „Стеван Сремац" као историк од Мих. Ј. Ђорђевића, Стевану Сремцу (песма) од Симе Пандуровића и друге белешке), 184 (Говор Стојана Рибарца, Велимира Марковића, Љубомира Гојенца, о погребу, 185 („Национална Омладина своме учитељу Стевану Сремцу", говор Д. Премовића), 186 („Стевану Сремцу" (песма) од Влад. Г. Даскаловића), 202—203 (Са Сремчевог парастоса у Сенти, разни говори) 205 („Споменица Стевану Сремцу" (песма), од Миладина К. Николића-Расинског), 14 „Политика", број 923—932 „† Стеван Сремац", од Владислава Рибникара, Бранислава Нушића и Стојана Рибарца. „Последњи дани Стевана Сремца" од Милорада Павловића. „Погреб" (песма) од Милорада М. Петровића. „Сремац као приватан човек", од једног пријатеља; 15, „Правда", број 219 (Некролог. „Плач Ништије". „Српска књиго"... (песме) од Бране Цветковића. „Јел' то накост или је освета?"... (песма) од Р. „† Стеван Сремац" (песма) од Благ. Нед. Кечкића); 16, „Одјек", 13 август (некролог); 18, „Београдске Новине", 14 август (некролог). „Бугарин о Стевану Сремцу", превод некролога Ал. Кипрова, који је изишао у софиском листу „Дневнику"; 18, „Самоуправа", 14 и 18 август (некролог); 19, „Трговински Гласник" 15 август (некролог); 20, „Дневни Лист", 16 август (некролог); 21, „Штампа", 13 август и број 223 (некролог. „Калча у позоришту"); 22. „Вечерње Новости", број 223 (Некролог. „† Стевану Сремцу" (песма) од Миладина К. Николића-Расинског); 23. „Уставност" (Шабац), 17 август (некролог); 24. „Бранич" (Нови Сад), 15 август (некролог); 25. „Народност" (Земун), 17 август (некролог); 26, „Српска Ријеч" (Сарајево), 20 август (некролог).

27, „Dubrovnik“, 27 август (некролог); 28, „Бранково Коло“ 1906, број 35 и 36 „посмртном помену Стевана Сремца“. (Некролози, чланци и песме из дневних листова, анегдоте и белешке); 28, У „Бранковом Колу“ за 1906 белешке „О Стевану Сремцу“ (страна 1177, 1243); „Парастос Сремцу“ (страна 1245); „За Сремца“ (страна 1245); „Сремчева спомен плоча“ (страна 1245); „Сремчево вече“ (страна 1279 и 1406); „Savremenik“ о Сремцу (страна 1244); „Нов Сремчев рад у стиховима“ (Белешка о „Балу у Елемиру“, страна 1279); „Моравска Орлице“ о Сремцу (страна 1405); „Croatia о Сремцу“ (страна 1564); „Поп Ћира и поп Спира“ (страна 1278); „Матица и Сремац“ (страна 1178); „Поштарев испит“ (страна 1244); 29, „Поводом смрти Стевана Сремца“, од Јована Скерлића. „Одјек“ (број 208), 1906; 30, „Стеван Сремац“, од Јована Грчића. „Браник“ (број 202), 1906; 31, „Стеван Сремац“, од анонимног писца. „Уставност“ (Цетиње), број 34, 1906; 32, „Стевац Сремац“, од Милана Павловића. „Народни Глас“ (Земун), број 28, 1906; 33, „Стеван Сремац“, од Вељка Милићевића. „Savremenik“ (свеска за октобар), 1906; 34, „Стеван Сремац“ „Croatia“ (Будимпешта), свеска 4, 1906; 35, „Stevan Sremac“ од Др. Ј. Карасека. „Moravská Orlice“ (7 октобар), 1906; 36, 15 и 16 број „Босанске Виле“ за 1907 посвећени су Сремцу Ту је подужи чланак Жив. Живановића о целокупном раду Сремчевом. „Ми знамо судбу.. “, песма од Алексе Шантића. „Сремчева слава у рају“, песма од Бор. Л. Ценића. „Сремцу“, песма од Мићуна М. Павићевића. „Стевану Сремцу“, песма Симе Пандуровића, прештампана из 183 броја „Српске Заставе“. „Стеван Сремац у Мостару“, приповетка Светозара Ћоровића, прештампана из „Летописа Матице Српске“. Затим анегдоте из живота Сремчева, његове приповетке „Ибиш ага“ и „Либаде“, успомене, о Сремчевој болести, раду, о његовој библиотеци и тако даље. (Белешка о овим бројевима „Босанске Виле“, и 35 и 36 „Бранкова Кола“ налази се у „Српском Књижевном Гласнику“ књига XIX); 37, „† Сремац и

Адамов", од Милана Шевића. „Дело", књига 42 (страна 0), 1907; 38, „† Стевану Сремцу" (песма) од Божидара М. Јовановића. „Српска Ријеч" 1907 (Божићњи додатак): 39. „Стеван Сремац", од Драгутина Ј. Илића. „Летопис Матице Српске" књига 247 (страна 85), 1908; 40, „Stevan Sremac", од Илије Ивачковића. „Aus fremden Zungen", I свеска (страна 45—46), 1909.

Урош Џонић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Госпођица Жозета, моја жена, написали Пол Гаво и Ришар Шарве.

Вредност комада као овај је већином у количини духовитости које писац успе да унесе. Поред тога они су по неки пут ипак комедија и иза кише духовитих речи писац уноси психологије или идеје о људима. „Госпођица Жозета“ не долази међу њих: она је обичан успех малих булеварских позоришта, чије је име за неко време у устима целе париске публике, која сваког вечера јури за својим насушним оброком здравог и једрог смеја. Свих двадесет малих позоришта париских имају за једну сезону свој шаљиви комад и своју плакату украшену огромним бројевима представа. Са њима пролази и њихова слава: док се малом париском грађанину не досади понављати својим пријатељима досетке које је из њих запамтио.

То је случај и са „Г-ђицом Жозетом“, чији наслов казује унапред да ће се комад састојати из произвољних и неприродних односа, услед којих ће једна особа бити смешна што се у једном тренутку оно што представља а у другом само то изгледа. Овај начин да се дође до смешнога не одликује се новином: он је стар може бити колико и комедија и води своје порекло од комедије са прерушавањем или са несугласицом. Лица су смешне лутке чије конце држи писац и вуче кад хоће. Таква комедија као што смо напоменули нема ни далеко иза себе нити какву идеју нити студију људи и друштва. Једном речју,

она је способна да изазове, не осмех, него само онај громки смех раздраганих горњих галерија. Поред тога, она не сме унети ни један нови тип, јер публика која се овако смеје не воли да буде узнемирена умним трудом око упознавања тачности нечега новога; највише се успеха се постизава ако се сва лица своде на већ познате комичне типове, или боље, која носе на себи већ познате врсте комике.

Слична представи маријонета иза којих прикривени прави досетке, „Госпођа Жозета" није никаква сатира модерног живота нити су лица у њој смешна што нису људи или што су људи нашег доба. Она не наставља традиције Мејака и Халевија и не улази у ред чији су представници данас Лавдан, Капис, или напрочито жив жевни близнаци де Флер и Кајаве. Лица у њој су нам већ познати типови са француске позорнице, изнети поред тога утврђеним, познатим средствима. Андре, стари мом који грађански и уредно живи са својом љубавницом и ставља брачну спаваћу капицу Амору незаконитих веза довољно је употребљени и признати парички тип. Пајор је одани пријатељ, смешан и доброђудан, на чија се леђа товаре све незгоде: Санчо Панса једног поученог и разочараног Дон Кихота; Сент-Асиз је француз као путник, који, као што му име казује, чува хотел кад је у Швајцарској; Цо је Енглез који има чудно лаконске назоре о свему, говори француски у инфинитивима, има афричанске авантуре и бива, наравно, изигран. Остало је све према томе.

Андре има кумче Жозету; она треба да се уда за Енглеза Цоа и то одмах, за два месеца, јер иначе не ће добити извесно наследство; Енглез мора да отпутује и измишља један енглески начин да себи сачува жену са миразом: она треба да привидно пође за свога кума. Андре пристаје, и сад сва комика произилази из тога што он мора да игра мужа, да буде љубоморан и да се чува да му се не смеју као превареном мужу, ма да га то не дира у ствари. У Алпима, куда су они скрили свој

чудни медени месец, наилазе на такво друштво које чини задатак Андреов врло тешким. Наметљиви и досадни новинар Валорбие се фотографише кад подноси Жозети с тешком муком узабрани алписки цвет, а Госпођа Сент-Асиз, уживајући сву слободу од стране свога мужа, помаже њега да би у друштву од четвору мање била приметна са својим љубазником. Поврх свега долазе још изненада таст и ташта Андреова, и ви већ видите унапред да ће у овом привидном браку најтеже бити сносити привидну тазбину. Андре још има и двобој са Валорбием и туче се због увреде која га не вређа. Писац не објашњује довољно како је до тога могло доћи, и сем нове ситуације за смех, он изгледа да на овоме двобоју оснива доцнију промену у осећајима Жозетиним. Цо допада негде у Занзибару ропства и јавља да ће остати у Африци још четири године. Андре се ужасава од таквог изгледа на живот и хоће по што по то да се разведе одмах са Жозетом, јер је циљ њихове женидбе постигнут.

На овом месту су писци без сумње хтели да унесу нешто опажања и да даду обрту какво душевно оправдање. Ма да не знамо за што, или може бити због оног двобоја из кога је Андре изнео завезан прст, Жозета плаче на позорници што се он толико жури да је остави. Сад, у главном тренутку целе комедије, писци се служе чудним догађајем који треба да буде почетак једног брака из наклоности. Жозета, у једној прилично слободној сцени, показује се заљубљена у свога кума и осваја га на начин који је њега морао без сумње подсећати на почетак његових веза са каквом његовом љубазницом. Они одлазе да одузму сву привидност свога брака, и у последњем чину они су муж и жена. Цо долази, али се, срећом, и он оженио ћерком великог везира занзибарског, који му је даровао слободу.

На крају комад губи све наше симпатије јер место лаке и произвољне ситуације и заплета уноси за тренутак врло сумњиве осећаје. Сцена између кума и кумчета је може бити „париска“, као што каже Андреов

слуга за све што се око њега догађа, али она има амбиције да буде знак једне душевне промене код Жозете. Она нам изгледа као полу-девојка најпростијег стила, а Андре личи на ону стару господу у барокама или румене фратре којима се допадају младе грисете и које и сад воле неки сликари заљубљени у Осамнаести Век. Андре нам је још представљен тронут и истински заљубљен, а смешан онако како писац није хтео. Без сумње, Џо ће добро учинити да се врати после неколико година.

Сем овога детаља који нам се чини антипатичан, комаду се не може замерити његов слободан морал, јер он, најпосле, није писан за сваку публику. Погрешка је била преводити и давати га код нас, где се иде у позориште из сасвим других разлога него у Паризу на булеварима. Да ли је његова духовитост, ниже врсте зато што изилази из намештених ситуација, довољна да оправда његово представљање остаје доста сумњиво.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Werner Sombart: Das Lebenswerk von Karl Marx. Jena, 1909.

(Крај.)

Али шта је управо учинио за социалну науку овај велики човек? У чему лежи његова заслуга, на основу чега је заузео он тако високо место међу социолозима и економистима свих времена? Сомбарт налази да су овога свесни веома мало и сами најбољи апостоли Марксови, и стога развија он сам, у трећем делу своје књиге, своје интересантне погледе на социологију као науку и на особине које једног социолога и економиста чине великим.

Сомбарт почиње ову анализу критиком Енгелесовог предговора друге свеске „Капитала“, где је Енгелс покушао да представи прави значај и величину Марксову, бранећи овога нарочито од прекора да се сви елементи његове теорије вредности налазе и код ранијих писаца, нарочито код Родбертуса Енгелс ту упоређује Маркса са Лавоазјем: као што је Лавоазје тек успео да на основу чињеница, које су биле познате Пристлиу и Шелеу, консеквентно прокритикује целу хемију, обори флогистонску теорију и постави нове, позитивне, сигурне законе у својој науци, тако је тек Маркс успео да теорију вредности, по којој је рад једино мерило вредности, консеквентно проведе кроз целу Политичку Економију и, револуционишући је из основа, постави нов систем са сигурним, егзактним законима.

Кад би се у овом правцу тражила заслуга Марксова, вели Сомбарт, дошли бисмо данас до сасвим обрнутог резултата; наиме, да је Маркс веома мало учинио за социалну науку и политичку економију. Јер, данас нема ни једног „закона“ који је он поставио, а који би се, по своме апсолутном важењу, могао упоредити са на пример законом о сагоревању, како га је Лавоазије поставио, или законом о падању тела, и тако даље. Марксови „закони“ у најбољем случају могу се сматрати као хеуристички принцип, ради објашњења постојећих економских прилика. Зар се може као „закон“ схватити његов „закон вредности“, или „материјалистичко схватање историје“, или „закон развитка капиталистичког друштва?“ У економској науци данас се сматра као потпуно доказано, да су Марксове теорије о акумулацији и о пауперизацији (Verelendungstheorie) погрешне, теорија катастрофа неоснована, теорија концентрације и социализирања једностране и непотпуне. Према томе и цела његова теорија еволуције капиталистичког друштва не може бити тачна. С тога је апсолутно погрешно означавати Маркса као Лавоазја економске науке и социологије.

Такво се поређење не сме ни чинити: сасвим се друкчијим мерилом морају мерити заслуге једнога радника на пољу природних наука и једнога радника на пољу друштвених наука. Ако целокупну науку поделимо у две велике области, у науке које се баве испитивањем природе (тела) и у науке које се баве испитивањем људи (душе и појавама у вези са душевним животом), одмах ћемо констатовати да између тих двеју области постоји битна разлика, која проистиче услед саме различности објеката студије. Природу ми сматрамо као нешто увек себи равно, у којој владају стално исти закони којима се без изузетка потчињавају сви феномени. Не може се спорити да је и људска душа подвргнута истим процесима; али се ипак човечанство, његова историја и друштвени односи, не могу објаснити само као израз оних елементарних природних закона, јер се помоћу

њих не може да објасни онај специфички фактор у животу човечанства — човечија индивидуалност, људска душа. Чим пак ми не можемо да оне елементарне природне законе уплетемо у каузални нексус људске историје, то нам се ова мора показати као дело живих људи, стално промењива, јер је под упливом увек нових и друкчије формираних индивидуалитета.

Услед ове различности објеката студије проистиче и најважнија разлика њихова: различити начин *сазнања* на једном и на другом пољу науке. Природу сазнати значи описати је, посматране феномене, свести на једну формулу и хипостазирати узроке. Човека и његово делање сазнати значи објаснити, указујући на факта позната нам из сопственог искуства. Другим речима, правог сазнања може бити само у области духовних наука; док у области природних наука ми имамо само опис појава, о чијем крајњем, интимном односу ништа не знамо (на пример падање камена, кружење земље око сунца, и т. д.).

Сасвим је стога погрешно, избацивати из духовних наука сигурно сазнање, и при објашњавању људских поступака избацити личност и психолошко мотивирање, па их објашњавати координирањем у шаблон „вечитих природних закона". У природним наукама тежи се потпуној замени квантитета квалитетом, који свој завршни и потпуни израз налази у једној математичкој формули; у духовним наукама, напротив, постоји све јача тенденција да се сви појави из круга људске историје психолошки мотивишу, тенденција *квалифицирања*. То важи за све духовне науке. А што социологију или политичку економију разликује од историје, то је „систематизовање" сазнања; али систем служи само као помоћно средство, да један сингуларни моменат људске историје боље схватимо. Ту се тражи што боље сазнање садашњости и, ако је икако могуће, будућности, или бар исвесних тенденција у развитку, које су резултат перманентно дејствујућих фактора. — Ове тенденције назвати

„законима“ врло је непробитачно. Такви „закони“ апсолутно се не могу поредити са законима постављеним у области природних наука, јер за људски свет никако се не могу поставити закони који би имали апсолутно дејство у свима временима и на свима местима, па чак ни у једном периоду под свима околностима. Социални закони су само технички апарат за проширење сазнања; они нису крај но почетак његов.

Историја природних наука показује нам се услед овога као све већа збирка појединих позитивних знања, прикупљених као жито у житници. Сваки природњак осећа се као прстен у једном великом ланцу; он стоји на леђима свога претходника, и ко још доживи, стајаће тако високо да ће звезде моћи дохватити. Али у исти мах сваки природњак је потпуно безличан умножач знања у области своје науке: појединa сазнања показују се као потпуно објективне констатације, без икаквих субјективних примеса. — Сасвим је обрнут случај код духовних наука. Овде сваки рад носи лични карактер, и стога се радови на пољу духовних наука не нижу у какав ланац, који би означавао прогресију сазнања у дотичној науци, гомилање објективних резултата. Сваки рад у овим наукама почиње спочетка, осветљујући по неку научну област. Историја духовних наука приказује нам се као конгломерат субјективних творевина, које у својим епохама постају доминирајући манир, „метода“, око које се често распламти наивна борба. Збиља, зар је могуће рећи да је историска наука учинила ма какав „напредак“ од Тукидида до Тацита, до Макиавелина, до Момзена? Или да се наше сазнање о животу народа за три хиљаде година штогод „умножило“? Или да је наука о држави од Аристотела и Монтескија „унапређена“? Или да су наши погледи на привредни живот дубљи но Петиеви и Кантијонови? Шта више могло би се утврдити да је све оно што су паметни меркантилисти учили, исто тако тачно и исто тако погрешно као оно што су у своје доба Кене и Адам Смит као истину објављивали, и да

је њихово знање ишло исто тако дубоко, (ако не и дубље), као наше данас. Цео „развитак“ духовних наука састоји се у једном увек понављаном процесу: један велики посматрач види на њему својствен начин људе и њихов живот; као човек са колосалном развијеним својим духовним животом, он те људе и њихов живот схвата дубоко и представља нам их тако пластично, да нам се они приказују као потпуно живи, истински, реални. Његово схватање намеће се његовом времену као *истина*. Тада долазе епигони, који специалним „допуњавањем“ његово схватање карикирају, и онда настаје потреба за новим посматрачем, који изнова постави нову слику свога објекта студије.

На основу горњих излагања већ се може прићи одговору на постављено питање: у чему лежи заслуга Марксова за социалну науку? Маркс није велики као проналазач нових социалних закона; он није имао ни довољно оштроумности за тај посао: он никад не дефинише, и његови појмови су често многосмислени и магловити (вредност, вишак вредности, капитал, фабрика, предузеће, индустриска резервна војска, акумулација, концентрација, осиромашење, и тако даље) Али зато је он био један дух чија се џиновска величина показала у баснословној плодности у новим и стваралачким идејама, у новим погледима и схватањима људи и њихових друштвених односа. Благодарећи томе духу, постао је Маркс оснивач модерне систематске социологије. Најпре, он је социологију ослободио свих етичких, утилитаристичких и телеолошких примеса. Затим је показао како се сазнање о променљивости карактера привредног живота у историји може спојити са систематским схватањем економских појава. Он је створио појам *привредног система* и начинио га објектом економске науке, а тиме је окарактерисао и политичку економију као социалну науку, чији су објекат историски променљиви односи људи. Затим довођењем у везу економских појава са осталим феноменима људске културе, он је показао пут којим ће

се једном доћи до систематске социологије. — То су његове заслуге као систематичара, али то нису његове највеће заслуге. Ове леже у његовој проницавости, којом је учинио извесна открића првокласног значаја. Маркс је први уочио специфичне особине данашњег привредног система, он је открио капитализам. И то откриће не састоји се у констатовању једног броја правних и привредних институција и односа, него у цртању оних људи који иза ових односа стоје: капиталистичког предузимача и експлоатисаног пролетера. Што је најкарактеристичније, код Маркса нису то схематски, бескрвни појмови. Не; он је те типове цртао тако живо, да увек у нама буди представу стварног живота. Његов „Капитал" препун је места раскошне лепоте, пуних бујног живота, пластичних слика, класичних описа. Оно, што ће „Капиталу" у будућности обезбедити име и репутацију, то су ти квалитети уметничког дела, огледала свога времена. Па ма ускоро ни једна реченица његова не могла више издржати критику, Марксово ће нас дело вечито наслађавати својом раскошном лепотом у којој се сједињују ванредна моћ опажања са необичном моћи представљања и страсним темпераментом.

Зар не излази из овога да један велики научар на пољу духовних наука и један уметник, песник, веома личе једно на друго? Сомбарт не избегава ту косеквенцу но је шта више наглашава. И поред Маркса он ставља једног песника, великог посматрача социалних појава, Емила Золу. Али онда настаје питање, на које Сомбарт не одговара: ако је и код песника и код научара на пољу духовних наука главна одлика у великој моћи опажања, у проницавости, у нарочитом схватању, креацији — у чему је онда разлика између њих? Шта је то што треба један човек јаке интуитивне моћи још да има, па да буде и научар а не само песник? Но ако нам је стало до одговора, могли бисмо наћи индиција за њега у ранијим излагањима. И песник и социолог су људи са јако развијеним духовним животом, са великим искуством, познавањем

људи и њихове душе, велики посматрачи; обојица су људи стваралачке моћи и јаке способности представљања, експозиције. Али док се песник служи свим својим способностима опажања једнострано, толико колико му је потребно да створи уметничко дело коме је циљ да постигне известан ефекат, и који утиче на читаоца више емотивно, дотле социолог тежи да своме опажању дâ карактер исцрпности и да из масе појединачних посматрања ствара људске типове и типове људских односа који, у једном срећном систему појмова, чине утисак потпуног, исцрпног сазнања и познавања предмета студије: научар тежи објашњењу, *Истини*.

*

Кад човек прочита ову Сомбартову књижицу, не може да се отме утиску, да идеје у њој изнете наговештавају епоху у развитку политичке економије, односно социологије. Заиста, ништа није било потребније за ову науку до пречистити основне појмове о њеном научном карактеру. Све дотле, ова је наука морала бити у веома жалосном стању и стално мењати своје основне принципе и методе из крајности у крајност. Отуда су људи који су се бавили овом науком и њеном историјом често падали у очајање, нарочито у временима када су се извесни системи, који су дуго времена важили као апсолутна научна истина, падали и рушили се под ударцима критике, те је завлађивало мишљење да се у овој науци не може ни доћи до каквих сазнања; управо не може доћи до сазнања каква су се од ње очекивала.... „Отуда можемо разумети држање правих људи од науке према тој грани знања, на коју они гледају са презирањем које не могу добро да прикрију“ вели Џ. Ингрем у закључку своје Историје Политичке Економије.[1] Ингрем наводи доста писаца (В. Бецхота, Г-цу Мартино и тако даље) који долазе до закључка, да „наша наука и није управо никаква наука“ (страна 242, 244 и д). Он закључује да то долази отуда, што су економским студијама

[1] Превод М. Радовановића, стр. 261.

до сада руководили људи без довољног претходног образовања „у наукама о органској природи“, и упућује економисте на биологију и физику, на којима треба прво да школују своје мишљење.

Да ли ће бити од користи овакво предходно школовање, да ли ће дати каквих корисних резултата примењивање физике и хемије преко биологије на социологију? Било је и биће писаца који ће на ово питање одговорити са *да*. Они ће бити убеђени да између духовних и природних наука не постоји никаква битна разлика и да и феномене из круга душевнога и социалног живога треба свести на елементарне узроке који у своме каузалном нексусу владају целом природом. Ако ми кажемо да тим путем неможемо објаснити главни фактор социалног живота, *душу* човечју, онда је то само знак да смо ми још слаби да то јединство елементарних фактора пропратимо у њиховој каузалној вези и кроз ову групу наука, али не и да мора постојати природна, есекцијелна разлика између тих двеју области, чиме би се признавало и двојство природе.

Други ће пак поћи Сомбартовим трагом и на горње питање одговориће се *не*. И то не због тога, што би се тиме претпоставило двојство у природи и ограничавао круг дејства елементарних природних закона; него зато што ми при проучавању феномена једне и друге области науке полазимо са разних тачака и захтевамо различите резултате свога проучавања. Код природних наука идемо анализом до основних квантитета и њихових узајамних функционалних односа, што све сводимо на једну формулу која има важности за сва времена и за сва места; код духовних наука ми тражимо да познамо живог човека са његовим функционалним односима према другим људима који у своме скупу сачињавају социалне односе. И онда се неоспорно долази до закључка да се ту морамо одрећи проналажења неких закона апсолутне важности, но се ограничавамо на један одређен период историје, задубљујемо се у њега, наилазимо на *људе* тога

периода који су својим поступцима утицали на ток историје свога времена и тежимо да се уживимо у њихову психу и проникнемо мотиве њиховог делања; на исти начин проучавамо и њихове узајамне, социалне односе, проучавајући људе који стоје иза тих односа. Ако бисмо хтели избећи ово задубљивање у сингуларне периоде историје и објашњавање њихово оним што је њима специфично, шта бисмо добили од духовних наука, тежећи да пронађемо законе који базирају на елементарним природним законима? Без сумње сувише празне апстракције, резултате којима се наша наука не би имала да поноси.

Изгледа да су у другој једној области социологије, у праву, специално у државном праву, пречистили ове појмове. Ево шта се у тој науци сматра као ван дискусије.

„Да ли се може ићи и даље, да ли се могу разне историске организације државе свести на једну типску организацију, која би вредела за све ступње цивилизације, као што типска организација једног ступња цивилизације вреди за све народе тога ступња? Одговор на ово питање мора бити одречан. Кад се упореде међу собом разни историски типови држава, онда се види да нема ни једне црте која би се кроз све њих стално провлачила... Упоређивањем разних историских типова државе не може се добити никаква типска организација... већ само го материјал који се у државну организацију калупи, и који, узет сам за себе, не може бити предмет правних испитивања... Најапстрактнија правна формула у коју се један историски тип државе да свести, може имати само историску вредност. Од оног тренутка кад се тај тип државе чијем је логичном објашњењу служила, коначно склони у историју предједним новим модерним типом државе, и сами ти принципи престају бити тачни“...[1]

[1] Слободан Јовановић: „Основи правне теорије о држави“, 1906, стр. 10—11.

Коме би било потребније очитати горњу лекцију ако не политичкој економији, тако малтретираној претераним генерализацијама које су одводиле закључцима и „законима“ са чије нам се чудовишности коса у вис диже. Да поменемо, чуда ради, сталну тенденцију да се пронађе теорија *вредности*, чија би се важност простирала на сва времена, чак и на времена где је владала затворена кућна привреда; или да се дâ таква дефиниција *капитала* (највећма историске категорије у политичкој економији) тако да чак и оруђе дивљаково може бити субсумирано под тај појам; или класични манир Рикардов да амортизацију лука и стреле дивљакове рачуна по таблици употребљеној на лондонској берзи у његово доба. И тако даље, и тако даље. Није се дакле чудити оном „презирању људи од науке“ о коме говори Ингрем. А сумњам да би се што боље заслужило још даљом једностраношћу, тежећи да се на социологију примене принципи неорганске природе кроз биологију; у том случају на пример добили бисмо „важне“ закључке да социалним животом управљају љубав и глад (тенденција одржава јединке и феле), а ови да су условљени хемиским процесом у ћелици. Каква би се величанствена научна зграда дала подићи на основи ова два волшебна закона који све објашњују!

Као реакција на класичну школу у Немачкој се јавила *историска школа*, која је опет од економно политичке *науке* начинила чисту дескрипцију. То исто тако мало користи овој науци као и оно прво. Стога се може са највећом радошћу поздравити покушај једнога човека као што је Сомбарт, човека огромне способности капирања и широке културе, да политичку економију спасе лутања, указујући на њему интимну природу, на њену душу.

Др. Милорад Недељковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бугарска и Турска.

После руско-турских преговора за решење питања о признању новога стања у Бугарској, који су свршени једном погодбом, дошли су бугарско-руски преговори, који су тако исто свршени погодбом о бугарскоме зајму у Русији. Остали су били још турско-бугарски преговори, па да се бугарско питање сврши. Ови преговори су највише трајали, а водили су се у главном око неких измена, које су Турци тражили да се учине у протоколу руско-турскоме. Они су завршени сад.

По петроградскоме протоколу Бугарска је требала да плати сем предвиђених 42 милијуна динара, који су представљали капитализацију данка за Источну Румелију, још и суму која би одговарала ономе делу данка за ову област, који је имао бити исплаћен од 22 септембра (дан прогласа бугарске независности) па до дана потписа протокола турско-бугарског. По сада постигнутоме споразуму у Цариграду, Бугарска ће да плати само интерес на капитализациони данак после 22 септембра.

Питање о источним жељезницама које се налазе на територији Бугарске не улази више у споразум бугарско-турски. Оно ће се уредити пошто се коначно прими турско-бугарски протокол. До руско-турскога споразума односно Бугарске, Друштво Источних Жељезница тражило је да се питање о жељезницама одвоји од питања о независности; од руско-турскога споразума друштво тражи да се та два питања споје, на што нису пристали у Бугарској. Са сумом од 40 милиона динара која је предвиђена за жељезничке пруге у бившој Источ-

ној Румелији, којој ће се суми додати и сума од два милијуна динира за жељезницу Белово-Вакаре, биће обезбеђена сва права влаштине, концесионара и експлоататора. Сем овога бугарска влада се обвезује да плати вредност свега саобраћајнога материјала, провизије и све оно што се налазило на пртзи и на станицама онога дана када су бугарске власти окупирали део Источне жељезнице. Поред овога Бугарска би имала да плати и интерес на суму која представља по инвентару утврђену вредност свега овога, од дана заузимања жељезница па до коначног потписа протокола. Како ће од сада ово жељезничко питање да буде ствар расправљања између Порте и Друштва Источних Жељезница, Бугарска неће плаћати ову суму докле год се не постигне споразум између њих о распореду 42 милиона динара.

За ствар са државном имовином Турске у Источној Румелији и Бугарској, постигнут је исто тако споразум. У протоколу руско-турскоме опредељена је сума од 43 милијуна динара за државна имања турска у Бугарској и Источној Румелији (а то је она разлика која се представља између суме од од 125 милиона коју ће Турска одбити од свога ратнога дуга Русији и суме од 82 милиона коју ће Бугарска плаћати Русији и која за Бугарску представља оно што ће она у истини дати за регулисање турско-бугарскога питања. Бугарска непризнаје да таквих имања има, сем кула светиља, те пристаје да плати само суму од 180.330 динара за ове куле.

У питању о жељезници Рушчук-Варна Бугари су као попустили. Они су тражили од Турске 28 милиона динара за трошкове око градње и експлоатације, а после споразума бугарско-турскога одрекли су се тога потраживања, с тим да се и Турска одрече свакога потраживања за ту пругу.

И у ствари поште и телеграфа је постигнут споразум. Бугарска се обвезала да плати 110.000 динара за турска потраживања.

Вакуфска добра су давала највише предмета за неспоразум и дискусију. Ова имања су због разних верско-економских и нарочитих прилика у турскоме државноме устројству, увек давала највише бриге онима под чију је власт један део турске територије потпадао. Џамијска имања са многоструким службеностима тешко су се разликовала од државних, општинских и приватних својина. Отуда су ницали бескрајни спорови. Тако је и у Бугарској са сличним имањима. Петроградски протокол је предвиђао две врсте тих имања: вакуфска добра и општинска мухамеданска добра. Цариградски споразум спојиће то уједно, те би остало још да се уреде мање важне ствари око верских имања.

Протокол о преговорима и споразуму бугарско-турскоме је потписан у Цариграду. Рифаат-паша, министар иностраних дела, пред посланицима Француске, Енглеске и Русије у Цариграду, — који су се највише заузимали да се ова ствар уреди, — изјавио је да Турска признаје ново политичко стање у Бугарској. Русија и Србија одмах су после овога протокола званично признале Бугарску за краљевину. Чим бугарско Народно Собрање и турско Народно Представништво одобре ове разнолике споразуме и протоколе, и ствар са коначним признањем Краљевине биће потпуно свршена.

На трећи дан Ускрса једна већа гомила Турака, са зеленим барјаком, дошла је пред турску народну скупштину, у друштву са многим простим војницима и подофицирима цариградске војске. Гомила је тражила да се поштује Шеријат, да се промени министарство и удали од државних послова младотурски комитет „Јединство и Напредак“. Султан је променио министарство, поставивши Великим Везиром бившег дугогодишњег министра иностраних дела, Тевфик-пашу а опростио је кривицу побуњеним војницима. Чланови младотурског комитета у Цариграду сами су се којекуда разбегли или посакривали. Чланови младотурскога комитета који су се налазили у Солуну и Једрену скупили су војску и са

њом пошли на Цариград. Под зидинама цариградским скупила су се и Народно Представништво и војска верна младотурцима. Између комитета и султана настали су преговори о будућим гарантијама да се побуне овакве врсте неће помагати и о најдражијем кажњавању учиниоца ове побуне. И ако је овај покрет спремало једно друштво, „Мухамеданско Јединство“ које је махом састављено од нижега муслиманскога свештенства, ипак сви верују да је ту умешан био и султан Абдул Хамид. Ова побуна је стала много људских жртава, у Цариграду су побуњеници пред скупштином убили 17 људи, а приликом шенлучења побуњеника било је још жртава. У Малој Азији (у Адани, Марсини, Тарсу и околини Александрете) побивено је много Јермена. Прави број жртава биће познат тек кад се све утиша.

Ови догађаји су били очекивани, само им се није знала форма и време кад ће се јавити. Али, чим је један непронађени официр убио уредника најоштријега противника младотурака, листа „Сербести“, могло се одредити и време када ће настати метежи и буне. Ово убијство је било само повод. Младотурци, а нарочито комитет њихов није могао обуздати своје присталице у гоњењу својих противника, он је веровао да је несавладљив, да има уза се сву војску и сав народ, те да може чинити што хоће, владати као неограничени господар. Априлски покрет, тешко је рећи контра-револуција, утврдио је да им начин рада није био добар, да немају ни прости народ ни војску уза се, него само официре. Али, то није толико важно. Важније је то да је побуна априлска била народни и религијски покрет, уз који је пристала и војска без официра. Што ће рећи да ће нови режим морати да се држи стално на силу, да су му начела ислама противна, и да су за Хришћане у Турској изгледа за бољу будућност врло слаби. Редовно стање се може повратити, али са уставним режимом сталност редовних стања је несигуран. Нарочито још ако га политички комитети стану подржавати као досад.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Висока војничка дисциплина, израдио Милош М. Васић, пуковник и министар војни у пензији. Београд, 1909.

И у војним круговима и у војној књижевности много се говори и пише о значају моралног елемента у рату. То несумњиво утврђује да је питање о овом предмету још једнако отворено и да захтева ближе испитивање које би довело до дефинитивног расветљења саме његове суштине.

Писац „Високе Војничке Дисциплине“ мисли да је дошао до оваквог резултата. Он у општем закључку (страна 265) каже: „Ето вам само суштине о војној дисциплини, а све остало зависи од сваке речи, свакога корака, мига и рада заповедника и војника“. Колико је писац успео у томе и да ли је имао право изрећи напред наведене речи, свакојако остаје сваком читаоцу понаособ да процени. Једно што несумњиво можемо утврдити то је да је писац за своје излагање употребио систем који није допуштен ни уобичајен ни у једној науци, па ни у расправи социолошких питања.

„Висока Војничка Дисциплина“ скуп је пабирака „из 35 дела немачке књижевности, 14 дела енглеске, 46 дела француске, 9 талијанске и 18 дела словенске књижевности....“ „И ако набрајам дела којима сам се служио, вели писац, ја сам при изради ипак гледао, да дело буде што више моје, ослањајући се на речи искуснога енглескога народа:

„Thongh old the thonght and oft expressed
'Tis his at lost who zaysit best“.

(И ако је мисао стара и често изражавана, ипак је својина онога који ју рече боље.)

„То сам чинио тако, што сам свагда узимао и обрађивао само оно, што ће бити израз и мојега схваћања суштине и битних црта војске и њене спасоносне дисциплине, а одбацивао све, где се са туторима нисам могао сложити.“

Сам нам је, дакле, писац тачно казао на који је начин постало његово дело. Он је узео старе мисли, или још тачније изражено, он је имао своја лична унапред спремљена решења за сваку тачку питања које третира; уредио их је по одељцима и пододељцима, и, у место логичног извођења, оснажио их многобројним подударним цитатима, које нам намеће као какве религијске догме. Ту нема ни помена о једној утврђеној и до краја логички проведеној идеји; научни дух који сумња и отвара врата открићима није у овом послу имао никаква удела; то су разни фрагменти који као целина имају значаја једне читанке, коју би писац могао назвати: „Моје симпатије о војној дисциплини“.

Овакав какав је, овај је рад производ голог резоновања и диалектике, али није анализирање, и према томе лишен је сваке научне вредности. Јер, извесно мишљење, ма чије било, није претежније од другог док једно од њих не буде утврђено за несумњиву истину. Наука се не састоји у парафразирању предрасуда; њен је задатак да врши методичко испитивање и открића. Ми знамо, на пример, обична схватања о топлоти, звуку, електрицитету и тако даље. Али то нису научни појмови који улазе у суштину ствари и откривају је у правој светлости. Они се не добивају маштањем и фразирањем. Треба анализовати и доћи у додир са опипљивим фактима. А она се могу наћи и за социолошка питања и изучавати као спољни видљиви знаци, који су у стању да открију и објасне и природу друштвених и моралних питања.

* * *

Да бисло изложена гледишта проверили, не можемо се упустити у разматрање свих закључака до којих је писац „Високе војничке дисциплине“ дошао. Систематско испитивање сваког од њих (на пример значај религије

за војну дисциплину, тврђење да се цивилизацијом губи смелост, о улози војног судства, тумачење кажњавања и тако даље) спор је и опширан посао који захтева и много времена и простора. Стога ћемо се, за овај мах, задржати само на једном значајном пишчевом тврђењу израженом овако: „*Кад се у једној трупи много кажњава*, то се не сме узети као знак строгости и савесности у одржавању дисциплине, но, на против, *то је знак, да у овој трупи нема праве дисциплине*“ (Стр. 126).

Пошто је кривица изврстан спољни израз недисциплине интересно је испитати овај пишчев закључак студијом о кажњавању у војсци.

Морамо се задовољити кривичном статистиком само неколико војски, пошто нам за остале не достају потребни податци.

(Види таблицу на 707 страну),

Из овог прегледа видимо да је у Немачкој укупан проценат кажњених на 1000 три пута толики колики је у Француској, а више од два пута толики колики је у српској војсци.

На основу теорије пуковника Г. Васића, значило би да су српска а нарочито француска војска несразмерно дисциплинованије од немачке војске. Ни сам пуковник Г. Васић не може бити задовољан оваквим резултатом. Јер, по готово општем мишљењу, као и по његовом тврђењу: „Данашњи су Немци створили такву непоколебљиву дисциплину, да у многоме личи (по успеху) на дисциплину Рима из његова златна доба“ (Страна 132).

Дакле, довољан је био један статистички преглед о кажњавању да из основа потре оно што *Висока Војничка Дисциплина* износи као правило. И ми бисмо већ могли прећи на коју другу ствар, али је од интереса да се мало задржимо на овом предмету. Какве закључке да изведемо из изложене статистике?

Можемо ли протурити тврђење да је кохезија немачке војске слабија, пошто се у њој налази тако ве-

ПРЕГЛЕД I.[1]

Укупан проценат кажњавања на 1000 за све кривице у опште које војници учине под заставом.

године	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	просечно по годинама
Пруска . . .									24·6	24·8	24·7	21·8	22·4	22·2	23·4
Баварска . .									31·3	32·9	30·1	28·2	29·2	29·2	30·1
Саксонска .									20	18·9	18·8	17	17·4	16·5	18·1
Виртемберг									21·4	19·1	16·4	15·9	16·6	19·3	18·1
Немачка . .									24·3	23·6	22·5	20·7	21·4	21·8	22·4
Француска						6·7	6·4	5·9	6	7·3	7	7·6	10·3	10	7·5
Србија . . .	11·9	10·8	10	8·4	10·4	14·9	5·0	7·8	8·4	10·8	11·4	14	9·4		10·3

[1] Елементи за све прегледе (I, II, III, IV и V) узети смо из ових извора:

а) За *Немачку*: „Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs“ 1903, 1904, 1905, 1906, 1907 и 1908. Бројна јачина је узета из „Gotha's Almanach“ 1902, 1903, 1904, 1905, 1906 и 1907.

б) За *француску*: Chambre des députés, neuvième législature, session de 1907. Annexe au procès-verbal de la séance du 7 mai. № 920 par M. Fernand Labori et № 921 par M. L. L. Klotz, députés. — Бројну јачину сам добио из специјег одсека Главног Ђенералштаба француске војске, захваљујући пуковнику Г. Шереу.

в) За *Србију*: Статистички годишњак Краљевине Србије.

лики број оних који се не покоравају закону? Или ћемо, на против, мислити да је дисциплина у француској војсци попустила, пошто се у њој кривцима више гледа кроз прсте?

Ни једна ни друга од ових хипотеза не би се мотла бранити. Било би, заиста, бесмислено тврдити, да је дисциплина у толико јача у колико је већи проценат кажњених. Супротна претпоставка не би такође заслуживала пажње. Јер, на пример, у француској војсци, као што

ПРЕГЛЕД II.

Проценат кажњених (на 1000) у *француској војсци* у односу на положај при ступању у кадар.

ГОДИНЕ	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	ПРОСЕЧНО
Добровољци . . .	15·8	15·7	11·6	13	14·1	14·4	16·5	14·4
Регрути	3·8	3·5	3·8	3·5	4·3	3·7	4	3 8
На поновном року	7·9	5·8	4·7	3·8	5	3·8	4·9	5·12
Официри	0·24	0·14	0·21	0 06	0·3	0·18	0·18	0·18

ПРЕГЛЕД III.

Проценат кажњених (на 1000) у *српској војсци* у односу на положај у кадру.

године	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	ПРОСЕЧНО
Официри . .	11·5	8·4	8·5	3·3	7·1	3·6	1·3	6·5	10·8	19·7	10·5	11·7	5·1	8·33
Подофицири	17·5	10·2	8·8	11·3	10·7	10·9	6·4	11·3	12·2	12·3	28	19·5	12·3	13·6
Војници . .	12·1	10	10	8·3	10·5	10·6	6·1	7·3	7·6	9·8	9·6	13·5	9·4	10

то доказује преглед II, регрутовани се казне $3^{\cdot 8}$ на 1000, док се проценат задржаних на поновном року подиже на $5^{\cdot 12}$, а проценат добровољаца на $14^{\cdot 4}$. У нашој, пак, војсци (преглед III) официри се кажњавају исто толико колико и прости војници, а проценат кажњених подофицира надмаша проценат кажњених војника. Може ли се, дакле, претпоставити да су они који дуже служе под заставом, па чак и они који су по дужности позвани да одржавају дисциплину, мање дисциплиновани од простих војника?

Очигледно је да се ове противуречности не могу примити. Да бисмо их могли разумети потребно је бити начисто с природом саме кривице. Кривицу не треба уврстити у ред појава које испољавају болесно стање. Њу налазимо у свима друштвима без изузетка. Она се, истина, по облику мења, и поступци који се њоме квалификују нису свуда исти. Али је свуда и увек било људи који су се владали тако да на себе навуку казну.

Замислимо једно друштво састављених из самих светаца, један савршени образац манастирског живота. Ту би преступи у обичном смислу били непознати. Али би погрешке, које осталим људима изгледају сасвим безначајне, изазвале међу њима такав скандал какав прост прекршај чини код обичних људи. Ако би овакво друштво имало власт суђења и кажњавања, оно би те погрешке огласило за преступне и поступало би с њима као с преступима.

Кривица није само нормална и неизбежна појава, „она је фактор општега здравља, саставни део сваког здравог друштва“.[1]

Као свако друштво тако и свака војска мора имати своју сопствену криминалност, која је нормална кад не иде нагло изнад или испод свог обичног нивоа. Према томе, није могућно мерити јачину дисциплине код разних трупа упоређивањем процената кажњавања, а да се при том не падне у бесмисленост.

[1] Emile Durkheim: „Règles de la méthode sociologique“, chap. III, p. 83.

Остаје нам да тражимо објашњење, зашто се у разним земљама налазе засебни коефицијенти кажњавања.

Кривица је акт који вређа извесна колективна врло јасно одређена и силна осећања. У војсци су ова осећања двојака: једна интересују општу свест целога друштва, друга се тичу само професионалне свести. Отуда у војсци кривице које се казне и по општем грађанском закону и чисто војничке кривице које општи казнени закони не познаје.

Ево какви се резултати добивају, ако се разделе ове две врсте кажњавања:

ПРЕГЛЕД IV.

Процинат осуђених (на 1000) *чисто војничке кривице.*

године	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	просечно
Пруска . . .									15·8	15·7	15·7	13·8	14·1	14·1	14·9
Баварска . .									14·8	16·2	13·6	13·7	14·1	14·8	14·5
Саксонска .									12·9	11·5	11·2	11·1	11·4	11	11·5
Виртемберг									11·2	10·4	7·8	8·8	8·9	12·7	9·7
Немачка . .									13·7	13·4	12·1	11·9	12·1		12·7
Француска .					1·7	1·5	1·4	1·6	1·8	1·5	2	2·9	2·8		1·9
Србија . . .	8·4	8	7·5	6·5	7·8	10·9	4·4	5·2	6	7·8	9	9·1	7·1		7·5

ПРЕГЛЕД V.

Проценат осуђених (на 1000) за *опште друштвене погрешке.*

године	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	Просечно
Пруска . . .									9·2	9·1	8·9	7·9	8·3	7·8	8·5
Баварска . .									16·4	16·8	16·5	14·5	15·1	14·5	15·6
Саксонска .									7·1	7·4	7·5	5·9	6	5·7	6·6
Виртемберг									10·1	8·7	8·6	7·1	7·7	8·3	8·4
Немачка . .									**10·7**	**10·5**	**10·4**	**8·9**	**9·3**	**9·1**	**9·8**
Француска .					5	4·9	4·5	4·4	5·5	5·5	5·6	7·4	7·3		5·6
Србија . . .		4·5	2·8	2·4	1·9	2·6	3·9	1·5	2·5	2·3	3	2·4	4·8	2·3	2·8

Ова нам два прегледа (IV и V) допуштају да извучемо неколико важних констатовања. У Немачкој се за погрешке чисто војничке природе кажњава на 1000 више од шест пута него у Француској и готово два пута више него у Србији. Већи део кривица које чине француски војници не интересују непосредно војску; то су погрешке противу општег права, то јест непотчињење грађанским законима. У немачкој војсци, сасвим обрнуто, много су чешће чисто војничке погрешке.

Примећава се још да док проценат кажњених за кривице противу војничких дужности у Немачкој знатно надмаша проценат француске војске, дотле коефициенти који изражавају сразмеру изречених пресуда из општега права нису тако много различни за једну и другу земљу. Оно, дакле, што подиже просечни немачки проценат то је поглавито коефициенат кажњених за погрешке чисто војничке природе.

Како бисмо ово објаснили?

Факта нам казују да је у француској војно правосуђе узастопце претрпело многе измене, које све иду у корист већих гарантија права личности (оптуженога). Такви су, на пример, сви закони који се од пре неколико година доносе: од 15 јуна 1899 (о проширеном праву жалбе), од 2 априла 1901 (ограничења о претходном притвору), од 11 јуна 1901 (олакшавне околности), 28 јуна 1904 (условно кажњавање), 17 априла 1906 (укидање комисије која прегледа пресуде војног суда) и најзад пројекти о укидању казнених чета и војних судова уопште.

Да би све то могло тако ићи, професионално појимање ммра узмицати пред јавним мишљењем, па према томе умањивати и сразмера осуђених за чисто војничке кривице. Међутим, у Немачкој војска је више него у Француској засебно тело одвојено од осталог друштва нарочитим кастилским животом. Отуда је овде и професионална свест јача и енергичније се испољава према делима која је негирају, и чини се, дакле, много шира примена кажњавања за кривице противу чисто војничке дужности. То и уздиже просечни проценат кажњених у немачкој војсци, ма да се сразмера кривица из општега закона не разликује у толикој мери од сразмере француске војске.

Али из овога се довде не може закључити да дисциплина слаби тамо где она мање почива на професионалној свести; она тиме само мења своју природу. Уместо готово религиозног ауторитета долази благороднија дис-

циплина која се одржава више општим социјалним, него нарочитим војничким духом. У колико се интерес веће човечности и веће правичности једнодушније осећа, у толико поштовање личног достојанства расте и ублажавање кажњавања постаје и могућно и потребно.

Ну пошто нова дисциплина много мање налази ослонац своје снаге у колективним професионалним осећањима војника, кохезија је слабије осетљива према свему ономе што изгледа да би могло да их поремети. Кад се изгубе узроци нестају и последице. Међутим покушати да се ова осећања одрже у војсци вештачким путем и силом, значило би противити се општим осећањима целога друштва. А вређањем онога што у извесном времену чини највећи део темељу војне дисциплине не бисмо ову ојачали, напротив, учинили бисмо да претрпи штете.

* * *

Писац „Високе Војничке Дисциплине", пошто је изнео многобројна своја и туђа мишљења, на завршетку свога дела каже: „А, осим тога, господо, ја вам препоручујем здрав разум." На сваки начин, ми нећемо одрицати ауторитет разуму. Али додајемо да је „здрав разум" сам по себи близак заблудама и обманама. Стога се баш при студији и треба отрести свих напред створених мишљења, и својих и туђих, па без предрасуда прићи фактима, методично их анализовати и примити само оно што се покаже као несумњива истина.

Капетан Тодор Љ. Павловић.

Die Grundbesitzverhältnisse in Serbien nach Duschans Gesetz, von Lazar Markowitsch. Stuttgart, 1909.

Ова студија Г. Лазара Марковића оштампана је из једног њемачког часописа за упоредно право, „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", из XXII књиге. И ако ствар, у главном, правне природе, нас је ипак заинтересовала као један нов прилог литератури о Душановом Законику, а и иначе није без интереса за културну

историју. Али оно, што смо мислили наћи у овом раду, нијесмо нашли. Писац је радио у оскудици све литературе о том предмету, осим неких студија Г. С. Новаковића и Јиречекова реферата из Јагићевог „Архива“, књиге XX, та оскудица литературе, нарочито Лингенталова дјела „Jus graeco-romanum“ и дјела о пријеводу Хришћанског Закона у „Извѣстія“ Руског Археолошког Института (IX), и оскудица познавања повеља и историјских и књижевних дјела наше старе књижевности осјећа се веома много и необично умањава значај овом раду. Студије из српског права и историје његове не могу се апсолутно правити без дубље везе и тачнијег познавања старе српске културе и књижевности. То се најбоље види овдје, кад писац говори о системи у Душановом Законику или о црквеним добрима. Једина корист од ове студије сада је само у неколико примједаба пишчевих, од којих извјесне показују смисао за тачан пут и солидан рад. У осталом, ова је студија и била више информативна него аналитична, и више општа него детаљна.

Двије три крупније погрешке одају пишчеву брзину. Тако, на примјер, она, да је династија Немањића владала у Србији до пропасти српске државе у XV столећу, или она, да је Свети Сава због својих заслуга за ширење хришћанства у Србији постављен од грчког патријарха за архијепископа. Треба знати да главни организаторски рад Светог Саве у Србији долази иза тога именовања и да су мотиви грчкога патријарха били други.

У свом тексту Г. Марковић пише за законик (зашто га преписује редовно: sakonik?) das Gesetzbuch, док му је у наслову: Duschans Gesetz. Наши рукописи имају: „законь благовѣрнаго цара Стефана“, „законъ и уставъ“ и „законикъ“. Ја држим да је за појам *зборника закона*, за скуп њихов, боља ријеч *законик*, као што је молитвеник зборник молитава, и да је тачнији пријевод тога израза и појма ријечју das Gesetzbuch.

Владимир Ћоровић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Научна полемика о српским или хрватским дијалектима. — У засебну књигу оштампана је из LXXVIII „Гласа Српске Краљевске Академије“ расправа Г. Др. Александра Белића „О српским или хрватским дијалектима“ (8^0, страна 164). Ова расправа написана је поводом књиге Г. Др. Милана Решетара „Der stokavische Dialekt“, која је изишла 1907 године у Бечу, као VIII свеска публикације „Schriften der Balkankommission“. Ова расправа Г. Белића је образложен коментар његове раније „Дијалектолошке карте српскога језика“, на којој је представљено „географско пружање српских дијалеката“. О истој књизи Г. Др. Решетара написао је Г. Др. Белић, на немачком, реферат у новопокренутом пољском славистичком часопису „Rocznik slawistyczny“ (Краково, 1908), о којем је већ било више говора у „Српском Књижевном Гласнику“. На расправу Г. Др. Белића у „Гласу“ одговорио је Г. Др. Решетар у „Бранкову Колу“, (1909, број 3—4). На тај напис вратио се Г. Белић чланком „О српским или хрватским дијалектима. Одговор Д ру М Решетару“, штампаном такође у овогодишњем „Бранковом Колу“, оштампаном у засебну књижицу (Карловци, 1909, 8^0, страна 10). Г. Решетар је одговорио једном „завршном речју“, а Г. Белић је написао „Моја реч Г. М. Решетару“ (Прештампано из „Бранкова Кола“. Карловци, 1909). Извесно је да је ова научна полемика дала добрих резултата за раније мало обрађивано, али тако важно питање о српским и хрватским дијалектима и њиховом распростирању. Н.

„Мисли о физијоетнологији“. — Из „Просветнога Гласника“ оштампана је расправа Г. Др. Н. Жупанића

„Мисли о физијоетнологији". (8°, страна 144—161). У овом интересантном раду, писац креће једно код нас још недодирнуто питање. Пошавши са гледишта да „душа човекова није ништа друго до спољашња свест пројецирана у његов нервни систем и физички организам", писац истиче значај психологије народа и физичке етнологије, која је неправедно занемарена, али која је већма у стању да осветли живот у прошлости но филологија, па и сама историја. У другом делу, писац говори о антропометрији, о њеној терминологији и класификацијама. По данашњим антропометријским резултатима, Срби и Хрвати припадају типу смеђем, брахикефалном, високог узраста, такозваном јадранском или динарском типу, који се, сем наших крајева, налази код Словенаца, Талијана у области Венеције, код Романа, код Француза између Лиона и Лиежа и на Арденима. Нешто измењен тај исти тип налази се код Талијана у долини реке Поа, у Алсасу, у северозападној Чешкој, код Француза у средњем току Лоаре, у Карпатима код планинских Пољака и Русина, код Малоруса, Арбанаса, Грка, Баска и неких кавкаских племена. Н.

Увод у историју васпитних теорија. — Може бити да се ни на једном пољу научном код нас више не ради но на педагогији, али то не значи у исти мах да је тај рад оригиналан и стваран. Код нас се махом зауставља на широком развијању најопштијих места педагогије, доказујући масом учених и крупних речи најпростије и најочевидније истине, најосновније и најопштије искуство. Изузетак од таквих педагошких дела јесте превод дела „Увод у историју васпитних теорија", које је написао Оскар Браунинг, професор Кинкс Колеџа у Кембрицу, а на српски превео (са кога језика?) Г. Милан Шевић (Издање Задужбине И. М. Коларца Београд, 1909; 8°, страна 159; цена 2 динара). Писац је имао намеру, како сам вели, „да дâ у исти мах и популаран и тачан преглед главних праваца мисли, како се оне јављале, о васпитним предметима, а у колико су од важности за садашње доба". И у том циљу он износи: васпитање у Грка, теорије Платонове и Аристотелове, римско васпитање хуманистичко васпитање, реалистичке идеје Ратиха и Коменског, натуралистичке идеје Раблеа и Монтања, идеје енглеских хуманиста и реалиста, Лока, језуита и јансениста, Русоа, Песталоција, Канта, Фихтеа и Хер-

барта. Писац је успео у постављеном задатку, и у погледу тачности, трезвености и јасности, ова књига у своме роду има мало равних, и извесно је најбоља историја педагошких доктрина на српском језику. После немачке магле и француске фразе, ова енглеска трезвеност чини истинско интелектуално уживање. X.

О научном духу у проучавању књижевности. — Из последње свеске „Летописа Матице Српске“ оштампан је чланак Г. Др. Уроша Петровића „О научном духу у проучавању књижевности“. Писац, имајући нарочито пред очима рад у француској књижевности, показује како се позитивни и научни метод успешно почео примењивати у историји књижевности, и како место књижевних критичара све више заузимају место историчари књижевности. И не улазећи у питање како се дошло до нових метода у проучавању књижевне историје, Г. Петровић излаже саме те методе и њихову примену. „...Књижевна историја није више оно што је некада била: речник имена, нарочито речник имена великих људи, који штрче у њој, усамљени, независни, необјашњени и необјашњиви, без икаквог додира са средином у којој су никли, без икакве везе са онима који су им претходили и са онима који су дошли за њима, речју, сасвим ван општег тока којом се креће целокупан живот... Књижевна историја данас иде затим да изложи, тачно и прецизно, развој, живот књижевности, и да у њеној непрекидној еволуцији обележи места која припадају великим делима, али не занемарујући при том ни дела мање вредности, чија би слава код савременика често била неразумљива, ако их књижевна историја овако схваћена не би поставила у њихову средину и у њихов моменат“. Интелигентан чланак Г. Петровића је обилан тачним идејама, и биће од користи радницима у нашој књижевности, где се десетинама година радило скроз застарелим методама, и где се тек последњих година почело служити модерним научним и позитивним методом. Жалити је само што је писац дао и сувише збивен облик својим излагањима и разлагањима, и знатан број врло интересантних идеја само означио, без даљих развијања од којих би могло бити само користи. J. C.

Србија описана Србима. — Пре неки дан изашла је у Лондону књига под тим насловом. *Servia by the Servians.* Чланке за њу написали су наши виђенији стручњаци, њих је средио и издао у књигу познати енглески публицист Алфред Стед. Књига је посвећена Краљу Србије, који написао неколико речи као увод у само дело. Главе у књизи ове су: I *Општа Карактеристика*; II, *Преглед српске историје* од Др. Михаила Гавриловића; III, *Државни поглавар* од Др. Косте Динића; IV, *Устав и уставност* од Др. Милована Ђ. Миловановића; V, *Локална администрација и данашња општинска управа* од Др. Косте Кумануднја, VI, *Војна Организација* од шефа генералног штаба; VII, *Судство и Полиција* написао Министар Правде (који?): VIII, *Просвета*, написао Министар Просвете (?); IX, *Музеуми и Библиотеке* од истога; X, *Вера*, од Стевана Веселиновића; XI, *Народна веровања и традиције*, од Др. Тихомира Ђорђевића; XII, *Обичији и Одело* од Др Симе Тројановића: XIII, *Финансије* од Министра Финансија (?) — *Финансијско Законодавство и администрација*, од Др. Вес. Атанацковића; XIV, *Кредит и финансије* од Бошковића, директора Народне Банке; XV, *Економски Преглед* од Милића Радовановића; XVI, *Индустрија* од истога; XVII. *Земљорадничке Задруге* од Михаила Аврамовића; XVIII, *Руде и Рудници* од Др. Димитрија Антуле; XIX, *Железнице, Путеви и Пошта* од М. Јовичића. XX, *Трговина* од Др. Велимира Бајкића: XXI, *Књижевност* од Павла Поповића; XXII, *Уметност* од Михаила Валтровића; XXIII, *Дипломатија и Спољашња Политика* од Др. Миленка Весића; XXIV, *Најновија Историја* од Др. Михаила Гавриловића. [Г. М. Гавриловић нас моли да овде изјавимо, у његово име, да је овај чланак погрешно означен као његов, јер га он није писао.] О самој се књизи нема много казати Енциклопедијском збијеношћу изнесени су у њој главни моменти из садашњости и прошлости Србијине. Главно је да ће она згодно послужити својој намени, то јест, да о свима гранама нашег народног живота дâти колико толико прегледну слику странцу који се заинтересује за нашу земљу и прилике у њој. С те стране Алфред Стед и његови сарадници учинили су једну добру услугу Србији. Штета је само што при штампању коректуре чланака нису држане у Србији, те се поткрало доста грешака у именима и датумима. Сем тога, датуми су у неком чланку по новом у неком по

старом календару, што би такође коректуром у Србији било исправљено. А.

La renaissance de la Turquie, comment peut elle se faire, lettre ouverte à Ahmed Riza; Salonique 1909, страна 31. — Н. Ризов, некадањи наставник бугарских гимназија у Турској и бивши секретар бугарских дипломатских агенција у Атини и Букурешту, овом књижицом покушао је да утврди стару бугарску тезу о аутономији Маћедоније као најбољи спас за очување и новога режима у Турској и целокупности царевине. Овде се аутономија зове децентрализација турске царевине у облику самоуправних народних области.

Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Годишња скупштина Српске Књижевне Задруге. — 26 априла, под председништвом Г. Стојана Новаковића, одржана је релативно добро посећена годишња скупштина Српске Књижевне Задруге, на којој је констатован знатан морални и материјални напредак ове културне и књижевне установе. 1908 године, која је била тако неподесна за просветни рад, Задруга је имала, готово као и 1907, 6169 чланова, од којих је примила 37.330 динара Стални капитал повећан је за 12.944 динара, тако да сада износи 63 636 динара, док пре три године никако га није ни било Надзорни одбор констатује: „Послови Задругини упућени су у свему добро, а стање је њено, као што показују годишњи рачуни, све поузданије“ И књижевни и административни извештај примљени су без велике дискусије. Поводом књижевног извештаја, Г. Гаврило Јовановић, професор, ушао је пре свега у детаљно стилистичко претресање самога извештаја, у чему га је председник прекинуо, опоменувши га да ово није школски час и да није у питању један ђачки писмени задатак. Затим је Г. Јовановић тражио: да се изврши ревизија Задругиних правила; да се тачно утврди њен задатак и делокруг; да се изради програм књижевног рада и списак дела која се имају издати; да се укине конкурс, јер треба примати само дела која су изишла бар пре пет година, и чија је књижевна вредност опште призната. Члан управе Г. Јован Скерлић

одговорио да је за шеснаест година рада Задруга поставила свој задатак и нашла своју дефинитивну публику: она је друштво за ширење лепе, поглавито народне књижевности у кругове шире народне интелигенције свих српских крајева. Програм издања је започет, и биће поднесен извесно још идућој скупштини. Конкурс је показао повољних резултата у Народном Позоришту, и извесно је да ће и Задруга имати од њега користи. Велики је напредак што је Задруга напустила своје старо антикварско и филолошко схватање, да је њен задатак да издаје старије српске писце, без обзира на књижевну вредност, и што је почела редовно издавати и младе писце, оне који представљају данашњу књижевност у стварању, и којима је и морална и материјална помоћ тако потребна. Отворена млађим снагама, Задруга одржава континуитет наших књижевних напрстаја, и избегава оне опасне сукобе „младих“ и „старих“, који наносе толико штете књижевном напретку, као што је случај у Хрвата.

Скупштина је једногласно примила оба извештаја управина, као и неке њене ситније предлоге административне природе. Из управнога одбора, по правилима, имали су да иступе Г. Г. Сретен Ј. Стојковић, Боривоје Ј. Поповић, Јеремија Живановић и Илија Н. Ђукановић. Они су једногласно понова изабрани. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 10. — 16 мај, 1909.

ПРИЧЕ КОЈЕ СУ ИЗГУБИЛЕ РАВНОТЕЖУ.

I

ПРИЧА О ЧОВЕКУ СА ВЕЛИКИМ СРЦЕМ.

Можда вам цела ова прича, ни замишљу, ни обликом, ни садржином, неће створити чак ни илузију чега новог, оригиналног и лепог, па ипак ја ћу вам је испричати, зато, што је дуго носим у своме срцу и што неком тек морам да је испричам, јер се не осећам довољно јак да и дуже останем сам с њоме. Чујте.

Беше једном неки човек који имађаше велико срце. Суграђане његове једило је то:

— Сви ми, говораху, имамо обично грађанско срце, скројено по једној мери, и свима нама довољно је оно за живот, (живот је трговина и за трговање нам је оно добро и предобро), срце, исто онакво какво су га имали и очеви наши и очеви наших отаца, све поштени и уважени грађани, дике земље, узданица отаџбине и народа, понос и украс трговачког реда. И докле се ми задовољавамо оним што нам даде Бог, овај човек вређа обичаје и закон

наш, јер хоће да буде ван света. А све са светом, и ништа без света!

Говорећи тако, пакосно би гледали на изрода, стезали би песнице и претили.

И чинили су му многа зла.

— Велико је његово срце, говораху, у њега може све стати.

А човек са великим срцем чудио би се њиме, и говораше са одлучним изразом у очима коју су светлеле:

— Оцеви ваши, и оцеви отаца ваших мало су имали срце и уско, јер је мали и узак био живот њихов. Живот није трговина...

Али даље му нису допуштали да говори, и један од оних, на које се сумњало да су му пријатељи, обично би га преклињао да се уклони и да не вређа најсветија осећања света, јер је страховита освета разгневљених синова и ужасно разрачунавање увређених грађана.

У то време догодише се велике несреће у земљи и у граду, и удар за ударом гомилао је жртве за жртвама.

Тада помислише на човека са великим срцем и говораху:

— Наша су срца добра за обичне прилике и ниједан од оних који раде са кантаром и аршином не би се никад постидео њих. Али, гле, дошло је време када и то није довољно, већ је потребна храброст и пожртвовање, и када се не може без смелости и одушевљења. Онај наш сугрђанин који се прави толико ван света сад нека покаже је ли му заиста срце такво као што прича и као што се прича.

И човек са великим срцем радосно леже на посао Радио је са одушевљењем и са прегнућем, подстицао је масу, давао савете, храбрио на добра и лепа дела, а сваки пут чупао је комад срца и давао га маси, јер је светини требало много срца, јер га је она мало имала.

И једног дана би завршен велики рад, повраћен стари мир и поредак, и врати се свет на своје занимање: занатлије узеше понова своје алате, трговци обрисаше прашњаве рафове и седоше опет за своје тезге.

И један од оних за које се сумњало да је пријатељ човеку са великим срцем, сети се њега, и изнесе предлог, који би ипак некако усвојен, поред јаке опозиције старијих, већином гласова, да се нађе човек са великим срцем и да му се захвали на његовом заузимању на општој ствари.

И после дугог тражења нађоше човека са великим срцем на неком усамљеном и пустом месту.

Он је плакао, јер више није имао срца...

Хтео сам да завршим неким афоризмом, на пример, у овом духу: „Тај човек није један. Има их много. Али је судбина њихова једна". Нећу. Ви бисте погледали крај, назрели наравоученије, и бацили причу не прочитавши је. Ја нећу то, хоћу да је прочитате, да вам се уреже у мозак, да се увуче у ваше срце, да се упије и унесе у вас, па да вас не остави никад. Ја сам злобан. И волео бих кад би вама исто тако тешко било, што је та прича тако истинита, као што је то мени.

II

ПИСМО ГОСПОДИНА ТРАЈКА ЋИРИЋА.

Када је Трајко Ћирић умро, цео Београд му је одао достојну пошту. И стари људи памте мало тако импозантних пратњи као што је његова била. Ношено је двадесет венаца, певала су сва певачка друштва, трговачко удружење чији је био добротвор и многа друга престоничка удружења присуствовала су корпоративно тој тужној свечаности. Чинодејствовао је из почасти митрополит. На гробу се преко девет говорника опраштало за навек са драгим покојником, а сви су говорили тако лепо и тако дирљиво да су многима натерали сузе у очи.

И најзад положише смртне остатке Трајкове уз гласно јецање свију које је врли покојник за живота обасуо доброчинствима, — а огроман је њихов број! — у мрачну раку, у хладни гроб.

Оде Трајко у бољи живот и остави неутешну удовицу, мајку седморо деце, да стрпљиво сноси тешко бреме живота, које јој је наметнула неумитна судбина, и да се тако нада састанку са њиме у оном другом свету, где живот вечито траје и где никад не престаје срећа.

Тестаменат би у присуству сведока отворен 25 фебруара 1905. По њему, радњу наслеђују синови, с тим да се не деле и да фирма остане иста, сва готовина, у износу $1^1/_2$ милион динара припада удовици, односно синовима (Трајко, срећан као ретко који човек, имао је само мушку децу) ако се она преуда: 500 динара трговачкој омладини; 100 динара оставио је покојник Душану Силном: „да шири идеју Српства и витештва“, 3000 динара завештао је добротвор Академији Наука да оснује: „фонд Трајка Ћирића“, који ће имати за задатак да, после извесног броја година, када се капитал удвостручи (а покојник је израчунао кад ће то, по 5%, наступити), помаже издавање књига патриотске садржине и, по могућству књиге морално-поучне; 150 динара завештао је племенити дародавац фонду сиромашних ученика, а 75 динара Максиму, своме дугогодишњем слузи.

Сви су хвалили Трајкову супружанску нежност, јер је он претворио све своје непокретности (сем радње) у готов новац, да би удовици уштедео бриге и труда. (И ако је Трајко, тако рећи, до последњег часа боравио у радњи, као да му није ништа, он је ипак знао одавно и предвиђао од дужег времена своју смрт.) Неки су тврдили и да је на овим операцијама много зарадио, а не само уштедио удовици труд, јер је Трајко оном својом „природном интелигенцијом“, коју су после толико хвалили код њега, умео предвидети нагло падање цене кућа, које је заиста наступило, расло и пунило запрепашћењем

све сопственике, велике и мале, а очајањем и бригом све честите грађане и све искрене родољубе.

У осталом, нити има потребе ни смисла причати о Трајку. Све то може се дознати из листова из тог времена, који су сви донели дивне некрологе, а може се и чути од многих виђенијих наших трговаца, пријатеља Трајкових, који су још и сад пуни прича и причица о њему.

Моје је перо слабо, моја личност незнатна, и, не само што угледу Трајковог имања не би мој какав састав допринео макар трунку од трунке, него би још сви рекли да ја, кријући се иза тако цењеног, познатог и слављеног човека, желим да протурим нешто своје, а покојник ми је само изговор, вешто измишљен.

Далеко су од тога моје мисли!

Мој ум и срце моје буне се на саму помисао таког чега!!

Нека ме Бог сачува за увек од тих и таквих сумњи које би само моји непријатељи могли пронети за мене, а у које моји пријатељи никад не би требали да поверују и неће поверовати!

И ја ценим и поштујем Трајка.

Чуо сам, да ће ту скоро, један од наших вреднијих издавача издати опширну биографију Трајкову, као човека на кога треба да се угледа наш и млађи и старији свет. Књига ће бити основана на аутентичним податцима, имаће многобројне прилоге: каква је била кореспонденција Трајкова, неколико аутографа, слика Трајкова, шта је Трајко мислио о модерној литератури, итд. итд. Књига ће, уверен сам, привући читалачку публику (цена само 1 динар!).

Ето с тога, мислио сам да ће читаоце те књиге, који ће се научити да цене и да воле Трајка, интересовати и овај мој приложак *Његове* кореспонденције, који је случајно дошао у моје руке, а који лепо и са многих страна осветљује племенити карактер његов.

Поштовани Господине,

....Што се мене тиче, и ја и жена, и моје седморо деце, сви осећамо према вама дубоко поштовање и благодарност и кад год вас споменемо мислимо увек на вас као на правог добротвора. Јер моја деца знају шта сте ви учинили њиховом оцу, а они су васпитани у страху Божјем, знају шта приличи лепо васпитаној деци, па воле свога оца и заједно с њиме осећају захвалност.

Јер ми, родитељи, баш чинимо својој деци, ако нико не чини. И кад помислите само, родиш га, негујеш, храниш, трошиш на њега новац, а он ти после оде у свет, троши, живи за себе, опет троши и никакве вајде не видиш после од њега. Изгубило се оно поштовање старијих што га је некад било, покварио се некако свет, све је подивљало, изопачило све, сваки вуче себи, на своју страну.. Ех, господине..

Кад сам ја био млад... друкчије је било кад сам ја био млад.

Мој покојни отац, Бог да му душу прости... Али ја не жалим дати за децу. Нека им је алал! Та ако нећу њима, коме ћу. Ја сам их родио.

...Сви вас поштују у мојој породици, мој најмлађи, који сад лежи од шарлаха (ах, добри мој господине, ви не знате какве су то бриге та деца) кад год се моли Богу, увек додаје и ваше име, желећи у својим топлим, детињским молитвама да вас Свемогући дуго поживи, на корист наше напаћене и ојађене земље.

А можда му је жена то рекла, она вас је некад, каже, добро познавала, и по кат кад, кад тако говоримо:

— Ћирићу (она ме, знате, увек зове презименом; никако не могу од тог да је одучим), Ћирићу каже она, како то да си ти тако имућан, богат, а, кажеш, има и вреднијих и бољих од тебе, па сиротују и не могу ни крај с крајем да саставе?

— Е, жено, кажем јој ја, тако је ваљда била воља Божја, нека слављено буде име његово во вјеки вјеков. — А што теби да дâ, а бољем да не да. — Е, жено, недокучни

су путеви Господњи, једном дâ, другом узме, па је тако и мени дао.

— А ја то не могу да појмим, каже опет она, што је то све тако, што је такве неправде (каже она) у свету.

— Ћути, море, жено, не греши душе, кажем опет ја, како смеш тако да говориш, кад је Бог све тако мудро и паметно удесио.

И причам јој ја, како се *Он* и за сваку травку брине, тако је добар, а то ли неће за човека, кога је по своме лицу и подобију створио.

Али таква вам је већ она.

Ето, она ми је онда (ако се ви тога још сећате) и казала да вас најпокорније замолим, ако би хтели да ступите код мене као чиновник, када сте били у оној невољи.

Прођи се тога, жено, кажем јој ја, где ћу је и којим образом да зовем једног таквог господина, и, што но реч, свога добротвора, да ступи код менн у радњу.

Зови ти само њега, каже она.

Залуд ја њу уверавам, да сте се ви посвађали нешто и да ви увек можете 100,00[1] других бољих места наћи, неће она, моли, каже, па моли.

И ви нисте хтели да дођете, како би ви и дошли, и ја сам молим само, немојте ми узети за зло, али ја сам, верујте, како наша лепа народна реч каже, од чиста срца понудио, је нисам ништа, не дај Боже, рђаво помислио, ни обичном свом ближњем, како наш Спаситељ каже, не смемо ружно помислити, а како ћу вама, који сте ми неки добротвор, према коме сам ја као неки дужник.

Мој син Јовица (Ви не знате, како је то паметно дете, то је онај што иде у гимназију), увек каже да родитељ само роди, тек учитељ васпита и створи човека, а ви сте мени, по готову, учитељ били.

[1] Број *сто* остављам како је написан у оригиналу.
Издавач овог писма.

Поштовани Господине,

Немојте ми узети за зло, испуните ми једну малу молбу, а ја ћу се тога до гроба захвалан сећати.

Драги Коста, — не могу више некако да те зовем господине, и ако ми жена каже увек да си ти господин да ти треба да си господин, као што и јесте, а ја сам само прост трговац, занатлија, који ради да ојача и уздигне нашу слабу и нејаку индустрију и који се труди свим силама и колико год може, да корисно послужи свом роду и својој домовини, испуни ми једну малу молбу.

Ја и моја жена, прослављаћемо, у кругу сродника и пријатеља 23 овог месеца 25 година срећног брачног живота. Да, има већ 25 година, како смо допловили у пристаниште брака и ти би и мене моју супругу много обрадовао, кад би и ти код нас, на тај, за нас тако свечан и важан дан, дошао, та ми смо стари другови и пријатељи, још из гимназије.

Моја жена делиће моје мишлење, мисли да нашој чистој (Бог је сведок!) и непомућеној супружанској срећи ништа не би недостојало када би и ти тога дана дошао, да се састанемо сви, као и некад, сећаш ли се, када си ме, пре 26 година, 7-ог априла 1870 (ја сам тај датум записао у нотес који увек носим уза се) први пут упознао са њом.

До виђења

Твој

Трајко Ћирић,

шеф гвожђарске радње „код Вертхајмског кључа".

Господину Кости Петровићу,

публицисти.

Ново Селиште.

III

СМРТ МОГА ПРИЈАТЕЉА.

..Лекар који је стигао с његовим оцем нареди да се одмах отворе прозори и да сви изиђу.

Изиђосмо без речи, покорно, као да смо били свесни неког злочина што смо га учинили, па је сада дошла

страшна грижа савести која незна за опроштај и извињење.

И тек у ходнику осетисмо се ми, живи, чвршћим везама везани за себе, завереници у некаквој непознатој, тајној завери противу смрти, која се сад тек, изненада открила, осетисмо неку заједницу осећања и неодређеног неког страха, и то је створило разговор који је прво текао усиљено и као пун слутњи од којих зазиремо непрестано у страху, па онда постајао све живљи, природнији, гласнији.

Сви смо се сложили да се човек не убија у свесном стању, да се јави нека ненормалност у том тренутку, извесна неурачунљивост која убрзава решење и успорава извршење намере. Један једини, мој пријатељ, није се слагао с нашим назорима. Разумео је убиство као кукавиштво и тренутну слабост, али, по његовом мишљењу, то убиство, које није било достојно жалења ни саосећања, није сачињавало правило, јер слободан дух може и својој смрти, говораше он, да дâ печат своје воље и и духовне снаге, а за такав дух, висок, слободан и свој, не постоје тренутци несвесности у делању и кукавичка безмоћ, јер он господари вољом.

Нама су његове речи изгледале као лепе и јаке фразе, ванредни парадокси који су сами собом лепи и духовити, али се опет никада не могу и не смеју упустити у борбу са искуством, које поштује само чињенице и правила доказана чињеницама.

Цела та ствар, — моја је претпоставка и оправдана и тачна, — нагнала је мога пријатеља на дуго мишљење и размишљање када је био сам, и после неколико дана дана њему, који је био фанатик воље, самопоуздања и самопоштовања, њему је било јасно да се мора убити. Проблем који се пред њега ставио био је тежак и ужасно је мучио његов егоизам, развијен до крајњих граница. У себи је осећао да има снаге да себи дâ потврдних доказа који ће да реше, како он то жели и мисли, неизвесност што га је стала да мучи. Упућен једино на себе

да реши неразрешљиво питање, осећао је и сву одговорност коју он има пред самим собом ако га не реши, или не буде имао снаге да га реши, уз безграничну веру у себе увлачила се гадна сумња која је давила, гушила, плашила и ругала се. Његово самољубље нашло је тему где је једино његова личност била онај који ће да донесе пресуду, самољубљу је то ласкало, али је оно замирало од језе на помисао да ствар може бити одбивена, да питање где је оно залагало сав свој утицај и јачину остане само питање. Понос, ћудљив и неприступан, није дозвољавао никаква оклевања и подмукле мисли којима се измишљају излази и варке; њега је вређала свака сумња и растрзавало болом свако одгађање. Биће цело, које је било свесно живота а дрхтало пред смрћу, осећало је да ипак иза овога питања које се намеће на свиреп и грозан начин, нема даљег опстанка и живота, јер он значи немоћ, слабост и патњу, негацију самога себе.

Његово свесно и развијено Ја осећало је да бије бој за себе и у смрти воље гледало је своје уништење и пропаст.

Победа је дошла, и ако после више дана, после дугог решавања коме се он у исто време чудио и презирао га и мрзео, јер није могао да појми борбу за циљеве онде где је само један циљ и један начин да се до њега дође, — а борба је ипак била.

И онда је дошао најстрашнији моменат. Мисли, које су се прикупиле понова за нову борбу и с новом надом, створиле су једну нову, страшну мисао, она је ненадно дошла као неочекивана војска непријатеља која собом носи ужас и пустош.

Ако се он буде убијао, може да се деси, може, и ако он неће, неда, не допушта да то може да буде, може..

И ако он не дозвољава себи да такву сумњу и за тренутак допусти и призна, може да се деси да је то одиста истина, стварност која постоји. И тада, када би та сумња коју не сме да понови била истинита, права, тачна....

Даљих претпоставки и нагађања није било. Јављао се нов проблем, још тежи, још страшнији, још болнији. Одређен, јасан, прост. И тада тек он је појмио ту мисао али јој још није смео облик какав да дâ; као изненадан млаз црвене светлости осветлила је она за тренутак све предмете који су почивали у тами, и они запрепашћено показаше своје мрачне, огромне сенке.

Кад би одиста и он потпадао под то правило које његов понос није смео да призна, тада би залуд била цела ствар, он би учинио дело кога се сада већ стиди убио би се не решивши ништа, док је међутим он цело своје ја заложио да га реши, и то реши како он хоће.

Ако он заиста буде непотпуно свесан, неурачунљив, ненормалан у том тренутку, онда он неће тада знати ни да ли је био свесан ни да ли не, тим што ће бити несвесан он у опште неће знати оно што је хтео и морао да зна, неће знати за свесну смрт коју је спремила његова воља, а неће чак знати ни за оно што јесте, што се збило, зашто је хтео да зна.

Изгледао је себи ништаван, исмејан својим сопственим мислима, и, можда први пут после дужег времена био је незадовољан собом, мрзео је себе и готово презирао што је могао тако да мисли раније, да чине закључке и спрема планове, без даљих мисли, невешто, неспретно, онако како он то није *смео* да мисли и чини.

Сад је настојало ново премишљање и ново тражење, а уврећени понос и незадовољена, гладна и несита воља, крили су пригушени бес, вребали нову згодну прилику која мора доћи и чекали је затајена даха.

После часова и дана у којима је потпуно умео да одреди границу између мисли које има сам и понашања које је изискивале позорница друштва, осетио је једног дана да је дошло време када је отпор немогућ и недозвољен.

Нада да ће бити како он жели, нада у обиље надчовечанске среће и тријумф засићене воље који ће доћи

тога тренутка, учинили су несношљивим даљи живот са малим и обичним задовољствима и срећом; и тој срећи којој на име још не зна хтео је да жртвује све, па макар и њу саму, само док још има изгледа да буде досегнута од пламенова његових жеља који су се дизали у висине далеке, заборавивши одавно на подлу низину свакидашњице.

...Спремао се опрезно и полако. Мислио је много на све појединости. Онога дана који је био одређен за велико дело са гњушањем је одбио мисао које му се изненада јавила, грчевито подржавана чежњом за живот и радошћу живота. Изгледало му је да не доликује тако великој намери такав предговор: није хтео да последњи пут, очајнички и грозничаво учествује, као што су то чиниле самоубице, у хучном растанку са земаљским задовољствима. Такав крај чинио му се и вулгаран, неестетичан и до крајности обичан, а обичност је остављао другима, који не знају за стид и гађање високих душа.

Вређала га је и ова помисао, да ли му се та жеља није јавила само за то што му је жао било да умре, њему, који се на смрт одлучио у пуној свести, на врху брега воље, са сазнањем и хотењем. Бојао се да ли се та жеља поред све бодре страже тисућуоких чувара: пононоса и воље, није негде потајно увукла, плашио се за то што је себе сматрао за неспособна да се служи средствима кукавица, да се у њему јаве средства кукавица, и страшио се за то, јер је био суревњив и строг владар који је хтео и мислима самим да господари.

Али ипак тај дан није био његов последњи дан. Но то је био последњи уступак, после кога нема осврtања и оклевања....

..Припреме готове, план спремљен, одлука донета одавно. Сада се јавило опет нешто, непосредно пред догађај. Требао је да се убије у пуној свести и према томе морао је да покаже да је свестан. Писмо које је хтео да остави иза себе исцепао је, али без раздражења, јер би то могло шкодити, макар и најмање, његовом уну-

трашњем миру, кога је хтео у целости и свом пространству да има. Није му требало да увери друге; други људи, и пре за њега имали су вредности само у колико су му били потребни, а сада му нису ни требали нити га се тицало њихово мишљење. Онај главни и једини, за кога је све и који је све, требао је да буде уверен и убеђен.

Вежбао се неко време у индиферентизму, у потпуном неосећању, где је одсуство и мисли и осећања, чекао је стрпељиво и на послетку, неким финим, незнаним чулом, скривеним дубоко у лавиринту бића, осетио је да је час ту.

Тада, старајући се да се не узбуди ни толико колико је потребно за хладнокрвност, опрезно и споро, а ипак решено, приступи послу.

Када је, после пола часа, израдио математички задатак, без узбуђења, природно, на начин који је увежбао, стави уста цеви на слепоочну кост. Но сети се, — тренутак само пре тога тренутка, а тек му је сад дошло у свест, — да је учинио извесну грешку. И опет полако, неузбуђено, достојанствено и мирно прегледа све, преради, извршио је пробу, и један задовољан, победнички осмех залепршао би се на његовим уснама, да га он није угушио снагом воље, страшећи се да ни најмањи део душевне хармоније, које је био свесан, не потроши у лудо.

Пошто је врло добро погодио место у које је гађао, испали још четири метка у патос, и мало за тим, а можда и у исто време — мишљења су разна, разлога има и за и против, — он је био мртав.

Цела ова ствар зачудила је много све људе који су га познавали: сви су га држали за хладнокрвна и паметна човека, неприступачна нападима малаксалости неправа и толикој, и ако само тренутној, слабости воље.

Када смо се мало повратили од чуђења које је укочило чудном, страшљивом језом све нас, осетисмо се, ми живи, чвршћим везама везани за себе, осетисмо неку заједницу осећања и недодређеног неког страха, и то је

створило разговор, који је прво текао усиљено, па постајао све живљи, природнији, гласнији.

Сви смо се сложили да се човек не убија у сасвим свесном стању, да се јави нека ненормалност у томе тренутку...

Ја сам видео доцније његово мртво тело. Око његових усана лебдео је некакав иронично-тужни осмејак, као болно питање које тражи одговора на неразрешљиву неку тајну.

Станислав Винавер.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(10)

XIII

Долазио је велоципедом доктор Благово. Почела је и сестра да често долази. Опет разговори о физичком раду, о прогресу, о тајанственом иксу, што очекује човечанство у далекој будућности. Доктор није волео наше газдинство зато што је нам је оно сметало да се препиремо, те је говорио, да је недостојно слободна човека да оре, коси, да напаса телад, и да ће све ове грубе начине борбе за опстанак људи с временом да пренесу на животиње и на машине, а они ће се занимати искључиво научним истраживањима. А сестра је једнако молила да је што раније пустимо кући, и ако би остала до мрклог мрака или да ноћи, онда узбуђењу није било краја.

— Боже мој, какво сте ви још дете! говорила је Маша прекорно. — То је, најзад, чак и смешно.

— Да, смешно је, — одобравала је сестра: — ја увиђам, да је то смешно; али шта да радим, кад нисам у стању да се савладам? Мени се све чини, да рђаво чиним.

У време косидбе сена мене је с непривикнутости болело цело тело; седећи у вече на тераси са својима и разговарајући, ја бих изненада заспао, а они би ми се смејали на сав глас. Будили би ме и намештали за сто да вечерам, мноме би преовладао дремеж, и ја бих, као у заносу, видео ватре, лица, тањире, слушао гласове а не разумевао. А кад устанем у јутру рано, одмах узмем косу или одлазим на грађевину и радим цео дан.

Остајући празником код куће, примећивао сам, да моја жена и сестра крију нешто од мене и да ме чак некако избегавају. Жена је била нежна према мени као и пре, али је имала некакве своје мисли, које није мени саопштавала. Било је ван сваке сумње, да њено раздражење према сељацима расте, да јој живот постаје све мучнији, а међу тим није ми се више жалила. С доктором је сад говорила радије но са мном, а ја нисам разумевао, зашто је то тако.

У нашој је губернији био обичај: у време косидбе и жетве долазе радници у вече у газдинско двориште те их часте ракијом, чак и младе девојчице попију по водену чашу. Ми се нисмо тога држали; косачи су и жене стајали код нас у дворишту до мркла мрака, чекајући ракију, а после су одлазили с грдњом. А Маша се у то време љутила и ћутала, или је с раздражењем, полугласно говорила доктору:

— Дивљаци! Печењези!

У селу новајлије сусрећу нељубазно, готово непријатељски, као у школи. Тако су срели и нас. У прво су време на нас гледали, као на глупе и просте људе, који су купили имање само зато, што треба негде денути новац. Смејали су нам се. У нашој шуми па и у башти мужици су напасали своју стоку, терали су себи у село наше краве и коње, па су после долазили да траже за потрицу. Долазили су нам у читавим дружинама у двориште и с грајом су изјављивали, да смо ми, кад смо косили, захватали крај какве Бишејевке или Семењихе, која нама не припада; а како ми још нисмо тачно знали границе своје земље, то смо веровали на реч и плаћали казну; а после се показивало, да смо правилно косили. У нашој су шуми гулили младе липе. Један сељак из Дубечне, ситничар, који је трговао ракијом без дозволе, поткупљивао је наше раднике и заједно нас је с њима обмањивао на најгори начин: нове точкове на колима замењивао је старим, узимао је амове за орање и продавао их нама, итд. Али је горе од свега било оно што се до-

гађало у Куриловки на грађевини; тамо су жене ноћу крале летве, цигле, плочице за пећи, гвожђе; кмет је с пандурима вршио код њих претрес кад пронађе, казни сваку по две рубље, па после попије новце од казне с целим селом.

Кад би Маша сазнала о том, с негодовањем би говорила доктору или мојој сестри:

— Какве су то животиње! То је ужас! ужас!

И ја сам не једном чуо, како она говори да јој је жао што је предузела да гради школу.

— Разумејте, убеђавао ју је доктор: — појмите, да ако зидате ову школу и у опште радите што добро, то није за сељаке, већ у име културе, у име будућности. И што су ти мужици гори, у толико више повода да се гради школа. Разумејте!

У његову се гласу, ипак, опажала неувереност, и мени се чинило, да он заједно с Машом мрзи сељаке.

Маша је често одлазила у воденицу и узимала собом сестру, и обе су, смејући се, говориле, да иду да виде Степана како је леп. Степан је, како се показало, био замишљен и неразговоран само с мушкима, а у женском се друштву држао неусиљено и говорио је без престанка. Једном, дошав на реку да се купам, ја сам и преко воље прислушкивао разговор. Маша и Клеопатра, обе у белим хаљинама, седеле су на обали под врбом, у широкој хладовини, а Степан је стајао крај њих, ставив руке на леђа, па је говорио:

— Зар су сељаци — људи! Нису људи, већ, опростите, зверови, шарлатани. Како живи сељак? Само једе и пије, да би мање трошио, и у кафани дере грло као луд, и не разговара с тобом људски, нема ти ни понашања, ни формалности, већ тако — простак! И он у нечистоћи, и жене у нечистоћи, и деца у нечистоћи, у чем је био, у том и легне, кромпир из шчија вади прстима, квас пије с буба-швабама, — па бар да одухне!

— То је беда! — утаче се сестра.

— Каква беда! Оно истина, нужда је, али има нужда и нужда, госпођо. Ето ако човек седи у затвору, или је, рецимо слеп, или без ногу, онда то, одиста, недај Боже ником, али ако је он у слободи, при својој памети, очи и руке има, снаге има, Бога има, онда шта му још треба? Мажење, госпођо, невештина, а не беда. Ако ви, рецимо, добра господа, по образовању свом, пожелите да му из милости покажете како да ради, он попије ваше новце по својој подлости, или, још горе, отвори крчму, те почне да пљачка народ вашим новцем. Изволите говорити — беда. А зар богати сељак живи боље? Исто онако, опростите као свиња. Грубијан, букач, глупак, само се гоји, с њушком надувеном, црвеном — чисто би човек размахнуо и шљепио га, подлаца! Ето Ларион из Дубечне је такође богат, а, чини ми се, дере лику у вашој шуми не горе од каквог сиромашка; и он псује, и деца му псују, а чим попије више но што треба, забије носем у бару па спава. Сви они, госпођо, ништа не ваљају. Поживи човек с њима у селу баш као у паклу. Дошло ми је село до гуше, и, хвала Богу, цару небесном, и сит сам, и одевен, одслужио сам у драгонима свој рок, три године сам кметова, и сад сам слободан козак: где хоћу, тамо и живим. У селу не желим да живим, и нико нема права да ме натера. Говоре, жена. Ти си, говоре, обвезан да живиш са женом у кући. А зашто то? Ја јој се нисам најмио.

— Кажите, Степане, ви сте се оженили из љубави? — питала је Маша.

— Каква је љубав код нас у селу — одговори Степан и осмехну се, управо, госпођо, ако вам је угодно знати, ја сам ожењен по други пут. Ја нисам Куриловац, ја сам из Залегошча, а у Куриловку су ме после узели за зета. Значи, отац није желео да нас дели између себе — нас је пет брата, ја се поклоним и дођем у туђе село за зета. А прва ми је жена умрла у младим годинама.

— Од чега?

— Од глупости. Дешавало се да плаче, једнако плаче и плаче без мере, па је тако и почела венути. Све је пила којекакве траве, да се пролепша, па је, мора бити, повредила утробу. А друга моја жена, из Куриловке — шта је у њој? Сеоска жена, сељанка и ништа више. Кад су је просили за мене, допала ми се; мислим, млада, бела по себи, живе чисто. Мати као да јој је нерадна и кафу пије, али што је главно, значи, чисто живе. Дакле, оженим се, а другог дана седнем да ручам, наредим таштн да ми да кашику, а она ми да кашику, и, гледам, избрише је прстом. Ето ти на, мислим се, лепа је у вас чистота. Поживим с њима годину дана, па отидем. Ја бих се, можда, оженио варошанком, — настави, поћутавши. — Говоре, жена је мужу помоћница. За што ће ми помоћница, ја ћу се и сам помоћи, а ти боље са мном поразговарај, а не тако, да буде једнако та-та-та-та, већ опширно, осетљиво. Без доброг разговора — какав је живот!

Степан на једном заћута, и одмах се зачу његово досадно, монотоно „у лу-лу-лу". То је значило да ме је видео.

Маша је често одлазиле у воденицу и у разговорима са Степаном очевидно је налазила задовољство; Степан је тако искрено и убеђено грдио сељаке — и њу је вукло к њему. Кад се враћала с воденице, сваки пут је онај луди сељак, што је чувао башту, викао њој:

— Девојчице Палашка! Здраво, девојчице Палашка! — И лајао је она њу као пас: — Ав! Ав!

А она се заустављала и гледала га пажљиво, као да у лајању тога лудака налази одговор на своје мисли, и, вероватно, оно ју је привлачило исто тако, као грдња Степанова. А код куће ју је очекивало макакво извешће, као, на пример, да су нам сеоски гуске уништиле купус у башти, или да је Ларион украо воћнце, и она је слегнувши раменима, говорила с осмехом:

— Па шта ви хоћете од тих људи!

Она је негодовала, на души јој се купио јед, а ја сам се, међутим, привикао на мужике и све ме је више

вукло к њима. Већином су то били нервозни, раздражени, увређени људи; то су били људи са угушеном душом, са бедном маштом, са нејасним видом, све с истим те истим мислима о сивој земљи, о сивим данима, о црном хлебу, људи, који су се понашали подмукло, али су као птице, крили иза дрвета само главу, — који нису умели да рачунају. Они ваш нису ишли да косе за двадесет рубаља, а ишли су за по ведрице ракије, и ако би за двадесет рубаља могли купити четири ведра. Одиста, било је и нечистоће, и пијанства, и глупости, и обмана, али се при свем том, ипак, осећало да се сељачки живот, у опште, оснива на некаквом чврстом, здравом корену. Ма каква незграпна животиња да изгледа сељак, идући за својим плугом, и ма како да се он опија ракијом, ипак, кад се он изближе и пажљиво посматра, осећа се да код њега има оно врло нужно и врло важно, чега нема, например, код Маше и код доктора, а наиме, он верује, да је на земљи главно — истина, и да је спас његов и целог народа само у истини, и зато више од свега воле справедљивост. Говорио сам својој жени, да она види мрљу на стаклу, али не види само стакло; она, у одговор је ћутала или певушила, као Степан: „у-лу-лу-лу"... Кад је та добра, умна жена бледела од негодовања и дрхтећим гласом говорила с доктором о пијанству и обманама, мене је доводила у недоумицу и поражавала њена заборавност. Како је могла да заборави, да њен отац, инжењер, такође пије, много пије, и да су новци, за које је купљена Дубечна, задобивени читавим низом дрских, бесавесних обмана? Како је могла то да заборави?

(Наставиће се)

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиниша С. Буљевац).

НОЋ ЈЕ ТАКО ТИХА, ПОЕЗИЈЕ ПУНА...

Ноћ је тако тиха, поезије пуна
Моје срце с душом хоће да запоје,
Саме пјесме зраком криле се и роје...
Ноћ је тако тиха, поезије пуна.

Звјездовито небо једна пјесма сама,
Али риме даље у ружама сниjу,
Све се вјешто, тајно у латицам крију,
Звјездовито небо једна пјесма сама.

Моје срце с душом хоће, да запоје,
Али цијела нарав химна је без ријечи,
Поезија плахо пред отајством клечи,
А пјесме се зраком и криле и роје.

Рикард Каталинић Јеретов.

ПАЛАНЧАНКА.

Стара бела кућа, широко двориште.
Одморен сам као после слатког санка.
Самоће и мира моје срце иште,
То је опет моја идилска паланка.

И ти си још овде, другарице верна
Мојих младих дана, са мном си одрасла,
И сад, исто тако бојажљива, смерна.
Да знаш како би ме подигла и спасла!

Гледам те румену, и здраву, и младу,
Стидљиву и чедну, у вечитом раду;
Девујеш и ћутиш, док те не удаду
У истој улици, у истоме граду.

Болећива, тиха, невиности слико,
Закопана твоја младост доцветава.
Лепотом се твојом не окити нико,
Твоја мирна душа сном спокојним спава.

Да л' ти младост коју успомену стече?
Зар никада ниси осетила ништа,
Чекајући зору и чежњиво вече,
У скривеном куту домаћег огњишта?

О, ти, ретки цвете чистоте и стида,
Твог се срца није наша пакост такла.

Кад се, с мога ока, маглен вео скида,
Ти си, покрај мене, к'о срећа промакла.

Гледам те румену, и здраву, и младу,
Стидљиву и чедну, у вечитом раду;
Девујеш и ћутиш, док те не удаду
У истој улици, у истоме граду.

Владимир Станимировић.

ЈЕДНАКОСТ СВЕГА.

...Било је вече, позно вече. У соби нас је било четворо, ја и три радника. Даље: један стари пас, мрзовољан, пун неких рана, прави Јов; једна мачка, коју су сви волели; један зидни часовник, чије се клатно тешко клатило. Па онда: четири кревета на катове, као на лађама: искривљени, прљави, и, у помрчини, аветињскога изгледа; једна сандучара од тешких дасака, две клупе скрпљене из старих дасака, и једна гломазна пећ, која је, тамом спојена са клупама и сандучаром, правила неки чудан облик. На зиду, једно огледало, а до њега, о клин обешено, једно седло, с уздом, узенгијама и ашом, коме је помрчина дала облик полипа.

Како је вече имало мање таме него соба, то се кроз прљави и једини прозор цедила у собу нека врста светлије фосфорасте таме.

Онај што је седео у углу, у пуној тами, слио се с њом, а личио на њу. Ближе пећи, онај други, нагнут зиду, с мачком у крилу, правио је с њом неки скоро извађени старински кип, још пун земље и прашине, који у предсобљу музеја чека. На сред собе према прозору, седео је трећи. Фосфорна тама споља падала му на један део лица и тела; у сукобу са густом тамом собљом, играјући с њом, фосфорисавала је његово лице.

Сви смо ћутали и осећали, с тамом и свим оно нас, душу нашу, душу ствари, „сузе ствари", да је све једно, и да је једно све. Зидни часовник је, ударајући тик-так, предавао о вечности времена, које вечно пролази, косећи нас, и о Једнакости Свега пред њим.

Бранко Лазаревић.

СОЦИЈАЛНА ПСИХОЛОГИЈА ХЕРЦЕГОВАЦА.[1]

Већ смо у почетку истакли. да се неке народне психолошке особине могу сматрати као нарочита група стваралачких фактора. Сада ћемо показати које су те особине, и на који су начин утицале.

И испитивања ових питања покренуо је Ј. Цвијић. Слиједећа проматрања вршена су у смислу његових погледа. Пошто од Цвијића имамо само опште индикације о овом питању, потребно је да према његовим, у више махова изнесеним, погледима представимо главне задатке и методе ових проучавања.

Тежиште ових испитивања не чини садржина народне свијести, па ни оно што чини садржину његове душевне културе, већ начин осјећања, мишљења и схватања[2], структура душе, боја и интензивност осјећања. Елементи народне душевне културе и садржина свијести узимају се овдје у обзир само у толико, у колико је на њих утицала структура народне душе (мијењајући, стварајући и ајустирајући). Дакле, овдје је главно питање, како и колико утичу разне психичке особине на разне облике народног живота, на његову материјалну и душевну културу, затим у колико ове особине могу бити узрок нарочитом привредном и социјалном карактеру и историјском значају појединих области. Према свему изгледа да

[1] Један одељак из дела „Херцеговина", које се штампа у VI књизи „Насеља српских земаља", у издању Српске Краљевске Академије.

[2] Ј. Цвијић, „О научном раду". Београд 1907, стр. 25.

је у српском народу, особито док је у паријархалном стању, значај цјелине био често већи од значаја појединаца. Вјероватно ово је узрок, што опште психичке особине имају овако велики значај.

Чини се да је Цвијић у почетку као старалачке особине сматрао само основне или главне психичке жице.[1] Доцније као стваралачке факторе истакао је и неко специфичне особине појединих крајева, „које су се развиле под утицајем географских, историјских и културних прилика“,[2] а затим и тежње појединих крајева, које могу психолошки диференцирати и диспонирати поједине области. Чини се да су ове специфичне особине појединих крајева у Херцеговини највише стварајући утицале. Херцеговац, као и остали Срби динарске системе, има доста упечатљиву душу; способан је да прими и схвати туђе и да према примљеном удешава живот. Вјероватно ће се доцнијим студијама моћи утврдити, колико и у самом начину примања има општег народног, у колико утичу оне основне особине.

У Херцеговини смо нашли три групе социјално-психолошких појава, које као стваралачки фактори заслужују нарочиту пажњу. На првом мјесту чини се, да се могу разликовати три различите етничке душе и то: старинци с Балијама као типским преставником, досељеници са Истока (источне Херцеговине и Црне Горе) и досељеници са Запада (западне Херцеговине и Далмације). Поред ових долазе разни социјално-психолошки типови као друга и нарочите диспозиције и тежње појединих крајева као трећа група тих фактора.

О Херцеговцима или „Херама“ има безброј шаљивих прича. У сјеверним дијеловима Србије и Босне „Хера“ постаје каткад врста Абдеријанина, коме се товаре на

[1] Ј. Цвијић, „Основе географије и геологије Ст. Србије и Македоније“. Београд 1906, I. стр. 199.

[2] „О научном раду“, стр. 16, 29.

леђа сви оправдани и неоправдани продукти посавске духовитости. Интересантно је, да „Херу“ рјеђе представљају као глупака; у тим причама напротив „Хера“ излази обично као лукав и досјетљив домишљан, који у свом имитовању глупости и простоте види средство, којим може противника жестоко „нагаравити“. Из ових приповиједака се види, да су ове области имале највише додира само с једним херцеговачким психолошким типом, о коме ћемо мало даље говорити. Из слиједећих биљежака ће се видјети, да у Херцеговини има више психолошких типова и да они према приликама могу да узимају разне улоге у животу.

Као што смо видјели старинаца има у већој маси само у источној Херцеговини, и то су већином православни и Мусломани. Православни старинци су се потпуно измијешали с новијим досељеницима тако, да се међу њима не осјећају знатније психичке разлике. Својим одвојеним номадским животом издвајају се мусломански старинци, познати под именом Балије, као презрени дио осталог мусломанског сеоског становништва. Да у њих има психичких особина, које су антропогеографски важне види се из ових факата.

Балије станују у компактним масама само у областима великих планниа (око Вележи, на сјеверу Маглића Зелен Горе, око Височице, Бјелашнице и у Борчу). Згомилавање у хладним плачинама једног становништва, које као мусломанско становништво није могло бити силом потиснуто, интересантан је факт. Поред тога, Балије су највећи љубитељи номадског скитачког живота. Јако пада у очи, што они као најстарије, и то муслиманско становништво, имају врло мало своје земље. И згруписавање уз планине и оно презирање земљорадње може се довести у везу с особитом наклоности према сточарењу и номадизирању. Исто тако и оно претварање њива у ливаде. Ми смо истакли како су „Травари“ из Јасенице код Габеле нашли искрчене њиве, кад су се доселили у

Јасеницу, па су њиве претворили у ливаде, одајући се потпуно сточарству. Балије су се тек у новије вријеме почели бавити и земљорадњом.

Социјално је важнији факт што они као најстарије становништво нијесу организовани у братства и племена, и ако има веома разгранатих братстава. Ово нарочито пада у очи, што су се многе досељеничке породице организовале у јака братства.

Име „Србљак“ је назив за људе који живе у планинама и немају потребе да крећу са стоком у далеке крајеве. То име у околини Височице, гдје смо ово име чули, носе Балије, пошто је њих тамо највише.

За Балије се тврди да међу њима има храбрих људи, али да за војничке подвиге нијесу марили види се из тога, што их је мало било под бератима.[1]

О Балијама као презреној групи међу мусломанским сељацима прича се ово: не врше уредно прописе Мухамедове вјере, не крију жене као други Мусломани, нигда се не купају, ријетко иду у џамију, светкују масу православних светаца. Осим тога за њих се тврди да су једноумчине, тврде памети, суморни, мирни и троми. Балија је ријетко весео, ријетко пјева, а жене су им, каже се, шаљивије. И ако Балијâ има много, њихов се значај није никад осјећао; то су оне изанђале стариначке етнографске групице са скромним душевним особинама, које не показују ни особитог развића појединих душевних особина, па чак ни особитих тежња за бољим животом или промјенама у животу своје средине. Једностраност, тврдоглавство, суморност, оскудица особитих диспонирања појединих особина и општих тежња јесу главне особине ове душе.

Чини се да у извјесним областима Босне има много балијског. Оне многе приче о бошњачкој тврдоглавости дају се на тип ових људи свести. Ипак и у Босни има разних психолошких типова.

[1] Бератом се назива писмо, у којему су побројене заслуге учињене за султана и награде које се дају за те услуге.

Други дио становништва чине досељеници с истока са православним и мусломанским старјеницима средње и јужне Херцеговине. Већину чине православни, затим мусломани, а има и католика (у љубињском и столачком котару).

Остављајући да о основним особинама ове етничке душе доцније говоримо, овдје само истичемо да се људи из ових крајева могу готово са страшћу предати разним социјалним, националним и привредним тежњама. Разне тежње захватају само мање дијелове становништва; њих има више и имају велики антропогеографски значај. Разноврсност етничке душе документује се и знатним бројем социјално-психолошких типова, који имају разне етичке и животне тежње, и који утичу на социјални народни живот. Надамо се да ћемо слиједећим примјерима моћи доћи доказати антропо-географску важност разних социјалних типова и животних тежња.

Социјално-психолошки типови у јужној и источној Херцеговини. — Има један чест тип међу Србима из области планина динарске системе, који у велико утиче на народ ових области. То су људи здравих живаца, никад предебели, а ријетко сувише мршави и ријетко потпуно црне масти. Супремација интелекта над осећајима и фантазијом, и извјесна хармонија међу разним особинама душе чини их људима трезвеним, одмјереним, тактичним, врло често и праведним. У понашању и разговору су умјерени, отмени, готово поносити. То су људи који познају разне обичаје сеоске и њима се покоравају. Навести тога човјека да се дјелом или ријечи превари, значи „укинути му нос“. То су сељаци који мисле и смишљено раде, поуздани су, тешки при обећавању, а вјерни у извршивању дане ријечи. То је нека врста сеоских интелектуалаца, који проматрају, мисле и опажају. Они стварају оне паметне пословице и узречице. Дијељење задруга врше већином они. Страх од Бога је велик; они стварају оне лијепе народне молитве и добри су богомољци. Научили су да раде колективно, било да воде

свијет за собом било да иду са свијетом. Смисао за слогу и за сложан рад врло је велики. За њих се вели, „да никад не бјеже од људи.“ Нијесу били први који су дизали устанке, али су у устанцима били храбри јунаци и мудре војсковође. Познати преставник типа оваких људи био је војвода Марко Миљанов, а од истакнутих књижевника Вук Караџић и Симо Матавуљ. Чини се да они превлађују у неким областима и то: у Шумадији, Црногорским Брдима, средњој и сјеверној Херцеговини, Боки и у Конавлима. Ово је тип најпопуларнијих људи међу динарским Србима.

Јужна Херцеговина са неким варошима (особито Мостаром) пуна је људи, чији је менталитет потпуно сличан с оним „Хером“ из народних приповиједака. То су обично врло живи, окретни људи, махом чини се црње масти, већином ниска раста, „сваки им дамар игра“, „очи им мигоље ко да су на заитину“. То су сеоски гамени, у Мостару их зову *лискама*, по селима *објешењацима* (тј. способан да сврши на вјешалима), *личинарима*, а у Дубровнику *лерима*. Њих има мање или више у свима дијеловима Херцеговине. Увијек способни за шалу, исмијевање и оговарање, чине исти тип с оним, који ће се нашалити и на рачун Светог Владике, и који ће и поред мртваца шалу збијати. На великим зборовима лако их је познати, што се сваки час гласно церекају. Свакоме се „наругати“, наћи грешке и смијешне особине, изденути згодне и духовите надимке њихова је способност. То су они који налазе смијешне ствари у појединих људи, у разним обичајима, крајевима, братствима и вјерама. То су они који смишљају смијешне приче о сељацима сусједних области; кад они издјену име каквом чељадету, то му име остаје до гроба, а каткад прелази и на насљеднике. Они пародирају пјесме, опјевају отмице и сељачке туче. Као куриозитет за многе од њих прича се да нијесу никад у свом животу заплакали, нити се од чега постидјели. То су себични, нестални људи, који интригирају, оговарају, псују, пију и туку се. Нијесу осо-

бити пријатељи слоге, и ако воле друштво. Као хајдуци и трговци просперирају. У хајдучком животу окретни су, духовити у извођењу смјелих подвала и препада. Има цијелих породица и генерација које томе типу припадају. Чини се да превлађују по варошима и по неким селима јужне Херцеговине, особито у Попову.

Већина дјеце до петнаесте године има овај тип; они из Горње Херцеговине обично се „дозову“ и неки од њих постану они паметни сељаци, а неки саможиви лукавци.

Ово су два најчешћа и по својим утицајима два најважнија типа Поред њих има и ових типова:

Чланови већине поповских и неких главарских породица, затим сељаци, који станују уз веће друмове одликују се великим лукавством, себичности, шкртости и безобзирности. Не води се рачун о популарности, не боје се казне послије смрти. С властима увијек добро живе, према јачем понизни су као псето, а према слабијем свирепи. Своје намере дубоко крију, не воле велико друштво, „гледају своја посла“. Необично су негостољубиви. Сваку прилику хоће у личне сврхе да искористе, сами подвађују и јако се боје подвале. Има читавих области, у којима овај тип преовлађује и које су биле ради своје негостољубивости познате као на пример Попово, Љубомир, Корита, Зијемља и неки крајеви око Лијевна.

Нијесу ријетки ни они, које Цвијић назива *рчинама* и *љутицама*. Има читавих братстава која припадају овоме типу. Већином су то младићи или млади људи, многи од њих смире се иза тридесет година, а многи остају цијелог живота „пријеки“, љути и претјерано осјетљиви, те их зову, кад се те особине особито потенцирају, и *зграњама*. Чини се ово је онај тип људи које Црногорци зову „бијесним“ (бијесна кућо, бијесна пушко). Турци су их се бојали, јер су у одбрани и свећењу личне части безобзирни. Врло су гостољубиви, добро гађају из пушака, на зборовима замећу кавге. Интересантно је да их сматрају прототипом Арбанаса и Црногораца („Љут ко Арнаут“, „Љут ко да му је ћаћа Црногорац“).

Чешће се налази и тип неких веома благих, њежних и љубазних, готово вазда насмијаних људи. Никад то нијесу тјелесно снажни људи. Све је одмјерено у тих људи. Имају велик смисао за породицу и живот у кући, којима готово ропски служе. Знају и врше много „женских послова“ (кувају, музу, сире, раде око млијека). Стидљиви су, врло праведни и предусретљиви, зову их „мртвицима“, „тупим људима“, каткад „врлићанама“, и „врлим“ а у подсмијеху „женско“. Мушки их презиру, они постају срамота братства, о њима се прича безброј смијешних прича, којима чланови других брастава њихове сроднике и браственике и дуго иза њихове смрти „доватају“.

Има људи који све схватају с рђаве стране. У свачем виде више несреће него што је има. Кад говоре, чини се да плачу. Рјечник им је пун неких клетава и оних ријечи које се сматрају фаталним. Воле клети него псовати. Никад нијесу весели, туже се вјечито на људе и на судбину. То оптуживање више наличи на резигнацију него на роптање. Ради свог песимизма зову их *злослутним*. а ради клетве *сјакалима*[1]. Вјерују у утваре, и о њима радо говоре.

Рјеђи, али зато је чувеније тип интуитивних људи, који предсказују догађаје, који изналазе дар у других људи, особито у дјеце. Обично су то људи који мање говоре, веома су озбиљни, оштрих црта у лицу, неког тешког погледа. Има много прича о таким људима, међу којима има доста калуђера и хоџа, како су предсказали догађаје. За такве људе вели народ. „да има нешто при њима“, а кад су те особине јаче развијене вели да су стувљиви За калуђере и хоџе се мисли, да имају с неким „светињама“ везе, ди имају неке тајанствене књиге.

Ови се типови могу запазити тек оштријим проматрањем. Тешко их је проучавати, јер они поред све изразитости носе на себи опште особине свога народа и краја. Није риједак случај да манири једног типа добију општи

[1] Сјакати значи страшно клети.

значај. Интересантно је да се један човјек у свом животу може психолошки потпуно промијенити. Има у животу херцеговачких сељака једно доба сталожавања, сабирања и дотјеривања према начину живота, манира и погледа цјелине. Тај процес психолошког измјењивања познат је у народу под именом „дозивање". На живахну дјецу због тога не гледа се рђаво, јер веле „дозваће се" или „постићеће се кад дођу године". Мирнију дјецу воле жене, људи их не воле, јер се боје постаће од њих „же́нско" или „мртвик." Дозивање се извршм између петнаесте и двадесете године, или доцније кад се ожени. Живахни, импулсивни, кад се *дозову*, постану или људи широке памети, прибрани интелектуалци или себичњаци. Мирна, „врла" дјеца или остану увијек така, или и од њих постају они себичњаци. Чини се да је „дозивање" јаче и да се раније изврши у областима братствене и племенске организације него у јужној Херцеговини.

Социјалне тежње и психолошке диспозиције појединих крајева. — Њих може бити привредних, социјалних и националних. Привредне тежње могу бити из велике старине наслијеђени, могу бити условљене привредним карактером области, нарочитим приликама, а могу бити и са стране примљене. Социјалним тежњама узрок лежи у културном стању, начину живота и у неким дубоким осјећањима. Оне леже у дубини, у основи народне душе Утицаји ових тежња и на привредне и социјалне прилике виде се у оном *различитом* начину привређивања, врсти села, врстама привредних и социјалних јединења, и начину расељавања, особито у начину какав живот наставља исељеник у новој области.

Тако на примјер кад се прате исељавања из Херцеговине, види се да исељеници из Горње Херцеговине и у новој отаџбини остају ратари и сточари. Становници крајева око Требиња (Шуме, Површи, Луга и др.) кад се иселе, постају већ у првој генерацији добри трговци. Њих има по свима варошима босанским; многи знаменити трговци у Србији су из Херцеговине; у Мостару

нема много породица из Невесиња, Гацка и Рудина, све су то од Требиња, од Љубиња, из Попова или из Љубомира. Има их и по Далмацији (Дубровнику, Шибенику и Спљету), затим у Трсту, Одеси, Турни, Букуреште и на другим мјестима. Узрок зашто је требињски сељак постао најбољим трговцем на западном дијелу Полуострва ваља тражити у дубровачким утицајима. Требињски сељаци као најближи сусједи трговачке републике дубровачке служили су као „претрге“ и као трговачки посредници, купујући за рачун Дубровчана разне сировине у унутрашњости. Тако су се они научили трговати и добили су велики смисао за трговину.

Јужна Херцеговина у опште је област гдје се имање врло много цијени. *Придјеву богат синоним је честит. Стид од сиромаштва је неизмјеран.* Дјеца сиромашних тежака бјеже у свијет исто толико од стида колико од глади. „Немуштему“ су свуда врата затворена. Често се чује посљедица: „Јуначка ђеца боса по сокаку скачу“. Ово подијевање јунаштва у корист богатства знак је супротних тежња од оних у областима племенским гдје се више пази на крв, гдје превлађује тежња да се не „укаља оружје“, да се очува братствена и племенска част; имућним људима и добрим трговцима поносе се породице јужне Херцеговине исто онако као планински Херцеговци и Црногорци чувеним јунацима и главарима.

Ова тежња за богаћењем може знатно да промијени и морална осјећања народна. Она је узрок извјеснога антагонизма који постоји између јужног херцеговачког сељака и сељака Горње Херцеговине. Због овога је јужна Херцеговина и јаче индивидуализана. Ипак су неке и од оваких области чувена са свога гостопримства.

Чини се тежња за богаћењем постаје све јача што се више примичемо Приморју. У неким породицама из Конавала и Дубровачке Жупе она постаје нека врста социјалне болести. Ту има много породица у којима се жени само један, обично најстарији брат, тек да се очува лоза. Сва остала браћа остају нежењени само да се не би имање

раскомадало и за већу фамилију постало премалено. Таких породица има више и по херцеговачким варошима, а особито у Мостару. У тим фамилијама очева браћа живе и раде за братову дјецу.

Поред ових тежња интересантна су искључива одавања појединих области појединим начинима привређивања. Тако на примјер Мокрине у Боки, Крушевице у Зупцима и Попово биле су искључиво дунђерске области. Сељаци из тих области зидали су све чувеније и приватне и јавне грађевине по Херцеговини. Као дунђери су се расељавали. Слично томе видјели смо како Балије највише воле сточарски начин привреде, а Дрињаци су били чувене кириџије. Све ове привредне тежње остављају и у души трага, учичу на начин расељавања па дуго времена и на живот у новој постојбини.

Од ових су различите социјалне тежње сјеверне и средње Херцеговине, Црне Горе и неких других српских области. То су области *гдје се појединн народни дијелови групишу и организују на сродничкој основи.* То су области задруга, „породица“, братстава и племена; ови називи постају током времена синоним мањим и већим територијалним цјелинама У овим областима вршен је процес насељавања у облику развијања мањих сродничких цјелина у веће. Осјећања неприкосновености племенске територије и појединца као члана племена, разна социјална и економска јединења и удруживања су посљедице једне тежње, која изискује живот у заједници с људима истог поријекла или исте традиције. Ове првобитне тежње могу с временом и да се мијењају у толико, да се у заједницу прими и онај ко није истог поријекла, али који прими бар спољашње знаке племенске (име, славу и др.) Због ових тежња процес насељавања појединх области вршен је згруписавањем и скупљањем „своје крви“ на једној територији, ширењем првобитне територије и истискивањем „туђе крви“ са заузетог простора. У овоме се знатно разликује источна Херцеговина од западне и сјеверна планинска од јужне.

Поред ових тежња има их још неколико и то већином привредних. Као што смо већ у одјељку о привредним приликама видјели, неке се економске тежње дају сводити на утицаје са стране; те су изазване згодним географским положајем (развиће посредничке трговине око Требиња, оно торбарење, и друго), неке се опет дају сводити на особите природне особине земљишта, а чини се да их има које се могу сводити на неке дубоко укоријењене психолошке диспозиције (Таква је балијска воља за номадизирањем). И ако су ове тежње чисто привредног значаја, оне имају знатан социјално-психолошки значај. Није без основе оно народно приписивање специјалног карактера свима људима исте професије. А то се у осталом најбоље види и у начину расељавања, јер се исељеници тих области дуго придржавају тих тежња у областима за које оне никако не пристају.

Остаје сад да изнесемо и основне особине душе католика западне Херцеговине. Овдје смо у тежем положају, јер с тим дијелом народа нијесмо живјели тако дугим и непосредним животом као с овим последњим. Ипак ћемо дати неколика проматрања која су стечена специјалним проучавањем.

Етнографски се разликују двије врсте католика у Херцеговини. Прву врсту чине католици западне Херцеговине, а другу источне. Ови посљедњи чине с православним и Мусломанима источне Херцеговине једну психолошку цјелину, уз то славе крсна имена, говоре ијекавски; у одијелу се не разликују од осталих Хумњака. Католици западно од Неретве су икавци, не славе крсних имена, немају дубоке традиције, биготни су и и мистични, а каткад напрасити и веома љути. Има великих братстава, али без братствене организације и братствене љубави и поноса. Братства никад не живе у ексогамији, као у Источној Херцеговини, затим ријетко живи цијело братство на једном мјесту. Чини се да међу њима имају два контрарна типа, а то су мистици и рчине. Врло чести су и себичњаци. Мало има оних објешењака, пуних не-

сташне шале и пријесних досјетака. Душа није јако интуитивна, али је у утврђеном правцу издржљивија. Чини се да је ово узрок што немају ни особитих тежња. Покаткад има у њих пуно неке наивности и простодушности, дружевни су и гостољубиви.

Као стваралачки фактор чини се да су на православне утицале и опште националне тежње XIX вијека. У испитивању историје насеља у XIX вијеку ми смо осјетили пуно наговјештења о факторима ове врсте.

И за мусломане и католике може се рећи да немају националне свијести. Код мусломана њу је замјењивало осјећање припадања једној држави и религији, од којих су им долазила и извјесна социјална и економска преимућства. Ако су мусломани изгубили националну свијест, остала им је *национална традиција*, и та је несумњиво српска. Православни имају и националну свијест и националне тежње, које се одликују особитом интезивности.

Чини се да су и разне вјере утицале стварајући. Та би проучавања у овој земљи могла бити од особите вриједности, нарочито због тога, што у Херцеговини имамо три конфесије, и што је свака од њих готово подједнаким бројем заступљена. Има много ствари које су се под утицајима разних религија развиле или сачувале у области народне материјалне културе. Има много таких различитих ствари у ношњи, диалектима и обичајима, које су између разних конфесија оштрије изражене. Када још узмемо да се чешће осјети нарочито схватање истина своје религије, које је готово исто у цијелом народу, и када се још уз то дода и оно често мијешање нехришћанских и неисламских момената у вјеровање и вјерске обреде, чини се да утицаји религија нијесу много измијенили садржину народне душевне културе. Овим се ипак не побија извјестан значај појединих религија у народној судбини. Везе између религије и народног живота нијесу нимало једноставне Познато је да су поједине религије

на Балканском Полуострву биле носиоци нарочитих култура, и да је примање једне религије неминовно утицало и на примање појединих културних елемената из оног културног круга, у коме је била хијерархијска метропола. Осим тога познато је да је ширење појединих религија било увијек везане за извесне политичке циљеве. Неке су хијерархије, на примјер православна, биле осуђене на иста политичка гоњења као и народ, па су због тога постале необично популарне. Из овога се види, како могу бити разноврсне везе између народног живота и вјере. У исто вријеме мислим, да је јасно и то, како је тешко научно бранити оно везивање народне судбине за гола имена и догматске истине појединих религија. За утицаје ове врсте, ако их је у опште гдје и било, може се рећи да су више утицали раздвајајући и разоравајући него стварајући.

Др. J. Дедијер.

(4)

Али, речено је, зашто да се не усвоје блаже мере? Зашто, пошто је краљ пристао на толике реформе, и одрекао се толиких угњетавалачких повластица, зашто је парламенат наставио да подиже своје захтеве уз ризик да изазове грађански рат? Порез за грађење бродова био је напуштен. *Стар Чембер* била је укинута. Чешће сазивање и несметано већање парламената било је осигурано. Зашто се није тражио један свршетак, добар по обостраном мишљењу, мирним и редовним средствима? Ми се поново позивамо на аналогију у Револуцији. Зашто га нису задржали под условима? И он је понудио да сазове један слободан парламенат и да се покори његовој одлуци свима спорним питањима. Па ипак, навикли смо да хвалимо своје претке који су више волели револуцију, оспоравано наследство, династију туђинаца, двадесет година спољног и унутрашњег рата, стајаћу војску, и народни дуг, — од владе, и ако ограничене, једног опробаног и несумњивог тирана. Дуги парламенат радио је по истом начелу, и има право на исту похвалу. Они нису могли имати поверења у краља. Он је без сумње пустио да прођу спасоности закони; али где је било осигурање да их он неће погазити? Он се одрекао угњетавалачких повластица, али где је било сигурности да их он неће поново присвојити? Они су имали посла са једним човеком којега ниједна веза није могла везати, човеком који је давао и кршио обећања са једнаком лако-

ћом, човеком чији је поштење било стотину пута залагано, а никада искупљивано.

Овде, у истину, Дуги Парламент стоји на још постојанијем темељу него Конвент од 1688. Ниједно Џемсово дело не може се упоредити са Чарлсовим држањем у погледу Петиције Права. Лордови и Општине подносе му једну законску основу у којој су обележене уставне границе његове моћи. Он се устеже; он се извлачи; напослетку погађа се да даде свој пристанак за пет субсидија. Законска основа добива његов свечани пристанак; субсидија бивају изгласана; али једва што је тиран ублажен, он се већ враћа на све оне самовољне мере за које се обвезао да их напусти, оскрњује све нарочите тачке оног истог акта за поврду којега је био плаћен.

Више од десет година свет је гледао своја права која су била њихова двоструким правом, по вековном завештају и по скорашњој куповини, како бивају гажена од вероломног краља који их је сам признао. На послетку околности су нагнале Чарлса да сазове један други парламенат; ту им је била пружена нова прилика за слободу. Да ли су требали да је одбаце као што су одбацили пређашњу? Да ли су требали дозволити да буду изиграни са *le Roi le veut?* Да ли су опет требали још једанпут да позајме свој новац на залоге које су биле изгубљене толико пута? Да ли су требали да положе једну другу Прошњу Права под ноге престола, да одобре нову расипну помоћ краљу у замену за нову безначајну церемонију, и онда да оду откуд су и дошли, док њихов владар, после још десет година превара и угњетавања, не заиште поново један додатак, и поново га врати са вероломством. Они су били приморани бирати да ли ће веровати једном тирану или ће га савладати. Мислимо да је њихов избор био мудар и племенит.

Адвокати Чарлсови, као и адвокати других злочинаца против којих постоје непобитни докази, отклањају обично сваку препирку која се тиче чињеница, и задовољавају се позивајући се на његов карактер. Он је имао

толико приватних врлина! А зар Џемс Други није имао ни једне приватне врлине? Зар је Оливер Кромвел, нека га суде његови најогорченији непријатељи, био без приватних врлина? И које су, на послетку, те врлине који приписују Чарлсу? Једна верска пријежност, на мало искренија но што је била његова сина, и исти тако сасвим слаба и плиткоумна, и неколико обичних кућевних пристојности које половина надгробних плоча у Енглеској присвајају за оне који под њима почивају. Добар отац! Добар муж! Да грдне извине, заиста, за петнаест година гоњења, тираније и неверства!

Окривљујемо га да је прекршио своју крунидбену заклетву; а нама кажу да се није огрешио о своју брачну верност! Оптужујемо га да је предао свој народ на милост и немилост најомраженијим и најбездушнијим прелатима; а они га бране тим да је узимао свога синчића на колена и љубио га! Осуђујемо га што је погазио чланке Прошње Права, пошто је за добру и скупу наплату, обећао да их се придржава; а нама саопштавају да му је била навика да иде на молитву у шест часова у јутру! Посматрањима као што су ова, заједно са својим Вандајковским оделом, својим лепим лицем, и својом ушиљеном брадом, он дугује, што тврдо верујемо, највећи део своје популарности код садашњег нараштаја.

Што се нас тиче, свесни смо да не разумемо обичну фразу: добар човек, али рђав краљ. Лакше поимамо доброг човека и неверног пријатеља. Не можемо, ценећи карактер једног појединца, пустити из вида његово понашање у најважнијем од свих људских односа; и ако, у том односу, откријемо да је био себичан, свиреп и преваран, узећемо слободу да га назовемо рђавим човеком, уза сву његову умереност за столом, и уза сву његову уредност у погледу посећивања цркве.

Не можемо се уздржати а да не додамо неколико речи о једном предмету код којега се Чарлсови браниоци воле, да задржавају. Ако је он, вели, рђаво владао својим народом, он је у најмању руку њиме владао по

примеру својих претходника. Ако је погазио његове повластице, то је било зато што те повластице нису биле потанко одређене. Није му се могао никада приписати ниједан чин угњетавања који не би имао своје паралеле у летописима Тјудора. Ову тачку је обрадио Хјум, са уметношћу која је толико за осуду у једном историјском делу колико би била за дивљење на једној адвокатској говорници. Одговор је кратак, јасан, и одрешит. Чарлс је пристао на Прошњу Права. Он се одрекао насилничке моћи којом су се, кажу, служили његови претходници, и он се ње одрекао за паре. Он није никако смео после тога скорашњег власторучног разрешења да потражује своја застарела права.

Ови разлози су толико уочљиви да се може чинити излишно што се на њима задржавало. Али они који су приметили колико се догађаји тога времена рђаво представљају и рђаво разумевају, неће нас покудити што смо једноставно изложили случај. То је случај где је најједноставније излагање уједно и најјаче.

Непријатељи овог парламента, заиста, ретко бирају да пођу од крупнијих тачака тога питања. Они се задовољавају излажући неке злочине и махнитости које је неизбежно родила јавна узрујаност. Они оплакују незаслужни удес Страфорда. Они се ужасавају над безаконим насиљем војске. Они се смеју библијским именима проповедника. Фелдмаршали уцењиваху своје округе; војници се чашћаху пљачкајући оголеле сељаке; скоројевићи, обогаћени јавном отимачином, присвајаху гостопримна огњишта и наследствена стабла старога племства; дерани разбијаху прекрасне прозоре катедрама, квекери јахаху голи преко тргова; привржениці једне секте клицаху за краља Исуса; агитатори проповедаху са превртуте буради о удесу Агага: и све то, како они веле, потекло је из Велике Буне.

Нека буде тако. Нама није стало да одговарамо што се тога тиче. Ове оптужбе, кад би оне и биле бесконачно важније, неће изменити наше мишљење о једном до-

гађају који нас је једини уздигао над оне робове, погурене под жезлима Бранденбурга и Браганце. Нема сумње, из грађанског рата произашло је много зала. Али то је била цена наше слободе. Да ли је тековина била вредна жртве? Лежи у природи ђаволу тираније да истрза и искида тело које напушта Да ли су муке беспрекидног поседнућа мање грозне од борбе за време страховитих молитава којима се он изгони?

Кад би било могуће да један народ може оборити један нестрпљив и самовољан систем под који је доспео, без лудих и свирепих дела, онда би половина пребацивања деспотској сили постала излишна. Ми бисмо, у том случају, били приморани признати да такав систем бар не производи никаквог штетног дејства на интелектуални и морални карактер народа. Сажаљевамо насиља која прате револуције. Али чим су насиља свирепија, тим смо више уверени да је револуција била потребна. Жестина ових насиља биће увек у сразмери са крвожедношћу и душевном кржљавошћу народа; а крвожедност и душевна кржљавост биће у сразмери са угњетавањем и унижавањем под којима је народ био навикао да живи. Тако је било и у нашем грађанском рату. Поглавице цркве и државе пожели су само оно што су посејали. Они беху забранили јавно расправљање; они беху учинили све своје да одрже народ у непознавању својих дужности и својих права. Зајам им је био враћен на праведан и природан начин. Ако су имали да пате од тога што је народ био душевно заостао, то је било с тога што су они изискивали од њега исто тако слепо покоравање.

Карактер оваквих револуција такав је да ми у њима увек видимо најпре оно што је најгоре. Све док људи не буду неко време слободни, они не знају како да се служе својом слободом. Становници винородних покрајина јесу у опште умерени. У поднебљима где је вино реткост, неумереност је необично развијена. Један од скоро ослобођен народ даде се упоредити са каквом северном војском, утабореном на Рајни или на Ксересу.

Веле, када војници, у таквој прилици, виде први пут да могу уживати без мере у тако ретком и скупом раскошу, ниједан међу њима неостане трезан. На скоро, пак, обиље учи их дискрецији; и пошто је вино било кроз неколико месеци њихово свакодневно пиће, они постају умеренији него што су икад били у својој властитој земљи. На исти начин, последњи и трајни плодови слободе јесу разумност, умереност, и саосећање. Њезино непосредно дејство показује се често у одвратним злочинима, противречним заблудама, кад год у најотворенијем скептицизму, а кад год у најзавијенијем догматизму. Њезини непријатељи воле да је излажу управо овој кризи. Они обарају скеле са на пола довршене зграде — показујући на прашину што се пуши, на опеке што се руше, на собе без удобности, на застрашљиву неправилност целог појава; и тада презирно питају где се налази тај обећавани сјај и удобност. Ако би тако бедни софизми могли кога да увере, онда не би било нигде на свету једне добре куће или једне добре владе.

Ариосто нам прича лепу бајку о једној вили која је, по неком тајанственом закону њезине природе, била осуђена да се јавља, у извесним добима године, у облику гадне и отровне змије. Они који су је вређали за време њезиног преображења, изгубили су за увек право да узму учешћа у благодатима које је она делила. Али онима који су је, поред све грдобе њезиног изгледа, сажаљевали и заштићавали, она се доцније открила у дивном и небеском облику који јој је био прирођен, ишла за њиховим стопама, испуњавала све њихове жеље, пунила њихове домове богатством, и учинила да буду срећни у љубави и победници у рату. Слобода је један такав дух. Кад год она узима на се облик мрског рептила. Она пузи, она сикће, она уједа. Али тешко онима онима који би, згађени, покушали да је смрве! А благо онима који се нису бојали да је приме у њезином срамном и грозовитом облику; њих ће она касније наградити кад дође време њене лепоте и њене славе.

Има један једини лек против зала које ствара слобода задобијена од скора; а тај лек јесте слобода. Када један сужањ напусти своју ћелију, он не може да поднесе у први мах светлост дана — он је неспособан да разликује боје или да распозна лица. Али ту не значи излечити га, шаљући га натраг у његову хапсану, већ навикавајући га на сунчане зраке. Сјај истине и слободе може у први тренутак да опсени и да смете народе који су напола ослепили у тамници. Али пустите их нека посматрају у чуду око себе, и они ће брзо бити способни да тај сјај издрже. За неколико година људи ће се научити памети. Крајња жестина мишљења биће ублажена. Непријатељске теорије поправиће једна другу. Раштркани елементи истине престаће да се сукобљавају, и почеће да се састају. И на крају крајева из хаоса ће изићи један систем правде и реда.

Многи политичари нашег времена имају обичај да избаце, као једну теорију која се сама по себи разуме, да ни један народ не треба бити слободан, пре него што не постане зрео да се служи својом слободом. Ова максима достојна је оног будале из старе приче, који је одлучио да не иде у воду док не научи пливати. Ако је људима чекати за слободу док не постану паметни и добри у ропству, онда могу заиста вечно чекати.

С тога ми потпуно одобравамо држање Милтоново и других мудрих и добрих људи који су се, поред много тога што беше смешно и зазорно у понашању њихових другова, смело залагали за ствар Народне Слободе. Није нам познато да су песника окривљавали ради особног учешћа у ма којем покудном испаду оног времена. Омиљени предмет његових непријатеља јесте оно његово држање у погледу извршења смртне казне над краљем. Ми никако не одобравамо овај чувени поступак. Ипак морамо рећи — да будемо праведни према толиким одличним особама које су ту победиле, а нарочито да будемо праведни према одличној особи која је ово дело бранила — да ништа не може бити апсурдније од оних

оптужаба којима терете краљоубице, и које су, за ових последњих сто шездесет година постале ствар моде. Ми смо се цело време уздржали да се не позивамо на прва начела. Ни сада се нећемо на њих позвати. Ми се поново утечемо упоредном случају револуције. Каква битна разлика може бити повучена између извршења смртне казне над оцем и између синовљева свргнућа? Има ли ту каква уставна максима која се даде применити оном првом, а не овом другом? Краљ не може учинити никакве погрешке. Ако је тако, Џемс беше исто тако невин као што би био и Чарлс. Једино министар треба да буде одговоран за владарева дела. Ако је тако, зашто нису оптужили Џефриса, а задржали Џемса? Краљева је особа посвећена. Да ли су сматрали Џемсову особу за посвећену, у Бојну? Опалити топ против војске за коју се зна да се у њој налази краљ, то се примиче грдно близу краљеубиству. Чарлс, такођер, чега се увек треба сећати, био је смакнут од људи који су били огорчени ради вишегодишњег војевања, и које није никад везала за њега никоја друга веза осим оне која их је везала према свима њиховим сугрђанима. Они који су прогнали Џемса с његовог престола, који су побунили његову војску, који су му отуђили пријатеље, који су га најпре заточили у његовој палати и онда га истерали из ње, који су нарушавали његов покој заповедничким посланицама, који су га прогонили огњем и мачем са једног на други крај царства, који су вешали, за собом по земљи вукли, и черечили његове присталице, и напали на његовог невиног наследника — то су били његов нећак и његове две кћери. Кад размишљамо о овим свима стварима, налазимо се на муци да појмимо да, петог новембра, једне исте особе благодаре Господу што је чудесно руководио свога раба Виљема, и што је учинио да пред њим падне сва опозиција док не постане наш Краљ и Владар, — а тридесетог јануара да се могу те исте особе наједном да ужасну што је крв краљевског Мученика пала на њих и њихову децу.

Понављамо да не одобравамо извршење смртне казне над Чарлсом; не можда с тога што устав изузима краља у питању одговорности, јер знамо да све такове максиме, ма колико изврсне, имају своје изузетке; а још мање с тога што би имала каквих нарочитих обзира према њему ради његовог карактера, јер мислимо да га његова осуда описује са савршеном праведношћу као „тирана, издајицу, крволока, и народног непријатеља"; него зато што смо убеђени да је та мера била од грдне штете ствари слободе. Онај који је њоме био уклоњен, био је сужањ и талац: његов наследник на којега је сваки роајалист сместа пренео своју верност, био је на слободи. Пресбитеријанци не би се никад били могли сасвим измирити са оцем — у њима није било толико укорењено непријатељство према сину. Велико тело народа посматраше исто тако овај поступак са осећајима које, ма колико неразумне, не би смела повредити без страха ниједна влада.

Али и ако мислимо да је понашање краљоубица за осуду, Милтоново понашање изилази пред нас у сасвим другојачијем светлу. Чин је био свршен. Натраг се више није могло. На зло се било нагазило; и задатак је био да се то зло по могућности што више смањи Ми осуђујемо поглавице војске што нису попустили народном мнењу; али не можемо осуђивати Милтона што је желео да измени то мнење. Оно исто осећање које би нас суздржало да не изведемо то дело, навело би нас, после свршеног чина, да га бранимо од махнитости ропских душа и од предрасуда. За спас народне слободе, желимо да оно није било учињено, јер је народ над тим негодовао. Али, за спас народне слободе, исто би тако желили да народ тај чин одобрава кад је већ био извршен. Ако се шта више може желити у погледу Милтоновог оправдања, то се може наћи у Салмасиусовој књизи. Ову бедну ствар с правом посматрају данас једино као кулу светиљу ловаца речи, који желе да постану државници. Слава онога човека који је ово дело побио, „Aeneae magni dextra", дала је тој ствари сав онај глас који она ужива

код садашњег нараштаја. У оном времену стања ствари беше другачије. Тада се није потпуно разумевало колико грдна провалија дели обичног класичког знаоца од једног политичког философа. Свакако би расправа тако одличног критичара, која напада на основна начела свих слободоумних влада, морала најштетније деловати на народни дух, да је била остала без одговора.

Желимо придодати неколико речи које се односе на један други предмет, на онај код којега се Милтонови непријатељи са уживањем заустављају, — мислимо за његово држање за време Протекторове управе. Да је један одушевљени поборник слободе у стању да се прими службе под једним војничким узурпатором, чини се, без сумње, на први поглед, необично. Али све околности у којима се земља тада налазила, биле су необичне. Оливерова амбиција није била нимало грубе врсти. Чини се да он није никад жудио за деспотском моћи. Он се најпре искрено и мушки борио за Парламенат, и није га никад напуштао, док овај није напустио своју дужност. Ако га је силом разрешио, то је било тек онда кад је увидео да оно мало чланова који су преостали после толиких убистава, сеоба и прогона, желе да за се приграбе власт која им је била само поверена, и да натерају Енглеску да уђе у колотечину млетачке олигархије. Али чак ни онда кад се сам поставио насиљем на чело послова, он није предузео неограничену власт. Дао је земљи устав далеко савршенији од и једнога који је био у то време познат свету. Изменио је представнички систем на такав начин да га је чак и Лорд Кларендон морао да похвали. За себе, истина, захтевао је прво место у републици, али са једва толико моћи колику има један низоземски статхудер, или један амерички председник. Дао је парламенту један глас при намештању министара, и оставио му цео законодавни ауторитет, не задржавајући за себе чак ни један вето код закона што их буде овај стварао; он не захтеваше да врховно главарство буде наследно у његовој породици. До ове тачке, мислимо, ако се при-

лике времена и згоде које је имао да себе увећа, непристрасно посматрају, он нимало не уступа Вашингтону или Боливару. Да је на његову умереност било одговорено исто таквом умерености, нема разлога да се помишља да би он био прекорачио границу коју је сам себи одредио. Али кад је дошао до уверења да парламенат сумња у ауторитет под којим се састаје, и да се налази у опасности да буде лишен и оне ограничене моћи која је била неопходно потребна за његову особну безбедност, тада, мора се признати, он је узео да води самовољнију политику.

Па ипак, и ако верујемо да су Кромвелове намере биле у почетку поштене, и ако верујемо да је био приморао неодољивом силом околности, да скрене с племените стазе коју је био себи обележио, и ако се дивимо, заједно са свима људима из свих странака, вештини и енергији његове сјајне управе, ми не заступамо самовољну и бесправну власт, па ма се налазила она и у његовим рукама. Ми знамо да је добар устав бесконачно бољи од најбољег деспота. Али сумњамо да је у време о којем говоримо, ради оштрине верских и политичких размирица, сталан и срећан споразум био икако могућ. Избор није био између Кромвела и слободе, него између Кромвела и Стјуартâ. Да је Милтон добро изабрао, нико не може бити у сумњи, ако се беспристрасно упореде догађаји под протекторатом са догађајима за оних тридесет година које су му следиле, најцрњих и најсрамотнијих у енглеским летописима. Кромвел, и ако на неправилан начин, очито удараше основе једног система за дивљење. Никад пре њега није се уживала до већег степена верска слобода и слобода расправљања. Никад није био народни углед боље чуван на страни, нити се икад правда боље вршила на дому. Била је реткост да је ма која опозиција која није много одударала од отворене побуне, изазивала касније освету слободоумног и великодушног узурпатора. Установе којима је он ударио темељ, као што су изложене у Средствима Владе, и у

Понизној Прошњи и Упућењу, беху изврсне. Његов рад, истина је, пречесто се удаљивао од теорије ових установа. Али да је он поживио коју годину више, вероватно је да би га те установе надживеле, и да би његов самовољан рад с њим заједно био покопан. Његова моћ није била освештана старинским предрасудама. Њу су једино подржавалâ његове велике личне особине. С тога није требало много стрепити пред једним другим протектором, у случају ако то не би био један други Оливер Кромвел. Догађаји који су следили иза његове смрти јесу најпотпуније оправдање оних који су се трудили да одрже његову превласт. Јер његова смрт расула је цео састав друштва. Војска се дизала против парламента, различити корпуси војске једни против других. Секта бешњаше против секте. Странка роваше против странке. Пресбитеријанци, нестрпљиви да се освете Индепендентима, жртвовали су своју властиту слободу, и забацили сва своја стара начела. Не осврћући се ниједним оком на прошлост, нити тражећи иједне стипулације за будућност, они су бацили своју слободу под ноге једном најбесрамнијем и најнеумољивијем тирану.

Тада наступише они дани који се не могу поменути а да крв не удари у образе, дани робовања без оданости и чулности без љубави, дани сићушних талената и циновских порока, рај ледених срца и закржљалих душа, златно доба кукавице, верског лицемера и роба. Краљ се подло приклањао пред својим супарником да узмогне угњетавати свој народ, понизио се на улогу вице-краља Француске, и мирно гутао, са самодопадљивом бестидношћу, њезине срамне увреде и њезино још срамније злато. Миловања дворских милосница и лакрдије дворских будала давале су правац једној влади која имађаше таман довољно способности да обмањује, и таман довољно верског уверења да прогони. Начела слободе постадоше спрдња сваког дворског човека, а Анатема Мараната спрдња сваког ђакона што се улагује. На сваком

високом месту клањало се Чарлсу и Џемсу, Белиалу и Молоху; и Енглеска рањаше крвљу своје најбоље и најодабраније деце ове срамотне и свирепе идоле. Злочин се низао за злочином, брука за бруком, док није ово колено, проклето од Бога и човека, било по други пут изагнато да путује по белом свету, да уђе у причу, и да при његовом помену зебу народи.

(Свршиће се)

Тома Б. Маколе.

(С енглеског превео Вељко Милићевић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Утопљено звоно од Герхарда Хауптмана, у преводу Ристе Одавића.

Судбина комада који се пресађују из народа у народ и, поред тога, прелазе, као што је овде случај, из велике и начитане, у врло шарену и неједнаку публику има за цело своје занимљивости. „Уметничко Звоно“ Герхарда Хауптмана, сувише нејасно и за критичаре, али ближе Немцима и немачки образованим људима, који су читали германске бајке, „Фауста“, Ничеа, који су гледали Вагњера и познају Шекспира, који најзад имају осећања за филозофију и мистицизам, удруженим са сентименталношћу, изгледало је на нашој позорници и великој већини наше публике једино као фантастични либрето без музике. Успех који је представа постигла несразмерна је с напором у инсценирању и са трудом глумаца, који је ипак похвалан.

Ова Хауптманова драма, долазећи после читавог низа његових реалистичких покушаја, јесте романтична реакција код самог писца и његов очајан покушај да се попне једним скоком на висину светске загонетке. Она говори о познатој идеји човека који се диже из реда обичних људи, који греши против богова и мирног, поступног развића природе. Хајнрих је, на супрот Флоријану Гајеру, над-човек, романтичан сањалица, Ибзенов тип, који у атмосфери Шекспировог „Сна једне летње ноћи“ одлази у планину, оставља долину и рад у њој, који је пропао у језеру. Тамо горе он се удружује са Раутен-

делајном, оличењем природе — жене, из чијег се брака са човеком рађају и са планине спуштају велике спасоносне идеје које ослобођавају душу од материје. Али она је још јача и побеђује у виду сатира — Мефистофенеса и тешког и доброг воденог становника Никелмана. Глупост обичних људи, учитеља и берберина, и догма хришћанства свештеникова помажу злобне полу-богове земљине, и Хајнрих умире побеђен. Раутенделајн силази Никелману, али ће, као што вели Валдштрат, човек бити отац њеног детета. Са тим обећањем људима комад се свршава без резултата, као и први део „Фауста“. али наговештава долазак спасења. Поред тога што је Хауптманово „Утопљено Звоно“ без решења светске загонетке и без крајње максиме, оно је као комад невезано и неразумљиво. На нашој позорници, са рђавом дикцијом наших глумаца, он је постао само још нејаснији.

Раутенделајн Г-ђе Харитоновић и Сатир Г. Богића су најуспешнија тумачења, али имају великих мана. Она не треба да је слаба, нежна и треба да има више руменила и здравља. Г-ђа Харитоновић је појмила малу елфу као сентименталну слабуњаву девојчицу, која ништа, нема од вилинскога. Г. Радовић је био добро маскиран, али потпуно погрешан са оним својим патосом и декламовањем из бунара. Најтежа и најнеодређенија улога Хајнриха је била и најнесрећнија. Он мора бити блед и мршав сањалица, без много театралног ефекта и фразирања, једном речју лирски јунак најнежније врсте, а он је био све што је противно томе, и у опште рђаво игран. Сасвим је појмљиво да су многе ствари, као што је хармонијска игра Елфа, биле потпуно неизводљиви са нашом трупом.

Представа „Утопљеног Звона“ је дакле имала успеха једино као декорација, а у осталом била је изведена прилично слабо. Многи неуспеси на страним позорницама извињавају донекле глумце и режију, али су сви ти напори били, као што смо напоменули, у великој несразмери са оним што је публика однела са представе.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Друга изложба друштва „Ладе“.

Занимљива са разноврсности праваца и наклоности, заступајући све гране сликарства и вајарство, друга изложба нашег старијег и већег уметничког друштва је заиста успела. Поред слика масном бојом, на њој има пастела, цртежа, гравира, акварела; осим радова који изгледају још и сада једино могући у средини као што је наша, портрета и икона, она има слика предела, студија под сунцем и ведрим небом, и шта више, пејсажа са истинским песничким тумачењем. Колико овакве ствари изгледају особито јунаштво код нас, где огромна већина публике, и оне која уопште тражи да разуме слику, још увек хоће на њој да се диви само сличности са стварима како их она види, ипак су ти пејсажи заступљени у приличном броју на овој Ладиној изложби.

Они нам говоре о једној симпатичној и нежној уметничкој души, и може бити, најјачој индивидуалности међу нашим уметницима. Г. Марко Мурат нам износи са дубровачких обала читаву малу серију, „циклус Orae Ragusinae“, као што је он назива; али то није оно приморје на чијим каменим странама бљешти бело и врело талијанско сунце и сјаји се глатко лишће широких и ниских маслина. Г. Мурат га не види у тој његовој зрачној одећи. Као приморац, он воли чимпресе, маслине и агаве; он бира, да милује четкицом чивитасто далматинско море, његове дуге затоне и старе куле његових приста-

ништа; али, он му одузима блистање камена, плаветнило мора и шаренило једара. Он их покрива плавом копреном; он претпоставља дану вече и ноћ, а присоју хладовите стране. У томе је његова поезија његовог приморја. Он га хоће таквог, и тада највише успева. Од свих пет слика из овога циклуса, најбоље су оне које су у ноћној, модрој тами или у великој и дебелој сенци. Она на пример која представља лако стрме обале обрасле ретким чимпресама, (бр. 22) које као да силазе полако мору, том чаробном неодољивом мору које привлачи људе и ствари, коме као да је окренуто лице цела приморја. У јакој сенци, кроз коју пробија бисерно светлуцање мора, ово мирно, тихо силажење земље мору, она права дрвета пред којима се осећа бескрајна даљина јесу највећма поетска творевина на целој изложби. Једина, чисто техничка мана, ако се усуђујемо напоменути уметнику, то су оне крупне, сувише правилне шљокице које представљају светлуцање таласића. Може бити да би место њих пљошти удари четкице дали исту јачину, а мање нарушавали глатку површину и утисак мира. Друга лепа слика (бр. 24), обала у ноћи гледана са земље и модар затон над којим се повијају дрвета, такође је лепа. Међу те пејсаже, као оличену душу приморја, стављамо и „Лопудску сиротицу": опет љубичаста атмосфера ноћи у коју је сликар уоквирио бајку девојке која плива своме драгом. Покрет особе је једино што нам не изгледа срећно.

После ове лепе, поетске душе Дубровчанина и Словенина, који је заволео меланхоличне ноћне изгледе из околине славног Града који је умро, најпре смо привучени јасним сунцем Г-ђе Бете Вукановић. „На мојој Тераси" је врло леп успех у решавању занимљивог и тешког проблема plein air-a. На крову једне београдске куће, одакле се виде наше две реке, једна жена под штитом и једно девојче које стоји обасјани су јаким подневним сунцем. Прва особа носи његове просејане и ублажене зраке, који имају ипак топлине на врату, а друга, уздигнута над сирово, снажно осветљеним жутим столом

стоји у љубичастој полусенци између нас и сунца. Та поступност, изведена са много знања, интимна је лепота овог снажног дела, пуног зрачења и ваздуха. Друга, мања слика, „пред огледалом“ такође су топло и пластично израђена женска леђа. „Вечер“ над потоком је занимљива забава палете у маниру Короа. Неколико акварела, међу којима „Кап Мартен“, допуњују физиономију Г-ђе Вукановић као уметнице која познаје и воли сунце и његову игру над стварима.

Г. Лалић је изнео један предмет Миje-а и Жила Бретона: враћање из поља пред вече и оно расположење које влада на пољима где се леђа сагибају у бескрајном, тешком раду. Он се изражава, као и они француски сликари, покретом и тоном, али са мање среће у овом другом. Његово вечерње небо има једно непријатно, сурово жутило, као што је и профил брда усиљен. Ипак је „Под бременом“ врло лепо инспирисана слика и главно дело Г. Лалића на изложби. Његове „Преподавачице у Дубровнику“ немају оно сунце Г-ђе Вукановић, неједнако су осветљене и без атмосфере. Сенка испод оне жуте мараме морала је бити донекле љубичаста, и оно бело платно и корпе нису ни најмање под сунцем. Још нека извесна расутост у композицији и у изради чини ову слику слабијом од прећашње.

Г. Почек је сликар четвртог низа пејсажа, који су сви мале скице или врло мале слике. Овај уметник, који се код нас први пут јавља, има без сумње великих особина ока и технике: он је сочан, свеж, занимљив за нас по предмету својих слика. Али он нема све што треба сликару предела. Његове скице из Боке и са Ловћена често су без икаквог предмета и постизирања, а нарочито оскудевају у ваздуху. То им је, изгледа нам, главна мана. Две или три чине леп изузетак, међу којима „Ловћенски висови.“

Неколико покушаја Г. Боривоја Стефановића, у јасном plein air-у или сниманих танко, магловито, завршују серију пејсажа, прву по броју и важности. Занимљиво је

приметити да нам они сви долазе са југа, из Црне Горе и Далмације. Осим неких врло малих покушаја Г. Стефановића, Србија и Београд нису уопште сликани, што је карактеристично по живот наших сликара. Друго, „Српско Уметничко Удружење“ је било богатије у томе.

Портрети су друга занимљивост изложбе. Г. Вукановић долази са своја три портрета и једним пастелом на прво место. Портре Г-ђице Олге Јовановић је прилично леп успех у модерном портрету, који као на Западу, у наше доба, тежи све више да буде уједно уметничка композиција, да изиђе из баналног става за снимање и да унесе покрета и линија, који би били и карактерни и уметнички. Г. Вукановићев рад је донекле у томе новина у нас (Г. Паја Јовановић излаже на страни), и ми морамо да се радујемо томе: тако уметност улази у куће. Истина уметнички портре Гандарин, Болдинијев, Каро-Делвајев и других има ту опасност што може да склизне врло лако (као често код Болдиниа) у лажно афектирање и неукусну претераност, која је не ретко последица уметниковог попуштања своме клијенту, али је и тај начин већ дао неколико ремек-дела. Један изврстан и без сумње већ готов рад је, и поред свога скромног назива, „Студија за портрет“ од Г. Мурата. Рађена у светлим бојама, на црвеној подлози, та врло лепа глава има толико сјаја живота на кожи и у очима, толико стила у контури и у цртама да је не само готов портре, него и потпуно готова слика. Г. Мурату служи на част што је заиста успео, одступивши од тонова своје палете: њих се он држи у другом портреу, Г-ђе Др. В. Ј. Слика, коју уметник назива студијом, један је од три или четири највише уметничких ствари на изложби.

Међу портрете долази „Тип Црногорца“ од Г. Почека, пластичан, стваран, али са рђаво распоређеном светлошћу: глава особе на први поглед изгледа да није средиште наше пажње. „Стари Дубровчанин у народној ношњи“ од Г. Лалића нема оне свежине и искрености.

нити јачине у колориту као Црногорац Г. Почеков, али је боље компонован.

Г. Урош Предић има на овој изложби четири рада одређених за једну капелу: Ћирило и Методије, и триптих Димитрије, Ђорђе и Никола. Они су декоративне природе и имају ту новину што обнављају византијску златну ореолу. Иначе су радови Г. Предића већ добро познати нашој публици, и стога је непотребно говорити и о његовој техници, која би се могла једино испитивати на овим стварима рађеним у стези једног нарочитог и одређеног стила.

После ђачких радова савесног и даровитог Г. Љубомира Ивановића, међу којима врло добра „Глава старца“, долазимо на једног савршеног уметника у „eau-forte“, Г. Јосифа Даниловца. Он је изложио приличан број ствари, међу којима један портре, у коме његово перо достиже тонове сликарске четкице. „Крај жељезнице“, „Црни хлеб“ и „Из Ријеке“ су студије призора из фабричког и радничког живота, који ужива нарочиту милост свих гравера, и чија се црна, чађава атмосфера и морална боја највише слажу са тоном ове врсте сликања. Ипак, сразмерно вештини цртања и компоновања, Г. Даниловац није изнео велики моралан садржај. Неки од његових радова су само прости цртежи силуета, али ипак он чини част изложби „Ладе“.

Као увек на изложбама, скулптура је мање заступљена. Њој нарочито недостаје већих дела и врло је сиромашна у предмету. Г. Ђорђе Јовановић је најбогатији (око четрнаест бројева) и најразноврснији. Од њега је онај тежак проблем вела превученог преко лица („Туга“), две три омање студије претворене у композиције („Rosa belgradensis“, „Напуштена“, и тако даље), неколико портрета, и, нарочито, маска „Чика-Милована“ (Глишића), која као какав мотив са кладенца има испод сократског чела широки, меснати осмех добронудна дина, изгледа нам најбоља ствар у сали. Портре Г-ђе Роксандић од Г. Роксандића је пун живота, покрета и сличности. Уопште

вајарско одељење, и ако сирото већим и дубљим стварима, оставља бољи утисак него што је се било надати са оним мањим бројем суделовача.

Изложба „Ладина“, да завршим, успела је данас са својом разноврсношћу, са новином у портрету, и са својим песничким пејсажем.

Према првој, она има и несумњивог напретка и новина, и дала нам је два нова имена.

Милан Предић.

Двадесетпетогодишњица Г. Стевана Мокрањца.

Двадесетпетогодишњи јубилеј Г. Стевана Мокрањца може се, без мало, сматрати као јубилеј српске уметничке музике. Јер историја српске уметничке музике није старија од тридесет година. Рад Г. Мокрањца испуњује дакле целу досадашњу историју српске музике. Целу ону борбу са предрасудама, некултуром, коју су нам ставили Турци и са одсуством сваког смисла за уметничку музику, водио је Г. Стеван Мокрањац и довео музику на један, према нашим приликама, доста висок ступањ. Његов цео рад усредсредио се поглавито на вокалну музику и на томе нам је пољу оставио, поред свога савременика Г. Јосифа Маринковића, дела, која ће и њих обојицу и многа поколења преживети. Име Г. Стевана Мокрањца ући ће у онај низ бесмртних имена, оснивалаца наше књижевности и уметности. Најећа заслуга Г. Мокрањца је прикупљање народних мотива из свију крајева Српства. Благодарећи њему, ми данас имамо један велики низ сакупљених народних мотива, који су драгоцени по историју наше народне културе. Као што је Вук Караџић скупљао народне песме из свих крајева српства, тако је и Г. Мокрањац скупљао музику нашега народа. Но, најпосле, да је Г. Мокрањац само скупио народне мотиве и забележио их, он не би био још оно постигао, што је у ствари постигао. Он је ове мотиве проучавао, и ако не у каквој научној расправи, књизи или музичкој студији; он је практично поставио

неку врсту хармонијског система на основи и карактеристикама српских народних мотива и њихове егзотике. Он је јединствено добро умео да доведе у везу научно постављену теорију западњачке музике са егзотиком источњачких мотива. И пре Г. Мокрањца, и за време његово, па и после њега, било је покушаја овакве врсте. Но једно због слабе музичке и теориске спреме, а друго због доста многобројних, неталентованих и скроз музички неспремних, са слабом интелигенцијом и културом, странаца, који су дуго по нашој музици баратали (што неки и данас чине), српска музика је била у горем од примитивног стања: она је била дилетантска. Г. Мокрањац је оживео и уметнички изглед дао српској музици, незналицама искваренoj, испретураној и унакаженој. Он је скупио грађу и за музичаре композиторе, који ће моћи изучавати особине мелодија појединих крајева Српства, и на тој основи створити читав правац, читаву једну школу, читаву једну епоху српске уметничке музике, коју ми још у овоме смислу немамо. Даље, његов рад биће грађа за музичког теоретичара, који ће из тих мотива моћи створити читав један систем, један систем порекла, хармоније, облика и средства српске музике. И онда, ако кад год српска музика дâ једнога Чајковскога, Сметану, Дворжака, Грига или Шумана, име Г. Мокрањца и његове заслуге за српску музику неће бити мање.

Г. Мокрањац је у своме правцу без мало дошао до краја — он ће тај правац и завршити, јер директно у овоме правцу неће се моћи много шта још учинити. Будућност наше музике лежи у другом правцу, а то је развијање већих облика вокалне, а нарочито инструменталне музике, и то у потпуно оригиналном уметничком смислу а у духу наше народне музике. Мотиви и хармонија Г. Мокрањца могу нам служити као основа, на којој ћемо дати нов правац нашој музици, која ће већим облицима, разрадом у вишем стилу, великим размерама, доћи до српске уметничке музике. Овим не мислимо да кажем да ми данас немамо уметничке музике, него да су та

дела, која чине нашу уметничку музику, данас усамљена и не дају један позитиван, одређен правац — не чине једну школу.

Што више проучавамо радове Г. Мокрањца све ћемо више проналазити лепота и умешности у хармонизацији и разради народних мотива. Нарочито ће се истицати природност његове хармонизације, солидност и збиља његове обраде. Он је позитиван музичар, како је ретко ко и међу млађим српским музичарима. У сваком његовом такту осећа се зрелост и промишљеност. Осећа се да је све потекло из сигурне руке, од човека који уме својим талентом да влада. А то је особина која пресуђује вредност једнога уметника. То је оно што га чини правим уметником и одваја га од гомиле полу уметника, који личе на дилетанте. Г. Мокрањац је позитиван музичар, који зна шта хоће, који има власт над самим собом и који има јасан преглед својих сила. Он уме да употреби згодно и лепо сва средства која стоје на расположењу једном образованом музичару. Његова дела не пате од превелике обраде и контрапунктских претоваривања. Г. Мокрањац промишљено разрађује и уме да буде умерен. Па ипак, не треба ово све сматрати као прост рачун једнога теоретичара, без поезије, без душе и уметничког осећања. Његове су обраде пуне душе и поезије. Он уме да покаже сву поезију, дубину осећања, музику и патетичност српских народних мотива. Г. Мокрањац уме њихове лепе особине да истакне својом обрадом. Као пример навешћу X руковет (Охридске песме) VI руковет (Хајдук-Вељко) и V руковет. У X рукоковету налазе се места са изванредним мотивима, које је Г. Мокрањац тако хармонизирао, да се још више издижу. Моћ је ових мотива таква, да нам изазива пред очи слику плавог Охридског језера, сутона како пада над њим, месечине, која се огледа у благим таласима; ми чујемо одјеке удаљене песме како лебди над тихом водом. Па онда, како је патетичан VI руковет (Хајдук

Вељко) са својим последњим делом „Болан ми лежи, море Кара-Мустафа“. Овај је крај читава лабудова песма пропасти једног хероја. Изванредно је изразита мелодија хармонизација код оног места где Кара-Мустафа вели: „Нека гу паше тај Хајдук-Вељко, јербо је бољи јунак од мене“. Па колико је патетично оно место на крају, које чини врхунац овога руковета: „Нека гу љуби, море, тај Хајдук-Вељко, јербо је бољи јунак од мене“. Тешко је наћи још један мотив не само међу српским, већ и међу страним мотивима који је овако силан и изразит као песма „Кара-Мустафина“ која је исто толико јака и силна као што је у Станковићевој „Коштани“ јако Миткино осећање: „Жал за младост“. И Кара-Мустафина је песма песма пропасти херојства: „Нека гу љуби, море, тај Хајдук Вељко, јербо је бољи јунак од мене“!

Но не само на пољу скупљања народних мотива и њихове обраде већ и на пољу наставе и образовања ширега круга урадио је Мокрањац као нико до данас. Он је оснивалац Српске Музичке Школе. Он је као диригент подигао „Београдско Певачко Друштво“ на висину најбољег српског певачког друштва на висину, на којој ће га бити, после њега, сваком музичару тешко одржати.

Стеван К. Христић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Ст. Станојевић, Историја Босне и Херцеговине. У Београду у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1909. Стр. VIII + 96 м. 8⁰; цена 1 динар.

Између књига, које је изазвала анексија Босне и Херцеговине, јесте и ова кратка историја тих двеју покрајина српских. Такав повод њену постанку, уосталом, обележава и писац говорећи у Предговору како се поводом анексије „осетила потреба да се и шира публика обавести о прошлости ових покрајина“ и да он овом својом књигом жели задовољити ту потребу.

Таква потреба доиста је постојала. Зато је намера Г. Станојевића похвална, и у толико више што целокупне историја тих двеју покрајина не само што није било за ширу публику, него је није било ни за ону која се и иначе интересовала за овај предмет. Клајићева „Повјест Босне“ (Загреб, 1882) и А. Кнежевића „Кратка повјест краља босанских“ (Дубровник, I књ. 1884, II књ 1886, III књ. 1887) не одговарају таквој намени ни обрадом нити пак обимом: у њима је изложена прошлост тих покрајина само до пада њихова под власт Турака (до 1472); књижица Паскала Младеновића „Из прошлости босанске“ (Сарајево, 1907) доста одговара потребама публике прве категорије, али је и у њој обухваћен само први период, до пада тих покрајина под власт Турака, Башагићева „Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине“ (Сарајево, 1900) излаже прошлост тих двеју покрајина од њи-

хова пада под власт Турака до 1850 године, али не може добро послужити за допуну горњима, јер је израђена неспретно и једнострано: у њој се узима у вид само мусломански елеменат; а већ о „Краткој босанско-херцеговачких краљева повестници“ Јов. Рајића (превод с немачког с Рајићевим примедбама, I изд. у Бечу 1793, II изд. у Београду 1847), не треба ни говорити у овој прилици. Због тога је била потребна једна добра Историја Босне и Херцеговине у целини, па зато и треба похвалити намеру Г. Станојевића. Друга је пак ствар колико је он успео у том послу и колико је овом књигом одговорио очекивањима с правом полаганима на њ.

*

Ова кратка Историја Босне и Херцеговине компилативног је карактера: први и много већи део пренесен је из његове „Историје Српског Народа“ која је и сама таква, а остало је изведено по разним списима о босанско-херцеговачкој прошлости. Тим пак што кажемо да је таквог карактера, ми не мислимо да је унапред осуђујемо, што није изворно дело. Овакви историјски списи, што постају поводом каквог догађаја, и намењени су широј публици, обично су таквог карактера и нису за подцењивање, ако их раде стручњаци, који на историју гледају као на науку и којима су познати захтеви за историјски рад које било врсте. Јер такви људи, и ако се за све партије свог списа не служе изворима, зато што знају литературу свог предмета и вредност појединих дела, знају где ће се обратити за тачне податке, у мноштву чињеница знају одабрати најглавније и најкарактеристичније, знају одредити основну чињеницу према којој се друге одабирају, класификују, распоређују и доводе у узрочну везу, знају конструисати целину, дајући јој потребан историјски оквир. Дакле, чак и кад популаризују науку, људи који је познају не одузимају јој њен битни карактер. Они се старају да што тачније и што јасније представе прошлост. Стога и такви послови могу бити и јесу од користи, па смо и ми рачунали на корист од овог списа.

Али кад је какав историјски спис компилативног карактера, он мора бити добро израђен и имати нарочитих одлика, да би се о њему рекло да је добар. Г. Станојевић мисли да је такав и овај његов спис. Тако се бар може судити по његовим речима у Предговору на страни V. Јер наводећи тамо како му је ова кратка Историја Босне и Херцеговине рађена као и његова „Историја Српског Народа“ (Београд, 1908) вели како и за њу вреди у главном оно што је у Поговору „Историји Српског Народа“ рекао о овој а то ће рећи да и за њу вреде најглавније тврдње његове, а то су: да је и у овом делу „прошлост приказана на новој основи, сасвим друкчије него што је досад чињено“: да су и у њој „сасвим нова концепција и композиција“; и да ће и у њој „у појединостима без сумње бити недостатака и грешака, али главне замисли, концепција и композиција у целини — то је добро и тачно, и у том правцу тешко да ће се извести велике промене и изнети оправдане замерке“ („Историја Српског Народа“, стр. 385).

Колико је тај суд тачан за његову „Историју Српског Народа“ видећемо другом приликом, а у колико се тај суд може применити на ову кратку Историју Босне и Херцеговине, показаћемо овде.

Прво да се задржимо на овим „главним замислима“, које је писац толико истакао, па ћемо потом прећи и на подробније разматрање књиге.

У сваком историјском делу, па било оно изворно или компилативне, треба да има и концепције и композиције, али је несумњиво да компилативно дело у колико има мање других одлика према изворном, тражи што бољу концепцију и композицију, јер ће тако потпуније постићи своју сврху. У колико је пак овим делима више потребна тачна историјска концепција и погодна композиција, у толико је у њима лакше то постићи. Према томе се и могло очекивати да ћемо овде наћи и тачну историјску концепцију и погодну композицију у главном, које одговарају карактеру и намени књиге. Али овде није такав случај.

На првом месту о правој концепцији у једном историјском спису, о концепцији историје, у овој књизи не можемо рећи ни да је нова, ни да је добра нити пак да је тачна.

У овој краткој Историји Босне и Херцеговине писац је дао политичку историју анектованих покрајина. То значи да њена концепција није нова, јер је прошлост тих покрајина и досад тако обрађивана, па и у горе побројаним списима. Али она није ни тачна, чим у овој Историји, као политичкој, не видимо оне битне чињенице за политичку историју, према којој се остале одабирају, класификују и доводе у узрочну везу да се објасни главна, и кад се одабирају само политичке чињенице, да се из њих створи политичка историја. Концепција политичке историје, по којој се узимају само чињенице једне категорије, није тачна, јер, принципиелно посматрано, нема политичких чињеница које се не би одређивале или које не би биле праћене културнима, и специјално социјалнима. Према модерном схватању, политичка историја собом обухвата све чињенице из живота народа чија се прошлост износи, дакле и политичке и културне; сем тога, како крупне чињенице политичког карактера, из којих се ствара основ и које сачињавају главни део политичке историје, нису резултат само других политичких чињеница него и културних, значи да се једне од других не могу потпуно издвајати. А тога још најмање може бити у политичкој историји Босне и Херцеговине. Више него за историју које биле друге покрајине српске, тамо се морају имати у виду чињенице обеју категорија; без и једних и других, заједно узетих, апсолутно је немогуће не само правилно изложити прошлост анектованих покрајина него и разумети и објаснити најинтересантније догађаје и појаве у њој. А то писац није учинио. Његова је концепција политичке историје Босне и Херцеговине једнострана, непотпуна; то је застарело гледиште о политичкој историји.

А као што није тачна концепција кратке политичке историје Босне и Херцеговине, није јој добра ни композиција. Оваква каква је овде, композиција целокупне политичке историје Босне и Херцеговине не одговара ни модерним погледима о обради историје једног народа, државе, покрајине и тако даље, у целини а још мање одговара историјском спису намењеном широј публици поводом догађаја, коме је у књизи посвећен цео последњи (VIII) одељак.

Да књига својом композицијом не одговара модерним погледима о обради историје једног народа, државе, покрајине итд. у целини, и то нарочито спису који је намењен широј публици, довољно је упоредити ову кратку политичку историју Босне и Херцеговине са сличним делима модерних страних историчара. При том поређењу видеће се одмах велика разлика: јер док се на једној страни, код модернлх страних историчара, види да се у таквим делима најподробније излаже модеран период, догађаји блиски садашњици, а у колико се више иде у давнину, да је обим излагању све ужи, да се излагање све више своди на најглавније и најкарактеристичније чињенице, груписане око оне основне која служи за основ излагању, на другој страни, у овој краткој политичкој историји Босне и Херцеговине — која у главном има два дела, од којих први обухвата прошлост анектованих покрајина, откако се у њима јавља словенски елеменат па до њихова пада под власт Турака, а други део од тог доба па до данас — констатује се обратан поступак: ново доба, које је и иначе у делима оваквог карактера претежније у сваком погледу од старијега, а нарочито у књизи с наменом и постанком какви су у ове, заузело је само једну трећину, међутим старије, као споредно, добило је две трећине. Последица такве композиције у главном одмах је од штете, јер док се у старијем периоду сусрећемо чак и са појединостима сувишним за књигу овако малог обима, у другом периоду изостављени су и такви догађаји и појави, без којих је немогуће представити широј публици

ток догађаја у босанско-херцеговачкој прошлости XVIII и XIX столећа, и онако решење босанско-херцеговачког питања, како је ту скоро решено.

Да је ова књига постала у којој другој прилици, без икакве везе с последњим догађајем, и да има друкчију намену, ми не бисмо толико замерали њеној композицији. Али кад писац то нарочито подвлачи, и позивајући се на своје тврдње у Поговору „Историји Српског Народа" сматра то као одлику књиге; даље, кад књигу намењује широј публици, која се о ранијем периоду босанско-херцеговачке прошлости могла у довољној мери обавестити и из неких од горе побројаних списа, а то не може учинити и с новијим, много значајнијим периодом; и, најзад, кад је он сам, дајући питању окупације и анексије цео последњи одељак, обележио карактер књиге — налазимо да смо у праву пребацити писцу што је погрешно схватио свој задатак, давши књигу, у којој је првом периоду дао два пута више места него другом. И то му се мора замерити нарочито из разлога што се за питање, поводом кога се код шире публике и створило интересовање за прошлост анектованих покрајина и које је он толико истакао, као и за догађаје који су му непосредно претходили, и извор и узрок не може тражити у старијем периоду него у новом, у коме има чињеница што онаквим догађајима из скоре прошлости народа у Босни и Херцеговини дају специфично обележје, по ком се историја тих двеју покрајина јако разликује од историје других суседних покрајина. И оваква композиција, какву смо ми замишљали наћи у овој књизи, у вези с правилнијом концепцијом политичке историје анектованих покрајина, не само да је тачнија, него би и ово дело по њој израђено било боље. По њој израђена кратка политичка историја Босне и Херцеговине била би и критичније дело негошто је, јер старији период не би био просто преручивање из „Историје Српског Народа" него посебна разрада историјског градива на новој основи, створеној према битној чињеници, која се кудикамо јаче истиче у каснијем

периоду; овај каснији период, као значајнији, не би био компилација и из дела која је сам писац, не једанпут, осуђивао као некритична и таквим поступком не би доводио у сукоб себе са својим ранијим судом; и, најзад, да је тако схваћен овај други период и да је озбиљније рађен, писац би избегао оне многобројне погрешке и недостатке у њему, којима смо се најмање надали у овако малој књизи.

Јован Н. Томић.

(Свршиће се)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

АБДУЛ ХАМИД-МЕХМЕД V.

Последњи догађаји у Турској брзо су се развијали. За две недеље удаљени су насилно младотурци с управе, свршила се победа младотурака, збачен с престола султан Абдул Хамид Кан II и изабран други владалац Мехмед V

Последњега дана месеца марта догодила се буна у Стамболу пред Народним Представништвом и противу њега и младотурака. А 14 априла прочитана је у Народноме Представништву оваква фетва Шеик-ул-Ислама: „Кад је Имам правоверних, пошто је из светих књига избацио неколико важних одредаба ове књиге забранио и спалио, расипао и присвојио народно имање противно Шеријату, убијао, затварао, прогањао своје поданике и многе друге свирепости редовно чинио, — дао заклетву да ће ићи правим путем, па ипак, ову погазио и настојавао да створи грађански рат који би могао да потпуно поремети положај и послове правоверних, изазвао међусобна убијања; кад са разних страна из муслиманских земаља долазе опомене да се овај Имам сматра као збачен, и ако је изван сумње да би даље остајање његово било штетно а његово збацивање донело вероватно побољшање; — може ли се предложити њему или да се одрече достојанства имама и султана или да се збаци с престола, према ономе како буду нашли за боље надлежни и они који управљају? -- Одговарам: да". Народно

Представништво је одмах донело одлуку: „једногласно претпоставља од два начина који се помињу у фетви, прочитаној и потписаној од Шеик-ул-Ислама, — збацивање с престола. Према томе Султан Абдул Хамид II је лишен исламскога калифства и османскога султанства, а законити наследник Мехмед Решад-ефендија прокламован је за калифу и султана под титулом султан Мехмед V". Исте те ноћи, засебним возом, спроведен је бивши султан Абдул Хамид у Солун, и настањен у вилу Алатини, где ће до своје коначне судбе остати.

Абдул Хамид је други син Абдул Меџида, а имао је два брата Мурата V и Решада. Маја 1876 године збачен је Абдул Азис. На његово место је дошао Мурат V. који није могао да се помири никако са напредним реформама. Митад-паша, човек у кога су се у Турској сви надали после једног рђавог режима Абдул Азисова, видећи то, окренуо се Абдул Хамиду. Бивши султан Абдул Хамид, тих, повучен, плашљив, као младић, чинио се Митад-паши, одушевљеноме поборнику западњачких идеја, врло погодан за остварење њихово. Шеик-ул-Ислам му издаде фетву, објављујући Мурата V неспособним за даљу управу царевином. И тако на његово место је дошао Абдул Хамид. Мурат V је био одмах затворен у дворац Чераган на Босфору, из којега је изишао свега једанцут за тридесет година, и то мртав у скромноме ковчегу и са пратњом од неколико људи. Абдул Хамид га је држао у најјачем затвору, а пријатељи Мурата V били су сматрани и гоњени као издајници државе.

Два и по месеца после свога ступања на престо Абдул Хамид је објавио устав, исти овај који је сада повраћен у живот. Месеца децембра се састало прво Народно Представништво у Цариграду, које је радило врло кратко време. Нови султан, који одједном изиђе као највреднији човек у царевини и саревњиви чувар владалачке власти старих падишаха, није трпео поред себе слободњаке као што је Митад-паша, а нарочито кад је такав хтео да дели са њим власт. Српско-турски рат је био

само изговор да се народни представници разиђу кућама, а устав остави у архиву. У то доба нико није подигао глас противу тога акта султанова, јер је јединство власти било потребно. Митад-паша буде изгнан, а затим настаде режим страховања и сумњичења. Јилдиз постаде тврђава у којој је становала најфанатичнија војска састављена од Курда и Арбанаса и главна полиција за царство османско. Из Јилдизи се ширила једна јака и честа мрежа полицијскога надзора. Сваки и свашта је било ухођено — Султан је највећи део дана и ноћи проводио читајући извештаје приватне и државне полиције, не могући никад контролисати уходе, којих је било и међу највишим чиновницима његова царства. Са годинама страх је растао, а са њиме и многи највећи злочини које је често лично султан наређивао, ако не и извршивао. Његова владавина са правом се може назвати крвавом. Остављајући на страну ону масу убијених и удављених, знаних и незнаних људи по целоме царству, а највише поморених под самим Цариградом у Босфору и Мраморном Мору, — за његове владе, 1896 године, посечено је 300 000 Јермена. Неће бити претерано рећи да је са његовим знањем изгинуло по милијуна људи живот за време од тридесет и три година његова владања.

Овакво терористичко владање довело је Турску до анархије унутра. Честе побуне војске и племена на свима странама империје, расипање државних прихода и привредне снаге, непоштена управа, најпоткупљивије судство, несигурност лична и имовна, рђави путеви, итд. били су само резултати овога режима. Па ни спољна политика Султана Абдул Хамида, и ако се још не може дати прави суд о њој, није за Турску имала добре ресултате. Одмах, у почетку свога доласка на престо, имао је рат са Србијом, Црном Гором и Русијом; на Берлинскоме Конгресу изгубио је Босну. Херцеговину, Бугарску, Кипар, један део приморја јадранског и нишког пашалука, део Тесалије и Батум. 1885 године Источну Румелију, а 1897 године, и ако после успешнога рата, Крит. Према Ве-

ликим Силама Абдул Хамид је мењао више пута политику. До 1880 године држао се Француске, од те године тражио и добио заштиту Енглеске, која је успела да изведе неке реформе у Малој Азији. 1883 године окренуо се Немачкој како би реорганизовао војску. 1890 године покушава да се приближи Русији и Француској, с тим да их опет остави да се окрене Немачкој, чије је пријатељство најдуже трајало, и ако од њега није имао готово никакве друге добити до те што су Султан Абдул Хамид II и Цар Виљем II били добри лични пријатељи. Тежњу Европе да реформише оне европске делове царевине у којој живе хришћани у већини, бивши султан је увек тежио да отклања тим што се наслањао час на ову час на ону силу, и кварио европски концерт. 1897 године то није могао; руско-аустриски споразум, а за њим и онај од 1903 године, довели су до неких реформа у вилајетима битољскоме, солунскоме и делу косовскога, и ако је он употребио сав свој утицај да се до њих не дође. Већ су се спремали и нови планови за реформисање ових области енглеско-руским споразумом кад Јулски pronunciamento заустави бар привремено, распадање царевине и учини крај дотадањем режиму, а сада и крај владавини.

Под владом његовом Турска је нешто и добила, што је појачано материјално благостање нено. Створено је, управо наметнута, контрола државних прихода, (Dette Publique), те су приходи и расходи у извесној мери регулисани. Управа над експлоатацијом железница и дувана дате су под закуп. Сграђене су железнице Цариград—Софија, Цариград—Солун, Солун—Битољ, Солун—Скопље—Митровица, Смирна—Ајдин, Смирна—Касаба, Мерсина—Адана, Јафа—Јерусалим, Бејрут—Алепо, Муданија—Бруса, Јемен—Багдад. Пристаништа цариградско, солунско, смирненско и бејрутско, сграђена су за његове владавине. Неке реформе у Малој Азији, а нарочито у војсци, изведене су под њим.

Кад се сведе све, султан Абдул-Хамид оставио је своме наследнику мање него што је примио, много мање и територијално и материјално и морално. Изгубивши 1878 толике земље, Абдул-Хамид је покушао да као накнаду у своје руке прикупи сву власт и поврати ауторитет некадањих султана и калифа Изгубио је и то; власт и ауторитет калифе и султана отоманскога прелази у руке Мехмеду V врло много окрњени.

Нови султан Мехмед V ступа на престо у шесет петој години, без икаква искуства у управи државним пословима, од којих је, као и многи ранији наследници турскога престола, био до ступања на њ удаљен. Решад ефендија је живео пре као затвореник него ли као слободан човек у Цариграду под најјачим полицијским надзором свога брата. Отуда се о њему врло мало зна као о човеку. Говорило се да је он човек либералних идеја, да је често критиковао рад свога брата, да није много марио за војску; већина се слаже у томе да је то благ, добар и млак човек, од кога се не може очекивати друго до оно што буду хтели они који управљају царевином.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Slovenske novele i povesti. I dio. Uredio Dr. Fran Ilešić. [Izdala Matica Hrvatska. U Zagredu 1907, Tisak dioničke tiskare].

Ова књига постала је из симпатичне везе која је, ради узајамног пропагирања словеначке и хрватске књижевности код својих читалаца, пре неколико година створена између Хрватске и Словеначке Матице. То је потребно истаћи кад се говори о овој књизи којом се хрватској публици, пошто је у ранијој једној свесци дата словеначка лирика, у оригиналу приказује новелистичка књижевност словеначка у XIX веку, јер су нам тада објашњени и њена садржина, и њено издање, и њен облик.

Пред нама се, овде, налази збирка приповедака и новела, целих и у одломцима, од шест писаца. Ту је, на првом месту, чувени „Мартин Крпан“, приповетка Франа Левстика који увођењем народнога духа, народних типова, и народнога језика у приповетку, срећно започиње читаву епоху словеначке књижевности, и који за Словенце значи од прилике оно што је у српској књижевности појава Стјепана Митрова Љубише Затим је с две приповетке, једном историјском, „Кћи варошкога судије“, и једном, највише хваљеном, из сељачкога живота, „Суседов син“, представљен популарни и плодни Јосип Јурчић. Естетичар и песимист Јосип Стритар ушао је у ову збирку са „Росаном“, дирљивом историјом једне комедијашке породице. Од Јанка Керсника, Јосипа Стареа, и

Јанеза Менцингера налазе се само одломци: од првога, једна глава из социалнога романа „Агитатор“ (и кратка прича „Из расутих листова“); од другога, одломак новеле из варошког живота „Ванда“; и од J. Менцингера, прва глава „Абадона“, сатире у облику бајке, из последњих година рада овог даровитог писца.

Избор писаца и њихових радова који су им најбољи и који су за њих највише карактеристични, учињен је, несумњиво, врло добро, и готово да би се тешко могао начинити бољи на 240 страна обичне осмине. Оваква каква је, — да додамо да је свуда испод текста уредник за хрватску публику дао и превод непознатих словеначких речи, — ова збирка биће врло згодна ручна књига за оне, међу Србима и Хрватима, који би, јаче се интересујући за словеначку књижевност, хтели да се на брзу руку уведу у познавање најбољих новелистичких радова словеначких; уз то, она ће и код самих Словенаца моћи чинити лепих услуга као врло добра хрестоматија.

У „додатку“, на крају књиге, уредник, Др. Фран Илешић, објавио је и кратак преглед словеначке приповедне књижевности. Тај преглед подељен је на два дела, и у њима се говори о почетцима те књижевности и о њеном класичном периоду, у који Др. Фран Илешић рачуна горњих шест писаца. Ван сумње је да је такав преглед био потребан кад се страној публици први пут даје једна антологија. Без њега се, чак, не би смело ни бити. Ово, међутим, што је дао Др. Фран Илешић, за кога знамо да иначе ради брижљиво и марљиво, не задовољава ту потребу. Преглед је врло збијен, са чудним начином излагања, и фамилиарним готово, тако да пре личи на скицу у приватном бележнику него на чланак упућен широкој читалачкој маси са разноликим образовањем, те је недовољан услед тога, и неупотребљив. Било је тешко, до душе, на дванаест страница дати преглед књижевности за читав век, па да буде и довољно јасан, и да се рељефно истакну карактеристичне ствари, али је за публику којој је то све ново, као што је то хрватској

и српској, којој је књига у првом реду и намењена, ипак требало учинити друкчије. У овом прегледу добро је то што је говорено само о најглавнијим појавама; и најбоље му је писана средина, која се, поред свих недостатака, ипак некако може читати. Међутим српски читалац који је познат са „Историјом најновије словеначке књижевности", чланком Др. Ивана Пријатеља у „Летопису Матице Српске" за 1907 годину, тешко да ће у прегледу Илешићевом, за оно време које је онде приказано, наћи ствари јасније казане и боље запажене.

Са свим на крају књиге налазе се биографске и библиографске белешке. Оне су кратке, информативне, али довољне; стога су потпуно на свом месту и корисне.

Милош Ивковић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Поводом критике Г. Ј. Томића. — Доносећи у овом броју реферат нашега сарадника Г. Јована Томића о новој књизи другог нашег сарадника Г. Станоја Станојевића, сматрамо за потребно да напоменемо ово. И ако је за уредништва књижевних листова често незгодно оцењивати радове својих сарадника, па било да је оцена повољна или неповољна, ми смо увек сматрали за дужност да се у нашем листу старамо доносити такве оцене, независно од тога каквога ће утиска бити оне. Што каткада ипак нисмо доносили оцене о врло добрим књигама извесних наших ближих сарадника, то је махом било зато што су они изрично захтевали да такве оцене не излазе у листу који им је тако близак, и према чијим би похвалама у тим случајевима читаоци били неповерљиви. Увек се, наравно, не можемо држати тих а ни обратних обзира, и овога пута пуштамо у лист оцену о књизи Г. Станојевића. Ми је доносимо зато што је та књига важна тако да о њој треба говорити у једном часопису; нарочиту важност дају јој данашњи дани, кад је она, услед живог интересовања за Босну, врло актуална. Ми ту оцену доносимо и зато што је она из пера једнога стручњака чија је компетенција, као и компетенција Г. Станојевића, у питањима ове врсте призната и утврђена. Али ми у исто доба изјављујемо да ова оцена не мора бити једина и последња о књизи Г. Станојевића, и врло ћемо радо поступити по оној познатој: audiatur et altera pars.

Вукова преписка. — У издању Српске Државе, изишла је и трећа свеска „Вукове преписке“ (Београд; 1909, стр. XXVI + 802. цена 10 динара). У ову свеску

ушла су писма личности са којима је Караџић ступио у преписку у добу од 1817 до 1821 (од важнијих ту су: Јеремије Гагић, руски конзул у Дубровнику, Сава Мркаљ, Стеван Стратимировић, Јован Гавриловић, Герасим Зелић, Петар И. Кепен, Фридрих Аделунг, А. С. Шишков. У „додацима“ су разна писма српских и страних писаца и јавних радника, неадресована Вуку али у којима има по датака о њему: Јована Рајића, Симе Милутиновића, Саве Текелије, Димитрија Давидовића, Лукијана Мушицкога, Михаила Витковића, Јована Хаџића, Јосифа Рајачића, Павла Кенгелца, Ђорђа Магарашевића, Милоша Обреновића, Павла Соларића, Кирила Цветковића. Арсе Теодоровића, Атанасија Стојковића, Глигорија Трлајића, Јоакима Вујића, и тако даље. Оно што се казало и за раније две свеске „Вукове преписке“ може се поновити и за ову трећу: то је публикација капиталне вредности, која баца нову светлост на нашу културу и јаван живот у првој половини XIX века, и без које је апсолутно немогућно проучавати нову српску књижевност и историју. Како је код нас, на жалост, у обичај ушло ориенталско развлачење и одлагање, а нарочито када се има на уму како су Вукова дела у опште споро издавана, са задовољством је поменути да се „Вукова преписка“ издаје се похвалном брзином, тако да ће наши научни радници ускоро иматина расположењу цело ово дело неисплативе вредности. Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни Одбор држао је 8 (21) маја своју редовну седницу под председништвом г. А. Хаџића, друштвеног председника. На позив Управног Одбора, да Књижевни Одбор да своје мишљење о начину прославе педесетогодишњег службовања председника Матице Српске, Г. А. Хаџића, решено је, да се прослава свакако одржи, а начин се оставља Управном Одбору. Али није мишљења, да се банкет приреди о трошку Матичину. С тога треба књижевним друштвима и појединим важнијим књижевницима тек јавити дан и начин прославе. Од стране Књижевног Одељења била би сазвана свечана седница, у којој би један члан држао свечан говор. — Усваја се понуда Г. Др. Милана Шевића, да се, према одлуци Књижевног Одбора из 1906, у „Књигама Матице Српске“ штампају писма Змај-Јована Јова-

новића, у колико их Г. Др. Шевић има, али само она, која имају књижевне и културне вредности и која су важна по песников живот. Примају се за Матичина издања ови рукописи: „Нови правци у српској књижевности од Г. Драгутина Ј. Илијћа; „Округићев нештампани спис о Дојчин Петру“ од Г. Јована Храниловића; „Из историје Срба у Угарској“ III. „Од смрти деспота Јована Бранковића до битке на Мухачком Пољу“ од Г. Др. Алексе Ивића; „О неким господарима града Просека на Вардару“ од Г. Др. Николе Радојчића; „На починку“ прича Г. Милутина Јовановића: „Двоје старих“ приповетка Г. Драгутина Ј. Илијћа. — Не примају се пет рукописа. — Издаје се на оцену један рукопис.

М. С.

Српска Краљевска Академија. — Скуп *Академије Природних Наука* 27 априла 1909: 1. Г. С. М. Лозанић приказао је своју расправу: „О електросинтезама“, која ће се наштампати у „Гласу“ I разреда. 2. Г. Др. Мил. З. Јовичић приказао је своје расправе „Хромове и титалове руде са Копаоника и Црнога Врха“ и „Растворљивост оксида елемената хромове групе“. И ове ће се расправе наштампати у „Гласу“ I разреда.

Скуп *Академије Друштвених Наука* 2 маја 1909: 1. На основу реферата Г. Др. К. Јиречка о спису монаха Саве Хиландарца: „Монографија манастира Хиландара“ одлучено је, да се овај спис не штампа у Академијиним издањима. 2. На основу реферата дописника Г. Др Станоја Стаћојевића о расправи Г. Др. Николе Вулића: „Прилози к историји данашње Србије у римско доба“ одлучено је, да се ова расправа штампа у „Гласу“ II расреда. 3. На основу реферата Г. Љубомира Јовановића о расправи Г. Др. Николе Вулића: „Место рођења цара Хадријана“ одлучено је да се штампа у „Гласу“ II разреда

Председништво Академије расписало је награду од 1200 динара у злату из задужбине архимандрита Нићифора Дучића за најбољи спис из *српске историје, политичке, или војничке, или црквене*. Спис треба да изнесе најмање шест штампаних табака. Награђени спис је својина писчева. Списи се подносе Академији до краја децембра ове године

М. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 11. — 1 јуни, 1909.

ВЕЧЕРЊИ ПОСЈЕДАК.

Ништа горе, него кад се, по обичају, сви састану и окупе на посједак, а нема о чему да се говори. Читав комшилук, изиђе и окупи се, чим се почне смркавати, чим први мрак пане. Пред свачија врата намјесте се или дугачке, двоножне, расклимане клупе, или мале, сниске, троножне столице, по којима засједну домаћини и домаћице, са синовима и кћерима; између клупа или столица намјесте се овеће, тешке, меке наслоњаче, које се, обично, нуде коме познатијем пролазнику или госту из друге махале. Нема ли, случајно, ни госта ни пролазника, онда се на те наслоњаче спуштају понуде изнесене из куће: и големе, дубоке таблице, препуне дувана и боца с ракијом и вином, и кришке наранче, којима се мезети: чак се нађе и по неки локум или урмашица. И, замислите те чудне незгоде, кад, и поред запаљених чибука и испијених чашица, нема о чему да се говори!.. Ама ником ништа да пане на памет, нико да се досјети нечему, па да започне и заповрзе разговор!.. Ништа!.. Као за инат деси се, па нити ко у махали умре, нити ко скрха врат

или сломије ногу, ни каква кућа да изгори, ни неко да истуче жену, нити ма шта слично да се збије, догоди. А без таквог једног догађаја, ова мирна и блажена чељад, која нијесу научена нити да много мисле нити да лупају главу и које врло мало интересују догађаји из других махала, нијесу у стању никакав живљи разговор повести, нити га распрести на дуго и на широко. И тада само што отпуштају димове, комешају раменима, зијевају, гледајући у небо и лијено рачунајући: је ли мјесец и мало већи од Хаџибегове велике тепсије, — која је свему комшилуку позната, јер се њоме, у ванредним приликама, сви служе као и својом, — да ли се звијезде због тога блистају што има на њима више злата, или драгога камења?

По срећи њиховој, данашњи дан није баш прошао без једног крупнијег догађаја и данас им је много лакше било забављати се. Ко зна може бити у којој другој махали то и не би био тако крупан догађај, може бити би остао и незапажен, заборављен; али овдје, гдје се у важније догађаје рачуна и кад чија кокош излеже пилиће, или кад чија мачка украде комад меса, догађај је био голем, страшан, нечувен управо и заслуживао је да се три дана узастопце о њему говори. Чак се није могло сачекати ни да се сви окупе, да се приберу сви, а о њему се почело говорити. Удовица Томана, још млада, једра, бујна и плаха жена, са очима пуним ватре, са зажареним образима и набреклим прсима на којима је танка кошуља готово почела пуцати, није никако могла допустити, да неко први проговори. Њој је довољно било кад је видела да су по својим клупама засјеле најближе комшије: мргодни Хаџи-Ибрахим, крмељиви Осман-ага, стари Ахмед-ага, мајстор Глиго, Иван Луцијин, са женама, и, нарочито, њезин комшија бакал Радован, — снажно, стасито момче, које тек недавно одслужило солдачију, па да одмах поведе разговор и да га поведе право и отворено, не увијајући и не околишећи ни мало.

— А јесте ли чули да нам се у махали родило ранче? — запита отегнуто, подсмјехујући се. — Чули сте, а?

— Ех? — отегну Осман-ага таруђи крмеље и као не вјерујући. — Зар?

— Јес!... Данас се родило, — додаде Томана живље и пребаци ногу преко ноге. — И, кажу, здраво је и читаво...

— У лоповској махали може и то бити, — напрасито окреса Хаџи-Ибрахим, који је ноћас сниједао, да су му мајстор Глигина дјеца украла из баште крошњу смокава, па се он и сад љути и попријеко гледа мајстор Глигу. — Међу лоповима све може...

— А ко га роди? — запита мајстор Глиго, као зачуђено и не гледајући Хаџи-Ибрахима. — Ко му је мати?.

— Мати му Потркуша, — одговори Томана намигнувши. — Кршна!.

— Она?

И већина их презриво слегнуше раменима.

— Тако се и наша махала зацрни и опогани, — рече једна од жена, сакривена иза леђа мужевљевих, некако постиђено. — Их!..

— Ружно звоно зазвонило и нама, — окреса и Томана и поче уздисати. — Досад нам вазда махала била на добром гласу, а сад...

— ...Сад постаде грђа од других, — опет ће она жена, не помаљајући лица.

— Лоповска!.. Лоповска!.. — упаде Хаџи-Ибраим поново, готово режећи. — Није никад ни била добра... Краду се туђе смокве.

Неко од дјеце закријешта у страни и прекиде им разговор. Жене одмах потрчаше тамо. Зинула је свака, да се ђеца, међусобно, покрчумала и посвађала, па, у гунгули, некоме можда, напукла глава или се расцвјетао нос. И свака се бојала: да се то није догодило баш њезином дјетету... Тек пошто се увјерише, да је све ситница била и да се разминуло само на једном обичном шамару, вратише се опет и опет посједаше на клупе.

За то вријеме бакал Радован се некако догура до Томане и, хватајући је лагано за чврсту, снажну мишицу, као да је сокољаше, да говори даље.

— Ја. Нестало данас образа и поноса, — опет ће Томана, пошто се сви намјестише и умирише мало. — Назлопути се свијет... Нема да се поштење главом брани, нема више...

— Земан таки, — уздахну Осман-ага, завлачећи руку у Хаџи-Ибрахимову кесу, да изваду духана. — Шта ћеш?..

— Зацрни нам махалу...

— Па и није Потркуша заправо из наше махале, — пресијече Радован Томану у говору и опет је, испотаје, ухвати за мишицу. — Она једнако припада свима другим махалама к'о и нашој.., Знам јој ја житије добро...

— Ох, — отегну Осман-ага кроз нос. — Баш?

— Знам, — осијече Радован жешће и, све се више примичући Томани, прекрсти ноге на столици. — Знам и кад су јој оца довели овђе у шехер и ухавсили га због убијства шумарева, и кад је она дошла за њим. Нит' она имала кога осим оца, ни отац кога осим ње.. Па шћели и њу да ухавсе... Ишла и молила од врата до врата, од судца до судца, од престојника до престојника, да је ухавсе и да јој суде. „Дајте" вели „пушћите ме баби, јер сам ја његова".... „Не можемо те" кажу јој „пустити, пошто ти нијеси крива" .,. „Ама не може он". опет ће она, „без мене спавати. Ја га подворим, јер га пољубим и загрлим, па онда заспе. Он ће умријети без мене"... И сви се тада засмијали. И стари тамничар, онај што и на Бога попријеко гледа и мршти се, и он се засмијао... И покупили јој нешто пара и опремили је у чаршију... „Хајде ти" кажу јој „а научићемо ми бабу, да и без тебе спава"...

— Лопови! — прогуњи Хаџи-Ибрахим љутито и шкргутну зубима. — Лопови једни!

— У чаршији је примише у газда Станишину кућу, — настави Радован, чешући се раменом о раме Тома-

нино. — Требало им једно цурче за послугу, па узели њу... И укопити се она тамо некако и настани се лијепо. Шест је пуних година службовала и научила се послу свакаквом и заљевојчила се богме... Није, да речете, из ње изашла каква љепотица ни хурија каква, ама... није била ни отпадна, ни ружна толико... Имала је ипак у себи нешто, што привлачи, нешто... ми мушкарци не знамо како би назвали... али то нешто често нас нагони да главу губимо за женском, која готово никакве љепоте нема...

— Плаха крв!.. Ватра женска, па примамљује, — уплете се Иван Луцијин и силом кашљуцну. — То... то...

Радован превуче руком преко бркова, испотаје помијеша своју једну ногу са Томанином и настави:

— Биће да је имала плаху крв, јер је због тога и настрадала.. То је зар, и нагнало, те се свезала са момком газда Станишиним, са Петром .. Знате ли Петра?... Не знате?.. Хахаха!.. Чудан је момак био, чудан!.. Миран на очи, добар, благ, стидан к'о ђевојка каква... Куд год иде моли се Богу, крсти се, чита молитве.... Пред свијетом је бјежао од женска, к'о од ђавола пакленог, крстио се по сто пута кад би му о женидби споменули... Газда га зато и волио пуно и пазио га ваздa... Вјеров'о му све к'о сину своме, пуштао га свуда, остављао га сама у кући и у радњи. А колико га пазио газда, још га више пазила газдарица. Она га, готово, на рукама носила...

— Хм... хм... — прогунђа мајстор Глиго, па се протегну и поче зијевати. — Хаааај!.. Хаааај!..

— Што не кажеш: Боже помози? — прекори га жена тихо, гурнувши га у ребра. — Не ваља зијевати, а не призват' Бога у помоћ!

Ахмет-ага истресе пепео из луле, напуни је и запали опет. Понуди кесу и Радовачу и овај, да се окористи тиме, прихватајући очеша се о Томанине груди и штипну је. Затим, запаливши, одахну мало, прислухну како цврчак цврчи у јасмину, кроз чије лишће осипље

се мјесечина, прорешетана, клизи им низ фесове и поиграва на хаљинама.

— Ђаво га знао, — настави након краће почивке, као размишљајући, — како се десило, ама цура занесе. Поче, јадница, као поболијевати, поче блиједити помало и... сакрити се не може ништа... најпошље познадоше шта јој је... Газда и газдиница као утучени, као да им је пола куће изгорило. Није шала така брука, па у њиховом дому!.. И одмах је дозваше преда се и одмах поче испитивати... Она замрла од страха... Стала пред њима, па само дрхће, дрхће к'о трстина над водом, а погледа не смије да дигне са земље, нити може једне ријечи проговорити... „Ко је грешник? Ко је?“ пита газдиница, а хоће погледом да је пождере и у земљу да је сабије. „Казуј, несретнице једна, ко те на зло навео?... Ко?“ .. И, питајући њу, и сама газдиница поче готово дрхтати и чудна ватра поче је обузимати од силног узбуђења. Није ни чудо!.. И истом кад је по десети пут тако запита и када, напошљетку, изван себе од љутине, подиже руку да је удари, цура као да се ослободи мало и као да се прибра. И тада некако очајнички погледа у газду и још очајније промуца само једну једиту ријеч: *Петар.*

— Петар, јакако, — уплете се Иван Луцијин тек да нешто рекне, и ако Петра није ни познавао. — Хоће Петар, богме!

(Свршиће се)

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

XIV

И сестра је такође живела својим нарочитим животом, који је брижљиво скривала од мене. Она се често на само разговарала с Машом. Кад јој пријем, сва се згрчи, а изглед јој постане као да је крива као да нешто моли; очевидно, у њеној се души догађало нешто тако, чега се бојала или стидела. Да се неби како срела у башти или остала са мном на само, она је све време била око Маше, те сам ретко имао прилике да говорим са њом, само о ручку и вечери.

Једном сам у вече тихо ишао баштом, враћајући се с грађевине. Већ се почело смркавати. Не опажајући ме, не чујући моје кораке, сестра је ходала крај старе, широке јабуке, сасвим нечујно, као привиђење. Била је у црнини и ходала је брзо, све по једној линији, назад и напред, гледајући у земљу. Паде с дрвета јабука, она се трже од шума, застаде и притиште руке на слепе очи. У то исто време ја јој пријем.

У изливу нежне љубави, која је на једном придошла у моје срце, са сузама, сећајући се од некуда наше мајке, нашег детињства, ја је ухватим за рамена и пољубим.

— Шта је с тобом? — Запитам ја. — Ти патиш, је то давно видим. Реци, шта је с тобом?

— Мени је страшно... — проговори она дрхтећи.

— Шта је с тобом? — испитивао сам ја. — Тако ти Бога, буди отворена!

— Биħу отворена, казаħу ти целу истину. Скривати од тебе, то, је тако тешко, тако мучно. Мислим, ја волим... — настави она шапатом. — Ја волим, волим... Ја сам срећна, али не знам зашто се тако бојим!

Чуше се кораци, појави се међу дрвећем доктор Благово у свиленој кошуљи, у високим чизмама. Очевидно, овде су око јабуке заказали састанак. Видевши га, она појури к њему нагло, с болесним узвиком, као да јој га ко одузима:

— Владимире! Владимире!

Она се приљуби уз њега, и жудно му је гледала у лице, и тек сам сад приметио, како је омршавила, и побледела у последње време. Особито се то дало приметити по њеном чипканом оковратнику који сам ја одавно знао и који је сада слободније но икада окружавао њен врат, танак и дуг. Доктор се збуни, али се одмах опорави и рече, гладећи јој косе:

— Но, добро, добро... Што се тако узбуђујеш? Видиш, ја сам дошао.

Ћутали смо, погледајући са снебивањем једно на друго. После смо ишли у троје, ја сам слушао, како ми је доктор говорио:

— Културни живот код нас још није почео. Старци се теше, да ако сад нема ничега, да је било нечега четрдесетих или шесетих година; то — старци, а ми смо млади, наше мозгове још није дотакао marasmus senilis, ми не можемо себе да тешимо таквим илузијама. Почетак је Русије био 862; почетак културне Русије, ја тако схватам, још није био.

Али ја нисам слушао та размишљања. Некако је било чудновато, није ми се веровало, да је сестра заљубљена, да она, ето, иде и држи за руку туђинца и нежно га гледа. Моја сестра, то нервозно, застрашено, заборављено, неслободно биће, воли човека, који је већ ожењен и има деце! Нечега ми беше жао, а чега управо,

— не знам, присуство докторово било ми је незнам зашто већ непријатно, и ја никако нисам могао схватити, шта може изићи из ове њихове љубави.

XV

Ја и Маша смо ишли у Куриловку на освећење школе.

— Јесен, јесен, јесен... — тихо је говорила Маша, гледајући на све стране. — Прошло је лето, птица нема, и зелене су само врбе.

Да, већ је прошло лето, још су јасни топли дани, али је јутром свеже, пастири већ излазе у кожусима, а у нашем врту на цвећу роса не пресушује целога дана. Све се чују жалосни звуци, и не разумеш, да ли то даска од уставе куња на својим зарђалим шаркама или лете роде, и тако бива добро на души, и тако се, хоће да живи!

— Прошло је лето... — говорила је Маша. — сад, ја и ти можемо да сведемо рачун. Ми смо много радили, много мислили, постали смо бољи од тога, — част нам и слава, — ми смо успели да се лично усавршимо; но да ли су ови успеси имали приметан утицај на живот што нас окружава, јесу ли донели користи ма коме? Не Неумешност, физичка нечистоћа, пијанство, ужасно велика смртност деце, — све је остало, како је и било, и нд тога, што си ти косио и сејао, а ја трошила новце и читала књиге, ником није пошло на боље. Очевидно, ми смо радили само за себе и мислили смо само за себе.

Слична размишљања мене су бунила, и ја нисам знао шта да мислим.

— Ми смо од почетка до краја били искрени, — рекох ја: — а ко је искрен, тај је и прав.

— Ко то спори? Ми смо били прави, али смо ми неправилно извршавали оно, у чему смо прави. Пре свега, само наше спољашње понашање — зар оно није погрешно! Ти хоћеш да будеш од користи људима, али већ самим тим што купујеш имање, ти од самога почетка

одузимаш себи сваку могућност да учиниш ма што корисно по њих. Затим, ако радиш, одеваш се и једеш, ти својим ауктoритом, некако узакоњујеш то њихово тешко незграпно одело, ужасне собе, те њихове грубе браде... С друге стране, рецимо, да ти радиш дуго, врло дуго, целог живота, да се на крају крајева, добију некакви практични резултати, али шта су они, ти твоји резултати, што они могу против таквих елементарних сила, као незнање те масе, глад, зима, дегенерисање? Кап у мору! Ту су потребни други начини борбе, јачи, смелији, бржи! Ако одиста хоћеш да будеш користан, изиђи из тесног круга обичне делатности и старај се да наједном дејствујеш на масу! Потребна је пре свега хучна, енергична проповед. Зашто је уметност, на пример музика, тако пуна живота, тако популарна и тако силна? А затим, што свирач — или певач наједном дејствује на хиљаде. Мила, мила, уметност? — настави она замишљено гледајући у небо. — Уметност даје крила и односи далеко — далеко! Коме је додијала нечистоћа, ситни грошевски интереси, ко је узнемирен, увређен.. и негодује, тај може наћи мир и задовољења у прелепоме.

Кад смо се приближавали Куриловки, време је било јасно, весело. Где-где по двориштима су врли, мирисало је на ржану сламу. Иза плотова се јасно црвенела оскоруша, и дрвета су унаоколо, ма куд да погледаш, била сва златна и црвена. На звонари су звонили, носили су ка школи иконе, и чуло се како певају: „Заступница усердная". А како је прозрачан ваздух, како високо лете голуби!

Служили су у разреду молепствије. После су куриловски сељаци поднели Маши икону, а дубечански велики перец и позлаћен сланик. И Маша се расплакала.

— Ако је што било казано сувишно́ или какве неповољности, опростите — рече један старац и поклони се њој и мени.

Кад смо се враћали кући, Маша се осврtала на школу; зелени кров, што сам га ја офарбао и који се

сад блистао на сунцу, дуго смо могли видети. И ја сам осећао, да су они погледи, што их је Маша сад бацала били опроштајни.

XVI

У вече се она спремила у варош.

У последње је време често одлазила у варош и тамо ноћевала. Кад она није била ту, ја нисам могао радити, руке ми омлитаве и слабе, наше велико двориште изгледало ми је досадна, одвратна, пољана, врт је срдито шуштао. и без ње кућа, дрвета, коњи за мене већ нису били „наши“.

Никуда нисам излазио из куће, већ сам све седео за њеним столом, крај њеног ормана са сеоским домаћинским књигама, тим бившим љубимцима сад већ непотребним, које су гледале на мене тако збуњено. Читаве часове, док је избијало седам, осам, девет, док је иза прозора наступала јесења ноћ, црна, као чађ, ја сам посматрао њену стару рукавицу, или перо, којим је она свагда писала, или њене мале маказе; ништа нисам радио, и јасно ми је било, да ако сам раније нешто радио, ако сам орао, косио, секао дрва, то је само зато, што је то она хтела.

И кад би ме она послала да чистим дубоки бунар, где бих до појаса стајао у води, ја бих пошао и у бунар, не разбирајући, да ли је то потребно или не, а сад, кад ње није било крај мене, Дубечна с њеним развалинама, неуређеношћу, с лоповима, ноћним и дневним, изгледала ми је већ хаос, у коме би сваки посао био бескористан. А зашто бих ту и радио, зашто бриге и мисли о будућности, кад сам осећао да ми се испод ногу измиче земља, да је моја улога овде, у Дубечни, већ одиграна, да мене, једном речи, очекује онај исти удес, који је постигао и књиге о сеоском газдинству? О, каква је то досада била ноћу у часовима самоће, кад сам сваког тренутка узнемирдно прислушкивао, као да сам очекивао, да тек неко не викне, да ми је време одлазити. Није ми било жао

Дубечне, жао ме је било моје љубави, којој је, очевидно, такође већ наступила њена јесен. Каква је то огромна срећа волети и бити вољен, и какав ужас осећати да се почињеш сваљивати с те високе куле.

Маша се вратила из вароши другог дана у вече. Била је незадовољна нечим, али је то скривала и само је то рекла, зашто су намештена сва зимска окна, овако се може човек загушити. Ја скинем два окна. Није нам се јело, али смо сели и повечерали. „Иди, опери руке! — рече ми жена. Од тебе удара на фарбу“. Донела је из вароши нове илустроване листове, и ми смо их заједно разгледали после вечере. Били су ту прилошци с модним сликама и кројевима. Маша их је прегледала летимице и стављала их у страну, да их после разгледа понаособ, као што ваља, али ју је једна хаљина са широком, као звоно, сукњом, и с великим рукавима заинтересовала, и она ју је читав минут гледала озбиљно и пажљиво.

— Ово није рђаво, — рече она.

— Да, ова ће ти хаљина врло добро стајати, — рекох ја. — Врло добро! И гледајући нежно на хаљину уживајући у тој сивој мрљи, само зато, што се она њој допадала, ја наставим нежно:

— Чудна, дивна хаљина! Прелепа, прекрасна Маша, Драга моја Маша!

И сузе покапаше на слику.

— Прекрасна Маша... — мрмљао сам ја. — Мила, драга Маша...

Она је отишла и легла, а ја сам још један час поседео и разгледао илустрације.

— Узалуд си скинуо окна, — рече она из спаваће собе. — Бојим се да не буде хладно. Погледај како дува!

Ја прочитах којешта из „смесица“ — о грађењу јевтиних црних фарби и о највећем бриљијанту на свету.

Опет ми дође под руку модна слика с хаљином, што се њој допала, и ја замислим њу на балу с лепезом, с голим плећима, у блеску, раскошну, како зна смисао

у музици, и у живопису, и у књижевности, и како ми се мала, кратка учинила моја улога!

Наш сусрет, ово наше супружанство било је само епизода, каквих ће бити још не мало у животу ове живе, богато обдарене жене. Све најбоље на свету, као што сам већ рекао, било је њој на услузи, и она га је добијала сасвим бесплатно, па чак су јој и идеје и модерни и умни покрет служили на насладу, дајући разноликост њеном животу, а ја сам био само кочијаш, који сам је довезао од једног усхићења ка другоме, сад сам јој већ непотребан, она ће да прне, а ја ћу остати сам.

И као одговор на моје мисли у дворишту се разлеже очајни узвик.

— Па-тро-ла!

То је био танак женски глас, и као желећи да му се руга, и ветар у димњаку загуди танким гласом. Прође око по минута, и опет се чу кроз шум ветра, али већ као с другог краја дворишта:

— Па-тро-ла!

— Михаило, чујеш ли? — запита тихо жена. — Чујеш ли? Она изиђе к мени из спаваће собе само у кошуљи, опуштених коса и ослушкивала је, гледајући на тамни прозор.

— Некога даве, — проговори она — то је још недостојало!

Ја узмем оружје на изиђем. На дворишту је било врло мрачно, дувао је снажан ветар. Пођем се до капије, ослушнем: шуме дрвета, звижди ветар, а у врту, мора бити код оног лудог сељака, лењиво завија пас. Иза капије, паклена помрчина, на прузи ни пламичка. А крај онога крила, где је прошле године била контора, најједном се разлеже пригушен узвик:

— Па-тро-ла?

— Ко је тамо? — узвикнем ја.

Борила су се два човека — један је гурао, а други се опирао, и оба су тешко дисали.

— Пусти! — пусти говорио је један — Ја познадох Ивана Чепракова; он је то и викао танким женским гласом. — Пусти проклетниче, иначе ћу ти све руке изгристи.

У другом упознах Мојсеја. Разазнао сам их и притом се не уздржах, те ударих Мојсија двапут по лицу. Он паде, после се диже, а ја га ударим још једном.

— Хтео је да ме убије, — мрмљао је он. — Прирадао се мамином орману... Хтео бих да га затворим у крилу ради сигурности.

А Чепраков је био пијан, није ме познао и једнако је дубоко уздисао, као прикупљајући ваздух да опет викне патрола.

Ја их оставим и вратим се у кућу; жена је лежала у постељи, већ обучена. Причао сам јој о том, шта се десило у дворишту па нисам чак ни скрио, да сам тукао Мојсеја.

— Страшно је живети у селу, — проговори она. А како је ово дуга ноћ, Боже мој!

— Па-тро-ла! — чу се опет после кратког времена.

— Идем да их смирим, — рекох.

— Не, нека их тамо, нека се подаве, проговори она грозећи се.

Она је гледала у таваницу и ослушкивала, а ја сам седео крај ње не смејући да започнем говор с њом, осећајући као да сам ја крив, што су дворишту викали „патрола“ и што је ноћ била тако дуга.

Ћутали смо, ја сам нестрпљиво очекивао, кад ће на прозорима заблистати светлост. А Маша је за све време гледала тако, као да се пренула од заборава и сад се чуди, како је то она тако паметна, васпитана, тако чиста, могла запасти у ову бедну провинцијску пустош, у друштву малих ништавних људи, и како се то она могла заборавити до таквог степена, да се чак занела за једним од тих људи и да му је више од по године била жена. Чинило ми се да је за њу било већ све једно шта сам ја, шта Мојсије, шта Чепраков; све се

за њом слило у том пијаном, дивљем „патрола“ — и ја, и наш брак, и наше газдинство, и јесење кише; и кад је уздисала или се кретала, да би угодније легла, читао сао јој на лицу: „О, да хоће јутро што пре“.

У јутру је отишла.

Ја сам проживео у Дубечни још три дана, очекујући њу, после сам сложио све наше ствари у једну собу, закључао и пошао у варош. Кад сам зазвонио код инжињера, било је већ вече, и на нашој су Великој Племићској горели фењери. Павле ми рече, да никог нема код куће, Виктор Иванић је отпутовао у Петроград, а Марија Викторовна је, мора бити, код Ажогиних на проби. Сећам се, с каквим сам узбуђењем ишао после Ажогинима, како је куцало и премирало моје срце, кад сам се пео по степеницама и дуго стојао на врху на одморишту, не смејући да уђем у овај храм мира! У дворници на столићу, на клавиру, на позорници су гореле свеће, свугде по три, и прва је престава била одређена за 13, и сад је прва проба била у понедеоник — тежак дан. Борба с предрасудама! Сви љубитељи позоришне уметности били су већ на окупу; старија, средња и млађа су ходале по позорници, читајући своје улоге из свешчица. У страни од свих је непомично стајао Ротква, ослонив се слепим очима, и са страхопоштовањем је гледао на позорницу, очекујући да почне проба. Све као што је било!

Ја се упутим домаћици, — ваљало се поздравити, али сви наједном запишташе, стадоше ми махати, да не лупам ногама. Све се утиша. Подигоше капак на клавиру, седе нека дама, и клавиру прије моја Маша, накинђурена, лепа, али лепа некако нарочито, по новом, сасвим не налик на ону Машу, која ми је пролетос долазила у воденицу. Она запева:

Зашто те волим, светла ноћи?

За све време нашег познанства ово је први пут што сам је чуо, како пева. Имала је добар, пун, снажан глас, и, док је певала, чинило ми се да једем зрелу, слатку, мирисаву дињу. Ето она сврши, пљескали су јој, а она

се смешкала, врло задовољна, играјући очима прелиставајући ноте, поправљајући на себи хаљину, као птица, која се извукла, најзад, из кавеза па у слободи доводи у ред своја крила. Коса јој беше зачешљана на уши, и на лицу јој беше ружан, свадљив израз, као да је хтела да нас све изазове, или да нам викне, као коњима: „Ej, ви, мили моји!“

И, мора бити, у то је време врло наличила на својега деду кочијаша.

— И ти си овде? — питала је она, пружајући ми руку. — Ти си слушао, како сам ја певала? Но, како ти се чини? — и не дочекујући мој одговор, настави: — Сасвим у добри час, те си овде. Ја ноћас путујем за кратко време у Петроград. Пушташ ме?

У поноћи је отпратим на станицу. Она ме нежно загрли, вероватно из благодарности, зато, што нисам постављао непотребна питања, и обећала ми је писати, а ја сам јој дуго стискао руке и љубио их, једва задржавајући сузе и не говорећи ни речи.

А кад је отпутовала, ја сам стајао, гледао ни светлост што се удаљавала, ласкао јој у својој уобразиљи и тихо говорио

— Мила моја Маша, дивна Маша...

Ноћевао сам у Макарци код Карповне, а ујутру сам већ заједно с Ротквом покривао намештај код једног богатог трговца, који је удавао своју кћер за доктора.

(Наставиће се)

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиниша С. Бућевац).

ЂУРЂЕВСКО ЈУТРО.

Стидљиво, к'о скоро доведена млâда,
Кроз чёсту у брегу јутро се прикрада.

Јутро пуно свеже росе и мириса,
Што засипље озго, са неба и виса.

Млада, сочна трава најстрасније дише,
На јасици лишће једва што се нише.

Птичице у хору кроз брснато грање
Поздрављају сложно ђурђевско раздање.

Разгоне се магле танане к'о свила,
На истоку сунце шири златна крила.

Ено сунца, ето, светлости и зрака,
Ето ђурђевскога младога јунака!

Златно му је лице, и груди и недра,
Мачеви му златни красе сјајна бедра.

По три копља јунак у небеса скаче.
Здраво да си млади ђурђевски јуначе!

Невеста ти земља жудан поглед баца,
Зажелела је се топлих пољубаца.

Милорад М. Петровић.

ПАДА КИША.

Оловно небо и јуче и данас,
А киша пада све јаче и јаче,
Подржи, Боже... и погледај на нас,
И дај да небо још за дуго плаче.

Јер те су сузе радоснице наше,
Њих ратар само и зна и разуме,
О падај, кишо, на усеве наше,
Жедна су наша и поља и шуме.

Кад сине сунце и кад пуна поља
Прелију наше груди светим кâдом,
Ми ћемо Бога, Богу нек је воља,
Прослављат' песмом, љубављу и радом.

Милорад М. Петровић.

ИЗВОР ПЈЕСМЕ.

Како дође, да погођен стрелом
Пјевах срећу и љубавне жуди?
Како дође у весељу врелом
Смртна рана да ми стеже груди?

По сребрним таласима лако
Ено плови горди лабуд бели,
У нијемој срећи кружећ' тако
Без пјесме је пров'о живот цели.

Раном зором и кад мјесец сија
Бродио је слободно — и ћут'о;
На обали гај се ружа њија,
Он је даље бродио — и ћут'о.

Сад, кад стрела у срце му бије,
Кад осјећа огањ смрти своје,
Што у срећи никад пјев'о није,
Сад у болу прву пјесму поје.

Анастазијус Грин.

(С немачког превео А. Шантић).

НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА.

Недавно је у овом часопису објављен један мемоар о стању књижевне наставе у нашој средњој школи. У том врло занимљивом чланку додирнути су многи недостатци наставе српскога језика каква је она у средњим школама данас, и говорено је, између осталога, и о начину како се она има лечити, па да буде боља и са већим резултатима у писмености. Али нама се чини да би се свему томе имала додати још и измена у распореду по којем ће се прелазити научна грађа, из тога предмета одређена за средње школе.

По нашем мишљењу, које износимо поводом споменутога чланка и зато што су у опште данас на дневном реду просветна питања, та измена имала би се учинити у томе што би се граматичка *настава српскога језика продужила и у више разреде, а књижевна проширила и на ниже разреде средњих школа,* тако да бисмо на тај начин у средњој школи имали два курса и граматике и литературе, један у нижим, и други у вишим разредима.

Навешћемо, укратко, само неколико разлога са којих би требало извршити ту измену. Прво, зато што и за друге дисциплине, као што су математика, историја, јестаственица, и тако даље, постоје два курса, па би и за српски језик и писменост, као најважнији предмет средњешколске наставе, требало тим пре учинити то исто. Затим, зато што два курса из граматике српскога језика дају могућности да се тај предмет пређе не само у ширем обиму, и да се у њега уђе дубље, него да се

он обради и на два начина: у нижим разредима, на основу једне практичне граматике, дајући само елементарне ствари, али у довољној мери, развијајући осећање за облике, искорењујући погрешке у говору и писању, и уопште вежбајући ученике, са очигледним методом, у правилној употреби облика и у усменом и писменом изражавању; и у вишим, где ће се граматика прелазити систематски, на подлози која је више научна, затим обимније, помало историски можда у вези са старословенском граматиком, и најзад са нешто диалектологије. (Као уџбеник за ову врсту ниже граматичке наставе могле би као сасвим довољне и у начелу добре послужити „Лекције“ Љ. Стојановића које су и сада у употреби у прва три разреда, — са неким ситнијим и неважнијим изменама, додуше; али уџбеник за синтаксу, практичан и лако разумљив, који неће бити претрпан непотребним ситницама и нимало важним архаизмима и реткостима, уџбеник који води рачуна о стилски добром и правилном реченичном склопу, још нам недостаје.) Таквом реформом постигло би се да се средња школа опрости сувога и неумеснога филологисања у нижим разредима које је од матерњега језика начинило најтежи, најсувопарнији, и најомрзнутији предмет, те би се у дубље, научније посматрање језичких појава улазило тек у зрелијим разредима, кад ученици имају јаче развијено посматрање, и кад су приступачнији апстракцијама.

После, и двострук курс литературе има својих добрих страна. Он би могао бити овако удешен. У нижим разредима, у досадашње читанке, које су већином недовољне или једва довољне, место чланака из историје, земљописа, јестаственице, и тако даље, из којих области ученици већ имају засебне уџбенике, ваљало би унети избор песама, краћих приповедака, одломке романа, препричана већа дела онако као што је то Г. П. Поповић препоручио за читанке основних школа (в. „Српски Књижевни Гласник“ бр. 101), од одабраних знатнијих наших писаца, и уз то додати слике њихове са занимљиво на-

писаним биографијама. Ту би ваљало још додати и, на начин који је ученицима нижих разреда разумљив, изложене главне књижевне родове, јер је заиста чудно да ученик чита песме, приповетке и романе, и иде у позориште, а шта је све то, оставља се да му се као некаква тајна открије тек у петом и шестом разреду гимназије. Зар није боље да ученик I или II разреда на пример, кад му се прочита једна Змајева песма коју има да научи на памет, у исти мах сазна и ко је њен писац, да одмах види и његову слику, да научи понешто из његовог живота, да чује за наслове његових бољих ствари које ће он у слободним својим часовима од своје воље узети да чита? На тај начин необично би се подигло ученичко интересовање за добру књигу, и упознавши се са неколико књижевних имена, ученици не би лутали тражећи шта да читају.

Курс књижевности у вишим разредима био би историски као и до сада. Али кад имамо један курс књижевности у нижим разредима овакав као што смо га изложили, онда се не може догодити да ученик средње школе у школи први пут чује за Бранка Радичевића, Његоша, Лазу Лазаревића, Стјепана Митрова Љубишу, Борисава Станковића, и тако даље, тек у VIII разреду, на крају свога школовања, у место да се његово књижевно образовање развијало на основу интимнога рапијега познавања писаца ко и представљају главна имена наше националне литературе.

Да споменемо, најзад, и ово. Многобројнији део ученика средњих школа напушта школовање најдаље после четвртог разреда, Узимамо за пример Другу Гимназију у Београду, у којој нижи разреди обухватају тринаест одељења са преко шест стотина ђака, а виши разреди пет одељења са испод две стотине ученика. Зато је од ширега просветнога интереса да ови ученици, напуштајући школу, собом понесу у разне струке не само доста писмености, него и многи међу њима несумњиво и љубав према читању добрих књига.

Милош Ивковић.

МИЛТОН.

(Крај).

Већина опажања која смо довде забележили о Милтоновом јавном карактеру, даду се применити на њега само као на јединицу једног великог тела. Наставићемо бележећи неке особености које га разликују од његових савременика. Да постигнемо тај циљ, потребно је да се у кратко обазремо на странке на које политички свет беше у то време подељен. Морамо изјавити да наша опажања смерају да се односе само на оне који су припадали, из искрене наклоности, једној или другој страни. У време народне узбурканости, сваку странку, као какву источњачку војску, прати једна руља од табора до табора, бескорисна и бездушна фукара, која скита свуда уоколо куда војска пролази, надајући се да дигне штогод под њезином заштитом, али напуштајући је на дан борбе, и узимајући често учешћа да је утамани после пораза. Енглеска, у доба о којем говоримо, имала је у изобиљу таквих превртљивих и себичних политичара који пренашаху своју потпору на сваку владу чим се она показиваше; који целиваху руку краљу 1640, и пљуваху му у лице 1649. Они клицаху с једнаким одушевљењем кад је Кромвел био миропомазан у Вестминстер Холу, и кад је био поведен на вешала у Тајбрну. Ти исти имаћаху за ручак телећу главу или пржене рампстеке, одсецаху гране с храстова или их на њих причвршћиваху, према томе како се мењаху прилике, без трунка стида или одвратности. Њих ми и не узимамо у рачун. Ми

стварамо своје мишљење о странкама по оним људима који су заиста заслужили да се зову страначким присталицама.

Најпре ћемо говорити о Пуританцима, најистакнутој можда људској заједници коју је свет икад створио. Мрске и смешне појединости њихова карактера налазе се на површини. Човек их може прочитати успут; ту се не траже пажљиви и подмукли посматрачи да их истакну. Годинама после Рестаурације они су били предмет необузданих научних заједања и спрдње. Они су били предани крајњој распуштености штампе и позорнице, у време кад је штампа и позорница била најраспуштенија. Они нису били књижевници; били су, као тело, непопуларни; они се нису могли бринути, а свет није хтео да их узме под своју заштиту. Они беху тако напуштени, без граница, доброј вољи и милости сатиричара и драматичара. Видна простота њиховог одела, њихов суморни изглед, њихово говорење кроз нос, њихово дрвено држање, њихове дуге молитве пре и после јела, њихова јеврејска имена, изреке из Светог Писма које они уметаху у сваки прилици, њихово забацивање људског знања, њихово презирање пристојне забаве, све то заиста долажаше као наручено овима који воле да се смеју. Али филозофија историје не да се научити само од смејача. И свако ко прилази овом предмету треба брижно да се чува од утицаја овог смешног које је тако моћно, и које је већ завело толико одличних писаца.

„Ecco il fonte del riso, ed ecco il rio
Che mortali perigli in se contiene:
Hor qui tener a fren nostro desio,
Ed esser cauti molto a noi conviene."

Они који дигоше народ на отпор; који управљаху његовим мерама кроз дуги низ судбоносних година; који су образовали, из најнезахвалнијих састојака, најсјајнију војску какву Европа није никад видела; који су бацили под ноге Краља, Цркву, Аристократију; који су, у кратким размацима времена домаћег устанка и побуне, учи-

нили име Енглеске страшним сваком народу на лицу земаљском; — то нису били обични фанатици. Већина њихових настраности беху просто спољашни знаци, као што су обележја слободних зидара, или одећа фратара. Жао нам је што та обележја нису била привлачнија. Жао нам је што то мноштво чијој храбрости и способностима човечанство дуговаше неоцењиве обавезе не имаћаше узвишене отмености која одликоваше неке присталице Чарлса Првога, или ону лакоћу добрих манира ради чега је двор Чарлса Другога био славан. Али, ако имамо да бирамо, ми ћемо се, као Басанио у комедији, окренути од допадљивих кутија у којима се само налази мртвачка глава и лудина глава, и држати се просте кожне кутије у којој је благо.

Пуританци беху људи чије душе беху примиле особени карактер услед свакодневног посматрања надземаљских бића и вечних интереса. Не задовољавајући се да признаду, у општим изразима, промисао која над свим влада, они обично приписиваху сваки догађај вољи Великог Бића чијој моћи ништа се не чини преголемо, и чијем оку ништа не изгледа пресићушно. Упознати Га, служити Му, уживати у Њему, беше за њих велики исход постојања. Они забациваху са презиром церемонијско одавање поштовања које су друге секте увеле место чистог обожавања у души. Место да назиру од времена до времена Божанство кроз вео који га скрива, они су тежили да га угледају цело у неодољивом сјају, и да опште с њим лицем у лице. Одатле је потекао онај презир према земаљским одликовањима. Разликâ између највећег и најнезнатнијег члана човечанства чинила се да ишчезава, кад се упореди са бескрајним простором који раставља цео људски род од Онога према којему непрестано беху њихове очи уздигнуте. Они не признаваху никаквог наслова превасходности осим Његове наклоности: и уверени у ту наклоност, они презираху све личне успехе и сва достојанства света Ако им беху непозната дела филозофа и песника, то се све налази савршеније исписано

у божанским пророштвима. Ако њихова имена нису ушла у именике племства, они беху убеђени да су она забележена у Књизи Живота. Ако не иђаше за њиховим стопама сјајна пратња упарађених слугу, легије анђела готових на услуге бринули су се око њих. Њихове палате беху куће несаграђене људском руком; њихове диадеме беху ауреоле које не могу никад ишчезнути. На богате и речите, на племиће и попове, они погледаху презирно, јер се сматраху да су богати драгоценијим благом, и речити узвишенијим језиком, племенити по праву што су раније створени, а свештеници, јер их је моћнија рука рукоположила. И најништавнији од њих беше створење с чијим удесом се спајала тајанствена и страховита важност; на чије најситније дело погледаху са зебњом духови светла и тмине; којему је било намењено, пре но што су небо и земља створени, да ужива у блаженству које ће устрајати и онда кад нестане неба и земље. Догађаји које кратковидни политичари приписиваху земаљским поводима, беху наручени ради њега. Њега ради царства се дизаху, цветаху и пропадаху. Њега ради Свемогући је прогласио Своју вољу преко пера евангелиста и преко харфе пророка. Њега је истргао један нимало обичан ослободилац из канџи једног нимало обичног непријатеља. Он је био искупљен зној ем несвакидање агоније, крвљу неземаљске жртве. Ради њега се сунце помрачило, пећине попуцале, мртви поустајали из гробова, и цела природа се стресла на муке свога Бога на издисају.

Пуританац, тако, беше састављен из два различита човека, један савршено самоодрицање, испаштање, благодарност, верски жар; други горд, хладан, несаломив, проницав. Он се бацао ничице у прашину пред Творцем; али он је стао своме краљу ногом за врат. У својој богомољној повучености, он се мољаше у грчевима, у јецању, у сузама. Он беше полулуд од светлих или страховитих илузија. Он слушаше анђеоске лире или искушљива шапутања нечастивих. Он могаше да спази призрак божанске прилике који се само указује блаженима у рају,

или се буђаше са криком из снова о вечном огњу. Као Вен, он мишљаше да му је поверено жезло хиљадувековног царства. Као Флитвуд, он викаше у огорчењу своје душе да Бог има свој лик од њега. Али кад он заседаше у Савету, или кад припасиваше свој бојни мач, ова бурна таласања душе не беху оставила никаквих видљивих трагова иза себе. Свет који није видео на њима ничег божанског осим њихових необријаних лица, и није чуо ништа од њих осим њиховог стењања и њихових плачних химна, могао је да им се подсмева. Али они који су се сукобили с њима у дворани где се расправља или на бојном пољу, нису имали ни мало воље да се смеју. Ови занесењаци унели су у грађанске и војничке послове трезвеност суђења и неодступање од циља, што није могло, по мишљењу неких писаца, да иде упоредо са њиховом верском приљежношћу, али што је било у истини њена неизбежна последица. Интензивност њихових осећања према једном предмету чинила их је спокојним према сваком другом. Једно осећање које је њима превладало, подвргло је себи сажаљење и мржњу, амбицију и стрепњу. Смрт беше изгубила своје страхоте, а уживање своје драži. Они имађаху своје осмејке и своје сузе, своје заносе и своје туге, али не за ствари овог света. Одушевљење их је учинило стоицима, очистило њихове душе од сваке просте страсти и предрасуде, и уздигло их изнад утицаја опасности и покварености. Оно их је кадгод заводило да иду за неразмишљеном циљевима, али никада да изаберу неразмишљена средства. Они пролажаху кроз свет као гвоздени човек Сера Артигала, Талус, са својом заразом, мрвећи и газећи угњетаче, мешајући се са чељади, али без удела и удеса у људском боловању, неосетљив за умор, уживање, или муку, биће које није могло ранити никакво оружје, и којему није могла одолети никаква препона.

Такав, мислимо, беше карактер Пуританаца. Није нам сакривена апсурдност њихових манира. Не волимо мрачну туробност њихових домаћих навика. Признајемо

да расположење њихових душа беше често повређено у напрезању да досегну што је за смртне превисоко: и знадемо, уза све то што су толико мрзели папизам да и они често падаху у најгоре пороке тога злог система, нетрпељивост и сумануту строгост; да и они имађаху своје пустињаке и своје крсташке војне, своје Дунстане и своје Де Монфоре, своје Доминике и своје Ескобаре. Па ипак, кад узмемо у обзир све околности, не презамо изрећи да су били честито, паметно, поштено и корисно тело.

Пуританци бораху се за ствар грађанске слободе поглавито с тога што то беше ствар вере. Постојаше осим тога једна друга странка, нимало бројна, али одлична по знању и способности, која рађаше заједно с њима по сасвим различним начелима. Говоримо о онима које Кромвел имађаше обичај називати незнабошцима; они беху, како се говорило у оно време, неверне Томе и немарни Галиони у погледу верских предмета, али страсни поклоници слободе. Загрејани изучавањем старинске књижевности, они истакоше своју домовину као свој идол, и узеше Плутархове јунаке себи за углед. Изгледа да су имали у себи извесну сличност са Брисотинцима из Француске Револуције. Али није врло лако повући црту разлике између њих и њих ових верних привржсника, чији тон и манире они кад год налажаху сходне за понашање, а кад год их, што је вероватно, нечујно усвајаху.

Прелазимо сада на роајалисте. Покушаћемо да говоримо о њима, као што смо говорили о њиховим противницима, са савршеном беспристрасношћу. Нећемо свалити на целу странку разузданост и подлост оних коњушара, коцкара, и убица под најам, које је нада на распуштен живот и на отимачину привукла из свих ваљтфрајерских шпиља под Чарлсову заставу, и који су обрукали своје другове преступима какви се, док је била строжа стега у парламентској војсци, никад не трпљаху. Узећемо један повољнији пример. И ако мислимо да је краљева ствар била ствар верске лицемерности и тира-

није, не можемо се уздржати а да не гледамо с допадањем на карактер честитих старих витезова. Буди се у нама народни понос кад их поредимо са оним оруђима којима су деспоти других земаља били приморани да се служе, са оним Немцима који су закрчивали њихова предсобља, или с Јаничарима који чуваху стражу на њиховим капијама. Наши земљаци роајалисте не беху бездушни дворани, који се клањају на сваком кораку, који и се глупо смешкају на сваку реч. Они не беху прости стројеви за разоравање обучени у униформе, које је батина дотерала до вештине, опијени храброшћу, бранећи без љубави, сатирући без мржње. Беше слободе у њиховој потчињености, и племенитости у њиховом унижењу. Осећање независности појединца беше снажно у њима. Они беху заиста на кривом путу, али без икакве подле или себичне побуде. Саосећање и романтичка част, предрасуде из детињства, и дична имена из историје запојили су их силнијом дражи него што беше драж Дуесе; и, налик на Витеза с Црвеним Крстом, они мишљаху да се боре за једну уврећену лепотицу, док брањаху подмуклу и гадну вештицу. У истину, они готово никако и не улаза у пресуђивање политичког питања. То не беше један вероломни краљ или једна нетрпељива црква за које се они бораху, већ за онај стари барјак који се лепршао у толико битака изнад глава њихових отаца, и за олтаре пред којима су примили руке својих вереница. И ако ништа не може бити погрешније од њихових политичких појмова, они имађаху, далеко више од својих противника, она својства која чине драж приватног живота. Уз многе пороке Округлог Стола, они имађаху и многе њихове врлине, уљудност, великодушност, љубав за истину, нежност, и поштовање према женама. Они имађаху у исти мах далеко више дубоког и углађеног знања него Пуританци. Њихови манири беху примамљивији, њихова ћуд љубазнија, њихови укуси отменији, и њихови домови насмејанији.

Милтом није управо припадао ниједној класи коју смо описали. Он не беше Пуританац. Он не беше слободни мислилац. Он не беше витез. У његовом карактеру беху сложена у складно јединство најплеменитија својства сваке странке. Из Парламента и из Двора, из тајног скупа и из готског самостана, из туробних и гробних кругова Раундхеда, од бучног божићњег светковања гостољубивог витеза, његова природа бираше и узимаше за себе све што беше велико и добро, одбацујући све оне ниске и штетне чести којима беху ови финији елементи отровани. Као Пуританци, он живљаше „ма где се он налазио, под великим оком Учитеља“. Као код њих, његова душа гледаше непрестано према Свемогућем Судији и према вечној одмазди. И одатле је он стекао њихов презир за спољне околности, њихову храброст, њихову мирноћу, њихову несаломиву одлучност. Али ни најхладнији скептик, ни највећи подсмевач коме није ништа свето, не беше савршеније ограђен од заразе њихових дивљачких манира, њиховог смешног језика, њиховог презирања науке, и њихове одвратности према уживању. Мрзећи тиранију савршеном мржњом, он уза све то имађаше сва она цењена и красна својства која беше, мало не искључиво, за себе задржала тиранова странка. Ту не беше никога који би га надмашивао јачим смислом за вредност књижевности, финијим укусом за ма какву отмену забаву, или витешкијом осетљивошћу за част и љубав. И ако његово поимање беше демократско, његови укуси и његово дружење беше таково да стоји највише у складу с монархијом и аристократијом. Он беше под утицајем свих оних осећања којима су били заведени галантни витезови. Али он беше господар а не роб ових осећања. Као Хомеров јунак, он се наслађиваше свима замамним уживањима, али никад не остајаше омамљен. Он прислушкиваше певање Сирена, али се исклизивао да не буде заведен на њихово кобно жало. Окусио је из Киркиног пехара, али је носио уза се сигуран противотров од дејства његове омађијавалачке слаткоће. Илу-

зије које заборављаху његову машту, не слабљаху никад његове разговорне снаге. Државник беше заштићен од блеска, свечаности, и маштаније, што опчараваше песника. Свако ко покуша упоредити супротно осећање изражено у његовим расправама о Владичанству са оним ванредним ретцима о црквеној архитектури и музици у Пенсеросу, што беше издано на свет од прилике у исто време, разумеће шта мислимо. То је једна недоследност, ради које, више но ма ради чега другог, његов карактер још више одскаче у нашем мишљењу, показујући како много приватних укуса и осећања Милтон подношаше на жртву, само да учини оно што је сматрао да је говова дужност према човечанству. То је она борба племенитог Отела. Срце му застајкује, али рука не малаксава. Не чини ничег из мржње, већ све чини из части. Лепу неверницу целива пре него што јој задаје смрт.

Оно што даје Милтоновом јавном карактеру оно велико и особито блиставило, остаје још да буде поменуто. Ако се трудио да обори једног кривоклетног краља и једну гањалачку цркву, трудио се у друштву с другима. Али слава битке коју је он био, за ону врсту слободе која је најдрагоценија, и која беше тадâ најмање разумевана, за слободу људског духа, — припада само њему. Хиљаде и хиљаде његових савременика уздизаху свој глас против пореза за грађење бродова и за укидање Стар-чембера. Али мало их заиста беше који су уочили најстрашнија зла моралног и интелектуалног ропства, и благодати које ће проистећи из слободе штампе, и из несметаног вршења приватног расуђивања. То су били предмети које је Милтон с правом схватио као најважније. Он је желио да народ мисли сам за себе, као што ће сам да се пореже, и да се отме испод власти предрасуде као и испод власти Чарлсове. Он је знао да су они — који су, с најбољим намерама, превидели његове планове за реформу, и који су се задовољили да скину краља и да позатварају злотворе — радили као неразумна браћа у његовој властитој песми, који, у својој

журби да растерају пратњу са вештцем, заборавише да се побрину како да ослободе заробљеницу. Они мишљаху једино да отму плен, док је требало мислити како да га одмаћијају.

„Јао, преваристе се! Требасте му отети палицу! — — — Ако не повратимо палице, и ако не кажемо наопачке бајовне речи од расковне снаге, не можемо ослободити госпу која, причвршћена и непомична, седи овде, спутана у тешке ланце.“

Повратити чаробну палицу, одбајати, покидати везе које вежу окамењени народ о зачарано седиште, то беше племенита тежња Милтонова. Његово јавно држање кретало се вазда у том смеру. Тога ради он се придружио Пресбитеријанцима; тога ради он их је напустио. Борио се у њиховој вратоломној борби; али се презирно окренуо од њиховог безочног ликовања. Видео је да ови, као и они које победише, беху непријатељски расположени према слободи мисли. Он се с тога придружио Индепендентима, и позивао Кромвела да раскине ове вековне ланце, и да спасе слободну савест из канџа пресбитеријанског вука. Упирући очи у тај исти велики циљ, напао је начин на који су биле даване штампарске дозволе, у оној узвишеној расправи коју сваки државник треба да носи као обележје на својој руци и као врпце жреца међу својим очима. Његови нападаји, у опште, беху управљени не толико против појединих злоупотреба колико против оних дубоко укорењених заблуда на којима се готово све злоупотребе оснивају, против ропског обожавања одличних људи и против глупе бојазни од новотарија.

Да узмогне уздрмати у темељу са више дејства ова понижујућа осећања, он бираше вазда најсмелије књижевне послове. Никад се није повлачио у последње редове кад је требало подизати шанчеве и улазити кроз пролом. Јурнуо би да се бори до последње капи крви. Још у почетку промена, писао је с неупоредивом енергијом и речитошћу против владика. Али кад је изгле-

дало вероватно да његово мишљење односи победу, пре шао је на друге предмете, и оставио владике мноштву писаца који сада хитаху да бесомучно насрћу на једну странку на самрти. Нема вратоломнијег покушаја од онога кад се уноси луча истине у она тамна и загушљива скровишта у којима није никад засијала светлост. Али Милтон је волео и уживао да продре до отровних плинова, и да подстиче страховиту експлозију. И они који ни мало не одобравају његова мишљења, морају поштовати ону неустрашивост са којом их је он одржавао. Он, у опште, повераваше другима да излажу и бране популарне делове његовог верског и политичког вероваља. Он сам заустављаше се код оних делова који већина његових земљака куђаше као злочинска, или исмеваше као парадоксна. Он брањаше развод брака и краљоубиство. Иконе је учинио смешним. У свом блиставом и благодатном ходу кроза живот наличио је на бога светлости и плодности.

> Nitor in adversum; nec me, qui caetera, vincit
> Impetus, et rapido contrarius evehor orbi.

За жаљење је да се Милтонови прозни списи, у наше време, тако мало читају. Као састави, они заслужују пажњу сваког човека који жели да се упозна са пуном снагом енглеског језика. У њима има обиље места према којима су безначајне најфиније Буркове декламације. То су права поља златног ткива. Стил је богат раскошним везом. Чак и у ранијим књигама „Изгубљеног Раја“ он се није увек више узносио него у овим деловима својих препорничких дела у којима његова осећања, раздражена сукобом, налазе одушка у експлозијама богомољног и лирског заноса. То је, да позајмимо његов рођени величанствени језик, „седмоструки кор од алилуја и харфиних симфонија.“[1]

Хтели смо да дубље завиримо у ове ствари, да на посе посматрамо особености дикције, да се задржимо из-

[1] „Разлог Црквене Управе противан Владичанству“, књига II.

весно време на дубокој мудрости Ареопагитикâ и на узнемиреној реторици Иконокласта, и да истакнемо оних неколико величанствених места која се налазе у Расправи о Реформацији, и оне љутите прекоре у Ремонстранту. Али дужина у коју су се већ наше примедбе отегле, спречава нас у тој намери.

Морамо закључити. Па ипак не можемо се без муке отргнути од предмета. Дани који су непосредно дошли иза појаве овог светог остатка од Милтоне, чине се да су били нарочито издвојени и посвећени његовој успомени. И тешко да нас когод може прекорити, на овај светац, ако нас је нашао где смо се дуже задржали поред његова ковчега, макако бесцена била жртва коју смо му принели. Док та књига почива на нашем столу, чини нам се да смо савременици великог песника. Пренесени смо унатраг за стотину и педесет година. Нама се готово причиња да га похађамо у његовом малом стану; да га видимо где седи за старим оргуљама иза избледелих зелених завеса; да можемо спазити хитро трептање његових очију које се узалуд преврћу, тражећи дан; да читамо у потезима његовог племенитог лика горду и туробну повест његове славе и његових јада. Замишљамо себи тишину без даха у којој би прислушкивали његову најситнију реч; страхопоштовање са којим би пали на колена, целивали његову руку и на њој се заплакали; искрену топлину са којом би покушали да га утешимо — ако уопште један такав дух треба тешења — ради немарности једног века недостојног његова дара и његових врлина; нестрпљивост са којим би поделили, с његовим кћерима или с његовим пријатељем Квекером Елвудом, привилегију да му читамо Хомера; или да скидамо бесмртне акценте који се преливају преко његових усница.

Ова осећања можда су смешна. Па ипак не можемо да их се стидимо; нити ћемо зажалити ако оно што смо написали узбуди у извесном ступњу исто у другим душама. Немамо често навике да обожавамо било живе било мртве. И мислимо да ништа не обележава сигур-

није један слаб и рђаво управљан разум од оне склоности коју ћемо, немајући бољег имена, бити слободни да крстимо Босвелизмом. Али има мало карактера који су издржали најтананије испитивање и најстрожије окушаје, који су били бацани на вагу и којима није недостојало на тежини, који су били једнодушно проглашени од човечанства истинскима и који су видно исписани ликом и натписом Свевишњега. Уверени смо да знадемо како треба славити ове велике људе, и један од таквих беше Милтон. Нас освежава поглед на његове књиге и звук његовог имена. Његове мисли су налик на оно небеско воће и цвеће које је Масинђерова Девица Мученица просипала на земљу из рајских вртова, и које се одликоваше од производâ других поднебља не само красотом цвета и љупкошћу мириса, него чудесним дејством да крепи и лечи. Његове мисли имају моћ не само да раздрагају него да узнесу и очисте душу. И ми нимало не завидимо човеку који може изучавати било живот било списе овог великог песника и родољуба, ако не тежи да достигне, заиста не његова узвишена дела с којима је његов геније обогатио нашу књижевност, него марљивост са којом је делао за народно добро, јачину са којом је поднео сваку домаћу невољу, горди презир са којим је гледао на искушења и опасности, смртну мржњу коју је носио у срцу на лицемере и тиране, и ону веру, коју је он тако тврдо одржао, према својој земљи и према својој слави.

Тома Б. Маколе.

(С енглеског превео Вељко Милићевић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Драгутин Ј. Илић: Нови правци у српској књижевности. Летопис Матице Српске, 1909, књ. 256.

Последња свеска „Летописа Матице Српске“ донела је један борбен чланак Г. Драгутина Ј. Илића, који може унети само пометње у наше срећене књижевне прилике. Тешко је разумети каква је била потреба да један стари и озбиљан књижевни часопис, који има пречих и паметнијих задатака, и из кога је дневна књижевна полемика увек била искључена, донесе, и то без икакве ограде, један љутит и неоправдан напад на цело једно књижевно поколење. И док се ми само чудимо, има људи, баш у крајевима у којима „Летопис Матице Српске“ излази, који се због појаве овога чланка врло озбиљно љуте. Сомборска „Слога“, у свом 21 броју, пише: „нећемо ћутке проћи поред погрешке која је учињена тим што је овако несолидном чланку дато место у *Летопису*, а још више ћемо протестовати против наговешћеног „опширнијег говорења у засебном чланку и подробније оцене нових песничких производа.“ Ако *Летопис* не може да буде научна и песничка ревија зи књижевнике Војводине, или за књижевнике који ће писати о и за Војводину, а он не сме бити благајна и орган за књижевне банкроте, који изумевају српској књижевности имагинарне непријатеље да би јој се натурили као Св Ђорђе, и још најмање сме *Летопис*, рецимо просто и разговетно, забадати трн у здраву ногу.“ Речи су сувишно оштре, али мисао је у основу тачна.

Г. Илић се поново враћа на послове који премашају његову снагу и његову књижевну интелегенцију. Он са времена на време допушта себи да теоријски говори о књижевним и уметничким питањима, и то ради увек са подједнаким неразумевањем, било да у једном истом чланку побрка Монако и Минхен, било да као „Цензор“ „Бранкова Кола“ сарањује цео рационалистички и реалистички покрет у нашем духовном животу.

И овај његов чланак има све рђаве стране ранијих сличних послова његових. Г. Илић не зна ствари о којима пише. Или што је још горе, он их зна рђаво. Он са озбиљним лицем изналазача једног филозофског система прича баналности које се данас знају и у петом разреду гимназије, или се заплеће у мутне фразе и празне речи којима је тешко ухватити смисао, или најзад огорчено и грубо баца се на оне које сматра за своје књижевне непријатеље. Противречности има сваки час. На 26—27 страни вели: „песник је део целине. Дух његовога певања не може се одвојити од оног општег духа осећања и укуса, које једино време представља. Ово је истина која се не може прећи...“ Но на две стране доцније, он се предомислио, и сам пориче ту исту истину: „Стављати се у службу времену; подешавати свој дух његовим прохтевима, жртвовати свој индивидуалитет, своје Ја, општем, не само да не користи времену него га и штети.“ Г. Илић може мислити да је то дубина или суптилност, али то је у ствари груба противречност једнога човека којем у глави није светло и који ни сам не зна шта мисли и шта хоће.

Колико је Г. Илићу до тачности најбоље се даје видети из његова схватања Љ. Недића и његовога књижевнога рада. Ван сваког је спора да је Недић био непријатељски расположен према млађим писцима, да је мрзео на књижевну садашњост, прокламовао да је српска књижевност запала у руке писаца „без талента и спреме“, и да горих писаца и горега писања није било од како постоји српска књижевност. Г. Илић тврди да је Недић био „спона између литерарне прошлости, младе садаш-

ности и будућности која се тек у своме магловитоме зачетку назирала". Недићеви критички судови или се нису одржали, или су подложни великим корекцијама; ни један од књижевних критичара који данас пишу нису његови ученици, и српска књижевна критика се данас развија сасвим у супротном правцу, онако против чега се он узалудно борио. А Г. Илић тврди да је Недић „ударио темељ модерној српској критици", сматрајући по свој прилици себе за пријемника Недићева духа, и одржавајући Недићеву школу комичним писањем: Књижевни Правци, Књижевна Критика, Садашњост, Време, Прошлост, Традиција, Стил, Епоха, Личност, Наше Лирско Песништво, и слично којешта. Недић је више но ико уносио страсну, па чак и жучну политику у књижевност, он је сматрао за своју мисију изагнати демократски дух и „народне људе" из српске књижевности, он је око „Српскога Прегледа" прикупио, са малим изузетком, само писце конзервативних начела, Г. Илић тврди да је Недић устао против уношења политике у књижевност, против груписања писаца по политичким начелима, и да је око себе прикупио „*све* старије и *млађе* литерарне снаге *без обзира на њихова политичка политичка гледишта*". Колико речи толико нетачности, и Г. Илић извесно много рачуна на заборавност својих старијих и лаковерност својих млађих читалаца када овакве ствари може да тврди.

Г. Илић велича Недића из једнога разлога што је овај мртав и што не баца сенку ни на чију славу. И он тако високо цени „Српски Преглед", не зато што је тај часопис био одиста добар, но из ни мало филозофског и критичнога разлога што је сам на њему радио. А зато што није радио на „Српском Књижевном Гласнику" (за шта му није воља недостајала), Г. Илић се окомио на њ. Он „Српском Књижевном Гласнику" у исти мах замера што су у њему радили писци старијега нараштаја, које он није „ни васпитао, ни пронашао ни упустио", и осуђује га што је прикупио и подигао цео један низ младих писаца. „Српски Књижевни Гласник" се оптужује што

даје „литерарни жиро“ (!) писцима „нове Омладине“, и што је нека врста духовнога оца Г. Г. В. Петковића („Dis“) и Саве Д. Петровића („Arman Dival“)!.. И први уредник „Српског Књижевног Гласника“ (књ. X стр. 234), као и садашњи уредник, у два скорашња чланка, „Обнова наше родољубиве поезије“ и „Једна књижевна зараза“, јасно су се изразили против свих застрањености рђаво схваћеног, закаснелога и наивнога „модернизма“ писаца без талента и без озбиљности. И треба бити очевидно зле воље па окривљавати овај часопис за нешто против чега се он стално борио.

Г. Илић, у свом нерасположењу и према овом листу и према најмлађем књижевном поколењу, потпуно брка две ствари: књижевни либерализам који је био увек одлика овога часописа и личне укусе и мишљења његових оснивача и главних сарадника. Ма шта се говорило, „Српски Књижевни Гласник“ није никад представљао једну котерију или секту, и никада није неговао мандаринство у књижевности. Он је увек био широм отворен свима писцима без разлике године и школа и странака. У њему се никада није питало одакле ко долази но шта доноси. Увек готов да млађим писцима каже и непријатне истине, он је увек био пријатељски расположен према њима, увиђајући осетне празнине и недостатак снага у српској књижевности, знајући добро да и књижевност, као и сваки други жив организам, има потребу свеже крви која га обнавља и одржава у животу. У њему су налазили места и најстарији и најмлађи писци наши, и они који имају велика имена и они који се дотле никад нису јављали, и они који су се држали старих традиција и они који су ударили сасвим новим путевима. И тај широки либерализам овога часописа није изилазио из неког дилетантског еклектизма или из личних и политичких обзира, но из дубоког уверења да добрих и рђавих књижевних школа нема, да нема старих и младих нараштаја, но да има само добрих и рђавих писаца, и да се српска књижевност налази у таквом стању да јој ниједан та-

ленат није за одбацивање. И једна од најдражих похвала које је овај часопис добио за свој рад, јесте што се њему уписује у заслугу да је српску књижевност спасао од неплодних и бесмислених борба између појединих нараштаја.

У „Српском Књижевном Гласнику“ се увек тако мислило, и то остаје као једна од његових главних традиција. Г. Илић је сасвим супротнога мишљења и он види неке огромна супротне правце и крвно завађене школе у нашој књижевности, очајну борбу између „Модерне“ и „Старих“, нешто налик на оно што је код Хрвата. Г. Илић је можда као песник видовит, и види оно што ми други смртни не опажамо. Њему се хоће да у српској књижевности игра ни мало симпатичну улогу Г. Јована Храниловића у хрватској књижевности, да буде заставник традиције Старих Књижевних Идеала, (да се послужимо његовом интерпункцијом) против Модерне. За љубав става који му се допада, а можда да би објаснио цео низ својих књижевних неуспеха, Г. Илић измишља опасности и непријатеље, ствара питања која не постоје, креће препирке које немају никакве стварне подлоге. У пуном смислу речи: он „забада трн у здраву ногу“.

Ми можемо са задовољством рећи да је код нас било толико памети да су се избегле оне ружне и опасне борбе између појединих књижевних нараштаја, и да се писци код нас цене само по ономе што вреде, а не по ономе што мисле. Код нас је опште примљено мишљење да ми немамо толико књижевне снаге и излишнога времена да их расипамо у борби око празних речи и у сукобима између личности. Данас сваки иде по својој памети и својим путем, а његов рад и време показују његово право и његову вредност. Наши часописи широм су отворени свима поколењима и у њима су заступљене све школе. Наша књижевна друштва прихватају и младе као и старе. Колико јуче, Српска Књижевна Задруга, чији је председник Г. Стојан Новаковић, који је педесет година радио на књижевности, одлучила је да изда Г. Милутина Ускоковића, који је чистокрван модернист, и који је

тек пре неколико година почео радити. Слобода мисли која одликује нашу расу потпуно влада на књижевном пољу. Ми данас у нашој књижевности немамо ни догматичара ни јеретика, но само књижевних радника који по своме схватању и према својим способностима раде на једном заједничком послу. И врло утешно је истаћи, у општим приликама у којима се налазимо, колико у нашој књижевности има начелног либерализма, узајамне сношљивости и повољних прилика за рад и за развој младих талената.

И из свих тих разлога, чланак „Нови правци у српској књижевности“ значи не само лично застрањивање његова писца но и рђав покушај одстрањивања српске књижевности од доброга пута којим је пошла.

Ј. Скерлић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Емил Жак-Далкроз.

(Популарне песме француске швајцарске. — „Bonhomme Jadis“, комична опера).

Популарне песме Емила Жак-Далкроза нису народне швајцарске песме само прибележене и хармонизиране, а нису ни песме које се по улицама певају, како би се то по наслову могло мислити. То су песме, сасвим нове и оргиналне, у духу француских „Романца“ и „Chansons“. Текст, који је сам композитор писао, такође је сличан текстовима француских „Chansons populaires“. Свака од ових песама је фина миниатура, читава сличица са садржином нежном, искреном и пуном поетске безазлености. Кроз сваку песму пробија она симпатична сентименталност француске „Chanson“. У њима се не осећа велика дубина или нека драматичност, сувишна страст или узбуђење. То су песме благе, топле, наивне и сантименталне, као Миржеове Мисета и Мими.

Жак-Далкроз пише лепим, лаким и чистим музикалним језиком. Он не тражи велике фразе или „драматичке“ моменте. Он се задовољава благим и интимним. Он је песник и музичар идиле. Предмет његове поезије је проста, примитивна природа, без компликација и крајности. Жак-Далкроз пева месецу и говори му о својим јадима: „Песма месецу“ (Chanson à la lune). Он избегава све усвојене манире за „драматична“ места и задовољава се само музиком чисто формом и општим расположењем песме. Он не улази у појединости, не описује музички

сваку реч. Израз његовога бола на овоме месту: „Реци јој да је моје срце патило далеко од ње, и да су моје очи плакале“, није маскиран лажним, али често ефектним, патосом, већ је тих, но искрен и дубок. Необично лепо уме Жак-Далкроз у малој форми „Песме“ да представи читав мали догађај, читаву „Романцу“. О пева о изневереној драгој у врло лепој песмици „Двоје драгих крај плавог језера“. Интересантна је она једнодушност којом је он певао своју угашену љубав: „Северац је дувао“ (La bise a soufflé“. Па онда како је нежно, са пуно топлине и чедне наивности, опевао у песми „Тичица“ (L'oiselet) тугу за слободом и смрт тичице. У свима његовим песмама „Mon chez-nous“, „Les mouettes“, „Par le chemin grimpant“, „J'ai descendu au verger“ и другим, осећа се она иста топлина и особита простота, толико изразита код Жак-Далкроза. Његове песме имају нечега старинског, нечега што нас подсећа на ону лепу фразу, која и ако није истинита, има неку тиху поезију у себи: „Добро старо доба“.

Можда нигде боље није Жак-Далкроз успео да опева „Добро старо доба“, но у својој опери „Bonhomme jadis“. Жак-Далкроз уме да нас врати у време четрдесетих година и да нас заинтересује са чисто музичке стране. Она иста чистота осећања, простота, нежност и идиличност преобилују у овој богатој партитури, која са чисто музичког гледишта, долази у ред најбољих партитура комичних опера. Жак-Далкроз и ако описује „Добро старо доба“, ипак остаје до краја модеран и савремен што се тиче музичке технике и средстава. Овај проблем да у данашњој савременој форми изрази и изазове нам слику прошлости, успео је у комичној опери још само талијанац Волф-Ферари у својим грациозним комичним операма од велике музичке вредности „Радознале жене“ и „Четири грубијана“.

Главна мисао целога дела „Bonhomme jadis“ представљена је једном изванредном темом, која је просто чи-

тава песма, читав симбол „Доброг старог доба“, за којим толико жали старац са надимком „Bonhomme jadis“. Сам наслов ове опере, израђен по Миржеовој комедији, казује све. Он нам јасно казује тему комада: промена погледа и начина живота. „Bonhomme jadis“ је сушта противност младоме, двадесетгодишњем песнику Октаву који станује преко пута њега, на не знам коме спрату, пише љубавне песме, и озбиљан је. Октав је наивно сентименталан као и јунаци из „Чергашког Живота“. Он је заљубљен у седамнаестогодишњу плавушу Жаклину, пише писма која не сме да јој пошље и баца јој струкове љубичица кроз отворен прозор. „Bonhomme jadis“ је сасвим друкчији. Он је весео, отворен, ћелав, и још увек љубавник по природи својој. И ако су године притиснуле његова плећа и почупале косу са његовога темена, ипак је његово срце јаче куцало кад чује ону мелодију, коју је пре једно четрдесет година слушао. Читав низ успомена буди у њему мелодија „из старих времена“ коју су свирали сеоски музиканти недељом на игранци. Он се сећа оних пролетњих излета у шуму са својом драганом. Он је тада још имао косе на глави, волео је нежну плавушу, а удварао се кокетној бринети. Како је то све тада друкчије изгледало, кад је „Bonhomme jadis“ био млад! Тада нису младићи овако као Октав бацали само струкове љубичица кроз прозоре. То све он није могао да појми и најзад једнога дана позове он и Октава и Жаклину на ручак. Ту их упозна и учини их срећним. То је било на његов рођен-дан. Он је обукао свечано одело, оно одело из доба египатских ратова. Тамо у даљини чује се свирање сеоских музиканата — иста она песма као пре толико година. Пред њиме је Жаклина чедна и стидљива, лепа и нежна. Нека очинска љубав превлађује њиме и он учини да се Октав и Жаклина зближе и споразумеју. Са сузама радости у очима, старац „Bohomme jadis“ испија у њихово здравље, а у оркестру одјекује мелодија лепа, весела и по мало сетна „из старих времена“.

Ову лепу, донекле дирљиву комедију Миржеову илустровао је Жак-Далкроз изванредном вештином и духом. Па ипак, поред све лепоте и простоте стила ова опера неће продрети у велику масу, јер нема оних конвенционалних и баналних ефеката, који још увек, чак и у најобразованијој средини, имају успеха. Али, ко једном осети поезију Жак-Далкроза, тај је више никада не може заборавити.

Стеван К. Христић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

(Крај).

Напоменули смо већ да у историјским делима овог рода концепција и композиција имају специјалне вредности, и да од њих у многоме зависи успех таквог дела. Али је њихова права вредност само кад проистичу из пажљиво прибраног и критички проученог градива историјског. Не буде ли пак градиво прибрано како треба нити проучено; не одвоје ли се крупније и интересантније чињенице обеју горе обележених категорија од споредних; не изнађе ли се јачина појединих чинилаца и значај сваког периода — концепција и композиција губе свој значај. Тада оне престају бити резултат проученог градива, које треба изложити према једном одређеном основу и у утврђеном оквиру, и постају произвољна творевина, с којом се не могу довести у сагласност битни догађаји и појави, они што тој историји дају специфично обележје.

Такав је случај био с концепцијом и композицијом у овом делу. Обе су стваране без пажљивог проучавања историјског градива и односа старијег периода према каснијем и обају према догађају, који служи за повод постанку књиге. И само то недовољно проучавање могло је дати онакву концепцију и композицију у главном, из чега је настала и неправилна композиција појединости, која не одговара значају мањих периода. То се нарочито види у другом делу, за који рекосмо да је у сваком погледу интересантнији од првога. И зато што је тај део такав, међутим први је цео пренесен из „Историје Срп-

ског Народа", на којој се мислимо посебно задржати другом приликом, ми ћемо сада узети у разматрање само тај други део.

Тај други део чисто је компилативног карактера, и то у оном значењу које се код нас употребљава за обележавање некритичних дела. Он је рађен по делима врло разнолике критичности. Отуда је и разумљиво што у њему налазимо свакојаких недостатака и погрешака: ту се понајлепше огледа и нетачност концепције политичке историје анектованих покрајина и нетачност композиције; ту се на једном месту излажу опширно чињенице споредног значаја, док на другоме ни помена нема од најинтересантнијих догађаја и појава, неопходно потребних за јасну и тачну слику босанско-херцеговачке прошлости тог периода, који треба да је главно у књизи: ту наилазимо на штетно уопштавање суда и на његову примену на различне појаве; наилазимо на неправилне закључке, на погрешне чињенице и на нетачну хронологију догађаја. Али и ако ових недостатака и погрешака има у целом том другом дёлу, има тамо одељака, у којима преовлађују крупније погрешке, као и других у којима преовлађују елементарне.

С крупним недостацима и погрешкама нарочито се истиче први одељак другог дёла (у књизи по реду шести) под натписом „Босна под Турцима до реформа", у коме је изложена историја анектованих покрајина од њихова пада под Турке до краја XVIII столећа, и то на цигло десет страна (стр. 62—71), ма да је тај период интересантнији и значајнији од других опсежније изложених.

У том одељку с правом се може сматрати као непотребно опширно пишчево излагање о обнови пећке патријархије 1557 год. и о патријарсима Јовану и Пајсију. Сва та питања, нема сумње, значајна су за целокупну историју српског народа, и писцу се за њихово истицање у његовој „Историји Српског Народа" нема шта замерити, али није тако и кад се о њима говори у посебној Историји ових двеју покрајина. Овамо та пи-

тања од мањег су значаја од других, о којима у Историји Босне и Херцеговине ие налазимо ни речи, као што су: положај Босне и Херцеговнне, по њихову паду под Турке, на једној страни према Турској Царевини и на другој према суседним државама хришћанским; о значају тих покрајина у војном и економском погледу за Царевину; о њихову административном и војном уређењу; о ширењу и смањивању територије њихове, и о утицају првога на однос Босне и Херцеговине и њихова становништва према пограничним крајевима суседних држава, и другога за духовно и економско стање у Босни и за почетак незадовољству, које све више јача; о диференцирању мухамеданске религије на босанско-херцеговачком терену и о њеном свођењу на форму, и о утицају тог интересантног појава на односе тамошњих муслимана на једној страни према правим Османлијама и на другој према хришћанима; о економским приликама тих покрајина у разно доба; о узроцима погоршаног економског стања и о утицају тога на међусобни однос становништва трију вера; о знатно друкчијим демографским приликама у тим двема покрајинама него су биле у другим суседним, и нарочито у Србији, итд. итд. Исто тако, кад се већ хтело давати историјске карте уз ово дело, кудикамо је више потребна карта Босне као административно-политичке јединице, на којој би било представљено ширење и смањиваље те покрајине, него што је дата карта пространства пећке патријархије. Ова је преко потребна у Историји Православне Српске Цркве, потребна је и у Политичкој Историји Српскога Народа, али се без ње може бити у краткој политичкој Историји Босне и Херцеговине у којој је, кад се већ дају карте, потребна она које овде нема.

Да се јасно и тачно представи прошлост анектованих покрајина, морају се узети у вид све побројане чињенице. Разуме се да у једној краткој политичкој Историји Босне и Херцеговине оне не могу бити опширно изложене. Али ако не могу бити опширно изложене, то не

значи и да се преко њих може прећи мирком, као и да не постоје. Њих треба имати у виду, не само да би се за политичку Историју Босне и Херцеговине под турском влашћу добила правилна концепција, да се о појединим догађајима и појавама донесе правилан суд, да закључци не буду у опреци с чињеницама несумњиве вредности, да се не би олако уопштавао суд и још лакше примењивао на догађаје и појаве, који се јављају на разним странама, у разна времена и под разним погодбама, него и да се, уместо тога, код догађаја и појава општијег карактера посматра њихова посебна карактерна страна из даног времена, која за специјалну Историју једне покрајине има нарочитог значаја.

Писац ове кратке политичке Историје Босне и Херцеговине није хтео да води рачуна о њима и зато је разумљиво што у његовој књизи наилазимо на читав низ погрешака и недостатака, који проистичу из таквог рада.

У основу погрешно је индентификовање муслимана домородаца у Босни и Херцеговини с Османлијама у другим српским покрајинама, проведено кроз цео други део ове књиге, као што је погрешан и из тога изведен закључак о идентификовању положаја раје у Босни и Херцеговини с положајем раје у другим покрајинама (стр. 63). Затим, погрешно је онако изједначивати положај Српске Цркве у анектованим покрајинама под турском влашћу обележених столећа с њеним положајем у другим покрајинама (стр. 63). То исто вреди и за емиграције из ових покрајина (стр. 63). Даље, није тачан уопштен суд, без икакве ограде примењен на Босну и Херцеговину, по коме је „пећски патријарх, било сам било преко извршних органа, вршио и судску власт у целој својој области" (стр. 65). Није тачан ни суд, по коме се неуспех с устанцима крајем XVI и почетком XVII столећа у српским крајевима приписује само неискреном раду авантуриста (стр. 67 и 68). Па није тачно ни тврђење: да у Босни и Херцеговини од половине XVII столећа настаје борба муслимана за *што ширим* аутономним повластицама (стр. 69).

Свуда тамо погрешка долази од недовољног проучавања прошлости ових двеју покрајина напоредо с прошлошћу других српских покрајина, од стварања уопштеног суда на основу појединих чињеница и од њихова потпуног примењивања на све сличне догађаје и појаве. Јер мало подробније проучавање догађаја и појава у прошлости тих покрајина и трагање за њиховим изворима и узроцима довели би до друкчијег суда. Тако, на пример, има разлике у погледу стања православне цркве не само између Босне и Херцеговине и, рецимо, Србије, него и у првим двема покрајинама у доба од њихова пада под власт Турака до обнове пећке патријархије, у доба док је ова трајала и после њеног укидања, и та разлика није значајна само по питање цркве него и зато што свака таква измена утиче и на догађаје политичког карактера и тим даје им нарочито обележје. Исто тако постоји јасна разлика у карактеру односа раје према присталицама повлашћене вере и у понашању последњих према првима у овим покрајинама и у другима на истоку и на југу од њих. То се исто види и код емиграција, у њиховим узроцима, јачини и правцу. Ту разлику чини делање појединих фактора, као што су: етнички карактер босанско-херцеговачких мусломана; јачина традиције, која је дȇлом заједничка својина насеља вером подвојеног; делимична измена начела мухамеданске вере прелагођавањем ранијој и потребама живота; однос тамошњих мусломана, као староседелаца, према Османлијама, као дошљацима; стална тежња мусломана да заштите своје економске интересе од навалишних повреда Портиних људи и њихових присталица; састав турских војсака које су из Босне и Херцеговине оперисале према спољашњем непријатељу, специјалне повластице многих домородаца па и целе покрајине; утицај догађаја с поља итд. итд. Даље, суд да је пећки патријарах вршио судску власт у целој својој области нетачан је и уопште и примењен на ове две покрајине. Спорови у које се патријарах мешао, било сȃм било преко својих органа, јесу нарочите врсте,

и тај рад није исто што и вршење судске власти. Шта више постоји врло леп број листина, нарочито из ових двеју покрајина, из којих се види не само да су мусломани за се задржавали судску власт, него и да су се цркве и манастири, у споровима са својим суседима, обраћали турском суду и да су касније његовим одлукама бранили своја права Узрока пак неуспесима с покушајима устанака крајем XVI и почетком XVII столећа треба пре тражити у повољнијем положају хришћанског становништва у тим покрајинама него у другим крајевима, становништва које није хтело да жртвује сигурно за несигурно и које је, одмеравајући своју снагу према снази мусломана, с којима је било измешано, одустајало од несигурних предузећа. А она борба у Босни не настаје из тежње „за што ширим аутономним повластицама „него из тежње мусломана да заштите стечена права од насртаја Портиних штићеника Османлија, изашиљаних у Босну на управу, који су тамо глобили и отимали, да би што пре накнадили своту издату за добивено достојанство. И тај је сукоб сталан откако су на управу Босном престали долазити једно за другим заслужни домороци, а истиче се јаче кад год су прилике у Царевини биле нередовне. Зато је јасно што та борба настаје почетком XVII столећа и што је није било раније.

Поред ових погрешака које потичу из површног разматрања босанско-херцеговачке прошлости, у овој краткој политичкој Историји Босне и Херцеговине, која је постала поводом анексије и у којој је цео последњи одељак посвећен окупацији и анексији тих двеју покрајина, види се да је врло површно схваћен и значај једног од најглавнијих спољашњих чинилаца. За политичку историју анектованих покрајина, која постаје оваквим поводом, налазимо да није довољно што је рад Аустрије према Босни представљен сумарним реферисањем она неколика рата Аустрије с Портом. Према значају тог спољашњег чиниоца, који се истиче изнад свих других, то није довољно. То је, међутим, требало истаћи, требало је јаче

обележити рад тога чиниоца, који у знатној мери утиче на онакав ток догађаја у Босни, нарочито у XVIII и XIX столећу. А то се могло учинити, јер у историји рада Аустрије на Балкану, и специјално у Босни, има много интересантних чињеница, интересантнијих од самих ратова Аустрије с Портом, којима се јасно обележава онакав развој догађаја у Босни.

Још више пак зачуђава што је писац, у вези с тим, прешао и преко тако интересантног појава, као што је, на пример, покрет хришћана у Херцеговини 1737—1739 год. Тај покрет интересантан је и по себи и по вези с радом Аустрије у Босни и Херцеговини одавно. Исто тако изненађује што писац није водио рачуна ни о распо ложењу тамошњег становништва православне вере нити о његовим корацима пред први устанак у Шумадији. Међутим баш те чињенице требало је и унети и истаћи их, јер посматрајући рад Аустрије према тим покрајинама у раније време и стварајући од тога једну од оних основних чињеница, око којих се групишу друге у Политичкој Историји анектованих покрајина, и изложивши то ма и у најкраћим потезима, широј публици јасније би се представио општи ток догађаја у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу, и она међусобна борба мусломанских првака, и последице од таквог рада. Од тога пак не би било користи само у томе што би јасније био представљен тај општи ток догађаја, него и што би поједни од њих били тачније одређени. За пример узимамо рад Али-аге Дадића и покрет у Херцеговини у првој десетини XIX столећа. Писац вели да је том покрету смер био да се Херцеговина оцепи од Босне (стр. 73). У ствари та се мисао појавила тек у току борбе, а узроци и побуде покрету друкчији су и од највећег су интереса за горе наглашено питање о односу хришћана према мусломанима у Херцеговини, о коме је писац дао нетачан и уопштен суд. Међу тим пак узроцима видно место заузима рад Аустрије, која је, као сусед босанског беглербегата, стално изазивала смутње и стварала сукобе, да би

постигла сврху, коју је и остварила, али тек сто година после тог покрета.

Досад побројане погрешке потичу из површног пишчева разматрања прошлости анектованих покрајина од њихова пада под власт Турака и од онаквог компилативног карактера књиге, израђене по делима која нису довољно критична и у којима и нема свега што смо горе изложили. Ну што нас, изнад свега, највише зачуђава, јесте то: да у овој књизи малог обима наилазимо на велики број елементарних погрешака, које су се могле избећи с мало пажње у раду.

Тако, није тачно да је Млетачка Република „за време својих ратова против Турака у XVII веку *често* предузимала акцију и *у Босни* и Херцеговини“ (стр. 69), јер је такве млетачке акције у Босни за Кандијског Рата било само једанпут, а за Морејског Рата није је било са врло познатог разлога: због одредаба у уговору између Републике и Аустрије о савезу против Порте. Није тачно да је турска војска заузела Мостар од побуњеника *21* априла 1814 год. (стр. 73). Султан који је владао 1808—1839 год. није се звао *Мухамед* него Махмуд (стр. 74). Босна и Херцеговина нису ни имале „административно-политичке самосталности“, да би је уништавао султан Махмуд (стр. 74). Септембра 1820 год. није нападао на Црну Гору Целаледин-паша него његов ћехаја (стр. 74). Протест мусломана против Целаледин-паше није био *1821* него 1822 год. (стр. 74). Целаледин-паша, свргнут с везирства у Босни, није никуда „отишао“, него је тамо и кости оставио (стр. 74). Постављање Абдурахман-паше за босанског везира није било *почетком* него крајем 1826 год. (стр. 75). Војску Портину против Хусејин-капетана 1832 год. није водио велики везир него наименовани босански везир Кара-Махмуд (стр. 76 и 77). Хусејин-капетан није учествовао у битки код Бањске 1832 год., али је пре борбе код Сарајева у два маха давао отпора Кара-Махмуду: под Витез планином и у кланцу код Зли

Ступа (стр. 76 и 77). Омер-паша у Босну није стигао *у почетку августа* 1850 год. (стр. 79), кад је у Сарајеву био још 23 јула. Ред догађаја изложених у другом ставу на стр. 79 сав је испрометан и догађаји нису тачно датовани. Почетак устанка Луке Вукаловића не пада у 1853 годину (стр. 80). Нису „четници“ Луке Вукаловића што су се састали у септембру 1857 год. него херцеговачки главари (стр. 81). „Цела Херцеговина“ није устала на оружје, него само један део њен, и то мањи (стр. 81). Кнез Данило није радио да „измири“ устанике, јер за то није имао потребе, неге је радио да их *умири* (стр. 81). Турци нису ударили на Херцеговину *у пролеће* 1858 него још у зиму, у јануару, а напад у пролеће био је други у тој години (стр. 81). За спасовданску битку боље је рећи да је била на Граховцу (стр. 81). Преговори између Турака и херцеговачких устаника 1861 *нису* се *разбили*, јер до њих није ни дошло (стр. 81). За напад Турака на Црну Гору 1862 године *не може се* рећи да је „одбијен“ (стр. 81). Мир с Турцима у септембру 1863 године *нису* закључили „Херцеговци“ него пуномоћници Луке Вукаловића, који су само утврдили Лукин споразум с Куршид-пашом у Дубровнику 1862 године (стр. 82). Рад Србије у Босни датира *пре кнеза Михаила*, још из 1846 (стр. 82). Андрашијева нота *није* била израђена у *децембру* 1875, већ је била готова још у почетку новембра те, а предата тек у јануару следеће године (стр. 83). У тој Андрашијевој ноти *нема* одредбе по којој „концесије, које Порта учини устаницима, имају доћи под контролу Великих Сила“ (стр. 83). Извршење меморандума трију Великих Сила из маја 1876 *нису* онемогућили „настали догађаји“ него држање енглеске владе (стр. 83 и 84). Србија није огласила рат Турској *крајем* јуна 1876 године него тачно 18 јуна (стр. 84). Конференција Великих Сила *није* се састала у Цараграду *фебруара 1877* него још у новембру 1876 године (стр. 84). Србија *није* поново ушла у рат с Турском *30 новембра* 1877 него 1 децембра (стр. 84). Дебата о Босни и Херцеговини на

Берлинском Конгресу *није* вођена у *деветој* него у осмој седници (стр. 85) итд. итд.

Овај овако велики број елементарних погрешака само с неколико страна ове кратке политичке Историје Босне и Херцеговине не може се ничим правдати и оне, заједно са другима горе изложенима, дају нам за право да кажемо: да писац овом књигом није одговорио очекивањима и да у њој није дао ни *добру* ни *тачну* кратку политичку Историју Босне и Херцеговине.

Јован Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ЈЕЗИЧНО ПИТАЊЕ У ДАЛМАЦИЈИ. — УГАРСКА КРИЗА. — ТУРСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ.

Далмација је добила решење језичнога питања, које се повлачи кроз толике године. Ово решење је донесено по договору између народних далматинских заступника и аустријске владе. Већ је о томе издата и нарочита наредба властима у Далмацији. Из те наредбе излази да језично питање није потпуно расправљено. — За званични језик признат је српски или хрватски, али има толико изузетака за језике немачки и талијански, да се може рећи да ни ово питање није добило потпуно решење.

Пре свега преписка између централних власти у Бечу и управних власти у Далмацији вршиће се и у будућности на немачкоме језику. Исто тако немачки језик ће се употребљавати у преписци далматинских власти и власти других области. У војсци, у жандармерији, на железницама, на војничким поштама, па и на многим редовним поштама, где власт нађе за потребно, — немачки језик ће бити искључиво употребљаван. Поморско-санитетска надлештва моћи ће употребљавати само немачки језик.

Што се тиче талијанскога језика, овај је језик добио неке уступке и неке повластице у Далмацији. Уступци су ове: У двадесет и четири места (међу којима су Спљет, Дубровник, Задар, Шибеник, Котор, Будва, Пераст, Нови, Скрадин, Трогир) службене објаве, службени печати, табле, поштански жигови, морају бити и на талијанскоме језику исписани. У целој Далмацији судија може давати свој глас на талијанскоме језику. У школама талијанским

службени је језик талијански. Уписивање у јавне књиге и регистре могу бити и на талијанскоме језику у свој Далмацији, ако је пријава на томе месту. Власти су дужне давати решења на талијанскоме језику, ако је молба на томе језику. Царинске власти такође могу давати објаве на талијанскоме језику, ако су у питању трошарински предмети. А повластице су ове: ако је поднесени акт на талијанскоме језику чиновник може давати правна и техничка мишљења на талијанскоме језику, ако не зна српскога или хрватскога језика, ово исто вреди и за израду планова, пројекта, требовања, а нарочито кад старији то наређе. У поштанској и поморско-санитетској служби може се радити на талијанскоме језику ако се потреба укаже.

*

Коалициона влада Др. Векерла дала је оставку због питања о самосталној угарској Банци, коју Независна Странка тражи од свога постарка. Како је заједничка Аустро-Угарска Банка тражала обнову повластица којима, на основу закона о тој Банци, истиче рок 1910 године, природно је било да то питање истакне Кошутова странка, чија је већина у Сабору надмоћна. У осталом, у компромису од 1907 године који је постигнут између Аустрије и Угарске предвиђено је и питање о установљењу самосталне угарске банке. Кад је то питање истакнуто, краљ угарски је признао да се она може установити, али је изјавио да није сада време покретати то питање те да не би могао санкционисати евентуалан закон изгласан у Сабору.

Докле краљ Угарски неће да се то питање сад потрже дотле Независна Странка неће да допусти, дотле је у Сабору, жеља да се обнове повластице заједничкој аустро-угарској банци. Имало би начина да се то питање покуша решити. Из распуштањем Сабора, или стварањем једнога кабинета мешовитог из 1867-шке партије, или стварањем једног ванпарламентарнога Министарства, сличнога ономе барона Фејерварија. Сваки од ова три начина имао би својих унутрашњих и спољашњих незгода, а сва-

којако не би ишао на штету Независне Странке. Али решење ове садање кризе могло би се извести и на други начин. Могло би бити да се састави једно министарство из средине тако зване партије од 1848 године, чији би чланови морали да напусте самосталну Банку за сада не изостављајући је из свога програма. А могло би се саставити једно хомогено Министарство из Уставне Странке која би свој програм поставила на начелима од 1867 године и продужила политику Др. Векерла од 1907 године.

У Аустрији као да би се најрадије приступило политици централизације, а никако децентрализације. Најпре би се пристало да ново министарство угарско буде рекрутовано из партија верних начелима постављеним у 1867 годичи између Угарске и Аустрије. И, како се данас положај Аустрије ојачао, вероватно је да ће и овога пута одржати превагу она у решењу кризе. Угарска није још економски толико јака да може у борби за своју економску самосталност рачунати на добре резултате. Још су увек пред њом парламентарне кризе, попуштања, уступци, неповољни споразуми, и борбе без стварних победа.

*

Бугарско-турски протокол је потписан. Народно Представништво у Турској изгласало је одобрење тога протокола са готово онолико исто гласова са колико и аустро-турски споразум. Нови султан је потврдио ово решење Народног Представништва. Велике Силе и мале државе европске признале су независност и краљевство Бугарској Њен владар је узео титулу „цар Бугара“, а не цара Бугарске. Турска и Велике Силе су о томе тражиле ближа обавештења, и добили су их. Стари владаоци бугарски су носили такву титулу, а данас је носи и грчки краљ, — титула не значи некакве аспирације ван граница нове балканске краљевине. И Турска и Силе су се задовољиле тиме. И тако је повољно, и корисно, по Бугаре свршен и тај други део балканске кризе. Остаје још само питање о источним жељезницама, које ће се сигурно повољно свршити по аустријске, а нарочито немачке акционаре.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Прилози за историју Срба у Угарској, од Димитрија Витковића.

Ниједан културан народ није тако занемарио издавање извора за своју повеснпцу као Срби, јер код нас нити има система, нити споразума, за издавање споменика о народној прошлости, све се без реда и без потребиога јединства издаје, што коме случајно руку дође и за што се нађе издавач. О слабој користи од таквих издања, о њиховој нетачности и тешкоћи за употребу не треба ни говорити, јер то немило осећа свако, ко се на основи извора жели упознати с нашом прошлошћу. И ко напослетку свлада све те тешкоће никада ипак није сигуран да му при обради кога периода наше повеснице није који важан а већ издан извор остао непознат, или да објављен споменик прогласи за тек тада пронађен, и тако навуче на себе подсмех злобних и завидљивих књижевника.

Наши стари листови нису разрађени и важније публикације и радње у њима по временима, писцима и струкама исписане; ти се листови нигде у једном месту не могу наћи, у комплетним примерцима а прелиставање онога што које важније место од тих листова има, обично је узалуд страћено време и разлог за ламентирање, што немамо ваљаних библиографија за поједине научне струке. Данашњи наши стручни и књижевни листови доносе врло разнолик материјал, јер је мало стручних листова и таких

који за одређене гране имају сталне и спремне сараднике. Зато је и тешко држати у евиденцији све што данас из појединих научних струка наши листови доносе; годишњи пак извештаји о новим стручним публикацијама нису код нас правило него изузетак, јер их је дангубно склапати, а за људе, који се на безразложна нападања ипак обазиру, то је и немио посао, јер ипак могу што предвидети и после трпети, да се ма ко с њима исмејава како им је посао незналачки и ненаучан.

Зато је за сада најбоље — бар у историјској науци — причекати неколико публикација од истога писца и приказати их на видном месту, где се мора упозорити на лист где се налазе, на њихов садржај и научну вредност. Тако ће тек оне постати сваком приступачне и сачуване од наглога заборава.

Ми ћемо овде приказати неколико публикација извора за повесницу Срба у Угарској и Тројединци, што их је издао Г. Димитрије Витковић у богословским листовима „Српском Сиону“ и „Богословском Гласнику“ У „Српском Сиону“ 1906 (књ. XVI бр. 3 и 4 стр. 73 и д. и 113 и д.) изишао је његов чланак „Два писма патријарха Арсенија III Црнојевића“. Писма је та писао патријарх загребачком епископу А. Микулићу 1693. У првом му јавља свој долазак у манастир Липовину (данас Лепавину) због каноничке визитације и моли га да му означи начин, којим ће се у Хрватској прогласити српске привилегије, које су у Угарској већ биле проглашене. Патријарх је ишао тада у Хрватску због унијаћења Срба и долазак је његов био за народ од велике користи, а Унији на велику штету, јер она међу Србима није била ухватила никаква корена. Срби су тада не само остављали привидну Унију, него су постајали — као обично, кад је патријарх био међу њима, поносити, непокорни и властима опасни. Зато су се о патријарховом бављењу у Хрватској распростирале свакојаке неистините приче и слале у Беч различите денунцијације.

Подметали су Арсенију III да је силан новац и марву од народа покупио, да изазову против њега ерар, и да се плетао у политичке и административне послове, да га оцрне пред Дворским Војним Саветом. Свим тим гласовима веровао је кардинал Колонић, јер су му били по ћуди, и љуто је корео патријарха због онога, што он није учинио. (Гаврило Витковић „Споменици из будимског и пештанског архива", IV, стр. 7—8.: Ј. Радонић: „Прилошци историји Срба у Угарској", „Летопис Матице Српске" књ. 223—4, 1904, сепаратни отисак, стр. 17 и д.) Зато је Арсеније III писао друго писмо А. Микулићу из Српског Кувина, где се чуди, како и он може веровати у таке лажи, када зна, да се патријарх због зимских станова немачке распуштене војске није никуда из Липовине могао маћи и када зна, како су Срби у Тисаревину прешли сиромашни и бедни и у њој затекли исте такве Србе. Патријарх моли А. Микулића, да о свему томе обавести кардинала Колонића и да буде на руци његовом калуђеру, који ће доћи у Хрватску, да купи за њега жита и вина, јер је у Угарској 1693 била због скакаваца гладна година.

Важност ових писама истиче писац у другоме делу чланка коме је додао неколико примедаба и Г. Д. Руварац, тада уредник „Српскога Сиона". Ми ћемо пак због ових писама истаћи само ово: Патријарх признаје, да је с бедним српским народом, оњачкан прешао у Тисаревину („Српски Сион", XVI стр. 74 и и.), и то нам је његово признање ваљана потврда писама, која је издао А. Ђукић у 219 књизи „Летописа Матице Српске" стр. 30 и д., горких речи скитача Стефана Раваничанина („Летопис", 143 стр. 76 и и.), искреног признања Партенија Павловића („Гласник" 23 стр. 252 и и.) и осталих савремених бележака, у којима се оплакује несрећа српскога народа због турских, немачких и угарских насиља. Међутим су Срби већ онда истицали, да нису дошли као обични бегунци, да су своје добро у Србији оставили због привржености Хабсбурговцима и власт им је то признала, а касније се

то признање сматрало за најбољи доказ о богатству досељеника. — Није пак тачно мишљење, да се тек од Бартенштајна (J. Bartenstein, „Kurzer Bericht“ s. 25) верује, да су Срби с имањем прешли, јер то истиче већ на пример Карафа 1691 године (Витковић „Споменици“ IV, стр. 1. и и.) и ћесарска привилегија од 4 марта 1695. — На крају овога чланка је опис једнога печата Арсенија III и друга примедба Г. Д. Руварца о печатима српских патријарха и архиепископа.

У „Српском Сиону“ за исту годину (XVI, број 12, стр. 338, и д.) штампан је његов други прилог „Покушај унијаћења Срба у Коморану“, где је саопћено писмо загребачког епископа М. Борковића од 7 маја 1768 истоме римокатоличкоме калуђеру у Коморану о поунијаћеном — како се види само на око — српском свештенику Димитрију Монастерлији. Ово је писмо још један доказ за српску неискреност код унијаћења, а и за римокатоличку, јер је брига за Унију била тада само средство за препоруку државним и црквеним властима. У 14 броју „Српског Саона“ исте године (XVI) штампао је писац чланак „Путовање патријарха Арсенија III. Црнојевића у Хрватску“ где је издано и неколико писама писаних већином А. Микулићу о путу патријарховом у Липовину 1692 и 1693. Нека су од ових писама погрешно употребљена код Лопашића („Grad Karlovac“ стр. 139. и д.), Грбића („Карловачко владичанство“, I, стр. 229, и и.) и Смичикласа („Poviest Hrvatska“, II, стр 260 и и.), а сва су пак добродошла допуна „Прилозима“, што их је издао J. Радонић у „Летопису“ 223—234. Од седам изданих писама писао је три (I, IV и VII) И. Поповић унијатски владика загребачком епископу А. Микулићу, једно, (II) му је писао крижевачки вицегенерал И. Максимилијан, два (V и VI) кардинал Колонић, а једно (III) писао је (Арсеније III И. Максимилијану. Од писама И. Поповића два су писана латински, а једно већином кајкавски, и из свих се види велики страх од Срба и бојазан, да не изгуби или од народа главу, или од др-

жаве припомоћ. Писмо И. Максимилијана је пример, како су војне власти у Ћесаревини поступале са Србима, које су мрзели, али којих су се бојали и који су им требали. Најзанимљивија су писма Колонићева, који жестоко напада патријарха и његове владике, и кроз писма се осећа како му је жао, што због опасности од српских буна не може с патријархом поступати онако како би он желео, Жестини и оштрим изразима Колонићевим не треба се овде чудити, јер је он знао да ће у главном на тим речима и остати, а знао је он у осталом и жешћи бити, када је на пример писао за православне владике. (Episkopi shismatici aut potius athei, Nilles N. „Symbolae", II, p. 726). Писмо Патријархово И. Максимилијану једино је готово по облику и садржају првом његовом писму А. Микулићу.

У „Српском Сиону" за 1907 (XVII, број 19, стр. 290, и д) изишао је пишчев чланак „Једно писмо марчанског владике Павла Зорчића", где је штампано хрватско писмо најгорег унијатског српског владике од 7 маја 1678. У његовој титули стоји поред осталог и Episcopus Valachorum, и то је дало писцу повода, да напише неколико речи за потврду, да су Власи латинских и хрватских извора исто што и Срби — тим наравно он није хтео целу литературу о том предмету ни покретити, а камо ли критички испитивати.

У листу „Богословски Гласник" за 1909 (XV св. 4 стр. 267 и д.) написао је исти писац „Прилог историји горњо-карловачког владичанства" и додао му пет писама писаних између 1727 и 1739, која се сва тичу владичанства у Плашком. Једно (I) је писмо барона Сетала загребачком епископу Ј. Брањугу о оснивању владичанске столице у Плашком. Једно (II) је хрватски писано писмо првог плашчанског владике Данила Љуботине истом загребачком епископу, у ком му јавља, да ће посетити Србе у Топуском и у добру их поучити. Два (III и IV) јесу писма познатога грофа Харберштајна, где уверава загребачког епископа Ј. Брањуга, да се иза смрти Д. Љубо-

тине неће попуњавати српска владичанска столица у Плашком. Једно (V) је писмо А. Хајстера председника Војног Савета у Грацу истом епископу у Загребу, о попуњавању владичанске столице у Плашком упијатским владиком Т. Пашићем у Марчи. Од ових писама особито је важно прво, где се јасно види тежња војних власти, да се ширењем Уније умиле Њесаревом двору и да зато представе православне као врло опасне вери римској и држави аустријској.

Писма ова преписао је Г. Д. Витковић у загребачком надбискупском архиву из збирке „Epistolae misales originales" etc. (О овом архиву треба читати: Bučar F., „Prilozi protestantizma u Hrvatskoj" и тако даље, „Vjesnik zemaljskog arhiva", VI, 1904 стр. 192). Преписи су његови тачни, како смо се сами уверили по преписима, што смо их ми тамо исписали. Погрешака има у њима врло мало, и то су већином не издаваочеве, него штампарске. Пошто Г. Д. Витковић није стручњак у историској науци, то се његова тачност у издавању писмених споменика мора похвалити као добар доказ његовог знања латинског језика, српске повеснице и у опће његове ваљане савесности. Његови су нестручњачки преписи тако тачни као Аврамовићеви, и повесна наука мора бити врло захвална оваквим својим пријатељима који савесно ураде оно што су кадри урадити.

Др. Никола Радојчић.

Prince Albert Ghica: L' Albanie et la question d' Orient. Solution de la question d' Orient. [Paris 1908, G. Dujarric éditeur, стр. 298, in — 8⁰, 4 frcs].

Једна добра књига о Албанији није још написана, и ако се о овој турској провинцији одавно писало (Pouqueville: *Voyage en Morée, à Constantinople et en Albania*, 1805; Ibrahim Manzour Effendi: *Mémoire sur la Grèce et*

l' Albanie, 1828; Xylander: *Die Sprache der Albanesen*, 1833; J. Müller: *Albanien*, 1844; Hahn: *Albanesische Studien*, 1852; H. Hecquard: *Histoire et description de la Haute Albanie*, 1864; A. Dozon: *Excursions en Albanie*; Becker Reuterkiöld: *l' Albanie et les Albanais*, 1880; A. Baldacci: *Itinerari albaneri*, 1897; Ch. Loiseau: *„L' équilibre adriatique*. 1901; Lorrochio: *Il pensiero politiquo albanese*, 1904; Barbarich: *Albania*, 1905; B. Pellegrine: *Verso la guerra*, 1907, и тако даље. Како је ову књигу написао један од претендената на арбанаски престо, кнез Гика, могло се очекивати да ће она бити добра. Али није тако. Ова књига није добра ни колико и једна од ових које су горе поменуте. Ниједна партија, а има их 28, није како треба. Један, два примера показаће то. Примери су из партије о географији Арбаније; о географији Арбаније је део који је у свих писаца најбоље готово најсигурније израђен: о њој нема спорова. На стр. 88. пише: „...Дрим је највећа река у Арбанији, једина пловна река, коју су некада састављали Црни и Бели Дрим...“; на страни 89: „...Дурмитор је највећи врх Бугарске...“; на страни 92: „...На југу од Охрида налазе се Костур, Тетово, Скопље, Велес, Крушево, Прилеп и Битољ...“ Кад човек прочита делове о етнографији, историји, социјалноме уређењу у Арбанији, он себи не може створити праву слику ни о старим ни о новим Арбанасима. Не може никако извести закључак да је то народ који је интересантан, који има будућности, а најмање да га треба скупити у једну целину. Јер, овај трећи претенденат на арбанаски престо, сматра да се Источно Питање може решити само ако се реши арбанаско; а да се опет може решити тако ако се установи једна Арбанија као засебна држава. Писац се постарао да један нарочити одбор, „Комби“, донесе о томе одлуку и у њој њега означи као владара те будуће независне државе. У ствари овај предмет је врло интересантан. Људи из Арбаније су играли у турској политичкој историји, у старој и новој, велику улогу. И они ће је још играти у

историји Балканског и Источнога Питања. Утицаји који се тамо данас ломе, учиниће да ће после Маћедонскога одиста доћи на ред Арбанашко Питање.

J. M. Јовановић.

Ch. Bouglé: Syndicalisme et Démocratie. Impresions et réflexions. Paris, Cornély et Cie, 1908.

Ово је једна од најновијих дела одличног француског социолога Шарла Буглеа. Његове многобројне, темељне и критичне студије из свију области социјалних наука ставиле су га у ред првих сувремених европских социолога. Међу осталим његовим капиталним делима напомињемо само „La Démocratie devant la Science" („Демократија пред науком") „Essais sur le régime de castes" („Оглед о режиму кастинском") „Les sciences sociales en Allemagne" („Социјалне науке у Немачкој". („Solidarisme et liberalisme" („Солидарност и либерализам") Vie Spirituelle et Action sociale" („Духовни живот и социјална акција"), и тако даље. Али Бугле, садашњи професор социјалне философије на универзитету у Тулузи, није само апстрактан научник, искључиви посматралац и испитивалац друштва и закона који му опредељују еволуцију. Да би боље упознао друштво, чијем објашњењу свој научни геније посвећује са особитим успехом, Бугле силази све чешће и чешће на терен социјалне акције. Са његовим многобројним језгровитим предавањима, чланцима и критикама по периодичним и дневним листовима срећемо се сваки дан.

Тако и његово најновије дело са горњим насловом је један скуп његових чланака по разним француским листовима, чланака који су третирали питање одношаја између синдикализма и демократије. Ово дело је од особитог интереса, с обзиром на актуалну побуну синдиката париских поштара, а и у опште кад је питање о синдикализму на дневном реду политичке и социјалне акције

као и социјалне науке. „Сваког дана све многобројнији, јачи, императивнији, чиновници се истављају према држави, радници према газдама, пролетери свију категорија против буржоаског друштва“. Пред овом врстом конспирације под отвореним небом, какво треба да је држање демократије? Ово питање, као и где се треба опрети овом покрету и где му уступити, писац претреса у овој књизи. Дискутовани материјал у овом зборнику чланака по томе питању је подељен у четири групе: 1. *Синдикати чиновника*, 2. *Социјалисти и Синдикалисти*, 3. *Организаторски емпиризам*, 4. *Солидаристичка логика*.

Са језгровитим мислима социјалне философије, писац дискутује саму доктрину синдикалистичког покрета, констатује њеч прави узрок, критикује јој садашњост, означава јој будућност. Критикујући разне видове сувременог синдикализма са јаком аргументацијом, он одриче његову најновију доктрину, која хоће да од њега направи у неку руку антитезу демократије, доктрину у осталом прожету анархизмом. (Антипарламентаризам, антипатриотизам синдиката су ембриони новог социјалистичког друштва; социјално питање је питање је сила, коју треба револуционарном силом што пре освојити — то су основне црте ове нове струје чији су главни теоретичари Сорел, Лагардел и Пуже). Али синдикализам добро схваћен треба да буде неопходна допуна а не антитеза демократије. Јер он није група мишљења већ интереса. Према томе ови ће интереси што пре моћи бити задовољени, што више здрав синдикализам буде кооперисао са акцијом праве и одлучне демократије, служећи у неку руку као једна од бољих њених научних доктрина. А он, као једна од моћних економских сила снагом своје организованости условљава правилност уговора Рада, чиме је један од најпринципалнијих фактора социјалне равнотеже, а у исто време и услов прогресивног решења социјалног питања. Ову своју мисао Бугле је вешто обрадио.

претресајући питање синдикализма на разним пољима, у четири поменута одељка његове најновије књиге. Свакако, ова књига није дала потпуно и поуздано решење социјалнога питања, али је једна од оних књига који бацају нову светлост на то питање, правилније га постављају, и тиме знатно полажу његовом научном решењу.

Н. Вукићевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Двестотинита свеска „Српског Књижевног Гласника. — Покренут 1 фебруара 1901 године, „Српски Књижевни Гласник“ 16 маја 1909 године публиковао је своју двестотиниту свеску.

У тих 200 свезака он је дао, 22 књиге, 1.000 штампаних табака, 16.000 страна. Он је донео 191 роман, драму и приповетку, од чега 118 оригиналних а 73 преведених. Песама је донео 389, од којих 34 преведене. Огледа, свију врста имао је 263 (30 преведених). Од прилога под разним рубрикама дао је: из старе српске књижевности 4, из страних књижевности 8 ситних прилога 21, књижевних прегледа 77 (44 из српске, 33 из страних књижевности) Научних прегледа 33, позоришних 93, уметничких 54, политичких 92, оцене и приказа 286 и неколико хиљада књижевних и библиографских бележака.

Сарадника је било, од 1—100 свеске, 185, а од 100—200, 188.

„Српски Књижевни Гласник“ је из српске књижевности и науке давао без мало све што су оне последњих десет година могло дати. У њему је главна поезија Јована Дучића и Милана Ракића, „Страдија“ и Краљевић Марко по други пут међу Србима, Радоја Домановића, „Коштана“ Борислава Станковића, „Зона Замфирова“ Стевана Сремца, „Мајчина Султанија“ Светозара Ћоровића, приповетке Ива Ћипика и Петра Кочића, „Мисли“ Божидара Кнежевића, и други одлични производи нове српске књижевности.

Преводима је била обраћена нарочита пажња. Од песника светских књижевности превођени су: Петрарка, Гете, Хајне, Шели, Виктор Иго, Сили Придом, Пол Верлен, и други. У „Српском Књижевном Гласнику“ угледали су света ови крупнији преводи: „Бивши људи“ Максима

Горког, „Госпођа Бовари“ Густава Флобера, „Евгенија Гранде“ Хонореа де Балзака, „Тартарен на Алпима“ од Алфонса Додеа, „Флорентинске ноћи“ „Нордарнеј“ и „Богови у изгнанству“ од Хајнриха Хајнеа, „Адолф“ од Бенжамена Констана, „Злочин Силвестра Бонара“ од Анатола Франса, „Менехми“ од Плаута, „Белешке о Енглеској“ од Х. Тена, „Мој живот“ од Антона Чехова, „Сентиментално путовање“ од Лоренца Стерна, „Лорета“ и „Живот и смрт капетана Реноа“ од Алфреда де Виња, „Кроника о владавини Карла IX“ од Проспера Меримеа, и тако даље. Од огледа и студија из страних књижевности: „Балзак“ од Х. Тена, „Будућност уметности и поезије“ од М. Гијоа, „Милтон“ од Т. Маколеа, „Из слободе у ропство“ од Х. Спенсера, и тако даље.

„Српски Књижевни Гласник“ се може похвалити колико и моралним толико и материјалним успесима. Он је у мају 1909 имао 1113 претплатника који редовно плаћају, од којих 423 у унутрашњости Србије, 266 у Београду, 397 ван Србије, 27 на пошти.

Као културан документ за познија проучавања нашега доба доносимо преглед наших претплатника по занимањима:

(Види таблицу на идућој страни).

Као што се види на прво место долазе основне школе (134), затим разни (120), чиновници (108), читаонице (87), наставници (72), лекари (67), адвокати (66), учитељи (58), дружине (45), гимназисти и богословци (44) официри (43), трговци (42), свештеници (41), студенти (32), итд.

За ових осам година „Српски Књижевни Гласник“ је био изложен нападима са разних страна и са разних разлога, који, у великој већини случајева, нису имали везе са књижевношћу. Њему се предсказивао потпун неуспех и кратак век. 1902 године писало се у „Летопису Матице Српске“ (књ. 216, стр. 68—69): „„Књижевни Гласник“ изгледа у сваком броју као неки српски орган француских емиграната и колониста у Краљевини, као орган какве дружине „La France exterieure“. Уређиван по узору француском — а у француском духу, није он, да кажемо у фигури, чедо нашег народног духа, те с тога није оно, што би нам иначе по врсним сарадницима му могао да буде ...„Књижевни Гласник“ је изгубио дакле како ми се чини национални темељ испод ногу, а то је погрешно... Овакав орган, овакво луксузно ексотично биље пренесено

ЗАНИМАЊЕ ПРЕТПЛАТНИКА	ВАН СРБИЈЕ	У СРБИЈИ	У БЕОГРАДУ	СВЕГА
Адвокати (адвокатски писари, нотари, бележници)	13	28	25	66
Апотекари (апотекарски помоћници, дрогеристи)	2	7	3	12
Гимназије (Реалке, Трговачке Академије, Универзитети)	6	12	3	21
Гимназисти (богословци)	26	3	15	44
Дружине (ђачке, студентске, учитељске, гимнастичке, клубови)	27	16	6	49
Инжињери	6	13	7	26
Економи	—	5	—	5
Занатлије	—	3	1	4
Књижари	12	—	1	13
Кафеџије	3	1	3	7
Лекари	17	32	18	67
Манастири и цркве	5	3	1	9
Министри	—	—	5	5
Наставници и наставнице	19	25	28	72
Официри и питомци Војне Академије	4	21	18	43
Певачка друштва	3	—	—	3
Пензионари	—	2	17	19
Посланици (на страни и у Народној Скупштини	4	2	—	6
Посланства	2	—	—	2
Свештеници и калуђери	32	8	1	41
Студенти Универзитета	20	2	10	32
Трговци, индустријалци	11	17	14	42
Учитељи и учитељице	19	39	—	58
Чиновници (Суда, Завода, Општина, Поште, Контроле, и т. д.	22	52	34	108
Читаонице (Касине, Библиотеке, Семинари, и т. д.)	74	8	5	87
Школе (Више Женске, Учитељске, Богословије)	1	3	1	5
Школе основне	1	131	2	134
Штедионице и Заводи	2	1	2	5
Разни	66	6	46	120

на наше сиромашно некултувирано тле не може и неће напредовати, те ће само донекле вештачким начином моћи одржати... Француској школи не прија српски дух, а српском духу не прија француска иперкултурна школа, и то се не да изменити, и читав рад око тог насилног калемљења мора остати по природном закону јалов."

Стварност, две стотине свезака „Српског Књижевног Гласника", одзив српске и словенске штампе, знатан број претплатника по свима крајевима српским који стално расте, — све је то демантовало горе наведено рђаво про-

рочанство. И као путник који је превалио знатан број свога пута, оставивши видна и трајна трага за собом. „Српски Књижевни Гласник“ не може а да са поимљивим задовољством не констатује свој успех.

„Милош Обреновић“. — Из штампе је изишла друга књига дела Др. Михаила Гавриловића „Милош Обреновић“ (133 издање Задужбине И. М. Коларца. Београд, 1909 8°, стр. 758; цена 6 динара) У овој књизи приказује се цела владавина кнеза Милоша од 1821 до 1826. У првом одељку проучава се спољашња политика Србије тога времена, почетак преговора са Портом, грчки устанак, одлазак српске депутације у Цариград, утисак који су буне у Влашкој и устанак у Грчкој оставили у Србији, последњи дани Марашлијина везирства у Београду, interregnum између Марашлијине смрти и наименовања Абдурахман-паше за београдског везира, почетак Абдурахмановог везирства, српско-руски односи од 1821—1824, рад и судба српске депутације у Цариграду од 1823 до 1825, Акерманска Конвенција од 25 септембра 1826. Од особитог значаја по културну и економну историју обновљене Србије јесу исцрпна излагања о становништву Србије тога времена, о односима између Срба и Турака у земљи, о правним и политичким установама, о спахијском систему, о непосредним и посредним порезима. У засебним главама подвргава се критици унутрашња управа Кнеза Милана, испитују се узроци народнога незадовољства, излаже се историја српске емиграције у Бесарабији, буне: Абдулина и Стевана Добрњца, Милоја Ђака и Ђорђа Чарапића. Цео један одељак књиге говори о цркви и свештенству и покушају црквене реформе. Последњи, пети, одељак посвећен је приватном животу кнеза Милоша Обреновића. Ту се кнез прати у свом посведневном животу од јутра до мрака, износе се његове навике, укус, ношња, понашање према жени, деци, пријатељима, послузи, странцима. У целој једној глави говори се о његовој познатој слабости према женама, и даје се историја његових брачних распра.

О историјским радовима Г. Михаила Гавриловића било је више пута говора на странама овога часописа. И оно што се већ једном рекло могло би се само поновити. Г. Гавриловић је историчар првога реда, који по обилности и сигурности обавештења, по строго научном и методу и духу, по ретком духовном поштењу и саве-

сној непристрасности, заузима једно од првих места у нашој домаћој науци. „Милош Обреновић“ је највеће дело српске историје, и оно приказује не само живот једног значајног владара но даје историју нове Србије у првим годинама њеногa стварања. У том погледу књига Г. Гавриловића је неисплативе вредности по политичке, културне, па и књижевне историке данашње Србије. Свему томе треба додати одличну композицију, јасно и прегледно излагање, као и књижеван, жив и занимљив стил.

Иста онако као што је пре четрдесет година постојала манија да се све што је наше велича и преузноси, исто тако сада данас има много склоности за одрицање и непоштовање свега што је наше. И ако на многим пољима не показујемо онакве резултате какве бисмо могли имати и какве је желети, извесно је да је у нашој науци последњих петнаестак година учињен такав напредак, каква необавештена велика публика ни из далека не слути. Без претеривања може се рећи да на научном пољу ми све више одмичемо од наших суседа, и капитална дела као што је „Милош Обреновић“ Г. Гавриловића боље но ишта показују колики је велики духовни напредак учинила данашња Србија. Л.

Мостарска „Мала Библиотека“. — Уредништво „Мале Библиотеке“ у Мостару уз последње своје свеске упутило је једно отворено писмо својим пријатељима и целој српској јавности. Уредништво се, са пуно права, жали на немар широке публике српске и нетачност својих претплатника. Број претплатника који измирују своје обавезе не износи више но неколико десетина, а то је жалосно мало. Уредништво објављује да ће, ако не нађе бољега одзива, морати да обустави излажење „Мале Библиотеке“, а то би била у исти мах и књижевна штета и национална срамота. Извесно је да се „Малој Библиотеци“ могу чинити замерке, да је она често издавала дела писаца који имају далеку или никаку везу са књижевношћу, да у издавању није имало утврђеног мерила и система. Али, поред тих примедаба, исто тако је извесно да је „Мала Библиотека“ за десет година свога излажења учинила стварних услуга српској књижевности, давши јој преко 160 свезака, међу којима врло добрих дела од познатих и признатих писаца. Поред тога, „Мала Библиотека“ је играла једну корисну улогу у данашњој нашој књижевности: она је издавала младе писце, нарочито песнике,

којима је тешко наћи издавача, и који би иначе мучно могли изићи пред велику публику и књижевну критику. Најзад, поред те књижевне мисије, коју је изводила како је знала и могла, али свакако не без добрих резултата, „Мала Библиотека“ је вршила и једну лепу националну мисију, самим тим што је изилазила у Мостару.

По свему што је учинила, а свакако још више по томе што може учинити, „Мала Библиотека“ заслужује пажњу и потпору свих пријатеља српске књижевности. Годишња претплата је мала (шест круна, за којих се добија 24 свеске), тако да се и људи танке кесе могу претплатити. Наше читаонице и дружинске библиотеке не би требали да остану без њенога комплета. X.

„Моји познаници“. — У Мостару, у издању „Мале Библиотеке“, изишла је нова збирка Г. Светозара Ћоровића, под насловом „Моји познаници“. У овој књизи је осам нових приповедака: „Хакија“, „Отац“, „Халилова Кајда“, „Авдага“ „Шћепан наружник“, „Баба Анђина слава“, „Мајстор Обрен“, и „Јарани“. Све ове слике рађене су према живим лицима, и имају знатан реалистички карактер. Као и све приповетке Ћоровићеве и ове се одликују не само занимљивошћу типова но и занимљивошћу излагања, тако да се дају врло лепо читати. У погледу инвенције, занимљивости фабуле и њенога развијања, Ћоровић заузима једно од првих места међу српским приповедачима. X.

Двадесет приповедака. — Као 166—168 свеске мостарске „Мале Библиотете“ изишло је „Двадесет приповедака“ мађарских приповедача, које је превео Г. Славко Косић. Ни избором ни писменошћу, српска књижевност ништа не добија овом преведеном збирком. Г. Косић је један од оних људи који могу случајно знати језик са кога преводе, али који немају ни знање књижевнога језика на који преводе ни у опште књижевне културе за послове овакве врсте. H.

Zašto. — У Загребу је изишла приповетка „Zašto“ од хрватског приповедача Фрања Хорвата Киша. Ова приповијест из савременог живота“ слика тежак и мрачан живот загорскога сељака, исто онако као што приповетке и романи Јосипа Козарца, описују славонско село.

И као у Славонији, тако и у Загорју, сељаков живот није ни лак ни поетски. Шта више, у овој приповетци, која је писана просто, без фраза, али крепким цртама, тај живот изгледа врло црн и врло несрећан Писац је испричао једноставну и жалостну повест сељака Ценека Зрелца, кога је, кад је остао без родитеља стриц пљачкао, а кад се оженио, жена варала и злостављала. Та пасивна природа једног убијеног сељака по себи није тако занимљива, али је писац умео, доста вешто, да његовом бедном животу да општији значај, и да у овој историји једнога обичног сеоског невољника да социјалну слику поремећеног и узмућеног сеоског живота. Г. Фрањо Хорват Киш није вешт стилист, језик му није сасвим правилан, али његове приповетке са својим трезвеним реализмом и са дискретним симпатијама за невољника које описује, не сумњиво су успео посао, и прилично подсећају на сличне радове Јосипа Козарца. К.

Књиге из Црне Горе. — „Црна Гора као приморска држава“, Милош Р. Марковић, Цетиње, 1909, стр. 8. — Четири листа без икаква другог значаја до као документат за будућега историка културе српскога народа данашњега доба. — „Нервоза и њезини најновији узроци“, Др. Јован Кујачић, Српска Дубровачка Штампари 1908, 48 стр. in 8^0, 0·70 пара. Добра књижица, али није за народ удешена, и ако је у главноме намењена њему. — „Статистика увоза за 1905, 1906 и 1907 годину“, државно издање, Цетиње, 1909. — „Статистика извоза за 1905, 1906 и 1907 годину, државно издање“, Цетиње, 1909.

Ин.

Један превод из чешке прозе. — „Друштво за потпомагање Срба ђака у Прагу, штампало је превод новеле „Dum„ u tonoucí hvezdy“ од Јулија Зејера. (Julius Zeyer [:]. Кућа „код звезде која тоне“. Сремски Карловци, 1909, in 8^0, 115 страна). Последњих година у нашој књижевности није се јавио ниједан већи превод из чешке прозе, и у толико је ова књига више занимљива. Требало би, можда, одмах рећи да је због тога добродошла, и говорити о њој, и приказати превод. Ну, исто тако потребно је осврнути се на избор писца и учинити замерку том избору, и ту замерку нагласити издавачима, јер они, свакако, неће стати, и не треба то да учине, само на овом једном преводу.

Проза чешке књижевности, ако се прати од педесетим година прошлог века, има доста представника, и то добрих представника. До седамдесетих година она је имала Вињеслава Халека, романтичара, Божану Њемцову, натуралисткињу, познату и српској публици приповетком „Драга“ и ауторку приповетке „Стâра“ (Babička), онда — да се сви и не спомињу — значајног представника, управо творца, чешког реалистичког романа Пфлегера Моравског. Осамдесетих и деведесетих година три велика песника, Сватоплук Чех, Јарослав Врхлицки и Јулије Зејер били су цењени и због својих већих прозних дела. Последњих година чешка проза је обрађивана још са више успеха, и она има за представнике неколике писце који су од значајне вредности и чија дела имају не само релативну вредност, према чешкој књижевности, него би чинила част и другим већим књижевностима.

Од свега тога требало је учинити избор. Издавачи су изабрали Зејерово дело „Кућа са звездом која се губи“, и дело је добро изабрано према писцу, јер га оно добро приказује, али у избору Зејера није учињен добар избор писца, јер он не представља добро чешку књижевност, бар просечну чешку књижевност. Требало је дати, пре свега неког новијег писца; неку приповетку или роман Анатола Сташека, писца северне Чешке, или Карла Клостермана, писца чешких планина, или, и то би било боље Херитеса, описивача мале вароши и њених нарави, или и то би било најбоље — једног реалистичког писца који је узимао за предмет својих романа живот у Прагу. И тада би се избор имао да креће око Игназа Хермана, хумористе, Рудолфа Кронбауера, описивача живота прашких уметника, Браће Мрштика, М. Шилачека и Јосефа Шлејхара. Између свију, Вилхелм Марштик својом приповетком „Santa Lucia“ био је издавачима најближи. И најпре су требали да преведу ту историју чешког студента кога је животна борба смрвила и који је бедно свршио у болници. Ако је, међутим, избор морао да падне на писца који припада старијим поколењима, онда је боље било превести што од Моравског или Чеха.

Јер, кад се прочита ова преведена приповетка, читалац види да чешка књижевност има таквог писца као што је Зејер, али он нема слику *чешког* писца. Одиста, цела та приповетка о животу једног младог човека, неуравнотежене душе, раздрешених мисли и болесне маште

нема чешког обележја. Њена личност, око које се све ради, није у Прагу, у Чешкој; она живи у Паризу, јер је писац тако хтео; али би она могла живети и на сваком другом месту. А може се са извесним правом тражити да се преведе једна ствар из које би био чешки живот, прашки живот. Јер, сав романтизам, мистицизам и симболизам приповетке и све пишчево декаденство, и сав опис духовног живота који води једно Чедо Мајке Суза, Мајке Уздаха и Мајке Таме, Чедо Леване које прелазе и онај корак што има да се пређе после „нихилизма и очајања неверничке душе", — све то имали смо и ми у својој новијој књижевности од писаца другог и трећег реда, а и у новијој немачкој књижевности много вештије обрађено, те нека нарочита уметничка вредност није могла бити разлогом да је ово дело требало преводити.

„Друштво за потпомагање Срба ђака" треба да нам што пре пружи превод неког дела које је више чешко, које би нам показало чешког писца и живот Чеха. У том случају, била би штета да превод буде само оволико добар колико је сада, јер у овом преводу, од насловног листа па до последње стране, имало би доста примера да покажу како преводиоци, (Г. П. Давидовић, Г. М. Цвејић и Г. М. Поповић) нису осећали да треба у српском тексту написати Јулије Зејер а не Julius Zeyer, Сен-Мишел а не St. Michel; како то изгледа смешно кад стоји у српском преводу у Pont-Aeven-у, па „адепт наука", па „са својим авенијама", па „азурна глорија", и тако још доста другог, најзад како је тешко разумети изразе „хвале пуне силуете ластавица", „човек не већ млад", „симпатисао са мном" и друге. Ти су примери, — због преводилаца то треба рећи, — у почетку књиге обилнији; крај их има мање. Е. Н.

Македония и турската революция. Григоръ Василевъ, Софија, П. Глушков и Cie 1908; 143 стр. — Г. Василев је социјални демократ, по политичким начелима. Од „македонствујућих" социјалиста разликује се у томе што верује да је Маћедонско Питање само бугарско и то државно бугарско; да је Маћедонија само бугарским народом насељена; да је само тај народ носилац слободоумних идеја; да треба радити из Бугарске, па чак и оружаном акцијом, за автономију. Сем тога, проглас краљевине у Бугарској и одузимање источних железница, сматра за дела која нису ни мало противна социјалистич-

ким принципима. Из серије чланака, који су штампани у органу маћедонске унутарње револуционе организације „Илин-Дену“, и из његових предавања, — који представљају ову књигу, види се да је овај социјални демократ један врло обичан бугарски националист, и то од оних који су заклети непријатељи свакога онога што није Бугарин у Маћедонији и свакога који се бори у њој противу Бугарске. Због тога ова књига има пуно погрешних поставака и закључака, па и неистинитих тврђења, колико се они тичу правога стања у Маћедонији и међународних односа у њој. Што се тиче новога стања у целој Турској, и устава у њој, писац ће бити на доброме путу, јер одиста од тога се не треба многоме надати, али га треба подржавати. И то не само из чисто националистичких разлога; него још и из добро схваћених општих интереса балканских држава. То је чак и једна дужност слободних суседа Отоманске Империје. — У бугарскоме јавноме мњењу књига овога социјалисте, због оваквога свога отвореног приступања званичној бугарској политици, стекао је многе похвале, нарочито од владиних листова; а покуде од својих политичких једномишљеника због одрицања основних социјалистичких начела.

Ин.

Die kutzowalachische Frage, C. A. Bratter, Hamburg 1907, Verlag Hermann's Erben, Buchhandel Wilhelm Opetz, Leipzig, стр. 186, in 8^0, с једном картом у бојама. — Ово је једна од најпотпунијих књига о куцовлашкоме питању које су изашле последњих година за ширу публику. Сви делови ове књиге: место Куцовлаха међу балканским народима, односи грчко-аромунски, историја Румуна и Аромуна, куцовлашки покрет и његове фазе у борби са Грцима, православна црква на Балкану, језик, литература и особине Куцовлаха — добро су израђени, довољно документовани и довољно објективни, и ако је цело дело само једна добра одбрана румунске пропаганде у Европској Турској и правична осуда грчке искључивости у Маћедонији. У југозападноме делу Маћедоније, (публицистичке), има око 100.000 Аромуна са нарочитим етничким особинама, који истина имају грчку културу, али и своју индивидуалност. Они хоће да очувају ту индивидуалност и за то траже од Патријаршије и од Турске да им као и Грцима и Бугарима, призна народност и језик, да са њима поступа на начелу равноправности.

Турска им то признаје, али Патријаршија не. Дакле, стара историја, коју су имали Бугари и Срби са Патријаршијом, поновила се с Аромунима, као што се може поновити с Арбанасима у будућности. J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — После годишње скупштине, главни одбор Задругин имао је један састанак, 1 маја. На њему је конституисана управа, подељени су чланови у одсеке: остали су сви који и прошле године. Благајнику је одобрено одсуство од пет недеља о школском одмору, ради одласка у бању; заступаће га тајник; старање о ручном магацину пренето је на администратора; уредништво службеног листа примио је тајник, благајник је остао власником. Позвати су књижари, штампари и коричари да до 20 маја поднесу понуде за набавку хартије за штампање и коричење XVIII кола.

Књижевни одсек је имао два састанка. На првом, од 1 маја ове године, утврђено је да се у XVIII колу штампају ова дела: 1) „Песме“ Војислава Ј. Илића, књ. II, завршна, у редакцији Драгутина Костића; 2) „Пауци“, роман Ива Ћипика; 3) „Књига Милана Ђ. Милићевића“, у редакцији Јеремије Живановића, с кратком биографијом и прегледом белетристичког Милићевићева рада од редактора и прегледом етнографског и осталог научног рада Милићевићева од Др. Тихомира Ђорђевића; 4) „Ловчеви записи“ од Ивана С. Тургењева, у преводу Др. Јована Максимовића, с преводиочевим поговором о Тургењеву, 5) „Драмски списи“ Ј. С. Поповића, (до сада нештампани), књ. III, у редакцији Јована Скерлића; 6) „Књижевне студије“ Др. Љубомира Недића, књ. III, у редакцији члана Павла Поповића, који ће написати и предговор о писцу; 7) „Нова Италија“ од Пиетра Орсија, ако би преводилац поднео цео превод до 20 маја, а реферат био повољан; иначе „Руковођ у животу“ од Емерсона, у преводу Драгомира М. Јанковића. — Ради коначне одлуке о спису „Образовање воље“ од Жила Пајоа у преводу Др. Милана М. Шевића, дат је исти превод на преглед члану Јовану Скерлићу. — Члан Јован Скерлић предлаже да и Српска Књижевна Задруга по угледу на Матицу Словенску, ступи у споразум са Матицом Хрватском, па да Задруга у сваком колу свом штампа латиницом једну књигу из хрватске књижевности, а Матица Хрватска опет у својим издањима

ћирилицом једну књигу из српске књижевности. Предлагач је умољен да поднесе о том писмени предлог Главном Одбору. — Члан Јован Скерлић предлаже да Српска Књижевна Задруга узме иницијативу у прослави прве стогодишњице од смрти Доситеја Обрадовића и у подизању споменика његова у Београд, у години 1911; да тога ради позове на учешће сва културна друштва и установе у Српству; да изда те године Доситејеву Споменицу, у којој би се штампали чланци о Доситеју од признатих књижевника и стручњака у појединим гранама многоструког рада његовог; писмени предлог о томе спреміће предлагач за Главни Одбор. — Г. Милан Гајић, професор у Нишу, повукао је свој превод „Поуке о моралу“ од Ж. Пајоа.

На састанку од 22 маја одлучено је да се распише конкурс за спис о српском народу и српској земљи, са роком до 1 априла 1910, и наградом за најбољи од примљених радова у 100 динара по штампаном табаку. За другу свеску Забавника, која треба да буде готова до 1 августа ове године, одређен је, већином гласова, роман „Породица Оберле“ од Ренеа Базена, у преводу Г-ђе Јелисавете Марковић. — Ради израде програма за доцнија издања Задругина тајнику је остављено да се понова обрати с молбом на господу која су раније изабрана за тај посао, с тим да програми буду готови до 1 септембра ове године. Оглед превода Теодосијева списа „Живот Св. Саве“ од Миливоја Башића, професора, дат је на преглед члановима Павлу Поповићу и Драгутину Костићу; „Приповетке“ Николе Ђорића — члановима Драгомиру М. Јанковићу и Драгутину Костићу; приповетка „Кућа Марије Помоћнице“ од Ивана Цанкара у преводу Душана Богосављевића, члану Павлу Поповићу; спис „Нова Италија од Пиетра Орсија у преводу Миодрага Ристића Јовану Томићу; спев „Брђанка“ од непознатог писца члану Јеремији Живановићу. Д. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXII, број 12. — 16 јуни, 1909.

ВЕЧЕРЊИ ПОСЈЕДАК.

(Крај).

Осман-ага, који се леђима прислонио уза зид, изненада опусти чибук из руке и поче хркати. Иван Луцијин потрча да му придигне чибук и спотакну се. То као да мало узнемири остале, те се причање мораде поново прекинути.

— Шта ће сад бити? — запита мајстор Глиго, пошто су се мало умирили и утишали. — Шта након тога учинише?...

— А шта су могли друго, него да зовну Петра и да их обоје суоче? — окреса Радован и још се мало примаче Томани. Морали га зовнути у собу, преда се, па да све каже, исприча... И он, јадник, дође, одазва им се. И чим ступи на собна врата, одмах му сузе из очију удараше и навриjаше низ образе, па само што јекну, застења и обjема шакама поче се ударати у прса... „Куку мени, мој газда лиjепи“ запомага из свега грла, зар ме и ти ради потворе зовеш?... Куку, зар си и ти поч'о вjеровати у клевете?“... „Не кукај, болан“, дочека газда, а дошло човjеку да заплаче с њим заjедно „не кукај, кад

још нијесам каз'о ни раштa те зовем. Не кукај, јадниче?... Шта ти је?"... „Знам ја, знам да ме зовеш због потворе" опет запомага Петар и опет се поче ударати. „Снио сам ја ноћас, да ће ме данас неко потворити. Снио сам, куку мени"!... Па, старајући се, да се не примакне ни цури ни газдиници, окрену се у страну, према иконама, и, као сумахнут, поче се крстити: „Помози ми, Боже, и света Богородице! Помози Боже и света Богородице! Помози свети Лука и свети Јоване и пречиста Тројице света"...

— Јадник! — упаде нека од жена. — Сиромах!.

— „Ова те потвара, да је поред тебе затруднила" поче газда мирно, благо, као бојећи се да га не увриједи и опет на помагњаву натјера. „Је ли то истина, Петре?"... „Је ли истина?" проговори и газдиница јаче и примакну му се. „Говори!"... „Спаси Боже и помилуј!.. Спаси Боже и помилуј!"... поче се молити Петар усрдније него прије, а сузе га све више облијевају... „Не доводи душу моју у гријех, газда, кумим те Богом и светијем Јованом" одговори затим, клањајући се до земље. „Не говори, газда, преда мном о нечистом послу и гријеху пакленом... Куку мени, не скверни чеднос' моју!.. Боже, молим ти се, помилуј ме!.. Но избави нас од лукаваго"... Газди се сажали, те поче чудно ушмркивати и мигати брковима, окрећући главу у страну: газдиница је, напротив, била једнако љутита и оштро мјерила и Петра и Потркушу.

— Лопови обоје! — окреса Хаџи-Ибрахим кашљуцајући. — Свукуд лопови!.. Свукуд!..

А Радован настави причу:

— Е, шта ћеш сад рећи?" запита газда, напошљетку, цуру и мрко је погледа. „Видиш, да ти овђе лаж није помогла!".. Цура се само стресе, пошути мало, па онда, осокољена и ослобојена, изненада подиже главу и право стаде пред Петра. „А нијеси ли ти, крвниче, кришом по ноћи долазио у моју собу?" запита оштро „и нијеси ли двадесет вечери узастопице облијетао око мене и молио, кумио ме да спаваш са мном?.. Говорио си и да се бојиш

ђавола, и утвара, и да не смијеш сам спавати, те си страшио и мене и прич'о ми о злијем духовима... И зар те нијесам одбијала вазда, гонила те?.. Напошљетку си ударио у заклетве и зариц'о се, да ћеш ме узети... Казив'о си, како смо обадвоје сироти и како би таман пристали једно за друго... Зборио си о души, о Богу, клео си се... И ја сам вјеровала... Мислила сам, да нећеш огријешит' душе, кад си тако богомољан.. Пустила сам те себи, вјеровала ти, згријешила"... За све вријеме док је говорила, очи су јој сијевале, а све већа дрхтавица обузимала је... Унијела му била и стиснуте шаке под нос и пријетила му, изазивала... А он се само молио Богу... Плаче, крсти се и моли се Богу, а нити гледа куда, нити што слуша...

Тек кад му газдиница приступи и снажно га дрмну за раме, он се стресе мало и задрхта. Ипак ни њу не погледа, нити престаде с молитвањем. „Говори" цикну газдиница тада, а разјарила се као тигрица страшна, па све поиграва. „Говори, несретниче, јеси ли јој долазио?.. Говори!.. Окани се молитава!.. Знам ја твоје молитве!"... „Господи помилуј, помилуј Господи враги моја!" мољаше се Пјетар и обје руке подиже пут неба. „Господи, ти знаш, да ја никад нисам крочио у собу грешнице тешке... Помилуј мја Господи, што зло спомињем и не воведи мја у искушеније... Господи, ти знаш, да је *она* у моју собу долазила"... „Зар долазила?.. Долазила?.. Она!" цикну газдиница и у мало не паде од чуда. „У мојој кући?... „Господе" настави Петар, гледајући само у небо и не осврћући се никуда, „сатана ми је послао искушеније, а ти си ми дао крепост, да одбијем... Одлази сатано проклети, од лица мојега, — тако сам јој каз'о, — одлази, јер мене Господ чува и нећеш ме завести... И она је отишла од мене и завела другог у искушеније и гријех сатворила. И она, за освету, биједи сад мене и потвара ме, али ти, Господе, сачуваћеш ме и избавити"... Газдиница, која као да му није вјеровала, хтједе сад поново планути и поново га мало продрмати, али се.

у добри час, сам газда диже и стаде преда њу... Чисто срце Петрово ја добро знам" рече мирно „и знам душу његову, која је без гријеха... Не питај га ништа више... Он није крив"... Затим се окрену цури, баци јој нешто новаца и указа јој врата. „Иди" рече „злијем путем којим си и пошла, ја те нећу задржавати. Само ти кажем, да ти лаж и злобно срце ниђе помоћи неће"...

— И неће, — потврди Иван Луцијин одобравајући главом. — Лаж и злобно срце нигди не помажу.

Радован отпочину.

— Отада, — додаде иза почивке, — Потркуша није више ни тражила службе, нити су је хтјели његоћ примити. Трчала је свуда, скитала се и вукла се, те је зато и назваше Потркуша. И пропила се и поклизнула сасвијем. Преко дана се смўца око војничких логора, а по ноћи иде по механама и лута по ћорсокацима. Дјецу рађа често и, како које роди, одмах га и шаље негдје... Ко зна гдје?.. Кажу, да јој и новаца дају зато, да их купују... Ко зна!.. Ако је то истина, она ће и сад зарадити...

— Ух, ух, не говори о њој више, — нагло упаде Томана и зачепи уши. — Поштеној жени образ гори кад то слуша...

— Могла је она радити шта хоће, само да није долазила у нашу махалу, — дочека мајстор Глигина жена. Махалу нам обрука!..

— Опогани нам је.

Иван Луцијин прокомеша раменима и зијевну опет.

— Ја би је избацио, рече тихо. — Јä.

— И ја, — окреса Хаџи-Ибрахим набусито. — Све би лопове избацио...

— Нек иде оклен је и дошла!

— Проклетница!

— Безобразница!

— Још сјутра да је избацимо, да нам не трује поштени свијет по махали!

Стари Ахмет-ага, за кога су сви мислили да дријема, — јер је склапао очи и све слушао отпуштајући димове

из чибука, — сад се лагано прену, и погледа је ли Синџа слушкиња његова, за вратима. Опазивши је како се прибила уз камат и гуњја нешто, примакну јој се и, да други не чују, прошапта:

— Синџа!... Скухај сјутра и однеси ручак Потркуши: Синџа зину.

— Зар проклетници, несретници једној, сјеме јој се затрло, да доносим ручак? — брекну на глас и погледа га. — Зар једној богохулници тешкој да носим, мање је и шибале и заорале, те јој кроз кости трава проницала, а кроз зубе грка чемерика... Зар...

— Доста! — осијече Ахмет-ага одлучно и одмахну руком. — Однијећеш јој и ручак и вечеру!..

И, спустивши главу, дубоко уздахну:

— Јадница!..

— Ага, ми се томе од тебе нијесмо надали, — отегну Томана пријекорно и, као љутећи се, окрену главу од Ахмет-аге. — Нијесмо мислили, да ћеш ти, стар чојек, још помагати грешнице... Пхи!..

— То је к'о за инад нама, — дода још неко.

— То не ваља!..

— Чуће читав шехер како ми частимо ручковима једну... ух!...

— И шта ће свијет рећи?

Ахмет-ага се лагано диже и закорачи преко прага.

— Зар Потркуша не једе ко и ви? — А оклен ће сад јести, ако јој се не донесе?

Па уђезе у кућу и затвори врата за собом.

— Смијешан ли је, — прогуњја неко за њим и пљуну. — Пхи!

— Чудан, — рече Томана, — чудан!

— Да се није заљубио у Потркушу?

— Хахаха!

— Оно је нама за инад!

Говорећи, дигоше се и остали и почеше се подрављати. Помијешаше се међусобно, рукујући се, шапћући, комешајући. У тој гунгули и Радован привуче Томану и прошапта јој:

— Када сви поспу, хоћу ли ти доћи?... Хоћу ли?

— Немој кроз врата, — хитно упаде она, обазирући се. — Могу те вићети... Из башће дођи кроз пенцер...

Он је снажно стиште за руку.

— Лаку ноћ!

— До вићења!

И лагано, тихо, разићоше се.

Светозар Ћоровић.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

XVII

У недељу после ручка дошла ми је сестра, па је пила са мном чај.

— Сад ја врло много читам, — говорила је она, показујући ми књиге, што их је, идући к мени, узела из варошке библиотеке. — Нека је слава твојој жени и Владимиру, они су пробудили у мени самосвест. Они су ме спасли, учинили су то, да се ја сад осећам као људско биће. Пре, по неки пут, читаве ноћи не спавам од разних брига: „ах, преко недеље се код нас потрошило много шећера! ах, да не пресолим краставце!“ И сад такође не спавам, али сад већ имам друге мисли. Тешко ми је, што ми је тако глупо, малодушно прошло пола живота. Своју прошлост презирем, стидим је се, а на оца сад гледам као на свога душмана. О, како сам благодарна твојој жени! А Владимир? То је тако чудан човек! Они су ми отворили очи.

— То није добро, што не спаваш ноћу, — рекох ја.

— Ти мислиш, — ја сам болесна? Ни најмање. Владимир ме је прегледао и казао, да сам потпуно здрава. Али није реч о здрављу, није оно тако важно... Кажи ми: јесам ли у праву?

Њој је била потребна морална потпора — то је било очигледно. Маша је отпутовала, доктор Благово је био у Петрограду, и у вароши није остало никога, осим

мене, ко би јој могао казати, да је у праву. Она ми је оштро гледала у лице, старајући се да прочита моје тајне мисли, и ако се у њеном присуству замислим и ћутим, она то узме на свој рачун па се растужи. Ваљало је за све време бити на опрезу, па кад ме запита, је ли у праву, ја се журим да јој одговорим, како је она у праву и како је дубоко ценим.

— Знаш ли? Дали су ми код Ажогиних улогу, — настави она. — Хоћу да играм на позорници. Хоћу да живим, једнем речи, хоћу да пијем из пуне чаше. Талента немам никаквог, и улога је свега у десет реди, али је ипак све ово неизмерно узвишеније и благородније, но сипати чај пет пута на дан и вребати, да ли куварица није појела преостали залогај. А што је главно, нека напослетку отац увиди, да сам и ја способна да протестујем.

После чаја она леже на моју постељу и полежа неко време затворених очију, врло бледа.

— Каква слабост! — проговори она, дижући се. — Владимир је говорио, да су све варошке жене и девојке малокрвне од нерада. Како је Владимир паметан човек! Он је у праву. Ваља радити!

Кроз два дана она дође Ажогинима на пробу, са свеском. Била је у црној хаљини, с коралном огрлицом о врату, с брошем, који је из далека личио на питу, а у ушима су били велики обоци, у којима су блистали брилијанту. Кад сам погледао на њу, би ми незгодно: поразила ме је њена безукусност. Да је она ставила обоце и брилијанте кад им није време и да је била чудно одевена, приметили су и други; видео сам на лицима осмехе и чуо сам, како неко проговори, смејући се:

— Клеопатра Египатска.

Она се старала да буде светска, природна, спокојна, и зато је изгледала неприродна и чудна. Простота и умиљатост беху је оставили.

— Овај час сам изјавила оцу да одлазим на пробу, — поче она, прилазећи ми: — и он је викнуо, да ме ли-

шава благослова, и чак једва те ме не удари. Замисли, ја не знам своју улогу, — рече она, загледајући у свеску. — Неизоставно ћу се збунити. Дакле, коцка је бачена, — настави она јако узбуђена. — Коцка је бачена...

Њој се чинило, да сви гледају у њу и да су сви задивљени тим важним кораком, на који се она решила, да сви очекују од ње нешто особито, и убедити је, да на таке мале и неинтересантне људе, као ја и она, нико не обраћа пажњу, било не немогуће.

До трећег чина она није имала шта да ради, и њена улога гошће, кумице-паланчанке, била је само у томе, што је требало да она постоји крај врата, као да прислушкује, и да после каже кратак монолог. Пре но што је изишла, у најмању руку по сахата, док су на позорници ишли, пили чај, свађали се, она није одлазила од мене и за све је време мрмљала своју улогу и нервозно гужвала своју свеску; и уображавајући, да сви гледају у њу и чекају кад ће она изаћи, она је дрхтавом руком поправљала косе и говорила мени:

— Зацело ћу се збунити... Како ми је тешко на души, кад би само знао! Тако ме је страх, као да ће ме овај час повести на губилиште.

Најзад, дође на њу ред.

— Клеопатра Алексијевна, — сад ви! — рече родитељ.

Она изађе на средину позорнице изразом ужаса на лицу, ружна, неотесана, па постоја једно по минута, као да се обезнанила, сасвим непомично, и само се велики обручи љуљаху испод ушију.

— За први пут се може из свешчице, — рече неко.

Мени је било јасно, да она дрхти и да од дрхтања не може говорити и отворити свеску, и да њој сасвим није до улоге, те сам већ хтео да пођем к њој и да јој кажем ма што, кад она на једном паде на колена посред позорнице и силно заплака.

Све се кретало, све је у наокруг шумило, само сам ја стајао, прислонив се уз кулисе, поражен оним што се десило, не поимајући, не знајући, шта да радим. Видео

сам како ми прије Аљута Благово; раније је нисам видео у дворници, и сад као да је из земље израсла. Била је у шеширу, под велом, и, као увек, изгледала је, као да је дошла за тренут.

— Ја сам јој говорила да не игра, — рече она срдито, одсечно изговарајући сваку реч и румењећи. — То је лудост! Ви сте били дужни да је задржите!

Брзо прије Ажогина-мати у краткој кофточки с кратким рукавима, с дуванским пепелом на грудима, ружна и пљосната.

— Пријатељу мој, то је ужасно, — проговори она, ломећи руке, и по обичају, оштро ми гледајући у лице. — То је ужасно. Ваша је сестра у стању... она је бремена! Одведите је молим вас.

Она је тешко дисала од узбуђења. А у страни су стајале три кћери, такве као она, ружне и пљоснате, и плашљиво су се тискале једна уз другу. Биле су узбуђене, збуњене, баш као да су им мало час у кући ухватили робијаша. Какав призор, како је страшно! А ето ова се уважена породица целог свог живота борила с предрасудама; очигледно, она је сматрала, да су све предрасуде и заблуде човечанства само у три свеће, у броју тринаест, у тешкоме дану-понедеонику!

— Молим вас... молим вас — понављала је госпођа Ажогиних, отежући некако слог изговарајући га као „моо.“ — Моолим вас, одведите је кући.

XVIII

Мало после, ја и сестра смо ишли улицом. Ја сам је прикривао пешом од свога капута; журили смо се, бирајући споредне улице, где није било фењера, скривајући се од пролазника, и ово је личило на бегство. Она није више плакала, већ ме је гледала сухим очима. До Макарихе куда сам је водио, било је свега двадесет минута хода, и, чудна ствар, за тако кратко време ми смо успели да се присетимо целог свог живота, о свему смо се разговорили, промислили о свом положају, смислили...

Решили смо, да не можемо више остати у овој вароши, и да пређемо ма куда у друго место, кад ја зарадим нешто новаца. У једним кућама већ су спавали, у другим су играли карата; ми смо мрзели ове куће, бојали их се и говорили о изопачености, о грубости што из срца потиче, о ништавилу ових поштованих породица, ових љубитеља драмске уметности, које смо ми тако заплашили, и ја сам питао, у чему су ови глупи, окорели, лењиви, покварени људи бољи од пијаних и сујеверних куриловских сељака, или у чему су бољи од животиња, које се, такође збуне, кад каква случајност наруши једнообразност њихова живота, ограниченог инстинктима. Шта би сад било са сестром, кад би остала да живи код куће? Какве би моралне муке осећала она, разговарајући с оцем, сусрећући се сваки дан с познаницима? Ја сам то замишљао, и ту ми падоше на ум људи, сви познати људи, које су полако гонили са светлости њихови блиски и рођени, присетих се измучених паса, што су сишли с ума, живих врабаца, које деца очерупају, па их баце у воду — и дугог, дугог низа нечујних лаганих патњи, што сам их ја гледао у овој вароши непрестано од самог детињства; и било ми је непојмљиво зашто живи ово шесет хиљада људи, за што читају јеванђеље, за што се моле, за што читају књиге и листове. Какву им је корист донело све то, што се до сад писало и говорило, кад је у њих све онај исти душевни мрак и она иста одвратност према слободи, што је било и пре сто, и пре триста година? Предузимач-дрводеља целог свог живота гради куће по вароши, па ипак до саме смрти место „галерија“ говори „галдареја“, тако и ових шесет хиљада људи у читавом низу покољења читају и слушају о истини, о милосрђу и слободи, па ипак до саме смрти лажу од јутра до мрака, муче један другог, а слободе се боје и мрзе је, као непријатеља.

— Дакле, судба је моја решена, — рече сестра, кад смо дошли кући. — После овога, што се десило, ја се

више не могу враћати тамо. Господе, како је то добро! Лакнуло ми је на души.

Одмах је легла у постељу. На трепавицама јој блистаху сузе, али је изгледала срећна, спавала је чврсто и слатко, и видело се, да јој је, у самој ствари, лако на души и да се одмара. Давно је и давно већ како није тако спавала!

И тако смо почели да живимо заједно. Она је једнако певала и говорила да јој је врло добро, и књиге, што смо узимали из библиотеке, ја сам враћао нечитане, јер она већ није могла читати; хтело јој се да само машта и говори о будућности. Крпећи моје рубље или помажући Карповној крај огњишта, она је час певушила, час говорила о свом Владимиру, о његову уму, прекрасним манирима, доброти, о његовој необичној учености, и ја сам се саглашавао с њом, и ако већ нисам волео њеног доктора. Хтела је да ради, да живи самостално, за свој рачун, и говорила је, да ће ићи у учитељице или у фелчернице, чим допусти здравље, и сама ће прати подове, прати рубље. Она је већ страсно волела свог малишана; њега још није било на свету, али је она већ знала, какве су му очи, какве руке и како се смеје. Волела је да поведе реч о васпитању, а пошто је најбољи човек на свету био Владимир, то су се и сва њена размишљања сводила на то, да малишан буде исто тако заносан, кио и његов отац. Разговорима није било краја, и све, што је говорила, изазивало је у њој живу радост. — Понекад сам се радовао и ја, не знајући ни сам чему.

Мора бити, она ме је заразила својим сањарењем. Ја такође нисам ништа читао и само сам маштао; с вечери, не гледајући на умор, ја сам ходао по соби из угла у угао, с рукама у џеповима, и говорио сам о Маши.

— Како мислиш, — питао сам сестру: — кад ће се она вратити? Чини ми се, вратиће се о Божићу, неће доцније. Шта има тамо да ради?

— Кад ти не пише, онда ће се очевидно, вратити врло брзо.

— Истина је, — пристајао сам ја, и ако сам одлично знао да Маша више нема зашто да се враћа у нашу варош.

— Ја сам се ње силно зажелео те већ нисам могао да себе не обмањујем и старао сам се, да ме други обмањују. Сестра је чекала свога доктора, а ја — Машу и обоје смо непрестано говорили, смејали се и нисмо примећивали, да сметамо Карповној да спава, која је лежала у својој соби на пећи и једнако мрмљала:

— Самовар је јутрос зујао, зу-јао! Ох, није на добро, мили моји, није на добро.

Нама нико није долазио, осим писмоноше, који је доносио сестри писма од доктора, и Прокофија, који понекад у вече дође до нас и, ћутећи, погледав на сестру, одлази па у кухињи говори:

— Свако звање треба да памти своју науку, а ко неће то да памти из своје гордости томе јудел.

Он је волео реч „јудел“. Некако — то је било већ између Божића и Богојављења, — кад сам пролазио пијацом, он ме позвао к себи у месарницу и, не пружајући ми руку, изјави, да му је нужно да поразговара са мном о некој врло важној ствари. Он је био црвен од мраза и од ракије; крај њега је за тезгом стајао Николка с разбојничким лицем, држећи за дршку окрвављен нож:

— Ја желим да вам изразим своје речи, — поче Прокофије. — Овај догађај не може да буде, јер сами знате, за такву јудол неће људи похвалити ни нас, ни вас. Мамица, најзад, из жалости не може да вам говори непријатности, да се ваша сестрица пресели у други квартир због свога стања, а ја више не желим, јер њено понашање не могу одобрити.

Ја га разумедох те изађох из дућана. Тај дан се ја и сестра преселимо код Роткве. Нисмо имали новаца за кочијаша, те смо ишли пешке: ја сам на леђима носио завежљај с нашим стварима, сестра није имала ничега у рукама, али се она залихавала, кашљала и једнако питала, хоћемо ли скоро доћи.

(Свршиће се)

Антон Чехов.

(Превео с руског Спиридон С. Бућевац).

НА ИЗМАКУ МАЈА.

Престала звезда небеска да пече,
Утрнуо је жар подневља жарка;
А кроз танано и промлако вече.
Промиче роса, и ветрић што ћарка.

Пун месец; пуно и вече мириса,
Што на махове к'о бурица суне,
Последње крўне јасмина и руже,
Умиру тихо и лако се круне.

И сипљу мирис заносан и луди,
Кроз хладну зраку месечева жара,
И ја отварам двери својих груди,
Пред Богом који преда мном се ствара:

Боже!.. Је ли то она слика иста
Сујете људске и живота таште,
Када се младост невина и чиста
У пуној слави са животом праште?...

Милорад М. Петровић.

ДОН КИХОТ.[1]

Знате је, што да вам причам...
Ко њу не зна?
Колико је лица смехом она искривила;
Ко не познаје ту смешну причу!
Смејте се!
Човечанство је хтео да поправи!
Не ваља му човечанство, не ваља свет!
Он би га ваљда могао бољег створити!
Он!...
Хтео је правде.
Као да правде у свету нема!...
Није бољег занимања имао већ је вечито
викао о врлини!
К'о да ми немамо врлине.
Он ће да је поправи!
Он, да он!...
И нико се није нашао други већ он!
Немамо поштења, свет часности нема!
Он ће му је дати!
И он се само нађе док ћуте паметни људи!
Љубави, чисте љубави је хтео
А каква је наша љубав?
Није хтео ропства.

[1] Један ћифта написао је ову песмицу, а други један његов музикалан пријатељ измислио је арију, те се тако сад ова песма на свима ћифтинским поселима пева.

А зар ми нисло слободни?
Та слободни смо, гуши нас већ та прекомерна.
слобода!
И он се једини нађе да нам о томе прича!
Бранио је „нејач и слабе".
Као да код нас и има баш таквих несрећника!
У овом праведном, добром свету,
У овом истинољубивом свету,
У овом веселом свету.
Па зар ми нисмо праведни, добри, поштени?
Ко нам каже до нисмо?...
Он!?!!
А од куд нешто зна та луда?...
Та настрана будала...
Што се меша?
Што не гледа своја посла?..
У овом преведеном свету...
У овом истинољубивом свету...
У овом добром свету...
Што се нађе, од куд се нађе једино он,
Он!...
Да ремети општу хармонију
Да напада нас поштене
Добре, праведне људе..
Ко га позва?
Смејте му се, смејте се лудом човеку,
Исмејте занесењака,
Нека вам се искриви лице, па се
Затресте од дивљег смеха
Вичите гласно, сложно,
Вичите:
Дон Кихот! Дон Кихот!

Станислав Винавер.

СВЕТА ЦЕЦИЛИЈА.

Полако и претећи диже се зид облака;
ваздух је омаран. Из грла стегнутих од страха
цвркућу ласте. Ватре на ледини пушећи се,
простиру се по земљи као кадионице.
Ветар дува пољем овса
и њиха бела брезова стабла;
Са зупчастих гребена црних облака непогоде
одјекује као труба глас буре,
а одговор даје тамно црвено море;
тужним гласовима певају сестре —
На светом регистру њихових оргуља,
брујећи, дубоко и тешко, свира пратњу,
Света Цецилија, плава девојка.

На шкриљцу високих облака диже се
високо у блажено плаветнило, бео град.
Око његових торњева лете сребрни голебови,
Око златних решетки њихових прозора савијају се
високи љиљани, тешки од мириса и росе.
Одсјајући шушти златом везена одећа
кроз јасну празничну тишину белих дворана —
обујмљене главе обиљем плаве косе,
приближује се немо господарица ове самоће;
Света Цецилија.

Њене руке,
уске са кнежевским плавим венама,
много су беље од мраморног четвртастог свода.

Оборене главе слуша она ветар,
који сањихо хуји кроз златне харфе,
што севајући висе у засвођеним прозорима.
То звучи рефрен празничних песама.
Поглед јој бива плав и светао, чим ослушне,
и божански мирис струји кроз светлост...

Оздо јечи у њене дворане
врева живота из љубави, мржње и мука,
која се о стењу разбија као далеко запљускивање.
Својим високим оргуљама од сребра прилази
светитељка, смешећи се, њени прсти прелећу
црне дирке. Кроз цеви оргуља
излази шумљење, као лет голубова,
оно расте и јечи и кличе и брује;
из сна тргнуте ватрене змије дижу се
звекћући из својих скривалишта у стени
и светлећи спуштају се на тле.
Даље тутњи
фуга, која пролама бели град,
у ветру буре лепршају се косе Свете Цецилије,
и горе доле лете њени бели прсти.
А њен вечито млади глас пева.....

Агнеса Мигел.

(С немачког превео Д. Г.).

ЏОРЏ МЕРЕДИТ.
(1828—1909)

Чудним удесом последњи од великих романсијера Викторијиног доба надживео је само за неколико кратких недеља последњег песника тога времена.

Енглески свет од књиге једва се поче свикавати на јаву да је Свинберна одиста нестало, а ево задеси га још тежи удар вешћу да ни Мередита нема више. Песник и сам, и писац неколиких песама несравњених по силини и лепоти ван сваке сумње, али његову поезију квари извесна нејасност, коју ништа не може оправдати — по најмање разлог самог писца да је „размишљање жилаво, и да из размишљања потиче жилавост“. Он је поглавито као романсијер пошао путем који га је одвео до врха, и ми ћемо га овде посматрати више као романсијера него као песника.

* * *

Џорџ Мередит био је свакад до крајности закопчан о себи и према својим најприснијим пријатељима, те о његовом детињству не знамо готово ништа. Он је рођен у Винчестру 1828 године, и никад га нико није био чуо, да помиње свог оца; отуд потекоше неодговорна брбљања: те како му је отац био кројач који се одселио у Јужну Африку, те како је ванбрачни син једног члана Горњег Дома.

Неки од карактера у његовим романима, на пример Велики Милхиседек у *Евану Харингтону* и Ричмонд Роj

у *Догађајима Харија Ричмонда* као да дају нешто основа једној или другој претпоставци, али на послетку, баш и кад би се они оснивали на правом карактеру очевом, замисао је ипак у пишчевој машти, те је према томе сасвим доконо, у недостатку других доказа, нагађати ко му је био отац.

У току свог бесциљног и нередовног васпитања Мередит је провео неко време у школи у Највиду на Рајни. Последице његовог бављења у Немачкој виде се у *Фарини* и у неким призорима у *Харију Ричмонду*. Разговор јунаков са професором ванредна је слика противности између енглеског и немачког карактера.

Рођаци са материне стране били су удесили да се Мередит ода праву, али је младић друкчије мислио. Он нађе да није за њега да седи угодно на судијској столици, и напустивши право обрну се књижевности. Године 1849, кад му би двадесет прва, ожени се он ћерком Томе Лова Пикока, (она је била нешто старија од њега), а 1851, кад му још није било двадесет и четири, објави он прву своју књигу *Песама* у којој има изврсних ствари, на пример „Југо-западни ветар“ и „Љубав у доњи“. Године 1855 изиђе *Бријање Шагпатово*, источњачка фантазија као угледање на приче из „Хиљаду и једне ноћи“. То је сјајан напор из кога бију искрице досетке и хумора, али у ствари прође неопажен, и финансијски је значио потпуну пропаст.

Четири године доцније појави се онај одиста велики роман *Искушење Ричарда Феверела*. Кад се човек осврне, не може да појми како ова књига није одмах била поздрављена као дело једног новог и снажног генија.

Какво му драго било објашњење, остаје факт да је једино *Тајмс* од свих новина изјавио да се десио важан догађај и да се једна сјајна звезда јавила на књижевном небу. Али пророчанске речи *Тајмсове* слушале су нехајне уши и „Ричард Феверел“ лежао је нераспродан по књижарама. Каква је то непроникнута тајна са овом књигом, која, по данашњој оцени, има таквих својстава

да би могла прославити пет шест људи! Љубав између Ричарда и Луције испричана је са таквом неисказном деликатношћу и драži — цела сцена толико лебди у рујном зраку младости и зоре, да би био бедан онај коме срце не би заиграло и душа се не би испунила нечим сличним страхопоштовању пред тако чудесном визијом. Нигде у великој енглеској књижевности нећете наћи тако ванредну слику сласти младалачких љубавних снова. Једна једина лажна нота, најовлашнија сумња неискрености срушила би целу блиставу зграду, али је уметник радио свој посао са непогрешним инстинктом, те се и читаоцу ослади љубав, кад са бескрајном чежњом у срцу, као укопан, очекује састанак Ричарда и Луције у густишу чаробне шуме. Прича се свршује страшном мрачном трагедијом, али последњи суморни акорд још нас страсније привезује за златну младалачку идилу.

Од свих својих књига Мередит је највише волео „Ричарда Феверела“. Кад она изиђе, он посла један примерак Карлајлу, који у одговору позва младог писца да проведе једно вече с њиме. Чим Мередит дође, мудрац поче говорити о вечитим истинама и не пусти свога госта да дође до речи. На послетку се опрости с њиме овим карактеристичним речима: „Господине Мередите, као говорник сте бедни, али као писац, мислим, стећи ћете имена.“ Међутим људи од књиге, ближи његовим годинама, давали су му мање збуњива признања, и Мередит је свакад изазивао дивљење у неколицине зналаца.

Године 1861 *Еван Харингтон* поче излазити у значајном часопису „Једном недељом“, коме су били сарадници Росети, Лич и Свинберн, и у коме је године 1862 била објављена „Модерна љубав и Друге песме“. То је ужасна анализа брачне несреће коју је Мередит, нема сумње, извукао из свог сопственог искуства, јер му прва женидба не беше ништа друго до невоља. На напад на ову књигу у једном књижевном гласнику, Свинберн скочи у одбрану и рече „да нешто савршеније не написа нико живи.“ Ипак и ова одушевљена похвала не могаде при-

добити свет, јер су ове песме са релативно мало изузетака неравне, мучне и тамне.

Још од самог почетка Мередит је имао ванредно високу идеју о достојанству своје уметности и грозио се свачега лаког и површног, што као да ће свакад чинити најглавнији елемент сваком наглом и популарном успеху. Отуд нас неће нарочито чудити, што је за њега живот једног књижевника био сталан и мучан напор. Да би увећао своју мршаву зараду, он би принуђен да се ода и новинарству поред књижевности, те га с тога и налазимо као дописника „Морнинг Поста“ у Италији у очи рата за ослобођење. Године 1864 изиђе *Емилија у Енглеској* али тај наслов би наскоро промењео у *Сандра Белони*. То је несравњена студија како се пробија једна скоројевићска породица да што брже пређе степенице на друштвеним лествицама. У овом је делу приповетке дух чисте комедије, али су дубљи тонови са пророчанским погледом у будућност, у којој ће се десити озбиљни догађаји, у карактеру Емилије, која се појављује у *Витторији* као јунакиња у борби Талијана против Аустрије. *Рода Флеминг* објављена 1865 године не привуче особиту пажњу енглеске штампе, али би одликована тиме да изиђе у „Revue des deux Mondes.“ Књига се читала у Енглеској куд и камо више него оне пре ње и ако су се суптилности у карактеристици двеју сестара Далије и Роде морале у великој мери изгубити за неразмишљеног читаоца. Тек од појаве *Витторије* у Fortnightly Reviev поче Мередит заузимати своје право мито у суврeменој књижевности *Витторија* изиђе као књига 1867 године и никаква сумња не постоји, да је то један од најбољих романа на свету. Као што је већ речено она је наставак *Сандре Белони*. Њој је предмет ослобођење Италије и ту је писац нашао тему која је дигла његово одушевљење до највећих тонова и пружила му несравњену згоду да одржи узвишеност тона и обраде.

Овај роман готово не показује Мередитове карактеристичне мане намерног первезитета и епиграматичног

ватромет, а износи на видик његову приповедачку моћ са необичном потпуношћу и сигурношћу. Атмосфера рата, устанка и завера искључује сваку сатиричну лакост или претераност које му драге врсте. Стил је у приповедању непосредан, а како је право изобиље догађаја и карактерисања, то налазимо најразносврсније родове изражавања, почевши од највише речитости па до најграциознијих тананости. Претешки ход једног народа кроз крв и сузе до слободе стално нам одјекује у ушима, али ипак имамо времена да пратимо са живим интересом судбину разних учесника у драми, да гледамо како велики исходи зависе од сићушних догађаја, и како дејство мотива у разних типова, озбиљних и веселих, племенитих и ниских, плете танане конце усуда и људима и њиховој земљи. Виторија је центар целог патриотског покрета, и коме се неће загрејати крв у жилама кад дође на ону страшну сцену у Миланској Скали код Виторија запева песму слободи у позоришту пред силним аустријским официрима и њиховим женама по ложама? Одиста је то велика књига о великим догађајима писана уметношћу историчара и маштом и интуицијом песника.

Није дакле никакво чудо, што је „Виторија“ пробудила бескрајно дивљење међу млађим писцима, који ударише у сав глас у похвалу Мередиту. Р. Л. Стивенсон ишао је носећи Мередитове књиге у џепу и говорио сваком, који га је хтео чути, о његовом генију. Идол тих младих хвалилаца и популаризатора био је тада на врхунцу своје моћи. За *Виторијом* су 1871 године следовали *Догађаји Хари Ричмонда*, приповетка пуна ненадних доживљаја и у којој је портрет оног чудесног варалице Роја Ричмонда. У „Бичановом току живота“ (1876) налазимо сукоб између нових идеја и мемљиве традиције, ту се износе тешкоће да се доведу у склад ревност реформатора и захтеви дубоко укорењеног поретка у друштву. Узгред истиче се питање, да ли је могуће појмити или уважавати човека који проводи у исто време љубав са три разне жене. Три године доцније (1879) по-

јави се *Себичњак*. Многи сматрају ову књигу као узор дело Мередитово; на сваки начин то је роман необичне снаге и опажања и у њему је најпривлачнија Мередитова јунакиња Клара Мидлетон, и његова најпотпунија студија карактера, она сера Патерна. Психолошка је анализа оштра, продирна и без милости, својом истинитошћу погађа у срце сваког читаоца.

„Рекао бих да сам вам ја био модел за вашега себичњака", рећи ће једном један пријатељ. „Реците ми, Мередите, ко је он?" — „Сваки од нас", био је одговор. „Баш сад сам прочитао „Себичњака, по четврти пут", пише Стивенсон, „и кад га будем прочитао по шести или седми пут, почећу се разазнавати. Зачудићете се, кад ушчитате, ја нисам имао ни појма о ствари, људској и тако схваћеној, коју је Мередит нашао и збио у ову чудновату и дивну књигу. Све више увиђам да је он створен за бесмртност".

Трагични комедијаши (1881), са темом о немачком друштвеном реформатору Ласалу, нису увећали Мередитов глас у публике, а тако исто ни *Песме земаљских радости*, али *Дијаном од Кросвеја* (1885) приближи се он више него икад популарном успеху. Обрнувши се опет стиховима, он издаде најпре *Баладе трагичног живота* (1887) па *Шта земља каже* (1888). Кад се поврати прози не стиже своје раније успехе ни *Једним од наших освајача* (1894), са темом о положају жене у друштву, ни *Лордом Ормонтом и његовом Аминтом*, тек *Невероватном женидбом* (1895) подсети он на своју ранију приповедачку вештину.

Године 1897 једно предавање одржано у Лондону дв'десет година раније о *Идеји комедије* би објављено под насловом *Студија о комедији*. Тај је чланак суптилна и јака студија, и достојан је да се мери са најбољим делима књижевне критике. На свакој страни има пуно сугестивних мисли а у сваком реду одлучних примедаба које расветљују главну тему. Он сам велики мајстор у комедији, сјајно је изложио ту ствар, и тај његов чланак

заслужује да га пажљиво прочитају сви који га воле и они који се у опште бави књижевношћу. *Шта каже живот и друге песме* (1901) завршују књижевну каријеру Мередитову. Видело се већ да није брзо писао, те количина његовог рада није врло велика, али је каквоћа ванредна. Његово уздизање у општем поштовању савременика било је лагано и тешко, али готово с прва задобио је он оданост оних који је похвалу вредело имати, и то му је била каква таква утеха. Кад се председничко место Тенисоновом смрћу у Списатељском Друштву упразни, нико се од чланова њених није устезао да кандидује јединог наследника достојног да заузме столицу великог песника. Тај наследник био је Мередит.

* * *

Као и Браунинг Мередит је очаравао свет и једно време био је он стално призивани гост на ручкове. Са својом интелектуалном и говорничком снагом он је био велика добит сваком столу који је почаствовао својим присуством. „До самог краја", вели Ватс-Данточ, он је био и најсјајнији и најчудеснији говорник у Енглеској, разноврснији у својој слободи од Свинберна и готово толико исто блистав. Кад га човек слуша, било му је као да пије шампањ. Он се као и Свинберн необично наслађивао животом, али би тешко било рећи ко је био срећнији од њих двојице". Он је имао неисцрпну животну снагу и вољу за живот, и његов смех никс није могао заборавити, ако га је једном чуо. То је било нешто као вихор, бујица, лавина која све носи собом. Чар његове личности била је ванредна и за њега се говорило, да је један од оних који се немају бојати поређења са оним што су најбоље написали. Од ове похвале не може се даље. И кад је почео телесно опадати, остајао му је једнако свежи интерес за живот. „Људи говоре о мени као да сам остарио", жалио се он, „а ја се ни најмање не осећам стар. На против, не верујем да се стари и не видим ни-

какве разлоге што би смо умирили. Мене више него икад интересује кретање живота, улазим у све младалачке страсти и пратим политичке интриге партија пажљиво као и некад. Видео сам таштину свега тога, али с тога ми се опет није умртвило задовољство с којим сам улазио у све те ствари и већма него икад држим се мога уверења у стални напредак човечји, никад нисам осетио самоћу; ту су ми књиге и мисли; поврх тога никад нисам сам у природи, у њеном дрвећу са њеним птицама и животињама у којима сам свакад налазио другаре."

У политици Мередит није припадао никаквој одређеној партији; њега су звали „филозофски либерал" што бог би знао шта значи. Био је противник шовиниста, али у исто време бранио је јаку империјалистичку политику и доказивао је. да се Енглеска врло мало заузимала за друштвено и политичко развиће својих колонија. Као што су читаоци његових романа могли приметити, Мередит се јако интересовао за све што се односи на жене и на место које жене имају у друштву, и много његових епиграма инспирисани су његовим сталним размишљањем о томе. „Жене нису циљ живота, него средство, а у младости ми мислимо да су ово". Мередит је у своје време предложио био да се реформише брачни уговор ограничењем на десет година, па кад тај рок истече, онда би се уговор могао обновити ако обе стране желе. Ова мисао потекла је из тежње да се створи излаз за оне који наседну у браку. Била шала или збиља, тек овај предлог начини узбуну, било их је који су га бранили и оних који су га нападали, све су новине писале о њему, и поврвеше небројени чланци и брошире.

Односно народне одбране Мередит је говорио одлучним гласом: „Ја волим да видим борбени дух и у жене и у човека. Територијална војска? Ја знам да је мој драги пријатељ Халдан јак човек, али што се мене тиче, идем даље. Ја мислим да се општа обавеза служења мора усвојити. Сав народ војник, војнички дух у сваком кораку у животу."

Покрај свега његовог оптимизма и несаломљиве независности нема сумње да га је горко тиштао популарни неуспех његових књига. Године 1887 писао је он у једном америчанском часопису ово: „Мене у Енглеској храбре само неколико одушевљених људи. Поводом неких стихова читам неки дан у једном листу да сам харлекин. На такве критике већ сам се навикао, као и наши изборни говорници на цркнуте мачке и каменице — на то се они учтиво насмеше, а и ја тако исто — али после неколико година мој се дух обрће на другу страну.“ Овај нам његов осећај жалбе може бити потпуно симпатичан, али се у исто време мора приметити, да је Мередит неправедан према својим земљацима, јер, на послетку, и у Америци његови читаоци су били само „неколико одушевљених људи“, као и у Енглеској.

Према његовом темпераменту њега је једно типски сталожени Енглез. Пре неке године у разговору са једним пријатељем рекао је он: „Енглези не знају ништа о мени. Између њих и мене било је свакад неке антипатије. После сваке моје књиге вечито неки узвик неодобравања и прекора. У први мах ја сам обраћао пажње на то, али се после одлучих да не водим никаква рачуна шта ће људи рећи, и од тог доба пишем чисто за своје задовољство.“

Гледајући на куле телеграфских честитака на своме столу кад је прослављао свој осамдесети рођен дан, Мередит је рекао: „Ово је као жетва коју би желео млађем“.

Горчине услед његове дуге борбе за признањем једнако је било у његовим грудима.

* * *

После смрти своје прве жене Мередит се ожени госпођицом Маријом Вилијами из француско-швајцарске породице чувене у инжењерском свету, а срећа у том браку накнади му невољу у ранијем. Двоје деце родише се, једно мушко и једно женско, и домаћа срећа би потпуна. Године 1885 госпођа Мередит умре и остави мужа да се пати због тог губитка. Он остаде да станује у малој кући у Бокс Хилу, где му већ одавно беше стан.

То мирно станиште поста у неку руку светилиште, и одлични људи врвели су да му се поклоне са свих страна земљиног шара. Временом, па славни романсијер не могаде више излазити у своју свакидашњу шетњу, било сунца било кише, него је седао у своја колица и возао се дуж зелених ливада.

У суботу 15 маја дувао је оштар, хладан ветар са истока, али Мередит нехтеде оканути се своје уобичајене шетње. Тада јако назебе, доби грозницу, те се мораде послати по лекара. Другог дана би му још горе, и у понедељник стање му се погорша и тој мери, да позваше краљевог лекара сер Томаса Барлова. Све што се по науци може учинити, би учињено, али без користи. Велики писац био је на умору, и он је то знао, али се смрти није бојао.

Много пре тога он је писао: „нико не треба да мисли да је смрт нешто горе, него кад се пређе из једне собе у другу.... Надам се, да ћу моћи умрети насмејавши се својски, као она стара Францускиња. Попа јој дође нарицући око ње њеног спасења ради, а она му исприча најнепристојније приче које је знала, па издахну. Природин творац и човечја природа воле шалу и, верујте, радије ће слушати њу, кад се приближи крај, него званично мрмљање. Пустите нас да верујемо у једног срдачног Бога — оног који се више воли него што га се боји.“

У понедељник пре подне његова унучад донеше му пуно белог лозара, његовог омиљеног цвећа. Али он је нагло опадао. На сахат пре смрти затражи он цигарету, а у три и по у уторник у јутру 18 маја он тихо уздахну. Уз њега су били ћерка му и син. По његовој изречној вољи тело му је било спаљено, и 22 маја у суботу његова кћи метну урну са пепелом свог оца у гроб поред његове жене Марије. Истог дана би одржан и помен у вестминстерској цркви у част великог човека кога нестаде.

* * *

Тешко је замислити да су Дикенс, Текере, Раскин, Карлајл и Џорџ Елиот били Мередитови пријатељи и

савременици. „Прича о двема варошима“ Дикенсова изишла је исте године кад и „Ричард Феферел“ а Џорџ Елиот је ревносно прегледала Мередитове романе пре него што је и сама почела писати. У то време одиста је било врло великих људи, али их је у извесном погледу Мередит надмашао све. Стивенсон каже о њему, да му у реду генија од Шекспира нема равног, и то није претерана хипербола, него у доброј мери истина. Ни један читалац не може се измаћи интересантној новини тона који преовлађује у Мередитовим причама, нити се може отети чуђењу због ванредне дубине његовог искуства. Он зна сваки покрет човечјег срца, ни један му ма како ситан мотив не може промаћи, али ипак за то никако се не може рећи за њега да гледао на лупу. Напротив, нико није показао као он толико живу машту. У пркос извесним тешкоћама које се испречују при оцени његових песничких намера и у пркост извесних мана које му се могу приписати, он нас својим књигама диже у нов чудесан свет, где сваки делић душе дркће пред необичним и чаробним хармонијама. Други писци могу нас задобити за неко време, обраћајући се овој или оној нашој особини или наклоности, али их је одиста мало који нас умеју без икаквог отпора привући и душом и телом тако снажном руком као овај велики песник.

Д. Хелибертон Ло.

КЊИЖЕВНА АНАРХИЈА.

Има речи које задају страх. Анархија, на пример. Ви себи одмах представљате хидру са не знам колико глава, и, наравно, са исто толико чељусти — читаво поље, како би рекли хералдисти — разјапљених, страховитих чељусти,

Које вас обасипају ватром, крвљу и димом.

Осим, ако сте Херкул, па да вас крај ових чељусти не обузме језа од ужаса. Још чудовиште што га је Херкул укротио зинуло је, ако се добро сећам, само на седам чељусти. То није ништа. Хидра анархије бескрајно је боље снабдевена од лерниске. Хиљаду глава, у округлој цифри. Питам се, би ли и Херкул изашао на крај с толиким бројем.

Морална анархија, политичка анархија, књижевна анархија, ето, ако послушамо неколико букача, како смо на крају века. Не будимо им сувише незахвални што преувеличавају зло: у њиховим су рукама поуздани лекови. Да се лечи морална анархија, ту је свештенство: поверите свештенику да руководи вашом душом. Да се лечи политичка анархија, ето вам апсолутне монархије: подајте једноме поштеном војнику државну управу. „Кропионик“ и „Сабља“. Што се тиче књижевне анархије, зато је строг надзор. Три средства која се уосталом узајамно помажу. У свим областима приватнога и јавног живота, они сложно заједчавају јединство, сталност и спокојство, по чему се познаје добра управа над духовима и свешћу.

II

Од скора се почело да виче на књижевну анархију. Диван повод да се праска и јечи. А шта стоји иза тога? Тон се мења према нарочитој ћуди свакога, али увек остаје иста песма. Испитајмо једном на што се своде декламовања једних и оплакивање других. Скорашње једно дело пружило нам је за то прилику. Наслов му је управо: *Књижевна анархија;* па, и ако се састоји из низа чланака доста слабо повезаних — што му, у осталом, даје нешто анархичан изглед — предговор барем набраја и развија све доказе којима се оправдава овакав наслов

Све доказе? Али, истину говорећи, ја видим само један. Што писац поменуте књиге зове књижевном анархијом, то није ништа друго до разноврсност дела и талената. А ако се не усуђује, како мислим, да то отворено призна, он одаје овде онде своју основну мисао са невиношћу, којој одмах указујем поштовање. „Човек се осећа, пише Г. Реколен, као какав љубитељ сликарства који је посетио један од наших годишњих Салона. Он је хвалио једну за другом слике које му показиваху (који? без сумње руководитељ његове савести) као најлепше и најзначајније. „Прилична је та слика с мора!“ „Пријатан дом!“. Вратив се кући, љубитељ у своме сећању налази само један хаос од боја. Сличан утисак даје наша савремена књижевност“. На тај начин, ето вам љубитеља слика који би хтео затворити сликарство у један род. Слике с мора, домове или портрете, бар вам оставља избор. Али гледајте да му поштедите мозак, који је врло солидан. Ако му покажете најпре слику с мора, не показујте му после тога дом, јер ће почети да се збуњује; и, ако му после каквог дома покажете још портрет, тај ће модерну уметност назвати архијом.

То исто важи и за књижевност. Ипак не иде се тако далеко да хоће и ћу да затворе у један само род. Допушта се утакмица извесних предањем овлашћених родова. Али жале се што има, у роману или у драми, најразноврснијих облика композиције и стила, и, у песништву, сти-

хова сваке дужине. Хтели би, без сумње, да сведу сваки род на један тип, по коме би се наши писци послушно управљали. Тако бисмо имали књижевност добро подешену, добро уређену, правилну, — књижевност паметну, здраву, разумну, спасену овом уредбом од опасности индивидуализма, који је, као што се зна у осталом, наш најопаснији непријатељ. А шта то спречава да се утврди за сваки од допуштених и признатих облика нека врста званичног програма? Добро знам који би се критичари могли за то окривити.

У нашој књижевној историји има периода кад је овај идеал скоро остваривао. На пример, за време псевдокласицизма. Тада је било традиционалних прописа за састављање једне оде или трагедије. Индивидуалност је била тако скучена да су сви песници писали истим језиком, служили се истим метафорама, неговали исте реторичне украсе, сликовали непромењено исте речи. Знате ли једну игру која је била у своје време на гласу? Играла се код куће, на селу, кад би се десило рђаво време. Онај ком је било најдосадније прочитао би на глас неколико стихова и запитао унаоколо: ко их је могао написати. Ваљало је, наравно, бирати песнике који имају своју особену физиономију: занимљивост игре састојала се у томе, кад ваш сусед додели Виктору Игу какву Расинову строфу, или Малербу извесан Верленов александринац. Ако сте, играјући ову игру, коју у осталом ја сматрам нешто застарелом, ви случајно господин што чита, не препоручујем вам псевдокласике. Они су потпуно без обележја. Пишу стихове који не припадају никоме. И тако су слични међу собом да би и најумешнији критичар био на муци да их разликује једне од других. Никада боље схваћена дисциплина није потчињавала музу правилима дужности. Никад наша књижевност није била мање анархична.

Чинило се да је ред био за навек утврђен, кад гомила дивљака, насрнувши на ову дивно углађену поезију, убаци свуда неред и забуну. Било је то нешто страшно. Праведни Боже, шта се тада није видело? Накарадни ко-

мади, које су варвари називали драмама, оскврнавише јединства, измешаше смеј са сузама, исецкаше тираду, осрамотише племенити стил. Човек се ту више није могао наћи. Родови, тако оштроумно подељени критиком, спреплели су се једни с другима. Под чудним именима *Разлишљања. Унутрашњих Гласова* и *Сумрачних Песама*, појавише се дела која су од свих облика и свију тонова начинила једну грозну мешавину. Сваки песник имао је за закон само своју машту, само ћуди свог надахнућа. Ни образаца, ни правила. Тада је беснео индивидуализам! Без икаквог поштовања утврђених конвенција, ови бесомучници хвалили су се да изражавају, сваки за себе, своју рођену осетљивост, свој рођени дар. Никакав заједнички програм. И једни и други су се називали романтичарима. Романтичари? Још се не зна ни какво је значење те речи, па ни да ли га и има чак. Романтизам је био ускрснуће Средњег Века, и био је исто тако обнова грчке старине; он се ставио, са овима, у службу „друштвеном напретку", а са онима је створио „уметност ради уметности"; био је у исти мах мистичан и безбожан, сентименталан и подругљив, безазлен и изопачен, лакрдијашки и свечан, народски до цинизма и аристократски до претеране отмености. Никада наша књижевност није била тако анархична.

III

Па ипак, чак и они који, у наше доба, објављују са ужасом књижевну анархију, не би, надам се, претпоставили неплодну и безизразну једноликост псевдокласицизма плодној и живописној разноврсности романтизма. Има нешто горе од нереда, то је застој. Вера која не изазива јереси може нас још и засењивати својим сјајем и велелепношћу: али, као вера, она је мртва; исто тако, књижевност која не би била анархична, која то никако не би била, таква књижевност више не би живела. Противност „анархичној" књижевности јесте књижевност скучена у подражавању мајстора и поштовању правила.

Не заборавимо да су и сами класици били у своје време смели новатори. Око 1665, пред зору Великог Века, како га називају наши доктринари — јер по њима Велики Век почиње тек од Великог Краља — ко је дакле с правом важио као чувар добрих традиција и одржавалац здравих дисциплина? Је ли био то Боало? Не, него Шаплен. Кад је Боало почео да пише, Шаплен, бог укуса и господар правила, беше срамотно наружен од овог младог револуционара, и ја сам уверен да он није пропустио а да не повиче да је анархија ту.

Жале се како немамо неку нову школу која би заменила старе. Ништа истинитије од тога. Рекао бих чак, ако није сувише смело унапред прорицати, да се немамо надати у будуће појави такве једне школе, или још боље: да је се немамо бојати. За то би требала каква „формула“ која још не би била употребљена. Али, све могуће формуле су једна за другом већ употребљаване. И управо овај век[1] видео је појављивање и нестајање тако великог броја доктрина и система да је, на заходу своме, постао врло неповерљив. Ми ћемо увек имати скупова, малих кругова створених сродством темперамената и укуса. Али да се у наше време оснује нека нова школа, кадра да натури савременој књижевности утврђена правила и оквире, то ми изгледа доста невероватно, и то у осталом и не треба ни желети.

Како постаје једна школа? Да ли због истине коју исповеда? Много мање него због граница којима истину скучава. Свака школа, као и сваки систем, неизбежно је сужавајућа. Она тврди једну истину да би порекла другу, и што у првом смислу речи чини једну школу, то није тврђење него одрицање.

Што нам Молијер изгледа већи од Боалоа, па чак и од Расина, узрок је што је он био много мање класик, што није, као његови савременици, слепо веровао у пра-

[1] Чланак је писан пре 1901 године. Под „овим веком“ треба разумети XIX век. Преводилац.

вилима и узоре. „Нашто, говорио је он још од почетка свог рада, изучавати Плаута и Теренција, и требити одломке из Менандра?“ А што се тиче правила, зна се да је за њега „велико правило свију правила“, како је говорио, било да „постигне циљ“. Тим се објашњава што је он, између свих песника оног времена, и најпотпунији, и најобилнији, и најистинитији, опште-човечански. Али шта је дакле застарело у једном Расину? Оно што је *класично*, хоћу да кажем: што носи обележје школе. Исти је случај са романтизмом. Оно што је у романтизму било само *романтично*, у смислу у којем та реч означава школу, изгледа нам лажно и смешно. За романтизмом је дошао натурализам, и натурализам, пошто је прживео доба своје славе, пошто је и он произвео своја узордела, претрпео је, нама на очиглед, крах. Тако бар кажу непријатељи. Али слом натуралистичке школе, пошто он постоји, јесте слом секташког натурализма који је неминовно морао изазвати реакцију. Све школе падају једна за другом, а дела која их подражавају, јесу она која превазилазе њихов оквир. Нашој књижевности не треба ни нове школе, ни нове формуле: њој требају само оригинални и искрени таленти.

IV

Сваки писац има своју нарочиту личност. Уметност, то је човек придодат природи, *homo additus naturae*, или још боље: то је природа преображена у човеку, према ономе како је он види и осећа. Јесам ли рекао да уметник не чини избор у природи, и да је, кад избор изврши, не преиначава — свесно или не — према особеном правцу свог генија? Казао сам сасвим обратно. Човек који се придаје природи није идеалан човек, безличан, и апстрактан тип симболичнога људства; то је један нарочити примерак врсте, са својим особеним нагонима, својом ћуди, својим укусима и својим способностима. Сви прави уметници преиначавају природу прилагођујући је са својом личношћу. Али друго је нешто прилагодити је себи,

а друго потчинити је формулама школе. Формуле не само да сужавају област уметности, она потискује и индивидуалан дар. За уметника праве слободе има тек изван школа. И ја без сумње нећу себи противречити желећи да сваки уметник припада једино својој школи. Нема више школа, рекао сам; на исто ће изићи ако сад кажем: колико уметника, толико школа.

Међутим, у таквом стању баш се и налази савремена књижевност. И што је таква, зову је анархичном. Свештеници догматизма нас подсећају на традицију. „Традиција, веле, јесте скуп најдубљих особина једне расе. Она обезбеђује интелектуалну сокидарност нараштаја у току векова. Она одликује цивилизацију од варварства.“ То су доста крупне речи. Знамо какав смисао могу да имају. Да се одржи традиционалан ред, не велим само да би нас осудили на застој, већ би нас вратили уназад у онај велики век у којем је постојала, за веру и политику, као и за књижевност, једна државна доктрина. Извесно, ја знам за права традиције и признајем их. Само нека је не сакате као што су малочас сакатили природу. Традиција коју би неки хтели да наметну, то је званична традиција, самовољна и извештачена традиција, која угушује сваку иницијативу, сваку независност духа, све ради једне тегобне дисциплине и ради мртвога јединства.

Управо они који нас преклињу да останемо верни „духу расе“, дају нам његову најскученију дефиницију. Дух расе није у њиховом катихизму; он је и сувише богат, сувише обилан, и сувише сложен. Пођимо током наше књижевне историје: она нам показује писце тако различите по свом карактеру, по предмету и облику њихових дела, да, чак и кад им признамо сроднички изглед, општа црта којом бисмо их могли окарактерисати не би имала никакво одређено значење. Монтењ је заисти Француз: али Калвин, зар он то није? Босје без сумње јесте: а Волтер? Ја их знам који још оличавају народни дух у Беранжеу; и тад ето Паскала, да само њега помене и, који је постао скоро као крајњи северњак. Оне који се

педантски позивају на традицију питам: какву бисте традицију хтели? Беранжеову или Паскалову? Волтерову или Босјеову? Калвинову или Монтењову? Али не уставимо се ни ту. Узмимо на пример два наша трагичара, Корнеја и Расина. Нема матуранта који их не би могао, помоћу Лабриера или Вовнарга, противставити једног другоме. „Један подиже, зачуђава, влада, поучава; други се допада, потреса, дира, прожима“, и тако даље. Корнеј је више Латин, Расин је више Грк: ко је од њих више Француз? Против повлашћених заступника традиције треба саму традицију бранити, не дајући им да је сужавају.

V

Не пребацују само нашој савременој књижевности што је, како се вели, за све укусе. Пребацују још и публици разноврсност њеног дивљења. То је једно исто у два разна облика. Публика, веле нам, „прима све, гута све.“ И као доказ наводе: како она прелази из једне крајности у другу, како измирује дивљење симболизму с дивљењем Парнасу, како се одушевљава наизменце Толстојем, Ибзеном, Д' Анунцијем и Фогацаром.

Али шта се хоће тим да каже? Хоћемо ли допустити само један род лепога. Да ли да, ако ћемо да узмемо тај пример, бирамо између парнасовског песништва и симболизма тако да наша наклоност једноме искључи друго? Де Ередија је несравњен уметник. Зар, ако хвалим код њега — како он то заслужује — уметнички облик чудновато тачан и строг, чак и у блеску своме, зар да не уживам код симболиста у различитом, чак и супротном, не више чистом и јасном представљању спољашњег света, не више у живопису или вајању, него у некој врсти музике која изражава кретљиву и тајну интимност човечје душе, изазива оно што је сувише нејасно да би се одредило, сувише тајанствено да би се детаљисало, која одбацује крути оков традиционалних просодија, и која је задржала од стиха још само течну и фину хармонију.

Исто тако, Толстој је „социалистички аскет“, Ибзен „помамна и незадовољна индивидуалност“, Д'Анунцио „уметник-распусник“, Фогацаро „једна дубоко верујућа душа“. Сваки од ова четири писца има своје нарочито схватање живота и уметности. А нису ли они, сваки на свој начин, достојни дивљења? Ако волим Толстоја, треба ли да презирем Ибзена, и ако ме племенита озбиљност Фогацара привлачи, је ли то разлог да ме Д'Анунцио оставља неосетљивим, да се не усхићавам савршенством његове уметности?

Наизменце сам им се дивио, чим сам могао да их читам, и сад им се дивим у исти мах, свој четворици заједно, не црвенећи, не сматрајући се зато „раздељен неком врстом унутрашње анархије“. Има нешто боље да се ради но потцењивати и прогањати све што није грађено по извесном обрасцу, што не улази у обим једне ограничене и искључиве поетике; а то је дочекивати са истом усрдношћу, ма с које стране она долазила, дела која нам пружају оригинално тумачење лепога, једно можда у суштини својој, а бесконачно разноврсно у својим облицима.

Оплакује се што критичари немају извесну дисциплину, „што не створе неколико правила“ те да по њима удесе свој суд. Која су та правила на основу којих бисмо требали, пошто се имају лечити забуне у укусу, да бирамо између Толстоја и Ибзена, између Де Ередије и симболиста, и, без сумње, између Балзака и Жорж Сандове, између Виктора Ига и Расина? Дали се хоће још једанпут да се вратимо класичкој искључивости? Али и сам Боало је имао довољно простран укус да би га његово одушевљење за Расином спречило да се диви Корнеју.

Жорж Пелисје.

(С француског превео Григур Берић.).

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Јагодина од XVI до XVIII века.

Силни султан Сулејман I (или и II, звани Камуни-саде, то јест Законодавац) на својим честим ратним походима пролазио је 11 пута кроз Јагодину) идући на Угарску, или враћајући се из ње. Али историјска дела о тим путовањима готово ништа више не говоре. Хронолошким редом пролазио је двапута: 1521, 1526, 1529, 1532 и 1541 године. У средини јуна 1566, прошао је последњи пут на Сигет, па се није ни вратио, јер је тамо и умро.

У првоме ратноме походу 1521, помиње се, да је велики везир Ибрахим-паша, послат из Ниша напред, „одмах после преласка свога преко Мораве", и по наредби причекао султана. По томе се може закључити, да је то било код Јагодине. Син Сулејманов и наследник, султан Селим II, пролазио је при одласку у Београд и повратку октобра и новембра 1566. Од осталих султана више нико није пролазио кроз њу.

У „Kriegschronik Oesterreich-Ungarns" налази се Јагодина уплетена у овим ратним догађајима:

У лето 1689, утаборио се код Јагодине сераскер Араб Ређеп-паша са 20.000 људи, да ту сачека долазак Галге, татарскога кнеза, који је, такође са 20.000 људи, долазио из Цариграда. Главни заповедник царске војске, фелдмаршал маркграф Лудвик Баденски, који је у Београд дошао 9 јуна по новом, чије се трупе лагано при-

купљаху око тога места, могао је тек 13 августа, по новом, почети оперисање. Он је марширао преко Хасан-пашине Паланке до Мораве, па онда поред ове кроз густе шуме до Јагодине. 20 августа по новом стигао је до ње и на Краљевом Пољу (Königsfeld) припремио трупе за напад. (На карти тадашњег ратишта Краљевим Пољем означен је крај одмах северно од Јагодине, између Белице, Лугомира и Мораве).

Кад је ово сераскер видео, одмах нареди, после прве борбе, повратак ка Крушевцу. Али је и ово изведено као бегство. Турски логор са свом спремом допаде допаде у руке маркграфу, који ипак није могао години сераскера, јер не беху спремљена никаква кола за пренос профијанта. Маркграф тако остане за неко време код Јагодине хранећи своју војску из заплењеног турског логора.

26 августа дозна маркграф да Галга иде од Алексинца, а сераскер од Крушевца. Како код Јагодине беше само 18.000 Аустријанаца, маркграф се повуче ка Баточини. 28 августа се састану код Јагодине обе турске војске и већ 29 августа пођу ових 40.000 људи ка Смедереву. Маркграф беше међу тим отишао у Грабовац и постави према Турцима регуларне царске трупе под генералима Витеранијем и Пиколоминијем, а српске (raizischen) добровољце и угарске нерегуларне трупе, под заједничким заповедништвом пуковника Сент-Кроа, одреди да из заседе нападну на турски бок Турци, потпуно потучени оставише на разбојишту 3000 мртвих и рањених и изгубише 108 топова. Царска војска изгуби око 400 људи мртвих и рањених Турци побегоше преко Мораве а победници их гонише иза Јагодине, у којој маркграф пренође.

30 августа паде велика киша; путеви се искваришe тако да довлачење хране застаде. Због тога се маркграф морао понова вратити у Баточину и тек 11 септембра могао је опет доћи у Јагодину, где је остао до 16 септембра да сачека долазак кола са профиантом. Једва је

17 септембра могао предузети маршавање ка Нишу, где се међутим беше сераскер јако утврдио и појачао своју војску опет на 40.000 људи, одморним трупама из Софије. Маркграфу је ипак пошло за руком, јер није имао више од 17.000 људи, пошто му преко 1000 њих остаде болесних у Баточини и Јагодини, да Турке 24 септембра 1689, једним колико смелим толико и вештим заобилазном маневром, потпуно потуче, да Ниш освоји и продре преко Приштине у Качаник, Скопље и Призрен.

И у војни идуће године одиграли су се важни догађаји у Јагодини. У Турској је новембра 1689 била извршена велика промена. Неспособни велики везир Мустафа-паша Радостли беше збачен и то достојанство дато Мустафи Ћуприлићу, трећем великом везиру из славне породице Ћуприлића. Он се пун жудње спремаше преко зиме за рат против Аустрије и већ маја 1690 отпоче операције са једним делом војске против Ердеља, а из Босне против Хрватске. Он сам у јуну пође на Ниш са 50.000 људи најбоље војске.

Царски главни заповедник маркграф Лудвик световаше цара због оскудице у новцу и људима, да се у Србији ограничи само на држање Београда; Ниш и сва земља јужно од Саве и Дунава да се уступи и тек у Ердељу, Угарској и Хрватској да се изађе насупрот Турцима. Али цар не усвоји овај предлог, већ реши да Ниш треба одржати, а Јагодину одреди као збориште за војску која треба да га брани. Тако се у току лета искупе код Јагодине све царске трупе одређене за ратовање у Србији. Али то беше свега око 11.000 људи.

26 августа 1690 дође у Јагодину маркграф Лудвик, а већ сутрадан сазове све присутне генерале у ратни савет, коме стави питање, да ли војска треба да иде напред ка Нишу или натраг у Ердељ. Ниш је био од 12 августа опсео велики везир, у Ердељ пак беше дошао Емерих Текели са 16 000 људи (мађарских усташа и Турака), а турски регенат Мезоморто беше се појавио са ратном флотилом код Видина, тако да је била опасност

да се прекине, можда у брзо, веза са Ердељем при обичном стању воде одмах више Ђердапа.

Ратно веће одлучи да треба ићи у Ердељ, јер је тамо претило цару већа опасност од Текелије. Већ 28 августа војска поче напуштати Јагодину тако, да прво оде један део трупа под генералом грофом Кастелом, па затим кола са провијантом и напослетку 2 и 3 септембра и остатак трупа. Ниш се предао 8 септембра браниоци добише слободан одлазак. После тога велики везир јурне 14 септембра на Смедерево. а 8 октобра узе и Београд пошто га је једна турска бомба тако била запалила, да су за неколико минути отишли у ваздух сва три барутна магацина један за другим а браниоци остали затрпани под градским рушевинама. Од тада је Београд остао у турским рукама до победе принца Евгенија 16 августа 1717. Идуће 1691 освоји велики везир још Срем и паде са војском 19 августа пред Сланкамен.

После победе над Турцима код Београда у августу 1717 и освојења земље принц Евгеније пренесе привремено своју војну и грађанску власт на свога заступника генерала графа Одијера, коме буде додељена из Беча једна камерална комисија за увођење цивилне власти и која дође у Београд 21 октобра 1717. У исто време добије наредбу царски инжињер-капетан О. Ф. Ебшелвиц, да нацрта карту освојене области. До закључења мира са Турцима 21 јула у Пожаревцу, по којим је Србија уступљена Аустрији, беху већ завршени најпотребнији статистички послови камералне комисије. Кад је пак карта капетана Ебшелвица, која је делу додана фотографисана, била готова, не види се ни из дела ни из саме карте.

Што се Јагодине тиче извештај камералне комисије вели, да је јагодински дистрикт, у време закључења мира, имао 19 ненасељених и 17 насељених места са 78 породица. Карта капетана Ебшелвица означује „варош Јагодину“ као ненасељено место, а у непосредној њеној бли-

сини показује „паланку“ (малу, налик на тврђаву, плотом ограђену војничку станицу).

По томе је онда извесно, да је, после победе принца Евгенија код Београда, „варош“ Јагодина била напуштена од својих искључиво турских становника. Што се тиче „паланке“, која се налази поред вароши, то је на сваки начин било јаничарско насеље. Како карта не разликује насељене и пусте паланке, већ их само просто означује као места у којима се налазе утврђења, то се и не види да ли су паланку Јагодину по одласку јаничарк заузеле биле царске трупе или српски ратници, или је она и даље остала пуста. Али треба нагласити, да се од четири царске војне команде, које су биле заведене у Србији ван Београда, једна налазила и у Јагодини. По овоме има изгледа да су паланку Јагодину одмах у почетку заузеле царске трупе. Поменута карта има осим ове још 14 таквих паланки у целој Србији, дакле свега 15, од којих су 8 на друму од Београда до Ниша: Хасан-пашина Паланка (Hassan-Pascha), Баточина, Деве-Багрдан (Devibaherdan), Јагодина Ћуприја (Morava-Köprü), Параћин, Ражањ (Raschin) и Алексинац.

Северно од „вароши“ Јагодине, између Белице (Petiza) и Лугомира, потока, уцртана је на овој карти врло велика бара.

7 септембра 1720 постављен је фелдмаршал Александар, принц виртембершки, за војног и цивилног гувернера Србије. Он је дошао 20 октобра исте године у Београд и већ 26 истога месеца предузео путовање по освојеној земљи, што је трајало до 20 новембра. Главна му је брига била да у Србију привуче насељенике из Аустрије, Угарске и Немачке. Изгледа да је он и у Јагодину одмах у почетку довео такве насељенике, јер је по попису 1721 године јагодински дистрикт већ бројао 18 насељених места са овим становницима: 173 самостална домаћина (од којих 11 удовица), 6 ожењених и 33 одраслих неожењених синова, као и 18 ожењених и 15 одраслих и неожењених брата тих домаћина; 17 недораслих

синова преко и 161 испод, 8 кћери преко и 141 испод 12 година, као и 33 становника, слуге и људи који станују под киријy.

Наслућивање да су се у „вароши" Јагодини били населили страни насељеници, појачано је још и тиме, што је од четири вароши у Србији, за које су на основи декрета Дворскога Већа од 13 фебруара 1723 назначени били католички свештеници, јер су се у тим местима још од раније налазиле католичке капеле, међу њима била и Јагодина. (Те су вароши: Шабац, Смедерево, Рудник, Јагодина). За свакога од ових католичких свештеника одређено је било из државне касе по 150 форината за годишње издржавање, а осим тога државна им је каса позајрљивала и новац за зидање стана. Поменута четири места беху и седишта команди царских позадних трупа у земљи.

Што се тиче даљих појединости пописа из 1721 године ово су бројеви за јагодински дистрикт:

Земљорадња: бољих винограда . . . . . 198 дана, средњих . . . . 179, рђавих . . . . . 55, новоподигнутих винограда . . . . 144, њива за пшеницу . . . . 121, за раж (Korn) . . . . 63, за јечам и овас . . . . 79, за кукуруз . . . . 160, за просо и ељду (Haider) . . . . 30, новоискрчених њива . . . . 157, ливада . . . . 578 дана.

Сточарство: коња . . . . 155, ждребади (Fohlen) . . . . 83, волова за вучу . . . . 145, млечних крава . . . . 88, јунади и телади (Sterzel) . . . . 139, свиња и прасади . . . . 385, коза . . . . 1168, оваца . . . . 1230.

Остало: кошница . . . . 3096, воденица . . . . 7, казана за ракију . . . . 5, крчми . . . . 1, месарница . . . . 1, дућана . . . . 5.

За становништво уопште у Србији треба поменути, да је било подељено на две групе: камералне поданике (Kameral-Unterthanen) и хајдуке (Hayduchen).

Први су се смели слободно занимати чиме хоће и на тај начин себи привређивати; али нису сносили ни-

какву ратну службу. Били су састављени једним делом од староседелаца Срба, а другим од досељених странаца.

Хајдуци беху земаљски војници (Landesmiliz), у њих су могли улазити само Срби, који су се за то добровољно јавили. Они су морали подносити разне ратне службе: давати људе за чување границе и главних друмова, гонити често плачкашке банде, пратити путнике, робу, и тако даље. За то су имали извесне олакшице у данку, а осим тога кад су радили (вршили службу) за те дане плаћано им је. Требало је да их буде у целој Србији 18 компанија, свака по 250 људи (међу њима по 50 коњаника), дакле свега 4500 људи. По податку из смотре (Mustering), која је одржана у јесен 1728, кад је извршено пребројавање и преглед људства, оружја, коња и друго, било их је само 2390.

Због тога што су камерални поданици много брже доспевали до благостања и што се у хајдучке компаније можда уписиваху само они људи, који су били више нерадни, оба су се ова елемента опходила рђаво међу собом. У почетку је врло често долазило до тога, да су хајдуци ударили на имућне камералне поданике, глобили и друго зло чинила. Због тога су они били са својим породицама насељавани у засебна села и на тај начин били потпуно одвојени од камералних поданика, изузимајући Ваљево, Пожаревац и Гроцку, где није било могућно извести из непознатих узрока ово одвајање.

У почетку 1737, јагодински дистрикт био је овако подвојен:

Са камералним поданицима: варош Јагодина, Карановићи (Karanovze), Лепојевићи (Lepovith), Опарићи (Opparith), Риљац (Rittacz), Рековац (Reskovaz) Секурич (Schuriz), Жупањевац (Schupanovze), Сибница (Simbniza), Волујак (Vollujak) и Pattarina; свега једна варош и 10 села.

Хајдучка села: Рашевица (Raschevizа), Хан (Haan), Катун (Gattun), Бела Црква (Bela cerkva), Маскари (Maskari), Јасика (Jassik), Дренова (Trenova), Медвеђа (Medwed), Падеж (Patesch), Рајинац (Rainacz): два тек засно-

вана: Бабин До (Babinthal) и Парцани (Parczan); напослетку још четири која пре била комерална: Кукљин (Kuklin), Грабовац (Grabowaz), Jehovaz и Verschanovze. Свега 16 хајдучких села.

За данак треба напоменути да је принц Евгеније, стојећи на врху бечке централне власти за Србију, непрестано радио да се он смањи, а нарочито је био енергичан противник данка на стоку, који је заиста и био укинут 1723. Према томе износио је данак у јагодинскоме дистрикту: 1712 3651 фор., 1723—1606, 1724—1400. 1725—1842 (даље нема података).

И Срби, као и сви људи, не беху никакви нарочити пријатељи плаћања данка. О овоме извештава београдски камерални инспектор Јаков Алтер 9 августа 1724, бечко Дворско Веће: „Прво Рац (Raiz) нерадо плаћа и друго никаква трговина не иде ван земље, јер стока и жито стоји по вредности баш пљаво; само мед, восак и вино могли би бити предмети продаје, кад Рац не би радије сам вино попио“.

Ови податци су из дела чиновника Лангера: „Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739“, у „Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchives“ (Abteilung für Kriegsgeschichte, neue Folge, 3. Band).

Е. Ј. Цветић.

ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

„Моја књига.“

У мојој младости једна реч ми је каткад привлачила пажњу, реч коју је радник, сиромах, често понављао: „Моја књига“.

Онда свет није било као данас преплављен новинама, романима, потопом хартије. Имало се једна књига (или две), на њу се много полагало, као што сељак полаже на свој календар. Та једина књига давала је поверење. У празном тренутку, када би вас пријатељ могао повести у крчму, остајало се крај својих, и узимала се и „своја књига.“

Читало се много мање, са свежим духом, уносећи озбиљности у читање, и са расположењем које се имало тога дана. Драга књига је узимала разну боју, према томе да ли је на пољу било лепо или ружно, да ли је човек весео или тужан, срећан или не, више или мање сиромах. Није било попустљивијег пријатеља. Друг који дође да вас обиђе често вам не долази у згодан час; он долази весео када сте ви тужни. Штампани пријатељ, не. Ја не знам како то да се он увек сложи са читаоцем.

Та књига се читала двадесет пута. Она више није имала чар новине, као толико данашњих књига, за које веле да су нове и које се само као такве намећу читаоцу. Та љубљена књига била је одиста растегљива састава, што је допуштало да јој читалац додаје што хоће. Она

није могла давати разнолика обавештења данашњих књига. Али, у накнаду зато, она је будила дух, подстицала предузетност. Усамљена мисао, читајући и криво, често између редова, ипак је видела, налазила, стварала. Тако је Русо, који је читао тако мало књига, непрестано прелиставајући свога Плутарха, најзад у њему нашао свој спис о *Неједнакости* и *Друштвени Уговор*, и толико других својих списа.

За много младих срдаца који осећају потребу ритма, једина књига, коју знају на памет, јесте какав рецитатив, који подржава, који обнавља, који чини као *ланац* ткива мисли. Многим Талијанима (мало лаким) довољан је Тасо. За мене, то је Вергилије; његова полу-песма, врло тиха, која престајући звучати у духу, није никада прекидала, или боље рећи доводила је у склад, подржавала је, непрестани напор радника.

Најзанимљивије код једине књиге је то, што у њој човек више чита но што у њој ствари има, и што у њој налази каткада нешто сасвим друго. Погледајте Американца са јеврејском Библијом. Из те књиге, често ропског и пасивнога очекивања, он изводи у практици баш оно што је њој супротно: неограничен полет свога ја и дух саморадње.

Један од великих историчара, оснивач Портика, био је радник који је ноћу радио својим рукама, зарађивао свој насушни хлеб, да би могао дању филозофисати. Ја сам са уважењем гледао једнога радника (Понтиа) који је радио само ноћне занате. За дуго време ритар, затим ноћни чувар на сен-жерменском путу, и ујутру, после краткога спавања, чисто пресвучен, почињао је читати, мислити, писати. Јака и озбиљна природи, којој је тако висока воља давала праву отменост.

Шта се онда читало? Прештампавања Волтера била су жудно купована за време Рестаурације. Требало је имати много способности за расуђивање и јасност у духу,

па да се извуче дух и чист резултат из тих великих полемичних библија прошлога века.

Јул [1830] и следеће године имале су вулкан књига, узмуњено избациване утопија, социјалистичких романа. Нове библије, још сплетеније и мрачније, измешане оштроумним идејама и химерама, често дирљиве једним искреним осећањем. Људи су тада више вредели од књига. Неки од њих били су изврсне, дивне природе. 1830, у Лиону, вођен једним врло добрим човеком који није улевао никако неповерење, ја сам видео једну ствар која ме је разнежила и чија ме успомена увек узбуњује. Видео сам голу собу једнога апостола тих идеја, бедног радника без хлеба, чија су деца била мршава и кржљава. Жена, (права лавица), лутала је да нађе рану за породицу. Он је упропастио сав новац и све здравље купујући, дајући, ширећи те мале књижице које су имале да нас све учине срећним. Све га је притискавало и ломило, нарочито његова жена која је слегала раменима. Али његова мирноћа, његова благост биле су неупоредиве. Ја никада нисам видео племенитије, нежније срце. Његов комунизам био је: све давати, целога себе давати, па и сам свој живот. И тако је и учинио. Био је упропашћен, врло болестан од груди, али увек насмејан, љубазан и добар, без мржње на друштво.

Рпа тих књижица била је на његовом столу. Ја сам их читао. Оно што ме је поразило то је да су све полазиле од идеје једнога *чуда*, које су озбиљно предлагале: једним потезом избрисати један свет, и једним потезом створити други.

Чудна, неизлечива болест људскога духа. Од 2 децембра, велики вал романа који нас је захватио, куд и камо блатавији, носи у себи нарочиту идеју пустоловина, невероватне среће, простачке лутрије, калифорнијскога схватања, *главног згодитка* и златне полуге. Увек иста слепа вера у *чудо*, у случај, у државни удар судбине, који разрешава човека од напора, рада, истрајности

Књиге које су нама потребне то су оне које су најсупротније идеји о чуду. Нама су потребне *књиге радљивости*.

По томе је мислим на књиге које уче раду, рачунању на себе сама, вери у једине напоре рада и воље.

Истините књиге пре свега. Живот је кратак. Ми немамо времена да залажемо свој дух празним варкама које треба сутра заборавити. У томе деца имају прави нагон природе. Када им ви причате штогод, реч коју вам пре свега кажу јесте: „Је ли то истина?“

Путописи су добри, али без маштања, без празних нада. Они су добри када дају праву стварност, а не романтичну идеју о срећи стеченој без напора. Јунак рада, неуморни борац, победилац природе, Робинзон, врло је истинска прича, и изведена према стварним чињеницама.

Робинзони индустрије, који су, не кренув се из родног места, чинили тако тешка путовања кроз препреке, јесу наши свеци. Ја обожавам узвишена путовања наших великих радника, те дивотне животе наших Жакара и Стивинсона.

Њихов живот показује како се из бездне у којој нас притискује цео један свет својим челом подиже земља. Али са тим легендама, са тим библијама рада, ја бих желео пре свега *Библију Француске*, историју дугога напора којим је тај велики радник, народ, из доба у доба, морао стварати сама себе. Никада бедни радник, ако у духу пређе пут наших предака, не може подлећи. Њега ће подржавати и повећавати она велика душа њихова, он ће њу гледати у њиховим борбама, како се спотичу, како често падају, како се подижу, увек надахнути несаломљивом храброшћу и младом надом.

Када би се после моје смрти отворило моје срце, нашла би се идеја која ме давно прати: „Како ће доћи народне књиге?“

Ко ће их написати? Огромна тешкоћа. Три ствари су за то потребне, три ствари које иначе мало иду заједно. *Дух* и *чар* (не мислите да се народу може дати

да прогута што слабо и отужно). *Такт искуства*, врло фин, врло поуздан. И најзад (каква противречност!) треба божанска *невиност*, детињска узвишеност, која се назире каткада код извесних младих створова, али само за кратак тренутак, као муња на небу.

Какав проблем! бити млад и стар, све у један мах, бити мудрац и дете!

Целога живота мени из главе нису избивале те мисли. И оне су ми увек у памети, и притискују ме. И ту, у томе, ја сам осетио беду, немоћ књижевника, суптилних духова. И ја сам себе самога презирао.

Ја сам рођен у народу, ја имам народ у срцу. Споменици његових старих доба били су моје усхићење. Ја сам могао 1846 могао боље но ико поставити народно право, а 1864 његово верско предање. Али његов језик, његов језик, никада нисам могао досегнути. Ја нисам могао учинити да народ својим језиком говори.

После страшног и мрачног 24 јуна 1848, погнут, скрхан боловима, ја рекох Беранжеу: „Ох! Ко ће умети говорити народу? дати му нова еванђеља? Без тога, ми ћемо умрети.“ Тај чврсти и ладни дух одговори: „Стрпљења! они сами написаће своје књиге.“

Осамнаест година је прошло. А те књиге, где су?

Жил Мишле.

(С француског превео А. П.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Дани Г-ђице Ане Крњићеве. „Салома“ од Оскара Уајлда и „Крадљивац“ од Анриа Бернстена. — Госпоја Таборска по други пут.

Две недеље које је Г-ђица Ана Крњићева, чланица „Берлинског Позоришта“ провела као гошћа у нашем позоришту биле су за Београђане дани највећег уметничког узбуђења кога су они икада могли осетити пред својом малом позорницом. Преко ње су прелазили, истина, страни уметници од светског гласа, и врло добри глумци са Словенског Југа, али је Г-ђица Крњићева у „Саломи“ Уајлдовој најлепше што се икада одиграло на српском језику. Никада он није био говорен са више знања и умења, са више музике. Уморни већ одавно од зарђалих и смешно извештачених гласова наших глумаца, од којих ни један, изгледа, и не сумња да постоје какве везе између садржаја речи и начина којим се оне казују, између тисућа душевних стања и безброј прелив човечјег говора, од којих, нарочито, без мало ни један не слути ништа о лепоти природности, о великом успеху који је учињен у томе данас на позорници и о одвратности старог клишеа, којим они свагда даве смисао пишчевих речи, ми смо слушајући мелодични, многоструко варирани изговор Г-ђице Крњићеве били изненађени што налазимо толико гипкости, снаге и звука у нашем језику. Умекшан са нешто мало западног нагласка, он нам се учинио као драга позната песма коју одавно нисмо чули, као

сјајан метал са кога је најзад неко успео да скине попало блато и рђу. Никада он није у нашем чудном храму Талијином носио толико израза, и никада нису преко ограде наше позорнице полетале речи са толико садржаја. Г-ђица Крњићева је умела да нађе у њему све што јој је требало за улогу Саломе, која је, може бити, сва у музици речи, као што је и комад сав у стилу и боји.

Ако смо ставили на прво место као нарочиту заслугу Г-ђице Крњићеве што нам је повратила веру у музикалну вредност нашега језика и што је на њему са потпуним успехом изразила једну од најтежих и потпуно модерних улога, то не значи да нас она није очарала игром покрета и игром лица, разумевањем пластичне вредности једног комада као што је комад енглеског декадента. Напротив, она је била уопште глумица више расе, и умела је да извуче све користи из ове улоге, коју обожава публика и која је идеал многој младој глумици, жељној снажног дејства на публику и брзог успеха.

„Салома“ Оскара Уајлда је као позоришни комад врхунац у силини дејства и у томе сравњива са грчком трагедијом, Шекспиром и Русима. Као и „Електра“ Хуга од Хофманстала, она је у томе античка трагедија у модерном руху, мање то ипак него она трагедија бечког модерниста. Ипак, осим стила, — па чак у по њему донекле, — „Салома“ има нешто од античке простоте у својим линијама, античке силине страсти и дионисијске хистерије на коју је упозорио Ниче. Али, и ако се последњи производи модерне душе дотичу античке, и ако се Уајлдова Салома наставља на Ореста, Медеју и Федру, ипак се она може сматрати, пре него чисто нео-хеленистичка, да је само под утицајем модерне мисли и кристализација модерне душе, сложене, и егоистичне, пресићене и жудне интензивних сензација. Мистична и сенсуална, брутална и наивна она стоји под знаком Вагнера и његове теорије о свирепости пола и вечите борбе човека и жене; комад пење затегнутост живаца, заслеп-

љује сва чула на начин толико сличан са утиском који оставља Вагнерова уметност.

Као Кундри, оличење жене, која живи у палати Клингсоровој и коју витез Парсифал ослобађа доцније од Инстинкта и Зла, Салома је млада животињица пуна непробуђеног нагона, који сазрева под пожудним погледима старог тетрарха, Ирода. Она изилази из његове палате, где намесник приређује оргије у част Цезаровог изасланика. „Чудновато да ме муж моје матере тако гледа. Знам ја добро, — да, ја знам то.“ Она је још наивна и дете у том загушљивом ваздуху источњачког разврата у коме оно расте и изгледа „као слика беле руже у сребрном огледалу“, како каже заљубљени млади Сирјанин.

При овом се налази месечином обасјана тераса, са једном цистерном. У њој је затворен један јудејски пророк, Јоханаан по имену, који је дошао из пустиње. Он прориче да ће доћи време љубави, када ће новорођени лавове водити за гривну. Она чује глас чудног човека, од кога се плаши њена мати и тетрарх. Салома хоће да га види, али нико га не сме извести.

Тада се она сећа младог, заљубљеног Сирјанина и у једном од најлепших тренутука у драми она га очарава својим погледом и обећањем: „Сутра, када будем прошла у својим носилима под капијом, код продаваца боговских ликова, ја ћу пустити за тебе један мали цветак, један мали, зелен цвет“, и, шта више: „погледаћу те кроз вео од муселина, погледаћу те, Наработе, може бити насмејаћу се.“

То је њена прва слика, пуна источњачке грације и наивности. Она је испочетка себично, неосетљиво дете коју вуче некакав непознати и судбоносни чар чудном човеку. Јоханаан изалази и, стојећи на ивици цистерне пророчким гласом изговара своје речи пуне непознатих, тајанствених ствари. Салому он занима, плаши је, затим и она осећа језу испред нове, чудне лепоте човека из пустиње. Тада почиње за њу оно стање љубави, коју је

Стендал упоредио са оним грапчицама што се у салцбуршким изворима потапају у минералне воде да се око њих нахватају ситни светли кристали. Његове очи јој се чине као „црна језера осветљена фантастичним месецима“. „Он личи на месечев зрак, сребрни месечев зрак“. Али: Шта ме она гледа са својим златним очима под блиставим трепавицама?“ Јоханаан је неће, и она се осећа побеђена њиме, готова да чини шта он хоће. Затим опет излив обожавања. Његово тело било је као снег са јудејских гора, као руже у врту арапске краљице, као ноге прве зоре кад се прикрадају преко лишћа, и тако даље. „Ништа није тако бело као твоје тело“. С оваквим рефреном се свршују њене химне лепоти Јоханаановој, које она пева и наивној и чудној реторици и стилу арапских лиричара. Коса његова је црна. „Тишина која у шумама станује није тако црна, ништа није тако црно као твоја коса“. Али одбијена као „кћи вавилонска и кћи содомска“ она хоће његове усне. Оне су „као скрлетна трака на стубу од бјелокости, као нар расечен ножем од бјелокости“; затим античко упоређење: „црвене као ноге оних који грожђе газе, као ноге голубица које станују у храмовима и примају хране од свештеника“. И та црвена, дуга химна уснама свршава се источњачким мотивом: „она личе на лук персијског краља, који је премазан цинобером и има рошчиће од корала“.

Ове химне човеку који је први узбуркао топлу крв јудејске књегинице после сваког врхунца обожавања су прекидане изливима мржње, одбијањем Јоханаановим. Салома први пут пролази кроз екстазу свога инстинкта жене, али се велике љубави не задовољавају и не могу се задовољити. Она мора пропасти, јер је љубав смрт, зато што је живот; у том је њена величина и драж, то је њен космички значај Млади Сиријанин лежи у својој крви; и он је умро од љубави, јер се убио, не добивши ни један поглед од „књегињице, ките од мирте, голубице свих голубица“. Љубав и смрт — Бодлер и

декаденти, последњи изданци романтизма. Идеја вам је позната, није нова, нити припада Уајлду.

Салома леже на камену клупу, неосетљива за околни свет. Ирод излази са двором, после гозбе, и тражи одмах њу, гледа само на њу, нуди јој вина и воћа. Та дуга сцена је силна са самог ћутања Саломиног, са пејзажа и оног задаха плотских страсти гомиле која се дигла са Иродове оргије. И док се у топлој, источној ноћи, чује глас заробљеног фанатика, блудни погледи развратног и грозничавог старца покривају младо, узнемирено тело кнегињице, она се подбочила на своје девичанске руке које носе златне змије на себи и клонула од нове, неодољиве и неутољене жеље. Над њом лебде крила смрти, чије кретање осећа Ирод, и око ње се претреса једна нова, непојмљива религија. Та сцена је средиште драме; у њој је сва њена болешљива драж, мистичност и чулност.

На обећање Иродово да ће јој све дати што зажели ако игра пред њим, Салома се диже из своје обамрлости. У њој је љубав постала инстинкат за крвљу; за време њеног ћутања у њој се будила кћи Иродијадина, Оријенталка, хистерична жена. Злочин је одушка великих узбуђења који је муче. Она пристаје да игра „игру седам велова“ и тражи као накнаду за њу од Ирода, не половину краљевства, ни педесет лепих, белих паунова који се шећу у врту између мирта и кипариса, нити жуте топазе као очи у тигра, црвене топазе као очи у голуба и зелене као очи у мачке, нити ониксе који личе на очну јабуку мртве жене, него само главу Јоханаанову. Узалуд износи тетрарх све лепоте своје ризнице, пуне драгог камења чудне лепоте и тајне моћи, она тражи само главу Јоханаанову. И џелатова црна рука је износи из цистерне. „Ах! ти ниси дао да ти пољубим уста, Јоханаане, сад ћу их ја пољубити, зубима ћу их гристи, као зрео плод.“ Салома остаје сама са сребрним судом и главом пустињаковом, док су остали, скамењени од ужаса, покрили главе огртачима. Место љубавних химни, она пушта на очи, косу и усне отровне речи освете, али чаша њеног

горког пића је већ испражњена. Злочин је очистио њену душу разболелу од неутољених жудњи; он је био трагични катарсис њених страсти. Љубав се уздиже над њима као цвет испод зимског слоја. Осветница је клонула и постала кротка девица у чију је крв Јоханаан ватру унео. „Зашто ме ниси погледао, Јоханаане! Да си то урадио, ти би ме волео". Па затим опет: „Ни вино ни воће не могу да умире моју жељу. Шта да радим сад Јоханаане? Ни реке, нити велике воде не могу моју љубав угасити. Ја знам добро, ти би ме љубио, јер је тајна љубави већа од тајне смрти." И најпосле: „Ја сам твоје усне пољубила, Јоханаане. На твојим уснама лежао је горак укус — да ли је то укус љубави или смрти? Кажу да је љубав горка — али свеједно, свеједно, ја сам твоја уста пољубила, Јоханаане, ја сам твоја уста пољубила!"

И зрак месечев обасјава Салому. Месец, у коме је Сирјанин видео „књегињицу који има беле ноге као голубица", Саломе јединог кротког бога, Ирод блудну жену, јесте бог љубави коме се сви обраћају чим ступају, који је непрестано видљив и присутан. Он је обасјао Салому, јер се њена љубав пречистила у смрти. Ирод наређује и војници је убију штитовима.

Ово је садржај драме, и ако смо се ми задржали дуже на њој, то је било с тога што је потребно навести многе детаље и дати особиту драж стила. Ви сте видели да је он наиван, али пун смисла и садржаја, и да подсећа на уметност примитива и прерафаелита. То је општи утисак као што је пустињак Јован леп и блед, нестваран као њихови свеци. Он је библиски прост, пун најпростијег средства: наивног понављања, али чудни, нових фигура, које изненађују, имају вредност симбола и остављају отисак своје боје као лепе мрље вешта импресионисте. Просто стилизован у својим главним линијама, овај поетски, драматисан спев има стил од једноликог ткива у које су уткани сјајни метални конци. Исти контраст и у садржају. Ти људи који живе још сировим животом нагона, ти велики, првобитни људи

пуни инстинкта грабљивих животиња, као варвари Леконта де Лила, и међу њима, последњи изданак престарелог паганског света, његова душа, кћи Иродијадина, са девичанским телом, мученим неутољеном жељом, са бледим и окићеним златним змијама, — све то, као и стил, оставља необичан утисак нежнога и болешљивог орнамента на суровој и бруталној позадини. Љубав и смрт, игра девојке по крви, мистична атмосфера пуна даха од крила Анђела божјег с мачем у руци, и свугда около скупоцена материја, пауново перје, слонова кост и драго камење, нарочито, свугда драгог камења, као на „Саломи“ француског сликара декадента Гистава Мороа. Све је то изнесено са извесном бесвесном наивношћу и хладноћом. Религија „Саломе“ је једина вечита и неумољива богиња, Лепота. После представе ми осећамо језу какве приче Едгара Поа, имамо до бола затегнуте живце, и сећамо је се као каквог тешког и порочног сна учињеног једне млаке, летње ноћи.

Испричавши комад ми смо испричали и игру Г-ђице Крњићеве. Она је заиста била она још невина, млада Салома која заводним гласом очарава младог Сирјанина; она је умела да стави у ономе „Ја сам Салома, кћи Иродијадина и Јудејска књегињица“, (или као што она мења у звучно „краљевна“) сву потребну радост коју осећа жена да се пода, да обожава човека; она је, затим, умела да отпева са пуно заносне мелодије, са толико знања и осећаја оне химне очима, коси и уснама, када је свака реч у своме тону и свака врста у својој јачини била пропраћена својим гестом. Требало је видети њу како са врхова својих руку, кретаних са грацијом и знањем просипа око себе сјајне речи као прегрштн племенитог и звучног метала. Њене речи су певање, праскање, заслепљивање и изненађивање. Са колико уметничке грације она изводи све преливе онога „ја те љубим, Јоханаане“, и колико је већ смисла за тајанствену евокацију звукова показала кад је, уместо „Јоване“ као што је у

преводу, сачувала име из оригинала „Јоханаан“ и сву његову мистичну звучност, пуну жудње.

Нема игре, која је један од главних елемената и великих средстава добре глумице, код ње је толико исто уметничка и изразита, у „Саломи“ и то колико у Берстеновом комаду „Крадљивцу“. Она уме да ћути, а то је вештина тела, геста, лица. Врхунац силине достигла је њена игра у последњој сцени, када Салома ружи главу Јованову, и сломљена, побеђена, завапи оно „Ах! Јоханаане, ти си био једини човек кога сам ја љубила“. Њено лице умело је да се покрије сенком мржње, да добије злу светлост триумфа освете и обавије тамном копреном туге. Та сцена када је Г-ђица Крњићева пред публиком пролазила једно за другим кроз све те фазе, које су биле савршене као уметничке слике, јесте последње и најјаче дејство њене изванредне игре. Она је са вештином музичара изговорила последњи монолог Саломин, са изврсним знањем музичких потреба у тону и јачини, и са вештином сликара слагала линије свога тела.

И ако је у „Саломи“ одиграла једну тешку улогу, којој глумица мора бити чак играчица и имати нарочити физички састав, ипак је Г-ђица Крњићева произвела исто допадање у „Крадљивцу“ Анриа Берстена. Весела, безбрижна Мариза воли свога мужа до лудила, и ведро, без помисли на грешност дела, следујући своме нагону жене, она краде само да би била лепа. У замку њених пријатеља, у коме живе она и њен муж, нестаје новац, и господар замка зове детектива, који по своме убеђењу и теорији проналази, наравно погрешно, крадљивца. Син породице, Фернан је млад, сентименталан дечко који обожава Маризу и прима на себе дело, али га она у трећем чину сама признаје, када Фернан треба да буде одгоњен у Америку, да се поправи. Најпосле све је свима опроштено, јер је љубав „тиранин људи“, као што каже антички песник. Г-ђица Крњићева је и у овој улози која је више привидно далеко од Саломе, а има у основи један исти глумачки темперамент, била природна, лепа,

изразита и интелигентна. Како је она умела да одигра њену игру кривца који се савлађује да се не изда, и, у трећем чину, жене коју распиње борба нагона са сажаљењем, па срећну жену која је заборавила на грех учињен у одбрани љубави (у другом чину)! Колико је лепих слика она створила, нарочито ону када, висећи о кваци врата, скрхана, пала, и с распуштеном косом признаје мужу свој злочин. Како је опет умела да заплаче над њим, природно, гласно, вапијући. Тако се никад није плакало код нас на позорници.

Г-ђица Крњићева је прошла кроз наше позориште и оставила светли траг. Њу су обожавали Београђани и она остаје за њих идеал српске глумице, још дуго непостижив, на жалост. Имајући оно без чега и најдуховитија жена не може занимати, млада, школована, она је пошла путем глумице од расе. Она је најбоља глумица која је говорила српски и она је најлепше говорила српски од свих глумица. За нас је њена игра лепа као природа, лепа као слика, лепа као музика, и, — да завршимо у хиперболи Саломиној, — ништа није тако лепо као њена игра.

Г-ђа Таборска, о којој је већ било говора приликом њеног првог ступања, играла је опет са успехом у „Платонском браку“ од Жила Леметра и у Сардуовој „Федори“. Не успевши, може бити, потпуно у улози грудобољне девојке која хоће да осети љубав и материнство пре смрти, она је изнела енергичну, словенски чудну Федору, како ју је Сарду замишљао у своме смешном комаду, са довољно. може бити нешто сувише геста и сасвим са разумевањем. Њен глас и изговор сметају још, али је се надати да ће се то поправити. Њено присуство ће без сумње подићи нашу трупу и попунити ону велику празнину која се осећа у женским снагама.

Милан Предић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Уметничко-Занатска Школа у Београду.

Питање о образовању подмлатка у разним занатима, колико је важно толико је тешко за решавање. Решење овога питања тиче се масе, која као војска ступа у борбу за културни напредак и економску независност целе земље. Стога је ово питање од великог значачаја како за политичаре тако и за техничаре, занатлије, индустријалце, јер из ове масе добијају они снаге које држе једну државу. И државници и надлежни морају поклонити особиту пажњу техничкој настави која толико значи за нашу културну борбу и борбу за економску независност. Развијањем свију врста разних послова саобраћаја, индустрије и радиности, појављује се потреба и за разне занатлије, које ми морамо имати спремне за све врсте ових послова, ако не желимо да нас странци, и на томе пољу, у нашој рођеној отаџбини не потисну. Ми и данас још морамо да доводимо стране занатлије и раднике за извесне врсте послова па их и поједина надлештва често пута и нарочито захтевају, док се на образовање занатлија и радника у самој земљи још не обраћа довољно пажње. С тога се држава треба да побрине да подигне што више занатских школа дајући им обилну помоћ и водећи највећу бригу о њима.

Код нас су се занатске школе, почеле отварати иницијативом приватних људи. Тако су постале вечерње занатске школе; тако је послала и Уметничко-Занатска

Школа. Док занатске школе стоје у рангу основних школа, јер у њима добија подмладак најосновнија знања, дотле за вредне и даровите ђаке, који се у оваким школама истакну, треба да постоје и друге више занатске школе, где ће се они моћи што потпуније развити, до уметника занатлије. Таква једна школа требала би да је и наша Уметничко-Занатлиска Школа. Међутим, она и ако носи овај назив, то није ни по програму ни по ономе што се у њој ради. Она би се пре могла назвати: сликарска школа лепих уметности, јер се у овој школи учи живопис и вајарство, а поред тога спремају и учитељи цртања. Ова је школа отворена 1895 године и својим радом и успехом и ако није чисто уметничка занатска школа, заслужила је да је држава обилно потпомогне, а уједно је треба проширити програмом за уметничке занатске школе, а поднећи радионице, без којих се овака школа неда замислити.

Из овогодишње изложбе види се да у овој школи има доста даровитих ђака, међу којима се неколико јаче истичу, али велика већина, изузимајући оне које су из љубави према лепим вештинама у школи баве, не могу као сликари опстати у даљем животу. За такве ђаке, уметнички занати јесу поље рада, на коме би се они могли потпуно развити и због којих је неопходно потребно ову школу тако проширити да се овакви ученици могу у њој и практично и теориски потпрно спремити. Ово треба држава обилно да помогне, или да у своје руке узме, јер је то једини пут да сви наши занати коракну напред, и да се уздигну до савршених. Нама треба труда и воље, поред материјалних средстава, а пут нам показују културнији народи.

Једна је лепа појава аматерство код наших дама, које са доста успеха обрађују сликарство. Неколико слика и на овој изложби заслужују пажње и похвално је за наше даме, да се у овој нашој малој уметничкој средини, налазе карактери, који ту средину сами себи стварају.

Од истакнутих ђака вредно је поменути Живојина Лукића, који са својим вајарским радовима већ показује доста самосталности и тачности; њега би требало помоћи, да своје студије настави на страни. И од сликара има неколико који се јаче истичу, али још не толико да би им се могла предсказивати и савстовати уметниччка кариера.

Бранко М. Таназевић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Др. Нико Жупанић, Систем историјске антропологије балканских народа. Београд 1909. (Из „Старинара“ за годину 1907 и 1908.)

Ово је дело потпуно ново за нашу литературу већ по самом предмету; а по разноврсности, новини и значајности проблема многострано интересантно. Г. Жупанић је ставио себи у задатак да испита како се физички хабитус једнога народа односио према времену у коме је он био носилац историјских факата. Овима последњима и ако дакле секундарним појавама историјска наука је прво приступала, са чега је била непотпуна рестаурација прошлога живота, јер историци нису ни у толико уважавали антрополошки моменат у колико би се бар обазирали на резултате антропологије, ако се и не тражи од њих да сами испитују народе анатомски и физиолошки. (Непотпуност коју зацело згодно истиче једна Ф. Солгерова мисао, наиме, да се у доба када се све јасније и дубље упознаје интимна спона између тела и духа, мора најодсудније одбацити стари и несрећни обичај третирања културне историје више мање независно од физичке).

Одвајајући се од оваквих мисли о антропологији у опште, Г. Жупанић остаје до краја на решавању главне задаће свога дела, то јест да пропрати физички развој и узајамност утицаја народа прошлости и садашњости Балканског Полуострва, Илира, Јелина, Ново Грка, Арбанаса, Срба и Бугара. Изложивши своје основне погледе

намери на историјску физиоантропологију Балканског Полуострва Г. Жупанић иде и корак даље; из факата констатованих о соматичкој трансформацији балканских народа, мисли он да може поставити следећи физиолошки закон односа народа према времену, у физичком смислу: „Столећа могу изменити физис и психу народа“ Физичка промена народа у времену не значи и промену расе, па ипак гледиште о перзистенцији раса данас је само теоријске вредности, јер народи постоје физички из више разних елемената. Како се и расе могу растварати, али само расом, крв крвљу, предмет је специјалне студије која ће сачињавати, како Г. Жупанић напомиње, други део његове трилогије, у коју нас уводи овим првим делом.[1]

Прва глава овога дела, „Гласинац и гласиначке старине“, занима се старинама из преисторијске хумке на Гласинцу (Босна), као понајзнатнијим остатцима човека на српском земљишту. Проматрање остеолошких остатака и других културних чињеница резултира се у закључку: да је савремено са цветањем грчке културе у доба Писистрата, Темистокла и Перикла живео у Босни око планине Романије народ у већини карактеристичан са своје дуге лубање, док је његов брахикефалан елеменат био у мањини. Уз припомоћ историјских факата и палеолингвистичких резултата у другој глави, „Илири Старога Века“, Г. Жупанић доказује да гласиначке долихоидне лубање потичу од Илира, који су били носиоци тамошње културе раног гвозденог доба; прешавши на проучавање Илира у опште, из читаве масе најразличитијих података, од Херодота до српско-муслиманских романаца, закључује, на супрот Киперту и Томашеку, да су Илири Старога Века били у погледу на спољашност припадници ксантодолихокефалије, по језику Индо-Европљанин), у извесном погледу сродни Словено-Балтима. У овој глави налази се и интересантно и значајно тумачење супрот-

[1] Ближа обавештења о овим питањима пашео је Г. Жупанић у своме чланку „Мисли о физијоетнологији“ („Просветни Гласник“, 1909, свеска за март; и на посе).

ности идеала лепоте града и села, које показује да соматолошко естетски моменат наших народних песама не потврђује познату изреку omnia praeclara rara. Арбанаси, чије је проучавање предмет четврте главе, у центруму своје домовине, где су били најмање дотакнути туђинским елементима, имају необично кратку, готово округлу лубању, тамну комплексију и велики узраст. У правцима према насељима Југословена нижи су кефални индекси и светлија комплексија. Четврта глава „Физиоантрополошко и језиковно упоређење античких Илира са Арбанасима", констатује да су се ксантодолихокефални Илири од халштатског доба до данас променили у округоглаве тамнокосе и тамнооке Арбанасе; језик им се одржао. Узрок ове соматичке трансформације, мисли Г. Жупанић, не лежи у Словенима, као ни у Јелинима, Трачанима или Келтима. У петој глави „Грци" доказује да су у физичком погледу данашњи потомци старих Јелина постали велики контраст својим прослављеним предцима, плавокосим, модрооким и долихоидним Јелинима класичног доба Још када се у V веку по Христу падом античког света угасила слава јелинског народа, беше потамнела и светла комплексија Јелина, и огледало психе народа у Јелеји постаде тамно око, — и ако не толико тамно као пре доласка Јелина на Југ. Значајна је дискусија Г. Жупанића о теоријама Фалмерајера и Хопфа, у којима се ова два научника разилазе; писац сматра у физиоантрополошком погледу за оправданију, мало хиперболисану тврдњу првога да у жилима Ново-Грка не струји ни једна кап чисто јелинске крви, док сасвим побија мишљење другога да је уплив Словена на Грке био тако слаб да је временом ишчезао; али писац доказује и за првога да је у заблуди када мисли да су Словени у физиоантрополошком времену покварили Грке својим утицајем, пошто их је племенита ксантодолихокефалија Словена могла само уздићи и оплеменити и приближити их њиховим античким плавокосим предцима.

Глава шеста „Срби“ бори се са оскудицом антрополошког материјала особито у Краљевини, али зато оштроумна и оригинална интерпретација и историјских извора одводи сасвим новим резултатима, којима се на пример назив Србо-Хрвати и уопште индентификоване Срба и Хрвата у етничком погледу сматра за погрешно. Писац заступа, на супрот В. Јагићу, дуализам у насељавању у VII веку Балканског Полуострва предцима данашњих Југословена. Они Југословени који су донели на Југ име Срба и Хрвата нису били у оној великој маси која је под именом „Словени“ у VI веку продрла у Подунавље и у другом деценију VII века населила Балканско Полуострво и источне алпијске земље. Данашњи Срби, народ су тамније комплексије и кратке лубање, физички дакле приличан контраст ономе што су били заједно са осталим Југословенима пре њихова насељења по Балканском Полуострву: сражнога раста, у главном дугуљасте лубање, светле комплексије, са розаинкарнатом у боји коже и косе црвенкаста сјаја За Бугаре, по којима је названа седма и последња глава овога дела, нема никаквих краниолошких података из прошлости, зато је Г. Жупанић упућен једино на антрипометријске податке о данашњим Бугарима који су у томе погледу као можда ниједан други народ у Европи детаљно и у маси проучени (Ватев). Становници западне Бугарске и западне Македоније у краниолошком и комплексијоном погледу приближују се Србима. Североисточна област Бугарске, у прошлости највише изложена походима разних монголских народа, има најмање плавога типа, или у опште у Бугара има више модрооких и сивооких индивидуа него у Срба. Особито су фина пишчева опажања о данашњим метаморфним ознакама монголске расе, — у колико је она утицала на интересантност и сликовитост словенских типова — уклањајући монотонију која се јавља код соматички једноликих народа и умртвљује естетски ефекат. У „Епилогу“ Г. Жупанић своди своје погледе о физичком развоју Балканских Народа, констатујући на првоме месту важан факт у пре-

образајном процесу: да се и код Илира, Грка и Југословена плава комплексија изгубила у корист тамне, а дугуљаст облик лубање у корист брахикефалије.

Г. Жупанић оставља понајчешће отворено питање о крајњим узроцима соматичке трансформације народа, резервишући да их изнесе у другом делу своје трилогије, који ће бити специјално посвећен томе питању. Ни у коме погледу не чини нас појава тога дела толико радозналим колико у питању о физичком постанку и метаморфози Јелина, питању колико суптилном толико и тегобном, на коме су падале најдуховитије теорије. Судећи по пишчевој методи и инвенцији показаној у овоме „Систему", у коме су успешно употребљени у историјско-антрополошком смислу, и један Хомер и Хезиод, па чак и импресије једнога модерног песника — Бајрона, сме се надати значајној солуцији и овога питања.

Дело Г. Жупанића пружа низ тачних и дубоких конзеквенција из факата које је могао констатовати или побрати само историјском методом потпуно наоружан антрополог а свестрано верзиран у безброју литерарних помена о физичко-историјском животу и развоју кроз три тисуће година од доласка првих Аријеваца на Балканско Полуострво до данас. За једнога антрополога-анатома, неупућеног у историју и у низ помоћних дисциплина једна гола лубања остаће само „једна ружна слика смрти", и све што му може она дати то је неколико антропометријских цифара; један славни анатом се искрено исповеда: да су дани његова занимања антропометријом стерилни и неплодни за науку. Г. Жупанићево дело је производ модерне историјске антропологије која има у данашњој науци ту сврху: да ускрсава анонимне народе, снабдевајући их свим животним факторима, физичким, језиковним и уопште културним. После читања ове расправе, понова се загледавши у низ слика анонимних лубања, могла би се, с довољно праведном применом, поновити једна од патетичних Гетеових опсервација при посматрању Шилерове лубање:

Као да се извор живота рађаше из смрти.

Др. Нико Жупанић познат је био и раније у југословенској књижевности са својих актуелних културно-политичких и чисто научних расправа и чланака. Овим радом својим, у коме износи читав један систем историјске антропологије балканских народа, само је још више утврдио леп глас који је до сад стекао, а у исто време он је дао један прилог сасвим нове врсте у нас.

Милан Митић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Положај у Турској.

Први задатак после промене на престолу у Турској био је да се у корену подсеку сви будући покушаји за повраћај старога режима. То се могло најсигурније постићи уклањањем оних елемената који су тај режим држали или подржавали тајом. И тако је рађено. Најпре је уклоњен из Цариграда бивши султан у Солун. Цариград је био од вајкада место које је играло важну улогу у превратима царства, нарочито у збацивању старешина, духовних или световних. Мусломани су у њему данас онај запаљиви, фанатични и заводљиви елеменат кога је лако и брзо придобити за сличне ствари. Солун је по превасходству јеврејско место, али и једна младотурска тврђава, поред тога и средиште разних револуционарних организација које нису ни мало наклоњене староме режиму. Затим су сви главнији људи који су понајаче подржавали старо стање или му припремали повратак, уклоњени. Одузети су им или живот или средства којима би се могли изазвати догађаји налик ускршњим догађајима у Цариграду. Два прека војна суда у Цариграду лишили су живота, слободе или великих имања многе доглавнике Абдул Хамида. Исти ови судови су многе подстрекаче, учиниоце и помагаче реакционарнога преврата од 31 марта повешали, пушкарали или у изгнанство послали. Осуде су биле врло оштре, а неке од њих и противуставне (на пример она о конфискацији имања). Али за прилике у којима су оне изрицане друкчије није могло ни бити. Ислеђењем и бегством многих политичких лич-

ности утврдило се да су преке мере биле, за овај тренутак, оправдане, неопходне.

Махмуд Шевкет-паша, командант све турске војске у европској Турској са неколико официра који су имали главну улогу у последњим априлским догађајима, учинио је да се ово све изврши на миру и одржи ред, узевши сву власт у своје руке. Његова је, исто тако, највећа заслуга што су Хилми-паша и Ферид-паша, бивши велики везири, саставили и ново министарство. То ново министарство нема никакво нарочито политичко обележје, бар што се тиче унутрашње политике; власт је у главноме у рукама официра. Па ипак турска влада ради текуће послове заједно са Народним Представништвом. Тако је свршена интронизација Мехмеда V, (пасање пророков мача) као и његова заклетва да ће верно чувати Устав и радити за добро земље, а нарочито војске која га је довела на престо. Израђен је и државни програм, који се највише тиче финансија, реорганизације државне управе, преустројства војске, и других политичких установа. Редовни буџет се завршио са дефицитом од 60 милијуна динара, а ванредни буџет предвиђа око 23 милијуна динара расхода више него што досежу ванредни приходи, поред свега тога што је богаство Султана Абдул Хамида припомогло да се буџет расхода знатно олакша.

Последњи догађаји у отоманској империји, као што је природно, створили су многе унутрашње тешкоће. Ове могу бити од великога утицаја на будуће догађаје у Турској. Невешти, неорганизовани, без одређенога и разумнога програма, више ентузијасти него ли практичари, Младотурци су, за сада, једна сметња унутрашњем сређивању. Они не могу да подесе још своје држање према султану и према маси муслиманскога живља, који је још, остао фанатично-верски народ. Они неће да знаду да мусломанин гледа у султану извор и утоку власти; да је за турчина калифа све и сва, а да су уставност и парламентарност које за њега немају никаква значаја. Отуда и она младотурска парламентарна парада са Мехмедом

V, није могла да задовољи ни народну масу ни султана. Младотурцима је више стало до форме него ли до садржине. Даље; између Сената и Народне Скупштине долази до несугласица готово због истога; ко ће имати формално последњу реч. Закон о штампи који је турска влада поднела Представништву спутава јавну реч у Турској више него игде у Европи; новине и новинари, по новом закону, непрестано су у рукама политичке власти; све што пишу може бити цензурисано и оштро кажњено. Новине неће моћи критиковати него само регистровати догађаје и послове у царевини. Питање о општој обавезној служби у војсци је, тако исто, велика тешкоћа. Јермени, који су до сада плаћали највећи данак, крвави порез, у турској царевини, траже да их рекрутују као и мусломане То Устав предвиђа и они хоће да служе војску; влада то неће, него тражи да они плаћају војницу која износи око десет милијуна динара. И Грци хоће да служе војску, али како их је доста онда би да служе засебно, непомешани с Мусломанима. Око тога опет преговори са Патријархом. Поред овога немири у азијској Турској још нису угушени. Курдистан и Арабија су готово и неумирљиви. Од Курда и Арављана страдају подједнако и мусломани, и немусломанци власти отоманске. Курди неће да даду натраг раздате им пушке од стране бившега султана; где их дају, то бива после крвавога противљења. Још спорије и мучније иде ствар с Арављанима. Јемен и Хеџас су одавно били најнемирнији крајеви турске царевине. Немогући у њој одржавати сваку војску, због климатских прилика, Турци су са њима били увек на невољи. Њихова је власт била више номинална, и најенергичније мере су остајале без успеха. Освајање Санаа остаће у историји као најбољи пример турске немоћи, 40.000 турских војника морали су попустити пред побуњеницима које је водио старешина Арављана Јахија. Арављани траже једну врсту аутономије, коју у ствари и имају. И ако им се она не даде, Аравија се може оцепити, пошто је у њој велика маса за то. Ако им Турска

то даде, створиће сигурно један рђав пример за остале народности са сепаратистичким тежњама. У Смирни се реакционарно кретање само силом уздржава. У Албанији није боље. Арбанаси, којима се увек повлађивало под старим режимом, устају с оружјем у руци да бране своје, како они зову, слободе и повластице: неплаћање порезе, ношење оружја, подизање кула, необавезна служба у војсци, и томе слично. Поред врло преких мера које се противу њих предузимају, тешко ће се са њима изићи на крај.

Сем ових унутрашњих тешкоћа биће и спољних. Једна је она коју стварају опет Младотурци. Они су до сада на више начина показали своје симпатије за Немачку. Присуство Ферид-паше и Хилми-паше у данашњем кабинету, као и поновно ступање Фон дер Голц-паше у турску војску, манифестације су тога. Друго је питање о Криту. Године 1906 донесена је одлука да се са Крита повуку међународне трупе, чим грчки официри изврше организацију народне гарде и жандармије. Прошле године су силе заштитнице изјавиле да ће се месеца јула 1908, трупе руске, талијанске, француске и енглеске, коначно повући с острва. Ова је изјава учињена 1908 године у априлу; а од тада су се догађаји изменили и у Турској и на Криту. Критска Скупштина је прогласила анексију Крита Грчкој, а критска влада, и ако привремена, радила је као потпуно независна и показала одлучност да иде до краја. Турци су исто тако одлучни да, и после повлачења међународних трупа са острва, задрже своја суверена права над Критом, па макар због тога дошли у поновни сукоб са грчком краљевином. Они пристају још да Крит остане аутономан, да се на њему заведе слична управа као и у Ливану, али никако да се у критске послове меша грчка краљевина. Критско питање јесте једна велика тешкоћа за данашњу турску владу.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Две књиге Г. Ж. О. Дачића о народним читаоницама и књижницама.

[*Земљорадничке задруге треба да имају своје књижнице и читаонице.* Предавање на XIII конгресу земљорадничких задруга и већања о овом питању. Београд, 1909. — *Књижнице и читаонице земљорадничких задруга.* Из предавања на XIII конгресу српских земљорадничких задруга, држаног 28 септембра 1908 године у Аранђеловцу. Издање уредништва „Народних Новина". Београд, 1909].

Успешан рад Г. Дачића на народном просвећивању довољно је познат и широј јавности, и што је наше јавно мнење заинтересовано за тако важан, у Србији капитално важан проблем, у првоме реду његова је заслуга. Он је успео да створи сељачки лист „Народне Новине", који допире у све крајеве наше земље, и то у 25.000 примерака, много више но и једна публикација српска до сада.

У своме истрајноме апостолату Г. Дачић је доследно дошао и на мисао о оснивању сеоских читаоница и књижница. Покушај Министарства Просвете из 1904 године није имао одзива, као и толике државне иницијативе, и ваљало је прибећи доброј вољи и предузимљивости појединаца и корпорација. Г. Дачић је у првом реду помислио на земљорадничке задруге, тако развијене и напредне у Србији, више но и у једној земљи у суседству, готово исто

толико колико у напредним земљама Западне Европе. 600 земљорадничких задруга са својих 40.000 чланова, који су елита нашег сеоског света, представљају моралну и материјалну силу првога реда. У здравој средини задругарској било је спонтаних покушаја у правцу народнога просвећивања, и неких шездесет задруга већ је основало своје мале читаонице и књижнице, са листовима и књигама махом по љопривреднога садржаја. Г. Дачић је зато на ланском конгресу земљорадничких задруга кренуо то питање, и то не теоријски и параде ради, него чисто практички, са готовим програмом и израђеним правилима и правилником. Он је познавао свој аудиториум, и у место празног предиковања које опомиње на читанчице из основних школа и на идеологију наших старих „народних људи", он је одмах прешао на ствар и говорио сељацима њиховим језиком, сасвим у њиховом току идеја, са позитивним разлозима који код њих важе и који једино могу да их убеде. Он показује како се свет у Србији намножио и како нема више земље за слободно заузимање, како се на малом комаду земље мора много више урадити, и како данашња борба за опстанак тражи много више напора: „у селу се више не може живети као некада: штап под мишку, торбицу с мало папуле или нешто бела смока и хлебом о врат, и двојнице у руке, па хајде цели дан из хлада у хлад за стоком." Данас сељак мора не само много да ради, но је сеоски рад постао наука коју треба знати као и све друго, и која се може научити само из књига. Зато су књижнице и читаонице неопходно потребне сељаку који хоће да се наоружа за нову борбу за опстанак. Најлакше је основати те књижнице и читаонице у крилу самих земљорадничких задруга, које су груписале најбоље људе и елементе напретка у селу, које имају и средстава и располажу својим локалом.

И Г. Дачић излаже, и то не на основу кабинетских рефлексија и учених страних аутора, како треба основати и уредити књижницу и читаоницу, а упоредо са њима предавања, седељке и заједничка читања. Он даје го-

това, потпуно и врло практична израђена правила, заједно са формуларима књига, картона и реверса. Занимљив је члан 2 правила, који опредељује сам циљ установе: „задатак је ове књижнице и читаонице: да спрема добре задругаре, разумне пољопривреднике, ваљане Србе и честите људе; да помогне да и неписмени изуче читање и писање; да у задругара изазива утакмицу у ваљаном раду и да утиче да се у селу више пази на здравље и чељади и стоке, да се кућа што боље уреди, и да се сви пољопривредни послови што разумније ураде.“ Као књиге које у првом реду треба набавити за књижницу јесу: збирке народних песама од Вука Караџића, издања задужбина Димитрија Стаменковића и Љубомира Радивојевића, књиге Савеза Српских Земљорадничких Задруга, „Народна књига“ Српске Књижевне Задруге, издања уредништва „Народних Новина“, Српског Пољопривредног Друштва и Друштва за Чување Народног Здравља. Свака читаоница од првог свог почетка треба да има ове листове: „Земљорадничку Задругу“, „Здравље“, „Народно Здравље“ и „Народне Новине“.

Од интереса су мишљења појединих чланова конгреса земљорадничких задруга, речи људи из народа које су пале приликом предавања Г. Дачића. Један сељак, чије песимистичко и претерано мишљење готово сви су спорили, вели: „Ми смо гладни, голи и осиротели; ми немамо за што књигу да купимо; немамо чиме собу да загрејемо; немамо за што гаса да купимо, нити чиме лампу да запалимо, па да читамо у зимње доба.“ Други говорник, сељак, говорећи о жалосном стању писмености у нашим селима, кривицу баца на основну школу, чији програм „није подешен за најмногобројнији сталеж у земљи, за наш сељачки сталеж.“ А један сеоски свештеник, који је хиљаде књига растурио у народ, овако формулише своје искуство: „треба поднети доста труда и зноја — да се народу објасни корист појединe књиге; а, ако хоћете право, народ хоће што јевтинију књигу. Јевтину књигу лако је растурити. Скупу књигу, наравно, не могу

људи да плате, и ако му заиштете он оклева; а неће народ ни да чита велике књиге. Народ тражи мале књиге. Што мања књига лакше је запамти, лакше је прочита, и то му остане у глави."

Пре седам година година „Српски Књижевни Гласник" је забежио на овом истом месту анкету Матице Српске о књигама за народ и рад конференције која се поводом тога састала у Новоме Саду. И овога пута он се са пажњом и са симпатијама зауставља на новом, далеко позитивнијем и рационалнијем покушају у Србији. Питање народног просвећивања, оснивање народних читаоница и књижевности, није само питање једнога сталежа у земљи, није само помоћно средство за пољопревредно васпитање сељачкога сталежа. То је у исти мах и питање целе националне књижевности, којој је потребан широк и солидан темељ у народној маси, и која се може развијати само повећавањем броја оних код којих се духовни живот пробудио и који воле и хоће књигу. Нарочито, то је питање културе целе наше нације, којој је просвета данас исто тако потребна као и пре сто и двадесет година, када је Доситеј Обрадовић тврдио да је човеку и народу духовна храна потребнија од телесне.

Књиге као што су две брошире Г. Дачића, дискусија која је на конгресу земљорадничких задруга поводом тога вођена, већ започето стварање тих сеоских читаоница и књижница, велики успех „Народних Новина", — све то показује да се у Србији врло добро схватио значај питања народне просвете и да се у том правцу озбиљно и успешно стало радити. То је делимичан појав несумњивог општега културнога напретка нашега, то је доказ нашим сународницима ван Србије да у нашој земљи, коју непријатељи не престају представљати као врзино коло скандала на престолу и дивље страначке борбе у народу, има позитивног, озбиљног и плодног рада.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Die Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des neunzehnten Jahrhunderts und die Phasen der Orientalischen Frage bis auf die Gegenwart. Karl Ritter v. Sax, Wien 1908, Manzsche Verlagsbuchhandlung. — За ову књигу може се рећи: добра књига. Није скоро тако јасно и добро написана на европскоме језику историја Турака од њихова доласка у Европу па до наших дана. Она није само енциклопедијски, сумарно израђена историја, већ некако живљена историја Турака од Галипоља до краја прошлог века. Фон Сакс, као дугогодишњи чиновник аустроугарски по разним местима у Турској и саветник заједничкога министарства финансија за мухамеданске послове, знајући добро турски језик, могао је проникнути у све оно што представља праву историју једнога народа, а нарочито турскога. Да је могао употребити још и дворски и државни архив, књига би била потпуна. Књизи је додат сумаран преглед разних фаза кроз које је пролазило Источно Питање од његова почетка до 1908 године. J. M. J

УМЕТНОСТ.

Продаја слика на овогодишњој изложби „Ладе". — Овогодишња изложба „Ладе" имала је, поред знатног моралног, и релативно приличан материјалан успех. Ове године наши уметници нашли су више купаца но на ранијим својим изложбама, и ма да то ни из близа није толико колико би требало и колико би се могло, ипак је толико да се код нас може констатовати један културни напредак и стварање материјалних услова за уметнички рад. На изложби „Ладе" наши уметници су имали двојаке купце: појединце и установе. Поједини љубитељи и пријатељи уметности откупили су ова дела: слику Ј. Лалића „Под бременом" (1350 динара), скулптуру Ђорђа Јовановића „Напуштена" (1000), Петра Почека „По српској Боци"

(250), Г-ђе Бете Вукановић „Вече“ (150) и „Пред огледалом“ (150), Ј. Даниловца „Баба-Јула“ (120) и „Стара кућа“ Боривоја Стевановића (100). Задужбина „Велимиријанум“ отпочела је свој користан културни и просветни рад. Она је откупила, за Народни Музеј, ове радове: „Дубровачку обалу“ Марка Мурата (800), „Дубровчане“ од Ј. Лалића (600), мраморну плакету Ђорђа Јовановића „Србија“ (600) ислик у Петра Почека „Јесење зраке“ (300) Од великог културног значаја је што се као мецена уметности јавила и Београдска Општина. На једној својој седници, по предходном договору између представника свију грађанских странака, општински одбор је изгласао кредит од 6000 динара за откуп слика са изложбе, с тим да се сваке године купује слике, и тако отпочне стварање једне општинске галерије. Општина Београдска је откупила ова дела: мраморну бисту Ђорђа Јовановића „Туга“ (2000 динара), слику Г-ђе Бете Вукановић „На мојој тераси“ (1500). „Дубровачки пејзаж“ од Марка Мурата (1200), „Инвалида“ од Љубомира Ивановића (600), један пејзаж из Црне Горе од Петра Почека (200), и два београдска пејзажа Боривоја Стевановића, „Сењак“ и „Калемегдан“ (по 100). Остатак кредита утрошиће се за откуп најбољих радова на овогодишњој изложби Уметничко-Занатске Школе.

Тих десетак хиљада динара којима су појединци и установе помогле нашу националну уметност не представљају велику суму. Према огромним сумама које државе, установе и појединци на Западу дају за велике уметничке творевине, та сума је незнатна. Али према томе како се до сада код нас уметност ценила и помагала, како су раније наши уметници продавали своје радове, то је ипак напредак, и сва је прилика да ће се у томе погледу ићи само на боље. И зато у том релативно приличном материјалном успеху последње изложбе „Ладе“ ми видимо почетак стварања услова за развијање наше уметности и знак нашег културног напретка. X.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Скуп *Академије Философских Наука* 16 маја 1909: 1. Приказан је спис Др. Јована Х. Васиљевића: „Сланачки Зборник“, па је упућен на оцену академику Др. Александру Белићу. 2. Приказан је спис Др. Веселина Чајкановића: „О Зено-

бијевој збирци пословица и њеним изворима", и упућен на оцену академику Др. Јовану Туроману. 3. Приказан је спис Др. Владимира Ћоровића „Утјецај и одношај између старих грчких и српских записа и натписа", и упућен на оцену академику Љубомиру Стојановићу.

Скуп *Академије Природних Наука* 28 маја 1909; 1. Академик Др. Михаило Петровић приказао је своју расправу „Кретање материјалне тачке у случајевима кад отпор средине зависи од брзине и положаја тачке", па је одлучено, да се ова расправа штампа у 77 „Гласу". 2. Академик Др. Јован Цвијић приказао је своју расправу „Морфологија Шумадије", па је одлучено, да се и ова расправа штампа у истоме „Гласу". 3. Дописник Др. Живојин Ђорђевић приказао је своје студије на паразитским и патогеним протозоама: „Једна нова флагелатна врста из црева голубачке мушице (Crithidia Gollubatzensis nov. sp.)" и „Crithidia Melophagia из црева Melophagus odinns", па је одлучено, да се и ове студије штампају у истоме „Гласу". 4. Приказани су списи Др. Јевте Дедијера: „Глацијација Височице у јужној Босни" и Др. Павла Вујевића: „Температура тла у Београду", па је одлучено, да се оба списа упуте на оцену академику Др. Јовану Цвијићу. М. Р.

Матица Српска. — Књижевни Одбор Матице Српске имао је 8 (21) јуна своју редовну седницу, под председништвом друштвеног председника А. Хаџића. Извештај о састанку редакционог одбора узима се на знање с тим, да се о превођењу расправа о савршеној српској књижевности на стране језике поново поднесе предлог а с њим и прорачун о том подузећу. Што се тиче статистичких података, а с тим у вези и предузећем „Срби у Митрополији Карловачкој", то се све одлаже, док о томе не изиђе велико митрополијско дело, које Саборски Одбор спрема за јавно т и које је већ делимице у штампи. — Предлог Др. Алексе Ивића о публиковању грбова старих српских владара и великана једнодушно прихвата се, и Управни Одбор се има умолити, да за то важно дело одреди 500 круна из фонда Матице Српске. — За друштвена издања примају се ови рукописи: „Кратка автобиографија Симе Матавуља, приопштио М. Савић; „Мучни дани" приповетка Буда Будисављевића. Издаје се на оцену један рукопис. М. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

AP
56
S67
knj.22

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY